

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»
Вища економіко-гуманітарна школа (Польща)
Міжнародна асоціація сталого розвитку

СТАЛИЙ РОЗВИТОК – ХХІ СТОЛІТТЯ: УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ

Колективна монографія

Черкаси, Україна

Narodowy Uniwersytet Techniczny Ukrainy
«Kijowski Instytut Politechniczny»
ZP «Instytut Gospodarki Zasobów Naturalnych i Rozwoju
Zrównoważonego NAN Ukrainy»
Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna z siedzibą
w Bielsku-Białej (Polska)
Asocjacja Międzynarodowa Rozwoju Zrównoważonego

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ – XXI WIEK: ZARZĄDZANIE, TECHNOLOGIE, MODELE

Monografia kolektywna

Czerkasy, Ukraina

УДК 66.012:658.567.1:368.075.8

ББК 65.9(4УКР)-98

Рекомендовано до друку

Вченою радою Теплоенергетичного факультету

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

(протокол № 1 від 28 серпня 2014 року) та

Вченою радою ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» (протокол № 8 від 25 вересня 2014 року

Рецензенти:

д.е.н., професор Бистряков І.К.

д.е.н., професор Дейнеко Л.В.

д.е.н., професор Шульгіна Л.М.

д.т.н., професор Мальований М.С.

д.т.н., професор Басок Б.І.

д.т.н., професор Туз В.О.

Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі: колективна монографія [Аверкіна М.Ф., Андрєєва Н. М., Балджи М. Д., Веклич О. О. та ін.] / НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»; НТТУ «Київський політехнічний інститут»; Вища економіко-гуманітарна школа; Міжнародна асоціація сталого розвитку / за наук.ред. проф. Хлобистова Є.В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А, 2014. – 540 с.

Науковий редактор – доктор економічних наук, професор Хлобистов Є.В.

Збережена авторська орфографія, пунктуація та стилістика.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Результати досліджень, що оприлюднені у колективній монографії,

були обговорені на Першій міжнародній науково-практичній конференції

«Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі (наукові читання імені Ігоря Недіна)», яка відбулася 9-11 жовтня 2014 року у м. Києві.

АВТОРИ:

Аверкіна М. Ф., Андрєєва Н. М., Балджи М. Д., Баштова М. О., Бушуєв В. В., Веклич О. О., Воропай М. І., Герасимчук Б. П., Герасимчук З. В., Герхард Я. Х., Грищенко В. Ф., Грищенко І. В., Грінченко Ю. Л., Гусєва І. І., Дергачова В. В., Дубницький В. І., Єремєєва Н. В., Жарова Л. В., Засєць Р. В., Ілляшенко Н. С., Ілляшенко С. М., Князєва Т. В., Колмакова В. М., Корольков В. В., Коцко Т. А., Кравченко Н. А., Крикавський Є. В., Крутякова В. І., Кулешник Т. Я., Кулик Л. А., Кучмійов А. В., Литвиненко К. О., Лінкевич О. А., Лицур І. М., Люльчак З. С., Мартинюк О. М., Махнітко А. Є., Нездойминов С. Г., Нічітайлова Н. С., Патока І. В., Потапенко В. Г., Пристайко О. П., Прокопенко О. В., Робул Ю. В., Рябич О. М., Сабаш В. В., Садченко О. В., Саєнко В. В., Сєгеда І. В., Сєндєров С. М., Скорик М. Л., Соловій І. П., Сосюра С. Г., Сотник І. М., Строченко Н. І., Сухоруков А. І., Харічков С. К., Хлобистов Є. В., Часник О. М., Чорній В. В., Шкарупа О. В., Школа В. Ю., Щербаченко В. О., Якимчук А. Ю., Яресько Р. С.

ЗМІСТ

Вступ	13
Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ	
1.1 Сутність поняття потенціал сталого розвитку	17
1.2 Економічне визначення поняття природно-ресурсний комплекс	23
1.3 Соціально-економічна модель сталого розвитку суспільства	32
1.4. Пріоритети політики сталого розвитку в умовах структурних деформацій економіки України.....	40
1.5 Еколого-економічні підходи до забезпечення сталого регіонального розвитку	49
1.6 Політика сталого розвитку: еколого-економічні методологічні основи та конструювання сценаріїв	63
1.7 Визначення впливу організаційно-економічних механізмів та трансформаційних зрушень на забезпечення сталого розвитку в Україні ..	77
1.8 Декаплінг-аналіз як інструмент досягнення сталого розвитку України.....	87
1.9. Задачі науки и инноватики в свете парадигмы природосберегающего развития	100
1.10 Теоретичні та інституційні засади екологічної безпеки економічних систем	121
1.11 Еколого-економічна ефективність індикаторів регіонального розвитку	134
Висновки за розділом 1	144
Розділ 2. МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ БАЗИС СТАЛОГО РОЗВИТКУ	
2.1 Концептуальні засади наднаціональної інституційної структури на прикладі Європейського Союзу	148
2.2. Імплементация конвенцій Ріо до національної політики сталого розвитку в Україні: еколого-економічні та нормативно-правові засади	157
2.3 Адаптація законодавчо-нормативної бази до пріоритетів сталого розвитку: конкурентоспроможність та екологізація економіки.....	170

2.4. Реалізація міжнародної екологічної політики на національному рівні	182
2.5. Організаційно-економічні механізми та практична реалізація забезпечення сталого розвитку у збереженні біорізноманіття	197
2.6. Дієві та нові інструменти економічного механізму екологічного регулювання для досягнення цілей сталого розвитку	210
2.7. Інноваційна модель економіки України на засадах невиснажливого природогосподарювання та природозбереження	222
2.8. Інституційні засади інвестування промисловості.....	244
2.9 Организационно-экономический инструментари обеспечения устойчивой динамики развития национальной экономики: риск-факторы и ресурсные возможности	264
2.10. Структурно-логічна побудова механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону	275
2.11. ІТ-стратегія в системі управління природокористуванням.....	285
Висновки за розділом 2	289

Розділ 3. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Трансформація регіональних господарчих систем при переході до сталого розвитку: теоретичні основи формування	294
3.2. Сучасні проблеми інституційної та функціональної модернізації регіональної сфери рекреаційно-туристичного природокористування	306
3.3. Організаційно-економічні аспекти екологічної безпеки рекреаційних територій приморських регіонів.....	316
3.4. Сутність та особливості оцінки інвестиційної привабливості підприємств в контексті гарантування економічної безпеки	324
3. 5. Регіональна модель формування екологічної політики для досягнення сталого розвитку	329
3.6. Сутність ризиків та їх вплив на розвиток України в умовах сучасної економіко-екологічної кризи	339
3.7. Методичні засади діагностики забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій	359
Висновки за розділом 3	373

Розділ 4. РЕСУРСИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

4.1. Опыт стратегического планирования для потребностей устойчивого развития	377
4.2. Організація використання відновлювальних джерел енергій в системі забезпечення сталого розвитку держави	388
4.3. Трудові ресурси як активна складова в моделях сталого розвитку	404
4.4. Аспекты укрепления энергетической безопасности Латвии	412
4.5. Формування інвестиційної стратегії регіональної енергетики	419
4.6. Перспективи формування ринку екотуризму як напрямку сталого розвитку Сумської області	428
4.7. Комерційна нерухомість як об'єкт інвестування в умовах сталого розвитку	440
4.8. Об основных положениях доктрины энергетической безопасности России	449
Висновки за розділом 4	464

Розділ 5. ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

5.1. Формування механізмів політики сталого розвитку через створення сталих локальних просторових утворень	467
5.2. Підвищення безпеки діючих АЕС через впровадження системи ризик-менеджменту	478
5.3. Економічні особливості формування адаптаційного підходу до управління паливно-енергетичним комплексом в умовах екологічно сталого розвитку	483
5.4. Маркетингова політика в умовах сталого розвитку: розширення маркетингової орієнтації та розвиток цифрового маркетингу	493
5.5. Використання екологічного контролінгу для впровадження концепції бережливого виробництва	502
5.6. Методи кайдзен в управлінні якістю природокористування у системі бережливого виробництва	515
5.7. Портфельне інвестування (ІРО) як ефективний інструмент залучення іноземних інвестицій в розвиток газовидобувних підприємств України	531
Висновки за розділом 5	537

SPIS TREŚCI

Przedmowa	13

Rozdział 1. TEORIA I METODYKA ZARZĄDZANIA ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJEM

1.1. Istota koncepcji potencjału zrównoważonego rozwoju	17
1.2. Definicja ekonomiczna kompleksu zasobów naturalnych	23
1.3. Model społeczno-gospodarczy zrównoważonego rozwoju	32
1.4. Priorytety polityki zrównoważonego rozwoju w kontekście deformacji strukturalnych gospodarki Ukrainy	40
1.5. Ekologiczne i ekonomiczne podejście do zrównoważonego rozwoju regionalnego	49
1.6. Polityka zrównoważonego rozwoju: fundacji ekologicznych i gospodarczych oraz metodologii projektowania scenariuszy	63
1.7. Określenia wpływu mechanizmów organizacyjnych i ekonomicznych oraz zmiany transformacyjnej do zrównoważonego rozwoju na Ukrainie	77
1.8. Oddzielenia analizy jako narzędzie do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju na Ukrainie	87
1.9. Zadania innowacji w nauce w paradygmacie rozwoju ochrony środowiska	100
1.10. Teoretyczne i instytucjonalne zasady dla bezpieczeństwa środowiska system ekonomicznych	121
1.11. Ekologiczne i ekonomiczne wskaźniki efektywności rozwoju regionalnego	134
Wnioski dla rozdziału 1	144

Rozdział 2 PODSTAWY MAKROEKONOMICZNE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

2.1. Zasady koncepcyjne ponadnarodowych ram instytucjonalnych na przykładzie Unii Europejskiej	148
2.2. Wdrożenie konwencji z Rio do krajowej polityki zrównoważonego rozwoju na Ukrainie: zasady ekologiczne, ekonomiczne i prawne	157
2.3. Dostosowanie zasad prawnych i regulacyjnych dla priorytetów zrównoważonego rozwoju: konkurencyjność i ekologizacja gospodarki	170

2.4. Realizacja międzynarodowej polityki ochrony środowiska w kraju	182
2.5. Mechanizmy organizacyjne i ekonomiczne oraz praktyczne wdrożenie zrównoważonego rozwoju w ochronie różnorodności biologicznej	197
2.6. Efektywne narzędzia i nowy mechanizm regulacji środowiska gospodarczego, aby osiągnąć cele w zakresie zrównoważonego rozwoju	210
2.7. Innowacyjny model gospodarki Ukrainy na podstawie trwałego zarządzania przyrodą i ochrony natury	222
2.8. Zasady instytucjonalne inwestycje przemysłowych	244
2.9. Narzędzia organizacyjne i ekonomiczne w celu zapewnienia ustaloną dynamikę gospodarki narodowej	264
2.10. Budowa strukturalno-logiczna mechanizmu zarządzania eksportem i importem z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekonomicznego regionu	275
2.11. Strategia IT w zakresie zarządzania zasobami naturalnymi	285
Wnioski dla rozdziału 2	289

Rozdział 3 POLITYKA REGIONALNA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

3. Przekształcenie regionalnych systemów domowych w przejściu do zrównoważonego rozwoju: podstawy teoretyczne	294
3.2. Współczesne problemy wzmocnienia instytucjonalnego i funkcjonalnego regionalnych rekreacyjnych i turystycznych obszarów przyrody	306
3.3. Organizacyjne i ekonomiczne aspekty bezpieczeństwa ekologicznego terenów rekreacyjnych w regionach przybrzeżnych	316
3.4. Istota i cechy atrakcyjności inwestycyjnej przedsiębiorstw w kontekście zagwarantowania bezpieczeństwa ekonomicznego	324
3.5. Model regionalnej polityki ochrony środowiska w zakresie zrównoważonego rozwoju	329
3.6. Istota ryzyka i wpływ na rozwój Ukrainy w dobie kryzysu ekonomicznego i ekologicznego	339
3.7. Metodologiczne zasady diagnostyki zrównoważonego rozwoju miast i aglomeracji	359
Wnioski dla rozdziału 3	373

Rozdział 4 ZASOBY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

4.1. Doświadczenie w planowaniu strategicznym na potrzeby zrównoważonego rozwoju	377
4.2. Organizacja zastosowania energii odnawialnej w zakresie zapewnienia zrównoważonego rozwoju kraju	388
4.3. Zasoby zatrudnienia jako aktywny składnik w modelu zrównoważonego rozwoju	404
4.4. Wzmocnienie aspektów bezpieczeństwa energetycznego Łotwie	412
4.5. Tworzenie strategii inwestycyjnej energetyki regionalnej	419
4.6. Perspektywy kształtowania rynku ekoturystyki jako zrównoważonego kierunku rozwoju regionu Sumy	428
4.7. Nieruchomości komercyjne jako przedmiot inwestycji w zakresie zrównoważonego rozwoju	440
4.8. W sprawie podstawowych przepisów doktryny bezpieczeństwa energetycznego Rosji	449
Wnioski dla rozdziału 4	464

Rozdział 5 PRAKTYCZNE WDROŻENIE ZASAD ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

5.1. Kształtowania mechanizmów polityki zrównoważonego rozwoju przez tworzenie zrównoważonych lokalnych struktur przestrzennych	467
5.2. Poprawy bezpieczeństwa elektrowni jądrowych poprzez wdrożenie zarządzania ryzykiem	478
5.3. Funkcje gospodarcze formowania adaptacyjnego podejścia do zarządzania kompleksu paliwowo-energetycznego w zakresie ekologicznego zrównoważonego rozwoju	483
5.4. Polityka reklamowa w zakresie zrównoważonego rozwoju: rozszerzenie orientacji marketingowej i rozwoju marketingu cyfrowego	493
5.5. Zastosowanie regulacji ekologicznej wprowadzenia koncepcji wytwarzania utrzymania	502
5.6. Metody kaidzen w zarządzaniu jakością zarządzania zasobami naturalnymi w systemu wytwarzania utrzymania	515
5.7. Inwestycje portfelowe (IPO) jako skuteczne narzędzia do przyciągania inwestycji zagranicznych w przedsiębiorstwa produkujące gaz w Ukrainie	531
Wnioski dla rozdziału 5	537

*Світлій пам'яті нашого друга,
колеги і вчителя,
Ігоря Валентиновича Недіна,
присвячується*

Вступ

Шановні читачі!

Вашої уваги пропонується колективна монографія з найактуальніших питань сталого розвитку. Питання сталого розвитку встають все більш затребуваними нашим суспільством. Більш того, нині йдеться дуже запекла і конструктивна дискусія щодо новітніх сенсів сталого розвитку та збалансованого зростання. Однак, коли ми кажемо «збалансоване», ми маємо відповідати на питання: що з чим балансується? Екологічні пріоритети з економічною ефективністю? Соціальні вимоги суспільства з забезпеченням екологічної безпеки? Що є критерієм збалансування? Ці питання виникають мимоволі, коли ми заглиблюємось до термінологічної дискусії. Тому у пропонованій читачеві монографії – сталий розвиток, це стан суспільного добробуту та соціальної злагоди, який забезпечує поступове піднесення рівня життя та безперервну модернізацію продуктивних сил при збереженні прийнятної якості довкілля та уможливлення майбутнім поколінням використовувати не менший за нинішнє покоління набір ресурсів та суспільних можливостей.

Тому, ми звернули увагу на декілька наріжних питань сталого розвитку для наукових дискусій сьогодення: це теорія та методологія визначення напрямів та змісту рушійних сил, що спрямовують суспільство до сталості, або забезпечують просування суспільного поступу до сталого розвитку. Ми присвятили це видання, як і конференцію, що була проведена у жовтні цього року в Києві, світлій пам'яті нашого друга, колеги і вчителя, Ігоря Валентиновича Недіна. Ми, автори, сподіваємось, що це, вже шосте монографічне видання від його відбуття від нас у Вічність, стане кращим прикладом наукової наснаги і щирого сумління у царині міждисциплінарних досліджень сталого розвитку, економічної та екологічної безпеки.

Краще за будь-який вступ все про себе розповідатимуть сторінки видання. Однак, за лаштунками дискусії залишився дуже важливий дискурс, до якого я не можу не привернути увагу. Це відчуття новітніх

викликів перед розвитком і новітніх здобутків щодо теорії та практики відповідального та екологічно-орієнтованого управління та політики зростання за умов війни, за умов суспільних викликів сьогодення. Монографія готувалась у відносно мирні часи, до того, як агресор вторгся на терени нашої Батьківщини, залишаючи по собі руїни, біль та смерть. Однак, чи можливий сталий розвиток за часів, коли навіть дивно цю тему піднімати? Сталий розвиток традиційно розглядається в системі балансу екологічних, соціальних та економічних пріоритетів суспільства та життєдіяльності. Однак сьогодення ставить перед Україною принципові нові виклики і загрози, на фоні яких навіть мова про сталий розвиток нібито не йде. Проте, нині важливо усвідомити, що саме будемо розуміти під сталістю розвитку, і яким саме чином суспільство реагуватиме на зміну політичної, економічної та соціальної ситуації в країні, а саме: вимушених міграцій, військової загрози, руйнації промислових і цивільних об'єктів, інфраструктури, систем життєзабезпечення. Виникає закономірне питання: які саме процеси будуть характеризуватися як розвиток, і що буде спричиняти позитивні тенденції суспільного поступу?

Перш за все, відповідаємо, що розвиток за умов соціально-політичної кризи та воєнних дій – це напрям суспільного поступу, що спрямований за деескалацію конфліктів, зниження напруги у суспільстві, припинення військових дій та започаткування процесів з відновлення економіки та систем життєзабезпечення. Сталий розвиток, таким чином, є похідною від досягнення цілей суспільної злагоди та стабільності. У реальній площині це створення передумов до формування сприятливого інвестиційного середовища, для відбудови економіки, для переформатування владних еліт, для визначення короткострокових дій та планів тощо. Для цього потрібна в межах державного планування (програмування) розвитку створити, по перше, короткострокову Стратегію економічного відродження на короткостроковий період. Своєрідний внутрішній «План Маршалла», який буде спиратися на внутрішні ресурси та переформатування наявної бюджетної бази, реалістичної зміни видатків і надходжень в межах наявного бюджету. Друге. Формування бюджету надзвичайної соціально-економічної та політичної ситуації, фактично, військового бюджету держави, в якому передбачити фінансування та державну підтримку саме тих сфер діяльності, які пов'язані з життєзабезпеченням населення та реалізації режиму військової економіки, з цілеспрямованням на повоєнний розвиток економіки на засадах інновацій, модернізації та кардинальної зміни щодо ефективності

всіх ланок господарства. Третє, розробка окремої програми залучення широких експертних кіл та громадськості до формулювання, обґрунтування та реалізації пакету реформ всіх управління господарством, зокрема, на засадах нестандартних рішень та креативного мислення у визначенні конкретного переліку реформаторських заходів та акцій. Що маєтись на увазі? Перш за все, намагання сформулювати стратегію стрибка у вищий технологічний уклад. Доля не тільки позбавила нас численних підприємств базових галузей економіки та важкої індустрії, але й надала можливість замість відновлення виробництв будувати інші підприємства, які функціонуватимуть за «правилами» вищих технологічних укладів. Україні не треба конкурувати з підприємствами важкої індустрії Індії та Китаю. Треба не наздоганяти країни ЄС, а формувати власні ринкові лагуни. Наприклад, в сфері харчових технологій і виробництв, в сфері агропромислового виробництва, рекреації, інтелектуальних послуг, програмного забезпечення та ІТ-технологій, телекомунікацій та освоєння космосу. Україна має прориватися по окремим коридорам інноваційних проривів. Тоді тягар відновлення повоєнної економіки стане важелем економічного поступу та набуватиме ознак та змістовних характеристик сталого розвитку зразка ХХІ століття.

Для реалізації плану реформ необхідно мати політичну волю та суспільну ідеологію, реформаторську ідеологію, що є суспільним сприйняттям необхідності змін та свідомого ставлення до певних об'єктів, пов'язаних з поступом реформ. Як стверджував відомий мислитель Френсіс Фукуяма, «суспільні сили та умови не просто визначають ідеології, як стверджував колись Карл Маркс, ідеї не спроможні набути силу, якщо вони не звертаються до потреб великої кількості людей... зміни [у демократичних структурах] можуть мати ідеологічні наслідки, так же само, як і ідеологічні зміни – призвести до соціально-економічних перетворень». Таким ідеологічним підґрунтям може стати патріотичне піднесення та усвідомлення захищати Вітчизну не тільки зі зброєю в руках, але й через формування національної ефективної суспільної моделі розвитку. І це буде означати для нашої держави сталість розвитку на час карколомних випробувань.

*З щирою повагою,
Євген Хлобистов,
науковий редактор*

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ

1.1 Сутність поняття потенціал сталого розвитку¹

Актуальність. Протягом більш ніж півстоліття свого існування концепція сталого розвитку користується широкою популярністю серед наукової громадськості. На сьогоднішній день її ідеї присутні у більшості соціально-економічних, екологічних та політичних програмах розвитку як на регіональному так і на державному рівнях. Сталий розвиток декларується як новий імператив для нашого та наступного поколінь, нова сходинка розвитку на яку повинно зійти людство у своєму поступі, що вимагає переосмислення існуючих цінностей, кардинальної зміни світогляду, пріоритетів, етичних і інших норм та форм раціональності. За цей час дослідженню даної проблеми присвячені сотні праць як вітчизняних так і за рубіжних вчених. Розроблено ряд документів (концепцій, декларацій та ін.), про перехід тієї чи іншої країни на засади сталого розвитку. Проте на даний час опрацювання та осмислення потребує таке поняття як «потенціал сталого розвитку».

Новизна. В статті, виходячи з системних ознак сталого розвитку, розкрито сутність поняття «потенціал сталого розвитку» та показана його відмінність від інших видів потенціалу.

Основна частина. Під сталим розвитком ми розуміємо такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби². Виходячи з цього визначення мається на увазі, що людство в теперішній час повинно жити на відсотки від капіталу не використовуючи сам капітал. Життя за «потребами» а не «бажаннями» як в теперішній час передбачає наявність ресурсних обмежень. Ресурсні обмеження носять комплексний характер і пов'язані не стільки з обмеженістю

¹ Автор Лицур Ігор Миколайович

² Нам жити на цій землі. Програма дій «Порядок денний на XXI століття (AGENDA)». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

природо-ресурсної бази, а насамперед із взаємодією і взаємовпливом між антропосистемою та біосферою. Усвідомлення цієї взаємодії та взаємовпливу призвело до виникнення поняття господарська ємність біосфери – гранично допустимого антропогенного впливу на біосферу, перевищення якого переводить її в негативний стан і з часом може викликати в ній незворотні деградаційні процеси. Тут ми зіштовхуємося з таким поняттям як стійкість екосистем (екологічна стійкість) – здатність екосистеми зберігати свою структуру і функціональні особливості під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Спираючись на базове поняття стійкого розвитку, сформульованого у доповіді Г. Х. Брундтланд, вихідною умовою його забезпечення є³:

- екологічна сталість, за якої не порушуються умови і межі відновлення природних систем внаслідок їх експлуатації;

Найважливішими показниками екологічної сталості є стійкість і стабільність. Стійкість екосистем – це здатність екосистеми повертатися в початковий стан після зняття зовнішнього впливу, що вивів її з рівноваги. Стабільність екосистеми – це здатність зберігати свою структуру і функціональні властивості при впливі на неї зовнішніх чинників. Іноді поняття стійкість і стабільність розглядаються як синоніми, але тоді слід розрізнити два види стійкості: резидентна стійкість (стабільність) – здатність залишатися в стійкому (рівноважному) стані під навантаженням, і пружна стійкість (власне стійкість) – здатність швидко відновлюватися при знятті навантаження.

У залежності від ступеня дотримання екологічних меж у теорії сталого розвитку можна виділити два напрями наукової думки – «сильної» та «слабкої» сталості⁴. За умов сильної сталості природний капітал не може бути заміщений капіталом, створеним людиною – штучним капіталом. Тому, перший має бути не нижчим за критичний рівень, за межами якого не зможе самовідновлюватись. Слабка сталість допускає заміщуваність природного капіталу штучним, оскільки за переконаннями прихильників даного підходу науково-технічний прогрес дозволяє створювати фактори виробництва-повні субститути природного капі-

³ Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития «Наше общее будущее», 4 августа 1987 г. (Председатель комиссии – Гро Харлем Брундтланд) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>

⁴ Кубатко, О.В. Особливості підходів «сильної та слабкої сталості» як напрямів еколого-збалансованого розвитку регіонів [Текст]/ О.В. Кубатко // Економіка і держава. – 2009. – № 12. – С.67 – 70

талу. Екологічна сталість визначається трьома групами її параметрів – обсягом (масою речовини системи), продуктивністю (швидкістю самовідтворення речовини системи) і структурної гармонійністю. Ці три параметри характерні також для поняття потенціал.

В етимологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського «*potentia*», що в перекладі означає міць, сила, можливості. В зв'язку з цим він (потенціал) трактується по-різному. Большая Советская Энциклопедия дає визначення терміну «потенціал» як «... средства, запасы, источники, имеющиеся в наличии и могущие быть мобилизованы, приведены в действие, использованы для достижения определенных целей, осуществления плана; решения какой-либо задачи; возможности отдельного лица, общества, государства в определенной области». «Толковый словарь русского языка» Д.Н. Ушакова визначає потенціал як фізичне поняття, що характеризує величину потенціальної енергії у визначеній точці простору, а також як сукупність засобів, умов, необхідних для ведення, підтримки чи збереження чого-небудь.

Наукове використання даного терміну бере свій початок в філософії Аристотеля, який розглядав акт і потенцію як основу онтологічного розвитку. Відповідно буття ділилося на потенціальне і актуальне, а становлення (розвиток) представлялося як перехід від першого до другого. При цьому потенціал розглядався Аристотелем як властивість речі бути не тим чим вона є в категорії субстанції якості, кількості і місця, що дозволяло співвіднести актуалізацію і рух. Стосовно до гуманітарних і соціально-економічних досліджень то потенціал використовується як правило, в якості синоніму ресурсів, резервів і можливостей. В економіці потенціал використовується, як правило, в якості синоніма ресурсів⁵ (Л. И. Абалкин считает, что потенциал – это «обобщенная, собирательная характеристика ресурсов, привязанная к месту и времени»). Звідси поза рамками наукового дослідження знаходиться поняття резервів і можливостей та співвідношень між ними.

Категорії «ресурси», «резерви» і «можливості» характеризують окремі прояви потенціалу в цілому, відображаючи його «з різних сторін», а співвідношення між ними та їх величини характеризуватиме його величину та напрямки.

Все це дозволяє нам виділити декілька рівнів прояву потенціалу:

⁵ Экономическая энциклопедия /Под редакцией Л.И. Абалкина/ – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. -1055 с.

- потенціал визначає минуле з точки зору відображення сукупності властивостей, накопичених людиною і які зумовлюють його здатність до якоїсь діяльності (потенціал приймає значення «ресурс»);
- потенціал відображає сьогодення з точки зору практичного застосування та використання людиною наявних здібностей (потенціал має значенням «резерв»);
- потенціал орієнтований на розвиток (майбутнє) (потенціал має значення «можливості»).

Серед прихильників існуючих теорій визначення сутності потенціалу є такі, які придержуються думки, що потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних ресурсів;

Прихильники другої теорії вважають, що потенціал слід розглядати як систему факторів (умов, складових), що забезпечують досягнення цілей;

Відповідно до третьої теорії, потенціал – це цілісне вираження сукупних можливостей для виконання нових завдань.

Ми потенціал сталого розвитку розглядаємо з одного боку як абстрактну категорію, що є наслідком взаємодії *всіх елементів суспільних відносин* людини з природою, не лише явних а й прихованих, проте здатних відбутися, а з іншого – це основа, реальна сила (речовинно-енергетична основа) сталого розвитку, що характеризується системою показників, які відображають не лише наявні ресурси, а й їхні резерви, котрі можуть бути використані за певних умов та можливості.

Крім цього в науковій літературі існує ряд подібних термінів. Екологічний потенціал (за визначенням Голубця) – сукупність речовинно-енергетичних ресурсів та властивостей екосистем, що забезпечують її максимально можливі структурно-функціональні параметри (енергетичні, організаційні, біогеохімічні, водотрансформаційні, середовищні) та корисні функції (захисні, продукційні, рекреаційні, редуційні, ресурсні, естетичні), котрі може використовувати людина.

Біотичний потенціал – це генетично зумовлена здатність організмів, видів, популяцій, структурних чи функціональних блоків екосистеми існувати в певному діапазоні екологічних умов та підтримувати структурно-функціональну організацію екосистеми, у складі якої вони перебувають.

Є глобальне й регіональне поняття еколого-економічного потенціалу (ЕЕП)⁶. У глобальному масштабі максимально допустима вели-

⁶ Реймерс Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы). – М.: Россия молодая, 1994. – С. 272.

чина антропогенного навантаження на всю самоорганізовану сукупність природних систем – це та, що не призводить до незворотного руйнування структури цієї сукупності, до значних збоїв у виявленні системних законів і різкого погіршення динамічних характеристик систем. Таким чином, зберігається робоча надійність природних систем на локальному, регіональному і глобальному рівнях. Індикатором різкого переходу за межі експлуатаційних можливостей виступають різні форми спустелювання або інша деградація природних систем, виявами яких є складна екоситуація в регіонах. У регіональному аспекті – це антропогенне навантаження на територію, що не зумовлює збільшення зворотного негативного впливу природних систем на господарський розвиток, а також не погіршує стан здоров'я населення.

Поєднання природних умов і ресурсів формує природо-ресурсний потенціал (ПРП). ПРП – це сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства.⁷ На думку Н. Ф. Реймерса, поняття ЕЕП подібне за змістом до природно-ресурсного потенціалу (ПРП), але в першому випадку основна увага зосереджується на функціонуванні й збереженні природних систем загалом, а в іншому – на збереженні лише їх частини, тобто ПРП. ЕЕП не може оцінюватися економічно, адже в ньому містяться «невагомі цінності» природних умов. Однак ЕЕП має оцінюватися разом із природно-ресурсним потенціалом (якщо поняття природно-ресурсного потенціалу розглядати як головну складову ЕЕП) у процесі планування напрямів природоохоронних заходів та екологічного обмеження в розвитку господарства.

Названі вище поняття ЕЕП подібні до терміна екологічної ємності території, тобто такої максимальної кількості техногенного та антропогенного навантаження на середовище, яке воно може витримати без катастрофічних порушень⁸. Потенціал – це внутрішня властивість, яку геоекосистема виконує або може виконати стосовно будь-якої соціально-економічної функції. Тому сутність поняття ЕЕП, на нашу думку, полягає у внутрішній можливості інтегральної геосистеми «суспільство – природа» забезпечувати виконання нею антропо-екологічної, виробничої та інших соціально-економічних функцій.

⁷ Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін.]. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.

⁸ Картографічне моделювання: Навч. посіб. / Т.І. Козаченко, Г.О. Пархоменко, А.М. Молочко; За ред. А.П. Золовського. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1999. – С. 168.

Виробнича функція таких геосистем виявляється у забезпеченні промислового та сільськогосподарського виробництва енергетичними та природними ресурсами. Антропоєкологічна функція інтегральних геосистем – це створення якісного навколишнього середовища для життєдіяльності населення. До інших соціально-економічних функцій належать естетична, заповідна, рекреаційна, селітебна тощо. Але головними серед них є виробнича та антропоєкологічна.

Тому ПРП і антропоєкологічний потенціал становлять основу ЕЕП території, що характеризує не вплив господарських систем на природне середовище, а екологічне становище складних територіальних утворень – еколого-економічних систем (ЕЕС), що виникли у процесі взаємодії природних і господарських комплексів.

Висновки. Слід розуміти, що система показників які будуть характеризувати ресурси (минуле) резерви (теперішнє) і можливості (майбутнє) є різні. Тому в даний час ми маємо ряд термінів і «метрик» за допомогою яких науковці прагнуть оцінити сталий розвиток. Проте всі ці напрацювання стосуються оцінки ресурсів, в основному природних, людських чи виробничих, тобто стосується тільки минулого.

Проте комплексну оцінку спрямованості та динамічності процесів сталого розвитку можна здійснити лише за використання кількісних значень його потенціалу. Загальна величина якого характеризуватиметься запасом енергії (потенціальної) яка знаходиться в даній точці поля (енергія ресурсу) та векторною направленістю (пов'язану з поняттям імпульс). Енергія – скалярна фізична велечин, що є єдиною мірою різних форм руху і взаємодії матерії, мірою переходу руху матерії з одних форм в інші. Імпульс (кількість руху) – векторна фізична величина, що є мірою механічного руху тіла.

Слід вказати іна те, що найбільш точно сутність і зміст приведених вище величин і вимірів можна описати за допомогою тензора. Тензор – об'єкт лінійної алгебри, який лінійно перетворює елементи одного лінійного простору в елементи іншого.

1.2 Економічне визначення поняття природно-ресурсний комплекс⁹

Актуальність. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні призвели до радикальних змін ролі територіальних природно-ресурсних комплексів, в народногосподарському комплексі країни. Збільшився взаємозв'язок економічних, соціальних, екологічних і інституційних аспектів на регіональному рівні, це робить актуальним розгляд проблеми формування стратегії сталого розвитку регіону як цілісної системи; посилюється значення природно-ресурсного потенціалу для економіки регіонів та комплексів; враховуючи необхідність збереження унікальних природних об'єктів соціального значення та навколишнього середовища.

Новизна. Метою роботи є проведення аналізу теоретичних і методологічних засад тлумачення поняття «природно-ресурсний комплекс» та обґрунтування економічної сутності природно-ресурсного комплексу як структурної ланки суспільного відтворення із поданням авторського бачення його сучасного змісту.

Основна частина. Вагомий внесок в розробку теоретичних та методичних положень щодо проблем природно-ресурсних комплексів внесли Руденко В., Светлосанов В., Литовка О., Миско К. та ін. Ретельне опрацювання їх робіт дає поштовх для подальшого розвитку забезпечення теоретичного підґрунтя для економічного визначення поняття природно-ресурсний комплекс.

Виробничі структури, які формують виробничий ланцюжок, можна охарактеризувати як виробничий комплекс. Виділяються різні види виробничих комплексів в залежності від рівня, на якому вони формуються: господарський комплекс країни як сукупність галузей (або в сучасному розумінні видів економічної діяльності) народного господарства, зв'язаних між собою економічними стосунками в рамках одної держави.

⁹ Автор Сегеда Ірина Василівна

Виробничі комплекси за критерієм галузевої приналежності (аграрно-промисловий комплекс; паливно-енергетичний; будівельно-виробничий, машинобудівний; військово-промисловий комплекс та ін.). Якщо скористатись функціональними критеріями, можна виділити інвестиційний, майновий, інноваційний, науково-виробничий комплекси.

За територіальною ознакою виділяються наступні види комплексів: регіональний виробничий комплекс як система взаємодії виробничих і соціально-економічних елементів в рамках регіону з метою розвитку економічного і виробничого потенціалу регіону, підвищення його конкурентоздатності. Класифікація комплексів різних рівнів інтеграції, які є в Україні представлена в табл. 1.

Вперше термін «виробничий комплекс» був використаний Колосовським Н.¹⁰, який виявив комбінації виробничих процесів, що повторюються, однотипні поєднання виробництв в різних галузях і регіонах. Ключовим поняттям, введеним Колосовським Н. в теорію економічного районування, стало поняття «Енерговиробничих циклів», під якими розумілася вся сукупність виробничих процесів, які здійснюються в економічному районі на основі використання певного виду енергії і наявної сировини: від первинної стадії видобутку і сировини до здобуття всіх видів готової продукції, які можливо виробити в регіоні, виходячи з вимог наближення виробництва до джерел сировини і комплексного використання всіх компонентів сировинних та енергетичних ресурсів даного типу. Поєднання циклів і їх сировинних і енергетичних баз на даній території утворює, згідно теорії Колосовського Н, територіально-виробниче ядро району.

Зрештою була сформульована концепція територіально-виробничого комплексу, як форми територіальної організації виробництва. У 1970-і рр. в СРСР з'явилися такі організаційні форми взаємодії виробничих підприємств, як виробничі і науково-виробничі об'єднання міжгалузевої науково-технологічні комплекси. Таким чином, виходячи з положень класичної мікроекономічної теорії метою підприємств, що формують виробничий комплекс, є інтеграція. Природно, що формування виробничих комплексів підпорядковується певним законам і вимагає обґрунтування їх створення і функціонування в рамках регіонального промислового комплексу.

В даний час використання і охорона природних ресурсів істотно залежить від діяльності вельми великої кількості різних господар-

¹⁰ Колосовский, Н.Н. Теория экономического районирования [Текст]/Н. Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 335 с.

Таблиця №1.

Класифікація комплексів різних рівнів інтеграції

Назва комплексу	Принципи виділення комплексу і характеристики визначальних чинників	Приклади комплексів відповідного рівня інтеграції
Територіально-виробничий комплекс (ТВК)	ТВК – ефективна форма територіальної організації господарства як частина єдиного народно-господарського комплексу країни, що представляє сукупність промислових, сільськогосподарських підприємств різних галузей, розташованих на певній території; економічно зв'язаних між собою використанням загально-районних природних і економічних ресурсів і умов, а також загальної системи розселення. Формується на базі унікальних природних ресурсів.	– Донбаський, основу якого складають промислові вузли: Донецько-Макіївський, Маріупольський, Стахановський, Горлівсько-Єнакіївський, Краматорсько-Слов'янський, Лісичансько-Рубежанський, Луганський, спеціалізується на галузях важкої індустрії (енергетиці, металургії, важкому машинобудуванні, хімічній промисловості), а також АПК; – Придніпровська (Дніпропетровсько-Дніпродзержинський, Запорізький, Криворізький і ін.); – Причорноморський (Одеський, Миколаївський, Херсонський, Керченський Сімферопольський); – Прикарпатський (Івано-Франківський, Черновицький, Дрогобицько-Бориславський, Стрийський).
Територіально-галузевий комплекс (ТГК)	є частиною територіально-виробничого комплексу, в якому взаємозв'язані головні параметри по виробництву певного виду промислової продукції	Виробництво конкретного виду продукції: наприклад, легкові автомобілі – у Запоріжжі, виробництво приладів та засобів автоматизації: Київ, Житомир, Львів, Мукачеве, Черкаси., телевізорів, приймачів, пральних машин

Продовження таблиці №1.

Територіально-галузевий комплекс (МГК)	Територіальний МГК виникає і розвивається як усередині окремо взятої галузі, так і на контактах різних його галузей регіону, що вивчається. Всі вони зв'язують групи галузей в блоки, що виконують суспільну народно-господарську функцію	Видобувна промисловість, оброблювальна промисловість, важка промисловість, легка промисловість і так далі
Територіально-паливно-енергетичний комплекс (ПЕК)	Територіальний ПЕК – виробництво і розподіл енергії у великих видах і формах, засноване на використанні сукупності різних видів палива і енергії (продукція нафтовидобувної, газової, вугільної, торф'яної і сланцевої промисловості, електроенергії атомних і гідроелектростанцій, а також місцеві види палива)	Канско-Ачинський територіальний ПЕК Донецького, Львівсько-Волинського та Придніпровського басейнів.
Територіально-агро-промисловий комплекс (АПК)	АПК – сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом, переробкою і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції і що розвивається як єдине ціле господарство	АПК України, АПК конкретного адміністративного району і т. д.

Продовження таблиці №1.

Територіально-машинно-будівельний комплекс (ТМК)	ТМК – комплекс галузей промисловості, що виготовляє знаряддя праці для народного господарства, транспортні засоби, а також предмети вжитку і оборонну продукцію	– Гомельський територіальний машинобудівний комплекс – В Україні більшість продукції виробляється на підприємствах військово-промислового комплексу. Серед центрів виділяються Київ, Дніпропетровськ, Львів, Одеса, Харків, Сімферополь. – Важке машинобудування України включає виробництво металургійного, гірничого, підйомно-транспортного обладнання, енергетичних блоків (парових казанів, атомних реакторів, турбін, генераторів), а також іншої металомісткої та великотонарної продукції. – Сільськогосподарське машинобудування – це передусім тракторний та моторобудівний заводи у Харкові, завод тракторних сівалок у Кіровограді, бурякозбиральних комбайнів завод у Дніпропетровську тощо. – Сільськогосподарське машинобудування тяжіє до міськ споживання готової продукції. Обладнання для харчової промисловості виробляється у Києві, Львові та Ужгороді. – Машини та обладнання для хімічної промисловості виробляються у Сумах, Полтаві, Сніжному. – Металорізальні верстати виробляються у Харкові, Дніпропетровську, Краматорську, важкі вантажівки – у Кременчуці, приладобудування розташоване у Харкові, Сумах, Дніпропетровську, Кіровограді, Запоріжжі. – Західний регіон – переважає підприємства й неметаломісткі виробництва: добре розвинуті верстатобудування, автобудування, виробництво різних приладів, електро – та радіоапаратури, засобів автоматизації, технологічного обладнання. – Центри верстатобудування: Київ, Житомир, Львів, Південний регіон. – Спеціалізується на суднобудуванні, судноремонті, виробництві сільськогосподарських машин, верстатів, будівельно-шляхового й підйомно-транспортного обладнання, машин для легкої та харчової промисловості. Морське й річкове суднобудування (Миколаїв, Херсон, Керч), судноремонт (Одеса, Іллічівськ, Херсон, Севастополь). Машинобудівний комплекс України містить значний науково-виробничий потенціал, тут зосереджена третина промислово-виробничих фондів і майже половина промислово-виробничого потенціалу країни.

Продовження таблиці №1.

Територіальний науковий комплекс (ТНК)	ТНК здійснює всі види робіт по здобуттю, поширенню і зберіганню наукових знань	Технопарки, утворені на базі наукових інститутів: «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка і сенсорна техніка», «Інститут електрозварювання ім. Е. Патона» (м. Київ), «Інститут монокрісталів» (м. Харків), «Вуглемаш» (м. Донецьк), «Інститут технічної теплофізики», «Інтелектуальні інформаційні технології», «Укрінфотех», до складу якого входить «Укртелеком». Науковий парк «Київська політехніка», створений на основі Національного технічного університету «КПІ». На його основі планується створити філіали за напрямками: нові машини і матеріали (у Харкові); збільшення транзитного потенціалу (в Одесі); нові продукти харчування і біотехнології (у Києві) та оптимізація природокористування та екологія (у Донецьку).
Територіальний інфраструктурний комплекс (ТІК)	ТІК надає всілякі види послуг для виробництва та населення	Територіальний інфраструктурний комплекс м. Київ, і т. д.
Природно-територіальний комплекс (ПТК) (ландшафт).	ПТК формуються в результаті тривалентної взаємодії на певних територіях таких природних компонентів, як геологічна основа і гірські породи, рельєф, клімат, води, ґрунти, мікроорганізми, рослинність і тваринний світ. Компоненти природи на тій чи іншій території перебувають у складних взаємозв'язках і взаємодії. Внаслідок такого тісного поєднання природних компонентів виникають природні комплекси.	Дніпровсько-Дніпровський (у межах частин Подільської і Придніпровської височин, що знаходяться на Українському щиті), Лівобережно-Дніпровський (на Придніпровській низовині) та Середньоруський (відповідно схилам однойменної височини). Природними водними комплексами є Чорне і Азовське моря.

Закінчення таблиці №1.

Економіко-географічний комплекс (ЕГК)	Такі райони являють собою великі за площею, населенням та господарським потенціалом соціально-економічні комплекси, які формуються у межах кількох суміжних адміністративних областей.	Столичний (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.), Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.), Донецький (Донецька, Луганська обл.), Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська обл.), Центральний (Кіровоградська, Черкаська обл.), Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.), Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.), Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.), Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл., Автономна Республіка Крим).
Еколого-економічний комплекс (система) ЕЕК	Для окремого регіону або промислового комплексу ЕЕС – це обмежена певною територією частина технічної сфери, в якій природні, соціальні і виробничі структури і процеси зв'язані взаємодією підтримуваними потоками речовини, енергії і інформації	Південний Буг. Полісся.
Територіальний соціально-економічний комплекс (система) (ТСЕК)	ТСЕК – взаємозв'язане поєднання елементів природного, виробничого, демографічного, соціального і інституційного характеру, що цілеспрямовано функціонують на певній території. ТСЕС – економічно і соціально ефективні поєднання елементів суспільства, включені в регіональні процеси суспільного відтворення, що розвиваються на певній території як ланки географічного розділення і інтеграції праці. ТСЕС – це динамічні відкриті багаторівневі системи Вони знаходяться в постійному русі – функціонуванні і розвитку.	Система розселення адміністративного району, внутрішньо обласний (окружний) господарський комплекс, локальний агропромисловий комплекс (завод плюс його компактна сировинна зона).

ських природно-ресурсних комплексів, що функціонують на території різних регіонів України, які характеризуються своїми істотними особливостями. Руденко В. дає наступне визначення природно-ресурсного комплексу – це природно-ресурсний потенціал певної цілісної території.¹¹ Та пропонує наступні ієрархічні рівні:

- Елементарний ПРК – характеризується об'єднанням природних ресурсів;
- Мікрорайонний ПРК – комплекс декількох високоефективних елементарних ПРК;
- ПРК – низового ресурсного району;
- ПРК обласного регіону території – поєднання більшості природних умов і ресурсів;
- ПРК на певній цілісній території – регіональний;
- ПРК країни.

Враховуючи що природно-ресурсний комплекс забезпечує життєдіяльність всіх галузей національного господарства і багато в чому визначає формування основних фінансово-економічних показників країни. Саме тому при розробці довгострокової стратегії розвитку ключове місце відводиться природно-ресурсним комплексам.

Необхідно зазначити, що природно-ресурсний комплекс має характерні особливості.

1. Його продукція – це в основній своїй масі універсальні ресурси, які практично завжди мають попит на ринках збуту.
2. Ці продукти володіють обмеженим набором споживчих властивостей, достатньо однорідні за якістю.

Отже подальший аналіз теоретичних і методологічних засад тлумачення категорії «природно-ресурсний комплекс» необхідно виконувати із врахуванням таких характерних особливостей, які притаманні саме йому.

Ефективне управління природно-ресурсним комплексом неможливе без оцінки окремих видів природних ресурсів і природно-ресурсного потенціалу в цілому як складової частини національного багатства країни.

Необхідно зазначити, що природно-ресурсний потенціал відображає відносини, які склались в процесі відтворення і використання явищ і тіл природи – між довкіллям і виробничою сферою. А також природно-ресурсний потенціал є одним з основних чинників суспільного виробництва і багато в чому визначає економічний і со-

¹¹ Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України./В.П.Руденко – К.: Либідь, 1994.— 150с.

ціальний розвиток регіону, комплексу.¹² З позиції системного підходу природно-ресурсний потенціал представляє собою реалізацію однією з основних закономірностей взаємодії частини і цілого системи, закономірність цілісності (властивість ємерджентності). Структура природно-ресурсного потенціалу комплексу представлено в табл. 2.

Таблиця №2

Структура природно-ресурсного потенціалу¹³

Структура	Складова
За територіальною ознакою	різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів
За компонентною ознакою	територія, природні умови та ресурси, населення, промисловість, сільське господарство, сфера послуг, інфраструктура.
Організаційна	можливості відтворення і ефективної експлуатації природних ресурсів
Функціональна	відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій і певних господарських комплексів.

Аналіз вищезазначених аспектів і властивостей природно-ресурсного комплексу виявив необхідність удосконалення категоріального апарату і дозволили сформулювати наступне авторське трактування даної дефініції.

Природно-ресурсний комплекс – базується на географічних межах земельних ділянок і враховує ефект багатоваріантності економічного використання окремої земельної ділянки в залежності від поелементного складу природних ресурсів на цій ділянці.

Висновки: Розглянутий підхід до розширення вмісту економічного поняття «природно-ресурсний комплекс» і рівнів його інтеграції створює вихідні передумови для розвитку теорії управління сталим розвитком регіону і розробки базових положень підвищення ефективності економіки природокористування.

¹² Бабина Е. Н. Экономические аспекты рационального природопользования в структуре комплексного управления экологической сферой / Е. Н. Бабина // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – № 23 (80). – С. 56 – 67.

¹³ Челноков И. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И.В. Челноков, Б.И. Герасимов, В.В. Быковский. Под науч. ред. д-ра эк. наук, проф. Б.И. Герасимова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2002. – 112с.

1.3 Соціально-економічна модель сталого розвитку суспільства¹⁴

Актуальність. Майбутня доля людства та умови, що забезпечать збереження сучасної цивілізації, знайшли відображення в працях наших співвітчизників Володимира Вернадського¹⁵ та Сергія Подолинського¹⁶. Саме їх ідеї заклали основу концепції «сталого розвитку». Теоретичні основи сталого розвитку суспільства у своїх працях досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко, Л. Б. Шостак, В. Я. Шевчук, З. В. Герасимчук, В. П. Прадун, Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка, А. Г. Тихонов та ін. На жаль в сучасній Україні на державному рівні не підтримані законопроекти переходу України до сталого розвитку. Відсутність стратегії розвитку країни з урахуванням історичної перспективи створює найбільші загрози майбутньому країни. Така ситуація не відповідає інтересам розвитку країни та вимагає зміни підходів до розуміння сучасної епохи.

Новизна. В таких умовах вагомого значення набуває соціально-економічне моделювання перспектив розвитку країни, що спирається на необхідність створення можливостей для повноцінної особистісної самореалізації кожного як основи соціального оптимізму. В таких моделях слід враховувати, що людина – це біосоціальна і духовна система, яка принципово відрізняється від інших біологічних систем.

Мета даної роботи довести фундаментальний характер та безперервність еволюційних перетворень у природі та суспільстві, а також побудувати «ідеальну» соціально-економічну модель сталого розвитку суспільства.

¹⁴ Автор Скорик Микола Леонідович

¹⁵ Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991. – 270 с.

¹⁶ Подолинський С. Вибрані твори / С. А. Подолинський / Упор. Л. Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 384 с.

Основна частина. У цій моделі проблеми, пов'язані з розбудовою держави та трансформацією економічних відносин в Україні, розглядаються як ланка безперервного ланцюга цивілізаційної еволюції та враховується фундаментальний характер перетворень в активних системах, до яких і належить суспільство.

При вирішенні поставленої задачі необхідно враховувати, що соціально-економічний розвиток суспільства, в наш час є кінцевим, але не закінченим етапом еволюції біосфери, що підкорюється загальним законам самоорганізації відкритих активних систем. Під еволюцією розуміють процес ускладнення структури біосфери, що реалізується шляхом послідовних біфуркацій, тобто різкої (катастрофічної) зміни стану системи при досягненні управляючим параметром якогось критичного значення¹⁷. Управляючими параметрами можуть бути, наприклад, зміни клімату, пов'язані зі зміною сонячної інсоляції які, у свою чергу, пов'язані з періодичними змінами сонячної активності та параметрів земної орбіти (ексцентриситету, нахилу земної вісі, періоду обертання Землі та ін.), концентрації вуглецю в атмосфері та ін.¹⁸.

Коли Україна лише виборювала свою незалежність, експерти визначали її інноваційний, економічний та технологічний потенціали як найвищі серед інших радянських республік. Нашій країні прогнозували гідне місце серед найбільш розвинених країн світу. Сьогодні експерти вимірюють наші можливості як третину від норми, тобто Україна втратила шанс стати рівним партнером розвинених країн світу. Багато в чому це пов'язано з відсутністю стратегічного плану розвитку нашої країни та не спроможністю правлячої еліти передбачати наслідки різних перетворень, нібито націлених на підвищення добробуту нації.

Поліпшити ці проблеми могло б соціально-економічне моделювання, скориставшись досвідом моделювання у природничих науках. На зв'язок процесів, що відбуваються у природі та суспільстві, вперше в світі вказав видатний український вчений С.О. Подолинський, який розробив ентропо-екологічну парадигму економічних проблем сучасності¹⁹. Моделювання соціально-економічних процесів для суспільства

¹⁷ Пригожин И.Р. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.

¹⁸ Русов В.Д. Зеленцова Т.Н. Введение в нелинейную теорию малых доз ионизирующего излучения. – Одесса: Резон, 2002. – 348 с.

¹⁹ Подолинський С. Вибрані твори / С. А. Подолинський / Упор. Л. Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000.-384 с.

має більш вагоме значення ніж моделювання у природничому напрямку. Бо у цьому випадку експеримент або неможливий взагалі, або коштує занадто дорого та може призвести до незворотних наслідків.

Соціально-економічні, біологічні, екологічні системи, зазвичай, характеризуються значно більшою кількістю управляючих параметрів ніж фізичні, що значно ускладнює можливості їх динамічного моделювання. Тим не менш активним системам з величезною кількістю об'єктів, незалежно від їх природи (фізичної, хімічної, біологічної, інформаційної, соціальної, економічної) властиві загальні особливості, що і дозволяє використовувати аналогії. Насамперед, ускладнення структури можливе лише у відкритій системі і супроводжується зменшенням її ентропії. Що стосується біосфери в цілому, то мова йде про зменшення ентропії хаотичного сонячного випромінювання, що сягає Землі.

Треба враховувати, що мова йде про глобальну ентропію. Локальні зміни ентропії можуть бути і додатні, тобто в біосфері можливі локальні процеси хаотизації структур.

Інший принциповий атрибут еволюціонуючих систем – це наявність у них механізмів позитивного та негативного зворотного зв'язку. Перший має на увазі процеси, що забезпечують підсилення та стабілізацію даної структури. До другого віднесемо будь-які явища, що призводять до руйнації (хаотизації) структури. Наприклад, для теплового вибуху роль позитивного зворотного зв'язку відіграє тепловиділення від хімічних реакцій, що зростає при підвищенні температур, а роль негативного зв'язку – тепловіддача із системи. У випадку їх рівності має місце стаціонарне протікання процесу, якщо превалує тепловиділення – виникає тепловий вибух. У випадку ядерних перетворень роль позитивного зв'язку належить ланцюговому розмноженню нейтронів, негативного – поглинанню нейтронів на домішках та їх втрата системою за рахунок теплового руху.

В роботі²⁰ показано роль позитивного та негативного зворотного зв'язку на прикладі глобальної еволюції від великого вибуху до сучасного стану життя на планеті. Представлена в цій роботі модель доводить, що темпи еволюційного розвитку прискорюються, а проміжки між глобальними подіями скорочуються.

Власне, біологічна еволюція не може припинитися і в наш час, однак, її глобальний зміст тепер вже тісно пов'язаний з соціально-економічною еволюцією.

²⁰ Залюбінська Л.М., Скорик М.Л. Еволюційна модель «ідеального» суспільства //Збірник наукових праць Хмельн. Торг.-екон. Інст. – 2012. – №4, – С. 147-159.

Отже, соціальна еволюція, спочатку через порівняно повільні родові, племені та інші відносини, привела до появи цивілізації біля 5000 років тому, як складної соціально-економічної структури, атрибутами якої стало державне управління з поліцією, армією, освітою, релігією та ін.

Пізніше з'явилася машинна цивілізація зі складними механізмами та призвела до значного зростання продуктивності праці, збільшення суспільного продукту. Вона стимулювала розвиток науки, освіти, мистецтва та ін. Внаслідок чого утворилася складна соціальна – економічна структура.

Потім наступив етап, який можливо назвати «космічною цивілізацією», атрибутами якої є вихід людини у космос, опанування енергією ядерних реакцій, поява ЕОМ, лазеру та ін. Всі ці інновації суттєво вплинули на сучасну структуру суспільства та її перспективи.

Соціальний прогрес нерозривно пов'язаний зі збільшенням енергетичних потреб суспільства. Питомий тепловий ефект ядерних реакцій у сто мільйонів разів перевищує такий для хімічних реакцій горіння, що використовувались людиною за часів кроманьйонця. Це стало великим якісним стрибком у прогресі людства.

Можливо, згідно вченню Вернадського²¹ цей етап слід назвати ноосферним. Його ознаками є: *суттєві зміни політичного устрою світу у XX ст. після двох світових війн та розвалу Радянського Союзу і світової соціалістичної системи; глобальні загально планетарні виклики, пов'язані з освоєнням космосу та кліматичними змінами на планеті, екологічними проблемами забруднення біосфери, вичерпанням природних ресурсів та ін.* Мабуть найбільш наочним прикладом структурних змін людського суспільства в цілому є глобалізація, яка ідентифікується зі змінами у формуванні інформаційних, фінансових, економічних, а у найближчому майбутньому, й політичних структур. З точки зору фізики існування глобальних і автохвильових структур є природнім станом активних систем.

Про тісний зв'язок перетворень у живій і неживій природі та суспільстві свідчать притаманні їм авто хвильові процеси. Прикладами таких автохвиль є хвилі горіння й детонації²², хвилі ядерних і термо-

²¹ Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991. – 270 с.

²² Зельдович Я. Б., Баренблатт Г.И., Либрович В.Б., Махвиладзе Г.Н. Математическая теория горения и взрыва. – М.: Наука, 1981. – 468 с.

ядерних перетворень у фізиці²³, хвилі Жаботинського-Белоусова у хімії²⁴, нервові імпульси в аксонах та м'язі міокарду у біології²⁵, «довгі» хвилі Кондрат'єва в економіці²⁶, хвилі епідемій²⁷ та багато інших.

Автохвильовий процес є фундаментальною ознакою усіх процесів у Всесвіті та свідчить про єдність законів, що їм підпорядковані процеси в живій і неживій природі та в суспільстві. Увесь ланцюг взаємопов'язаних процесів у природі та суспільстві доводить, що глобалізація – цілком очікуваний і передбачуваний стан людського співтовариства (сучасного суспільства).

Звернемося до аналізу позитивного й негативного зв'язків в економіці та соціумі, оскільки тільки при наявності балансу між ними в суспільстві (державі) можливий «нормальний» еволюційний процес, тобто його прогресивний розвиток. У соціальній структурі роль позитивного зв'язку відведемо державній структурі з усіма властивими їй атрибутами. При цьому лінійне посилення цього зв'язку означає, насамперед, збільшення державного, особливо управлінського апарату, що характерно для сучасної України. Нелінійне посилення припускає вдосконалення самої структури керування, включаючи інформатизацію, рівень підготовки кадрів, зменшення корупції та ін. Демократії відведемо роль негативного зв'язку, оскільки тільки при наявності дієвої демократії можлива генерація нових ідей, моделей, реальний контроль та критика дій влади. Саме з «ідейного хаосу» виникає природничий добір найбільш оптимальних рішень, що враховують постійні зміни керуючих параметрів. У якості останніх для держави можуть розглядатися світова кон'юнктура, взаємини з сусідами, енергетичні й ресурсні можливості, зміни рівня освіти та науки, поява принципово нових технологій та ін.

В економіці роль позитивного зворотного зв'язку відіграє планування, негативного – ринок. Для розвитку «нормальних» процесів в економіці країн, що звільнюються від тоталітаризму, вона повинна бути планово-ринковою, поєднуючи монетарні та кейнсіанські підходи. Співвідношення детермінованості та вільного ринку у розвитку

тих країнах коливається від 40/60 до 60/40. В Україні воно дійшло до 15/85, що породжує сумніви у можливості еволюційного розвитку її економіки. Порушивши надійність зворотного зв'язку, «стихія» ринку стає не менш руйнівною для суспільства ніж жорстка детермінованість, а це унеможливорює сталий розвиток суспільства.

Основною об'єктивною причиною краху СРСР можна вважати явну диспропорцію між позитивним і негативним зв'язком. Радянська економіка, яка була майже на 100% плановою, була прикладом ігнорування зворотним зв'язком, тобто ринковими відносинами, які найбільш легко адаптуються до мінливої кон'юнктури. Це робило її інертною та нарешті призвело до стагнації й наступного краху.

В суспільних відносинах однопартійність, однаковість ідеології, придушення інакомислення призвели до консервації суспільно-політичної науки, зробило її безпомічною в ідеологічній боротьбі в умовах «холодної війни» і глобального протистояння двох суспільно-політичних систем. І це в той час, коли людство вже перебувало у фазі космічної еволюції. Ситуація, коли порушується зворотний зв'язок в суспільстві, а демократія лише декларується, закінчується завжди погано.

Повернемося тепер до ключового питання про сталий розвиток суспільства. Насамперед підкреслимо, що суспільство є відкритою системою. Стосовно держави це означає вільний обмін (у розумних межах) інформацією, фінансами, товарами, робочою силою та ін. Саме це, поряд з наявністю збалансованого позитивного й негативного зворотного зв'язку, робить можливим квазірівноважний стан соціально-економічної структури держави на протязі тривалого часу в режимі самопідтримання. У протилежному випадку структура може існувати лише в режимі жорсткого управління і обмежений час, бо у ній обов'язково будуть розіграватися процеси, які повертатимуть систему за даних умов у стан рівноваги, а для суспільства це буде обертатися руйнацією старих форм існування та виникнення нових.

Для рівноважних систем біологічного походження найбільш типовим описом є нормальний (Гаусівський) розподіл. Для біологічних систем квазістійка рівновага обумовлена вільним обміном генетичним матеріалом. Природно, що для соціальних систем мова може йти тільки про наближення до нормального розподілу. Однак зробивши деякі припущення та прийнявши, що найбільш важливою соціально-економічною характеристикою устрою суспільства є функція розподілу

²³ Борн М. Атомная физика. – М.: Мир, 1970. – 483 с.

²⁴ Жаботинский А.М., Отмер Х., Фалд Л. Колебания и бегущие волны в химических системах. М.: Мир, 1988. – 720 с.

²⁵ Газарян К.Г. Геном эукариот. Молекулярная организация и экспрессия / Газарян К.Г. В. З. Тарантул. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 272 с.

²⁶ Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. – М.: Экономика, 2002. – 767 с.

²⁷ Чижевский А.Л. Космический пульс жизни. Земля в объятиях солнца. Гелиотараксия. – М.: Мысль, 1995. – 768 с.

його громадян по доходах, можна показати, що для «нормального» соціально-економічного устрою суспільства необхідно аби до середнього класу належало близько 68 % населення. Такий розподіл властивий економікам Швеції, Японії й ряду інших розвинених країн. Можливо довести, що лише значний прошарок середнього класу сприяє сталому розвитку суспільства в усіх передбачуваних напрямках.

Забезпечення переходу до сталого розвитку передбачає формування скоординованих дій у всіх сферах суспільного життя, відповідну переорієнтацію соціальних, екологічних та економічних інститутів держави, державне регулювання задля посилення зацікавленості громадян, юридичних осіб і соціальних груп у вирішенні завдань сталого розвитку²⁸.

Для радянська модель економіки була однозначно не рівноважна, і її стабільність могла підтримуватися тільки за рахунок жорсткої розподільної системи. Не набагато краще, з точки зору, рівноваги соціально-економічний уклад України. Умов для створення та розвитку «середнього класу», як стабілізатора економіки, не має. При високому рівні нерівноважності в суспільстві розвиток економіки може підтримуватися за рахунок жорсткого силового управління. Звідси непомірний штат управлінців різного рівня (держслужбовців з великою кількістю пілг), штат силових відомств, який в декілька разів перевищує склад збройних сил держави, колосальна корупція на всіх рівнях влади, близько 60% тіньової економіки, недосконале законодавство (особливо його виконавчих функцій), деградація науки та освіти (кому в такий ситуації потрібні освічені громадяни?) т. ін. Що стосується демократії, яка повинна забезпечувати негативний зворотній зв'язок, без якого неможливий соціальний прогрес і який не тільки надає, але й забезпечує права та свободи громадян, то нею в дійсності користуються невелика купка людей, які володіють грошима та недоторканністю. В політичному відношенні стан України, з точки зору синергетики, можна охарактеризувати як хаос: війна усіх з усіма – президент, парламент, політичні блоки та ін.

Висновки. Все наведене вище відноситься до соціальної термодинаміки, під цим кутом, проаналізовано сьогоdnішній стан соціально-економічної системи в Україні та фактори, які його визначають. Про те термодинаміка не в змозі відповісти на питання: скільки часу протримається такий не рівноважний стан, якими шляхами буде здійснюватися перехід до рівноваги, Можливо лише припустити, що нова

соціальна структура виникне через послідовність біфуркацій. Причому гілка, за якою піде розвиток після біфуркації, вельми залежить від флуктуацій, тобто випадкових факторів. Це загальна властивість активних систем. На щастя для суспільства, до флуктуацій відносяться і людські рішення, які залежать від пам'яті про минуле та очікувань майбутнього. Умовою переходу до моделі сталого розвитку є структурна перебудова економіки на засадах обов'язкової інтеграції екологічної політики в стратегію економічних реформ. Є сподівання, що ці перетворення будуть носити конструктивний, еволюційний характер, направлений на свідому трансформацію соціально-економічної структури до її сталого розвитку.

Для України подолання тенденцій подальшого руйнування країни слід шукати у формуванні нової якості нашого соціального розуму в цілому і певної (критичною) маси творчих людей, здатних будувати державу з потужним середнім класом. Майбутнє України як цивілізованої, високорозвиненої, заможної держави – у її відкритості, використанні надбань світової цивілізації, з застосуванням методів і механізмів захисту свого економічного суверенітету та утвердженні національних цінностей.

²⁸ Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. Монографія. – Житомир: «Полісся». – 2007. – 108 с.

1.4. Пріоритети політики сталого розвитку в умовах структурних деформацій економіки України²⁹

Проблеми переходу до сталого розвитку сьогодні є об'єктом уваги урядів багатьох країн. Адже реалізація базових принципів концепції сталого розвитку зорієнтована на підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу економіки, системну активізацію інноваційних процесів у всіх сферах суспільства та підвищення якості життя населення³⁰. Як відомо, *сталий розвиток, – це розвиток який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби*³¹. Поява зазначеної концепції є логічним результатом еволюції теорій розвитку, вона дає відповіді на глобальні виклики сучасності з проекцією на майбутнє. *Основа ідеології сталого розвитку – інтеграція та гармонізація екологічної, економічної та соціальної сфер суспільства*. Країни з розвинутою економікою активно просуваються на шляху до втілення даних ідей у життя через послідовну реалізацію відповідної політики держави. Достатньо гнучкі та адаптивні економічні системи значно легше переорієнтувати на шлях сталого розвитку, зовсім інші можливості для цього у менш розвинених країнах, де процеси трансформації ще не завершені, а розвиток економіки характеризується значними суперечностями та кризовими явищами. Відтак, виникає необхідність розроблення принципово різних підходів до формування

²⁹ Автор Коцко Тарас Аркадійович

³⁰ Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.

³¹ Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник / Под. Ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД «университетська книга», 2007. – 1120 с.

економічної політики сталого розвитку у розвинених країнах, та країнах, що розвиваються, до яких належить і Україна.

Реалізація пріоритетів нової філософії розвитку потребує активної ролі держави, вона пов'язана і з певними обмеженнями, втратами. Якщо у розвинених економіках обмеження можуть обумовлювати нову якість розвитку, то для економік інших країн, вони перетворюються на фактор дестабілізації. Крім того, основною передумовою переходу на принципи сталого розвитку є активізація інвестиційно-інноваційних чинників, яка можлива лише за наявності відповідного інноваційного потенціалу, інституційних механізмів його реалізації. Такі переваги більшою мірою характерні для розвинутих країн. Саме у багатших країнах, з достатньо високим рівнем життя, демократії питання суспільного усвідомлення важливості ідей екологізації економіки, соціальної відповідальності бізнесу, розвитку соціального капіталу, розуміння необхідності певних обмежень у задоволенні потреб значно актуальніші порівняно з іншими країнами.

У країнах з розвинутою ринковою економікою уже сформована відповідна інституційна база, яка забезпечує її ефективну трансформацію відповідно до нових викликів. Відтак, перехід на принципи сталого розвитку значною мірою визначається зміною певних акцентів у політиці держави, – економічній, соціальній, екологічній, структурній тощо. Неабиякого значення набуває роль недержавних інститутів, активність яких визначається рівнем демократизації суспільства, – громадських організацій, політичних партій, різного роду наукових шкіл. У менш розвинених країнах, вироблення такої політики пов'язане з цілим комплексом проблем. Найважливіша з них, яка характерна для більшості таких країн – це відсутність ефективного інституційного середовища, а також світоглядна незрілість суспільства у розумінні як базових принципів нової моделі розвитку, так і важливості орієнтації на них.

Можливості реального втілення ідей сталого розвитку в Україні вкрай обмежені. Науковцями активно обговорюються моделі політики, розроблено ряд проєктів стратегій сталого розвитку, однак у практичній площині жодних завдань реалізувати не вдалося. Така ситуація обумовлена рядом причин. Перш за все, – відсутністю цілісної, стратегічно орієнтованої економічної політики держави, яка б раціонально поєднувала різні її напрями протягом усього періоду ринкових трансформацій. Слід відзначити і *специфіку вітчизняної моделі економіки, яка має*

яскраво виражений індустріальний характер, оскільки формувалася як складова єдиного народногосподарського комплексу СРСР в основу якої було покладено модель екстенсивного типу економічного зростання. Як результат, економіка України характеризується колосальними структурними диспропорціями в галузевій, відтворювальній, зовнішньоекономічній та інших сферах, а також високою ресурсо – та енергоємністю, низькою екологічною ефективністю³². **Модель економіки України фактично за усіма критеріями суперечить базовим параметрам економічних систем, які володіють потенціалом сталого розвитку.** Більше того, неефективна економічна політика, яка орієнтувалася на стимулювання економічного зростання без чіткої ідентифікації пріоритетів у структурних зрушеннях, обумовила замкнений характер структурної трансформації економіки України, в результаті якого структурні диспропорції поглиблювалися та закріплювалися, руйнуючи тим самим потенціал якісного розвитку.

Структурну оптимізацію економіки України слід розглядати як визначальну передумову на шляху до реалізації принципів концепції сталого розвитку. Відтак, структурна політика набуває особливо значення в системі напрямів економічної політики держави. Разом з тим, ефективні структурні зрушення не можуть бути реалізованими без удосконалення інституційного середовища, – збалансування інституційної структури економіки. Завдання держави, – не лише сформувати інститути ринку, які б забезпечували ефективний розвиток економіки, але й інститути, які б дозволяли гармонізувати відносини природи і суспільства. Роблячи акцент на економічній складовій перетворень, не слід нівелювати значення перетворень у соціальній та екологічній підсистемах. Звичайно, на сучасному етапі трансформацій, вони не можуть розглядатися як рівноцінні поряд з економічною, однак, необхідно чітко ідентифікувати соціоекологічні пріоритети і відповідно вибудовувати механізми, які б дозволяли їх реалізувати.

Важливою умовою політики сталого розвитку в Україні є визначення відповідних обмежень у економічній площині. При цьому обмеження не слід розглядати як фактор стримуючий, навпаки, вони мають активізувати інтенсивні фактори економічного зростання. Ресурсні обмеження, за умови ефективності інститутів, є одним з найважливі-

³² Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Гесць В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 696 с.

ших факторів підвищення ефективності розвитку. Так, у результаті погіршення політичних відносин України з Російською Федерацією і зростання цін на природний газ, ефективність його використання суттєво підвищувалась, а обсяги споживання зменшувалися. В трансформаційних економіках процеси інституційних перетворень часто проходять дуже повільно та суперечливо, що мінімізує якість економічного розвитку. Обмеження, за таких умов, дозволяють значно швидше вирішувати проблеми економічної ефективності.

Складність завдань пов'язаних з переходом на принципи сталого розвитку свідчить про необхідність реалізації програмного підходу до формування державної політики. Чітке визначення економічних обмежень на основі комплексної оцінки потенційних загроз безпеці дозволить побудувати умовну модель економіки та ідентифікувати пріоритети у економічній, соціальній та екологічній сферах, а відтак інтегрувати відповідні інструменти політики. Ефективність економічних механізмів політики сталого розвитку необхідно оцінювати з точки зору критеріїв економічної безпеки (ЕКБ), що суттєво ускладнює їх вибір. Адже між стійкістю та безпекою існує тісний взаємозв'язок, – розвиток є передумовою ЕКБ, разом з тим ЕКБ формує передумови розвитку. Важливість безпекових пріоритетів дуже часто може нівелювати завдання розвитку у окремих сферах, що обмежуватиме потенціал переходу до якісного економічного зростання. Зазначена особливість суттєво ускладнює трансформацію інструментів економічної політики в інструменти екологічної та соціальної. Принципи рівності, справедливості, соціальних та екологічних обмежень, в процесі формування економічної політики, мають братися до уваги, оскільки вони є основою сталого розвитку. Однак, не можна допустити, щоб зазначені принципи стали стримуючим фактором у трансформації економіки. Така загроза у більшій мірі характерна для країн, де ідеали соціальної рівності мають високу популярність.

Основним завданням економічної політики держави в контексті формування передумов сталого розвитку є забезпечення якісних структурних зрушень в економіці на основі механізмів її саморозвитку, тобто створення гнучкої, адаптивної моделі економічної системи. Така модель економіки більш схильна до соціалізації та екологізації, провідна роль у забезпеченні яких має належати державі. Помилково розглядати зазначені процеси виключно в аспекті додаткових витрат, тягару держави та господарюючих суб'єктів. Звичайно певні обмеження

виникатимуть, однак завдання держави – створювати умови економічної доцільності у реалізації зазначених напрямів політики на різних рівнях управлінської ієрархії, в тому числі і через інструменти структурної політики. Адже **екологічні та економічні обмеження є також фактором структурних трансформацій в напрямі не просто гармонізації структури економіки, а якісно нової трансформації, пов'язаної з виникненням нових галузей, сфер діяльності, переструктуруванням взаємозв'язків між окремими складовими економічної системи, що знову ж таки пов'язано з процесами формування передумов розвитку.** Так, подібні обмеження актуалізують завдання інвестиційно-інноваційної активності, обумовлюють необхідність переосмислення її напрямів відповідно до нових пріоритетів, надають додаткових стимулів для розроблення та впровадження нових технологій, розвитку зеленої економіки тощо. Структурна конструкція економіки набуває нового вигляду, певною мірою ускладнюючись, вона гармонізується. Поява нових підсистем з часом обумовлюватиме переструктурування базових пропорцій на якісно новій основі. Такі трансформації забезпечують вихід економіки на нові технологічні уклади. Відтак, **сталий розвиток може досягатися у випадку, якщо є не лише результатом, але й фактором структурних трансформацій.** Тому, на сучасному етапі трансформаційних процесів в Україні, першочерговим завданням є перехід від економічного зростання до розвитку, який має супроводжуватися якісними змінами в структурі економіки, і перш за все міжгалузевій. Намагання формувати економічні передумови сталого розвитку через стимулювання економічного зростання на старій структурній основі, нівелюючи важливість інституційних трансформацій, що було характерним для політики українських урядів протягом багатьох років, матиме прямо протилежні результати. Економічна система втрачатиме потенціал розвитку, посилюватиметься дезінтеграція економічної, екологічної та соціальної сфер суспільства. Зазначений підхід до економічної політики відображає світоглядну незрілість у розумінні її сутності та цільових пріоритетів. Сьогодні Україна зіштовхнулася з наслідками такої політики, які з огляду на їх складну взаємообумовленість, характеризуються сильною стійкістю.

Оптимізація структурних пропорцій економіки дозволить кардинальним чином підвищити її адаптивність. *Адаптивність економіки – це її здатність адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні шоки*

*(збурення) та ефективно відновлювати оптимальні параметри свого функціонування, сталого розвитку*³³. Визначальною особливістю адаптивності економічної системи є здатність відновлюватися на якісно новому рівні. Адаптивність – це саме та властивість, яка дозволяє зовнішні дестабілізуючі впливи перетворювати на фактори розвитку. Як відомо, парадигмою сучасних трансформаційних процесів у світовому господарстві є використання посткризового періоду для здійснення технологічного прориву, переходу до нового етапу ноосферизованого розвитку³⁴. Можливості для такого переходу мають гнучкі, адаптивні економічні системи. Відставання України у цьому поступі обмежуватиме потенціал її розвитку, закріплюватиме низькотехнологічний характер національної економіки, погіршуватиме умови участі у міжнародному поділ праці. Зовнішні потенційні можливості, пов'язані з глобалізацією не вдасться реалізувати в інтересах якісного розвитку, вони у значній мірі активізуватимуть загрози ЕКБ, обумовлюючи реалізацію заходів захисного характеру в економічній політиці.

Незважаючи на систему диспропорцій в структурі економіки України, які апіорі ускладнили пошук моделі переходу до сталого розвитку, її потенціал на початковому етапі реформування оцінювався дуже високо. За оцінкою експертів банку Німеччини³⁵ до початку ринкових реформ Україна, серед усіх республік СРСР мала найвищий рейтинг економічної незалежності (потенціал) розрахований за сукупністю дванадцяти показників, – зокрема ступенем індустріалізації народного господарства, експортним потенціалом промисловості, рівнем розвитку інфраструктури, освіти населення тощо. За своїм рейтингом (89) Україна значно випереджала пострадянські країни Прибалтики (77) і Росію (72). Однак, трансформувати зазначений потенціал в напрямі підвищення якості розвитку в нових умовах ринкового середовища не вдалося. Глибока економічна криза 1990-1999 років не стала переломною у цьому відношенні. Країна почала жити в нових реаліях, які потребували переосмислення підходів до економічної політики, управління територіальними утвореннями, підприємствами. Падіння ж

³³ Економіка України: шокові впливи та шлях до стабільного розвитку / [О.Г. Білоцерківець, Т.В. Бурлай, Н.Ю. Гончар та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І.В. Крючкової; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 480 с.

³⁴ Желюк Т. Структурні трансформації як джерело формування нової якості економічного зростання // Світ фінансів. – 2010. – №2. – С. 7-17.

³⁵ Сіскос Є. Ринкові перетворення та особливості макроекономічної стабілізації в Україні і Польщі // Вісник НБУ. – 2005. – №10. С. 20-24.

економіки у 2009 р. на 14,8% було закономірним результатом економічної політики держави періоду економічного зростання 2000-2008 років. Саме низькоякісний характер зростання економіки, на старій структурній основі, заклав передумови її падіння, ще більше обмеживши можливості поступу в напрямі сталого розвитку.

Серед основних факторів вразливості української економіки науковці визначають саме знижений потенціал сталості³⁶, пов'язуючи його з особливим способом постсоціалістичної трансформації та специфічної моделі економічного зростання, яку використала Україна і виділяють такі його причини: недореформованість економіки, а відтак і низька адаптивність, – в Україні не сформовано повноцінної моделі ринкової економіки; генерування державою збільшених витрат виробників через високе податкове навантаження, збереження монополій; необґрунтовані соціальні витрати; збереження корупційного середовища; експортна зорієнтованість вітчизняної економіки; значна залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів та динаміки цін на них; відсутність досвіду антикризового управління.

Таким чином, перехід до сталого розвитку потребує глибинних структурних трансформацій. Структура економіки має стати одним з основних об'єктів економічної політики держави, яка б інтегрувала різні її напрями та містила чіткі пріоритети у соціальній та екологічній сферах. Економічні реформи мають бути підпорядковані не завданням економічної стабілізації, активізації відтворювальних процесів, а саме реалізації пріоритетів сталого розвитку. *Кардинального переосмислення потребує соціальна політика держави, яка за своєю змістовною сутністю завжди суперечила пріоритетам розвитку, оскільки не відображала реальних можливостей економіки.* Соціальна сфера розглядалась як вторинна, похідна від економічної та як така, що обтяжує економіку³⁷. Сьогодні соціальну політику необхідно перетворити на фактор стимулювання конкурентоспроможності національної економіки, вона має забезпечувати як економічний, так і соціальний ефекти, бути дієвим каталізатором економічної динаміки.

³⁶ Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики / Л.Верховодова, К.Агєсва і Д.Згортюк. Керівник проекту О.Пасхавер. Центр економічного розвитку – К., 2009. – 44 с.

³⁷ Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О.М. Пищуліна, Я.А. Жаліло, С.І. Лавриненко Д.С. Покришка / Аналітична доповідь. За заг. ред. В.Є. Воротіна – К.: НІСД, 2009. – 108 с.

Говорячи про *пріоритети екологічної політики*, то звичайно ж необхідно рухатись в напрямі поступової її активізації, – розвивати систему економічного стимулювання природоохоронної діяльності, впроваджувати механізми компенсації еколого-економічних збитків, екологізувати процеси ціноутворення, розвивати систему екологічного страхування. Разом з тим, ***екологізацію економіки слід також розглядати в якості каталізатору процесів структурної трансформації***, адже вона має стимулювати не лише впровадження нових технологій, обмежувати негативний вплив на навколишнє природне середовище, а формувати передумови розвитку нових сфер та галузей виробництва, ринку екологічних товарів, появу нових організаційно-управлінських механізмів забезпечення екологічної ефективності виробництва тощо.

Особливої уваги потребує *удосконалення інституційного середовища*. Інституційна нерозвиненість економіки України дає підстави стверджувати про її неповноцінність як ринкової моделі, а отже уразливість і низьку конкурентоспроможність. Якісні структурні трансформації можуть забезпечуватися лише на основі розгалуженої системи інституцій. У цьому контексті особливої уваги потребує вирішення давно актуальних проблем, – створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, активізації інвестиційних ресурсів, обмеження проявів монополізму, розвитку ринкової інфраструктури, розроблення необхідної законодавчої бази екологізації та соціалізації економіки.

Економічна, соціальна та екологічна сфери політики переходу до сталого розвитку тісно пов'язані між собою. Якісні зрушення у одній з них, формують передумови зрушень у інших, забезпечуючи таким чином нову якість розвитку економічної системи в цілому. Так, наприклад, реалізація заходів з екологізації передбачає впровадження нових, ресурсозберігаючих технологій, передумови появи яких визначаються розвитком екологічної та соціальної сфер. Екологізація систем управління промислових підприємств відбувається під впливом загострення конкуренції, посилення вимог до якості продукції, тобто під впливом факторів соціально-економічного характеру. Саме на посиленні *взаємозалежності економічної, екологічної та соціальної сфер має акцентуватися увага держави як суб'єкта формування економічної політики, об'єкт якої – цілісна, взаємноінтегрована та динамічна соціо-еколого-економічна система.*

Причинно-наслідкова обумовленість розвитку зазначених сфер пояснюється дією як ринкових, економічних механізмів, так і неринкових,

які пов'язані з формуванням державою певних обмежень від яких відштовхуються усі суб'єкти економіки. Досягнення балансу у реалізації таких механізмів слід розглядати з точки зору подолання базових суперечностей формування політики сталого розвитку. У різних країнах, на різних етапах трансформаційних процесів, співвідношення у використанні ринкового та неринкового інструментарію можуть змінюватися, причому їх зміна визначає якість та темпи економічного розвитку. Дотримання логічної послідовності у реалізації заходів економічної політики сталого розвитку, оптимальне поєднання ринкового та неринкового інструментарію, на основі урахування специфіки ресурсного потенціалу економіки, дозволить поступово рухатись у напрямі переходу до принципово нової моделі розвитку.

1.5 Еколого-економічні підходи до забезпечення сталого регіонального розвитку³⁸

Постановка проблеми. Концепція сталого розвитку породжена потребами сучасного розвитку людства і має важливе, зростаюче з кожним десятиліттям значення для управління природними та соціальними процесами в глобальному, а також регіональному і локальному масштабах. Особливе значення вона має для нашої країни, яка відрізняється різноманітністю еколого-географічних і соціально-економічних умов її регіонів. Однією з умов досягнення сталого розвитку є забезпечення економічної безпеки держави, тому перед Україною постала проблема створення інститутів і механізмів забезпечення її економічної безпеки. Виходячи з того, що проблеми сталого розвитку мають суттєві розбіжності та своєрідні форми прояву в різних регіонах країни, виникає необхідність розробки механізму забезпечення сталого розвитку її регіонів і формування для України концепції сталого розвитку, яка б базувалася на сталості та безпеці окремих його ланок – регіонів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз еколого-економічних підходів до забезпечення сталого розвитку на регіональному висвітлено в працях таких вчених: Захарченко, Шевчук, Кузьменко, Топчієв, Волик та ін.

Метою роботи є визначення еколого-економічних підходів до забезпечення сталого регіонального розвитку, аналіз його нормативно-правового забезпечення та практичних кроків і пропозицій щодо здійснення ефективної регіональної політики.

Основна частина. Сталий розвиток суспільства на будь-якому рівні виглядає сьогодні як одна з найважливіших, невідкладних і всеосяжних проблем.

³⁸ Автор Баштова Марія Олександрівна

Точного загальноприйнятого універсального визначення сталого розвитку не було дано. На початку 90-х років налічувалося більше 30 спроб таких визначень. Зараз їх значно більше і всі вони групуються в певну систему. Варто підкреслити, що вчені-географи, з'ясовуючи сутність сталого розвитку, роблять наголос на забезпеченні екологічної та соціальної стабільності. Нормування антропогенних навантажень на геоекосистеми відповідно до параметрів екологічної місткості останніх, на їхню думку, – запорука реалізації права людини на проживання у сприятливому для її здоров'я і добробуту середовищі. Проте наукова розробка алгоритмів оптимізації цього середовища шляхом здійснення лише природоохоронних заходів є мало результативною, бо завчасно формується установка на боротьбу з наслідками руйнувань і збурень в екологічній сфері, а не на недопущення їх.

Дещо інакше розуміють суть сталого розвитку вчені-економісти, спираючись на дослідження внутрішніх причин екологічних конфліктів, необхідність інтерналізації «зовнішніх ефектів». Під останніми Альфред Ендрес розуміє трансформацію витрат на компенсацію екологічних збитків у витрати, пов'язані з недопущенням забруднення середовища; їх треба включати в собівартість продукції та ціну товарів, причому в поняття «інтерналізація» входять комплексний аналіз і вжиття заходів стосовно будь-яких зовнішніх ефектів – забруднення середовища, порушення рівноваги геоекосистеми тощо³⁹.

Найпоширеніше на сьогодні визначення поняття «сталого розвитку» було запропоноване у звіті Комісії Брундтланд «Наше спільне майбутнє». Згідно з ним, сталим є такий розвиток, «що задовольняє потреби сьогодення і не перешкоджає можливості прийдешніх поколінь задовольняти свої власні потреби». Він передбачає забезпечення високого рівня життя для нинішнього та наступних поколінь.

На Всесвітній конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992р. сталий розвиток («sustainable development») визначено як «створення соціально орієнтованої економіки, основаної на розумному використанні ресурсної бази та охороні навколишнього природного середовища, яке б не ставило під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби». Тобто, йдеться, по суті, про внесення в економічну політику над довготермінового (між декількома поколіннями) виміру⁴⁰.

³⁹ Масловська Л. Наукові основи формування національної стратегії сталого розвитку України / Л. Масловська // Економіка України. – 2003. – №3. – С. 75-79. – укр.

⁴⁰ Захарченко В.І., Балахонова О.В. Сталий розвиток економіки регіону: діагностика, методичне забезпечення, політика: Монографія / ОНУ імені І. Мечникова. – Вінниця: Вінницька газета, 2012. – С. 58 – 59.

Різні автори вже не раз відзначали неточність українського перекладу іноземного виразу (англ. sustainable development). Дійсно, визначення терміну «сталий розвиток» означає стале, постійне зростання. У той же час з європейських мов переклад наступний: sustainable – підтримуваний, development – розвиток, розробка, створення, освоєння, формування, будівництво, подія, вдосконалення, зростання, розширення, розгортання, забудова, удосконалення, покращення, еволюція.

В даному контексті цей переклад повинен мати вужчий сенс. Це – розвиток «триваючий» («самодостатній»), тобто такий, який не суперечить подальшому існуванню людства і розвитку його в попередньому напрямі.

Сталий розвиток – це модель використання ресурсів, спрямована на задоволення потреб людини та збереження довкілля, при умові, що ці потреби можуть бути задоволені не лише для сьогодення, але і для майбутніх поколінь. Цей термін озвучений Комісією Брундтланд. Комісія Брундтланд, офіційно – Всесвітня комісія з навколишнього середовища і розвитку (WCED), відома за іменем голови Гру Харлем Брундтланд, була скликана ООН в 1983 році.

У центрі концепції сталого розвитку стоїть людина, оскільки вона сама з її потребами є метою суспільної діяльності, і вона ж є основним фактором досягнення мети. Людина (як ресурс розвитку), з одного боку, є біологічною істотою, з іншого – носієм інтелекту, творцем і споживачем інформації (в широкому розумінні), яка зараз і є невичерпним ресурсом розвитку. Тому надзвичайного значення в суспільстві, яке розвивається на засадах сталого розвитку, набувають освіта, де формується і нарощується цей ресурс, і охорона здоров'я як галузь, яка забезпечує збереження і відтворення біологічного носія цього ресурсу. Людина як особливий вид ресурсів не тільки наділена інтелектом, але й здатна робити вибір. Чим більше можливостей вибору вона має, тим більший рівень свободи панує в суспільстві. Трагедія сучасності полягає в тому, що наукові знання людства здебільшого націлені не на раціоналізацію забезпечення потреб населення, а на винахід технологій, що дозволяють здійснювати масштабне завоювання природних ресурсів. Отже, екологічна модернізація суспільства може стати відповіддю на протиріччя між економічним зростанням, соціальним добробутом та збереженням довкілля.

Отже, у сучасних умовах національного розвитку, сталий розвиток можна визначити як економічне зростання, що забезпечує підвищення якості життя населення та його екологічну безпеку⁴¹.

⁴¹ Кузьменко В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект: монографія / Донецьк, нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського // В. В. Кузьменко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – С. 17-19.

Слід зазначити, що загальноприйнятим вважається твердження про те, що Концепція сталого розвитку охоплює, як мінімум, 2 важливі ідеї.

Перша полягає в тому, що цей розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя.

Друга ідея проголошує, що нинішнє покоління має обов'язок перед прийдешніми поколіннями залишити достатні запаси соціальних, природних та економічних ресурсів для того, що щоб вони могли забезпечити для себе рівень добробуту не нижчий, ніж той, що ми маємо зараз.

Ця концепція ставить фундаментальне завдання поєднати динамічний економічний розвиток з наданням рівних можливостей кожному члену суспільства за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів та ліквідації залежності між економічним зростанням та забрудненням довкілля.

Державна регіональна політика є однією з важливих складових національної стратегії соціально-економічного розвитку.

У Концепції державної регіональної політики та відповідному законопроекті 2008 р. регіональний розвиток трактується як виключно позитивні зміни у соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етніонаціональних процесах на рівні регіонів відповідно до загальних цілей державної стратегії розвитку.

Сталий регіональний розвиток – це одноразові або постійні кількісні та якісні перетворення в елементах регіональної системи та їх усталених або спонтанно виникаючих комплексах від нижчого до вищого рівня у таких встановлених або умовних межах, при яких регіональна система залишається контрольованою та керованою або в змозі вчасно здійснити переналаштування, щоб залишитися кількісно та структурно-цілісною, згідно раніше прийнятого або також перетвореного критерію функціонування регіональної системи⁴².

Відповідно до прийнятих ООН та Україною документів організація суспільного та економічного життя потребує врахування загальних принципів сталого розвитку, а саме:

– основний принцип сталого розвитку визначає встановлення того, що обов'язок охорони довкілля не може бути трактований як

⁴² Пашкевич М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки: монографія / М. С. Пашкевич. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 789 с. : рис., табл.

конфліктний з інтересами економіки, а є елементом правильного господарювання;

– принцип врахування вимог довкілля у територіальному плануванні;
– принцип правовий – необхідно чітко дотримуватись кожного прийнятого правового положення;

– принцип відповідальності винного означає повну відповідальність того, хто забруднює, за наслідки деградації довкілля;

– принцип екологізації економічної політики: недопущення забруднень довкілля та ліквідація забруднень поблизу джерел їх виникнення;

– принцип економізації екологічної політики;
– принцип усупільнення екологічної політики;
– принцип спільного розв'язання регіональних, європейських та глобальних проблем охорони довкілля.

Реалізація основних принципів сталого розвитку на регіональному рівні може обіймати такі етапи:

Етап I. Опрацювання Основних положень стратегії сталого розвитку регіону (населеного пункту) та затвердження Основних положень місцевою радою.

Етап II. Розробка Стратегії сталого розвитку:

– оцінка проблем розвитку регіону (населеного пункту);
– окреслення особливих цілей та напрямів політики сталого розвитку, а також вибір пріоритетів;

– встановлення способів реалізації окремих цілей політики сталого розвитку;

– встановлення критеріїв оцінки ефективності політики сталого розвитку (ступені реалізації окремих цілей);

– організація заходів, що популяризують політику сталого розвитку;

– набуття суспільної підтримки (проведення консультацій та редагування тексту Стратегії);

– схвалення документу «Стратегія сталого розвитку регіону (населеного пункту)» місцевою радою.

Етап III. Опрацювання Програми реалізації стратегії сталого розвитку регіону (населеного пункту) відповідно до строків та завдань, визначених у «Стратегії сталого розвитку регіону (населеного пункту)».

Сталий розвиток – це економічно, соціально і екологічно збалансований розвиток певних територій і розташованих на них міських і

сільських поселень (населених пунктів), спрямований на узгоджене формування та функціонування їхньої економічної, соціальної і екологічної складових на основі раціонального використання всіх видів ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інформаційних тощо).

Економічна складова сталого розвитку означає необхідність постійного нарощування обсягів виробництва суспільного продукту з тим, щоб забезпечити зростання рівня життя населення. Реалізація економічної складової сталого розвитку обумовлює зростання доходів населення, створення нових робочих місць, ліквідацію бідності як явища.

Соціальна складова сталого розвитку означає поліпшення умов життя населення, насамперед за рахунок ефективного розвитку соціальної, виробничої, транспортної, інженерної, комунікаційно-інформаційної та екологічної інфраструктури. Реалізація соціальної складової сталого розвитку обумовлює формування повноцінного життєвого середовища для сучасного і наступного покоління.

Разом соціальна та економічна складові сталого розвитку мають обумовити високу якість життя населення, передусім забезпечити нівелювання існуючої диференціації населення по доходах і умовах життя.

Якість життя значною мірою залежить від екологічного фактору, тобто стану оточуючого людей природного середовища. Тому кожне рішення державної або місцевої влади, яке стосується економічного і соціального розвитку, повинно зважуватися з точки зору його екологічних наслідків, в чому й полягає суть екологічної складової сталого розвитку. Реалізація екологічної складової сталого розвитку полягає також в тому, що в країні в цілому і у кожному населеному пункті має проводитися політика екологізації економіки, зокрема мають бути створені програми технічного і технологічного переоснащення та реструктуризації всіх видів підприємств, незалежно від форми власності, для забезпечення їхнього екологічно безпечного функціонування. В разі неможливості досягти такого результату, незалежно від причин, екологічно небезпечні підприємства необхідно або перепрофілювати, або закрити, або перенести у зони (території), віддалені від зон проживання людей як місті, так і в приміських територіях⁴³.

Вихідними умовами сталого розвитку можна визнати забезпечення:

– економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи;

– природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища;

– тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей стійкого розвитку;

– стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості;

– екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації.

Серед основних чинників, що забезпечують сталий розвиток, можна виділити такі:

– екологічний – визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації;

– економічний – передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку;

– соціальний – утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя⁴⁴.

Природні ресурси та природні умови є основою, матеріальним базисом виробництва та життєдіяльності населення для розв'язання проблеми охорони навколишнього середовища, проте необхідні суттєві затрати капіталовкладень. Тому особливого значення набуває екологічне обґрунтування природоохоронних заходів та їх аналізу з позицій ринкової економіки.

Економічна підсистема, в свою чергу, використовуючи природні та трудові ресурси, намагається максимізувати ефект від їх використання. Цим самим вона збільшує валовий продукт країни, який впливає на зміну соціального та екологічного становища через підтримку державою соціальної інфраструктури та впровадження екологічних заходів.

Соціальна сфера, з однієї сторони забезпечує ринок праці кваліфікованими трудовими ресурсами та своїм рівнем екологічної культури впливає на стан навколишнього середовища. З іншої сторони, екологічний стан та рівень виробництва мають безпосередній вплив на рівень життя населення.

⁴³ Невелєв О.М., Данилишин Б.М. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. М. Невелєв, Б. М. Данилишин. – К., 2002. – С. 6-9.

⁴⁴ Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д. т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.

Всі три системи (екологічна, економічна та соціальна) тісно взаємопов'язані між собою. Тому для розгляду цих систем в сукупності необхідно вибрати рівень, характерний для кожної системи, і, крім того, такий, що має найбільше значення з точки зору сталого розвитку. Такими характеристиками володіють регіональні системи, оскільки, саме, починаючи з цього рівня, утворюється цілісна соціо-еколого-економічна система (Гурман), тоді як більш нижчі рівні територіальної ієрархії трьох систем представляють собою окремі, не зв'язані між собою системи⁴⁵.

Серед механізмів та інструментів еколого-економічного регіонального розвитку, які науково обґрунтовані до впровадження, слід відмітити такі, як: створення територіальних еколого-економічних кластерів та консалтингових фірм з метою гармонізації інтересів суб'єктів господарювання за рахунок пошуку динамічної комбінації різних форм власності на природно-господарські ресурси конкретної території; врахування екологічних аспектів життєвого циклу продукції; проведення аудиту управління інноваційною діяльністю за допомогою еко-балансів; започаткування регіональної Програми екологізації інвестиційної діяльності; складання «еколого-економічних звітів суб'єктів інноваційної діяльності»; застосування сукупності фінансово-економічних інструментів для забезпечення екологізації життєвого циклу товару; екологічне бюджетування шляхом виділення екологічних фінансових потоків підприємства; визначення «зони циклового маневрування фінансовими ресурсами на основі врахування зміни екологічних витрат виробництва»; впровадження прикордонних механізмів спільного природокористування декількох держав, особливо у випадках настання екологічних надзвичайних ситуацій міждержавної зони враження; формування стабільної, стимулюючої раціональне природокористування системи оподаткування та екологічного страхування та ін.

Сучасною парадигмою еколого-економічного розвитку регіонів є визнання екологічних пріоритетів над іншими, що породжує науково-практичну задачу зменшення техногенного тиску на природне середовище до тієї межі, коли воно буде здатне до самовідновлення, а у суспільстві спостерігатиметься «соціо-природна коеволюція»⁴⁶. Таким чином, державна регіональна політика повинна стимулювати економіч-

них суб'єктів до дотримання таких параметрів використання ресурсного потенціалу території, які б при досягненні максимального економічного ефекту обумовили дотримання головного обмеження сталого регіонального розвитку, яке зводиться до ведення господарської діяльності у регіоні в межах його фактичної природної ємності⁴⁷.

Для втілення в життя стратегії сталого розвитку регіонів необхідно мати такий механізм, який спирається на внутрішні й зовнішні інтереси країни та регіонів, адже центральною рушійною силою будь-якої держави є регіони і тільки комплексність розвитку дає змогу забезпечити прогрес у кожній ланці господарства і життєдіяльності людей. Економічна стратегія будь-якої держави визначає трансформацію пріоритетів і механізмів державного втручання в економіку регіонів для реалізації його стратегічних цілей на довгостроковий період.

До функцій регіонального рівня управління належить рішення таких питань:

- регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;
- визначення нормативів забруднення природного середовища (встановлення нормативів ГДВ, ГДС і розміщення відходів);
- впровадження економічного механізму природокористування;
- проведення моніторингу і обліку об'єктів природокористування і забруднення навколишнього середовища;
- проведення державної екологічної експертизи;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- розробка програм впровадження природоохоронних заходів, визначення і реалізація інвестиційної політики;
- інформування населення і зацікавлених підприємств, установ і організацій з екологічних питань⁴⁸.

У контексті забезпечення сталого розвитку на регіональних органах влади повинна лягати відповідальність за забезпечення комплексного, збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку регіону. Екологічна складова є невід'ємною частиною економічної діяльності регіону. Як підкреслюють, наприклад, М.І. Долишній і О.С. Мошенець «Регіональний розвиток ініціюється інтеграль-

⁴⁵ Благун І.С., Сисак Л.І., Солтисік О.О. Моделювання сталого розвитку регіону. Монографія. – Івано-Франківськ.: Видавничо-дизайнерський відділ Центу інформаційних технологій, 2006. – С. 42-43.

⁴⁶ На меті – сталий розвиток України // Вісник НАН України. – 2007. – №2. – С. 14-44.

⁴⁷ Пашкевич М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки: монографія / М. С. Пашкевич. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – С. 561-562.

⁴⁸ Барбашова Н.В. Проблеми деволуції в екологічному праві України / Н.В. Барбашова; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк: АПЕК, 2007. – С. 64.

ним впливом цілого ряду факторів, головними з яких є: урахування і обов'язкове використання переваг і можливостей геополітичного положення регіону; раціональне використання природно-ресурсного і виробничо-економічного потенціалу регіону на основі інтенсифікації складових його частин і факторів росту, а також переваг процесів ринкового реформування відносин власності; поліпшення умов і середовища життєдіяльності населення, особливо щодо вирішення проблеми зайнятості, подолання негативних демографічних тенденцій, збереження екологічно безпечного стану навколишнього природного середовища»⁴⁹.

З огляду на важливість проблеми децентралізації державного менеджменту в Україні, і, співвідносячи його зі світовими тенденціями розвитку місцевого самоврядування, вченими був запропонований проект Концепції державної регіональної політики. Відповідно до даної концепції в екологічній сфері основними завданнями державної регіональної економічної політики повинні бути:

- регулювання природогосподарської збалансованості регіонів;
- запобігання забруднення навколишнього середовища;
- ліквідація наслідків цього забруднення;
- ефективне використання і відтворення природних ресурсів;
- впровадження економічного механізму природокористування;
- збереження генетичного фонду живої природи, унікальних територій і природних об'єктів;

- екологічно-обґрунтоване розміщення продуктивних сил регіонів.

Управління економікою регіону являє собою один з найбільш складних і відповідальних видів діяльності державних, регіональних, місцевих органів влади, оскільки інфраструктура регіону містить у собі всі сфери життєдіяльності людини: виробничу, соціальну, екологічну, рекреаційну, ідеологічну.

У теоретичному аспекті, з огляду на перехід суспільства до моделі сталого розвитку, охорона навколишнього середовища виділяється у самостійну сферу інфраструктури регіону, оскільки по своїй суті вона є переважно «негативним наслідком» господарської діяльності підприємств регіону, якщо брати до уваги тільки техногенний фактор екологічних загроз.

Регіон являє собою цілісну, відносно відособлену, структуровану соціальну систему з домінуючою роллю інститутів управління, що

⁴⁹ Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С. 7-17.

характеризується визначеними ознаками і включає в себе політико-адміністративну, економічну, правову, екологічну, фізико-географічну, етнічну, конфесіональну і соціокультурну структурні складові з відповідними соціальними інститутами⁵⁰.

У сучасних умовах існує декілька підходів до розв'язання проблеми забезпечення стійкого розвитку регіону. До них можна віднести:

- системний підхід;
- функціональний підхід;
- комплексний підхід.

При вивченні проблеми управління розвитком регіону системний підхід дозволяє осмислити її як функціонування декількох складних систем, серед яких:

- система управління – категорія, що визначає сутність об'єкта управління;
- система керування – суспільство в цілому та його компоненти як об'єкти управління;
- система взаємодії – різні інститути, що реалізують зв'язки: прямі й зворотні; вертикальні й горизонтальні; що підпорядковують та підтримують, тощо.

При цьому підході стійкий розвиток регіону є складною системою, що складається не тільки з територіально організованої структури, але й процесу, цілей, методів; вона повинна бути добре скоординованою.

Розглядаючи регіон як єдину, неподільну систему, що базується на певних принципах та взаємозв'язках, технологіях управління та розвитку, можна виділити деякі його особливості:

- наявність множини неоднорідних та взаємопов'язаних підсистем;
- диференціація структур управління;
- недостатня координація дій;
- нестабільність окремих елементів системи;
- прагнення до високих темпів розвитку, та інші.

Регіон, як система, буде стійким, якщо для будь-якої зміни параметрів, що впливають на неї, існує таке управління, яке забезпечить дотримання рівноваги та стабільності структури. Якщо вхідні потоки в системі будуть незбалансовані за видами ресурсів та часу очікування вигод, то така система потенційно нестійка.

⁵⁰ Барбашова Н.В. Проблеми деволюції в екологічному праві України / Н.В. Барбашова; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк: АПЕКС, 2007. – С. 67-69.

До чинників, що визначають системну стійкість розвитку регіону, відносять:

- стабільність динаміки структури;
- інституційне середовище економічної системи, її розвиток;
- структуру ресурсної бази та її динаміку;
- інформаційну взаємодію між її елементами;
- наявність обґрунтованої методичної бази оцінки стану регіональної економічної системи, необхідної для ухвалення рішень.

Усю сукупність чинників, що впливають на стійкий розвиток регіону, можна поділити на дві основні групи: кількісні та якісні.

Розглядаючи якісні критерії стійкості регіону як системи, можна виділити два такі підходи:

– залежно від збалансування соціальних, економічних та екологічних інтересів, що зберігаються при зовнішніх діях, економічні системи поділяються на збалансовані та незбалансовані;

– залежно від характеру відносин регіону та зовнішнього середовища виділяють економічні системи чотирьох типів стійкості: реактивної, активної, адаптивної та превентивної.

Дія кількісних чинників полягає в тому, що кількісний результат функціонування системи заздалегідь перевершує певне цільове значення показника, і тому є деякий «запас міцності». До кількісних показників можна віднести: динаміку ВРП; обсяг інвестиційних вкладень в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування; індекс фізичного обсягу промислового виробництва, виробництва продукції сільського господарства, роздрібного товарообігу, платних послуг населенню, реальних грошових доходів населення.

Підвищення ефективності функціонування та розвитку регіону вимагає управління не діями частин окремо, а взаємодіями між ними. Функціональна узгодженість як керованих об'єктів, так і самих суб'єктів управління, є обов'язковим елементом процесу соціально-економічного розвитку регіону. Усе це викликає необхідність формування організаційно-економічного механізму стійкого розвитку регіону, що дозволить конкретній адміністративно-територіальній одиниці ефективно використовувати свій потенціал, вписатися в глобальні процеси суспільного розвитку та забезпечити зростання якості життя населення.

Питання управління розвитком регіонів займає ключове місце у системі регіональної політики України. Пріоритетами державної соціально-економічної політики, спрямованої на створення умов для роз-

витку регіонів, є правове регулювання відносин шляхом прийняття законодавчих актів та рішень державних і регіональних органів, спрямованих на реалізацію державної політики у цій сфері; формування стратегій розвитку держави та регіонів через розробку та реалізацію цільових комплексних програм; посилення ролі місцевих бюджетів у фінансуванні регіональних стратегій регіонів та програм.

Відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» мета стимулювання розвитку регіонів полягає у забезпеченні їх сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності й безробіття, формування середнього класу; ефективного використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей; створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України.

Недостатнє та неефективне використання ресурсів у регіонах обумовлене, насамперед, недосконалим законодавчим забезпеченням організаційно-фінансових відносин щодо використання ресурсно-інвестиційного потенціалу регіонів, що створює низку негативних фінансових наслідків, пов'язаних із розподілом фінансів у інші сектори економіки та відтоком капіталу за кордон.

Одним із механізмів реалізації соціально-економічної політики у регіонах є її нормативно-правове забезпечення. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», що визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання репресивності регіонів. Згідно з цим законом, організаційне забезпечення державного стимулювання розвитку регіонів здійснюється відповідно до основ державної регіональної політики, державних програм економічного і соціального розвитку України, загальнодержавних програм, інших законів та актів законодавства України.

На виконання зазначеного Закону Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», яка визначила ключові проблеми регіонального розвитку, пріоритети державної регіональної політики з погляду загальнонаціональних потреб та інтересів⁵¹.

⁵¹ Волик С.В. Забезпечення сталого розвитку регіонів засобами державного управління / С. В. Волик // Державне будівництво. – 2011. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/doc/2/12.pdf>.

Висновки. На жаль, можна констатувати, що концепція сталого розвитку регіону поки недостатньо розвинена й обґрунтована. У регіональній економіці практично відсутні стабільні та ефективні стратегії розвитку, а стратегії, що реалізуються, слабо адаптовані до реальних умов стану економіки регіонів. Це призводить до необхідності пошуку ефективних шляхів економічних рішень для розробки стратегії розвитку економічних систем різних рівнів, зокрема регіональних, здатних забезпечити сталий поступальний розвиток соціально-економічної системи з урахуванням реальних ресурсів з мінімальними витратами і ризиками.

Чудовим зразком для наслідування може слугувати діяльність провідних країн світу в системі управління розвитком регіонів. Так, ключовими принципами управління регіональним розвитком більшості країн є обмеженість території та природних ресурсів, необхідність гармонізації природи і діяльності людей у різних частинах держави і комплексне використання національної території.

Відмітною рисою світового досвіду є посилення регіональної складової, регіони отримують більшу самостійність, у тому числі й у плануванні конкретних програм розвитку.

В Україні та її регіонах може бути вироблена і реалізована модель соціально-економічного розвитку, яка здатна врахувати природно-кліматичні, ресурсні, національні, етнічні, культурні та інші особливості регіонів. Така модель економічного розвитку може забезпечити сталий розвиток економічних суб'єктів, захист економічних інтересів регіону, сприяти вирішенню підвищення рівнів життя населення.

Розробленню та обґрунтуванню стратегії сталого розвитку мають передувати: чітке визначення орієнтирів, послідовне розв'язання завдань, логічна побудова етапів її реалізації, спрямування механізмів із оптимізаційним складом регуляторів і важелів впливу.

В останньому випадку основні стратегічні впливи мають здійснюватися на темпи економічного зростання, усунення техногенного навантаження на зовнішнє середовище і соціально-економічної нерівності розвитку регіональних економічних систем, досягнення якісно нових цілей щодо забезпечення достатніх параметрів сталого розвитку (із кількісним визначенням можливих відхилень з урахуванням змін у зовнішньому середовищі та власного стратегічного потенціалу сталого розвитку) за рахунок окреслення й побудови раціональної фазової траєкторії розвитку економічної системи держави.

1.6 Політика сталого розвитку: еколого-економічні методологічні основи та конструювання сценаріїв⁵²

Актуальність. Сьогодні ми живемо в періоді антропоцену, тобто нової геологічної епохи, яка відрізняється тим, що формується під впливом діяльності людства⁵³. Тобто Людина стала домінуючим рушієм екологічних змін на планеті. Таке бачення відображає і той факт, що людська цивілізація перевищила допустиме навантаження на природні системи Землі і таким чином її подальший розвиток став принципово несталим. Сьогодні експонентне зростання населення, споживання енергії, виробництво і поведінка споживачів перевищують ресурси стійкості Землі в два-чотири рази. Дослідження *Stockholm Resilience Centre* засвідчили, що людство перейшло принаймні три з дев'яти, визначених цим центром, основних планетарних меж – критичні рівні зниження біорізноманіття, зміни клімату та збалансованості азотного циклу геохімічних потоків⁵⁴. Звідси висновок про необхідність відповідального господарювання, що базується на наслідуванні природи та не переходить за науково обґрунтовані критичні межі процесів екосистем Землі.

Ознакою часткового усвідомлення суспільством глобальних викликів сучасності є спроби провідних міжнародних організацій та низки країн засадничо переглянути чинні стратегічні підходи до розвитку економіки. Розвиток наукової думки, спрямованої на екологізацію економічної діяльності та гармонізацію суспільного розвитку, знайшов відображення у сучасних наукових теоріях, філософські аспекти яких закладено в екологічній етиці, яка розвинулась як заперечення етики людини – завоювання природи, для якої докільля і ресурси є безмеж-

⁵² Автори Соловій Ігор Павлович, Кулешник Тарас Якович

⁵³ Steffen, Will. The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship, *AMBIO* (2011) 40:739 – 761.

⁵⁴ Rockstrom, Johan, et al. 2009. A safe operating space for humanity. *Nature*. 461(7263), 472–475.

ними (*frontier mentality*). Дискусії у сфері екологічної етики, яка зародилась як піддисципліна етики на початку 1970-х, привернула увагу до історичних витоків екологічної кризи та сфокусувались на дуалізмі сучасності: люди та інші живі створіння, моральна винятковість – засаднича дихотомія між матерією і духом. Оскільки традиційні економісти стверджували, що усі можливі прояви внутрішньої цінності (т.зв. «справжньої вартості») – це цінності, пов'язані з існуванням людських істот, вони опинились в онтологічній несумісності з представниками екологічної етики, які хотіли розширити лінію моральної відповідальності. Дебати продовжились в контексті теорії сталого розвитку, оскільки прихильники біоцентричного світогляду переконані, що внутрішні цінності властиві не лише людині, а сталим є використання ресурсів з урахуванням інтересів інших істот. Розглядаючи етичний принцип сталого розвитку Г. Дейлі зауважує: «Ця етика визначається поняттями «сталість», «достатність», «справедливість». Зростання втратило сталість... І жодну систему, яка використовує ресурси зі швидкістю, руйнівною для природних систем підтримання життя, не задовольняючи при цьому основних потреб усіх членів суспільства, не можна, мабуть, вважати ефективною»⁵⁵.

Етичне бачення ринкової економіки П. Сьодербаум висловлює так «...ринки не потрібно розглядати як зони поза впливом етики. Ринки потрібно оцінювати, зокрема, поняттями справедливості, розподілу, відповідальності, та іншими етичними концепціями і, меншою мірою, механістичними концепціями. Ціни є об'єктом чесності та відповідальності щодо певних ідеологічних та етичних принципів...»⁵⁶.

У 1990-х роках запропоновано плюралістичний підхід, згідно з яким людина може з різних позицій оцінювати природу і розглядати ці цінності у певному порядку – від суто егоїстичного, споживацького використання – до духовного. Якщо природні об'єкти мають різні види вартості, то аргументи щодо того, чому ми повинні охороняти природу, переміщуються у іншу площину – зберегти якомога ширше коло вартостей і на якомога триваліший час. Цей компромісний підхід дістав назву екологічного прагматизму і є філософією екологічної дії, що відштовхується від проблем реального світу, а не абстрактних тео-

⁵⁵ Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку Переклад з англ.: Інститут сталого розвитку/ Герман Дейлі. – К.: Інтелсфера, 2000. – 312 с.

⁵⁶ Soderbaum P. Ecological Economics. A Political Economics Approach to Environment and Development / P. Soderbaum // Earthscan, London, 2000. – 152 p.

ретичних суперечностей щодо справжньої цінності природи⁵⁷. Вважають, що коли справжня вартість природних систем на сьогодні не відома, то їх потрібно зберегти для майбутнього. Екологічний прагматизм обґрунтовує відповідальність людини і, таким чином, робить внесок до теорії сталого розвитку. Теоретико-методологічні підходи у царині обґрунтування переорієнтації людської діяльності задля досягнення сталого розвитку інституціоналізовані в таких дисциплінах як економіка довкілля, екологічна економіка, фізична економія, синя економіка, зелена економіка. Саме окремі підходи цих наукових дисциплін є (у більшій чи меншій мірі) трансдисциплінарною основою для формування політики сталого розвитку і конструювання її сценаріїв.

Новизна. Сформульовані принципи політики сталого розвитку розглядаються з урахуванням актуальних тенденцій міжнародної політики в умовах реалізації політичного курсу, спрямованого на «зелене зростання». Розглядаються особливості конструювання відповідних сценаріїв розвитку суспільства.

Основна частина. Економіка довкілля (*environmental economics* – англ.) – це підгалузь економіки, що зосереджує увагу на екологічних проблемах (забруднення, негативні зовнішні ефекти, оцінювання неринкових послуг довкілля) та на процесі ефективного розподілу ресурсів для виготовлення різних товарів і надання послуг. Економіка довкілля розрізняє приватні та суспільні товари, вводить поняття зовнішніх (екстернальних) ефектів для означення виробничих витрат суспільства загалом, розглядає проблеми відновних та невідновних ресурсів, виконує теоретичні й емпіричні дослідження економічних ефектів від запровадження екологічної політики і пропонує систему її інструментів. Від екологічної економіки економіка довкілля відрізняється, насамперед, застосуванням стандартних неокласичних методів.

Українські вчені мають значний доробок у сфері економіки довкілля, зокрема в обґрунтуванні економічної сутності процесів природокористування, системи економічних інструментів екологічної політики, здійснюється підготовка магістрів з економіки довкілля та природних ресурсів.

Екологічна економіка (*ecological economics* – англ.) бере до уваги окремі теоретичні засади економіки довкілля, однак базується на іншому підході. Як зазначає Ю. Ю. Туниця, предметом екологічної

⁵⁷ Light A., E. Katz. Environmental Pragmatism / A. Light, E. Katz – London: Routledge, 1996.

економіки є вивчення шляхів вибору раціональних способів виробництва матеріальних благ в умовах обмежених природних ресурсів, необмежених потреб та нестабільних (динамічних) умов природного життєвого довкілля⁵⁸.

В основі наукової та суспільної парадигми екологічної економіки лежить погляд на економіку як підсистему, що діє в межах загальної екосистеми Землі, тобто природних (біофізичних) обмежувальних чинників, визнання провідної ролі природного та людського капіталу поряд з капіталом виробничим. Екологічна економіка не є одним з економічних напрямів, а трансдисциплінарним науковим підходом, який інтегрує елементи економіки, екології, термодинаміки, етики, інших природничих та соціальних наук, щоб забезпечити інтегровану біофізичну перспективу щодо еколого-економічних взаємозв'язків, спрямовану на вирішення екологічних проблем. Ця наукова школа критикує неокласичну економіку як закриту для нових ідей.

Екологічна економіка спрямована на вивчення взаємозалежності та коеволюції господарської діяльності людини й природних екосистем. Її метою є «здорова економіка у здоровій екосистемі», яка забезпечує високу якість життя для всіх людей, оскільки добробуту людини не можна досягти, якщо ліквідувати екосистеми. Екологічна економіка прагне базувати економічне мислення і практику на фізичній реальності, законах фізики і знанні біологічних систем. Покращення людського добробуту досягається через планування сталого розвитку екосистем і суспільства.

В Україні, незважаючи на її ізоляцію в часи СРСР від наукових шкіл країн з ринковою економікою, цей напрям розвивався, а за роки незалежності розпочалась плідна співпраця із провідними науковими школами Північної Америки та Західної Європи. У Національному лісотехнічному університеті України створено Інститут екологічної економіки.

Фізична економія. Наукову школу фізичної економії започаткували французькі фізіократи у другій половині XVIII ст., продовжив С.А. Подолинський. З 80-х років XIX ст. вона існує як наукова українська школа. Первинність фізичної економії як складника економічної думки та її світоглядний характер є чинниками, які спричиняють істотний вплив на інші компоненти не лише економічного, а й гума-

⁵⁸ Туниця Ю.Ю. Еко-економіка і ринок: подолання суперечностей: [монографія] / Юрій Юрійович Туниця. – К.: Знання, 2006. – 314 с.

нітарного знання⁵⁹. У працях Ля Роше⁶⁰, який базується на працях В. Вернадського, зроблено спробу, керуючись принципами фізичної економії, запропонувати на їх основі геополітичні та макроекономічні вирішення глобальних проблем розвитку. Окремі ідеї фізичної економії інкорпоровано у трансдисциплінарному підході екологічної економіки. Найрелевантнішими у цьому контексті є роботи одного з фундаторів екологічної економіки Георгеску-Роугена⁶¹.

Зелена економіка – (*green economics* – англ.) – напрям в економічній науці сформований впродовж двох останніх десятиліть, який базується на трьох аксіомах: а) неможливо безмежно розширювати сферу впливу людини в обмеженому просторі; б) неможливо вимагати задоволення невпинно зростаючих потреб в умовах обмежених ресурсів; в) усі процеси на поверхні Землі взаємопов'язані. Її теорія містить ідеї феміністичної економіки, постмодернізму, екологічної економіки, економіки довкілля, антиглобалізму, теорії міжнародних відносин і ставить такі завдання:

1. Створити економічні умови, за яких процвітатимуть соціальна та екологічна справедливість та вигоди для усіх людей, інших видів, планети⁶².

2. Реформувати чинну економічну науку в дисципліну, яка не схвалює того, що незначна частина суспільства є багатого, а інша не має мінімальних засобів для існування. Як зазначає Велфорд, «якщо ми надаватимемо особливої уваги поміркованості та достатності замість максимізації виробництва, споживання, доходів і прибутків, то

⁵⁹ Шевчук В.О. Українська наукова школа фізичної економії: світовий вимір та цивілізаційна перспектива. – Режим доступу до док.: http://rudenkomd.narod.ru/Shevchuk_stattia.htm

⁶⁰ LaRouche H. L. Vernadsky and Dirichlet's Principle / H. L. LaRouche// Executive Intelligence Review, June 3, 2005. LaRouche H.L. The Economics of the No?sphere / H. L. LaRouche// EIR News Services Inc, 2001: 348

LaRouche H.L. The Earth's Next Fifty Years / H. L. LaRouche//. Published by the author: 332, 2005.

⁶¹ Georgescu-Roegen N. The Entropy Law and the Economic Process / Nicolas Georgescu-Roegen. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1971.

⁶² Kennet M. Editorial: progress in Green Economics: ontology, concepts and philosophy. Civilisation and the lost factor of reality in social and environmental justice' / M. Kennet // Int. J. Green Economics, Vol. 1, Nos. 3/4, 2007, PP.225 – 249.

це матиме радикальний, фундаментальний вплив на шлях, яким йде наше життя і те, яким чином ми трактуємо довкілля»⁶³.

3. Заснувати нову дисципліну⁶⁴, школу наукової думки⁶⁵ чи онтологію в домінуючій економіці⁶⁶ заради того, щоб їхній вплив на суспільне життя виявився настільки істотним, що це дало б змогу усім членам суспільства брати участь в економічному процесі із однаковими владними можливостями, правами та впливом на процес ухвалення рішень.

Політичний курс дій щодо побудови «зеленої економіки» (*«green economy»*), який декларується на рівні ООН та багатьох інших міжнародних організацій, містить суттєві відмінності від ідеології *«green economics»*. «Зелена» економіка, згідно з визначенням ЮНЕП, це – економіка, яка покращує добробут людей, забезпечує соціальну справедливість, одночасно істотно знижуючи ризики для довкілля і виснаження природних ресурсів. Іншими словами, в зеленій економіці відбувається інтерналізація витрат, пов'язаних з деградацією довкілля, а екологічно чисті та ефективні технології і стале сільське господарство, є основними чинниками високих темпів економічного зростання, створення робочих місць і скорочення масштабів бідності. «Зелений» розвиток сприяє скороченню рівня викидів парникових газів, уповільненню темпів змін клімату та збереженню екологічної рівноваги. Позитивний ефект «зеленої економіки» в сфері зміни клімату і попередження втрати послуг екосистем, доповнюється іншим, який полягає в тому, що довгостроковий економічне зростання в зеленому сценарії розвитку не буде стримуватися зростаючим дефіцитом природних ресурсів.

Згідно з оцінками, сценарій глобального «зеленого» розвитку вже через 5-10 років забезпечить більш високі річні темпи економічного зростання порівняно з діючим «коричневим» сценарієм і збільшить при цьому запаси поновлюваних ресурсів, необхідних для розвитку світової економіки.

⁶³ Welford R. Corporate social responsibility and Buddhist economics // R. Welford // International Journal of Green Economics, Inderscience, 2007. Vol. 1, Nos. 3 – 4.

⁶⁴ Reardon J. Green economics setting the scene, a critique // J. Reardon / International Journal of Green Economics, 2007. Vol. 1, Nos. 3 – 4.

⁶⁵ Anderson V. Turning economics inside out // V. Anderson // International Journal of Green Economics, Inderscience Publishers, 2006. Vol. 1, Nos. 1 – 2, pp. 11 – 23.

⁶⁶ Lawson T. An orientation for green economics? // T. Lawson // International Journal of Green Economics. Vol. 1, Nos. 3/4, 2007.

«Зелена» економіка передбачає необхідність «озеленення» за такими напрямками: а) розвиток відновлюваних джерел енергії (сонячна, вітрова, геотермальна енергія, біогаз); б) «Озеленення» сектора ЖКГ» («зелені» будівлі з ефективним енерго – та водопостачанням, використання «зелених» матеріалів у будівництві та ін.); в) розвиток «чистого» транспорту (планування та розширення громадського транспорту, г) застосування альтернативних видів палива, широке використання електромобілів та інших «чистих» транспортних засобів, розробка і реалізація спеціальних програм з почергового використання автомобілів); д) удосконалення управління відходами (рециклінг, переробка муніципальних твердих відходів, відновлення ділянок з покинутими об'єктами промислової забудови, використання «екологічно чистих» пакувальних матеріалів); е) «озеленення» в сфері управління водними ресурсами (очищення води, система повторного використання води, система використання дощової води); є) «озеленення» в сфері управління земельними ресурсами (напр. «екологічно чисте» сільське господарство, лісовідновлення та лісорозведення).

Позитивний ефект від розвитку «зеленого» сценарію пов'язаний з низкою чинників:

1. Перехід до «зеленої» економіки призведе до відновлення і розширення природного капіталу, зменшення викидів вуглецю і забезпечить сприятливі умови для життя і діяльності людей в довгостроковій перспективі. Природні активи (ліси, озера, заболочені території і басейни річок) – важливі складові природного капіталу на рівні екосистеми. Вони життєво необхідні для забезпечення стабільності кругообігу води в природі та його корисних властивостей для сільського господарства і домогосподарств, круговороту вуглецю і його ролі в пом'якшенні клімату, підвищенні родючості ґрунтів і його значення для рослинництва, місцевий мікроклімат, що створюють безпечне середовище проживання людей, рибальства як джерела білків. Природний капітал вносить вклад в благополуччя людей і надає економікам цінні ресурси на різних ген, біологічних видів і екосистем.

2. «Озеленення» економіки створює можливості створення нових робочих місць, відповідного зростання добробуту населення (особливо, малозабезпечених верств населення) і досягнення соціальної справедливості. Перехід до «зеленої» економіки створить щонайменше стільки ж робочих місць, скільки і «коричнева» економіка. Зокрема, в сценаріях «зелених» інвестицій зайнятість у сільському господарстві,

житлово-комунальному господарстві, лісовій промисловості і в системі транспорту зросте до 2050 року швидше, ніж при «коричневій» економіці. Світова зайнятість у сільському господарстві могла б перевищити прогнозовану зайнятість при «коричневому» сценарії на 4%. Інвестування у збереження та відновлення лісів могло б забезпечити додаткову офіційну зайнятість в 20%. Підвищення ефективності використання енергії у всіх видах транспорту і перехід від приватного транспорту до громадського або неавтомобільних транспорту додатково підвищили б зайнятість приблизно на 10%⁶⁷.

3. «Зелена» економіка буде сприяти ослабленню залежності економічного зростання від наявності природних ресурсів і забезпечить перехід до ресурсоефективної сталої економіки. У даний час чітко виявляються ознаки стримування темпів економічного зростання внаслідок виснаження природних ресурсів і його впливу на навколишнє середовище (наприклад, нестача сировини, підвищення цін на сировинні ресурси). Тому, основним завданням для забезпечення сталого довгострокового зростання є максимальне скорочення залежності економічного зростання від споживання матеріалів та енергоресурсів. Від сценарію «зеленої економіки» очікується, що: 1) Зелена економіка сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсів у виробництві; 2) «Озеленення» сільського господарства та харчової промисловості забезпечить підвищення ефективності використання ресурсів у цих секторах і стане важливим чинником забезпечення світової продовольчої безпеки; 3) Перехід до «зеленої» економіки усуне пряму залежність кількості відходів від економічного зростання і, як наслідок, сприятиме переходу до ресурсоефективної економіки.

Екологізація окремих секторів економіки сприятиме підвищенню ефективності економіки в цілому. Важливе значення має також можливий синергетичний ефект переходу на зелені рейки ключових секторів, що стимулюватиме довгострокове зростання, яке дозволить вирішити проблему дефіциту ресурсів. Адже політика, орієнтована лише на окремі сектори, не дозволяє використовувати взаємозв'язки між ними. Скорочення енергоспоживання і викидів парникових газів – переконливий приклад того, як збільшення використання енергії з відновлюваних джерел сприяє заходам щодо підвищення енергоефективності в таких

⁶⁷ Концептуальные подходы к формированию Green Economy в Узбекистане. Центр экономических исследований (ЦЭИ), Программа развития Организации Объединенных Наций (ПРООН). – Ташкент, 2011. – 64 с.

ключових галузях, як будівництво і комунальне господарство, транспорт і виробництво. Збільшення площі лісів може сприятливо позначитися на сільськогосподарському виробництві та якості життя в сільській місцевості за рахунок поліпшення якості ґрунтів та покращення мікроклімату. Поєднання утилізації відходів та виробництва продукції з вторинної сировини може скоротити потребу в нових потужностях для утилізації і тим самим дозволить скерувати інвестиції в цей сектор, напр., на вироблення електроенергії з відходів.

В цілому, наведені вище оцінки свідчать про обґрунтованість необхідності переходу до «зеленої» економіки, оскільки в світовому масштабі «зелені» інвестиції дозволять домогтися більш високих темпів розвитку, збільшуючи водночас запаси поновлюваних ресурсів, необхідних для розвитку світової економіки.

Конструювання суспільно бажаних сценаріїв розвитку завше опирається на державну політику. Державну політику часто інтерпретують як інтервенцію на національному рівні і наголос роблять на інструментах, які може використовувати держава. Згідно з цією інтерпретацією, екологічна політика належить винятково до компетенції відомств з охорони довкілля. Цей підхід дещо вузько спрямований, оскільки складно провести межу між екологічною політикою, її інструментами та іншими політиками. Так, аграрна політика є до певної міри екологічною, те ж саме стосується й транспортної політики. На думку П. Сьодербаума, термін політика екологічної сталості сьогодні більшою мірою відображає сутність державної політики у сфері охорони довкілля, ніж термін екологічна політика⁶⁸. Підходи екологічної економіки до економічної політики зумовлюють потребу її реформування в еколого-економічну політику, або ж, якщо виходити з її мети – у політику сталого розвитку. На підставі узагальнень джерел^{69, 70} та власних досліджень пропонуємо виділити такі принципи формування політики сталого розвитку :

⁶⁸ S?derbaum P. Ecological Economics. A Political Economics Approach to Environment and Development / P. S?derbaum // Earthscan, London, 2000. – 152 p

⁶⁹ Daly H.E. Ecological Economics: Principles and Applications/ H.E. Daly, J. Farley. – Island Press, 2003. – 428 p.

⁷⁰ Costanza R. Goals, Agenda and Policy Recommendations for Ecological Economics / R. Costanza, H. E. Daly, J. A. Bartholomew // Ecological Economics: the science and management of sustainability/ edited by Robert Costanza. – New York, Columbia University Press. – 1991. – PP. 1-21.

Застосування незалежних політичних інструментів для досягнення політичних завдань. Економічна проблема, зазвичай полягає у потребі досягнути взаємозаперечливих цілей, й кожну з яких потрібно досягнути на певному рівні. В еколого-економічній політиці є три основні цілі: сталий масштаб, справедливий розподіл і ефективне розміщення. Нобелівський лауреат Ян Тінберген висловив принцип: для кожної незалежної політичної мети необхідний незалежний політичний інструмент. Оскільки екологічна економіка потребує втілення трьох основних цілей, які є незалежними, але водночас не ізольованими (усі вони – частина єдиної економічної системи), то для досягнення загальної мети потрібно використовувати, принаймні, три базові інструменти.

Запобігання (превентивність). Беручи до уваги не прогнозовані наслідки незворотних антропогенних впливів на довкілля, політика повинна діяти на випередження небажаних наслідків. Навантаження повинне припадати на тих, чия діяльність має потенціал до завдання шкоди довкіллю.

Відповідальність за прийняті рішення. Доступ до прийняття політичних рішень щодо довкілля та природних ресурсів покладає на творців політики відповідальність за забезпечення екологічної стабільності, економічної ефективності та соціальної справедливості.

Адекватність потребам вирішення реальних проблем. Політика повинна відштовхуватись від реальних історично складених передумов. Її мета має бути наближеною до проблем реального стану світу і сучасні інституції – адекватно трансформованими. Сучасні інституції повинні бути змінені задля гармонійнішого поєднання переваг ринкової системи і приватної власності з державною власністю та державним регулюванням.

Політика повинна бути гнучкою, здатною адаптуватися до зміни умов. Вплив людини на екосистеми є причиною актуалізації старих та виникнення нових проблем. Екосистеми також значно змінюються впродовж тривалого часу. Завдяки розвитку науки людство бере до уваги раніше не усвідомлювані загрози і, як наслідок, пропонує нові шляхи вирішення посталих проблем. Економічна система також постійно змінюється, тому політика, яка ефективно працює тепер, може бути неефективною в майбутньому.

Процес розроблення і запровадження політичних рішень повинен мати зворотній зв'язок, тобто за його наслідками повинна удосконалюватись теорія політики.

Субсидіарність. Сфера полікотворних елементів повинна бути відповідною сукупності причини і ефектів проблеми, на вирішення якої спрямована ця політика. Тобто, ідея полягає в тому, щоб розподілити проблему на найменші складники, у межах яких її може бути вирішено. Неможливо намагатися вирішити глобальну проблему на локальному рівні.

Відповідність масштабові. Політика повинна вирішувати економічні проблеми виходячи не з традиційного принципу економічного зростання, а з погляду раціональних уявлень про сталість, достатність, справедливість та ефективність. Існують три основні економічні проблеми – розміщення, розподілу та масштабу, вирішення кожної з них є окремим завданням.

Проблему масштабу традиційно не визнавали ні економічна теорія, ні політика. Це та мета, для якої не створено ефективного політичного інструментарію. Під масштабом економіки розуміють її фізичний масштаб, або відносну міру людської присутності в екосистемі. Оскільки з економічним зростанням величина екосистеми залишається сталою, то з часом масштаб економіки щодо екосистеми неминуче збільшується. Фізичний обмін, що відбувається в межах усієї екологічної системи й економічної підсистеми, становить суть екологічної макроекономіки. Ці потоки необхідно розглядати у динаміці.

Максимальне значення масштабу обмежується поглинальною здатністю екосистеми. Масштаб має оптимум – точку, понад яку витрати на подальше зростання більші, ніж можливі вигоди. Науково доведено, що ми вже перейшли межу оптимального масштабу економіки як відкритої підсистеми більшої, скінченної і нездатної до зростання екосистеми.

Прийняття політичних рішень щодо лісів як компонента природного довкілля повинне: а) бути пов'язаним з інституційним рівнем, який максимізує покращення його стану; б) забезпечити потік інформації між інституційними рівнями; в) брати до уваги всіх стейкхолдерів та всі форми власності; г) інтерналізувати всі витрати та вигоди.

Спрямованість на досягнення належного рівня з мінімальним обмеженнями свободи і несталості на макрорівні. На практиці цей принцип означає потребу вибирати обмеження на макрорівні, щоб досягти мети на мікрорівні. Ринки є ефективними для забезпечення сталості на макрорівні, але самі вони не можуть забезпечити контролю на макрорівні.

Алокація всіх витрат. Усі внутрішні та зовнішні витрати та вигоди, зокрема соціальні та екологічні, як і альтернативні рішення

стосовно ресурсів довкілля, повинні бути ідентифіковані та взяті до уваги. За потреби повинно бути здійснене регулювання ринку.

Участь зацікавлених сторін. У формуванні і втіленні рішень стосовно ресурсів і довкілля повинні бути залучені всі зацікавлені сторони. Їхня поінформованість сприяє прийняттю узгоджених і виважених рішень.

У дослідженні Р. Костанзи, Г. Дейлі та Дж. Бартоломю подано пропозиції щодо покращення використання політичних інструментів «Існує потреба використання різнопланових інструментів, зокрема таких як регулятивні правила та норми, право власності, дозволи, ринкові дозволи, платежі, субсидії і бони, для забезпечення сталості. Критеріями використання політичних інструментів є: справедливість, ефективність, наукова обґрунтованість, консенсус, ресурсоощадність та екологічна ефективність...»⁷¹ Пропозиції екологів-економістів щодо запровадження регуляторних реформ з метою сприяння відповідному використанню фінансових, законодавчих та соціальних стимулів є особливо актуальними стосовно лісового сектора економіки.

Висновки. Ідеї «зеленої економіки» дуже нагадують методологічні підходи сталого розвитку, які впродовж чверті століття були провідною «вифлеємською зіркою» для суспільства і стали не просто інтелектуальним надбанням людства, а тим, що французи називають «*succès d'estime*», тобто досягли «критичного успіху» у переосмисленні усіх сфер людської діяльності. Заклик обмежити економічну діяльність рамками, визначеними межах екосистеми Землі і приділяти пріоритетну увагу соціальній інтеграції та боротьбі з бідністю, який сьогодні лунає з трибун ООН та міжнародних форумів, добре знайомий нам, оскільки прозвучав ще в доповіді Комісії Брундтландт (1987) і отримав нове дихання на конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», яка була зосередженою на двох темах: зелена економіка в контексті сталого розвитку і подолання бідності та інституційні основи для сталого розвитку.

То чи не було б справедливим сказати, що «зелена економіка» є нічим іншим як повторенням ідей сталого розвитку? У певному сенсі це так. Ми можемо сказати, що концепція сталого розвитку виправда-

⁷¹ Costanza R. Goals, Agenda and Policy Recommendations for Ecological Economics / R. Costanza, H. E. Daly, J. A. Bartholomew // Ecological Economics: the science and management of sustainability/ edited by Robert Costanza. – New York, Columbia University Press. – 1991. – PP. 17

ла далеко не всі суспільні очікування, проте немає підстав говорити, що вона дискредитована. Адже ця концепція внесла корективи чи не у всі сфери життя: виробництво, політику, освіту, науку, торгівлю. У багатьох країнах реалізуються стратегії сталого розвитку, стратегії «зеленої» економіки. Під егідою Економічної комісії ООН для Європи впроваджуються підходи «освіти для сталого розвитку». Широко застосовуються інноваційні підходи, що впливають з концепції сталого розвитку: оцінювання сталості розвитку за допомогою критеріїв та індикаторів, системи екологічного менеджменту, стале промислове виробництво і більш чисте виробництво, стале сільське господарство, стале лісокористування, стале землекористування, стале споживання, сталі громади, ринки послуг екосистем. Існування широкої мережі міжнародних організацій (напр. Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (*WBCSD*) – коаліція з 150 провідних компаній) створює відповідні інституційні передумови.

Впродовж усього свого існування концепція сталого розвитку передбачала певний плюралізм і серед її прихильників розходились думки стосовно того, якій із трьох основ (економічній, соціальній чи екологічній) слід приділити найбільшу увагу. Немає сумнівів, що традиційна економіка зайшла у кризову ситуацію саме тому, що вона ігнорує інші дві опори розвитку. Таким чином, зелена економіка – це той вимір суспільної діяльності, який веде нас в напрямку до сталого розвитку. Що ж нового? Можливо, найбільш істотна відмінність полягає саме у визнанні того факту, що ефективне функціонування економіки є необхідною передумовою для забезпечення двох інших опор сталості. «Зелена» економіка, як форма організації економічної діяльності людства, має закласти фундамент для вирішення проблем соціальної маргіналізації і руйнування довкілля. Водночас у «зеленій» економіці дії, вжиті для досягнення економічних завдань, є також заздалегідь соціально і екологічно спрямованими, так само, як і дії, вжиті для вирішення соціальних і екологічних проблем, спрямовані на те, щоб зміцнювати і розвивати економіку.

Політика, що сприяє «зеленому» зростанню, повинна базуватись на розумінні багатьох чинників, які впливають на нього, і тому важливим є отримання відповідної інформації для моніторингу прогресу та оцінки результатів у цій сфері. Моніторинг прогресу в напрямі зеленого зростання вимагає нових показників, заснованих на порів-

нюваних на міжнародному рівні даних, які повинні бути вбудовані в спільні концептуальні рамки і обраними відповідно до чітко визначених критеріїв. Водночас, вони повинні бути здатними посылати чіткі сигнали суспільству, які впливатимуть як на політиків так і на широку громадськість⁷².

Загальний висновок полягає у тому, що пріоритети «зеленої» економіки є важливими, але все ж недостатніми дороговказами для поступу на шляху до сталого розвитку. Передумовою успішної політики сталого розвитку є опора на описані вище радикальніші принципи екологічної економіки, відповідні рівням загроз доби антропоцену.

1.7 Визначення впливу організаційно-економічних механізмів та трансформаційних зрушень на забезпечення сталого розвитку в Україні⁷³

Для України характерним є низький рівень соціальних та еколого-економічних показників в світових рейтингах, які не відповідають вимогам суспільства, міжнародної спільноти та сприяють негативному стану конкурентоспроможності держави. Якщо порівняти стан навколишнього природного середовища України з іншими країнами світу, то стає очевидно необхідність покращення еколого-економічної та соціальної ситуації в державі. Адже наприклад, у 2012 році за індексом стану навколишнього середовища (EPI Index), який у спеціальній літературі ще звуть індексом екологічної ефективності (IEE), Україна займала 102 місце (з показником 46,31), за індексом розвитку людського потенціалу 76 місце (з показником 0,733) серед 132 представлених у дослідженні країн⁷⁴. Таке низьке значення показників свідчить про те, що держава нерационально використовує свої природні ресурси, має надто високі показники використання електроенергії та забрудненості навколишнього природного середовища. Враховуючи необхідність виконання міжнародних зобов'язань щодо норм екологічної безпеки, досить важливим є створення таких умов функціонування економіки, які б забезпечили стабільний рівень економічного зростання, не посилюючи при цьому екологічно-деструктивний вплив на довкілля. Це можна досягнути за рахунок упровадження принципів сталого розвитку в діяльність суб'єктів господарювання економічної діяльності. Виходячи з цього, зазначимо, що при визначенні стратегічних екологічних орієнтирів подальшого розвитку України дуже важливим є визначення впливу

⁷² Green growth indicators. -http://www.oecd.org/document/58/0,3746,en_2649_37425_48303098_1_1_1_37425,00.html

⁷³ Автори Андреева Наталья Николаевна, Мартинюк Елена Николаевна

⁷⁴ 2012. Environmental Performance Index. Summary for Policymakers. [Electronic Recourse]. – Access mode: <http://www.yale.edu>

структурних змін в економіці на довкілля та дієвості існуючих організаційно-економічних механізмів природокористування. Проблеми питання у сфері екологізації економіки та сталого розвитку України відображені у працях низки вітчизняних вчених: І. Александрова, А. Амоші, Б. Буркинського, С. Харічкова, Н. Андрєєвої⁷⁵ ⁷⁶, О. Веклич, В. Голяна⁷⁷, Т. Галушкіної, С. Ілляшенко, Л. Мельника, Є. Мішеніна, О. Прокопенко, М. Хвесика⁷⁸, Є. Хлобистова, Л. Жарової⁷⁹ та інших. Вище названі науковці у своїх дослідженнях розкривають актуальність та напрями екологізації економіки. В зв'язку з цим *основним завданням дослідження* є визначення особливостей впливу існуючих організаційно-економічних механізмів природокористування та трансформаційних змін в економіці на екологічний стан навколишнього середовища України.

Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2011 році становив близько 60% середньосвітового). На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону, оскільки основу її товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно шкідливих, низько-технологічних галузей. Водночас, у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що посилює залежність України від інших країн. Велику загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти. В Україні через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними

⁷⁵ Амоша А.И. Роль экологических факторов в выработке стратегии развития предприятия / А.И.Амоша, Б.В. Буркинский, С.К.Харичков, Н.Н. Андреева // Финансово-экономические проблемы промышленности – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – С.35 – 40.

⁷⁶ Андреева Н.Н. Экологические инновации и инвестиции: сущность, системология, специфика взаимодействия и управления / Н.Н. Андреева, Е.Н. Мартынюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. №2. – Т.2. – с. 205-209.

⁷⁷ Хвесик М. А. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації //М. А. Хвесик, В. А. Голян, В. Бардась. – Економіст. – 2013. – № 9. – С. 4 – 13.

⁷⁸ Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / За наук. редакцією академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – Київ: «Наукова книга», 2013. – 486 с.

⁷⁹ Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності: монографія /Л.В. Жарова; за наук. ред. проф. Є.В.Хлобистова. – Суми: Університетська книга, 2012. – 296 с.

наслідками. Найбільше зношені основні засоби у галузях транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%), освіти (62,4%) при середньому показнику за всіма видами економічної діяльності 60%. Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів. Складні трансформаційні процеси в Україні та відсутність політичної волі зумовили ту обставину, що збалансований розвиток не став пріоритетом державної політики України. Формуванню та реалізації політики збалансованого розвитку заважають також недосконалість нормативно-правової бази та планування розвитку. В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії збалансованого розвитку⁸⁰.

Відзначимо, що комплекс проблем, що сформувалися, потребує вивчення *факторів впливу* структурної перебудови економіки на процеси природокористування і охорони навколишнього середовища та розробки рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-економічних механізмів природокористування, які дозволять сприяти переходу країни до сталого типу розвитку – такого типу розвитку, який забезпечить високу якість життя без нанесення збитку майбутнім поколінням. Спробуємо визначити взаємозв'язок сучасної системи факторів економічного та екологічного розвитку України.

Поява нових технологій завжди сприяє економічному зростанню, а на екологічну ситуацію здійснює неоднозначний вплив. З одного боку, за рахунок нових технологій можливе вдосконалення технологічних процесів і скорочення питомого споживання сировини. З іншого боку, поява нових технологій змінює структуру промислового виробництва. Одні технологічні уклади, ставши неефективними, поступово відмирають, на зміну їм приходять нові виробництва, пов'язані з більш сучасними укладами.

Як відзначають науковці Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії Наук України під керівництвом академіка НААН України, д.е.н., професора М.А.Хвесика⁸¹ пріоритети, які фактично сформувалися в Україні

⁸⁰ Доповідь України на Конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-643.html>

⁸¹ Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / За наук. редакцією академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – Київ: «Наукова книга», 2013. – 486 с.

останніми десятиліттями, не відповідають вимогам часу та потребам навколишнього природного середовища. Фактично закладається майбутня структура промислового виробництва з домінуванням 3-го технологічного укладу (див. табл.1).

Таблиця 1

Характеристика технологічної багатокладності економіки України

Показники	Технологічні уклади			
	3-й	4-й	5-й	6-й
Обсяг виробництва продукції	57,9 %	38%	4%	0,1%
Фінансування наукових розробок	6%	69,7%	23%	0,3%
Витрати на інновації	30%	60%	8,6%	0,4%
Інвестиції	75%	20%	4,5%	0,5%
Капітальні вкладення на технічне переозброєння та модернізацію	83%	10%	6,1%	0,9%

Джерело: Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / За наук. редакцією академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – Київ: «Наукова книга», 2013. – 486 с

Технічний рівень більшості виробництв України відстає від рівня розвинутих країн якнайменше на 50 років. Імплементация екологічних інновацій в господарську діяльність суб'єктів вітчизняного бізнесу є дуже важливою складовою екологізації виробництва. В цьому питанні дуже важливе місце займає держава. Основу цього підходу становить теза, сформульована М. Портером та Ван Лінде⁸², згідно з якою *правильно підібрані та розроблені екологічні стандарти здатні стимулювати інновації, які дозволяють частково або повністю компенсувати витрати на дотримання екологічних норм.*

⁸² Porter Michael E. Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship / Michael E. Porter, Class van der Linde // Journal of Economic Perspectives. – 1995. – Vol.9, no.4. – P.97 – 118

Таблиця 2

Обсяги викидів від стаціонарних забруднення (згідно переліку видів економічної діяльності) у 2013 році

Найменування видів економічної діяльності	Обсяги викидів від стаціонарних джерел забруднення			
	забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
	тис.т	% до підсумку	тис.т	% до підсумку
Всі види економічної діяльності	4295,1	100,0	197618,0	100,0
з них				
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	921,2	21,4	4282,4	2,2
переробна промисловість у тому числі	1230,9	28,7	82082,6	41,5
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	66,4	1,5	4823,8	2,4
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	38,8	0,9	4941,5	2,5
металургійне виробництво	1004,6	23,4	60520,6	30,6
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1838,9	42,8	104413,6	52,8
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	166,5	3,9	4332,6	2,2

Джерело: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу до офіційного сайту: www.ukrstat.gov.ua

У дослідженнях М.Портер доводить, що екологічне регулювання потрібне перш за все для ініціювання екологічно орієнтованих інновацій з метою підвищення прибутковості.

Поряд з відсутністю системної політики екологізації інноваційної політики для України характерним є наявність екологічних загроз у секторальній економіці (див.табл.2). В нашій державі визначальним є факт, що створення основної частки ВВП відбувається у галузях (секторах) економіки, які здійснюють значний негативний вплив на довкілля. Так, основними забруднювачами повітря країни у 2013 р. були підприємства переробної та добувної промисловості (відповідно 29% та 21% шкідливих викидів) та підприємства-вироб-

ники електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря (43%), про що свідчать дані табл.2.

Аналіз витрат на охорону навколишнього природного дозволяє зробити висновок, що основні витрати на охорону довкілля здійснюються за рахунок вітчизняного бізнесу. У останні роки можна спостерігати зменшення державного фінансування природоохоронної сфери. Безумовно, це негативний аспект державної екологічної політики України. Так, протягом 2013 р. на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами було витрачено 20377,8 млн.грн. (без ПДВ), що на 0,7% менше порівняно з 2012 р. Із загальної кількості витрат на охорону навколишнього природного середовища 14339,0 млн.грн., або 70%, становлять поточні витрати, 6038,8 млн.грн., або 30%, – капітальні інвестиції, в тому числі 5376,7 млн.грн. – інвестиції в основний капітал, 662,1 млн.грн. – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання.

Для України характерним є ресурсоемний тип виробництва та значна енергозалежність. Комплексний аналіз структурних змін у використанні природних і трудових ресурсів та асиміляційного потенціалу в Україні наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Комплексний аналіз структурних змін у використанні природних і трудових ресурсів та асиміляційного потенціалу України, за 2009-2012 р.р.

Виробничий ресурс та викиди шкідливих речовин	2009	2010	2011	2012
Видобуток нафти, млн. т.	2,9	2,6	2,4	2,3
Видобуток природного газу, млрд.м3	20,7	20,0	19,3	19,2
Трудовий ресурс, млн. осіб	20,3	20,2	20,3	20,4
Основні засоби, млрд. грн.	1597,4	1731,3	1780,1	2136,0
Викиди діоксиду вуглецю, млн. т.	185,2	198,2	236,0	232,0
Викиди діоксиду азоту, млн. т.	0,56	0,60	0,66	0,63
Викиди діоксиду сірки, млн. т.	1,26	1,24	1,36	1,43
ВВП, млрд. грн.	913,35	1082,57	1302,08	1411,24
ВВП на одну труд. людину, грн. / 1 особу	19832	23600	28488	30953

Джерело: Складено авторами на підґрунті даних Державної служби статистики України; [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу до офіційного сайту: www.ukrstat.gov.ua

Аналіз даних таблиці дозволяє зробити висновок, що зростання ВВП в Україні супроводжується пропорційним зростанням негативного впливу на довкілля. Енергетична залежність України від поставок газу коливалась у 2010 – 2013 роках з 88 до 100%. Зазначені показники вказують на високу енергоємність української економіки.

Слід зазначити, що в останні роки незалежності України спостерігається тенденція значного зростання цін на світових ринках на нафту, газ і на цілий ряд похідних енергоресурсів, що не могло не позначитися насамперед на конкурентоспроможності і уповільненні темпів розвитку основних експортно орієнтованих галузей (секторів) промисловості України, а саме хімічної та металургійної. Паралельно з цим, зростання цін на енергоресурси негативно позначилося на розвитку транспорту, машинобудівного, агропромислового комплексів України, зокрема на суднобудуванні, літакобудуванні і таке інше. Проте, хочеться відзначити, що, на жаль, зростання цін на енергоресурси не сприяє проведенню трансформаційних процесів в енергетичному комплексі України – це в першу чергу пов'язано із змінами у структурі управління цими об'єктами.

Вплив структурних змін у податковій політиці також є неоднозначним. Система екологічного оподаткування, яка існує в Україні, не забезпечує відтворення природно-ресурсного потенціалу, поліпшення якості довкілля та впровадження екологічно чистих технологій. Так, у 2013 р. підприємствам, організаціям та установам країни за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 3095,0 млн.грн., з них 3050,6 млн.грн. становить екологічний податок та 44,4 млн.грн. – штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства. Понад 70% екологічного податку країни становлять платежі за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, 25% – за розміщення відходів, 4% – за скиди забруднюючих речовин у водойми. Підприємствами, організаціями, установами країни фактично сплачено протягом 2013 року 2709,7 млн.грн. екологічних платежів (з урахуванням погашення заборгованості за попередні роки), що становить 88,8% від загальної суми пред'явлених екологічних платежів. Фактично сплачені екологічні платежі підприємств, що зареєстровані у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Львівській, Полтавській областях та м. Києві

становлять майже 90% від загальної суми сплачених екологічних платежів в Україні⁸³. Але зазначимо, що наведені суми екологічного податку не забезпечують екологічні потреби суспільства.

В зв'язку з цим, особливого значення набуває розробка та впровадження в Україні соціальних, економічних та екологічних нормативів, що відповідатиме сучасним стандартам життя та сприятиме забезпеченню сталого розвитку в Україні. Роль екологічних нормативів у формуванні та реалізації національної екологічної політики можна визначити з двох позицій⁸⁴. Перша – екологічні нормативи разом із засобами, інструментами для їх досягнення є відображенням екологічного попиту суспільства, тобто готовності платити за якість довкілля та споживання ресурсів. Друга позиція – екологічні нормативи є вираженням асиміляційного потенціалу довкілля, тобто здатності навколишнього середовища реагувати на вплив без зміни своїх якісних параметрів у як завгодно далекій перспективі. Останнє дозволяє розглядати довкілля і як ресурс, і як продукт, що відтворюється цілеспрямованою природоохоронною діяльністю, а також враховувати природні та антропогенні якості стану довкілля в процесі оцінки.

Обидві позиції відображають суб'єктивну ситуацію на конкретному етапі розвитку суспільства та продуктивних сил. Утім двояка інтерпретація екологічних нормативів дає можливість трактувати їх як категорію, що дозволяє поєднувати (інтегрувати) економічні та адміністративні методи регулювання. Екологічні нормативи переростають з адміністративно установлених обмежувачів в характеристики суспільних екологічних потреб. Зазначимо, що екологічні нормативи або будь-які інші закріплені законодавчі норми, які лише проголошені, не задовольняють екологічних потреб. Отже необхідною умовою подальшого еколого-орієнтованого розвитку є систематичне та постійне вдосконалення законодавчо-правової бази – від розробки стратегії, прийняття законів або поправок до них, підзаконних актів до досить конкретних і специфічних документів (програм, інструкцій, методів)⁸⁵.

⁸³ Офіційний сайт Державної служби статистики України.[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁸⁴ Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності: монографія /Л.В. Жарова; за наук. ред. проф. Є.В.Хлобистова. – Суми: Університетська книга, 2012. – 296 с., с.127

⁸⁵ Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності: монографія /Л.В. Жарова; за наук. ред. проф. Є.В.Хлобистова. – Суми: Університетська книга, 2012. – 296 с., с.128

Дуже важливим фактором стимулювання економічного розвитку є *зміна інституційної структури економіки*. При цьому слід зазначити, що структурні зміни в інституційній структурі економіки мають значний вплив на довкілля. Для України характерною є *несистемна політика щодо формування та реалізації державних програм екологічного спрямування*. Так, у 2012 р. в Україні діяло 89 державних цільових програм. У процесі аналітичного дослідження із загальної кількості діючих державних цільових програм були відокремлені ті, які містять екологічну складову (25 шт.). Структура розподілу державних цільових програм екологічного спрямування відповідно відомств має такі значення: *Міністерство надзвичайних ситуацій (16%); Міністерство аграрної політики (16%); Міністерство екології та природних ресурсів України (20%); Державне агентство лісових ресурсів України (4%); Державне агентство водних ресурсів України (12%); Міністерство регіонального розвитку та будівництва України (32%)*⁸⁶. Наведені цифри свідчать про відсутність в Україні єдиної інституційної архітектури та політики в системі екологічного управління державою.

Крім цього, наголосимо, що низький рівень підприємницької активності у сфері екологічного бізнесу потребує інституціональних трансформацій у нормативно-правовому полі. Здійснення переходу від традиційної економічної діяльності до екологічного бізнесу в умовах ринку потребує запровадження фінансового механізму, який сприяв би розвитку екологічно-конструктивної економічної діяльності, збільшенню обсягів виробництва екологічних товарів та послуг, здійсненню науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у сфері «зелених» технологій. В Україні такого механізму досі не сформовано, існують лише окремі його складові, які, переважно опосередковано стимулюють розвиток екологічно чистого виробництва або окремих напрямків екологічного бізнесу. Оскільки ці складові незалежні одна від одної та не утворюють комплексної системи, то їхня дія є недостатньо ефективною для стабільного розвитку як окремих екологічно-конструктивних напрямів діяльності, так і екологічного бізнесу в цілому⁸⁷.

⁸⁶ Лесь А.В. Організаційно-економічні основи формування екологічних програм. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища). – Рівне, 2013. – 20 с.

⁸⁷ Степаненко-Липовик Б.В. Зелений бізнес: сутність, фінансові аспекти, напрями розвитку в Україні: монографія / Б.В. Степаненко-Липовик. – К.: Аграр Медіа Груп, 2013. – 272 с., с. 162

Висновки. Узагальнюючи усе вищенаведене зазначимо, що до найбільш значущих *факторів впливу на структурні зміни* в економіці, що забезпечують стимулювання процесу економічного зростання, на наш погляд, слід віднести такі: *поява нових технологій; зміна промислової структури економіки; здешевлення сировини; зміна структури податків; стимулювання та забезпечення інвестиційної привабливості держави; зміна інституційної структури економіки.* Всі ці фактори впливають не тільки саме на економічне зростання, яке оцінюється, у першу чергу, через зростання валового суспільного продукту, *але й на структурні зміни і на екологічну ситуацію.* Вплив більшості з перерахованих типів структурних змін на екологічну ситуацію неоднозначний. Деякі напрямки структурних змін не мають вагомого значення для визначення перспектив розвитку екологічної ситуації, а результати низки структурних змін проявляються опосередковано після тривалого проміжку часу. Наведений аналіз дозволяє зробити висновок, що для української економіки характерна індустріальна структура, що надає величезне техногенно-антропогенне навантаження на навколишнє середовище. Це відображається у зростанні питомої ваги у виробництві, інвестиціях первинної економіки, природо експлуатуючих галузей (насамперед паливно-енергетичного комплексу) при незначному рівні розвитку прогресивних наукоємних галузей, від яких багато в чому і залежить перехід до сталого розвитку. У дослідженні наголошено, що особливого значення набуває трансформація наукових підходів щодо формування макроекономічної та екологічної політики держави.

1.8 Декаплінг-аналіз як інструмент досягнення сталого розвитку України⁸⁸

Актуальність дослідження. Виснажливе використання природних ресурсів у XX столітті, обумовлене швидким економічним і демографічним зростанням країн світу, призвело до виникнення та нагромадження серйозних екологічних проблем, що сьогодні набули глобального характеру.

Загальний обсяг видобутку ресурсів з надр землі за останні 100 років зріс приблизно у 8 разів, зокрема, видобуток нафти збільшився у 12 разів, руд і мінералів – у 27 разів, будівельних матеріалів – у 34 рази, біомаси – в 3,6 рази⁸⁹. Для багатьох ресурсів зараз практично досягнуто межі їх ефективного видобутку, на що вказують зростаючі ціни і зниження сортності руд, що видобуваються.

Поряд з цим, спостерігається колосальне збільшення темпів зростання населення Землі: якщо для досягнення значення у 1 мільярд чоловік знадобилося понад 250 тис. років, то на збільшення до 2 млрд – 123 роки, до 3 млрд – 33 роки, до 4 млрд – 14 років, до 5 млрд – 13 років, до 6 і 7 млрд по 12 років. За прогнозами Організації Об'єднаних Націй (ООН) до 2050 року населення світу складе 9 млрд чоловік з відповідним зростанням потреб⁹⁰.

При збереженні зазначених тенденцій соціально-економічного розвитку без різкого підвищення ефективності використання природних ресурсів у найближчі десятиліття світова економіка може зіштовхну-

⁸⁸ Автори Сотник Ірина Миколаївна, Кулик Людмила Анатоліївна

⁸⁹ Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel / M. Fischer-Kowalski, M. Swilling, E. U. von Weizsacker, Y. Ren, Y. Moriguchi, W. Crane, F. Krausmann, N. Eisenmenger, S. Giljum, P. Hennicke, A. Siriban Manalang, S. Sewerin – Switzerland : United Nations Environment Programme, 2011. – 174 p.

⁹⁰ Лимарева Д. А. Декаплінг как фактор разрешения противоречия между увеличением народонаселения и реализацией концепции «зеленой» экономики [Электронный ресурс] / Д. А. Лимарева // Sci-article, 2013. – Режим доступа : http://sci-article.ru/stat.php?i=dekapling_kak_faktor_razresheniya_protivorechiya_mezhdu_uvelicheniem_narodonaseleniya_i_realizacii_koncepcii_zelenoy_ekonomiki.

тися з величезними економічними труднощами, подальшим загостренням екологічних проблем, що поставить під загрозу стає економічне зростання країн. У цьому контексті надзвичайно актуальними є питання розробки інструментарію для оцінки та прогнозування результатів управлінських рішень щодо подальшого розвитку світової спільноти й окремих держав з метою своєчасного запобігання можливим негативним наслідкам. Одним із таких інструментів, який набуває поширення останнім часом, є застосування концепції «декаплінгу», як феномену розриву між економічним розвитком і ступенем антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

Розробниками концепції «декаплінгу» вважаються фінські вчені Й. Вехмас (J. Vehmas, 2003)⁹¹ та П. Тапіо (P. Tapio, 2005)⁹². Слід зауважити, що хоча ця концепція є досить популярною у світі, для України поняття «декаплінгу» є відносно новим, з дослідження сутності якого лише починають з'являтися перші публікації. Тісно пов'язані з декаплінгом питання ефективності використання природних ресурсів, його взаємозв'язку із економічним зростанням та якістю навколишнього природного середовища широко розглядаються у наукових працях таких українських вчених, як О. Ф. Балацький, О. О. Веклич, Б. М. Данилишин⁹³, Л. Г. Мельник⁹⁴, О. М. Тур⁹⁵ та ін. Незважаючи на значні напрацювання науковців у цій сфері, у вітчизняній еколого-економічній літературі дотепер бракує спеціальних досліджень явища декаплінгу. Зокрема, відсутні розробки щодо вивчення розвитку даного феномену в економіці України у контексті досягнення ресурсозбереження та дематеріалізації.

Новизна дослідження. Уперше подано результати декаплінг-аналізу, який встановлює взаємозв'язок між економічним зростанням, де-

структивним впливом на навколишнє природне середовище та рівнем ефективності використання природних ресурсів в економіці України.

Основні результати дослідження. Декаплінг є стратегічною основою руху до екологічно сталої «зеленої» економіки, що дозволяє розмежувати темпи зростання добробуту людей, з одного боку, і споживання ресурсів та екологічного впливу, з іншого⁹⁶. Саме такий напрямок розвитку є обов'язковою екологічною умовою тривалого благополучного існування, забезпечення задоволення зростаючих потреб людства у межах природних можливостей планети за рахунок використання все більш досконалих технологій.

Англійське слово «decoupling» у перекладі означає «розділення, розщеплення, роз'єднання, розмежування, порушення зв'язку». Звідси випливає, що поняття «декаплінг» застосовується до таких ситуацій, коли два процеси чи ряд показників, які повинні мати кореляційну чи іншу залежність, рухаються насправді у різних напрямках⁹⁷.

Однією з перших, хто визначив термін «декаплінг» як розмежування між навантаженням на довкілля й економічним зростанням протягом певного періоду, є Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). У поєднанні з іншими індикаторами, що використовуються ОЕСР для аналізу екологічної політики й оглядів еколого-економічного розвитку країн, індекс декаплінгу є цінним інструментом для визначення того, чи перебувають країни на шляху до сталого розвитку. Окрім ОЕСР, теорію і методику концепції використовують у програмних документах ООН, Європейського Союзу (ЄС), у ряді стратегій сталого розвитку низки країн світу.

Українські вчені О. О. Веклич та Б. М. Данилишин визначають декаплінг як здатність економіки країни до нарощування економічної могутності, що не супроводжується посиленням тиску на довкілля⁹⁸. А. О. Акулов розглядає термін «декаплінг» як неузгодженість і розбіжність темпів економічного зростання на рівні країн, регіонів чи

⁹¹ Europe in the global battle of sustainability: Rebound strikes back. Advanced Sustainability Analysis / J. Vehmas, P. Malaska, J. Luukkanen et al. // Turku School of Economics and Business Administration. Series Discussion and Working Papers. – 2003. – Vol. 7.

⁹² Tapio P. Towards a theory of decoupling: degrees of decoupling in the EU and the case of road traffic in Finland between 1970 and 2001 / P. Tapio // Transport Policy. – 2005. – Vol. 12. – P. 137-151.

⁹³ Данилишин Б. М. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. М. Данилишин, О. О. Веклич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 12-18.

⁹⁴ Механізми реалізації соціально-економічного потенціалу дематеріалізації виробництва і споживання: звіт про НДР (заклучний) / кер.: І. М. Сотник. – Суми: СумДУ, 2012. – 107 с.

⁹⁵ Тур О. М. Економічне обґрунтування стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук / О. М. Тур. – Суми: СумДУ, 2012. – 252 с.

⁹⁶ На пути к устойчивому развитию России. «Зеленая» экономика и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития / под ред. В. М. Захарова. – М.: Институт устойчивого развития, 2012. – 90 с.

⁹⁷ Акулов А. О. Эффект декаплинга в индустриальном регионе (на примере Кемеровской области) / А. О. Акулов // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2013. – №4. – С. 177-185.

⁹⁸ Данилишин Б. М. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. М. Данилишин, О. О. Веклич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 12-18.

галузей з темпами зміни показників, що характеризують негативний вплив на навколишнє природне середовище, екологічний збиток⁹⁹. Враховуючи вищевикладене, можемо говорити, що ефект декаплінгу виявляється тоді, коли при позитивній динаміці економічного зростання показники негативного впливу на довкілля залишаються стабільними або демонструють тенденцію до зниження за той самий період (місяць, квартал, рік тощо). Розрізняють два види декаплінгу залежно від факторів впливу (табл. 1).

Таблиця 1

Різновиди декаплінгу залежно від факторів впливу¹⁰⁰

Декаплінг за ресурсними факторами (resource decoupling)	Декаплінг за факторами впливу на довкілля (impact decoupling)
Зниження темпів використання ресурсів на одиницю економічного результату. Така «дематеріалізація» ґрунтується на використанні меншої кількості матеріалу, енергії, води, земельних ресурсів для досягнення стабільного зростання. Зазначене розмежування є результатом підвищення продуктивності ресурсів. Даний вид декаплінгу особливо важливий, коли для забезпечення стабільного здійснення економічної діяльності не вистачає конкретного виду ресурсу, а його подальше виснаження може поставити під загрозу досягнення суспільного прогресу. Прикладом є нафта, рідкісні мінерали, родючі землі тощо	Збільшення обсягів виробництва при зменшенні негативного впливу на навколишнє природне середовище від будь-якої економічної діяльності (наприклад, зниження забруднення підземних вод, деградації земель, викидів в атмосферне повітря та обсягів утворення відходів), тобто збільшення коефективності. Дослідження такого виду декаплінгу особливо важливе, коли використання певного виду ресурсу створює загрозу для здоров'я людей і екосистем (наприклад, при утворенні токсичних викидів, органічних забруднювачів, екодеструктивному техногенному впливі на родючість ґрунтів тощо)

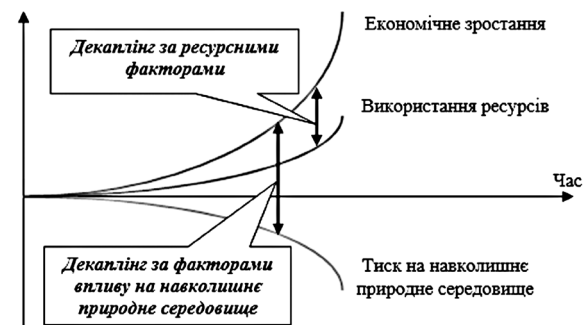
Вперше класифікація явища декаплінгу, подана у табл. 1, зустрічається у прийнятій ЄС у 2005 році «Тематичній стратегії сталого використання природних ресурсів» (Thematic Strategy on the Sustainable Use of Natural Resources, 2005), яка має на меті досягнення більш ефективного використання природних ресурсів за рахунок зниження

⁹⁹ Акулов А. О. Эффект декаплинга в индустриальном регионе (на примере Кемеровской области) / А. О. Акулов // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2013. – №4. – С. 177-185.

¹⁰⁰ Thematic Strategy on the Sustainable Use of Natural Resources, 2005 [Electronic recourse]. – Accessed mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0670:FIN:EN:PDF>.

негативного екологічного впливу при забезпеченні стабільних темпів економічного зростання (досягнення ефекту декаплінгу)¹⁰¹.

Слід зазначити, що розглянуті у таблиці різновиди прояву феномену декаплінгу є взаємопов'язаними (рис. 1). Так, декаплінг за ресурсними факторами сприяє вирішенню проблеми дефіциту ресурсів і може забезпечити виконання вимоги сталого розвитку щодо рівності між поколіннями у використанні природного капіталу та скорочення темпів його виснаження при одночасному зниженні економічних витрат за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів. З іншого боку, декаплінг за факторами впливу на навколишнє природне середовище означає краще використання ресурсів, більш розумне і дбайливе.

Рис. 1 – Графічне зображення відмежування економічного розвитку від використання ресурсів та впливу на навколишнє середовище¹⁰²

Т. Джексон (Т. Jackson) у своїй роботі¹⁰³ підкреслює важливість відмінності між абсолютним та відносним декаплінгом при використанні терміну. На думку науковця, абсолютний декаплінг має місце тоді, коли екологічний складник розвитку постійний або зменшується з од-

¹⁰¹ Thematic Strategy on the Sustainable Use of Natural Resources, 2005 [Electronic recourse]. – Accessed mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0670:FIN:EN:PDF>.

¹⁰² Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel / M. Fischer-Kowalski, M. Swilling, E. U. von Weizsacker, Y. Ren, Y. Moriguchi, W. Crane, F. Krausmann, N. Eisenmenger, S. Giljum, P. Henricke, A. Siriban Manalang, S. Sewerin – Switzerland : United Nations Environment Programme, 2011. – 174 p.

¹⁰³ Jackson T. Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet / T. Jackson. – USA : Earthscan, 2009. – 264 p.

ночасним зростанням економічного складника. Відносний – коли існує тенденція до збільшення екологічного складника, але вона слабша за економічне зростання¹⁰⁴.

За рівнем охоплення екологічних проблем у сучасній літературі виділяють дві групи показників ефекту декаплінгу¹⁰⁵:

– макроекономічні, які розмежовують навантаження на довкілля та загальну економічну діяльність з акцентом на зміну клімату, забруднення повітря, якість води, утилізацію відходів, інтенсивність використання матеріалів;

– галузеві, які зосереджують увагу на виробництві та використанні природних ресурсів у певних галузях економіки: енергетиці, транспорті, сільському господарстві, промисловості тощо.

Для визначення ефекту декаплінгу ОЕСР пропонує розрахунок індексу декаплінгу (Decoupling Index) та декаплінг-фактору (Decoupling Factor) за формулами¹⁰⁶:

$$\text{Decoupling Index} = \frac{\left(\frac{EP}{DF}\right)_{ending}}{\left(\frac{EP}{DF}\right)_{beginning}}, \quad \text{Decoupling Index} = \frac{\left(\frac{EP}{DF}\right)_{ending}}{\left(\frac{EP}{DF}\right)_{beginning}}, \quad (1)$$

$$\text{Decoupling Factor} = 1 - \text{Decoupling Index} \quad \text{Decoupling Factor} = 1 - \text{Decoupling Index}, \quad (2)$$

де EP (environmental pressure) – антропогенний тиск на довкілля (або кількість спожитого ресурсу), DF (driving force) – показники економічного зростання (відображаються через макропоказники валового внутрішнього продукту (ВВП), валової доданої вартості (ВДВ) або національного доходу (НД)) у кінцевому (ending) та базовому (beginning) періоді дослідження (місяць, квартал, рік).

¹⁰⁴ Данилишин Б. М. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. М. Данилишин, О. О. Веклич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 12-18.

¹⁰⁵ OECD Environmental indicators. Development, measurement and use. Reference paper (2003). Retrieved from <http://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/24993546.pdf>.

¹⁰⁶ Indicators to measure decoupling of environmental pressure from economic growth (2002). Retrieved from [http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=sg/sd\(2002\)1/final](http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=sg/sd(2002)1/final).

Багато показників, які за змістом схожі з індексом декаплінгу, з'являються у концепціях ефективності використання ресурсів, їх продуктивності та ресурсоемності. Наприклад, ресурсоемність розраховується як співвідношення обсягів використання ресурсів до економічного результату, а продуктивність та ефективність їх застосування є зворотними до неї показниками. Декаплінг, як правило, трактується як еластичність з акцентом на зміні фізичного обсягу, у той час як ефективність і продуктивність використання ресурсів більше відображають зміну фактичних значень складових величин¹⁰⁷.

Математичні перетворення дозволяють подати формули (1) та (2) таким чином¹⁰⁸:

$$\text{Decoupling Index} = \frac{\Delta I_{EP}}{\Delta I_{DF}}, \quad \text{Decoupling Index} = \frac{\Delta I_{EP}}{\Delta I_{DF}}, \quad (3)$$

$$\text{Decoupling Factor} = 1 - \frac{\Delta I_{EP}}{\Delta I_{DF}}, \quad \text{Decoupling Factor} = 1 - \frac{\Delta I_{EP}}{\Delta I_{DF}}, \quad (4)$$

де ΔI_{EP} – індекс фізичного обсягу спожитого ресурсу, ΔI_{DF} – індекс фізичного обсягу ВВП (або будь-якого іншого макропоказника).

Якщо значення декаплінг-фактора більше нуля (Decoupling Factor > 0) і в динаміці даний показник зростає, то спостерігається явище декаплінгу, коли навантаження на довкілля знижується при економічному зростанні. У випадку, якщо значення декаплінг-фактора менше нуля (Decoupling Factor < 0) і знижується в динаміці – економічне зростання супроводжується підвищеним тиском на навколишнє природне середовище.

Можна виділити вісім логічних ступенів індексу декаплінгу (Decoupling Index) (рис. 2). Так, темпи зростання ВВП і показника антропогенного тиску на довкілля (або кількість спожитого ресурсу) (див. формули (1) та (3) вище) можуть бути пов'язані між собою (*coupled*), розмежовані (*decoupled*) або негативно розмежовані

¹⁰⁷ OECD Environmental indicators. Development, measurement and use. Reference paper (2003). Retrieved from <http://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/24993546.pdf>.

¹⁰⁸ Тур О. М. Економічне обґрунтування стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук / О. М. Тур. – Суми: СумДУ, 2012. – 252 с.

(negative decoupled). Дані величини будуть пов'язаними, якщо значення індексу декаплінгу лежить у діапазоні від 0,8 до 1,2. Такий взаємозв'язок показників може бути позитивним чи негативним, тому залежно від цього виділяють експансивний (expansive coupling) і рецесивний зв'язок (recessive coupling)¹⁰⁹.

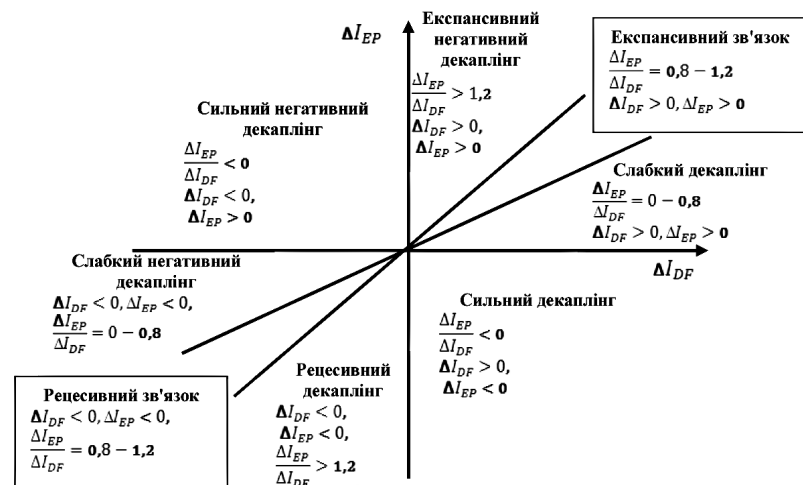

Рис. 2 – Ступені індексу декаплінгу¹¹⁰

Індекс декаплінгу доцільно розподілити на три підкатегорії: слабкий декаплінг (weak decoupling), коли зростання темпів ВВП випереджає темпи зростання тиску на довкілля ($0 < \text{Decoupling Index} < 0,8$); сильний декаплінг (strong decoupling) – спостерігається тоді, коли темпи ВВП зростають, а темпи тиску на довкілля зменшуються ($\text{Decoupling Index} < 0$); рецесивний декаплінг (recessive decoupling), коли темпи ВВП і тиску на довкілля зменшуються ($\text{Decoupling Index} > 1,2$). Аналогічно, негативний декаплінг охоплює три підкатегорії: експансивний негативний декаплінг (expansive negative decoupling), коли темпи ВВП та тиску на довкілля збільшуються ($\text{Decoupling Index} > 1,2$);

¹⁰⁹ Tapio P. Towards a theory of decoupling: degrees of decoupling in the EU and the case of road traffic in Finland between 1970 and 2001 / P. Tapio // Transport Policy. – 2005. – Vol. 12. – P. 137-151.

¹¹⁰ Так само.

сильний негативний декаплінг (strong negative decoupling) – спостерігається тоді, коли темпи ВВП зменшуються, а темпи тиску на довкілля зростають ($\text{Decoupling Index} < 0$); слабкий негативний декаплінг (weak negative decoupling) – відбувається за одночасного зниження обох показників ($0 < \text{Decoupling Index} < 0,8$).

Виходячи з такого трактування декаплінгу, можна перейти до формування методики його виявлення в економіці країни, регіону або окремої галузі. Етапи проведення декаплінг-аналізу подано на рис. 3. Для дослідження ефекту декаплінгу, перш за все, необхідно визначити склад показників, які характеризують темпи економічного розвитку, а також екологічні збитки або рівень використання природних ресурсів. На другому етапі проводиться безпосередньо діагностика та опис зв'язків між показниками, що дозволяють встановити наявність або відсутності ефекту декаплінгу. Такий аналіз дає змогу поінформувати національні уряди про необхідність зменшувати вплив на навколишнє природне середовище при створенні кожної додаткової одиниці економічного блага¹¹¹. На підставі отриманих результатів на третьому етапі виявляються проблеми у соціально-економічній діяльності регіону, країни чи галузі, вирішення яких планується здійснювати шляхом розроблення комплексних програм розвитку на різних рівнях господарювання в межах четвертого етапу. Впровадження програм та контроль за їх виконанням реалізуються на п'ятому, останньому етапі.

З урахуванням запропонованого підходу дослідимо показники декаплінгу в Україні, щоб з'ясувати, як розвивалась в останні роки економічна підсистема національної економіки стосовно екологічної. Як показник, що відображає темпи економічного зростання, приймемо індекс фізичного обсягу ВВП. Його традиційно вважають виміром якості життя. Аналіз декаплінгу за факторами впливу на навколишнє природне середовище виконаємо на прикладі таких узагальнюючих екологічних показників, як обсяг утворених небезпечних відходів I-III класу небезпеки, викиди шкідливих речовин у повітря та обсяг відведених (скинутих) зворотних вод. Аналіз декаплінгу за ресурсними факторами здійснимо на підставі таких вихідних показників: обсяг споживання свіжої води та загальні обсяги споживання первинних і вторинних видів палива на виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби підприємств, включаючи обсяги палива, реалізованого населенню.

¹¹¹ Тур О. М. Економічне обґрунтування стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук/ О. М. Тур. – Суми: СумДУ, 2012. – 252 с.

Рис. 3 – Етапи проведення декаплінг-аналізу

Період часу при дослідженні явища декаплінгу повинен складати 5-10 років. Більш узагальнені тенденції можна простежити за триваліший час. У нашому дослідженні період аналізу склав 5 років – з 2008 по 2012 рр.

У табл. 2 подано вихідні дані, а у табл. 3 – результати розрахунків показників декаплінгу за факторами впливу на навколишнє природне середовище в Україні у 2008-2012 рр. Значення показника декаплінг-фактора за утворенням небезпечних відходів I-III класу небезпеки у межах визначеного періоду в країні коливалися від -0,3 до 0,37. Показник декаплінг-фактора за викидами шкідливих речовин у повітря у 2008-2012 рр. становив від -0,05 до 0,04, а значення декаплінг-фактора за скинутими зворотними водами варіювалося від -0,04 до 0,06. Такі тенденції свідчать про відсутність збалансованості розвитку вітчизняної економіки, а також про те, що економічне зростання відбувалося із збільшенням антропогенного тиску на довкілля. Окрім того, у 2009-2010 рр. на тлі світової фінансової кризи відбулося різке падіння показників декаплінгу до від'ємних значень. Значні коливання показника декаплінгу за різними факторами впливу на навколишнє природ-

не середовище свідчать про відсутність даного феномену в економіці України.

Аналіз показників декаплінгу за ресурсними факторами наочно не виявив наявності тісного взаємозв'язку між економічним зростанням та споживанням природних ресурсів. Значення декаплінг-фактора щодо використання свіжої води в Україні за аналізований період змінювалося від -0,09 до 0,09, а щодо використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) – від -0,05 до 0,09. Від'ємні значення показників спостерігалися у 2009-2010 рр., що лише підтверджує, що говорити про наявність ефекту «декаплінгу» в економіці України ще зарано, оскільки її розвиток супроводжується збільшенням використання ресурсів.

Таблиця 2
Вихідні дані для декаплінг-аналізу економіки України
у 2008-2012 рр.¹¹²

Показник	2008	2009	2010	2011	2012
Обсяги утворення небезпечних відходів I-III класу небезпеки, тис. т	2301,2	1230,3	1659,8	1434,5	1368,1
Викиди шкідливих речовин у повітря, тис. т	7210,3	6442,9	6678,0	6877,3	6821,1
Обсяг відведених (скинутих) зворотних вод, млн м ³	8655	7692	8141	8044	8080
Обсяги споживання свіжої води, млн м ³	10265	9513	9817	10086	10507
Загальні обсяги споживання первинних і вторинних видів палива на виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби підприємств, включаючи обсяги палива, реалізованого населенню, тис. т умовного палива	194557,8	169749,8	185294,1	182641,4	171908,2
Індекс фізичного обсягу ВВП (у цінах попереднього року), %	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2

¹¹² Складено за даними: Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Август Трейд, 2013. – 551 с.

Таблиця 3

Показники декаплінгу за факторами впливу на навколишнє природне середовище і за ресурсними факторами в Україні у 2008-2012 рр. (розраховано авторами)

Показники декаплінгу	2008	2009	2010	2011	2012
Показники декаплінгу за факторами впливу на навколишнє природне середовище					
Декаплінг-фактор за утворенням небезпечних відходів I-III класу небезпеки	0,13	0,37	-0,30	0,18	0,05
Декаплінг-фактор за викидами шкідливих речовин у повітря	0,04	-0,05	0,00	0,02	0,01
Декаплінг-фактор за скинутими зворотними водами	0,05	-0,04	-0,02	0,06	0,00
Показники декаплінгу за ресурсними факторами					
Декаплінг-фактор за використанням свіжої води	0,09	-0,09	0,01	0,02	-0,04
Декаплінг-фактор за використанням паливно-енергетичних ресурсів	0,09	-0,02	-0,05	0,06	0,06

Отже, здійснені нами розрахунки свідчать про посилення негативних впливів економічного розвитку України на її екологічну сферу. Протягом досліджених 5 років нарощування темпів зростання вітчизняної економіки було обумовлено переважно використанням екстенсивних факторів розвитку на основі застарілих ресурсовитратних технологій. Застосування останніх суттєво обмежує можливості швидкого розвитку економічної системи і є вагомим екодеструктивним чинником. Таким чином, стає очевидною необхідність скорочення витрат ресурсів на одиницю економічного результату та зниження негативного впливу на довкілля шляхом активізації державної політики енерго – й ресурсозбереження, дематеріалізації виробництва і споживання в країні. З цих позицій досягнення ефекту декаплінгу має стати одним із головних пріоритетів розвитку держави у майбутньому.

Висновки. Сталий розвиток економіки, висока якість життя і здоров'я населення країни можуть бути забезпечені лише за умови зниження негативного впливу господарської діяльності на природу та зменшення рівня природо – й ресурсоемності економіки. Рух траєкторією сталого розвитку неможливий при збільшенні інтенсивності використання природних ре-

сурсів та забруднень у розрахунку на одиницю кінцевого результату. Досягнення декаплінгу (тобто зниження природоемності й екодеструктивного навантаження на довкілля) вимагає значних змін в українській державній політиці та темпах науково-технічного прогресу, структурних зрушень в економіці. Ключову роль у цьому мають відіграти модернізація та поступова заміна морально застарілих основних фондів промисловості та інших галузей прогресивними ресурсозберігаючими, широке застосування технологій більш чистого виробництва, впровадження мало – та безвідходних технологій, інновацій тощо.

1.9. Задачи науки и инноватики в свете парадигмы природосберегающего развития¹¹³

Актуальность изучения перспектив развития науки в период глобального экологического кризиса. Главной проблемой, от решения которой зависят планирование и выполнение прогнозно-аналитических исследований перспектив развития общества и науки, является мировоззренческая проблема понимания сути и целей развития мир-системы. Особенно актуальной она стала в конце XX века, когда вполне очевидной стала пагубность дальнейшего развития индустриально-рыночной цивилизации. Её исторически недолгое функционирование и развитие привело к глобальному экологическому кризису (ГЭК), который подрывает жизнепригодность среды обитания *Homo sapiens*.

ГЭК быстро усугубляется, что не позволяет составить достаточно полную и достоверную картину, как самого кризиса, так и создаваемых им опасностей и рисков для настоящего и будущего общества. Для создания такой картины необходим постоянный мониторинг и прогноз состояния всех сред (водной, воздушной, биотической, геологической, ближнекосмической), природных комплексов и экосистем, подвергаемых антропогенным воздействиям.

Однако разработка и реализация такого мегапроекта весьма проблематична не только по международно-правовым, организационным и финансовым, но и по методологическим причинам. Чтобы раскрыть прошлые и настоящие причины и многочисленные следствия ГЭК необходим развитый методологический и теоретический инструментарий, который позволит решать задачи высокой сложности и новизны. Он может быть выработан в практике многочисленных фундаментальных и прикладных исследований как предметной, так и междисциплинарной направленности. Чтобы составить достаточно полный перечень НИОКР

¹¹³ Автор Заец Роман Васильевич

по изучению ГЭК и его влияний на общество, определить приоритеты работ необходимы значительные теоретические усилия.

Однако изучение ГЭК и его последствий наталкивается на определённые ментальные трудности, связанные с общественным мнением относительно ГЭК и необходимости выделения значительных средств для организации и проведения дорогих исследований. Запоздалость, но актуальность и необходимость исследований, направленных на сохранение общего блага человечества – здоровой биосферы и благоприятного климата, далеко неочевидны для правительств многих стран, бизнес-сообществ, представителей технократической науки, не говоря уже о большинстве современных потребителей.

Непознанность широкого круга природно-климатических явлений – причина глобальной неопределённости развития мир-системы, которая затрудняет миропонимание и порождает многие вымыслы с научным декором. Они неверно ориентируют практику размещения и развития производительных сил и промышленную политику. Дефицит прогнозно-аналитических знаний относительно состояния природной среды и ресурсных запасов не позволяет дать оценки правильности/неправильности направленности технологического развития, разумности/неразумности многих видов хозяйственной практики и необходимости выполнения обслуживающих их НИОКР.

Проблема неполноты и недостаточной достоверности знаний о многих природных процессах и явлениях, с которыми общество повседневно имеет дело, существует долгие годы. Но сейчас проблемное поле значительно расширилась за счёт новых явлений, порождённых ГЭК. Многие из них остаются без должного внимания и не изучаются, поскольку не попадают в предметные поля устоявшихся научных дисциплин, сложившихся в результате расщепления процесса познания.

Эксперты по оценке состояния экосферы¹¹⁴, теоретики экологического менеджмента¹¹⁵ и системные аналитики в области экологии¹¹⁶ отмечают дефицит фактологических и аналитических знаний о многих

¹¹⁴ Браун Л.Р., Вольф Э.К. В направлении устойчивого развития // Мир 80-х годов: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 400–413.

¹¹⁵ Экологические системы. Адаптивная оценка и управление. Под ред. К.С. Холинга / Пер. с англ. – М.: Мир, 1981. – 397 с.

¹¹⁶ Пэнгл Р. Методы системного анализа и окружающая среда / Пер. с англ. – М.: Мир, 1979. – 213 с.

Джеффферс Дж. Введение в системный анализ: применение в экологии: Пер. с англ. – М.: Мир, 1981. – 256 с.

антропогенных нарушениях природной среды и доступности ресурсов. Это затрудняет прогнозирование последующих экологических ущербов и обусловленных ими экономических убытков, и, как следствие, негативных изменений в социуме, на которые нужно своевременно реагировать.

В гносеологическом плане к традиционным наукам выдвигаются упреки относительно их генеральной направленности: «Науки моделировали различные экономические версии управления покоренной Природой и не изучали ее естественное состояние или ее естественные эволюционные возможности. Поэтому, как это ни странно звучит, Природа остается непознанной. Естествознание обладало дефицитом понимания Природы и в XVIII, и в XIX, и в XX веках. Но именно в XX и в начавшемся XXI веке, я утверждаю это совершенно ответственно, человечество как никогда далеко от понимания новых процессов окружающего его мира»¹¹⁷.

Углубление ГЭК всё более определённо обозначает ту границу эколого-экономического благополучия общества, переход которой вызовет стремительное и практически повсеместное ухудшение условий хозяйствования и жизни людей. Этот тезис разделяет все большее число ученых, экспертов, общественных активистов и жителей индустриально развитых стран. Они понимают, что мир-система стремительно приближается к этой роковой черте. Немало и тех, кто убежден, что Рубикон уже позади, ящик Пандоры открыт и история заката индустриальной цивилизации уже началась¹¹⁸. Естественным образом возникает вопрос: «Быть может время, отведённое виду *Homo sapiens* эволюцией, уже заканчивается?»¹¹⁹.

Наука пока не дала однозначного ответа на вопрос: каковы планетарные пределы – те пороговые значения существенных параметров экосистемы Земли, превышение которых делает процессы деградации экосферы реально опасными для *Homo sapiens*. В то же время, для практиков разных сфер природопользования эти опасности очевидны, хотя и не подтверждены строгими научными доказательствами и детальными расчетами. Подобные «белые пятна» наука допускает не потому, что не может заполнить их знанием, а потому, что не получает четких заказов и финансовой поддержки соответствующих исследований от правительств и бизнеса.

¹¹⁷ Дмитриев А.Н. Огненное пересоздание климата Земли // [Электронный ресурс] / – Режим доступа: – <http://pomnime.com/08.html>.

¹¹⁸ Болонкин А. Если не мы, то наши дети будут последним поколением людей // Литературная газета. 11.10.1995.

¹¹⁹ Там же.

«К сожалению, и у нас, и на Западе все меньше возникает исследований, к которым «надо прислушиваться». Наука переориентирована на прикладные проблемы. Такие исследования, конечно, есть и будут, но в обществе, где слышат только то, что приносит экономическую выгоду, к ним все меньше прислушиваются. В этом смысле, на мой взгляд, человечество сейчас «находится под следствием» – услышит ли, сделает ли выводы? Или Земля просто «смахнет» человечество со своей поверхности»¹²⁰.

Несоответствие многих направлений научной деятельности реальным нуждам общества отмечалась в разные периоды истории науки. Но особенно остро эта проблема стала восприниматься, когда индустриальная цивилизация продемонстрировала не только свои достижения, но и пороки. «Наука и власть несут общую ответственность за все плохое, что происходит, и в то же время от них ожидают, что всё наладится!» – сказано почти полвека тому назад¹²¹. Но с тех пор, несмотря на колоссальный вклад науки в развитие общества, не прекращаются упреки науки по самым разным поводам.

Один из них – нарастающая дисгармония отношений между обществом и природой, которая разрушает и то и другое. Научное обеспечение развития общества и его адаптации к геодинамике и изменениям биосферы также негармонично: потребности в знаниях, необходимых для сохранения базисных (природных) условий существования общества, удовлетворяются значительно хуже, чем когнитивные потребности материального производства и бизнеса. Мировой фронт коммерциализированных исследований и разработок увеличился настолько, что поглощает львиную долю финансирования НИОКР. сократить его в условиях глобализации вряд ли возможно.

Важно заметить, что нехватка знаний о «точках невозврата» по главным направлениям развития мир-системы и их календарной близости – не только гносеологический пробел в прогнозировании будущего. Это также – одна из причин сохранения в общественном сознании рыночного фундаментализма и технооптимизма, который зиждется на иллюзиях относительно возможности заменить знаниями дефицит материальных ресурсов и осчастливить общество обилием информации и средств её распространения и переработки.

¹²⁰ Дмитриев А.Н. Человечество под следствием: перед лицом глобальных угроз // [Электронный ресурс] / – Режим доступа: – <http://old.za-nauku.ru/?mode=text&id=1738>.

¹²¹ Синг Р.Л.М. Наука для удовлетворения души // Наука о науке. (Сборник статей). Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1966.

Краткий обзор затронутых негативных явлений современности показывают актуальность исследований, необходимых для обоснования перспектив дальнейшего развития науки и инноватики. Однако этим исследованиям не уделяется достаточного внимания, адекватного остроте проблем, порождаемых ГЭК. Современное научно-технологическое развитие идёт по инерции, заданной индустриализацией и логикой погони за прибылью – наращивается мощь и сложность технологической инфраструктуры без оглядки на её растущую ресурсоемкость и негативные экологические последствия массового производства товаров и услуг.

О логике научно-технического прогресса. Возникновение ГЭК обусловлено многовековым господством антропоцентристского мировоззрения, отражающего особенности *Homo sapiens* как вида, который не подчиняется природе, а эксплуатирует и приспособливает её к своим постоянно растущим потребностям. Непрестанное действие этого правила, совершенствование средств труда и разделение труда сформировало социумоцентристскую парадигму, рыночную инфляционную экономику и потребительское общество, которое и далее наращивает потребление ресурсов всех видов и детериорацию природы.

Такой ход истории сформировал науку и инженерию, ориентированную на покорение природы и усиление эксплуатации природных ресурсов. Возникли и широко распространились аграрные и промышленные технологии, применение которых поначалу приносило лишь локальные экологические ущербы. Но с увеличением мощностей и расширением масштабов применения технологий, упрочением экоёмкой («коричневой») экономики экологические ущербы выявились не только в отдельных местностях, на территориях городов и регионов, но и стран, континентов и теперь ощутимы в экосистеме Земли в целом.

Десятилетия бурного развития науки и технологий, определившего главные черты индустриального общества, наглядно продемонстрировали «производительную силу науки». Однако процесс наращивания и применения этой силы был однобоким, ориентированным на покорение природы. Это не позволило в достаточной степени раскрыть и применить «природоохранные силы науки». При всём богатстве индустриального общества за последние десятилетия не были в необходимом объёме запланированы, профинансированы и

проведены исследования важных для социума природных процессов и явлений, их антропогенных изменений.

В ходе становления индустриальной цивилизации наука сложилось как огромная разветвленная и непрерывно действующая система познавательной деятельности. По предметно-содержательному основанию науку и непосредственно связанные с ней виды деятельности можно разделить на несколько относительно автономных эшелонов (табл.1). Каждый из них имеет свои когнитивные ориентиры – ключевые вопросы, направляющие процесс познания и практики применения знаний. Эта схематизация выделяет лишь те прагматические вопросы, которые определяли направленность научных поисков, постановку большинства задач теоретических исследований и инновационных разработок.

Таблица 1

Когнитивные ориентиры эшелонов наук, представленных в современной культуре

Эшелоны наук и их сущностные характеристики	Ключевые вопросы, ориентирующие процессы познания и применения знаний
Естественные науки (natural sciences), основанные на методологии редукционизма	Как устроена природа?
Технические науки (engineering), ориентированные на технологическое применение научных знаний	Как с пользой применять познанные законы природы?
Технологическое проектирование и инженерия (technological design), ориентированные на решение прагматических задач	Как создать новые технические устройства? Как их объединить в технологические системы?
Экономические науки (economics), ориентированные на развитие хозяйственной практики	Как извлечь максимум прибыли из комбинирования факторов производства и сбыта произведенной продукции?
Социальные науки (social sciences), изучающие общество, его компоненты и отношения между ними	Каковы социальные потребности в целом и потребности отдельных сообществ, социальных слоёв и групп? В какой мере они удовлетворяются?
Гуманитарные науки (humanities)	Каковы потребности индивида и возможности их удовлетворения?
Науки о жизни, науки о безопасности жизнедеятельности общества и сохранении жизни на Земле	Как сохранить жизнь на Земле? Как сохранить <i>Homo sapiens</i> на Земле?

Источник: авторская разработка.

Примечание: В отдельный эшелон можно выделить военные науки и научное обеспечение национальной безопасности, инноватику в военно-промышленном комплексе (для которых главные вопросы: как создать новые виды оружия и оснастить ими вооруженные силы страны или военного блока? Как создать эффективные средства обороны и предотвращения военных нападений?). Но поскольку этот собирательный комплекс НИОКР, объединяющий знания многих наук и инженерных практик, выделяется не по предметному, а функциональному признаку, он в таблице не представлен. Это не означает снижения внимания к этому комплексу НИОКР, на который, по оценкам экспертов, приходится свыше 40% общемирового финансирования исследований и разработок.

Представленная обобщенная картина заданий, предъявляемых научному познанию, показывает как выстраивался его логико-смысловой каркас под влиянием антропоцентристского мировоззрения и его утилитарных установок. С определенным упрощением можно считать, что в первых шести строках таблицы названы логические этапы развития науки и одновременно её служения обществу, которое с помощью добытых знаний создавало техническую цивилизацию и совершенствовало механизмы рыночной экономики. Важно заметить, что сформулированные когнитивные вопросы отражают сугубо прагматические намерения социума, не имеющие отношения к более основательным целям (седьмая строка) – защитить *Homo sapiens* от самого себя, защитить от *Homo sapiens* природу и жизнь на Земле.

Однoboкoe продвижение фронта НИОКР и накопление знаний, усиливающих экономический рост ценой разрушения природной среды, стало доминирующим трендом развития науки в индустриальном обществе. Он проявляется и на новейшем этапе истории, несмотря на новые названия общества (постиндустриальное, информационное, технотронное, цифровое, «общество, основанное на знаниях» и проч.), которые являются не более чем эвфемизмами «общества растущего потребления».

В долгом процессе научного познания сложилось и сохраняется дисгармоничное соотношение между двумя корпусами знаний: 1) ориентированных на применения ради технологической пользы и извлечения краткосрочной выгоды; 2) предполагающих сохранение базисных условий жизни общества, понимаемого как эволюционирующая популяция *Homo sapiens*, представленная всеми прошлыми и будущими поколениями.

Знания, накопленные в первом и втором корпусах, несопоставимы, как по объемам (первые многократно превосходят вторые), так и по ценности относительно решения стратегических задач выживания общества (первые имеют незначительную ценность по сравнению со вторыми).

Решения перманентных задач выживания *Homo sapiens* требуют новых знаний, которые современной наукой в нужном объеме еще не наработаны. Хотя имеются существенные заделы по многим направлениям наук о жизни, о сохранении общего блага – природно-ресурсного богатства и климатического благополучия на планете. Однако стоит заметить, что, поскольку этот тип знаний не приносит ощутимой выгоды «здесь и сейчас» и не попадает в сферу коммерческих интересов бизнеса, эти исследования во всех странах развиваются в замедленном темпе и финансируются «по остаточному принципу»¹²². Доныне социальное и экономическое развитие оценивается мерой удовлетворения, как естественных, так и искусственно разжигаемых, потребностей индивидов и сообществ, мерой их вовлеченности в этот процесс и амбиций по части потребления новых товаров и услуг.

Глобальное потепление – принуждение к изменению фронта НИОКР. Исследования глобального потепления и изменений климата¹²³, были начаты с большим запозданием. Комплекс негативных экологических, экономических, социальных последствий физических изменений экосистемы Земли изучен недостаточно, несмотря на актуальность воздействий геодинамики на жизнедеятельность общества. Изменения климата принуждают менять структуры экономик регионов и целых стран и сам ход истории хозяйствования. Из года в год растут экологические ущербы и обусловленные ими экономические потери, причиняемые странам всех континентов. Разорения поселений и освоенных людьми территорий, число человеческих жертв от засух и наводнений, ураганов, тайфунов, торнадо, цунами, а также спровоцированных ими техногенных катастроф, в последние годы до-

¹²² Засць Р.В. Про сервільність науки та інноватики у споживацькому суспільстві // Творчість як основний ресурс відродження України: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (12 – 13 травня 2011 р., м. Київ) / уклад. Б.В. Новіков. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – С. 103 – 105.

¹²³ Литература по этой теме чрезвычайно обширна. Здесь приводятся ссылки лишь на те работы, в которых обобщены материалы общественных дискуссий о глобальном потеплении. Рамсторф Ш., Щельхубер Х. Й. Глобальное изменение климата: диагноз, прогноз, терапия. Пер. с нем. Д.К. Трубочнинова. – М., ОГИ. 2009. – 271 с.
Ломборг Б. Глобальное потепление. Скептическое руководство. – СПб.: Питер, 2008. – 203 с.

стигли беспрецедентных размеров. По данным Всемирного банка¹²⁴, совокупный ущерб от природных катастроф за 1980 – 2012 годы составил около 3,8 триллиона долларов, при этом 74% (2,8 триллиона долларов) этого показателя обусловлены экстремальными погодными явлениями. http://rus.ruvr.ru/news/2013_11_18/Vsemirnij-bank-Ushherb-ot-pogodnih-kataklizmov-za-32-goda-previsil-2-8-trln-7036/ – p_10 Ежегодно увеличиваются средние суммы прямых ущербов: если в 1980 годах они составляли около 50 миллиардов долларов, то в последнее десятилетие приблизились к 200 миллиардам. http://rus.ruvr.ru/news/2013_11_18/Vsemirnij-bank-Ushherb-ot-pogodnih-kataklizmov-za-32-goda-previsil-2-8-trln-7036/ – p_20 При этом наиболее ощутимые потери несут небольшие развивающиеся страны, которые не могут справиться с ними самостоятельно¹²⁵.

По оценкам экспертов Всемирного экономического форума¹²⁶, эти потери в несколько раз выше – из-за изменения климата Земли мировая экономика ежегодно теряет 1,5 % ВВП или 1,2 триллиона долларов. К 2030 году прогнозируется увеличение этих показателей вдвое. Причем для самых бедных государств мира экономические потери могут достигать 11 % ВВП из-за снижения урожайности и увеличения убытков в сельском хозяйстве.

Приведенные оценки характеризуют лишь очевидные сейчас экономические ущербы, которые можно приблизительно подсчитать. Но кроме этого глобальное потепление порождает множество экологических и социальных ущербов, которые не поддаются корректным подсчётам. К первым относятся сокращение биоразнообразия, деградация ландшафтов, опустынивание, таяние полярных шапок и подъём уровня мирового океана, истощение биоресурсов океана и проч.; ко вторым – рост числа экологических беженцев, рост безработицы, бедности и социальной напряженности, дефицит питьевой воды, продуктов питания и благоустроенного жизненного пространства и проч.

¹²⁴ Всемирный банк: Ущерб от погодных катаклизмов за 32 года превысил 2,8 триллиона долларов // [Электронный ресурс] / – Режим доступа: – http://rus.ruvr.ru/news/2013_11_18/Vsemirnij-bank-Ushherb-ot-pogodnih-kataklizmov-za-32-goda-previsil-2-8-trln-7036/.

¹²⁵ Там же.

¹²⁶ Изменения климата обойдется мировой экономике в триллионы долларов // [Электронный ресурс] / – Режим доступа: – http://rus.ruvr.ru/2014_01_21/Izmenenie-klimata-obojetjsja-mirovoj-ekonomike-v-trillioni-dollarov-9526/

Следует заметить, что современная климатология и научные и общественные дискуссии по поводу глобального потепления сильно политизированы¹²⁷. В них сталкиваются разные точки зрения, в том числе, и полное отрицание парникового эффекта и связанных с ним тревог, которые считаются надуманными ради получения климатологами новых грантов на исследования. Подобные взгляды, защищают интересы крупных промышленных корпораций, которые выбрасывают большие количества CO², но хотят вести «бизнес как всегда».

Для преодоления этого тренда нужны убедительные научные аргументы относительно его опасности, политическая воля правительств и согласие стран и народов перейти к ресурсосберегающему образу жизни, что невозможно без сдерживания потребления. Технологическое преобразование экономики должно быть нацелено на создание нового производственного аппарата на базе экофильных технологий. Для этого необходимо вырабатывать и реализовывать новую научно-техническую и инновационную политику, кардинально отличную от её прототипа периода индустриализации. Пока же эти условия выполняются лишь отчасти, что не позволяет преодолеть инерцию движения мир-системы к экологической катастрофе.

Парадигма природосберегающего развития – призыв к переоценке итогов и перспектив развития. Реакцией на экспансию *Homo sapiens* в природе (экосистеме Земли), превратившуюся в экофобный НТП и безграничное расширение рыночной экономики, явилась парадигма природосберегающего развития или (в западном варианте) новая экологическая парадигма (*new ecological paradigm*)¹²⁸. Она представила четко артикулированную альтернативу антропоцентристскому мировоззрению и потребительскому отношению к Природе, ставшему причиной глобального экологического кризиса.

Эта мировоззренческая парадигма отражает понимание фундаментальной зависимости общества от состояний экосистемы Земли (её огра-

¹²⁷ Климат как политика / предисл. Р. Джандосовой // Российское предпринимательство. 2010, N 6, вып. 2. – С. 4 – 8.

Мейссан Т. Альберт Гор, ООН, климат и проблема-2000 // [Электронный ресурс] / – Режим доступа: – <http://zarodinu.org.ua/page/357>.

¹²⁸ Dunlap R. Paradigmatic Changt in Social Science: From Human Exemption to an Ecological Paradigm // American Behavioral Scientist. 1980. Vol. 24. N 1. P. 5 – 14.

Catton W.R.Jr., Dunlap R.E. New Ecological Paradigm for Post-Exuberant Sociology // American Behavioral Scientist. 1980. Vol. 24. N 1. P. 15 – 47.

ниченных ресурсов и изменчивости климата), неразрывного единства процессов, происходящих в природе и обществе.

Постулаты, принципы и понятийный аппарат парадигмы природосберегающего развития утверждались в атмосфере анализа и разносторонней критики тенденций и итогов безудержного экономического роста индустриальных стран во второй половине XX века. Были выработаны базисные представления об экоразвитии (*ecodevelopment*), о необходимости эколого-экономической устойчивости (*sustainability*) общества, о развитии без разрушения (*development without destruction*). Разработка и обсуждение этих представлений породило концепцию устойчивого развития (*sustainable development*), которую мировое сообщество приняло в виде «Повестки дня на 21 век»¹²⁹ на состоявшейся в 1992 году всемирной конференции по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро (Саммит «Планета Земля»).

Состоялось признание этой концепции не только широкими кругами ученых и экспертов, но и общественными движениями, политическими кругами и правительствами стран мира. Презентации парадигмы природосберегающего развития и её закреплению в мировом общественном сознании способствовало возникшее всемирное движение за устойчивое развитие, которое отмечено такими вехами как Стокгольм-72, Доклад Брундтланд-87, Рио-92, Рио+5 (Нью-Йорк-97), Рио+10 (Йоганесбург-2002) Рио+20 (Рио-де-Жанейро-2012). В рамках этого движения было проведено множество международных форумов и конференций, семинаров и круглых столов, что стимулировало институтиализацию экологической политики и гражданские природоохранные инициативы в большинстве стран мира.

Трудности реализации концепции устойчивого развития. Эффект признания концепции устойчивого развития был впечатляющим – «Никакая другая научная идея в естественных и социальных дисциплинах, в решениях мировых и национальных форумов и конференций не имела ранее столь широкого общественного резонанса»¹³⁰.

¹²⁹ Программа действий. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. Публикация Центра «За наше общее будущее». – Женева, 1993. – 70 с.

Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Пер. з англ.: ВГО «Україна». Порядок денний на XXI століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

¹³⁰ Касимов Н.С. Экологическое образование для устойчивого развития: вектор инноваций в России // [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.geogr.msu.ru/ESD/pages/page3_5.htm.

Однако, как показало последующее развитие событий, идея эколого-экономической устойчивости общества, необходимой для его выживания, оказалась слишком радикальной и трудной для реализации. Были затронуты интересы, в первую очередь, богатых стран и народов, всех экономических акторов – производителей и потребителей, финансовых олигархов и власть предержащих. Стало явным требование радикального пересмотра исходных мировоззренческих постулатов и ценностей современной цивилизации, отношений человека к природе, коренных преобразований всех видов материального и духовного производства и социальных отношений.

Общество в целом оказалось не готовым к реализации «Повестки дня на 21 век» по большинству ее пунктов¹³¹, не способным изменить или замедлить те социально-экономические механизмы, раскручивание которых неминуемо приближает постэкзуберантную пору (по терминологии У.Каттона¹³²), которая завершится глобальной экологической катастрофой.

Приступить к последовательной реализации «Повестки» оказалось невозможным по многим причинам. Прежде всего, из-за отсутствия у крупного бизнеса и властных структур дальнесрочного стратегического мышления, ответственности и политической воли для уяснения нарастающих рисков и исправления экологически опасной ситуации для мир-системы. Производным был провал в экологическом образовании¹³³ и слишком медленное перепрофилирование научно-технической и инновационной деятельности на решение задач перехода общества к экоустойчивому развитию¹³⁴.

Реальный ход мировых событий после опубликования и широкого обсуждения концепции устойчивого развития показал: все раскры-

¹³¹ Люри Д.И. Устойчиво ли «устойчивое развитие»? // История и синергетика: Методология исследования. – М.: УРСС, 2005. С. 164-180.

¹³² Каттон У.Р. мл. Конец техноутопии. Исследование экологических причин коллапса западной цивилизации. Пер. с англ. Под общей ред. В.И. Постникова. – К.: Экоправо-Киев, 2006. – 255 с.

¹³³ Межжерин В.А. Человек экологический – мера всего мыслящего человечества. – К.: Логос, 2007. – 255 с.

¹³⁴ Федотов А.П. Глобалистика. Начала науки о современном мире: Курс лекций. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 224 с.

Тенненбаум Дж. Почему сегодня нет революционной науки и в чем она должна заключаться? // [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.situation.ru/app/j_art_1145.htm.

Заец Р.В. Готова ли наука к построению экоустойчивого общества? // Наука та наукознавство, 2004, № 4. Додаток. Матеріали IV Добровської конференції з наукознавства та історії науки (3-11 березня 2004 р.). – К.: Фенікс, 2005. С. 31 – 45.

тикованные экологически ориентированными учёными и публицистами тенденции «экономического империализма» (по терминологии Г. Дейли¹³⁵), признанные неразумными в долгосрочной перспективе ресурсорастратные экономики не ослабли, а, напротив, набирают силу. То же касается научных и инновационных направлений, которые «работают» на идею подчинения природы и никак неослабевающую экологическую экспансию общества¹³⁶. Наступила пора активной глобализации¹³⁷, создающей единый общепланетарный рынок, на котором господствуют транснациональные корпорации (ТНК).

Уместно напомнить, что ТНК и другие проглобалистские силы через три года после Рио-92 создали Всемирную торговую организацию (ВТО)¹³⁸ – инструмент глобализации и внешнего регулирования национальных экономик. По мнению А. Яблокова¹³⁹, таким был ответ на принятие мировым сообществом (в лице национальных правительств и гражданских движений) концепции устойчивого развития. Большой бизнес по-своему понял слова «*sustainable development*» – для него «это значит получать прибыль неограниченно долго, вот и все»¹⁴⁰. Поэтому в экономическом и политическом лексиконе появились такие термины как «устойчивый экономический рост», «устойчивость рыночной

¹³⁵ Дейли Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.

¹³⁶ Федотов А.П. Глобалистика. Начала науки о современном мире: Курс лекций. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 224 с.

Яницкий О.Н. Экологическая культура: очерки взаимодействия науки и практики. – М.: Наука, 2007. – 271 с.

Заец Р.В. Стратегические ориентиры для науки и инноватики: консюмеризм или экоустойчивое развитие // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики. Материалы Первого инновационного форума Содружества Независимых государств «Международное инновационное развитие и инновационное сотрудничество» и одиннадцатой международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы инновационного развития экономики». – Москва – Киев – Симферополь – Алушта, 2006. – С. 350 – 359.

¹³⁷ Колташов В. Глобализация // [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.atvr.ru/analytics/2006/3/10/6781.html>.

¹³⁸ ВТО занимается внедрением многосторонних торговых правил в интересах «свободной торговли», а точнее в интересах ТНК. Соглашения ВТО охватывают торговлю в сельском хозяйстве, сфере услуг, право интеллектуальной собственности, и капиталовложение (инвестиций), и включают в себя как отмену пошлин между членами ВТО, так и свободное перемещение капитала (см. предыдущую ссылку).

¹³⁹ Новая концепция глобальной экологической политики // [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.svobodanews.ru/Transcript/2006/02/24/20060224172604040.html>.

¹⁴⁰ Там же.

экономики», которые профанируют саму идею создания экологически устоявшегося общества и отрицают идею создания «экономики, основанной на мудрости» (согласно Г. Дейли¹⁴¹).

После Рио-92 постепенно интерес к концепции экоустойчивого развития начал ослабевать по мере осознания трудностей ее реализации. Изучение признанной и принятой мировым консенсусом в 1992 г. новой концепции развития человечества стало сопровождаться критикой ее содержания, начиная с самого понятия «*sustainable development*». Все аспекты экономических, социальных, технологических, культурных, международно-политических, геополитических, социально-психологических и индивидуально-психологических преобразований, к которым призывала «Повестка дня на 21 век», подверглись критике с разных национальных, классовых и профессиональных позиций. При этом усвоение и многочисленные интерпретации концепции устойчивого развития не обошлись без искажений и размывания ее базисных смыслов, а также подмены ряда понятий.

За недостаточную интеллектуальную поддержку движения за экоустойчивое развитие определенную долю вины несут научные сообщества индустриальных стран. Вернее, та немалая часть учёных, которые свою деятельность все больше подчиняют не столько удовлетворению, сколько разжиганию материальных потребностей человека и виртуальных потребностей, создаваемых ради извлечения прибыли. Коммерциализация и усиление сервильности науки в сфере бизнеса лишь усугубляют ситуацию детериорации природы, увеличивают глобальные экологические опасности и риски. Такая ангажированность науки оборачивается ослаблением её главной социальной функции – непредвзятого познания действительности и получение объективных знаний, необходимых для разумного обустройства общества и выживания *Homo sapiens*.

Но невзирая на отмеченные выше изменения общемирового контекста, в котором теперь воспринимается концепция экоустойчивого развития, ее принципы и целевые установки, не утратили своего общечеловеческого и конкретно-гуманистического значения. Как и десятилетия назад, они очерчивают определенную нормативную (хотя и достаточно идеализированную) модель будущего экологически безопасного общества. Критики этой концепции до сих пор не предложили

¹⁴¹ Дейли Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.

никакой вразумительной альтернативы и главным считают дальнейшее совершенствование механизмов инфляционной экономики. Но неoliberalизм, который господствует в современном мире, на практике означает ничем неограниченный экономический рост и накопление капитала за счет все более масштабного использования (экологи считают — разграбления) природных ресурсов.

Парадигма природосберегающего развития предложила мировоззренческое основание для разработки новых моделей развития мир-системы. Исходный императив — требование кардинально изменить характер экономического развития каждой страны, ввести его в русло ресурсных ограничений и сделать экологически безопасным. Отсюда необходимость критической переоценки состоявшегося НТП, ранее сложившихся методов исследования, областей и направлений исследований природы, общества и человека. Необходима ревизия практик применения уже приобретённых знаний, многие из которых не адекватны тем задачам, которые предстоит решать обществу на пути к экоустойчивому будущему¹⁴².

В противоположность идеологии неолберализма концепция экоустойчивого развития считает губительным безудержный экономический рост, перекачивающий природные ресурсы в товары и услуги, которые превращаются в отходы, причем со все более коротким лагом. Главные выводы концепции состоят в том, что для выживания человечество должно существенно уменьшать потребление невозобновляемых минерально-сырьевых ресурсов (прежде всего, энергетических), снижать детериорацию природной среды. Для этого необходимо рационализировать и сбалансировать социальные нужды и экономическое развитие, обязательно подчиняя их экологическим императивам.

Противостояние мировоззренческих парадигм. К настоящему времени сложились две противоположные по смыслу рефлексии происходящего в системе «природа — общество».

Одна — апологетика научно-технического прогресса (НТП), ценностей рыночной экономики и потребительского общества. Она основана на непоколебимой вере в то, что экономический рост и обеспечиваю-

¹⁴² Заец Р.В. Парадигма природосберегающего развития: ревизия тенденций и перспектив развития науки и инноватики // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики: материалы XVII международной научно-практической конференции, Алушта, 10 – 15 сентября 2012 г. / Национальная академия наук Украины, Центр исследований научно-технического потенциала и истории науки им. Г.М.Доброва НАН Украины, Творческий союз НИО Крыма. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2012. – С. 104 – 111.

щие его процессы должны и будут продолжаться неограниченно долго в земном пространстве и во времени, а все возникающие проблемы могут успешно разрешаться с помощью науки и новых технологий.

Другая — критика этих феноменов с разных морально-этических, экологических, социально-политических, национальных, этно-культурных, религиозных и прочих позиций. Её приверженцы оперируют многочисленными фактами негативных экологических и социальных последствий состоявшегося НТП и непрерывного расширения рыночной экономики, торжества идей либерализма. Их удивляет непонимание или сознательное игнорирование апологетами экономического роста (согласно принципу «после нас хоть потоп») очевидного:

- бесконечный рост на планете с конечными размерами и ресурсами невозможен и неминуемо ведет к катастрофе;

- индустриальное общество уже вышло за свои ресурсные пределы и далее не сможет покрывать свои возрастающие потребности за счет постоянно убывающей ресурсной базы;

- наращивание производства происходит преимущественно за счет увеличения использования невозобновимых энергетических и вещественных ресурсов планеты, на извлечение и преформирование которых ориентированы усилия ранее сложившейся науки и инноватики;

- освоение и вовлечение в хозяйственный оборот возобновимых энергетических ресурсов происходит медленнее, чем это необходимо для сохранения природных балансов обмена энергии и вещества, нарушенных индустриальной цивилизацией. Соответствующие НИОКР выполняются со значительным опозданием и в недостаточном объеме;

- каждое последующее поколение землян будет жить в значительно более худших экологических условиях, чем нынешнее, с неизбежным ужесточением ресурсных ограничений;

- по мере усугубления дефицита природных ресурсов будет обостряться борьба за их обладание (вплоть до развязывания региональных войн) между странами и сообществами с разными уровнями экономического развития и ресурсообеспеченности;

- мир-система в целом станет ещё более нестабильной и неустойчивой, а перспективы её развития станут мрачно неопределёнными.

Если к этому добавить очевидные последствия глобального экологического кризиса — ухудшение климата и условий хозяйственной деятельности, грядущее сокращение ойкумены из-за подъёма уровня мирового океана — то стратегия наращивания экономического роста

представляется неразумной и опасной уже для нынешнего и следующего поколений землян.

Осознание опасности этих трендов привело к упрочению парадигмы природосберегающего развития, которая по сути разительно отличается от антропоцентристского мировоззрения и парадигмы человеческой исключительности. Даже простое сопоставление наиболее существенных признаков этих парадигм (базисные ценности, стратегические ориентиры и цели развития общества, мотивации массового поведения людей, которые отстаивает каждая парадигма), показывает их несовместимость, а по ряду пунктов, полную противоположность (табл. 1).

Таблица 1

Сопоставление двух мировоззренческих парадигм – детерминантов прошлого, настоящего и будущего развития общества

Антропоцентризм. Парадигма человеческой исключительности	Парадигма природосберегающего развития
Краткая характеристика	
Традиционное мировоззрение, основанное на убеждении в том, что <i>Homo sapiens</i> занимает особое место среди других видов и обладает неограниченными правами на природные ресурсы, использование других видов в своих целях	Новое мировоззрение, основанное на идее выживания вида <i>Homo sapiens</i> , признающее ограниченность несущей способности экосистемы Земли, и необходимость в дальнейшем развитии общества учитывать конечность размеров планеты и природных ресурсов
Ценностная ориентация	
Базовыми являются материальные ценности. Доминирует убеждение в том, что их можно и необходимо приумножать, достигая максимально-го богатства индивидов и общества в целом	Базовыми являются постматериальные (нематериальные) ценности. Формируется убеждение в том, что благосостояние необходимо рассматривать сквозь призму качества и безопасности жизни
Главный постулат	
Земля велика и предоставляет человеку неограниченные возможности. Их нужно максимально использовать с помощью НТП, который может решить все проблемы	Экосистема Земли ограничена, поэтому экономика, культура и НТП ограничены экологическими законами. Потребности человека необходимо соотносить с ресурсными и биосферными возможностями планеты
Период действия	
Значительная часть человеческой истории, особенно, период становления технической цивилизации, начиная с Возрождения	Со второй половины XX века, когда была осознана ограниченность несущей способности экосистемы Земли и её ранимость
Социальные результаты влияния парадигмы	
Порождены: экофобный НТП, экспансивная «коричневая экономика», потребительское общество, глобальный экологический кризис	Обоснована ориентация на создание экологической экономики, формирование общества умеренного потребления. Показана необходимость перехода к природосообразному и человекообразному НТП

Продолжение таблицы 1

Антропоцентризм. Парадигма человеческой исключительности	Парадигма природосберегающего развития
Перспективы дальнейшего подчинения парадигме	
Усугубление глобального экологического кризиса, нарастание дефицита жизненно важных природных ресурсов, социальное напряжение и международные конфликты, перерастающие в войны за ресурсы. Усиление экологических опасностей неустойчивого развития. Неминуемое приближение экологической катастрофы, массовое вымирание землян	Достижение баланса между потребностями общества и возможностями экосистемы Земли. Создание экофильных технологий и методов хозяйствования на базе международного научно-технического сотрудничества. Постоянное снижение потребления невозобновимых ресурсов. Ренатурализация нарушенных экосистем

Источник: работа¹⁴³.

Подчинение научно-технической деятельности разным мировоззренческим парадигмам приводит к существенно различным научным и инженерно-инновационным результатам. С позиций экобезопасности и ценности для экоустойчивости общества уже выполненные и выполняемые НИОКР, все разработанные и замышляемые инновации неравноценны. На это обстоятельство обращают внимание приверженцы парадигмы природосберегающего развития.

Её важной мировоззренческой новацией явилось формирование нового аксиологического взгляда на инновации и перспективы инновационного развития¹⁴⁴. Вместо привычной для технократического и рыночного сознания апологетики научных знаний и инноваций их предлагается подвергать строгим экспертизам, определять их экологическую и социальную ценность на шкале «польза – вред».

На основании таких оценок можно различать экофобные и экофильные инновации и их комбинации в технологиях¹⁴⁵. Признаками такого различия являются экологические эффекты от использования технологических инноваций и их компонентов (процессов, материалов, продуктов)¹⁴⁶. Эффекты оцениваются по комплексу физиче-

¹⁴³ Заец Р.В. Парадигма природосберегающего развития определяет новые ориентиры для науки и инноватики // «Трансфер технологий та інновацій: інноваційний розвиток та модернізація економіки». Матеріали VI Міжнародного форуму 21 – 22 грудня 2012 року, м. Київ. – К.: НТТУ «КПІ», 2012. – С. 135 – 139.

¹⁴⁴ Лейси Х. Свободна ли наука от ценностей? Ценности и научное понимание / Пер с англ. – М.: Логос, 2001. – 360 с.

¹⁴⁵ Заец Р.В. О направленности научно-технической и инновационной политики на решение проблем экоустойчивого развития // Економіст, 2007, № 9, с. 26 – 31.

¹⁴⁶ Пример классификации таких эффектов см. в работе: Гейнрих Д., Гергт М. Экология: dtv-Атлас: пер. с 5-го нем. изд. – М.: Рыбари, 2003. – С. 232.

ских, химических, биологических, санитарно-гигиенических и др. показателей, характеризующих воздействие технологии на природную среду и человека. Для таких показателей можно предложить разные шкалы с широким или узким диапазонами значений, обращаясь к которым можно давать и обобщённые и развёрнутые качественные и количественные оценки. Таким образом можно определять степень экофобности/экофильности, опасности/безопасности, приемлемости/неприемлемости экспертируемых технологий.

Особо следует отметить феномен опасного знания, который заслуживает отдельного рассмотрения. В качестве объекта исследований опасное знание выделил и начал изучать американский биохимик В. Р. Поттер¹⁴⁷. Он заметил, что «Знания могут стать опасными в руках специалистов, не имеющих достаточно широкой подготовки для того, чтобы в полной мере оценить практические результаты своей деятельности.

Опасным называется такое знание, которое накапливается быстрее, чем мудрость, необходимая для управления им, или, другими словами, это такое знание, которое опережает в развитии остальные отрасли человеческого знания и тем самым вызывает временный социальный дисбаланс»¹⁴⁸.

Опасное знание нарабатывается во многих областях фундаментальных и прикладных исследований, связанных с разработками новых видов вооружений. В последние годы это явление заметно в сфере биотехнологий, геномной инженерии и медицины¹⁴⁹, что требует гражданского контроля исследований и совершенствования здравоохранительного и природоохранного законодательства.

Современный уровень экобезопасности каждого существующего технологического комплекса и техносферы страны в целом определяется тем соотношением между экофобными и экофильными технологиями, которое сложилось в предыдущий период индустриального развития. Изменение этого соотношения в пользу экофильных технологий является общей стратегической задачей для научно-технической, инновационной, промышленной, агропромышленной и других видов политики.

¹⁴⁷ Пример классификации таких эффектов см. в работе: Гейнрих Д., Гергт М. Экология: dtv-Атлас: пер. с 5-го нем. изд. – М.: Рыбари, 2003. – С. 232.

¹⁴⁸ Там же.

¹⁴⁹ Глазко В.И., Чешко В.Ф. Опасное знание» в «обществе риска» (век генетики и биотехнологии): Монография. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2007. —429 с.

Таким образом, в общих чертах ясны предпосылки и логика экспертизы инноваций и разрабатываемых на их основе технологических систем. При их оценке в качестве управляющего предлагается принцип презумпции опасности – в экологическом, медико-социальном и социально-политическом аспектах¹⁵⁰. Следование этому принципу означает изменение пассивной по сей день научно-технической и инновационной политики, которая закрепляет успехи и тренды НТП из прошлого, когда практически не выполнялись развёрнутые экологические и социальные оценки нововведений, а соответствующее законодательство еще не было разработано¹⁵¹.

Методологическим преимуществом парадигмы природосберегающего развития является ее экосистемный характер и глобальное видение процессов и явлений развития человечества. Она отражает целостное представление действительности под названием «развитие общества в природе», служит основанием более адекватного понимания мира и его проблем. На первый план выдвигаются экосистемные принципы и критерии, радикальное обновление методологических позиций и понятийного аппарата для мироцелостного описания, анализа и оценивания всех экологических и социальных проблем современного общества.

Рассмотрение поднятых в статье проблем приводит к главному выводу: развитие науки и инноватики необходимо подчинить моральному императиву – обеспечить выживание *Homo sapiens* в перспективе, соизмеримой с существованием биосферы. Для научно-технической и инновационной политики это означает, что она должна направлять НИОКР на удовлетворение всех жизненно важных потребностей общества, а не только экономических, агрессивно культивируемых в потребительском обществе. Первейшей потребностью общества является сохранение для современного и будущих поколений здоровой и ресурсно-богатой среды обитания, поддержание мира и социальной стабильности.

Учитывая изложенные обстоятельства, автор считает, что одной из важнейших науковедческих задач в настоящий момент является изучение состояния НИОКР природоохранного профиля. На базе анализа современных и надвигающихся экологических проблем необходима разрабатывать модели полноструктурного сбалансирован-

¹⁵⁰ Данилов-Данильян В.И. О роли науки в переходе к устойчивому развитию // [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.spkurdymov.narod.ru/DanDan.htm>.

¹⁵¹ Добров Г.М., Перелет Р.А. НТР и природоохранная политика. – К.: Наукова думка, 1986. – 149 с.

ного научно-методического обеспечения практики рационального природопользования. Современное общество, которое ради выживания должно избавляться от перечисленных выше дефектов, должно решительно изменять фронт фундаментальных и прикладных исследований в пользу расширения объемов и тематического разнообразия НИОКР, направленных на сохранение базисных условий жизни на планете и территории каждой страны, региона, города.

1.10 Теоретичні та інституційні засади екологічної безпеки економічних систем¹⁵²

Актуальність. Нераціональне використання природних ресурсів протягом багатьох років, структурні зміни, які відбувалися в народно-господарському комплексі держави, а також низький рівень екологічної свідомості суспільства призвели до значного погіршення стану навколишнього природного середовища. Основною причиною даних негативних змін стала відсутність ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування, які не враховували раціональне та ефективне використання природних ресурсів. У зв'язку з цим особливої уваги набувають проблеми із збереження, відновлення та поліпшення навколишнього природного середовища [11]. Тому першочерговим завданням сучасного етапу суспільного розвитку є збереження стану навколишнього природного середовища, побудова взаємовідносин між економічними системами та природою, що досягається шляхом забезпечення екологічної безпеки систем різних рівнів.

Новизна. Поглиблено теоретичні засади обґрунтування ролі екологічної безпеки у розвитку економічних систем на основі узагальнення основних теоретичних розробок з питань екологічної безпеки і визначення сутності поняття «екологічна безпека», яке, на відміну від існуючих, розглядається, як складова національної безпеки, як стан захищеності екологічних інтересів живих істот і збереження навколишнього природного середовища, що досягається за допомогою комплексу інструментів і впливає на інтереси теперішнього та майбутніх поколінь, що здійснено з метою поглиблення теоретичних основ взаємозв'язку екологічної безпеки та еколого-економічного розвитку.

Основна частина. У різних теоретичних концепціях майбутнього розвитку глобальних економічних систем взаємодії суспільства та при-

¹⁵² Автори Прокопенко Ольга Володимирівна, Школа Вікторія Юріївна, Кучмійов Андрій Володимирович

роди фактично зводяться до дилеми: економічний розвиток або екологічна безпека. Ряд науковців у своїх дослідженнях [5, 8], розглядаючи взаємозв'язок між економічним зростанням і тиском на довкілля, наголошують на необхідності спрямовувати наявні ресурси не тільки на економічне зростання, але і на збереження навколишнього середовища. При цьому традиційно економічний розвиток спрямований на сферу попиту в економіці, збільшення кількісних показників, замість збільшення ефективності використання наявних ресурсів. Згідно з [5], економіка повинна бути зорієнтована на покращення екологічної ситуації шляхом інвестиційної підтримки екологобезпечних методів господарювання, фінансування охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Отже, з огляду на вище наведене, слід відзначити, що розвиток економічної системи повинен відбуватися при одночасному забезпеченні її екологічної безпеки.

Законодавча основа для розробки та реалізації концепції екологічної безпеки нашої держави сформульована у наступних нормативних актах: Конституція України (ст. 16, 50, 92, 116 та інші) [10]; Декларація про державний суверенітет України (VII розділ Декларації) [26]; Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 3) [30]; Концепція національної безпеки України [27]; Закон України «Про основи національної безпеки України» [28]; Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (ст.33) [29]; «Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 рр.)» [39]; розпорядження «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» [31]. Крім того, з питаннями екологічної безпеки пов'язана розробка і введення в дію кодексів: водного (1995), лісового (1991), земельного кодексів (2001), про надра (1994); Законів «Про атмосферне повітря» (1992, в редакції від 2001 р.), «Про природно-заповідний фонд» (1992), «Про тваринний світ» (2001), «Про рослинний світ» (1999), «Про відходи» (1998), «Про екологічну експертизу» (1995), «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (2001), «Про екологічну мережу України» (2004) та інші.

Таким чином, виходячи з вищезазначених нормативних актів, основним об'єктом захисту в структурі екологічної безпеки є людина,

її права і свободи. Об'єктами екологічної безпеки є природні ресурси, навколишнє середовище, суспільство з його матеріальними, духовними цінностями [14]. Реалізація цих прав гарантується державою. Екологічна безпека має забезпечуватись саме через реалізацію стратегічних цілей та потребує постійного державного піклування, контролю за суб'єктами екологічної безпеки, ефективністю екологічних заходів, які ними здійснюються, сприяння поширенню екологічних вдосконалень.

Законодавчою основою забезпечення екологічної безпеки у всьому світі є Конституції держав, національне законодавство в сфері екологічної безпеки, міжнародні договори і угоди, які були ратифіковані державами. Україна є стороною в понад 70 міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угодах, пов'язаних з охороною довкілля.

Виходячи з принципів, задекларованих у Стокгольмській декларації [9], Деклараціях Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку («Декларація Ріо», «Рамкова конвенція ООН про зміну клімату», «Заява щодо принципів управління лісами», «Конвенція про біологічну різноманітність», «Порядок денний на XXI століття» [3, 9]), екологічна безпека країни є одним із пріоритетних принципів сталого розвитку всіх країн світу, який передбачає впровадження такої моделі розвитку, за якої досягається задоволення життєвих потреб нинішніх і прийдешніх поколінь [23].

Етимологічно всі наукові визначення екологічної безпеки виходять з того, що вона є різновидом загального поняття «безпека», яке означає стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [37]. Теоретичні підходи до визначення екологічної безпеки знайшли відображення в роботах багатьох відомих науковців (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення екологічної безпеки

Автор	Визначення
1	2
Білявський Г.О., Ісаснко В.М.	одна з фундаментальних складових національної безпеки України [14]
Бринчук М.М.	один з основних принципів природокористування та охорони навколишнього середовища, критерій оцінки будь-якої екологічно значимої діяльності; синонім охорони навколишнього природного середовища та найголовніша мета та задача діяльності з відновлення та збереження благоприємного стану навколишнього середовища [2]

Продовження таблиці 1

1	2
Веденін М.М.	стан захищеності людини, суспільства, держави та навколишнього природного середовища від негативного природного та техногенного впливу, що забезпечується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами відносин [4]
Голіченков О.К.	досягнення та підтримання такої якості навколишнього природного середовища, при якій вплив її факторів забезпечує здоров'я людини та його плідну життєдіяльність у гармонії з природою [7]
Економічна енциклопедія	стан навколишнього середовища у межах світового господарства, у країні загалом та в окремих регіонах і на підприємствах, що не загрожують здоров'ю населення у процесі праці та життєдіяльності [12]
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [45]
Качинський А.Б.	забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, навколишнього середовища й держави від реальних або потенційних загроз, які створюють антропогенні або природні чинники [16]
Колбасов О.С.	система заходів, що встановлює загрозу масової загибелі людей у результаті такої несприятливої антропогенної зміни стану природного середовища на планеті, за якої людина як біологічний вид втрачає можливість існувати, тому що не зможе задовольняти свої природно-фізіологічні й соціальні потреби за рахунок навколишнього матеріального світу [18]
Колодова А.В.	логічний результат еволюції проблеми охорони навколишнього середовища [18]
Кривошеїн Д.О., Муравей Л.А., Росва Н.М.	стан захищеності біосфери, суспільства, держави від загроз, які виникають в результаті антропогенних і природних впливів на оточуюче середовище [44]
Ліпкан В.А.	складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь [21]
Поплавська Ж.В., Поплавський В.Г.	Здатність конкретних підприємств протистояти екологічним ризикам, які можуть виникати внаслідок порушення чинного екологічного законодавства [25]

Продовження таблиці 1

1	2
Прокопенко О.В., Ілляшенко С.М.	стан навколишнього середовища, який забезпечує умови функціонування, відтворення та розвитку нинішнього та майбутніх поколінь людей на певному рівні [13]
Реймерс М.Ф.	як забезпечення гарантії запобігання екологічно значимих катастроф і аварій внаслідок сукупності дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано не призводять до цих подій; як ступінь відповідності наявних або прогнозованих екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого й стабільного соціально-економічного розвитку; як комплекс станів, явищ і дій, які забезпечують екологічний баланс на Землі й у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, економічно, технологічно й політично готове людство [240]
Романко С.М.	складова глобальної та національної безпеки природного чи техногенного характеру, під якою розуміють: об'єкт, один з основних принципів екологічного права, інститут права і законодавства, а також об'єкт міжнародно-правового регулювання; стан розвитку суспільних відносин та стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується захист інтересів, життя та здоров'я людини від шкідливого впливу; сукупність заходів, передбачених чинним законодавством, яка забезпечується шляхом створення та діяльності спеціально уповноважених органів держави; пов'язана із веденням екологічно небезпечної діяльності; повинна базуватись на постійних наукових дослідженнях впливу та наслідків впровадження сучасних технологій в екологічній сфері [33]
Серов Г.П.	стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у процесі взаємодії суспільства і природи від загроз з боку природних об'єктів, загроз, обумовлених знищенням, пошкодженням та виснаженням природних ресурсів [34]
Федеральний закон «Про охорону навколишнього середовища»	стан захищеності природного середовища й життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської й іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, їхніх наслідків [38]
Хіміч О.М.	складова національної безпеки, стан захищеності людини, суспільства і держави від загроз з боку небезпечних природних об'єктів, забруднених внаслідок аварій, катастроф, господарської діяльності, природних явищ, надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру [40]
Хлобистов Є.В.	складова національної безпеки; передбачає певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, який здатний забезпечувати стале відтворення природно-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення [41]

Закінчення таблиці 1

1	2
Хотунцев Ю.Л.	стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, природи і держави від реальних і потенційних загроз, які створюються антропогенним або природним впливом на навколишнє середовище [42]
Шевчук В.Я, Саталкін Ю.М, Білявський Г.О	регульований стан навколишнього середовища, за якого, згідно з чинним законодавством, нормами та нормативами, забезпечується запобігання погіршенню екологічного стану та виникненню небезпеки для здоров'я людей [11]
Шмаль А.Г.	механізм, який забезпечує припустимий негативний вплив природних та антропогенних чинників екологічної небезпеки на оточуюче середовище і саму людину [43]
Юридична енциклопедія	є складовою глобальної та національної безпеки і є станом захищеності навколишнього середовища від порушення її екологічної рівноваги [45]

На думку М.Ф. Реймерса [32], проблема екологічної безпеки базується на усвідомленні взаємозв'язку людини і природи; на визнанні необхідності вироблення превентивних екологічних заборон на забруднення природних об'єктів; на розумінні обов'язковості створення соціально-економічного механізму при взаємодії суспільства і природи; на визнанні пріоритету екологічної безпеки при організації будь-яких видів діяльності, тим самим ставлячи в основу прийняття господарських рішень екологічні чинники.

Качинський А.Б. у своєму дослідженні [17] зазначає, що безпека людини та стан навколишнього природного середовища – одна з найважливіших характеристик якості життя, науково-технічного та економічного розвитку держави. У роботі [15] він зазначає, що екологічна безпека має базуватись на фундаментальних еколого-соціальних та біосферних закономірностях, що мають комплексний характер і тісно пов'язані з різними сферами суспільного життя та наголошує, що Україні потрібна принципово нова система державної екологічної безпеки, в основі якої була б розробка адекватного організаційно-правового, соціально-політичного і господарського механізмів управління природокористуванням.

Однак, якщо розглядати екологічну безпеку як фактор стійкого розвитку національної економіки, вона передбачає підтримку природно-ресурсного потенціалу території у такому стані, яке могло б забезпечити виконання природним середовищем трьох груп функцій [36]:

– соціальних (забезпечення здоров'я людини та її соціального розвитку);

– екологічних (підтримка стійкого стану екосистем);

– економічних, які передбачають, що темпи використання відновлюваних природних ресурсів не повинні перевищувати темпів їх природного відтворення, а темпи використання невідновлюваних ресурсів повинні бути на рівні швидкості їх заміщення відновлюваними.

Держава в цьому процесі повинна виступати захисником і гарантом прав і свобод людини.

Безпосередньо пов'язуючи забезпечення екологічної безпеки з можливістю рухатись шляхом сталого розвитку, З.В. Герасимчук [6] наголошує на її важливому значенні як чинника, необхідного для досягнення сталого розвитку, який забезпечується побудовою безпечного довкілля для кожної людини та для суспільства взагалі.

Виходячи з того, що майже будь-яка діяльність людини впливає на довкілля, О.І. Амоша, розуміючи неможливість повного уникнення негативного впливу на навколишнє середовища на даному етапі розвитку виробничих сил, у своїй роботі [1] розглядає проблеми економічного управління на промислових підприємствах з метою покращення як виробничого стану, так і природного середовища, пропонує шляхи підвищення екологічної безпеки.

І.М. Синякевич [35] зазначає пріоритетність інструментів екологічної політики, які забезпечують національну екологічну безпеку і спрямовані на попередження екологічних катастроф та погіршення стану оточуючого навколишнього середовища, за якими настає загроза для життя на Землі. Він визнає велике значення попередження екологічних катастроф, які, в більшості, випадків, є результатом недбалого ставлення господарюючих суб'єктів до оточуючого середовища.

Підхід Хлобистова Є.В. полягає у розгляданні екологічної безпеки під кутом наступних чинників її формування та реалізації [4]:

– інституційного – стану захищеності життєвих інтересів людини та якості довкілля;

– управлінського – об'єкта регулювання органами державної влади та дотримання суб'єктами природокористування;

– соціально-економічного – формування соціально-економічного простору реалізації екологічних проєктів з певними обмеженнями та особливостями економічного розвитку;

– у внутрішньополітичному контексті – державні пріоритети розвитку системи екологічної безпеки;

– у зовнішньополітичному контексті – міжнародні пріоритети й обмеження формування і реалізації екологічної політики.

В. Деньга [10], розглядаючи питання екологічної безпеки, вважає логічно неправомірним використання словосполучення «екологічна безпека» у відповідності з трактуванням поняття «екологія» (як розділу біології, який вивчає взаємовідносини тварин, рослин, мікроорганізмів між собою та з навколишнім середовищем), незважаючи на широке його розповсюдження. Зміст поняття «екобезпека» він пропонує використовувати поняття «екосистемна безпека», де екосистема є предметом вивчення екології.

На відміну від зазначених визначень, С.Ф. Марова [22] при тлумаченні поняття «екологічна безпека» вказує на необхідність враховувати постійний щоденний вплив техногенних чинників на життєдіяльність населення.

Аналіз підходів до визначення екологічної безпеки науковцями, законодавцями і міжнародними діячами показав, що фахівці визнають факт безпосереднього впливу змін у навколишньому середовищі на безпеку держави, необхідності застосування механізмів захисту довкілля та, здебільшого, пов'язують екологічну безпеку з безпекою конкретної людини і навколишнього середовища, все більше усвідомлюється той факт, що екологічні проблеми не мають національних кордонів. Визнання екологічної безпеки складовою частиною національної безпеки України, яка посідає в її системі одне з ключових місць, важливою складовою в досягненні сталого розвитку, потребує врахування інтересів не тільки теперішніх, а й наступних поколінь [20]. Треба також відзначити той факт, що на державному рівні (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища») визнана необхідність «попередження погіршення екологічної обстановки» (ст.50) [30], що обумовлює важливу роль в цьому процесі еколого-економічного управління як дієвого механізму попередження з комплексом інструментів у своєму складі.

Таким чином, на основі вищевикладеного авторами запропоновано розглядати *екологічну безпеку як складову національної безпеки, як стан захищеності екологічних інтересів живих істот і збереження навколишнього природного середовища, що досягається за допомогою комплексу інструментів і впливає на інтереси теперішнього та майбутніх поколінь*.

Основні ознаки екологічної безпеки, які були визначені на основі узагальнення теоретичних розробок з питань екологічної безпеки, представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Особливості та суттєві ознаки екологічної безпеки

Ознака	Особливості, які визначені на основі теоретичних розробок
Об'єкти захисту	Людина, навколишнє природне середовище, суспільство, держава
Суб'єкти захисту	Держава, людина, організації та підприємства
Пріоритетність	Висока
Джерела загроз	Техногенні (людина, підприємства і організації); природні
Просторовий аспект	Від індивідуального (людина) до глобального (світ)
Часовий аспект	Неможливість швидкого покращення стану екологічної безпеки, можливість швидкого погіршення
Спрямованість дій	На попередження погіршення екологічної ситуації; на зменшення негативного впливу від вже наявних загроз; на інтереси теперішніх і майбутніх поколінь
Інструменти забезпечення	Еколого-економічні, нормативно-правові, технологічні, соціально-культурні, інформаційні
Сфери, через які забезпечується	Виробництво, торговельна діяльність, споживання
Сфери обопільного впливу	Соціальна, культурна, економічна, правова, технологічна, інформаційна
Спосіб використання результатів її забезпечення	Колективний
Ким контролюється	Міжнародними організаціями, державою, людиною, підприємствами і організаціями, суспільством
Основні критерії оцінки	Рівень забруднення території; рівень захворюваності та кількість смертей за рахунок впливу екологічних чинників; зменшення ступеня виснаження природних ресурсів

Висновки. Перехід України і будь-якої країни світу до моделі сталого еколого-економічного розвитку можливий лише за умови забезпечення екологічної безпеки, як складової національної безпеки країни. І інструменти еколого-економічного управління, які здатні допомогти підприємству зберегти ринкові позиції та знизити навантаження на довкілля, будуть грати визначальну роль у цьому процесі. Суспільство починає усвідомлювати, що сучасні екологічні проблеми

це наслідки стилю ведення господарської діяльності і стилю споживання кожного члена суспільства. І роль екологічної безпеки у міжнародному еколого-економічному розвитку буде тим більшою, чим гострішими будуть екологічні проблеми, пов'язані з господарською діяльністю і споживанням.

Список літератури

1. Амоша О. І. Людина та навколишнє середовище: економічні проблеми екологічної безпеки виробництва / О. І. Амоша ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – К.: Наукова думка, 2002. – 305 с.
2. Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права // Государство и право. – 1998. – № 9. – С.26 – 29
3. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды): учеб. для высших юридических учеб. завед. / М. М. Бринчук. – М.: Юрист, 1998. – 688 с.
4. Веденин Н.Н. Экологическая безопасность как институт экологического права // Журнал российского права. – 2001. – № 12.
5. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К.: УІНСІР, 2003. – 88 с.
6. Герасимчук З. В. Научные исследования экологической безопасности как фактора устойчивого развития / З. В. Герасимчук // Экономика Украины. – 2001. – №11. – С. 62 – 65.
7. Голиченко А.К. Экологический контроль: теория, практика правового регулирования: автореф. дис....д-ра юрид. наук: 12.00.06 – Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право/ Москва. – М., 1992. – 325 с.
8. Данилишин Б. Эффект декаплинга як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. Данилишин, О. Веклич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 12 – 18.
9. Действующее международное право: В 3-х т. Т.3. – М.: Московский независимый институт международного права, 1997. – 832 с.
10. Деньга В. О понятиях экобезопасности и экориска / В. Деньга // Управление риском. – 2000. – №4. – С. 41 – 42.
11. Екологічне управління: підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
12. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

13. Ілляшенко С. М. Менеджмент екологічних інновацій: навчальний посібник / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко ; за заг. ред. С. М. Ілляшенка. – Суми: Вид-во СумДУ, 2003. – 266 с.

14. Ісаєнко В. М. Екологічна безпека – основний чинник еколого-балансованого розвитку України у XXI столітті / В. М. Ісаєнко, Г. О. Білявський // Екологічний вісник. – 2007. – №4. – С. 14 – 17.

15. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика / А. Б. Качинський, Г. А. Хміль; Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: Ін Юре, 1997. – Вип. 3. – 138 с.

16. Качинський А. Б. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А.Б. Качинський. – К., 1994. – 48 с. – (Нац. ін-т стратег. дослідж. Наукові доповіді; Вип.33).

17. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення: монографія / А. Б. Качинський. – К.: НІСД, 2001. – 312 с. – (Сер. Екологічна безпека; вип. 5).

18. Колодова А. В. Экологическая безопасность: понятие и структура / А. В. Колодова // Вестник Удмуртского университета. Правоведение. – 2005. – №6. – С. 150 – 158.

19. Конституція України (основний закон України) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

20. Кучмійов А.В. Екологічний маркетинг у системі еколого-економічного управління [Електр.ресурс] / А.В. Кучмійов // Ефективна економіка. – 2011 – № 11 – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2278>

21. Ліпкан В.А. Національна безпека України. Навчальний посібник. 2-ге видання. / Ліпкан В.А. – К.: КНТ, 2009. – 576 с.

22. Марова С. Ф. Механізми державного управління безпекою життєдіяльності населення техногенних регіонів: автореф. дис.... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Марова Світлана Феліксівна ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2010. – 40 с.

23. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): пер. с англ. / под ред. и с послесл. С.А. Евтеева, Р.А. Перелета. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.

24. Охрана природы и окружающей человека среды: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Просвещение, 1992. – 319 с.

25. Поплавська Ж.В. Економічні аспекти екологізації / Ж.В. Поплавська, В.Г. Поплавський // Вісник НАН України. – 2005. – №10. – С. 26 – 34.

26. Про державний суверенітет України: декларація від 16.07.1990р. №55 – XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №31. – Ст. 429.

27. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 №3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №10. – Ст. 85.

28. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39.: Ст. 351.

29. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 №188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №39. – Ст. 248.

30. Про охорону навколишнього природного середовища: закон УРСР від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №41. – Ст. 546.

31. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 №880-р // Офіційний вісник України. – 2007. – №79. – С. 170.

32. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 637 с. – С. 591

33. Романко С.М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / С.М. Романко. – К., 2008. – 24 с.

34. Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленной и иных видов деятельности / Г. П. Серов. – М.: Ось-89, 1998. – 224 с.

35. Синякевич І. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики / І.Синякевич // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 70 – 77.

36. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / Под научной редакцией профессора Л. Г. Мельника и профессора Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007.

37. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – М.: Юристъ, 1997. – 526 с.

38. Федеральный закон «Про охорону навколишнього середовища» от 10.01.2002 № 7-ФЗ – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.zakonrf.info/zakon-ob-ohrane-okr-sredy/>

39. Харичков С. К. Система инструментов мобилизации природно-ресурсного потенциала и экологизации регионального развития / С. К. Харичков, Н. Н. Андреева // Вісник економічної науки України. – 2005. – №1. – С. 132 – 143.

40. Хімич О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки / О. Хімич // Право України. – 2002. – №11. – С. 44 – 48.

41. Хлобистов С. В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.08.01

/ С. В. Хлобистов; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2005. – 34 с.

42. Хотунцев Ю. Л. Экология и экологическая безопасность: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ю. Л. Хотунцев. – М.: Академия, 2002. – 480 с.

43. Шмаль А. Г. Методология создания национальной системы экологической безопасности / А. Г. Шмаль // Экологический вестник России. – 2005. – №7. – С. 57 – 59.

44. Экология и безопасность жизнедеятельности: учеб. пособ. для вузов / Д.А. Кривошеин, Л.А. Муравей, Н.Н. Роева и др.; под ред. Л.А. Муравья. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 447 с.

45. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А – Г. – 672 с.

1.11 Еколого-економічна ефективність індикаторів регіонального розвитку¹⁵³

Ефективність (від англ. Effect¹⁵⁴) – досягнення якихось певних результатів з мінімально можливими витратами або отримання максимально можливого обсягу продукції з даної кількості ресурсів. Тобто у найзагальнішому розумінні ефективність – це ступінь досягнення мети або відношення досягнутого результату до поставленої мети.

Ефективність системи – це властивість системи виконувати поставлену мету в заданих умовах використання і з певною якістю. Показники ефективності характеризують ступінь пристосованості системи до виконання поставлених перед нею завдань і є узагальнюючими показниками оптимальності функціонування відповідної системи¹⁵⁵.

При аналізі поняття ефективності доцільно використати розробки економічної науки, в якій його розглянуто найбільш повно та всебічно.

Економічна ефективність – це отримання максимуму можливих благ від наявних ресурсів¹⁵⁶. Для цього постійно мають зіставлятися блага і витрати, тобто обов'язковою умовою ефективності раціональна поведінка, яка полягає в прагненні до максимального прибутку (результату) за міні-

¹⁵³ Автор Пристайко Оксана Петрівна

¹⁵⁴ Free Dictionary [Online resource] – Access: <http://www.thefreedictionary.com/effect>

¹⁵⁵ Мазур К. В. Теоретико-методологічні основи ефективності менеджменту та напрямки її підвищення / Мазур К. В., Ганжа Т. І. [Он-лайн ресурс]. – Доступ: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66334.doc.htm; Эффективность системы // Словарь [Онлайн ресурс]. – Доступ: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1214746>; System effectiveness // Business Dictionary [Online resource]. – Access: <http://www.businessdictionary.com/definition/system-effectiveness.html>

¹⁵⁶ Череп А.В. Ефективність як економічна категорія / А.В. Череп, Є. М. Стрілець // Ефективна економіка [Онлайн ресурс]. – Доступ: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>; Воронін О.О. Поресурсний розклад узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва / Воронін О.О., Давидюк О.О., Брага І.В. // Проблеми системного підходу в економіці : Зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 14. – С. 14-19; The Economic Impact and Effectiveness of Development Aid // Economic Affairs Committee [Online resource]. – Access: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201012/ldselect/ldeconaf/278/27803.htm>

мальних витрат. Економічна ефективність здебільшого може бути зведена до фінансових показників.

Еколого-економічна ефективність – наявність реалізувати поставлену мету у найбільш ощадливий для довкілля спосіб (або реалізувати природоохоронний проект або захід), який є економічно доцільним та має позитивний господарський результат (прибуток).

Зважаючи на вищезазначене, варто чітко виокремити наступні складові поняття ефективності:

- наявність відповідної мети (цілі);
- оцінка рівня досягнення цієї мети;
- оцінка витрат (ресурсів, коштів, тощо) для досягнення відповідної мети;
- оцінка співвідношення рівня витрат із рівнем досягнення відповідної мети та ступенем її значущості (економічної, соціальної, екологічної тощо).

Оскільки поняття еколого-економічної ефективності безпосередньо пов'язане із наявністю мети (цілі), то й оцінка ефективності має здійснюватися перш за все відносно цієї мети.

Системи індикативних оцінок сталого розвитку мають три групи цілей (функцій)¹⁵⁷:

- оцінювальні, що передбачають оцінку стану та динаміки змін екологічної, економічної та соціальної складових відповідної територіальної системи стосовно відповідності вимогам сталого розвитку;
- управлінські, спрямовані на планування, прогнозування, регулювання та моніторинг відповідності стану системи плановим та прогнозним показникам сталості.
- інформаційні, що передбачають здатність оперативно та у доступній формі надавати інформацію про стан сталості системи для формування громадської думки та здійснення громадського контролю.

В кожній із зазначених груп можна виділити декілька більш конкретизованих цілей і вже відносно них оцінювати ефективність відповідної системи індикаторів.

¹⁵⁷ Тарасова Н.П. Индексы и индикаторы устойчивого развития // Н.П. Тарасова, Е.Б. Кручина: материалы международной конференции «Устойчивое развитие: природа – общество – человек». – М.: Министерство природных ресурсов, 2006. – С.127-144.; Формування та реалізація національної екологічної політики України [Текст] / О.О. Веклич, С.М. Волошин, Л.В. Жарова [та ін.]; за наук. ред. С.О. Лизуна; ДУ «ІЕПЦР НАНУ». – Суми: Університетська книга, 2012. – 336 с.; Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. – Third edition, October 2007, United Nations, New York. – 99 p.

Наступною, після формулювання мети, проблемою оцінки ефективності індикаторів сталого розвитку є визначення критеріїв відповідності досягненню цієї мети та відповідних показників їх оцінювання – кількісних або якісних.

І, нарешті, чи не найскладнішим завданням є оцінка співвідношення витрат із рівнем досягнення мети та ступенем її значущості.

Необхідно зауважити, що наразі нормативної та методологічної бази щодо оцінки ефективності впровадження індикаторів сталого розвитку практично не створено. Водночас, оскільки відповідні індикативні системи запроваджуються перш за все в рамках формування механізмів управління сталим розвитком, їх ефективність може бути опосередковано визначено шляхом аналізу ефективності такого управління.

Ефективність управління в загальному сенсі визначається як досягнення реальної та соціально-корисної конкретної управлінської мети за мінімальних витрат ресурсів та управлінської енергії в оптимальний термін з урахуванням обставин зовнішнього та внутрішнього характеру.

Управління сталим розвитком має на меті досягнення та підтримку такого стану певної соціо-економічно-природної системи, який може характеризуватися визначенням «сталий розвиток».

Управління сталим розвитком території (регіону) вимагає здійснення певних поетапних управлінських дій:

- оцінки стану і визначення концептуальних засад сталого розвитку відповідної території;
- стратегічного планування (визначення стратегії сталого розвитку);
- стратегічного прогнозування (визначення прогнозних показників сталого розвитку відповідно до стратегії);
- оперативного управління та моніторингу;
- оцінки стану реалізації відповідної стратегії та стратегічного планування на наступний період.

На кожному із вищенаведених етапів індикатори сталого розвитку здійснюють відповідні функції і для досягнення належної ефективності у їх здійсненні повинні відповідати певним вимогам.

Оцінка стану сталого розвитку вимагає формування системи репрезентативних показників, здатних забезпечити¹⁵⁸:

¹⁵⁸ Boulanger Paul-Marie Sustainable development indicators: a scientific challenge, a democratic issue / Boulanger Paul-Marie // SAPIENS. – 2008. – VOL.1. – N 1; Dalal-Clayton Sustainability Appraisal. A Sourcebook and Reference Guide to International Experience / Dalal-Clayton, Barry and Sadler, Barry. – London: 2009, Earthscan. – 152 p.;

- порівняльний аналіз рівня «сталості» розвитку по кожній з основних складових (економічна, екологічна, соціальна);

- аналіз рівня інтегрованої «сталості» розвитку регіону у порівнянні з іншими регіонами;

- визначення ключових «слабких» ланок, які критично впливають на рівень сталості регіону.

Для порівняльного аналізу основних складових сталого розвитку регіону та співвіднесення його з іншими регіонами вбачається доцільним використання відповідних агрегованих показників – індексів економічного, соціального та екологічного розвитку, методологічно визначених на міжнародному рівні спеціальних індексів (розвитку людського потенціалу, екологічної стійкості, істинних заощаджень тощо) та інтегрованого індексу сталого розвитку (наразі розроблено декілька методологічних варіантів його розрахунку).

Водночас детальніший аналіз, спрямований на визначення «слабких ланок» регіонального розвитку, вимагає застосування більш специфічних та вузько спеціалізованих показників. Для цього вбачається доцільним використовувати системи індикаторів, що охоплюють основні змістовні моменти сталого розвитку по кожній з трьох базових його сфер.

Для стратегічного планування та стратегічного прогнозування ключовим завданням є комплексна оцінка всіх складових сталого розвитку і визначення відповідних завдань як по кожній з них, так і відносно певних інтегральних характеристик розвитку регіону. Тому на цьому етапі найбільш ефективними вбачаються комплексні системи оцінки, які включають до себе як прості індикатори, так і певні агреговані показники й структурно формуються за принципами «тема-проблема-індикатор» та/або «цілі-завдання-індикатор». В принципі, ключові завдання стратегічного планування і прогнозування можуть бути ефективно вирішені й модельною системою індикаторів «тиск-стан-реакція». Але поки що практичне застосування цього підходу «у чистому вигляді» виявило значні труднощі технічного та інформаційного характеру, пов'язані із необхідністю оперативного отримання, обробки, інтерпретації та аналізу великих обсягів інформації.

Окремого підходу потребує формування використання систем індикаторів для здійснення моніторингу стану реалізації відповід-
Global Governance Centre for Sustainable Globalisation [Online resource]. – Access: <http://www.goldmercury.org/global-intelligence> ; Integral sustainability center [Online resource]. – Access: <https://foundation.metaintegral.org/centers/integral-sustainability-center>

них стратегій та планів і вжиття заходів управління сталим розвитком регіону.

Стосовно моніторингу, вбачається окремо виділити стратегічний та оперативний моніторинг.

Стратегічний моніторинг передбачає відстеження у динаміці змін стану основних складових сталого розвитку та співвіднесення їх із відповідними стратегічними завданнями та планами. Тому для здійснення стратегічного моніторингу придатними вбачаються системи, які включають агреговані індекси основних складових сталого розвитку та індикатори й показники, на базі яких ці індекси розраховуються.

Оперативний моніторинг вимагає перш за все відстеження динаміки змін у більш «вузьких» сферах, особливо таких, які є критично важливими з точки зору оцінки сталого розвитку конкретного регіону. Для репрезентативної оцінки таких змін крім стандартного набору показників, необхідним вбачається використання спеціальних індикаторів, що відображають специфіку структури забезпечення сталого розвитку саме цього регіону і дають можливість оперативно відстежувати стан справ у його «критичних точках».

Безпосереднє управління сталим розвитком регіону може здійснюватися як за допомогою корегування поточних планів і короткострокових прогнозів, так і через вжиття безпосередніх управлінських заходів, спрямованих на унормування критичних ситуацій, що виникають у певних сферах та галузях діяльності й справляють негативний вплив на стан сталого розвитку регіону. Тому вимоги до системи оцінки регіонального сталого розвитку для здійснення безпосереднього управління включають положення, сформульовані для стратегічного та оперативного моніторингу.

Тобто для здійснення моніторингу та заходів безпосереднього управління сталим розвитком регіону найбільш ефективними вбачаються оцінювальні системи з ключових (базових), додаткових та специфічних індикаторів. Перші відображають найбільш значущі параметри регіонального розвитку – темпи зростання ВРП, динаміку інвестицій в основний капітал, зміна обсягів виробництва в основних галузях, масштаби антропогенного впливу на навколишнє середовище, рівень бідності населення, справжні заощадження, індекс розвитку людського потенціалу тощо. Другі дозволяють оцінити якість регіональної макроекономічної політики – природоємність економіки,

технологічний рівень, диференціацію доходів, стан трудових ресурсів тощо. Треті ж дають можливість врахувати відповідну регіональну специфіку.

Окремою і досить важливою групою цілей (функцій), що покладаються на системи індикативної оцінки сталого розвитку регіону є власне інформаційні цілі. Вони передбачають оперативне та систематичне надання доступної, зрозумілої та репрезентативної інформації про стан сталого розвитку для громадськості та для посадових осіб, що впливають на прийняття управлінських рішень. Для виконання цих функцій відповідні показники повинні перш за все задовольняти вимогам простоти сприйняття та однозначності інтерпретації.

Інформування громадськості та посадових осіб про стан та динаміку сталого розвитку може ефективно здійснюватися за допомогою скороченого переліку агрегованих показників, більшість з яких є певною мірою загально прийнятними, методологічно визначеними на міжнародному рівні і «наскрізними», тобто такими, що використовуються на різних територіальних рівнях.

В окремих випадках, коли в регіоні спостерігається значний дисбаланс розвитку у зв'язку із наявністю певних дуже проблемних підприємств, галузей, об'єктів тощо, в якості загально інформаційних доцільно використовувати і спеціальні індикатори, що відображають стан та динаміку змін таких проблемних ланок відповідної територіальної системи.

З вищенаведеного аналізу стає зрозумілим, що єдиного правильного рішення щодо ефективності того чи іншого типу індикаторів, структури або моделі системи оцінки сталості регіонального розвитку немає.

Оскільки саме поняття «сталого розвитку» є інтеграційним і охоплює дуже широке коло цілей, завдань та сфер діяльності, то й вимоги до системи оцінок рівня сталості розвитку дуже диференційовані залежно від конкретної мети, функцій та специфіки відповідного територіального утворення.

Якщо розглядати оцінку сталого розвитку регіону в широкому сенсі, то у відповідній системі індикаторів знайдеться місце практично для всіх їх видів, типів, структур та моделей. Зокрема:

Індекси високого рівня агрегованості – індекс сталого розвитку, індекси основних складових сталого розвитку, загальноприйняті «міжнародні» індекси – доцільно використовувати для:

– порівняльного аналізу стану сталого розвитку та його складових різних регіонів;

- аналізу співвідношення стану основних складових сталого розвитку в межах одного регіону;
- аналізу ієрархічної структури сталого розвитку територіальних утворень різних таксономічних рівнів.

Відповідно до такої специфіки високо агреговані індекси є ефективними з точки зору:

- стратегічного планування і стратегічного прогнозування;
- стратегічного моніторингу, тобто оцінки динаміки та рівня досягнення стратегічних цілей та завдань;
- поточного моніторингу – в частині співвідношення динаміки змін більш локальних показників сталого розвитку із його загальним станом;
- інформування громадськості та посадових осіб про стан та динаміку змін сталого розвитку регіону.

Індикатори та індекси нижчого ступеня агрегованості доцільно використовувати для:

- виявлення «слабких ланок» регіонального розвитку;
- визначення специфіки сталого розвитку конкретного регіону і оперативного відстеження стану справ у його «критичних точках».

Відповідно до цього такі показники є ефективними з точки зору:

- виконання окремих функцій поточного моніторингу та оперативного управління;
- інформування громадськості та посадових осіб про стан та динаміку змін у проблемних сферах, характерних для даного регіону.

Нарешті, прості індикатори доцільно використовувати в якості єдиної взаємоузгодженої системи для:

- детальної оцінки стану сталого розвитку по його основних сферах;
- оцінки динаміки сталого розвитку по його основних сферах;
- виявлення «слабких ланок» регіонального сталого розвитку і оперативне відстеження стану справ у «критичних точках»;
- розрахунку агрегованих показників сталого розвитку.

Тобто система простих індикаторів може бути ефективно використана в ході реалізації всіх етапів та функцій оцінки сталого розвитку регіону:

- безпосередньо – для поточного планування, прогнозування, моніторингу та підготовки управлінських рішень;
- опосередковано (в якості бази для розрахунку агрегованих показників) – для стратегічного планування й прогнозування, стратегічного моніторингу та інформування громадськості й посадових осіб.

З точки зору оцінки ефективності велике значення має структурна побудова відповідної системи показників регіонального сталого розвитку.

З вищенаведеного аналізу витікає, що найбільш вживаними та ефективними з точки зору балансу «витрат» та «результату» наразі є структури типу *«тема – проблема – індикатор»* (як варіант – *«тема – підтема – індикатор»*) та *«цілі – завдання – індикатор»*. Ці підходи дозволяють на необхідному рівні і з відносно некритичними витратами забезпечувати реалізацію практично всіх основних цілей (функцій) управління регіональним сталим розвитком.

Модельний підхід «тиск-стан-реакція» доцільно використовувати для оцінки окремих складових регіонального сталого розвитку, відносно яких є можливість оперативного отримання необхідних масивів інформації для здійснення розрахунків за відповідною моделлю. Водночас розробки та впровадження моделей оцінки ТСП залишаються вельми актуальними перш за все для здійснення комплексних глибоких наукових досліджень стосовно сталого розвитку в окремих регіонах. Саме модельний підхід дозволяє найбільш ретельно й точно відстежувати стан, динаміку та взаємозв'язок всіх змістовних аспектів сталого розвитку, проводити глибокий науковий аналіз з метою визначення статистичних та змістовних закономірностей і формулювання методологічних та методичних підходів для здійснення відповідних управлінських заходів.

Окремо необхідно зауважити, що обидва основні методологічні підходи до формування систем оцінювання регіонального сталого розвитку, які найбільш вживані в Російській Федерації (система ключових (базових), додаткових та спеціальних індикаторів) та в Україні («пірамідально-ступеневе» формування агрегованих показників по основних напрямках оцінювання – економічному, екологічному та соціальному) є прийнятними з точки зору ефективності впровадження. Фактично вони здатні взаємодоповнювати одна одну і використовуватися в рамках єдиної системи показників оцінювання сталого розвитку регіону. При цьому «пірамідальна» структура індикаторів та індексів може формувати більшість «ключових» показників, які використовуються у стратегічному плануванні, прогнозуванні, моніторингу тощо. Додаткові ж і спеціальні індикатори повинні формуватися відповідно до вимог міжрегіонального аналізу та специфіки структури сталого розвитку конкретного регіону.

Надзвичайно важливим для забезпечення ефективності системи індикаторів оцінювання регіонального сталого розвитку є її «вбудованість» до систем національної та міжнародної статистики та безпосередній зв'язок із системою національного планування та прогнозування.

З точки зору практичного використання, особливо в оперативному плані, необхідною умовою належної ефективності показників сталого розвитку є їх розрахунок на базі даних стандартної статистики. Будь яке «відхилення» від цього принципу відразу критично збільшує витрати (матеріальні, фізичні, психологічні тощо) на отримання необхідної інформації.

Нарешті, для того, щоб інформація про сталий розвиток регіону знайшла належне використання в системі управління, вона повинна бути «витребувана» при розробці планових та прогнозних документів, передбачених чинною законодавчою та нормативною базою. Адже саме на цих документах базується практичне здійснення управління державою та її окремими регіонами. І якщо система оцінки регіонального сталого розвитку розробляється без урахування відповідних вимог, вона може мати суто наукову цінність, а в практичному сенсі її використання буде фактично неможливим.

Коротко підсумовуючи огляд основних підходів до оцінки ефективності впровадження індикаторів сталого розвитку необхідно зауважити наступне:

1. Нормативного та методологічного забезпечення оцінки ефективності впровадження індикаторів сталого розвитку наразі не розроблено. Зважаючи на це, аналізувати їх ефективність можна з точки зору оцінки ефективності управління сталим розвитком регіону. При цьому на даному етапі використання кількісних показників ефективності вбачається досить проблематичним і відповідний аналіз може бути проведений за якісними критеріями.

2. Для забезпечення ефективного виконання комплексу функцій (цілей) управління сталим розвитком регіону відповідна система індикативної оцінки повинна включати прості індикатори та індекси різного рівня агрегованості. Використання скорочених систем та окремих агрегованих індексів може бути ефективним лише з току зору вирішення окремих локальних завдань, наприклад: порівняльної характеристики рівня сталого розвитку та його основних складових для

різних регіонів, інформування громадськості про основні показники регіонального сталого розвитку тощо.

3. З точки зору досягнення максимальної ефективності структура системи показників оцінки сталого розвитку регіону має формуватися в основному за принципами «тема (проблема)-індикатор» та/або «цілі-завдання-індикатор». Модельний підхід «тиск-стан-реакція» доцільно використовувати для оцінки окремих складових регіонального сталого розвитку, відносно яких є можливість оперативного отримання необхідних масивів інформації для здійснення розрахунків за відповідною моделлю.

4. До системи показників оцінки регіонального сталого розвитку доцільно включити ключові (базові) показники і додаткові та спеціальні індикатори. Першими можуть бути індекси різного ступеня агрегованості, розраховані на базі системи індикаторів за основними сферами сталого розвитку. Додаткові і специфічні показники визначаються виходячи із завдань міжрегіонального аналізу та специфіки структури сталого розвитку конкретного регіону.

5. Системи індикаторів оцінювання регіонального сталого розвитку мають ґрунтуватися на показниках та міжнародної статистики і бути безпосередньо пов'язані із системою та основними документами планування та прогнозування національного і регіонального соціально-економічного й екологічного розвитку.

Висновки за розділом 1

Проведені дослідження довели, що комплексну оцінку спрямованості та динамічності процесів сталого розвитку можна здійснити лише за використання кількісних значень його потенціалу. Загальна величина якого характеризуватиметься запасом енергії (потенціальної) яка знаходиться в даній точці поля (енергія ресурсу) та векторною направленістю (пов'язану з поняттям імпульс). У розділі розглянутий підхід до розширення вмісту економічного поняття «природно-ресурсний комплекс» і рівнів його інтеграції створює вихідні передумови для розвитку теорії управління сталим розвитком регіону і розробки базових положень підвищення ефективності економіки природокористування. Дістало подальшого розвитку визначення соціально-економічної моделі сталого розвитку суспільства. Так, умовою переходу до моделі сталого розвитку є структурна перебудова економіки на засадах обов'язкової інтеграції екологічної політики в стратегію економічних реформ. Є сподівання, що ці перетворення будуть носити конструктивний, еволюційний характер, направлений на свідому трансформацію соціально-економічної структури до її сталого розвитку. Для України подолання тенденцій подальшого руйнування країни слід шукати у формуванні нової якості нашого соціального розуму в цілому і певної (критичною) маси творчих людей, здатних будувати державу з потужним середнім класом. В монографії обґрунтовані сучасні еколого-економічні підходи до забезпечення сталого регіонального розвитку. У регіональній економіці практично відсутні стабільні та ефективні стратегії розвитку, а стратегії, що реалізуються, слабо адаптовані до реальних умов стану економіки регіонів. Це призводить до необхідності пошуку ефективних шляхів економічних рішень для розробки стратегії розвитку економічних систем різних рівнів, зокрема регіональних, здатних забезпечити сталий поступальний розвиток соціально-економічної системи з урахуванням реальних ресурсів з мінімальними витратами і ризиками. Тому вирішення цих

питань пов'язується з формуванням та реалізацією еколого-економічної політики сталого розвитку. В основу цієї політики доцільно покласти пріоритети пріоритети «зеленої» економіки. Передумовою успішної політики сталого розвитку є опора на описані вище радикальніші принципи екологічної економіки, відповідні рівням загроз.

Окремою проблемою виявляється визначення впливу організаційно-економічних механізмів та трансформаційних зрушень на забезпечення сталого розвитку в Україні, а саме, до найбільш значущих факторів впливу на структурні зміни в економіці, що забезпечують стимулювання процесу економічного зростання, слід віднести такі: поява нових технологій; зміна промислової структури економіки; здешевлення сировини; зміна структури податків; стимулювання та забезпечення інвестиційної привабливості держави; зміна інституційної структури економіки. Для української економіки характерна індустріальна структура, і це відображається у зростанні питомої ваги у виробництві, інвестиціях первинної економіки, природоексплуатуючих галузей (насамперед паливно-енергетичного комплексу) при незначному рівні розвитку прогресивних наукоємних галузей.

Автори наголошують на поглибленню вивченні досягнень щодо декаплінгу (тобто зниження природоємності й екодеструктивного навантаження на довкілля) вимагає значних змін в українській державній політиці та темпах науково-технічного прогресу, структурних зрушень в економіці. Ключову роль у цьому мають відіграти модернізація та поступова заміна морально застарілих основних фондів промисловості та інших галузей прогресивними ресурсозберігаючими, широке застосування технологій більш чистого виробництва, впровадження мало – та безвідходних технологій, інновацій тощо. Крім декаплінгу, ключова роль у забезпеченні процесів сталого розвитку належить системі еколого-економічних індикаторів.

Серед основних проблем впровадження системи індикаторів можна віднести наступні: нормативного та методологічного забезпечення оцінки ефективності впровадження індикаторів сталого розвитку наразі не розроблено; забезпечення ефективного виконання комплексу функцій (цілей) управління сталим розвитком регіону відповідна система індикативної оцінки має спиратися на прості індикатори та індекси різного рівня агрегованості; модельний підхід «тиск-стан-реакція» доцільно використовувати для оцінки окремих складових

регіонального сталого розвитку, відносно яких є можливість оперативного отримання необхідних масивів інформації для здійснення розрахунків за відповідною моделлю; до системи показників оцінки регіонального сталого розвитку доцільно включити ключові (базові) показники і додаткові та спеціальні індикатори; системи індикаторів оцінювання регіонального сталого розвитку мають ґрунтуватися на показниках та міжнародної статистики і бути безпосередньо пов'язані із системою та основними документами планування та прогнозування національного і регіонального соціально-економічного й екологічного розвитку.

РОЗДІЛ 2

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ БАЗИС СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1 Концептуальні засади наднаціональної інституційної структури на прикладі Європейського Союзу¹⁵⁹

Актуальність. Забезпечення сталого розвитку як окремих держав, так і світового співтовариства в цілому є одним з головних викликів XXI сторіччя. Ефективність системи державного управління, зокрема національної економічної політики, є одним із головних чинників успішності реалізації стратегій сталого розвитку. Але в умовах глобалізації посилюється взаємозалежність країн одна від одної в багатьох аспектах, у тому числі в забезпеченні сталого розвитку. Ризики дедалі набувають глобального характеру, міжнародна конкурентоспроможність суттєво впливає на рівень розвитку національних економік, поглиблюється міжнародна інтеграція. Водночас система міжнародного співробітництва виявилася неефективною щодо координації зусиль із забезпечення сталого розвитку. Ця система має надзвичайно слабку інституційну систему, обмежений набір інструментів впливу та розпливчасті цілі. Досвід Європейського Союзу, єдиного регіонального інтеграційного об'єднання, що спромоглося створити розгалужену та дієву інституційну структуру наднаціонального економічного управління, є корисним для розробки інституційного фундаменту міжнародної політики із стимулювання сталого розвитку.

Новизна. Дослідження проблематики сталого розвитку все більше фокусується на міжнародних факторах, у тому числі на організаційно-економічних механізмах співробітництва та координації. Чимало дискусій точиться навколо перспективної інституційної структури такого співробітництва, однак її обриси залишаються невизначеними. Регіональна економічна інтеграція, яка відбувається в усіх частинах світу з різним ступенем успішності, супроводжується створенням відповідної інституційної структури. Доцільним є дослідження цього досвіду, як

¹⁵⁹ Автор Грінченко Юрій Леонідович

успішного, так й ні, для пошуків ефективних інституційних форм міжнародного співробітництва в сфері забезпечення сталого розвитку.

Основна частина. Специфіка європейської інтеграції викликає різноманіття наукових підходів до її вивчення. Навіть тематика досліджень варіюється від загального характеру європейської інтеграції до конкретних методів прийняття рішень, розробки політик та функціонування інститутів ЄС. Головною ознакою, яка відрізняє Європейський Союз від інших міжнародних організацій, є розвиток наднаціонального управління та формування наднаціональних інститутів. Тому що передача повноважень наднаціональним інститутам припускає певне обмеження національного суверенітету, співвідношення наднаціонального та міжурядового принципів інтеграції є найважливішим фактором формування структури економічного управління в Європейському Союзі.

Історично, першим підходом до дослідження процесу інтеграції був функціоналізм. Це не є дивним, тому що цей підхід активно застосовувався у теорії міжнародних економічних відносин. Фундаментом цього підходу були праці Девіда Мітрані, в яких стверджувалося, що функціоналізм допоможе запобігти виникненню воєнних конфліктів між державами. Мітрані пропонував організувати співробітництво держав у певних функціональних сферах, яке б дозволило країнам об'єднати свої зусилля та досягти більших результатів в цих сферах. Це б надало імпульсу розвитку співробітництва в інших сферах. Цей ефект, коли практика співробітництва поширюється з одних сфер на інші, Мітрані назвав «ефектом переливання»¹⁶⁰. Хоча функціональна теорія інтеграції ніколи не розглядалася у якості домінуючої, вона надала поштовх розвитку інших теорій, а її положення активно використовувалися при поясненні різних аспектів діяльності Європейських Співтовариств. Можна сказати, що ідеї «авторів» європейської інтеграції – Жана Монне та Робера Шумана – також базувалися на теорії функціоналізму.

Після того, як було створено Європейське Економічне Співтовариство, яке мало чітко виражену секторальну структуру управління, виникла теорія транзакціоналізму. Засновник цього підходу, Карл Дойч, висловлював ідею, що інтенсифікація міжнародного обміну між європейськими країнами поступово приведе до виникнення нового типу суспільства, яке буде відзначатися спільною ідентичністю¹⁶¹. Такі умови бу-

¹⁶⁰ Mitrani D. A Working Peace System / Mitrani D.A. – Chicago: Quadrangle, 1966. – 234 c.

¹⁶¹ Deutsch K. Nationalism and Social Communication / Deutsch K. – Cambridge: MIT Press, 1966. – 258 c.

дуть сприяти динамічному розвитку інтеграції між країнами Європи. В шістдесятих роках цей підхід зазнав жорсткої критики, тому що розвиток міжнародного обміну не супроводжувався формуванням європейської ідентичності у народів країн ЄЕС. Однак, цей підхід створив базу для неофункціонального підходу. Більш того, у останні роки положення трансаціоналізму все частіше використовуються для пояснення сучасних тенденцій у європейській регіональній інтеграції.

Наприкінці п'ятдесятих років також швидко формувалася неофункціональний підхід до інтеграції, у джерел якого стоять Ернст Хаас, Ліндберг та Шміттер. Цей підхід пропонував розглядати інтеграцію як безперервний процес. Використавши ідеї функціоналізму Мітрани (особливо про «ефект переливання») та трансаціоналізму Дойча (особливо його тезу про транснаціональне суспільство), Хаас намагався описати інтеграційні процеси та прогнозувати напрямки їх розвитку. Основними факторами, які впливають на ці процеси, Хаас вважав не національну політику, а наднаціональні інститути, спільні інтереси та «об'єднані знання». Важливим досягненням Хааса є визначення трьох відокремлених елементів «ефекту переливання»: технічний або функціональний, політичний та географічний ефекти переливання¹⁶². Саме ці елементи пояснюють розвиток процесів інтеграції.

Новий підхід до інтеграції – теорія міжурядового співробітництва – базувалася на ідеї, що центральна роль в розвитку інтеграційних процесів належить національним урядам. Вперше цей підхід був сформульований в працях Стенлі Хоффмана. Висновками його критики неофункціонального підходу було визначення провідної ролі національних держав у інтеграційних об'єднаннях, таких як Європейські Співтовариства. Він також показав, що національні уряди можуть контролювати процеси, пов'язані з ефектом переливання, пригальмовувати чи прискорювати їх. Хоффман також запропонував розглядати Співтовариства як міжнародну систему, завдяки якій уряди можуть більш повніше відстоювати національні інтереси¹⁶³. Уряди сприяють ефектам переливання у сферах «низької політики» (тобто економічної та соціальної політики), тому що співробітництво в цих сферах дозволяє їм зміцнити свої позиції на міжнародному рівні. В сфері «високої політики» (оборона та безпека, зовнішні відносини), держави не

¹⁶² Haas E. *The Uniting of Europe* / Haas E. – Stanford: Stanford University Press, 1958. – 274 с.

¹⁶³ Hoffman S. *Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe* / Hoffman S. // *Daedalus*. – 1966. – Vol. 95. – С. 892-908.

погоджуються на співробітництво, яке обмежує їх суверенітет. Таким чином, хоча міжурядовий підхід не заперечував існування «ефектів переливання», він наполягав, що ці ефекти знаходяться під повним контролем національних держав.

Економічні труднощі сімдесятих років сприяли активному формуванню теорії міжнародних відносин, яка базувалася на концепції взаємозалежності. Ця теорія значним чином вплинула на розвиток досліджень інтеграційних процесів в Європейських Співтовариствах. Роберт Кеохейн та Жозеф Най у другій половині сімдесятих років сформулювали основні положення теорії взаємозалежності. Вони досліджували діяльність різних акторів на міжнародному рівні: національних держав, транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій, та прийшли до висновку, що відносини між цими акторами суттєво впливають на їх преференції в процесах міжнародних переговорів. Таким чином, попередні переговори та поточний стан взаємозалежності акторів впливають на їх оцінку вигод та втрат від міжнародного співробітництва.

Наприкінці сімдесятих років група науковців, серед яких слід відзначити Воллос, Вебба та Булмера, запропонувала підхід, оснований на застосуванні інструментів аналізу внутрішніх політичних процесів до економічної інтеграції в Європі. Таким чином, цей підхід вперше розглядав Європейські Співтовариства як систему управління. В результаті досліджень було зроблено висновок, що внутрішні політичні процеси також впливають на процеси прийняття та розробки політик в ЄЕС. Булмер вказував, що від розгляду співвідношення наднаціональних та міжурядових принципів інтеграції слід перейти до аналізу взаємовідносин між національним та європейським рівнями управління.

Активізація європейської інтеграції в середині вісімдесятих років після затвердження програми єдиного ринку та підписання Єдиного Європейського Акту стала джерелом нових напрямків в інтеграційній теорії. На перший план знову вийшов аспект співвідношення наднаціональних та міжурядових принципів інтеграції. Сандхольц та Зісман, використовуючи положення неофункціоналізму, наполягали, що Європейська Комісія, а не національні держави, надала нового імпульсу інтеграції. Вона, спираючись на підтримку транснаціональних індустріальних коаліцій, діяла як «політичний підприємець»¹⁶⁴, тобто

¹⁶⁴ Sandholtz W. 1992: *Recasting the European Bargain* / Sandholtz W., Zysman J. // *World Politics*. – 1992 – Vol. 42. – С. 95-128.

поступово схилила національні уряди до ухвалення проекту по його формуванню єдиного ринку. Таким чином, Сандхольтц та Зісман підтвердили тезу Хааса про провідну роль Комісії Європейських Співтовариств у розвитку інтеграції.

Вивчаючи структурну політику ЄС Маркс запровадив термін «багаторусний уряд»¹⁶⁵, який активно нині використовується для аналізу функцій Європейського Союзу та визначення факторів, що впливають на процеси постійної еволюції європейської інтеграції. ЄС представляється як система управління, до якої залученими є актори різних рівнів: місцевого, регіонального, національного, транснаціонального та міжнародного. На відміну від міжурядового підходу, який підкреслював центральну роль урядів, теорія багаторусного уряду відображала відкритий характер системи управління ЄС, в якій потенційну можливість відігравати важливу роль мають актори різних політичних рівнів. Маркс стверджував, що інтенсифікація відносин між інститутами ЄС, насамперед Європейською Комісією, та субнаціональними політичними групами сприяла зменшенню провідної ролі національних держав у політичних процесах в ЄС.

На протязі вісімдесятих та дев'яностих років розвивався підхід, оснований на емпіричних дослідженнях діяльності Європейських Співтовариств, політичного процесу на європейському рівні та функціонування системи управління ЄС. В цьому напрямку активно працювали Сбрагія, Воллос, Крем та Річардсон, які використовували методи порівняльної політики національного рівня для дослідження діяльності Європейських Співтовариств. Велика увага приділялася ролі груп інтересів у системі управління в ЄС та процесам формування політичних мереж на європейському рівні. Дослідження процедур прийняття та виконання рішень, розробки політичного порядку денного дозволили покращити розуміння функцій ЄС та співвідношення впливу різних акторів на політичний процес на європейському рівні. Було встановлено, що в міжнародних організаціях, які базуються на угодах, важливу роль відіграє спільне законодавство та спільний судовий орган. Таким чином, Європейський Суд є важливим фактором, який впливає не тільки на загальні напрямки розвитку європейської інтеграції, але й на функції системи управління. Також велика увага приділялася ролі Європейської Комісії як органу, який розробляє по-

¹⁶⁵ Marks G. Euro-Politics: Institutions and Policy-Making in the «New» European Union / Marks G. Sbragia A – Washington: The Brookings Institution, 1992. – 361 c.

рядок денний ЄС, ініціює спільне законодавство, впроваджує регулювання, виконує функції політичного лідера та «політичного підприємця» у міжурядових переговорах в ЄС.

Останні роки на базі порівняльної політики активно розвивався підхід під назвою «новий» чи «історичний інституціоналізм». Марч, Олсен та Штайнмо зробили висновок, що європейські інститути не є просто полем політичної діяльності. Вони безпосередньо впливають на норми, цінності та концепції, які визначають поведінку акторів на політичному рівні. Хоча національні уряди визнаються як ключові актори в процесах розвитку європейської інтеграції, їх позиція на переговорах щодо нових угод залежить від характеру їх участі в ЄС. Пірсон використовував термін «історична залежність» для пояснення тих політичних обмежень, що впливають на поведінку національних держав¹⁶⁶.

Також в останні роки відбувається переоцінка трансакційної теорії інтеграції. Сандхольтц та Стоун Світ запропонували загальну інтеграційну теорію, яка базується на дослідженні процесу обміну між транснаціональними акторами, ролі наднаціональних організацій, процесів інституціоналізації через впровадження нових правил. Нові підходи у трансакційної теорії були спрямовані не просто на виявлення сприятливих умов для розвитку інтеграції, але й на дослідження співвідношення політичних інтересів, використання спільних правил, діяльності наднаціональних інститутів, які є головними факторами цього розвитку. Слід зазначити, що в цьому цей підхід дещо нагадує неофункціональну теорію.

Динаміку розвитку європейської інтеграції, на нашу думку в останні роки найповніше відображає підхід, який базується на концепції транснаціонального обміну. Обмін який відображає економічні відносини між агентами різних країн, пов'язані з переміщенням будь-яких матеріальних та нематеріальних цінностей. Найважливішими формами транснаціонального обміну, таким чином, є міжнародна торгівля товарами та послугами, рух капіталів, торгівля фондовими інструментами та валютними цінностями, міграція робочої сили, торгівля технологіями, організація спільних підприємств і транснаціональних корпорацій, продаж торговельних марок та інших нематеріальних цінностей, спільне проведення досліджень та розробок. Спроможність

¹⁶⁶ Pierson P. The Path to European Integration: A Historical Institutionalist Perspective / Pierson P. // Comparative Politics Studies. – 1994. – Vol. 2. – C. 123-163.

наднаціональних структур відповідати вимогам учасників обміну та запроваджувати його правила визначає напрямок подальшого розвитку інтеграції. Такий підхід передбачає, що наднаціональне управління повинне відповідати інтересам фірм, суспільних груп чи індивідуумів, що беруть участь у транснаціональному обміні та отримують переваги від впровадження європейського регулювання замість національного. Розвиток транснаціонального обміну вимагає заміщення національного регулювання наднаціональним, що змушує національні уряди та інститути ЄС розробляти та впроваджувати таке регулювання. Отже, рівень розвитку наднаціонального управління залежить від інтенсивності транснаціонального обміну в тому чи іншому секторі в певний період.

Якщо в певному секторі відбувається швидкий розвиток транснаціонального обміну, то для урядів все більш неефективним стає зберігання національного типу регулювання. Тиск на уряди по адаптації їх політик до нової ситуації стає все сильнішим, що веде до розвитку наднаціонального управління. Впровадження спільного законодавства сприяє подальшому розвитку транснаціонального обміну в цьому секторі та, завдяки ефекту переливання, в інших секторах. Виникає внутрішня динаміка процесу інтеграції. Міжурядові переговори та розробка політики стають інтегрованою частиною процесу, основною рушійною силою якого є розвиток транснаціонального суспільства, про-інтеграційна політика наднаціональних організацій та розширення спільної законодавчої бази.

Уряди, безсумнівно, мають свій інтерес до інтеграції. Вони шукають шляхи підвищення рівня своєї автономності по відношенню до національних суспільних груп та органів, а також збільшення свого контролю над ресурсами. Уряди можуть чинити опір процесам створення наднаціонального управління, але таким чином вони негативно впливають на рівень добробуту тих, хто бере участь в транснаціональних транзакціях. Уряди також можуть загальмувати інтеграційні процеси чи спрямувати їх в напрямку задоволення власних інтересів. Але уряди не мають повного контролю над спільним політичним процесом та його результатом. Отже уряди відіграють пасивну роль по відношенню до інтеграції, але це не виключає застосування міжурядових переговорів як методу прийняття рішень навіть в умовах розвинутого наднаціонального управління, особливо враховуючи специфіку ЄС. Самміти Євросоюзу, міжурядові конференції, засідання Ради міністрів є класичним

прикладом міжурядових переговорів на основі національних інтересів. Така ситуація зміцнює позицію тих, хто вважає, що ключові моменти розвитку інтеграції в ЄС пов'язані з успішністю таких переговорів, тому рушійною силою розвитку слід вважати міжурядові переговори. Але ми підтримуємо іншу точку зору. Міжурядові переговори частіше були лише відповіддю на інтереси транснаціонального суспільства. Необхідність запровадження регулятивних правил ЄС і було темою таких переговорів. За нечисленними винятками, положення законодавства ЄС націлені на сприяння обміну між європейськими країнами. Однак суспільна позиція різних країн щодо інтеграційних ініціатив – різна, що і стає предметом переговорів. Тому ми маємо підстави стверджувати, що переговори є результатом, а не джерелом інтеграції.

Після того, як почалося перетворення міжурядової форми співробітництва на наднаціональне управління, виникла внутрішня динаміка процесу інтеграції, яка підтримується системою правил ЄС. Тому ЄС не є організаційним втіленням державних інтересів, а розвиток наднаціонального управління може відбуватися навіть в умовах опозиції декілька, а іноді більшості країн ЄС. Цю динаміку можна назвати інституціоналізацією. Вона має власну логіку, що базується на правилах та процедурах. Правила визначають ролі, тобто хто бере участь у політичному процесі, та соціальний простір, в якому інтереси та стратегії учасників приймають конкретну форму. Правила визначають цілі, а також можливі шляхи їх досягнення. Всі учасники безумовно мають свої власні інтереси, однак їх поведінка визначається правилами. Учасники намагаються використовувати вже існуючі правила чи пропонують для задоволення своїх інтересів нові, однак в кожен момент часу ці правила сприймаються як дані. Інститути є системою правил, а інституціоналізація є процесом розробки, впровадження та інтерпретації правил тими, хто функціонує відповідно до них. Тому інститути завжди знаходяться в стані еволюції. Будь-яке правило має ліміти в своєму застосуванні, коли воно не дає чітких рекомендацій в певних ситуаціях. Правила часто не можуть регулювати нові типи транзакцій чи економічної поведінки. В окремих ситуаціях правила можуть мати різне тлумачення. Тоді учасники політичних процесів вимагають нових, більш досконалих правил (тобто виникає попит на законотворчу діяльність) чи пробують надати правилу нової інтерпретації за допомогою судів та інших адміністративних органів. Нові

правила знову вимагають адаптації поведінки до них, що приводить до виникнення ситуацій, які потребують ще новіших правил, і процес повторюється. Отже, формулювання та вдосконалення правил ЄС, перетворення інститутів ЄС на центри політичної діяльності визначає наднаціональний характер наступних взаємодій: визначення учасниками своїх інтересів, вибір політичних каналів досягнення цілей, встановлення методів вирішення конфліктів.

Висновки. Концептуалізація процесу розвитку інститутів ЄС необхідна для визначення ефективних форм побудови наднаціональної системи управління, що здатна провадити дієву економічну політику, у тому числі політику щодо сталого розвитку. Незважаючи на різноманітність підходів до дослідження європейських інститутів, основою їх діяльності та розвитку стає відповідність до вимог транснаціональних груп інтересів – приватних або державних. Формування стійких зв'язків інститутів ЄС з владними інституціями національних держав, але також з іншими суспільними та бізнесовими агентами є безумовно успіхом. Однак, такий підхід послаблює можливості інституціональної структури ЄС в умовах розбіжності інтересів між ключовими гравцями, що підкреслюється обмеженістю власних інструментів впровадження політики.

2.2. Імплементация конвенцій Ріо до національної політики сталого розвитку в Україні: еколого-економічні та нормативно-правові засади¹⁶⁷

Основою нормативно-правового забезпечення економіки навколишнього середовища є Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», кодифіковані законодавчі акти: Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс України про надра, а спеціальні закони, регламентуючі використання окремих ресурсів: Закон України «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України»; спеціальні закони інтегрованого характеру: «Про екологічну експертизу», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та підзаконні нормативно-правові акти в області охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. Зазначені акти також розмежовують повноваження між центральними та регіональними органами державної влади, спрямовані на досягнення екологічної безпеки. Комплексним стратегічним документом, що сприяє втіленню екологічної політики держави в рамках концепції сталого розвитку став Закон України «Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» та розроблений відповідно до Стратегії Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 – 2015 роки.

¹⁶⁷ Автори Сремєєва Наталя Валеріївна, Жарова Любов Валеріївна, Хлобистов Євген Володимирович

Автори висловлюють подяку спільному проекту UNDP/GEF «Інтеграція положень Конвенцій Ріо у національну політику України», в межах якого було уможливлено дослідження з імплементції окремих конвенцій Ріо до національної політики сталого розвитку, часткові результати якого і запропоновані читачеві.

Реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки України; розширення участі у міжнародному співробітництві з цих питань; впровадження сучасних, екологічно безпечних, ресурсо – та енергозберігаючих технологій за статтею 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» є одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки. Україна – активний учасник міжнародного співробітництва з охорони навколишнього середовища, є суверенною стороною 26 багатосторонніх міжнародних договорів та 3 протоколів у галузі охорони довкілля, зокрема, трьох так званих Ріо-Конвенцій, що були узгоджені під час Всесвітнього саміту зі сталого розвитку, який проходив у 1992 році в місті Ріо-де-Жанейро, Бразилія. Однак у двадцять першому сторіччі стало зрозуміло, що досягнутих домовленостей недостатньо і що основна проблема ефективного функціонування міжнародних норм у справі глобальної охорони навколишнього середовища – проблема імплементації. Таким чином, якщо до 2000 р. зусилля міжнародної спільноти були спрямовані на прийняття міжнародних конвенцій, то після 2000 р. – на їх виконання¹⁶⁸.

До складу Ріо-Конвенцій входять Конвенція ООН про біологічне різноманіття (КОБР), Конвенція про боротьбу з опустелюванням (КБО) та Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (РКЗК). У контексті наближення до впровадження конвенцій «Ріо-» щодо формування національної політики сталого розвитку актуальним є аналіз регулятивної системи, яка знаходиться в межах компетенції Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. Отже, аналіз регулятивних актів щодо економіки охорони навколишнього середовища, проводився за основними підгалузями діяльності

Стратегічне планування

Технічне регулювання

Економічна ситуація та макроекономічне прогнозування

Розвиток торгівлі

Фінансова політика

Співробітництво між Україною та Європейським союзом

Конвенція про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992), ратифікована Україною у 1994 р., є міжнародною угодою щодо збереження біологічного різноманіття, сталого використання його компонентів

¹⁶⁸ Задорожній О.В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища. Підручник. Київ -2010. – С. 26

та рівного розподілу вигод від використання генетичних ресурсів. Шляхом досягнення цієї мети визначено проведення наукових досліджень, розроблення інструментів, стимулів та процесів, передачі технологій та практик та повного та активного залучення відповідних зацікавлених сторін, включаючи місцеві спільноти, молодь, НУО, жінок та бізнес. Зобов'язання сторін щодо захисту біологічного різноманіття від потенційних ризиків, спричинених генетично зміненими організмами, які є результатом сучасних біотехнологій додатково врегульовано Картахенським протоколом про біобезпеку.

В межах стратегічного планування імплементації Україною положень Конвенції про біологічне різноманіття сильною стороною державної політики можна зазначити законодавче закріплення Основних засад державної екологічної політики (стратегії) до 2020 року. Поряд з тим слабкою стороною є відсутність плану дій, що враховує сучасну кризову ситуацію та скорочення державних видатків на реалізацію політики.

В межах технічного та фінансового регулювання сильною стороною є наявність системи нормативних актів про природно-заповідний фонд (ПЗФ) та кадастрів природних ресурсів, яка може бути адаптована до сучасних вимог, а також наявність юридичного закріплення економічних санкцій до суб'єктів господарювання в разі порушення ними законодавства з охорони навколишнього природного середовища (НПС). Серед слабких сторін імплементаційного просування можна відзначити: неадекватність сучасним викликам законодавства про ПЗФ України та нормативних актів, регулюючих ведення кадастрів природних ресурсів; неналежний облік екологічного стану територій та об'єктів, що становлять ПЗФ та недостатню економічну оцінку витрат на покращення екологічної ситуації; брак стимулів сталого використання біологічного різноманіття у секторальних планах та програмах; неадекватність такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства; відсутність стимулювання здійснення заходів з підтримки біорізноманіття у податковому регулюванні.

Як позитивний крок в напрямку співробітництва між Україною та Європейським союзом в цієї сфері можна визначити початок процесу імплементації положень Конвенції та Нагойського протоколу у національному законодавстві. Разом з тим, міжнародну співпрацю зосереджено здебільше на збереженні біологічного різноманіття природного середовища регіону Українських Карпат. Прогалиною у сфері міжна-

родного співробітництва є зволікання із створенням транскордонних екологічних мереж задля збереження біологічного різноманіття.

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (Нью-Йорк, США, 1992 р.), ратифікована Україною 29 жовтня 1996 р., має більш ніж суттєвий вплив на розвитку нашої держави та виконання нею міжнародних зобов'язань. Метою Конвенції і всіх пов'язаних з нею прав, актів є стабілізація концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему¹⁶⁹. Серед позитивних (сильних) сторін потенціалу всебічної імплементації положень конвенції у національну політику сталого розвитку є наступні: наявність Національного плану заходів із реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (2005 р.) та нормативно-правових актів щодо використання механізмів спільного впровадження та торгівлі викидами; наявність та щорічне оновлення національного кадастру антропогенних викидів; створення автоматизованої системи обліку та оброблення інформації щодо антропогенних викидів та абсорбції ПГ (національний реєстр); досвід використання фінансових механізмів згідно з Протоколом; наявність системи екологічних податків, зокрема податків за викиди в атмосферне повітря забруднюючих шкідливих речовин; співпраця з державами-членами ЄС в рамках двосторонніх угод на міжурядовому та відомчому рівні.

В той же час слабкі сторони державної політики що становлять загрози для ефективної імплементації, знаходяться у площині наступних викликів та регулятивних недоліків: відсутність національної стратегії та регіональних планів кліматоохоронних дій; неврегульованість на рівні закону виконання вимог конвенції, наявність в цій сфері лише підзаконних нормативно-правових актів; незавершеність національної системи інвентаризації викидів парникових газів (ПГ) та розподілу дозволів на викиди між підприємствами та галузями промисловості; відсутність економічної оцінки можливостей екологічної модернізації національної економіки; неврахування скорочення викидів ПГ при складанні прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку; відсутність системи внутрішньої торгівлі викидами; брак стимулюючих заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату.

¹⁶⁹ <http://zakony.com.ua/juridical.html?catid=44276>

Слабкою стороною реалізації міжнародної політики держави в цій сфері є брак договорів та угод щодо проектів чистого розвитку відповідно до ст. 12 Кіотського Протоколу; нерівномірність територіального (регіонального) розподілу проектів спільного впровадження.

Конвенція про боротьбу з опустелюванням (Париж, 1994 р.) має на меті консолідацію світових зусиль для боротьби з різними видами деградації земель під впливом природних та антропогенних чинників. Сьогодні опустелювання – один із найбільш тривожних світових процесів деградації навколишнього середовища. Воно загрожує здоров'ю і джерелам засобів до існування більше 1 мільярда людей. Щороку опустелювання і посуха призводять до втрат сільськогосподарської продукції орієнтовно на суму 42 мільярди доларів США. Під посухою розуміють тривалу і значну нестачу опадів, що відбувається при підвищеній температурі і зниженій вологості повітря і призводить до зменшення запасів вологи в ґрунті, що, у свою чергу, спричиняє зниження або загибель врожаю. За даними Генасамблеї ООН, наразі майже третина планети – під загрозою висихання, понад мільярд людей може опинитися в пустелі¹⁷⁰.

Серед сильних сторін потенціалу ефективної імплементації цієї конвенції до національної політики України, є наявність у стратегії екологічної політики України до 2020 питань боротьби з деградацією земель та досягнення цілі екологічно збалансованого користування; наявність системи законодавчих актів щодо боротьби з деградацією земель та досягнення цілей екологічно збалансованого землекористування, зокрема, спеціального Закону України «Про охорону земель». Проблеми деградації земель відображено у національному плані дій з охорони НПС України на 2011-2015. Позитивним моментом міжнародної політики є практика укладання двосторонніх угод щодо співробітництва в сфері боротьби з опустеленням з окремими державами (наприклад, з Аргентиною). В той же час, серед слабких сторін та певних імплементаційних загроз, можна відзначити: відсутність національної програми збереження ґрунтів та відтворення їх родючості; розпорошеність законодавчих норм щодо запобігання деградації земель по нормативних актах різної юридичної сили та предметної спрямованості; відсутність нормативних визначень критеріїв цінності

¹⁷⁰ <http://www.sribnazemlja.org.ua/201306149677/news/socio/do-vsesvitnogo-dnja-borotby-z-opusteljuvannjam-ta-zasuhamy-9677.html>

та якості землі. Негативним є невідпрацьованість процедур надання дозволів на здійснення діяльності, що може спричинити деградацію земель, та системи мінімальних вимог, що мають включатися у всі дозволи. Слід також вказати на відсутність методики визначення розміру санкцій за дії, що призводять до втрати особливо цінними землями своїх властивостей. Слабкою стороною політики в сфері міжнародного співробітництва є нерозвиненість системи зв'язків України з іншими державами у боротьбі з опустелюванням.

Можливості та сильні сторони зміцнення потенціалу імплементації конвенцій проаналізованих вище конвенцій Ріо можна звести у наступні положення. Перший блок стосується Конвенції про біорізноманіття. Це: визначення пріоритетів Плану дій щодо стратегії державної екологічної політики (ДЕП), розробка норм, які дозволять адаптувати на національному рівні положення Конвенції до сучасної ситуації з урахуванням можливості державно-приватного партнерства та співробітництва між Україною та ЄС. Необхідне також нормативне закріплення стимулів інвестиційно-інноваційної діяльності щодо сталого використання біологічного різноманіття; зокрема нульового оподаткування прибутку господарської діяльності, спрямованої на підтримку біологічного різноманіття; оптимізація фінансування ведення регіональних кадастрів природних ресурсів за рахунок залучення джерел, що не суперечать чинному законодавству; врахування при таксуванні порушення екосистемної цілісності об'єктів ПЗФ; розробка прогнозних та програмних документів економічно-соціального розвитку регіонів з врахуванням комплексного аналізу екологічного стану територій та об'єктів, що становлять загрозу НПС; міжнародне дво – та багатостороннє співробітництво у сфері надання фінансової підтримки збереження біологічного різноманіття.

Другий блок безпосередньо пов'язаний з Рамковою конвенцією про зміну клімату, а саме: створення механізму використання екологічних (зелених) інвестицій, що охоплює нормативне закріплення напрямів використання та засобів контролю за їх дотриманням; розробка та прийняття Національного та регіональних планів заходів адаптації до зміни клімату Національного плану скорочення викидів ПГ; врахування питання зміни клімату в секторальних програмах і плани діяльності профільних міністерств, стратегіях розвитку відповідних галузей прийняття закону з регулювання правовідносин у

сфері зміни клімату, що визначає правові та організаційні основи діяльності та управління в цей сфері, правила та нормативи у сфері викидів ПГ; функціонування національного ринку торгівлі скороченням викидів ПГ; створення механізму податкового заохочення зниження антропогенних викидів ПГ.

Третій блок – Конвенція про боротьбу з опустелюванням. Це: розроблення Державної цільової програми щодо боротьби з опустелюванням та деградацією земель; впровадження економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель шляхом надання податкових і кредитних пільг особам, які здійснюють заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель; створюють, передають, запроваджують технології, спрямовані на боротьбу з деградацією земель; звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами; створення системи екологічного страхування; формування майнової відповідальності за принципом «забруднювач платить», відповідно до якого землекористувач (оператор), що спричиняє екологічну шкоду або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди, повинен нести витрати на всі необхідні запобіжні або відновні заходи, оцінку екологічної шкоди або ймовірності її заподіяння;

З іншого боку, можна визначити і певні загрози та перепони, що стоять на заваді ефективному просуванню положень перелічених вище конвенцій до ефективної та дієвої імплементації у відповідні складові національної політики України. Це стосується наступних складових і положень в сфері Конвенції про біорізноманіття: скорочення державних видатків на реалізацію Плану дій щодо стратегії ДЕП України; дочасне припинення дії Державної цільової програми біобезпеки та біологічного захисту на 2015-2020 рр.; обмеження регіональних кадастрів окремими видами природних ресурсів, неврахованість в них ресурсів, що відносяться до біотичних коридорів; обмеженість фінансування регіональних кадастрів природних ресурсів; невідповідність такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, вимогам Конвенції у частині екосистемної цілісності; незацікавленість суб'єктів господарювання у підтриманні біорізноманіття при здійсненні господарської

діяльності; відсутність вичерпних даних щодо територій та об'єктів що становлять загрозу ПЗФ.

К загрозам реалізації положень Рамкової конвенції про зміну клімату. можна віднести: нереалізованість більшості заходів Національного плану; несформованість законодавчих основ реалізації положень Конвенції; обмеженість пріоритетів імплементації положень конвенції проектами спільного впровадження і торгівлею квотами; відсутність стимулювання заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату шляхом вирішення проблеми антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами усіх ПГ.

Стосовно Конвенції про боротьбу з опустелюванням, це: незастосування механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель; відсутність економічних механізмів та правового підґрунтя створення екологічно сталих агроландшафтів і систем землекористування; незабезпеченість регулярного моніторингу якості і родючості ґрунтів; недосконалість системи майнової відповідальності за порушення норм щодо раціонального землекористування.

Узагальнюючі аналіз прогалин можна зробити наступні висновки:

Прогалини, що носять характер загроз:

1. Скорочення державних видатків на реалізацію Плану дій щодо стратегії ДЕП України.

2. Незацікавленість суб'єктів господарювання у дотриманні правил раціонального природокористування при здійсненні господарської діяльності, у тому числі, відсутність економічних механізмів та правового підґрунтя створення екологічно сталих агроландшафтів і систем землекористування;

3. Відсутність вичерпних даних щодо територій та об'єктів що становлять загрозу НПС.

4. Недосконалість системи майнової відповідальності за порушення норм щодо раціонального природокористування. Невідповідність такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, вимогам КОБР у частині екосистемної цілісності.

5. Несформованість законодавчих основ реалізації положень РКЗК;

6. Обмеженість пріоритетів імплементації положень РКЗК проектами спільного впровадження і торгівлею квотами; відсутність стиму-

лювання заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату шляхом вирішення проблеми антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами усіх ПГ.

7. Незабезпеченість регулярного моніторингу якості і родючості ґрунтів.

Прогалини, що послаблюють ефективність галузевої політики:

1. Відсутність плану дій що враховує кризову ситуацію та скорочення державних видатків на реалізацію політики; відсутність економічної оцінки можливостей екологічної модернізації національної економіки.

2. Неналежний облік екологічного стану територій та об'єктів, що становлять НПС та недостатня економічна оцінка витрат та покращення екологічної ситуації

3. Неадекватність сучасним викликам законодавства про ведення кадастрів природних ресурсів.

4. Незавершеність національної системи інвентаризації викидів парникових газів, відсутність внутрішньої системи торгівлі викидами та розподілу дозволів на викиди між підприємствами та галузями промисловості.

5. Брак договорів та угод щодо проектів чистого розвитку відповідно до ст. 12 Кіотського Протоколу; нерівномірність територіально-го (регіонального) розподілу проектів спільного впровадження

6. Недієвість та неефективність процедур надання дозволів на здійснення діяльності, що може зашкодити НПС та системи мінімальних вимог, що мають включатися у всі дозволи.

Шляхи усунення прогалин:

1. Визначення пріоритетів Плану дій щодо стратегії ДЕП, розробка норм що дозволяють адаптувати на національному рівні положення КОБР до сучасної ситуації з урахуванням можливості державно-приватного партнерства та співробітництва між Україною та ЄС

2. Нормативне закріплення стимулів інвестиційно-інноваційної діяльності; створення механізму податкового заохочення раціонального природокористування;

3. Оптимізація фінансування ведення регіональних кадастрів природних ресурсів за рахунок залучення джерел, що не суперечать чинному законодавству

4. Розробка прогнозних та програмних документів економічно-соціального розвитку регіонів з врахуванням комплексного аналізу екологічного стану територій та об'єктів, що становлять загрозу НПС

5. Прийняття закону з регулювання правовідносин у сфері зміни клімату, що визначає правові та організаційні основи діяльності та управління у сфері зміни клімату; правила та нормативи у сфері викидів ПГ; функціонування національного ринку торгівлі скороченням викидів ПГ;

6. Створення системи екологічного страхування

7. Врахування при таксуванні порушення екосистемної цілісності об'єктів ПЗФ. Формування майнової відповідальності за принципом «забруднювач платить». відповідно до якого користувач природного об'єкту (оператор), що спричиняє екологічну шкоду або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди, повинен нести витрати на всі необхідні запобіжні або відновні заходи, оцінку екологічної шкоди або ймовірності її заподіяння, відновлення екосистемної цілісності об'єкту.

8. Міжнародне дво – та багатостороннє співробітництво у сфері надання фінансової підтримки збереження біологічного різноманіття.

9. Розробка та прийняття Національного та регіональних планів заходів адаптації до зміни клімату Національного плану скорочення викидів ПГ; врахування питання зміни клімату в секторальних програмах і плани діяльності профільних міністерств, стратегіях розвитку відповідних галузей

10. Прийняття закону з регулювання правовідносин у сфері зміни клімату, що визначає правові та організаційні основи діяльності та управління у сфері зміни клімату; правила та нормативи у сфері викидів ПГ; функціонування національного ринку торгівлі скороченням викидів ПГ.

11. Створення механізму податкового заохочення зниження антропогенних викидів ПГ та механізму використання екологічних (зелених) інвестицій, що охоплює нормативне закріплення напрямів використання та засобів контролю за їх дотриманням.

12. Розроблення Державної цільової програми щодо боротьби з опустелюванням та деградацією земель

Позитивні зрушення, що мають стати основою для усунення прогалин:

1. Законодавче закріплення Основних засад державної екологічної політики (стратегії) до 2020 року. Наявність системи нормативних актів про ПЗФ та кадастрів природних ресурсів, яка може бути адаптована до сучасних вимог.

2. Наявність Національного плану заходів із реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (2005 р.) та нормативно-правових актів щодо використання механізмів спільного впровадження та торгівлі викидами

3. Наявність системи нормативних актів про ПЗФ та кадастрів природних ресурсів, яка може бути адаптована до сучасних вимог

4. Наявність системи нормативних актів досягнення цілей екологічно збалансованого природокористування, яка може бути адаптована до сучасних вимог. Наявність юридичного закріплення економічних санкцій до суб'єктів господарювання в разі порушення ними законодавства з охорони НПС.

5. Створення автоматизованої системи обліку та оброблення інформації щодо антропогенних викидів та абсорбції парникових газів (національний реєстр).

6. Досвід використання фінансових механізмів згідно з Кіотським Протоколом.

7. Наявність системи екологічних податків, зокрема податків за викиди в атмосферне повітря забруднюючих шкідливих речовин.

8. Співпраця з державами-членами ЄС в рамках двосторонніх угод на міжурядовому та відомчому рівні;

В якості висновків, можна зазначити наступне: в Україні сформовано систему законодавства, що регулює відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища. Разом з тим, рівень імплементації в національному законодавстві положень зазначених вище конвенцій характеризується як невисокий. Об'єктивними чинниками, що ускладнюють вирішення проблем імплементації, є політична та пов'язана з нею економічна ситуація в країні. У якості чинників суб'єктивного характеру можуть бути позначені брак стратегічного планування у цій сфері та слабкість контролю з боку держави власне за процесом імплементації. Як наслідок – при недостатній державній фінансовій підтримці заходів із реалізації умов конвенцій, використання альтернативних джерел фінансування є незадовільним. Слід також зауважити, що роль органів місцевого самоврядування, місцевих

державних адміністрацій у підготовці державних цільових програм з питань охорони довкілля є незначною.

Недоліком розвитку природоохоронного законодавства є відсутність механізму комплексного запобігання та контролю забруднення НПС. В основу регулювання покладено систему обліку викидів та надання окремих дозволів на використання ресурсів і ліцензій на забруднення. Нормативно не визначена мережа стимулів запобігання забрудненню шляхом використання «чистих» технологій, заміні токсичних компонентів. На даний час не існує актів, які б поєднували питання охорони земель, атмосферного повітря, вод, поводження з відходами, фізичних факторів впливу (шум, вібрація, запахи), раціонального використання сировини та енергії та безпеки виробництва.

Реформування правової бази має здійснюватися шляхом системних змін в законодавстві, що дозволить створити механізм правового регулювання у відповідних сферах відносин. Вказані зміни можуть бути досягнуті шляхом заходів загального та спеціального характеру. Заходи загального характеру спрямовані на зміну системи природоохоронного законодавства в цілому. Спеціальні заходи – на вдосконалення конкретних нормативних актів, що входять до цієї системи.

У зв'язку із наведеним, слушним виявляється зауваження щодо наявності нагальної потреби у розробці Концепції розвитку екологічного права та законодавства України. Метою такої Концепції мають бути пропозиції стосовно основ екологічного законодавства, що спирається на прогнозні оцінки і перспективні програми соціально-економічного розвитку держави; обґрунтування системної основи і принципів побудови, дії і розвитку законодавства, встановлення обґрунтованих пропозицій співвідношення видів законів, законів і підзаконних актів, законів і міжнародно-правових актів, а також внутрішнього зв'язку між підрозділами системи законодавства (галузі, підгалузі, нормативно-правові комплекси і правові інститути); чітке визначення критеріїв законодавчого регулювання; розробка механізму забезпечення дії закону¹⁷¹.

До заходів загального характеру можна також віднести такі.

¹⁷¹ Гетьман А.П. Правові засади державної екологічної політики в сфері охорони довкілля// Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 верес.

2013 р., м. Дніпропетровськ – Д.: Національний гірничий університет, 2013-С.54

1. Розробка плану вирішення нагальних проблем імплементації положень ратифікованих Україною природоохоронних Конвенцій у національне законодавство.

2. Створення кодифікованого законодавчого акту шляхом прийняття Екологічного кодексу або редагування Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який поєднав би питання охорони різних природних об'єктів, зокрема, при здійсненні господарської діяльності, регулювання правил, стандартів, нормативів, дозволів та лімітів, основні засади ринкових механізмів раціонального природокористування.

3 Розробка процедури, регуляції та методичних підходів до запровадження Стратегічної екологічної оцінки реалізації галузевих, територіальних та об'єктових планів, проектів та програм в межах імплементації положень Ріо до національної політики України.

Спеціальні заходи мають стати предметом подальших досліджень.

2.3 Адаптація законодавчо-нормативної бази до пріоритетів сталого розвитку: конкурентоспроможність та екологізація економіки¹⁷²

Актуальність. Історичний розвиток, соціо-еколого-економічні фактори та політичні події в Україні загострили значимість практичних зрушень у сфері євроінтеграційного вектору держави. Євроінтеграція України є інструментом реалізації стратегічних цілей і завдань національного соціально-економічного розвитку та збереження і раціонального використання ресурсів навколишнього природного середовища (НПС). Розгортання соціально-економічних перетворень в Україні, стрімке зростання відкритості її економіки та посилення конкурентної боротьби на національному та міжнародних ринках створили умови прискорення процедур гармонізації законів і нормативів фактично у всіх галузях діяльності суспільства. Наша держава має вагомі технологічні рішення в авіаційній і військовій промисловості, а тому має власні інноваційні нормативні документи. Проте враховуючи концептуальні вектори вирішення екологічних проблем в світі та Європі (частиною якої є і Україна), розвиток агропромислового сектору, як важливого конкурентоспроможного сектору економіки, доцільним є використання досвіду країн ЄС щодо адаптації законодавчо-нормативної бази у всіх сферах життєдіяльності суспільства, якості продукції, раціонального природокористування тощо.

Враховуючи те, що, за даними статистики, частка взаємної торгівлі країн Європейського Союзу (ЄС) усередині об'єднання перевищує 60 % їх загального товарообороту, можна констатувати про низький рівень залученості України до загальноєвропейського поділу праці¹⁷³.

¹⁷² Автор Строченко Наталія Іванівна

¹⁷³ Про внутрішнє і зовнішнє середовище в Україні у 2013 році: щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – 576с. (С. 399).

Водночас намагання бізнесу досягти випереджального зближення з євростандартами у різних галузях економіки досить часто зустрічає труднощі щодо їх повноцінного впровадження, які постають із незавершеності економічних реформ в Україні та несформованості відповідного економіко-правового середовища та не задовільних темпів адаптації законодавчо-нормативних документів.

Важливими для дослідження особливостей і принципів зближення із правовими системами ЄС є роботи російських вчених: А. Гавердовського, С. Бахіна, Л. Ентіна, Е. Усенка, С. Черніченка, Ю. Юмашева, а також таких зарубіжних вчених, як Н. Блокер, Е. Бредлі, Ж. Булюї, М. Вестлейк, М. Дженіс, У. Драетт, А. Еванс, Г. Єніке, Ж. Колаза, В. Кернз, Д. Лазок, Б. Лиманчи, Д. Маклеод, М. Мартма, Ж. Нулуї, А. Татам, Ж. Тускоз, Ж. Штайнер та ін.

Економічні аспекти проблем європейської інтеграції України вивчають: Л. Гальперіна, О.Гладський, Н. Гончаренко, І. Єгоров, С. Науменко, М. Калина, О. Ковальова, В. Онищенко, В. Папп, В. Сіденко, О. Шнирков, які розглядають різні аспекти проблеми відповідності української економіки європейським вимогам та напрямки необхідних системних зрушень. Принципи, проблеми та перспективи наближення правової системи України до права ЄС, необхідність імплементації Україною міжнародних угод вивчають: Г. Бувайлик, В. Буткевич, С. Войтович, В. Денисов, А. Довгерт, В. Євінтов, В. Забігайло, Л. Заблоцька, В. Кисіль, М. Козюбра, В. Копійка, В. Крушинський, Сандровський, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, А. Філіпенко, Т. Шинкаренко, О. Шнирков, та ін.

Новизна. Обґрунтування інструментарію, особливостей адаптації законодавчо-нормативної бази за умови підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів між Україною та ЄС. Розробка теоретико-методологічних основ і завдань для України у сфері європейської інтеграції, ресурсо-, енергоефективності, як обов'язкових складових конкурентоспроможності у всіх галузях економіки.

Основна частина. Діяльність із запровадження політики євроінтеграції в Україні започатковувалась у форматі зелених, рожевих і білих книг разом з обговоренням цих документів із зацікавленими сторонами¹⁷⁴. Такі документи також один з головних інструментів формування політики й ухвалення урядових рішень у ЄС. Зелені книги

¹⁷⁴ Біла книга. Про політику адаптації віт – чизняного законодавства у галузі норм і ста – ндартів до європейських вимог. – К. : Держ – споживстандарт України, 2006. – 65 с.

зазвичай готують на різних етапах процесу вироблення політики. Завдання зеленої книги – порушення конкретної проблеми у певній сфері державної політики, визначення її масштабів і суспільних груп, зацікавлених у її вирішенні. Рожева книга є настановою щодо адаптації технічного законодавства в галузі нормативів до вимог ЄС для країн, що хочуть набути в них членства. Рожева книга охоплює такі галузі: транспорт; хімічну; фармацевтичну; косметичну галузі; електробезпеку й електрообладнання; горизонтальні та процедурні заходи; промислову політику; політику підтримання малого та середнього бізнесу; перероблені сільськогосподарські продукти та ін. Завдання білої книги: ознайомлення громадськості з варіантами політики щодо адаптації вітчизняного законодавства; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; сприяння сталому зростанню економіки; поліпшення захисту життя, здоров'я людей, НПС, прав споживачів; усунення технічних бар'єрів у торгівлі, що, своєю чергою, дасть змогу підвищити культуру виробництва і споживання продукції та послуг. ПОСИЛКА на булу.

Нині міжнародна конкурентоспроможність України низька і залишається такою вже впродовж кількох років (табл. 1, рис. 1). Погіршення макроекономічних показників засвідчує вичерпання спроможності національної економіки інерційного розвитку. У сучасній глобалізованій економіці стійкої динаміки набувають лише країни, які здійснюють цілеспрямовану політику, орієнтовану на максимальне розкриття наявних і перспективних конкурентних переваг.

Таблиця 1

Зовнішня торгівля агропромисловою продукцією України

Показники	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Доля АПК в загальному експорті, %	12,6	16,2	24,0	18,7	18,7	26,0
Динаміка експорту продукції АПК України, млн долл. США	4307,0	10824,7	9514,9	8622,5	12804,1	17880,6
Динаміка імпорту продукції АПК України, млн долл. США	2684,1	6456,6	4936,2	5096,6	6346,7	7519,8
Доля АПК в загальному експорті, %	7,4	7,5	10,9	9,4	7,7	8,9
Динаміка імпорту готових харчових продуктів, млн долл. США	1454,9	2679,2	2034,3	2239,4	3026,7	2965,4

Складено за ¹⁷⁵

¹⁷⁵ Про внутрішнє і зовнішнє середовище в Україні у 2013 році: щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – 576с. (С. 399).

Одними із головних причин того, що продукція вітчизняного виробництва є неконкуренто – та неекспортоспроможною на внутрішньому і на зовнішньому ринку, є її висока ціна, низька якість, висока енерго – і матеріаломісткість, що пов'язано, зокрема із: випуском продукції за застарілими стандартами; уповільненням процесу адаптації національних стандартів до міжнародних та європейських; уповільненням впровадження в Україні технічних регламентів відповідно до директив ЄС і відповідних технічних регламентів інших країн – членів Світової організації торгівлі (СОТ); недостатньою оперативністю доведення інформації про технічні регламенти, стандарти та процедури оцінки відповідності країн – членів СОТ до зацікавлених органів виконавчої влади, національних виробників; недостатнім рівнем оснащення національних органів з оцінки відповідності сучасними засобами вимірювальної техніки і обладнанням (такі тенденції негативно впливають на конкурентоспроможність органів із сертифікації з іноземними компаніями, що може призвести до втрати ринку послуг національних органів з оцінки відповідності); невизнанням національної системи акредитації на європейському і міжнародному рівнях; малої кількості впроваджених всіх видів систем управління тощо

Для вирішення зазначених проблемних моментів Україна приєдналася до Кодексу доброчинної практики з розроблення, ухвалення та застосування стандартів у межах Угоди про технічні бар'єри в торгівлі СОТ а для практичної реалізації кодексу нині в Україні функціонують 152 технічні комітети стандартизації за різними напрямками діяльності. За останній рік наша держава вибрала найбільш прогресивний варіант процесу адаптації технічного законодавства та нормативної бази до європейських вимог – від низьких темпів адаптації і вдосконалення інфраструктури системи технічного регулювання до здійснення масштабної адаптації законодавчої та нормативної бази, заміни великої кількості застарілих національних стандартів на прогресивні міжнародні та європейські, проведення у суспільстві широкої просвітницької кампанії щодо застосування нових норм і правил.

Важливим аспектом євро інтеграційного вектору є підписання економічної частини Угоди про асоціацію. Проте для розширення торговельних зв'язків необхідно підписати Угоду про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Agreements on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Goods (ACAA), (Угода АСАС) –

майбутня угода, яку планується оформлювати протоколом до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (стаття 57 Угоди про асоціацію). Угода АСАА передбачатиме, що торгівля товарами між ЄС та Україною у секторах, які охоплюються такою угодою, буде проводитися на тих самих умовах, які застосовуються в торгівлі між країнами-членами ЄС. Відкритий формат Угоди АСАА передбачає, що після адаптації законодавства, створення відповідної інфраструктури та перевірки відповідності європейським нормам у певних секторах, ці сектори буде внесено до Угоди АСАА без необхідності повторної ратифікації. Вільний доступ продукції на ринки Сторін буде забезпечено на основі взаємного визнання сертифікатів відповідності на таку продукцію. Подальші кроки України з адаптації законодавства будуть приводити до включення до Угоди АСАА інших видів продукції, за якими буде відкриватись взаємний доступ продукції на ринки Сторін на основі взаємного визнання сертифікатів відповідності (рис. 2).

Після набрання чинності Угодою АСАА (в якості протоколу до Угоди про асоціацію з ЄС) регуляторний режим для видів продукції, на які поширюється Угода АСАА, буде характеризуватися таким: технічні регламенти України будуть відповідати регламентам та директивам ЄС; національні стандарти повинні бути ідентичними гармонізованим європейським стандартам під відповідні регламенти та директиви ЄС; на види продукції, на які поширюється дія Угоди АСАА, буде наноситися європейський знак відповідності СЕ; ринковий нагляд в Україні здійснюватиметься відповідно до Законів України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» та «Про загальну безпечність нехарчової продукції»; інфраструктура технічного регулювання щодо цих видів продукції буде визнана такою, що відповідає вимогам ЄС; при експорті української продукції в ЄС торговельні партнери України та органи ринкового нагляду держав – членів ЄС повинні визнавати видані в Україні декларації про відповідність та сертифікати відповідності; Україна одержить право визначати українські органи з оцінки відповідності, які мають право здійснювати роботи з оцінки відповідності продукції технічним регламентам, що відповідають регламентам та директивам ЄС та ін.

Для практичної реалізації адаптованих законодавчо-нормативних документів необхідно враховувати, що ЄС сьогодні є єдиним регіоном у усьому світі, в якому мета захисту НПС рівнозначна і визнана на одному

рівні з метою економічного зростання (ст. 2 і 6 Договору про утворення ЄС). Екологічне законодавство ЄС розроблялося протягом останніх 30 років, в його складу входить близько 300 законодавчих актів, включаючи директиви, постанови, рішення і рекомендації, а також цілий ряд офіційних листів і інших політичних документів. Однак, основна правова структура в галузі охорони НПС – звід законодавчих актів у сфері природоохоронної діяльності, включає приблизно 70 директив та 21 постанову. До складу екологічного законодавства ЄС входять:

- регламенти, які утворюють адміністративну структуру, таку, як Європейське агентство з охорони НПС, фінансовий інструмент LIFE, фінансове сприяння виробництву екологічно чистої продукції або Cohesion Fund;

- процедури маркування сертифікатами екологічної чистоти, оцінки ризику від використання хімікатів і схем екологічного аудиту);

- рішення щодо надання фінансової допомоги, рішення введення екологічного маркування для специфічних груп продуктів тощо;

- рекомендації Комісії або Ради які не мають обов'язкової сили;

- послання, які не мають обов'язкової юридичної сили. Вони розсилаються Комісією іншим організаціям, зокрема Раді та Парламенту, і роз'яснюють позицію Комісії з певної проблеми. З початку 90-х років кількість послань, що стосуються природоохоронних питань, збільшилася;

- екологічні програми дій Співтовариства розроблялися з початку 1970-х років. Вони слідували за політичними резолюціями Парламенту та Ради. Між 1973 р. і теперішнім часом на рівні ЄС були схвалені сім природоохоронних програм дій. Наприклад, Директива ЄС «Про комплексне запобігання та контроль забруднень (КПКЗ). Директива КПКЗ вступила в силу на території Європейського союзу 30 жовтня 1996 року. Основні цілі Директиви КПКЗ полягають у наступному: гармонізація законодавства України і ЄС з метою запровадження інноваційної екологічної політики та енергетичної ефективності; забезпечення комплексного запобігання та контролю забруднення шляхом розробки і видачі індивідуальних комплексних дозволів промисловим підприємствам; регулювання впливів на НПС в цілому, і забезпечення високого рівня її охорони та захисту¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Национальная стратегия гармонизации экологического законодательства. Доступно за адресою www.wecoop-project.org/ru/database20

Особливістю європейської стандартизації є своєрідний компроміс між двома підходами до стандартів: з точки зору якості НПС для людини і з позиції мінімальних викидів, пов'язаних з найкращими доступними технологіями. Конфлікт між цими підходами переходить на технічний рівень. Тому стандарт найбільш доступної технології – це стандарт, заснований на технології. Таким чином, особливості адаптації законодавчо-нормативної бази у ЄС полягають у наступному:

- для кожної галузі виробництва визначаються власні найбільш доступні технології які постійно розвиваються і удосконалюються;
- умови дозволу повинні визначатися з урахуванням місцевих факторів, оцінка яких виконується відповідним дозвільним органом¹⁷⁷.

Такі методологічні підходи є першочерговим завданням для України у сфері європейської інтеграції та ресурсної та енергоефективності, як обов'язкових складових конкурентоспроможності у всіх галузях економіки. Крім того, суттєвими першочерговими кроками щодо поліпшення практичних результатів у сфері євроінтеграції з питань охорони і раціонального природокористування України мають стати:

- адаптація і гармонізація законодавчо-нормативних документів у галузі;
- запровадження більш чистих технологій, створення консорціумів та альянсів українських підприємств з потужними компаніями країн ЄС;
- поширення інформації щодо інвестиційних потреб та можливостей в українському аграрному виробництві, надання інформаційно-методичної та правової підтримки залученню інвестицій з країн ЄС в екологічне і органічне сільське господарство;
- запровадження сучасних форм міжнародного спільного фінансування стратегічних інвестиційних проектів, насамперед – у галузях енергетичної інформаційної транспортної інфраструктури;
- ресурсо-, – та енергозбереження, розбудова альтернативної енергетики;
- формування системи взаємного захисту інвестицій та протидії проявам недобросовісної конкуренції з боку представників всіх країн.

¹⁷⁷ Гармонизация российского законодательства с законодательством ЕС в целях внедрения в России НДТ для достижения инновационной экологической и энергетической эффективности. Блок 1.1. Анализ пробелов в законодательстве, Национальная стратегия гармонизации экологического законодательства. Доступно за адресою www.wecoop-project.org/ru/database20. С. 81

Звідси пропозиції щодо гармонізації законодавчо-нормативних документів в галузі платежів за забруднення НПС необхідно розглядати у двох аспектах: довгостроковому і короткостроковому. Довгостроковий аспект концепції пов'язаний з прагненням сформулювати в перспективі теоретично обґрунтований і практично ефективний механізм інтерналізації екстернальних витрат, а також забезпечення екологічно безпечного і економічно сталого розвитку. Короткостроковий аспект покликаний закріпити в законодавчій та нормативно-правовій формі адаптований міжнародний досвід екологізації економіки країни з метою збереження НПС від негативного антропогенного впливу. Звідси довгострокова концепція екологізації економіки базується на ряді принципових положень:

- громадянська (у тому числі, фінансова) відповідальність виробника за повний життєвий цикл продукції та її вплив на НПС;
- введення для малого та середнього бізнесу не дозвільної системи викидів (скидів) у природне середовище, а декларування дотримання норм, а також створення стимулів для компаній вводити очисні споруди, «зелені» виробничі фонди через їх прискорену амортизацію і, відповідно, економію податку на майно організацій;
- перенесення акценту з платежів (штрафів) за забруднення (кінець технологічного процесу), продукцію і відходи на платежі на вхідні фактори виробництва, особливо платежі, стимулюючі енерго-, матеріало-, водо-і природозбереження.

Такі платежі повинні стимулювати перехід підприємств на найкращі доступні технології та відповідні методи:

- перенесення податкового тягаря з праці і капіталу на використання та забруднення НПС, зокрема, на рентні податки (природна рента в якості об'єкта оподаткування);
- повна (наскільки можливо в реальних умовах) інтерналізація екстернальних екологічних витрат (облік в собівартості не тільки природоохоронних витрат підприємства, а й витрат суспільства на ліквідацію негативного впливу даного підприємства);
- юридично оформлена торгівля дозволами (квотами) на викиди в атмосферу парникових газів, а також таких як діоксид сірки, оксиди азоту тощо;
- перехід в майбутньому, після експериментальної перевірки, від платежів за забруднення середовища тільки на основі ГДК на платежі з урахуванням затверджених до того часу найбільш доступних технологій;

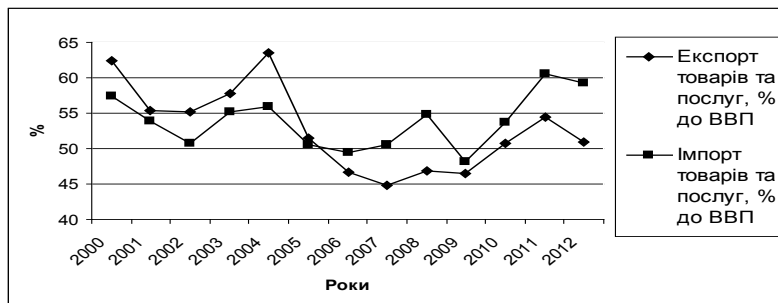

Рис. 1 Динаміка показників розвитку зовнішнього сектору економіки України (Складено за ¹⁾)

– використання відрахувань від платежів за забруднення НПС при видобутку невідновних природних ресурсів (як факторів виробництва) на природовідновні або компенсаційні заходи;

– максимальне економічне стимулювання переробки відходів (принцип «скорочення відходів – повторне використання – утилізація відходів»), виробництва з них корисної продукції і переходу до використання відновлюваних природних ресурсів замість невідновних;

– власникам нових придбаних активів надаються пільги (у часі і за розмірами) з платежів за негативний екологічний вплив;

– розробка напрямків розвитку економічних інструментів у галузі охорони НПС, системи платного природокористування та плати за негативний вплив на НПС в ув'язці зі стратегічними розробками в сфері соціально-економічного розвитку країни, включаючи галузеві, регіональні, макро-і мікроекономічні аспекти, які повинні бути орієнтовані на сталий соціально-еколого-економічний розвиток;

– платежі за негативний вплив на НПС повинні розглядатися в системі економічних інструментів охорони НПС та природокористування, а також охорони здоров'я людини від несприятливого НПС, в числі яких найбільш важливими крім власне платежів за негативний вплив є: податки на продукцію і процеси виробництва, які спричиняють негативний вплив на НПС (наприклад, податки на енергетичне і моторне паливо, автомобілі виробництва автомобільних покришок, упаковки і мінеральних добрив); розширення застосування заставне-зворотних схем (застава включається в ціну товару, що купуєть-

ся і повертається покупцеві при поверненні їм використаного товару виробникові або муніципальним службам збору відходів) для такої продукції, як автомобілі, автомобільні шини, холодильники, пральні машини, плити, комп'ютери, змащувальні масла, акумулятори та батарейки) і для стимулювання прокату (оренди) товарів тривалого користування і, тим самим, скорочення відходів,

– цільове використання більшої частини коштів, що збираються у вигляді платежів за негативний вплив для фінансування регіональних екологічних програм та ін.

Із врахуванням стану галузей економіки, торговельних зв'язків, потенційних можливостей нашої держави у формуванні світових передумов продовольчої та енергетичної безпеки, основ «зеленої» економіки та концептуальних векторів розвитку України державну політику щодо адаптації законодавства у галузі норм і стандартів до європейських вимог необхідно:

- модернізувати законодавчу базу в галузі стандартизації, метрології, сертифікації, акредитації, якості, державного нагляду за ринком відповідно до вимог СОТ та ЄС на основі вивчення сучасного європейського досвіду та світової практики;

- впроваджувати європейські і міжнародні стандарти за рангом пріоритетності й соціо-еколого-економічної значимості для держави;

- удосконалити сутність і форми роботи із адаптації технічного законодавства та нормативної бази найперше у галузі екологічних стандартизації і сертифікації так, як характеристики і тенденції якості продукції і НПС постійно змінюється, що потребує використання практики нового підходу;

- оптимізувати інфраструктуру системи технічного регулювання відповідно до потреб економіки та інтересів споживачів;

- готувати кадри у сфері технічного регулювання, компетентність яких визначатиметься на європейському рівні;

- сприяти широкомасштабному впровадженню в Україні сучасних управлінських технологій, зокрема, систем управління якістю, систем екологічного та енергетичного управління, інтегрованих систем управління.

Продовження процесу адаптації законодавства України до вимог законодавства ЄС полягає в адаптації нормативно-правових актів, що за предме-

Рис. 2. Функціонування сфери технічного регулювання в Україні (без дії технічних регламентів)

том правового регулювання належать до пріоритетних сфер, правовідносин в яких регулюються правом ЄС, наприклад:

– Закон «Про безпеку продукції», проект якого розроблено на підставі Директиви Європейського парламенту та Ради ЄС 2001/95/ЄС від 3 грудня 2001 року про загальну безпеку продукції. Проект встановлює загальні засади розміщення і розповсюдження на ринку продукції, безпечної для життя та здоров'я людей, і регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, розповсюджувачами й особами, які користуються послугами ринку¹⁷⁸.

– Закон «Про державний ринковий нагляд за додержанням вимог щодо безпеки продукції та послуг», проект якого розробляється для створення в Україні ефективного ринкового нагляду відповідно до міжнародної практики; передбачити в ньому контроль безпечності

та якості продукції на всіх стадіях життєвого циклу. Основним принципом державного ринкового нагляду вважати виконання запобіжних дій через перевірки дотримання виробника;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення систем управління якістю, систем екологічного управління та інших систем».

Висновки. Проведено системне обґрунтування інструментарію, особливостей адаптації законодавчо-нормативної бази в Україні. Систематизовані переваги від розширення торговельних зв'язків внаслідок підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів. Доведено, що запропоновані методологічні підходи до адаптації законів і нормативів є першочерговими завданнями для України у сфері європейської інтеграції та ресурсо-, енерго-ефективності. Крім того, суттєвими першочерговими кроками щодо поліпшення практичних результатів у сфері євроінтеграції з питань охорони і раціонального природокористування України мають стати довгострокова концепція екологізації економіки та перехід підприємств на найкращі доступні технології.

¹⁷⁸ Спільний проект Європейського Союзу та Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй Захист прав споживачів в Європейському Союзі та Україні. Аналітичний звіт. К : 2007 р. – 36 с. Доступно за адресою www.consumerinfo.org.ua/upload/.../ConsumerProtectionReport-ua.pdf

2.4. Реалізація міжнародної екологічної політики на національному рівні¹⁷⁹

Актуальність. Загальним напрямом діяльності, націленої на вирішення екологічних проблем в глобальному масштабі (як на міжнародному, так і на державному рівнях), є усунення суперечності між «економікою» і «екологією»: повернення економіці функції механізму задоволення суспільних потреб і розвиток екологічних потреб до рівня основної.

Екологічна загроза в широкому сенсі – не перешкода економічному розвитку, а прояв або діагноз хвороби розвитку. Тому боротися потрібно не стільки з окремими екологічними проблемами, скільки з глибинними їх причинами. Однією з найважливіших причин є пріоритет розвитку матеріальних потреб на шкоду духовним. Уявний парадокс полягає в тому, що, коли людство буде менше стурбоване матеріальними аспектами буття і більше духовними, виникнуть кращі можливості для задоволення і матеріальних потреб. Це відбудеться, оскільки зміна свідомості веде до зміни структури потреб, платоспроможного попиту, цінових пропорцій, критеріїв ефективності, і, отже, структури потоків інших, більш «матеріальних» (і в силу цього природо-, енерго – і матеріаломістких) ресурсів. Науково-технічна сфера, зокрема, змогла б давати рецепти значно більш ефективного задоволення матеріальних потреб, забезпечуючи не стільки поступове зростання споживчих властивостей окремих товарів, скільки якісний підхід в задоволенні потреб.

Вітчизняні та зарубіжні вчені достатньо уваги приділяють дослідженню екологічних факторів економічного розвитку суспільства, вирішенню міжнародних проблем природокористування. Зокрема, можна назвати таких вчених, як Є. Борщук, Б. Буркинський, Н. Гахович, Б. Данилишин, С. Ілляшенко, Л. Купінець, Т. Туниця, Є. Хлобистов, М. Хвесик, ін. Незважаючи на досить високий рівень наукових досліджень та розробок у вищезазначеному напрямі, питання розробки

¹⁷⁹ Автор Князєва Тетяна В'ячеславівна

концептуальних положень вирішення глобальних проблем природокористування та ефективної реалізації міжнародної екологічної політики на національному рівні залишається відкритим.

Новизна. У роботі удосконалено принципову схему, що описує логічну послідовність дій і процесів, пов'язаних з реалізацією міжнародної екологічної політики на національному рівні з вирішення глобальних екологічних проблем, в основу якої покладено необхідність якісної зміни світогляду, системи суспільних цінностей, уявлень про розвиток економіки і цивілізації в цілому, ставлення до природних ресурсів як до блага та інтерналізацію екстернальних витрат.

Викладення матеріалів основного дослідження. Для вирішення міжнародних екологічних проблем на рівні викорінення їх причин необхідно забезпечити раціональний розподіл виробничих ресурсів. Для цього структура попиту і пропозиції повинна формуватися з урахуванням максимально повного відображення в складі витрат виробництва будь-яких видів товару об'єктивних економічних оцінок природних ресурсів та екологічних впливів. Нинішня структура суспільних потреб і попиту не відповідає принципам сталого розвитку. Рівень екологічних потреб значно нижче, ніж необхідно, щоб запобігти глобальну екологічну загрозу. Одним з базисних положень національної екологічної політики має бути наступне: вирішення глобальних екологічних проблем можливе лише в результаті якісної зміни світогляду, системи суспільних цінностей, уявлень про розвиток економіки і цивілізації в цілому. Оскільки корені екологічної загрози знаходяться у свідомості людини, яке являє собою інформаційну структуру, то задача еволюції світогляду може бути вирішена за допомогою зміни міститься у свідомості інформації, а для цього необхідно розробити і впровадити нові підходи до змісту та організації освіти в цілому і, перш за все, гуманітарного та екологічної освіти, а також до роботи засобів масової інформації. Необхідна розробка інформаційної політики, яка включала б у себе генерацію інформації, розробку найбільш ефективних способів її поширення на національному рівні, так і в міжнародному масштабі (включаючи системи дошкільного виховання, освіти, засоби масової інформації, телекомунікації, комп'ютерні ігри і т.д.), а також моніторинг, оновлення і розвиток самої системи. Інформаційні ресурси є найбільш ефективним засобом зміни потоків ресурсів. Цілеспрямоване підпорядкування певним планом, поводження з інформацією на всіх стадіях від її генерації до моніторингу результатів роботи системи дасть

можливість домогтися найкращих результатів у такому розподілі решти ресурсів, яке відповідало б принципам сталого розвитку суспільства.

Принципова схема, що описує логічну послідовність дій і процесів, пов'язаних з реалізацією міжнародної екологічної політики на національному рівні з вирішення екологічних проблем представлена на рис.

Становлення екологічної політики держави, у т.ч. на рівні регіонів, її кількісні та якісні орієнтири обумовлені практикованими підходами в організації процесу виробництва благ, властивих конкретному історичному періоду.

Реалізація економічного інтересу, з одного боку, сприяє підтримці умов життєдіяльності суспільства (власне політика природокористування), з іншого призводить до зростання техногенного тиску на довкілля й обумовлює необхідність його компенсації на певному етапі розвитку (екологічна політика). У зв'язку з цим можливі такі рівні реалізації екологічної політики: рівень держави, громадських рухів і громадянської спільноти (притаманне розвинутим країнам); рівень суспільних рухів. Саме ставлення до природних ресурсів як до блага виступає основою формування аналізованої політики – так залучення їх у господарський оборот забезпечує насичення первинних потреб; далі, у міру розвитку продуктивних сил, усвідомлюється участь природних ресурсів у задоволенні екологічної потреби як невід'ємної складової умов життєдіяльності.

Останнє зумовлює роль і місце природних ресурсів у структурі еколого-економічних відносин, що знаходить відображення в інтеграції власне політики природокористування та екологічної політики як її компонента. При цьому актуалізовано умова сприйняття природних ресурсів як блага на всіх рівнях господарювання, що дозволить забезпечити системний підхід до реалізації сукупності політик природокористування в контексті їх екологізації, підвищуючи ефективність останніх і трансформуючи структуру національної економіки за допомогою пошуку нового ефективного інструментарію відповідності специфічним вимогам. Виконання даної умови сприяє становленню цілісної системи політик, спрямованої на пом'якшення еколого-економічної суперечності, що характеризується наявністю сукупності прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами (сприйняття навколишнього природного середовища як блага, відбите в політиці держави, носитиме лише декларативний характер за відсутності механізмів інтеграції відповідних компонентів у політики суб'єктів інших рівнів господарювання). Задоволення потреб відбувається в процесі безпосереднього поглинання природних благ або ж їх залучення в господарський оборот.

Рис. Логічна послідовність дій і процесів, пов'язаних з реалізацією міжнародної екологічної політики на національному рівні з вирішення екологічних проблем (удосконалено автором за 180, 181, 182, 183)

¹⁸⁰ Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії : монографія / Л.С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 240 с.

¹⁸¹ Буркинський Б.В. Глобалізація економіки та національна екологічна доктрина. / Б.В. Буркинський, Т. Галушкіна // Економіст. – 2002. – №9. – С.20-23.

¹⁸² Ілляшенко С.М. Еколого-орієнтована інноваційна культура як передумова сталого розвитку / С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна // Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С.67-68.

¹⁸³ Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.

Цінність використання природних ресурсів виражається через економічну корисність, вартість і споживчу вартість, одержувану суспільством в поточний період часу. Формування вартості благ, що надаються навколишнім природним середовищем, в значній мірі залежить від способу їх отримання. Так блага, що надаються лісовими ресурсами, виражаються у вигляді захисних (охорона вод, поліпшення клімату, захист від бур, захист ґрунтів від ерозії та ін.), соціальних (естетичне сприйняття території, психологічний комфорт, нейтралізація негативного впливу виробництва благ на середовище проживання та ін.) та інших функцій¹⁸⁴.

Вони не мають вартості до моменту усвідомлення суспільством необхідності докладання праці для їх забезпечення і підтримки, але характеризуються корисним ефектом, обумовленим існуванням даних благ.

Блага, призначені для задоволення первинних потреб, характеризуються цінністю тільки за умови усвідомлення їх індивідом, вартість вони набувають при додатку цілеспрямованих зусиль для їх отримання. Блага, що залучаються до господарського обороту, мають цінність, обумовлену участю (прямим або опосередкованим) у процесі виробництва предметів споживання і перенесенням їх вартості на вартість останніх. Блага, які використовують для задоволення вторинних потреб, цінні за умови усвідомлення потреби в них, мають вартість за умови дотримання принципу платності. Цінність і вартість благ, пов'язаних з реалізацією рекреаційної функції, аналогічна характеристикам благ, що задовольняють фізіологічні потреби. Ряд потенційних благ-субститутів, що мають вартість, споживчу вартість, економічну корисність, для більшості носіїв потреби не уявляють інтересу чинності інерційності мислення, потреби додаткових витрат з пристосування технології та інших причин. Це нетрадиційні джерела енергії, цінність яких не усвідомлена повною мірою у зв'язку з достатньою забезпеченістю суспільства традиційними енергоресурсами в даний момент часу.

Для визначення кількісного значення економічної цінності природних ресурсів ряд авторів використовують підходи^{185, 186}: ринкової оцінки, ренти, витратний підхід, альтернативну вартість, загальну економічну цінність. Не дивлячись на пропрацьованість даних під-

¹⁸⁴ Soederbaum P. Ecological Economics. Political Economics Approach to Environment and Development. Earthscan, London, 2000, 365 p.

¹⁸⁵ Pearce D., Turner K., Bateman I. Environmental Economics. An Elementary Introduction. Baltimore, 2003, 323 p.

¹⁸⁶ Siebert H. Economics of environmental theory and policy. Berlin, 1998, 187 p.

ходів, їх недоліком є заниження цінності, обумовлене урахуванням переважно поточного використання природних ресурсів. Існує думка про більшу опрацьованість підходів до оцінки природних ресурсів, що безпосередньо використовуються в господарському обороті, інформація ж про цінності інших екологічних благ не поширюється в суспільстві з такою ж інтенсивністю як «ринкові цінові сигнали». Оцінка їх можлива на підставі механізмів виявлення переваг – «метод готовності платити», який має відносний характер і для отримання об'єктивного результату вимагає врахування комплексу факторів: платоспроможність населення, рівень розвитку продуктивних сил і т.д. Проте, обмеженість більшості природних ресурсів обумовлює виникнення проблеми алокації залучення природних ресурсів у господарський оборот. Перенесення використання всіх природних ресурсів в майбутні періоди навряд чи можливо, оскільки суспільство не в змозі відмовитися або радикально обмежити їх споживання в силу об'єктивних причин, пов'язаних з актуалізованістю низки потреб. Однак цінність природних ресурсів, призначених для використання в майбутньому з плином часу, буде зростати пропорційно усвідомленню рідкості природних комплексів. Існує думка, що критерієм прийняття рішення про тимчасовий розподіл природних ресурсів повинен виступати не тільки вартісний показник, а сукупність факторів, що визначають соціальний вибір суспільства (екологічні, культурні, моральні та інші пріоритети), що призводить до необхідності, створення інституційних методів регулювання взаємовідносин товариствами навколишнього природного середовища¹⁸⁷. При цьому важливу роль виконують такі характеристики природних благ як доступність (вільні та економічні), походження (господарські та природні), ступінь обмеження у використанні (перенавантажуванні і неперенавантажуванні).

Класифікація природних благ за ознаками суперництва в споживанні значною мірою залежить від типу потреб, що задовольняються їм. Так блага, що задовольняють потреби індивіда в результаті залучення природних ресурсів у господарський оборот, є чистими приватними. Природні ресурси, перебуваючи у власності держави, розподіляються між носіями потреби відповідно до прийнятих в господарській системі нормами, закріпленими на законодавчому рівні. Це обумовлює виникнення конкурентних відносин у споживанні природних ресурсів, можливість

¹⁸⁷ Mills E., Graves P. The economics of environmental quality. N.Y., 1986, 176 p.

виключення суб'єктів, наміри або діяльність яких не відповідають вису- нутим умовам. Тим самим, з одного боку, ініціюється поява економічного інтересу у господарюючого суб'єкта в організації виробництва благ, учас- ті в процесі розподілу природних ресурсів, з іншого – формуються вимо- ги до блага, обумовленої зрештою економічною ефективністю діяльності господарюючого суб'єкта.

Блага, що задовольняють рекреаційну потребу і знаходяться в при- ватній власності, є чистим приватним благом, виключеним зі споживання, мають економічну цінність для його власника. Асиміляційний потенціал території, як складовий елемент рекреаційної функції природних ресур- сів, доцільно розглядати відповідно до еволюції техногенного тиску на середовище існування. До досягнення пікового значення навантаження воно виступає чистим суспільним благом, потім набуває характеристики змішаного суспільного блага, що вимагає докладання зусиль по його під- тримці на підставі розробленого державою комплексу заходів щодо обме- ження негативного впливу, що допускає ймовірність пошуку «політичної ренти», встановлення необґрунтованих субсидій. В результаті діяльність господарюючих суб'єктів, пов'язана з мінімізацією негативного впливу на навколишнє природне середовище базується на невідповідності інтересів суб'єктів власності держави і господарюючого суб'єкта. Суспільство за- цікавлене в зменшенні шкоди від забруднення, а господарюючий суб'єкт у зниженні природоохоронних витрат, які відображаються на економічній ефективності його діяльності.

Для суб'єктів-носіїв потреби якість середовища проживання є рівно- доступною і не виключним із споживання благом, що призводить до ви- никнення проблеми безбілетника¹⁸⁸. При ідеальному підході суб'єкти са- мостійно визначають цінність якості середовища проживання і оплачують придбання даного блага добровільно. Готовність платити за збереження якості середовища проживання визначається доходами різних соціальних груп, рівнем освіти і культури їх представників і багатьма іншими чинни- ками. Споживання даного блага відбувається колективно і необхідна точна інформація про граничні вигоди кожного індивіда, отримання якої швидше виняток, ніж правило: якщо кількість носіїв потреби велике, можливості

¹⁸⁸ Купінець Л.Є. Механізми переходу держави та регіонів до сталого розвитку / Л.Є. Купінець, М.Г. Кісеоларь // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали допові- дей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю наукової ді- яльності ф-ту економіки та менеджменту СумДУ, м. Суми, 3-5 квітня 2012 р. / Відп. за вип. О.В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2012. – Т.1. – С. 89-91.

для приховування інформації розширюються. При оплаті споживання чи- сто суспільних благ у відповідності з граничними вигодами від їх викорис- тання, з'являються потужні стимули для приховання справжньої інформа- ції та применшення реальних розмірів одержуваних вигод.

Блага, що задовольняють потреби індивіда в естетичній насо- лоді, психологічному комфорті виступають чистими громадськими, оскільки вони рівнодоступні і не виключені із споживання. Однак при перевищенні негативного впливу граничного значення буде потрібно обмеження кількості користувачів і благо трактується як клубне. Так, при розгляді даної функції міського озеленення потрібно враховувати, в тому числі і стійкість порід до рекреаційних навантажень, що визна- чають їх вибір для конкретної функціональної території.

Блага, що задовольняють вторинні потреби в самореалізації, само- вираженні індивіда, класифікуються залежно від ступеня доступності його індивідам. При перевищенні числа носіїв потреби над кількістю наданого блага воно є приватним, так як споживається індивідуально, між носіями потреби виникають конкурентні відносини і можлива ви- ключність блага. Блага, споживання яких регулюється державою (лімі- тування, відстрілу тварин, відлову риби), відносяться до приватних або змішаним (клубним) благ залежно від кількості носіїв потреби.

У міжнародному контексті, має сенс говорити про виникнення гло- бальних еколого-економічних протиріч і міжнародних природних (еко- логічних) благ. Міжнародні блага є громадськими, оскільки рівнодоступ- ності всім носіям потреби. Постачальниками благ виступають країни, що мають достатні запаси природних ресурсів, які не є об'єктом угоди, але виступають благом для інших.

В економічній теорії існує поняття «зовнішні ефекти» (екстерналії), що означає виникнення як позитивних, так і негативних ефектів у третіх осіб, які не є безпосередніми учасниками ринкових угод, і тому не відо- бражених у ринкових цінах. Розвиток економічної науки призвів до досить чіткому розумінню залежності «якості життя» населення, а також результа- тів економічного і соціального розвитку від ступеня виявлення відповідних причинно-наслідкових зв'язків та адекватного відображення зовнішніх ефектів в системі економічних оцінок і цінових пропорціях, в тому числі в галузі природокористування та охорони навколишнього середовища.

Позитивні зовнішні ефекти виражаються у збільшенні корисності певних товарів і послуг (включаючи умови виробництва і споживання)

для стороннього споживача або виробника, а приріст корисності виступає у вигляді додаткових вигод, обумовлених зовнішніми факторами, не залежними від конкретних процесів споживання або виробництва. Негативні зовнішні ефекти виражаються в зниженні корисності для стороннього споживача або виробника, а зменшення корисності виступає у вигляді додаткових затрат (здійснених або потенційно необхідних), обумовлених зовнішніми факторами. Таким чином, врахування зовнішніх ефектів і способи їх перетворення у внутрішні для осіб, що породжують своєю діяльністю, ці зовнішні ефекти, називається інтернаціоналізацією зовнішніх ефектів (від лат. *Intemus* – внутрішній).

За джерелами виникнення і напрямками впливу зовнішні ефекти зазвичай поділяються на 4 групи: «виробництво – виробництво», «виробництво – споживання», «споживання – виробництво» і «споживання – споживання»¹⁸⁹. Однак слід зазначити, що зовнішні умови життєдіяльності людини повинні в цій класифікації включатися в поняття «виробництво» і «споживання» в якості атрибутів (невід’ємних властивостей) процесів виробництва і споживання. В іншому випадку наведену класифікацію слід доповнити цілим рядом парних і навіть потрійних поєднань: «виробництво – зовнішнє середовище», «зовнішнє середовище – споживання», «виробництво – споживання + зовнішнє середовище» та ін.

Якщо залишити за дужками зовнішні позитивні ефекти, зумовлені факторами навколишнього середовища, що виступають зазвичай у вигляді природної ренти, то економіка природокористування і охорони навколишнього середовища в основному займається питаннями зовнішньої (екстернальної) шкоди. Вона визначається як екологічний збиток, що заподіюється господарюючими суб’єктами в процесі їх функціонування один одному, населенню та навколишньому середовищу, але яка в основному не враховується ринком, не трансформується в ціни і, таким чином, не відбивається на кінцевих результатах діяльності джерел цієї шкоди. Наприклад, враховуючи високі витрати на охорону навколишнього середовища, витрати від забруднення перекладаються на інші економічні суб’єкти і суспільство в цілому у вигляді погіршення її якості, виснаження і деградації компонентів, збільшення ризиків для здоров’я населення, виникнення збитків від негативного впливу на матеріальні об’єкти і т.д.

¹⁸⁹ Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії : монографія / Л.С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 240 с.

Разом з тим, спотворення еколого-економічної складової в системі оцінок «витрати-результати» може відбуватися в результаті наступних причин¹⁹⁰:

- недообліку або заниження позитивних зовнішніх ефектів від екологічно прийнятною діяльності (збереження природних ресурсів, включаючи «живу природу» і ландшафти, економія витрат при використанні вторинної сировини та нетрадиційних джерел енергії, збереження естетичної цінності компонентів навколишнього середовища, що впливає на соціальні переваги населення і т.п.);

- недообліку або заниження накладених на інших господарюючих суб’єктів і суспільство в цілому витрат, пов’язаних із зовнішніми негативними ефектами (зниження рівня захворюваності та смертності населення, пов’язаних з екологічним чинником, додаткове очищення використовуваних природних ресурсів і обробка промислової і продовольчої сировини, пов’язаних з певними вимогами до їх якості, тощо).

Управління навколишнім середовищем ставить перед сучасним суспільством складну проблему вибору між ступенем задоволення потреб в матеріальних та інших благах, з одного боку, і ступенем відповідності вимогам у сфері природокористування та збереження навколишнього середовища, з іншого. Ця проблема може бути вирішена на основі виокремлення з безлічі можливих станів навколишнього середовища підмножини допустимих по соціально-екологічним критеріям станів, з подальшим вибором з них оптимальних за економічними критеріями значень параметрів стану навколишнього середовища та використання природних ресурсів. Проте вирішення цієї проблеми ускладнюється об’єктивно існуючими вадами регуляторних механізмів – як ринкового, так і державного, що отримали назву «провалів» (або неспроможності) ринку та / або держави в сфері природокористування та охорони навколишнього середовища. Стисло зазначені недоліки можна охарактеризувати наступним чином.

Ринковий механізм не завжди дозволяє досягти парето-ефективного використання ресурсів (включаючи асиміляційну ємність навколишнього середовища), тому виникають провали, які об’єктивно вимагають державного втручання в економіку. Умовам парето-ефективності відповідає ситуація, коли поліпшення економічного становища жодного з господарюючих суб’єктів неможливо без погіршення

¹⁹⁰ Pearce D., Turner K., Bateman I. Environmental Economics. An Elementary Introduction. Baltimore, 2003, 323 p.

становища будь-якого іншого суб'єкта. Одержуваний в результаті цього індивідуальний оптимум одночасно забезпечує дотримання пропонуваних вимог, а також досягнення суспільної ефективності.

Таким чином, у сфері природокористування і охорони навколишнього середовища провали ринку виникають в тому випадку, якщо відсутні (або недостатньо дієві) механізми відображення зовнішніх ефектів в ринкових цінах. При цьому ефективність ринкових механізмів залежить від наступних факторів¹⁹¹:

- наявності на ринку ресурсу або блага, через який реалізується зовнішній ефект;

- відсутності бар'єрів для входу на ринки і можливості вільного переміщення ресурсів усередині ринків і між ними;

- присутності на ринку значної кількості його учасників (як продавців, так і покупців), що формує конкурентне середовище і забезпечує вільне ціноутворення (або ускладнює можливий вплив на ціни);

- наявності доступної, повної і достовірної інформації про якість (властивості) товарів (послуг), їх цінах і витрачених ресурсах.

Провали (або недостатня ефективність) держави визначається рядом факторів: протиріччями в інтересах і перевагах різних груп населення щодо суспільних благ; дискретністю політичного механізму і як наслідок – відсутністю постійного зв'язку між результатами прийняття тих чи інших рішень та наслідками цих рішень; складністю процедур прийняття політичних рішень, що впливають на досягнення цілей соціально-економічного розвитку (включаючи екологічні цілі).

Органи влади на різних рівнях ієрархії повинні обирати відповідно з державною політикою ту або іншу можливість правового, адміністративного чи економічного впливу на господарюючі суб'єкти, з одного боку, і враховувати потреби економічного, соціального та екологічного розвитку країни та її окремих територій, з іншого.

В цілому інтерналізація зовнішніх екологічних витрат полягає в необхідності створення таких умов, щоб особи, які породжують зовнішні ефекти, рахувалися з зовнішніми витратами або отримували переваги за зовнішні вигоди. При цьому передбачається, що якщо джерело зовнішніх витрат буде змушено рахуватися з ними, то воно спробує оптимізувати співвідношення власних витрат і вигод, що створює умови для парето-ефективності.

¹⁹¹ Soederbaum P. Ecological Economics. Political Economics Approach to Environment and Development. Earthscan, London, 2000, 365 p.

Найбільш розвинутим способом інтерналізації є введення різноманітних податків на забруднення, які підвищують вартість виробленої продукції пропорційно величині зовнішніх витрат від забруднення. При цьому гранична вартість продукції для виробника дорівнюватиме граничній вартості її для суспільства, що може спонукати господарюючі суб'єкти-забруднювачі зменшувати обсяги «шкідливого» виробництва або реалізовувати відповідні комплекси природоохоронних заходів.

Важливою проблемою екологічного оподаткування є точність вимірювання впливу на навколишнє середовище. Для компаній рішення цієї проблеми може стати моніторинг забруднення навколишнього середовища та інших негативних впливів на неї відповідно до нормативно-правової бази. Ще однією проблемою екологічного оподаткування, як і решти інструментів екологічної політики, є взаємодія забруднюючих речовин, що часто приводить до синергізму (перевищення розміру сукупного результату над сумою окремих результатів). Іншими словами, введення екологічного податку на одну речовину може підвищити забруднення навколишнього середовища іншою речовиною, або ж, покращуючи стан одного компонента (об'єкта) навколишнього середовища, цей податок може спровокувати зростання забруднення інших компонент (об'єктів).

З метою недопущення таких ситуацій необхідно визначення можливе більш точних розмірів податкових ставок, ув'язаних з оцінкою їх впливу на мотивацію та поведінкові особливості господарюючих суб'єктів. Корируючий податок (або податок Пігу)¹⁹² – це податок на товар (послугу), що дозволяє зрівняти граничні приватні та граничні суспільні витрати. Він змушує компанію сприймати зовнішні витрати, як об'єктивно необхідні, збільшуючи граничні приватні витрати виробництва. При цьому питання введення коригувальних податків, в. т.ч. їх розмірів, складу платників, напрямів витрачання зібраних коштів і повинні ув'язуватися з вирішенням проблем визначення величини та інших параметрів зовнішніх ефектів, які безпосередньо пов'язані з джерелами цих ефектів.

При встановленні розміру корируючого податку на продукцію (або штрафу) необхідно визначити граничні суспільні витрати, що являє собою досить складну задачу. Введення штрафів за негативні

¹⁹² Pearce D., Turner K., Bateman I. Environmental Economics. An Elementary Introduction. Baltimore, 2003, 323 p.

зовнішні ефекти пов'язане також з додатковими труднощами, так як ці ефекти необхідно вимірювати спеціально, що може зажадати значних витрат.

Один і той же економічний суб'єкт може бути джерелом одночасно кількох різних зовнішніх ефектів, кожен з яких необхідно виміряти і визначити для нього розмір штрафу з урахуванням граничних зовнішніх витрат. Штраф повинен грати роль додаткової ціни ресурсу, проте якщо «базова» ціна формується ринком, то ця додаткова частина повинна бути визначена розрахунковим шляхом. У цьому зв'язку для зменшення негативних зовнішніх ефектів часто використовуються не коригувальні податки і не штрафи, а державна регламентація. Держава може встановлювати гранично допустимі норми забруднення або безпосередньо контролювати виробничий процес, вимагаючи від компаній, наприклад, будівництва певних очисних споруд.

Іншою проблемою є розподіл сум зібраних коригувальних податків (і / або штрафів) за реципієнтам, тобто визначення механізму надання відповідних субсидій. Дійсно, якщо коригуючий податок покликаний зрівняти ситуацію з точки зору «винуватця» (джерела) від'ємного зовнішнього впливу, то метою і роллю субсидії в даному випадку є рівняння ситуації з точки зору «постраждалого» (приймача). Тут також велике значення має точна оцінка понесених збитків, включаючи упущену вигоду.

Альтернативою екологічному оподаткуванню є ринок прав на забруднення навколишнього середовища, принципи якого були розроблені в останні 2-3 десятиліття. В його основі лежить підхід до інтерналізації зовнішніх ефектів, запропонований Р. Коузом¹⁹³, що припускає, що частина прав власності на навколишнє середовище, включаючи можливість її забруднення, може передаватися господарюючим суб'єктам (підприємствам) у вигляді дозволів (ліцензій), що підлягають купівлі-продажу на ринку. Суть цього підходу полягає в тому, що державним органом, уповноваженим в галузі охорони навколишнього середовища, вибирається певна територія, для якої встановлюється сумарний гранично допустимий обсяг забруднення конкретно речовиною, з урахуванням асиміляційного потенціалу цієї території. Потім цей сумарний обсяг забруднень ділиться на певну кількість частин (квот), кожна з яких фіксується в спеціальному документі – ліцензії. Тим самим ліцензію на забруднення навколишнього середовища

можна віднести до цінних паперів, котрі засвідчують майнове право їх власника. Зазначені ліцензії можуть передаватися компаніям двома способами. В першому випадку вони продаються на аукціоні, їх ринкова ціна формується в процесі торгів. У другому випадку вони розподіляються між компаніями-емітентами забруднюючих речовин безкоштовно. В обох випадках передбачається подальша купівля-продаж ліцензій. Таким чином, якщо екологічно благополучна компанія (з низькими природоохоронними витратами) не потребує частини своїх ліцензій, то вона має право продати їх тим компаніям, які не можуть зменшити забруднення через занадто високі природоохоронні витрати. У підсумку сумарний обсяг забруднення залишається незмінним, але в його рамках відбувається перерозподіл квот окремих компаній.

Висновок. Вищезазначений підхід поєднує переваги прямого регулювання та ринкового саморегулювання, а значить, може бути більш ефективним, ніж екологічне оподаткування. Роль держави тут обмежується лише визначенням критеріїв якості навколишнього середовища, ринок же забезпечує гнучкий розподіл прав на забруднення в межах заданого рівня. Однак на відміну від екологічних податків, які можуть застосовуватися в масштабі всієї національної економіки або її окремих секторів, використання ринку прав на забруднення вимагає просторової локалізації показників і критеріїв якості навколишнього середовища, тобто визначення їх в масштабах конкретних регіонів, в рамках яких розподіляється строго певна кількість ліцензій.

Даний підхід ґрунтується на сформульованій Р. Коузом передумові, що екологічні екстеріалії обумовлені відсутністю чітко встановлених прав власності на природні ресурси та екологічні блага. Іншими словами, майнові права повинні повною мірою поширюватися і на відповідні обмежені ресурси і блага, і представляти собою сукупність норм, які характеризують права та обов'язки власника в даній області. Звідси випливає ряд наступних умов, при яких даний підхід може бути реалізований:

- майнові права на природні ресурси і асиміляційні можливості навколишнього середовища чітко визначені і можуть передаватися одним суб'єктом іншому;
- транзакційні витрати по встановленню майнових прав та їх передачу досить малі;

¹⁹³ Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз; Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 376 с.

– забезпечено вільний доступ до інформації, що стосується використання ресурсів і забруднення навколишнього середовища, а також економічного збитку (витрат) від нерационального використання (забруднення).

При прийнятті даного підходу і дотриманні зазначених умов, а також з урахуванням практичної вимоги до обмеженості числа джерел зовнішніх негативних екологічних впливів і реципієнтів таких впливів, зовнішні витрати можуть бути інтерналізовані шляхом укладення ринкових угод між ними (учасниками ринку), що забезпечить досягнення оптимуму Парето, якому відповідає суспільний оптимум якості навколишнього середовища.

Слід зазначити, в цілому інтерналізація зовнішніх екологічних витрат може здійснюватися різними способами – податковим регулюванням (включаючи стягнення акцизів, мит та інших зборів), встановленням платежів за забруднення компонентів довкілля, прямим регулюванням цін і т.д. Разом з тим, найбільшу проблему представляє не розробка конкретних інструментів такої інтерналізації (іншими словами – економічного регулювання), а оцінка реальних розмірів зовнішніх екологічних витрат (затрат і ущербів). У цих цілях необхідно проведення відповідних детальних досліджень в галузевому та регіональному розрізі.

2.5. Організаційно-економічні механізми та практична реалізація забезпечення сталого розвитку у збереженні біорізноманіття¹⁹⁴

Постановка проблеми. Стратегія програми «Сталий розвиток України» заснована на ретельному, всебічному вивченні існуючого стану нашого суспільства, а також на аналізі потенційних можливостей його поліпшення. Коли мова йде про стратегію програми, загальним результатом її повинно бути досягнення визначених показників у всіх трьох складових розвитку суспільства, а саме: соціальній сфері, економіці та екології. Тому збереження біорізноманіття в Україні має складну ієрархічну структуру органів управління, що характеризується деякою безсистемністю, нечітким розподілом функцій та повноважень. Лише у 4 % від загальної кількості регіонів України функція збереження біорізноманіття відображена у організаційній структурі держуправлінь з ОНПС. Найбільша частка (56 %) належить регіонам, що мають об'єднану функцію державного управління у галузі збереження біорізноманіття, тобто у них у структурі держуправлінь охорони навколишнього природного середовища функціонують відділи, що поєднують у собі функцію як збереження, так й використання природних ресурсів [3; 6; 7].

Все це вимагає наукового обґрунтування та подальшого удосконалення організаційної структури управління збереженням біорізноманіття в Україні та розроблення інноваційних інструментів у доказовості збільшення обсягів держбюджетного фінансування.

Збереження біорізноманіття є одною із найважливіших складових державної екологічної політики. Ефективність збереження генофонду людини, рослинного і тваринного світу певною мірою залежить від ефективності роботи органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Тому вивчення організаційної структури державного управління збереженням біорізноманіття набуває особливої актуальності.

¹⁹⁴ Автор Якимчук Аліна Юрївна

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження біорізноманіття широко висвітлювалася у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Герасимчук З.В., Крикавського Є.В., Зіновчук Н.В., Хлобистова Є.В., Хвесика М.А., Галушкіної Т.П., які в основному стосуються розвитку концепції сталого розвитку. Проте щодо ефективності збереження біорізноманіття для теперішніх і майбутніх поколінь, збереження генофонду нації, залишається відкритим. Все це визначило предмет даного дослідження.

Постановка завдання. На основі кращого закордонного досвіду запропонувати напрями удосконалення системи управління збереженням біорізноманіття України відповідно до концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Говорити про сталий розвиток оперуючи лише економічними чи соціальними критеріями неможливо й за сучасними науковими поглядами неефективно. Розвиваючи окрему складову системи без врахування стану інших (тобто не на основі стратегії), з огляду на їх загальну взаємозалежність та взаємообумовленість, призведе як до погіршення інших складових, так і до завдання шкоди безпосередньо тій складовій, котру планується розвивати. Так, наприклад, підтримка екології без врахування економічного базису суспільства призведе до вичерпання економічного потенціалу регіону, та, як наслідок, до неможливості подальшої підтримки належного стану довкілля. З огляду на це, плануючи будь-який розвиток суспільства мова може йти про розробку й реалізацію виключно стратегії сталого розвитку.

Із викладеного стає зрозумілим, що перед розробкою стратегії, необхідно провести ґрунтовний аналіз стану всіх складових системи, виявити їхні найактуальніші проблеми та визначити шляхи їх усунення. При впровадженні необхідним є здійснення моніторингу стану економіки, екології та соціальних відносин на постійній основі. При виявленні відхилень від запланованих стратегією сталого розвитку результатів, розроблений на її виконання план заходів має коригуватись під нововиявлені обставини.

Розвиток може реалізовуватись також й на децентралізованій основі з використанням програмно-цільового методу. Мова йде про розробку й реалізацію учасниками програми «Сталий розвиток» окремих проектів, які в своїй сукупності утворюють цілісну систему, механізм реалізації.

Всеукраїнська громадська організація «Екологія та соціальний захист України» ставить собі за мету розвиток суспільства через реалізацію саме стратегії сталого розвитку. Із цією метою нашою орга-

нізацією проводиться робота з створення осередків, формування штату спеціальних кореспондентів та видання спеціалізованої газети, на шпальтах якої висвітлюється стан і перспективи впровадження.

Всеукраїнська громадська організація «Екологія та соціальний захист» ставить за мету розвиток українського суспільства на засадах усталеної у світовому співтоваристві концепції програми «Сталий розвиток України». Всеукраїнська громадська організація «Екологія та соціальний захист України» докладає зусиль для впровадження засад програми на всій території нашої держави.

Суспільство розглядається як система трьох взаємопов'язаних складових концепцій: економічної, соціальної та екологічної. З цього витікає, що розвиток однієї з складових без врахування стану інших не може вважатися цілісним.

Суспільний розвиток не може відбуватися за рахунок можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Даний постулат вимагає врахування наявного потенціалу для розвитку і забезпечення його збереження та поступового зростання

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Кабінет Міністрів України затверджує Положення про спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, який діючий відповідно до своєї компетенції та органів на місцях.

На сьогодні спеціально уповноваженим органом державного управління збереженням біорізноманіття є Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України). Його завдання – забезпечити розвиток заповідної справи, функціонування заповідників, національних природних парків та інших заповідних територій, реалізація заходів, спрямованих на збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, ведення Червоної книги. Крім того, у сфері його діяльності підготовка та подання клопотань про створення (оголошення) природно-заповідних територій і об'єктів на підставі пропозицій наукових установ, природоохоронних громадських об'єднань або інших зацікавлених підприємств, установ, організацій та громадян, розробка та затвердження положень про ПЗТ і ПЗО загальнодержавного значення, ведення Державного кадастру природно-заповідного фонду. Мінприроди України має складну ієрархічну структуру утворення. Окремі структурні підрозділи мають подвійне підпорядкування. За збереження

біорізноманіття у структурі міністерства функціонує департамент заповідної справи (табл. 1).

Усього у роботі Мінприроди задіяно 234 особи, найчисельніший є департамент стратегічного планування, економіки та фінансів (36 осіб або 15,4 % від загальної чисельності штатних працівників), департамент організаційно-аналітичного забезпечення діяльності міністра та департамент екологічної безпеки та дозвільної системи налічують у своєму складі по 26 осіб (по 11 %), департамент охорони природних ресурсів, юридичний департамент – 22 особи (9,4 5 %) [8].

Таблиця 1

Чисельність штатних працівників Мінприроди України*

№ з/п	Назва структурного підрозділу	Кількість штатних посад
1	2	3
1.	Керівництво (Міністр, Перший заступник Міністра, Заступник Міністра-керівник апарату, Заступник Міністра)	4
2.	Департамент організаційно-аналітичного забезпечення діяльності Міністра	26
3.	Юридичний департамент	22
4.	Департамент екологічної безпеки та дозвільної системи	26
5.	Департамент охорони природних ресурсів	24
6.	Департамент заповідної справи	22
7.	Департамент стратегічного планування, економіки та фінансів	36
8.	Управління міжнародної діяльності	11
9.	Управління державного екологічного та геологічного моніторингу	13
10.	Управління майном, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення	12
11.	Управління роботи з персоналом	11
12.	Відділ державної екологічної та геологічної експертизи	6
13.	Відділ бухгалтерського обліку та фінансової звітності	7
14.	Відділ внутрішнього аудиту та контролю	6
15.	Сектор режимно-секретної роботи	2
16.	Сектор контролю та перевірки виконання актів і доручень вищих органів державної влади	3
17.	Сектор закупівель	2
18.	Головний спеціаліст з питань мобілізаційної роботи	1
19.	Всього	234

* Складено за [8].

Відповідно до змін, внесених у Закон «Про природно-заповідний фонд України», для забезпечення управління територіями і об'єктами природно-заповідного фонду, реалізації програми перспективного розвитку заповідної справи при тодішньому Міністерстві охорони навколишнього природного середовища постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 р. № 1000 затверджено Положення про Державну службу заповідної справи (ДСЗС) – правонаступницю Головного управління національних природних парків і заповідної справи. Тепер це департамент заповідної справи, у складі якого працює 22 особи [8].

Аналіз існуючої законодавчої бази стосовно розвитку заповідної справи показує, що основним законодавчим актом у галузі заповідної справи є Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Цим законом затверджено класифікацію територій і об'єктів ПЗФ, зокрема, вперше введено категорію «регіональний ландшафтний парк», встановлено їх статус, завдання та режим охорони, порядок проведення науково-дослідних робіт, визначені спеціально уповноважені органи в галузі заповідної справи, права громадян і громадських організацій тощо.

Державні управління охорони навколишнього природного середовища областей України у межах своєї компетенції [6; 7; 8].

- забезпечують реалізацію «Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні»;

- здійснюють державне управління територіями та об'єктами ПЗФ;

- здійснюють методичне керівництво веденням заповідної справи і систематичний контроль за додержанням вимог законодавства щодо охорони та ефективного використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності та господарювання, громадянами, а також іноземними юридичними і фізичними особами;

- організують і координують роботу щодо розвитку і вдосконалення мережі об'єктів ПЗФ;

- визначають обсяги використання природних ресурсів у межах територій і об'єктів ПЗФ і здійснюють контроль за додержанням доведених лімітів;

- призупиняють або забороняють проведення робіт на ПЗТ, не передбачених режимом їх охорони, а також робіт, які можуть справити негативний вплив на об'єкти, що охороняються.

Таблиця 2

**Розрахунок економічної ефективності функціонування
біорізноманіття України***

№ з/п	Назва показника	Всього, млн.дол. млн.грн.
1.	Економічний ефект від економії на придбанні промислових очисних установок завдяки природному очищенню води болотами	85,8 686,4
2.	Продуктування кисню лісами та болотами України, млн. тонн	59,83 478,6
3.	Чисельність осіб, життєдіяльність яких забезпечено киснем, млн. осіб	147
4.	Економічний ефект від очищення атмосфери лісами та болотами України	1794,9 14359,2
5.	Сумарний економічний ефект від природного функціонування екосистем лісів та боліт України	1880,7 15045,6
6.	Економічний ефект функціонування у розрахунку на 1 га, дол./грн.	466,3 3730,4
7.	Частка природного капіталу порівняно з державним бюджетом (2012 р.), %	5

* Складено за [6; 7].

Отже, як демонструють розрахунки, щорічний економічний ефект від водоочисних функцій боліт України становить близько 86 млн. дол. США. Загальна маса депонування кисню лісами та болотами – близько 60 млн. тон, що дозволяє, за розрахунками, забезпечити життєдіяльність 147 млн. осіб, що утричі більше за чисельність наявного населення України.

Економічний ефект від очищення атмосфери (поглинання вуглекислого газу) близько 1795 млн. дол. Сумарний економічний ефект від природного функціонування лісових і болотних екосистем оцінено у 1880 млн. дол. У розрахунку на 1 га щорічний економічний ефект лісових екосистем – 150 дол., болотних – 316 [6; 7].

Найважливішими питаннями в заповідній справі є управління та економічне забезпечення природно-заповідного фонду. Стаття 12 Закону «Про природно-заповідний фонд України» має назву «Управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду». В ній вказується, що управління природними заповідниками, біосферними заповідниками, національними природними парками, регіональними ландшафтними парками, а також ботанічними садами, дендрологічними парками і зоологічними парками загальнодержавного значення здійснюється їх спеціальними адміністраціями. Останні можуть створюватися також для управління ботанічними садами, дендрологічними парками, зоологічними парками місцевого значення та парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва за рішенням органів, у віданні яких вони перебувають. До складу адміністрацій управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду входять відповідні наукові підрозділи, служби охорони, господарського та іншого обслуговування.

Зважаючи на таку широку представленість органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо збереження біорізноманіття у даному дослідженні пропонується проводити оцінку ефективності збереження біорізноманіття на таких трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому, що дозволить краще аналізувати як фактичний стан природних екосистем, досліджувати динаміку витрат на утримання біорізноманіття за різними джерелами (коштами державного бюджету України, витратами обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування). До того ж оцінка ефективності збереження біорізноманіття повинна включати економічну (економічна оцінка функціонування ресурсів біорізноманіття), екологічну (водоочисні функції боліт, депонування вуглецю лісами і болотами, середовищеві функції) та соціальну (забезпечення життєдіяльності населення киснем, зменшення безробіття, покращання здоров'я, туризм, рекреація) складові.

У даній роботі проведено розрахунок економічної ефективності функціонування лісових і болотних екосистем України на основі розробленої методики, що ґрунтується на концепції загальної економічної цінності (ЗЕЦ). Отримані результати наведено у табл. 2.

Таблиця 3

**Порівняння ефектів функціонування ресурсів
біорізноманіття із бюджетним фінансуванням***

№ з/п	Профінансований захід із Державного бюджету України	Сума, млн. грн.	Перевищення ефекту від функціонування біорізноманіття України порівняно із бюджетними капіталовкладеннями, разів
1	2	3	4
1.	Витрати на Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	1608,35	9,4
2.	Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері природоохоронної діяльності, фінансова підтримка наукових кадрів	2,7	5572,4
3.	Заходи із створення і збереження природно-заповідного фонду, ведення кадастрів тваринного і рослинного світу, Червоної книги	66,48	226,3
4.	Формування національної екологічної мережі	15,0	1003,0

* Складено за [6; 7; 8].

Висновки. За результатами проведеного дослідження у даній роботі сформульовані такі заходи щодо удосконалення системи державного управління збереженням біорізноманіття:

1. Концепція сталого розвитку має довгу історію становлення. Основними віхами в її розвитку є звіт Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., конференція ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Всесвітній самміт з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.). Термін «сталий розвиток» ввела у 1987 р. Гру Харлем Брундланд. На сьогодні існує багато визначень цього терміну, які об'єднують тезу про те, що сталий розвиток є збалансування, врівноваження потреб з

Розраховано частку природного капіталу у структурі державного бюджету України, що становить близько 5 %, у структурі ВВП – 2 %. Для порівняння, щорічна економічна ефективність функціонування лісових і болотних екосистем України рівна 12 бюджетам, наприклад, Рівненської області. Це суттєвий показник, що має стати основою вкладання коштів у їх збереження.

Одним із інноваційних інструментів залучення іноземних інвестицій в Україну є реалізація механізмів Кіотського протоколу. Здійснене економічне обґрунтування дозволило прийти до висновку, що лісові екосистеми України за економічним ефектом їх функціонування серед країн-сусідів поступається лише Росії. Завдяки лісовим екосистемам Україна здатна забезпечувати життєдіяльність понад власну чисельність населення іще 63 млн. осіб і займає другу позицію після Польщі. Як країни-реципієнти вуглецю Молдова і Білорусь повинні економічно компенсувати Україні ці ефекти від збереження лісів. Це дозволило б Україні реструктуризувати свій зовнішній борг.

Проведене порівняння показало, що ефективність функціонування лісових і болотних екосистем у понад 9 разів перевищує сумарні бюджетні вкладення у охорону навколишнього природного середовища рівня 2009 року, наукові дослідження – у 5572 разів, природно-заповідний фонд – 226 разів, формування національної екологічної мережі – у більше ніж 1000 разів. Все це є реальним аргументом на збільшення обсягів фінансування (табл. 3).

Біорізноманіття має отримувати адекватну економічну оцінку з метою відображення у ВВП держави, як національне багатство. За проведеними розрахунками економічна оцінка функціонування лісів і боліт України становить понад 1,88 млрд. дол. США (2 % ВВП та 5 % Державного бюджету України рівня 2012 р.) [6; 7; 8].

Відображення економічної ефективності біорізноманіття у національних рахунках держави та урахування екосистемних послуг дозволять реструктуризувати зовнішній борг України (275,98 млрд. грн.) впродовж 15-20 років [2; 3; 4; 6].

ресурсними й екологічними можливостями територій, а також такий розвиток людства та характер використання ресурсів планети, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення та не підриває потенційні можливості забезпечення потреб наступних поколінь. Сталий розвиток – це процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах, впродовж необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних і наступних поколінь за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища. Сталий розвиток – це модель функціонування системи із обмеженими параметрами, що забезпечує збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми протягом визначеного проміжку часу. Концепція сталого розвитку охоплює дві найважливіші ідеї: 1) цей розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя; 2) нинішнє покоління має обов'язок перед прийдешніми поколіннями залишити достатні запаси соціальних, природних та економічних ресурсів для того, щоб вони могли забезпечити для себе рівень добробуту не нижчий, ніж той, що ми маємо зараз. Досягнення сталого розвитку у широкому розумінні має такі основні напрямки й аспекти: економічний, демографічний, соціальний, екологічний, культурологічний, прогностичний. В центрі концепції сталого розвитку стоїть людина, бо вона сама з її потребами є метою суспільної діяльності, і вона ж є основним фактором досягнення мети.

2. Основними завданнями сталого розвитку є: відновлення і подальше збереження в потрібному обсязі на необхідній площі природних екосистем та їхньої здатності до самовідтворення; забезпечення при цьому випереджального розв'язання проблеми: економічного, соціального, демографічного і духовного розвитку; узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем.

3. Пропонується проводити оцінку ефективності збереження біорізноманіття на таких трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. До того ж оцінка ефективності збереження біорізноманіття повинна включати такі складові: економічну оцінку (економічна оцінка функціонування ресурсів біорізноманіття), екологічну оцінку (урахування водоочисних функцій боліт, депонування

вуглецю лісами і болотами, інших середовищевірних функцій), соціальну оцінку (забезпечення життєдіяльності населення, зайнятість, рекреаційна діяльність, відпочинок).

4. Біорізноманіття має отримувати адекватну економічну оцінку з метою відображення у ВВП держави, як національне багатство. За проведеними розрахунками економічна оцінка функціонування лісів і боліт України становить понад 1,88 млрд. дол. США (2 % ВВП, 5 % ДБУ рівня 2012 р.). Відображення економічної ефективності біорізноманіття у національних рахунках держави та урахування екосистемних послуг дозвлять реструктуризувати зовнішній борг України впродовж 15-20 років.

5. Необхідно підтримувати функціонування лісових і болотних масивів України у природному стані. Займаючи лише 19,1 % від території держави один гектар болотного масиву за найскромнішими оцінками приносить для суспільства блага у розмірі понад 316 дол. США, а лісу – 150 дол. США (не враховуючи ефекту від збору лікарських рослин і побічних продуктів).

6. Аналіз щорічного фактичного фінансування засвідчив невідповідність між реальною вартістю (цінністю або продуктивністю) екосистем та державними інвестиціями на їх утримання. Зокрема, економічна віддача екосистем у 9,4 разів більша ніж державні сукупні щорічні бюджетні інвестиції у охорону природи. Витрати на збереження біорізноманіття мають виділятися окремим рядком у державному бюджеті.

7. Запровадити розроблену у даному дослідженні методику економічної оцінки біорізноманіття на законодавчому рівні. Це дозволить урахувати такі функції біорізноманіття, як: водоочисні функції боліт, продукування кисню лісами і болотами, оздоровчий ефект від рекреаційної діяльності. Економічний облік цих функцій біорізноманіття у ВВП дозволить сформувати ринок екосистемних послуг в Україні та залучати іноземні інвестиції у здійснення природоохоронної діяльності. Реалізація Кіотського протоколу є реальною можливістю для України отримати фінансові кошти у розмірі 7,5 млрд. дол. США для здійснення своєї внутрішньої природоохоронної політики та збереження здоров'я населення.

8. Підтримувати болотні екосистеми у природному стані. Важливою є функція болотних екосистем як природного фільтра води, оскільки суспільство навіть не задумується, що завдяки цьому щорічно економить на встановленні водоочисних установок на суму понад

85 млн. дол. США. До того ж неможливо врахувати економічно усі екологічні і соціальні функції лісових і болотних екосистем, зокрема це стосується і любительського рибальства, спортивного мисливства, відпочинку, рекреації, збору лікарських рослин, а також побічних продуктів і т. д. Все це є вагомими аргументами у відображенні еколого-соціально-економічної цінності функціонування лісових і болотних екосистем у національних рахунках держави, що підтверджує досвід розвинених країн світу.

Таким чином, концепція сталого розвитку відбиває розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних проблем людства і того факту, що вони можуть бути вирішені лише комплексно, за умови тісної співпраці і координації зусиль усіх країн світу. Сталий розвиток ставить питання про мету існування людини і суспільства, вимагає перегляду взаємовідносин між людиною і природою, а також соціальної справедливості і рівності.

Зокрема взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав сьогодишніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань є найголовнішим викликом сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу.

Отже, при впровадженні необхідним є здійснення моніторингу стану економіки, екології та соціальних відносин на постійній основі. При виявленні відхилень від запланованих стратегією сталого розвитку результатів, розроблених на її виконання план заходів має коригуватись під нововиявлені обставини. Система управління збереженням біорізноманіття має складну багатогалузеву структуру. Державний контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства один з основних напрямів діяльності в сфері охорони довкілля здійснюється територіальними органами Міністерства екології та природних ресурсів України і Державною екологічною інспекцією. Мінприроди України має складну ієрархічну структуру утворення. Окремі структурні підрозділи мають подвійне підпорядкування.

Запровадження комплексу запропонованих у даній роботі організаційно-економічних заходів дозволить реалізувати концепцію сталого розвитку, значно підвищити ефективність управління збереженням біорізноманіття в Україні з метою забезпечення умов життєдіяльності і розвитку як окремої особистості, так і суспільства у цілому.

Використані джерела інформації:

1. Актуальні проблеми та перспективи розвитку публічного управління: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 25 жовтня 2013 р. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. – 446 с.
2. James, A.N., Green, M.J.B. and Paine, J. Financial indicators and targets for protected areas. In Background paper for GBF6: Dialogue on Biodiversity Indicators and Targets. Unpublished draft for discussion only. – 1997. – P. 55.
3. Dixon J., Pagiola S. Local Costs, Global Benefits: Valuing Biodiversity in Developing Countries. Environmental Department. – The World Bank, 2000. – P. 13.
4. Brink B.I.E. 2000. Biodiversity Indicators for the OECD Environmental Outlook and Strategy: a feasibility study. RIVN report, Bilthoven, The Netherlands. – 52 p.
5. Андрієко Т.Л., Балашов Л.С., Прядко О.І. Унікальний болотний масив Переброди на Ровенщині // Укр. ботан. журн. – 1976. – Т. 33. – № 5. – С. 532-536.
6. Якимчук А.Ю. Економіка та організація природно-заповідного фонду України. Монографія. Рівне: НУВГП, 2007. – 208 с.
7. Якимчук А.Ю., Черній А.Л. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Рівне: НУВГП, 2010. – 275 с.
8. Офіційний сайт Мінприроди України // <http://www.menr.gov.ua/>.

2.6. Дієві та нові інструменти економічного механізму екологічного регулювання для досягнення цілей сталого розвитку¹⁹⁵

Актуальність. З позиції вдосконалення вітчизняної екологічної політики, стабілізації та покращення стану навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки України завдання полягає в тому, щоби визначити не лише стратегічні напрями, а й дієві механізми міжнародної інтеграційної взаємодії на шляху до сталого екологобалансованого розвитку, серед яких чільне місце посідають організаційно-економічні та інституційно-правові механізми екологічного регулювання з притаманними їм інструментами.

Нещодавно підписана Президентом України Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами однозначно інформує світову спільноту про європейський вектор прагнень українського суспільства та неухильність євроінтеграційного руху України. Розглядаючи сутність євроінтеграційного процесу України, слід зазначити, що він об'єктивно полягає в формуванні спільного з ЄС екологічного, економічного, соціального, політичного та правового простору. Це визначає й відповідні напрями співробітництва та взаємодії України і ЄС. Тут головним опорним нормативним документом є чинна з 1998 року Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами¹⁹⁶. Спеціальна увага в цій Угоді, яка визначає цілі, зміст, структуру співробітництва, приділена інтенсифікації розв'язання проблем охорони й відтворення навколишнього

природного середовища у контексті формування екологічно безпечного європейського простору.

На порядок денний розвитку й поглиблення взаємовідносин Україна – ЄС висунута ратифікація проекту новітньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами¹⁹⁷. Аналітичний огляд статей і положень цієї новітньої Угоди в частині міжнародного екологічного управління, екологічної політики, інструментарію екологічного регулювання, раціонального використання природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку, охорони й відтворення навколишнього природного середовища тощо (Розділ III, глава 13 «Торгівля та сталий розвиток», статті 292 – 298; Розділ IV, глава 6 «Навколишнє природне середовище», статті 360 – 366) дав можливість провести їх співставлення з стратегічними Цілями та завданнями по реалізації вітчизняної екологічної політики, визначених Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року».

Проведений порівняльний аналіз відповідності основних Цілей реалізації Стратегії екологічної політики України до 2020 року та екологоорієнтованої частини проекту Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами засвідчує не лише їх адекватність, а й сконцентроване фокусування на раціональному використанні природних ресурсів відповідно до цілей екологобалансованого сталого розвитку, забезпечення екологічної безпеки, посилення природоохоронної діяльності, підвищення економічної і природоохоронної ефективності екологічної політики, що, як зазначається в проекті Угоди, «матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС» (розділ IV, глава 6, стаття 360).

Новизна. Надалі проведений порівняльний аналіз механізмів, інструментів, політичних заходів екологоорієнтованої частини проекту цієї Угоди зі спектром механізмів, інструментів, політичних заходів «зеленої» економіки, представлених у провідних трьох документах міжнародного значення (2012 року видання) – публікації

¹⁹⁵ Автор Веклич Оксана Опанасівна

¹⁹⁶ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Документ 998_012. Стаття 63 «Навколишнє середовище» // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

¹⁹⁷ Проект Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами / Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України // Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826

ЮНЕП, спільній доповіді ОЕСР, ООН і Світового банку по включенню політики «зеленого» зростання в структурні реформи та відповідних рекомендаціях експертів ОЕСР¹⁹⁸, дає можливість виявити опорні механізми та ефективні інструменти економіко-організаційного та інституціонально-правового механізмів екологічного регулювання, що спрямовані на досягнення цілей сталого розвитку, дієвість яких підтверджується практикою природокористування в державах-членах Європейського Союзу. Йдеться про такі, узагальнені в таблиці 1.

Таблиця 1

Типологія ефективних механізмів та інструментів екологічного регулювання, спрямованих на досягнення цілей сталого розвитку

Механізми	Субкатегорії/інструменти
Інтерналізації екстерналій	1. Податки, збори, платежі (за забруднення, використання ресурсів, за екосистемні послуги) 2. Система торгівлі дозволами на викиди або система сертифікатів
Стимулювання	3. Інвестиційні стимули (позики під низькі відсотки; мікрофінансування; звільнення від податків тощо) 4. Субсидії, пільгові тарифи та ін., зокрема стимулювання збереження і захисту біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі) 5. Відміна політики стимулювання секторів економіки, які мають негативний вплив на навколишнє середовище (наприклад, політики шкідливих субсидій) 6. Реформування структури податків і зборів для стимулювання економічного зростання і його «позеленення» 7. Мобілізація фінансових коштів (довгострокові гарантії, усунення бар'єрів для прямих іноземних інвестицій, нижчий адміністративний тягар, кредитні гарантії тощо) 8. Заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в екологічно чисті товари, послуги та технології, використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг 9. Заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього природного середовища

¹⁹⁸ A guidebook to the Green Economy. Issue 3: exploring green economy policies and international experience with national strategies, November 2012 / UN Division for Sustainable Development. – Режим доступу: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/738GE%20Publication.pdf>; A Toolkit of Policy Options to Support Inclusive Green Growth. Submission to the G20 Development Working Group, 2012. – Режим доступу: <http://www.enterprise-development.org/download.ashx?id=2038>; Green Growth and Developing Countries. Consultation Draft. – OECD, Paris, 2012. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dac/environmentanddevelopment/50559116.pdf>

Продовження таблиці 1

Механізми	Субкатегорії/інструменти
Інституціональні	10. Контрольно-адміністративні (норми, стандарти, інформаційна відкритість, екологічне маркування товарів, у т. ч. шляхом усунення пов'язаних нетарифних бар'єрів; заборони, штрафи, в т. ч. шляхом відшкодування в пріоритетному порядку шкоди, заподіяному навколишньому середовищу, матеріальна та адміністративна відповідальність забруднювача навколишнього середовища) 11. Стратегічна екологічна оцінка 12. Комплексне планування, розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та муніципальному рівнях, відповідне прийняття рішень і керування ресурсами 13. Інституційні реформи (з визначеними термінами) задля забезпечення виконання і впровадження природоохоронного законодавства; процедури сприяння інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики держави; визначення необхідних людських і фінансових ресурсів та механізм їх перегляду 14. Активізація стимулюючої функції системи екологічного оподаткування, в т.ч. проведення еко-трудова реформи 15. Завпровадження системи «зелених» еколого-економічних рахунків
Інформаційні	16. Добровільні інструменти (інформаційне забезпечення, освітні ініціативи, зокрема: екологічна освіта та горизонтальні питання, доступ до інформації з питань навколишнього природного середовища та процесу прийняття рішень, обмін найостаннішими повідомленнями і оновленою інформацією про трансграничні надзвичайні ситуації, оцінки впливу наслідків надзвичайних ситуацій на довкілля, посилення існуючого співробітництва в сфері охорони навколишнього природного середовища)
Інвестування	17. Інвестиції в природний капітал, охоронювані території, безпосереднє управління та відновлення 18. Інвестиції в людський капітал (наращування потенціалу, підготовки, навичок) 19. Інвестиції в еко – та «зелені» інновації (R&D), розвиток та обмін інформацією 20. Прямі іноземні інвестиції в екологічно чисті товари, послуги та технології, у використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг («зелені» інвестиції) 21. Інвестиції у стійкий розвиток сільського господарства 22. Інвестиції в екоконструктивну інфраструктуру (енергетика, вода, транспорт, відходи) 23. Фінансові стратегії залучення інвестицій в інфраструктуру і технології

Джерело: складено за: A guidebook to the Green Economy. Issue 3: exploring green economy policies and international experience with national strategies, November 2012 / UN Division for Sustainable Development. – Режим доступу: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/738GE%20Publication.pdf>, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами (проект).

Таблиця 2

Перелік нових потенційних інструментів вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання

№	Інструмент	Зміст
1.	Аукціонна торгівля дозволами на використання природних ресурсів	Ринковий інструмент, що забезпечує вибір найбільш вигідних умов природокористування господарюючим суб'єктом, зокрема видобутку корисних копалин, спеціального використання інших природних ресурсів, водночас із високою продуктивністю при найбільшому обсязі фінансування природоохоронних заходів
2.	Аукціонна торгівля дозволами на забруднення навколишнього природного середовища	Ринковий інструмент, що забезпечує вибір найбільш вигідних умов природокористування господарюючим суб'єктом, зокрема викидів і скидів забруднюючих речовин, утворення відходів водночас із високою продуктивністю при найбільшому обсязі фінансування природоохоронних заходів
3.	Аукціонна торгівля квотами на видобуток природних ресурсів	Ринковий інструмент, що надає можливість: для продавців квот – відшкодувати витрати на ведення природоохоронної діяльності; для покупців квот – залишитися на ринку і продовжувати свою діяльність за умови збереження обсягів природокористування на рівні встановленої квоти
4.	Гарантія стосовно екологічної позики	Інструмент, що використовується з метою залучення інвестицій у природоохоронну сферу для забезпечення зменшення фінансових і екологічних ризиків господарюючого суб'єкта та фінансових ризиків інвестора
5.	Екологічна боргова конверсія	Інструмент обміну боргових зобов'язань між країною-боржником, екологічним інвестором та кредитним банком-продавцем боргу на виконання природоохоронних заходів, які боржник впроваджує на території своєї країни
6.	Екологічна облігація	Кредитне безвідсоткове боргове зобов'язання емітента перед екологічним інвестором, яке засвідчує, що кредит емітується інвестором для фінансування високозатратних конкретних природоохоронних заходів
7.	Екологічний бонус	Інструмент податкової (у вигляді податкових короткострокових пільг) та цінової екологічної політики, спрямований на стимулювання господарюючих суб'єктів на виробництво екологічно дружньої продукції та споживачів на її придбання
8.	Екологічний податок на імпорт	Інструмент системи екологічного оподаткування імпортованих товарів, після втрати споживчих властивостей яких утворюються відходи, що забруднюють навколишнє середовище (наприклад, пластикова та скляна тара)
9.	Екологічні субвенції	Цільова фінансова допомога державним господарюючим суб'єктам будь-якої галузі промисловості в разі зростання витрат на видобуток природного ресурсу, що використовується цією галуззю як базова сировина

Джерело: складено автором.

Варто також підкреслити, що поглиблений розгляд трьох механізмів екологічного регулювання, а саме – механізму інтерналізації екстерналій (1), механізму стимулювання (2) і механізму інвестування (3) з притаманним їм інструментарієм, дав можливість визначити їх як такі, що складають основу більш дієвих, а також деяких нових економічних механізмів формування національної екологічної політики в системі сталого розвитку України.

Спираючись на типологію ефективних механізмів та інструментів екологічного регулювання, представлену в табл.1, а також на результати аналітичного узагальнення і численних наукових зарубіжних та вітчизняних доробок щодо структури економічного механізму екологічного регулювання, його складників, інструментів, і практики управління природокористування, вважаю доцільним виокремити серед них ті, які є новими для моделі економічного блоку національної екологічної політики, формуючи потенційний резерв її удосконалення в напрямі підвищення її результативності.

Отож, наукова гіпотеза полягає у виявленні та класифікації таких нових потенційних інструментів вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання, запровадження яких підвищить дієвість національної екологічної політики, формуватиме більший екологічний і економічний ефект. Зрозуміло, що при їх вибірці та опрацюванні враховується досвід застосування тих чи інших економічних інструментів у практиці управління природокористування в країнах-членах ЄС та ОЕСР.

Основна частина. Керуючись окресленими методологічними підходами, а також з огляду на сучасний соціально-економічний стан і реалії функціонування національного господарства, була розроблена авторська типологія нових потенційних інструментів вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання, зміст якої розкритий і наведений у табл. 2.

Розмірковуючи над репрезентованим переліком нових потенційних інструментів вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання, не важко дійти висновку, що він, по суті, представляє певну групу інструментів стимулююче-компенсаційного характеру, які заохочували би суб'єктів господарювання до активізації запровадження ресурсозберігаючих і екологоорієнтованих заходів і яких до тепер серйозно не вистачає управлінській практиці природокористування в Україні. Серед цих інструментів чинне місце посідають нові інструменти фінансово-податкової системи, потребуючи проведення спеціального дослідження, в процесі якого науковий і прикладний інтерес становить малорозроблений механізм «зеленого» банкінгу, але вже започаткований у вітчизняній банківській системі.

Будучи сучасним трендом у західних фінансових колах, «зелений» банкінг, за визначенням, – це філософія ведення бізнесу, яка просуває використання екологічно безпечних технологій, зменшення шкоди навколишньому середовищу внаслідок операційної діяльності банків та стимулювання екологічних проектів¹⁹⁹. «Зелений» банкінг реалізується двосторонньо: по-перше, як механізм банківського менеджменту, спрямований на зменшення шкоди навколишньому середовищу та операційних витрат внаслідок операційної діяльності банків, а по-друге, як механізм надання грошових кредитних ресурсів для стимулювання екологічних проектів, виробництва «зелених» технологій, екологічних товарів та послуг або для розвитку діяльності по збереженню навколишнього середовища.

Хоча саме другий вид механізму реалізації «зеленого» банкінгу становить складник економічного механізму екологічного регулювання як потенційний новий механізм вітчизняної екологічної політики, однак слід зазначити для точності розуміння, що перший його вид відбувається в багатьох формах: використання електронних офісів замість відкриття нових відділень; оплата рахунків он-лайн замість надсилання їх поштою; відкриття рахунків в банках з електронним офісом, а не в банках з великою мережею відділень; підтримка місцевими банками впровадження «зелених» технологій на локальному рівні тощо. Будь-яка комбінація з таких форм роботи може допомогти

¹⁹⁹ Хвалінський С.О. Коментар до семінару «Eco-improving and sustainable development of the construction industry in Lithuania» // Експертно-аналітичний бюлетень ICEMB НАН України. Січень 2013 р. Номер 1 (6). – Режим доступу: <http://www.iweir.org.ua/bulleten.htm>

зберегти навколишнє середовище. Провідними банками в цьому напрямку є Green Bank (США), Bank of America, Capital One.

Згідно з дослідженням С.О.Хвалінського «зелений» банкінг в Україні не популярний і знаходиться в зародковому стані. Це пояснюється двома причинами. Перша полягає в тому, що український банківський сектор переобтяжений чималими проблемами, а тому «зелені» ідеї для банківського менеджменту не є пріоритетними чи значущими. Друга причина полягає в тому, що в суспільній свідомості та свідомості пересічного українця «зелений» світогляд не є домінуючою властивістю, в той час як у спільнотах розвинутих країн він став якшо не нормою буття, то принаймні хорошим тоном.

Парадоксально, але відправною причиною впровадження «зеленої» філософії в практику українського банкінгу стало не занепокоєння екологічною ситуацією, а прагнення до економії поточних витрат. Так, з цією метою впроваджуються енергозберігаючі технології в офісах банків задля зменшення операційних витрат; банки роблять більший акцент на інформаційних технологіях і починають працювати он-лайн паралельно із закриттям відділень тощо.

Крім того, корпоративна прихильність до «зелених» ідей використовуються для створення позитивного іміджу в роботі з західними партнерами, хоча часто насправді це – просто декларативний «зелений» банкінг. Прикладом такої практики є український Green Bank, на сайті якого проголошено «зелену» філософію наріжним принципом ведення бізнесу. Насправді, як зазначає дослідник, працівники банку не можуть навіть назвати напрями реалізації проголошених тут екологічних принципів, а топ-менеджмент цього банку в приватних розмовах зізнається, що йому це не цікаво²⁰⁰. Водночас слід відмітити екологічну пропаганду, яку ведуть Приватбанк і декілька інших банків, друкуючи інформацію про охорону довкілля на чеках банкоматів та платіжних терміналів. Зокрема, термінали Приватбанку пропонують відмовитись від друкування чеку заради збереження лісу. Поки що єдиним банком на території України, який реально сповідує «зелену» філософію, є грецький Піреус банк (Piraeus Bank).

Розглядаючи другий вид механізму реалізації «зеленого» банкінгу – механізм надання грошових кредитних ресурсів для стимулювання екологічних проектів, виробництва «зелених» технологій, екологічних

²⁰⁰ Там же, с. 55 – 56.

товарів і послуг або для розвитку діяльності по збереженню навколишнього середовища як новий механізм вітчизняної фінансової та екологічної політики, слід зазначити, що зарубіжний досвід демонструє чималу кількість зразків притаманних йому інструментів. Серед них особливо, на мій погляд, заслуговують на увагу вітчизняних фахівців ті інструменти «зеленого» банкінгу, запровадження котрих є бажаним і реалістичним, зважаючи на те, що частка банківських установ активів у валових активах фінансового сектору України складає понад 90 %, а отже, саме банківські установи можуть стати основними фінансовими донорами активізації ресурсоощадливої та екологоконструктивної діяльності, екологічній модернізації національного господарства.

Йдеться про такі нові інструменти механізму надання грошових кредитних ресурсів українським «зеленим» банкінгом:

- пільгові кредитні ставки (тобто нижчі від ринкових) для фінансування екологічних проектів, виробництва «зелених» технологій, екологічних товарів і послуг, придбання екологічно-конструктивного устаткування на умовах лізингу, а також для мобілізації «зелених» приватних інвестицій (наприклад, на «зелене» будівництво, де використовуються матеріали, що не шкодять навколишньому середовищу, методи виробництва відповідають екологічним будівельним стандартам, а електро- та теплопостачання забезпечується енергозберігаючими технологіями);
- пролонгований термін позики для фінансування масштабних інфраструктурних проектів із захисту навколишнього середовища тощо;
- надання позик, кредитів або інших послуг для придбання сертифікатів на викиди забруднюючих речовин (торгівля сертифікатами на викиди);
- випуск забезпечених активами цінних паперів для фінансування великомасштабних інфраструктурних проектів, спрямованих на захист довкілля (випуск «зелених» цінних паперів);
- продаж фінансовими установами муніципальних облігацій для фінансування проектів захисту навколишнього середовища (часткова кредитна гарантія для здійснення «зелених» проектів).

Слід зауважити, що наведені інструменти спрямовані на стимулювання саме суб'єктів господарювання-природокористувачів до перебудови стратегій розвитку власних підприємств на природозберігаючих засадах.

А для формування екологічного світосприйняття на побутовому рівні шляхом стимулювання населення до схильності «зеленим» ідеям доцільно запровадження таких нових інструментів механізму надання грошових кредитних ресурсів:

- пільгові кредитні ставки для будівництва приватного «зеленого» житла, для придбання «зеленого» приватного помешкання («зелена» іпотека), енергоефективного та ресурсозберігаючого технологічного обладнання помешкань, «зеленого» автомобільного транспорту, який мінімально забруднює навколишнє середовище («зелений» автокредит) тощо;
- пролонгований термін позики для будівництва приватного «зеленого» житла, для придбання енергоефективного та ресурсозберігаючого технологічного обладнання помешкань, «зеленого» автомобільного транспорту.

Зрозуміло, що запропоновані інструменти механізму надання грошових кредитних ресурсів доцільно поступово виводити на вітчизняний ринок банківських продуктів та послуг, проте цей процес потрібно вже розпочинати і активізувати, оскільки тут поки що існують законодавчо прописані поодинокі інструменти пільгового кредитування та проектного фінансування виключно заходів з підвищення енергоефективності. (Як тут не згадати давніші спроби держави щодо стимулювання розвитку банківських «зелених» продуктів та послуг запровадженням у 2005 році бюджетної програми КПКВ 2401320 «Фінансова підтримка природоохоронної діяльності через механізм здешевлення кредитів комерційних банків» загальним обсягом 16,0 млн. грн. для спрямування коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища на здійснення природоохоронних заходів на зворотній основі, а також стимулювання використання кредитів комерційних банків на погашення відсотків за наданими кредитами. Ця бюджетна програма проіснувала декілька років, поступово скорочуючись в обсягах фінансування).

При цьому важливою і дуже слушною, на мою думку, є пунктуація необхідності формування з боку держави таких умов, за яких кредитно-фінансовим установам було б вигідно запроваджувати «зелені» продукти та послуги, наприклад, шляхом зниження облікової ставки НБУ для банків, що надають позикові кошти під екологоорієнтовані проекти.

До речі, існує чимало форм та інструментів підтримки державою комерційних банків (наприклад, пільгові кредитні програми, кредитні

лінії для пріоритетного та субординованого боргу), які могли би бути застосовані і щодо підтримки «зеленого» банкінгу, проте які поки що не на часі через, насамперед, дефіцит довгострокових фінансових ресурсів і низький рівень капіталізації фінансових установ.

Висновки. 1. Проведений огляд проекту Угоди про асоціацію України з ЄС виявив потужну частину з питань міжнародного екологічного управління, екологічної політики, інструментарію екологічного регулювання, раціонального використання природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку. Таким чином, приєднання України до асоціації держав-членів Європейського Союзу і в екологічній частині Угоди, на мій погляд, надасть значний поштовх для підвищення ефективності механізмів екологічного регулювання та дієвості екологічної політики.

2. Запропоновані в екологоконструктивній частини проекту цієї Угоди опорні механізми та ефективні інструменти економіко-організаційного та інституціонально-правового механізмів екологічного регулювання по суті *тотожні* масиву провідних механізмів та інструментів формування «зеленої» економіки, охоплюючи всі три складові (економічна, соціально-інституціональна та екологічна) сталого розвитку, а тому заслуговують на особливу державну увагу для опрацювання тактики і успішної реалізації концепції «зеленої» економіки, спрямованої на досягнення цілей сталого розвитку, в національне господарство України.

3. Серед цих інструментів чинне місце посідають нові інструменти фінансово-податкової системи, формуючи потенційний резерв її удосконалення в напрямі підвищення її результативності. Будучи новими потенційними інструментами вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання, вони водночас є новими і для моделі економічного блоку національної екологічної політики, а за своєю суттю репрезентують певну групу інструментів стимулююче-компенсаційного характеру, які заохочували би суб'єктів господарювання до активізації запровадження ресурсозберігаючих і екологоорієнтованих заходів і яких дотепер серйозно не вистачає управлінській практиці природокористування в Україні.

4. Науковий і прикладний інтерес становить малорозроблений механізм «зеленого» банкінгу як механізм надання грошових кредитних ресурсів для стимулювання екологічних проектів, виробництва «зелених» технологій, екологічних товарів та послуг або для розвитку діяльності по збереженню навколишнього середовища. Притаманні

йому інструменти спрямовані на стимулювання саме суб'єктів господарювання-природокористувачів до перебудови стратегій розвитку власних підприємств на природозберігаючих засадах, а також на формування екологічного світосприйняття на побутовому рівні шляхом стимулювання населення до схильності «зеленим» ідеям. Тому видається доцільним запровадження таких нових інструментів механізму надання грошових кредитних ресурсів.

5. Необхідно активізувати формування з боку держави сприятливих умов, по-перше, для розширення кола інструментів пільгового кредитування та фінансової підтримки природоохоронної діяльності, а по-друге, для запровадження «зелених» продуктів і послуг кредитно-фінансовими установами. Створення на фінансовому ринку сегменту «зелених» продуктів та послуг сприятимуть не лише практичному впровадженню засад «зеленої» економіки, а і нарощенню впливовості та дієвості національної екологічної політики, підтриманою екологоорієнтованою фінансовою політикою держави.

2.7. Інноваційна модель економіки України на засадах невиснажливого природогосподарювання та природозбереження²⁰¹

Людство стоїть перед необхідністю вирішення багатьох глобальних завдань, більшість з яких мають у своїй основі проблеми його взаємовідносин з Природою. Проходить час не усвідомленої агресії людини проти Природи. Із середини ХХ ст. суспільство почало опрацьовувати принципи свого існування і вдосконалювати підходи до освоєння, використання і розподілу природних ресурсів планети та врахування довготривалих наслідків свого втручання в хід природних процесів, узгоджених і скоординованих дій щодо регулювання масштабів антропогенного впливу на планетарному рівні. Фахівцями обґрунтовано, що суспільство має перейти до побудови своїх взаємовідносин з природою, організації своєї життєдіяльності в природі на основі врахування всіх взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними, що поєднують їх як частину і ціле.

Найважливішим завданням сьогодення для людства є створення моделі життєздатного суспільства, яке «вміє задовольняти потреби всіх своїх членів, не прирікаючи на злидні майбутні покоління». На жаль, реальної моделі такого суспільства поки що немає, але існує нагальна потреба зробити питання збереження навколишнього природного середовища головним організуючим принципом функціонування цивілізації.

Напрямом вирішення зазначених питань є концепція сталого розвитку. Світова наукова і професійна спільнота, громадськість під сталим розвитком розуміють розвиток, що дозволяє на довготривалій основі забезпечувати стабільне економічне зростання, яке не призводить до деградаційних змін у природі. При цьому особливо зауважується на тій обставині, що вихід на рівень сталого розвитку дозволяє розраховувати на задоволення потреб як теперішніх, так і майбутніх поколінь, не відкидаючи тези про реальні обмеження ресурсно-природного потенціалу біосфери.

²⁰¹ Автори Харічков Сергій Костянтинович, Крутякова Валентина Іванівна

Парадигма суспільного розвитку на засадах гармонійного взаємозв'язку усіх структурних складових ноосфери – людства, суспільних систем, наукових знань, техніки й технологій в єдності з біосферою поступово сформувалася як концепт сталого розвитку, який на теперішній час визнано світовою спільнотою як стратегічна домінанта майбутнього цивілізаційного шляху людства.

Саме в контексті парадигми сталого розвитку постає і має бути вирішена проблема формування нової моделі економіки України на засадах невиснажливого природогосподарювання.

Масштаб та глибина системних досліджень проблематики сталого розвитку, зокрема збалансованого використання у національному господарському комплексі елементів природо-ресурсного потенціалу та відповідного взаємного впливу втручання економіки у природне середовище на результативність національного господарства, набули динаміки у останній чверті ХХ століття та значно активізувались у останні десять років²⁰².

Систематизація принципів висновків із всієї палітри як зарубіжних так саме і з вітчизняних розробок дає підстави для таких узагальнень.

²⁰² Шевчук В.Я. макроекономічні проблеми сталого розвитку. – К.: Геопринт, 2006. – 200 с. Згуровський М.З. Основы устойчивого развития общества [Текст]: курс лекций в 2 ч. / М.З. Згуровский, Г.О. Статюха. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч.1. – 464 с.

Національна парадигма сталого розвитку України/ за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяч науки і техніки України Б.Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.

Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика/ [Андерсон В.М., Андреева Н.М., Алимов О.М. та ін.]; за науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистов Є.В./ ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь:ВД «АРИАЛ», 2011. – 464 с.

Модель сталого розвитку для України: системний підхід, методологія переходу. – Одеса – ІПРЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України, 2012. – 59 с.

Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України: монографія. – Одеса: ІПРЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України, 2012. – 714 с.

Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – 60 с.

Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні/ [за наук. ред. акад. НАН України д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.

Цілі збалансованого розвитку для України: матеріали Міжнародної конференції» (м. Київ, 18-19 червня 2013 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2013. – 491 с.

Більшість політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурологічних глобальних викликів, що постали сьогодні перед людством, пов'язані з кризою ставлення суспільства до природи. Серед них особливо гострими є такі проблеми: вичерпання природних ресурсів, деградація довкілля, перевищення рівня антропогенного навантаження на природу порівняно з можливостями екологічної ємності планети, нерівномірний доступ держав до ресурсів планети, невідповідність чисельності населення можливостям забезпечення його деякими видами ресурсів тощо. Інші серйозні проблеми – це нерівномірність обсягів споживання окремих видів ресурсів і доступу до чистої води, загострення проблеми бідності та значне погіршення умов життя сотень мільйонів жителів планети.

Практично всі названі проблеми та їхні наслідки різного ступеня інтенсивності мають місце і в Україні.

Одним з уроків нинішньої ситуації для України є усвідомлення того, що за всі роки незалежності в економіці країни, по суті, не відбувалося якісних змін в інноваційному оновленні та здійсненні її принципової структурної перебудови, яка б дала можливість забезпечити належний рівень конкурентоспроможності, економічної ефективності, зменшили б рівень природоємності виробництва.

В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії збалансованого розвитку. Складні трансформаційні процеси в Україні та відсутність політичної волі зумовили ту обставину, що збалансований розвиток не став пріоритетом державної політики України.

В той же час значний природно-ресурсний, трудовий і науковий потенціал, працездатність народу України, сприятливий клімат і географічне положення, привабливість ряду регіонів за розвиненістю промислового комплексу для інновацій створюють сприятливі передумови для зростання економіки України та забезпечення її збалансованого розвитку.

Оптимістичний сценарій досягнення стратегічних позитивних зрушень базується на парадигмі розроблення й впровадження в Україні нової моделі економіки на засадах невиснажливого природогосподарювання за умови реалізації природозберігаючої політики та екологізації суспільного розвитку.

Визначальним моментом у формуванні інноваційного бачення нової моделі економіки має стати визнання об'єктивного факту пе-

реходу від парадигми природокористування до парадигми природогосподарювання. Ця теза базується на основоположних принципах визначення природогосподарювання як соціо-еколого-економічної системи, що має ознаки та здатність до саморозвитку, сформована соціумом та функціонує шляхом залучення до неї речовини, енергії, інформації природного середовища, а також інтелекту та духовності соціума, з метою створення життєпридатних умов для його існування й розвитку, а також для задоволення його інтересів та потреб, співставлених із законами природних екосистем²⁰³.

Ілюстративно концепт парадигми природогосподарювання можна відобразити абстрактною моделлю суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин в системі «економіка – природне середовище» (рис.1).

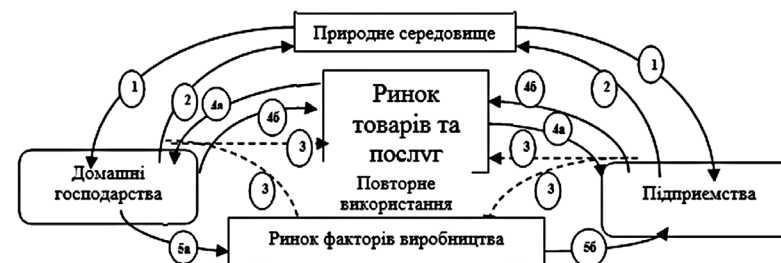

Рис. 1. Абстрактна модель природогосподарювання (суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин в системі «економіка – природне середовище»)

Побудовано на основі моделі матеріального балансу²⁰⁴

²⁰³ Барякин В. От природоиспользования к природохозяйствованию: новая социально-экологическая парадигма [Электронный ресурс] / В. Барякин. – Режим доступа: brennoe-i-vechnoe.narod.ru

Мишенин Е. Концептуальные основы формирования экологически ориентированного механизма управления природохозяйствованием // Экономист, 2012, №3. – с. 59-64.

²⁰⁴ Knesse A. Economics and the Environment: A Material Balance Approach/ A. Knesse, R. Ayres, R. D'Agre. – Washington DC: Resources for the Future, 1970. – P. 11-13

Callan S. Environment Economics and Management. Theory, Policy and Applications/ S. Callan, Thomas J. – Chicago: Irwin, 1996. – 724 p.

Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика/ [Андерсон В.М., Андрєєва Н.М., Алімов О.М. та ін.]; за науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистов Є.В./ ДУ «ІЕПСР НАН України», ШПРЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь:ВД «АРАЛ», 2011. – 464 с. – с. 12-41

Запропонована ілюстрація базується на відомій моделі матеріального балансу, до якої додатково введені такі елементи як «природне середовище» та пов'язані з ним матеріально-речовинні потоки.

Економічна система пов'язана із природою через потік сировини і природних ресурсів (потоки 1 на рис.1), які надходять із довкілля до економіки. Потоки залишків (обидва потоки 2) мають протилежний напрям – від підприємств і домашніх господарств до довкілля. Вони ілюструють той факт, що потік сировини, який надходить у систему, неодмінно повертається (вивільняється) у природу як залишки виробництва і споживання, побічні продукти, відходи, викиди, скиди. Це забруднення, котрі виникають як наслідок природних або технологічних процесів. Ця модель показує, що всі ресурси, взяті з природи, неодмінно повертаються до неї як залишки, що підтверджується фундаментальними законами термодинаміки. Відходів виробництва і залишків споживання і життєдіяльності неможливо уникнути. Але їх можна зменшити шляхом повторного використання, відновлення, перероблення (потоки 3). Що більшими будуть потоки 3 за інших рівних умов, то меншими будуть потреби людства в невідновних природних ресурсах, тобто досягатиметься зменшення потоків 1 і 2 водночас. Потоки 4а та 4б, відповідно відображають попит та пропозицію товарів та послуг, а потоки 5а та 5б – відповідно пропозицію та попит на ресурси.

Структурними елементами природогосподарювання як сфери суспільного розвитку можна визначити такі складові: природоосвоєння, природокористування, природоспоживання, природоперетворення, природооблаштування, природовідновлення, природоохорона, природотворення, природоінтелектуалізація, природовивчення (чи природопізнання). У реальних умовах природогосподарювання можлива безліч будь-яких комбінацій цих складових, що є відображенням рівня освоєння реальних природних об'єктів та стану економічних систем господарювання, які у синтезі суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин саме і визначають процес природогосподарювання на будь-якому рівні управління: макро-рівні, мезорівні, мікрорівні або, навіть, локальному рівні.

Не менш важливою умовою формування нової моделі економіки як запоруки переходу суспільства до розвитку на принципах сталості є визнання нової філософії господарювання, фундаментом якої має стати парадигма екологізації суспільного розвитку²⁰⁵.

²⁰⁵ Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування [Текст] : [монографія] / [С.К. Харічков та ін. ; під ред. С.К. Харічкова] ; НАН України, Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослідж. – О. : [ІПРЕД], 2010. – 484 с

Узагальнюючи різні теоретичні підходи до визначення екологізації, можна зробити висновок, що дана дефініція, розглядається у двох аспектах. По-перше, як напрям і модель розвитку економіки, яка дозволяє усунути еколого-економічні протиріччя і забезпечити гармонійне поєднання середовища життєдіяльності людини і якості навколишнього середовища.

По-друге, як система організаційних, технічних, технологічних та економічних заходів, що забезпечують підвищення ефективності використання природних ресурсів, зниження природоємності і екологоємності кінцевої продукції. Тут мова йде про екологізацію виробничої діяльності: «Екологізація технологій – запровадження заходів щодо запобігання негативних впливів виробничих процесів на природне середовище (розробка маловідходних технологій)».

Основна мета екологізації суспільного розвитку – це поліпшення якості навколишнього середовища і екологічних умов життя людини як значущих чинників розвитку людського потенціалу. Досягнення поставленої мети можливе на основі переходу до екологічно орієнтованої моделі розвитку всіх сфер діяльності людини.

Таким чином, в теоретичному аспекті екологізацію суспільного розвитку слід розглядати як концепцію екологічно прийняттого розвитку, яка забезпечує гармонійне поєднання створюваного цивілізованого середовища життєдіяльності людини і збереження якості навколишнього середовища, як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь²⁰⁶.

Пріоритетні напрями екологізації суспільного розвитку на теперішній час в Україні достатньо системно та вичерпно визначені у стратегічному документі «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року».

В контексті обговорюваної теми, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на складових, які наповнюють ці стратегічні напрями екологізації суспільного розвитку. Зокрема мова йдеться про такі складові екологізації:

– екологізація світогляду, свідомості, освіти та поведінки – це екологічна орієнтація прав, обов'язків, інтересів, мотивації (поведінки), культури, етики, знань

²⁰⁶ Крутякова В.І., Харічков С.К. Екологізація як складова стратегії переходу України до сталого розвитку/Цілі збалансованого розвитку для України: матеріали Міжнародної конференції» (м. Київ, 18-19 червня 2013 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2013. – 491 с. – с.280-286

– екологізація інституційного середовища – це екологічний імператив у законах, постановах, програмах, стратегіях, концепціях, доктринах

– екологізація державної політики: зовнішня політика, внутрішня політика, регіональна політика, секторальна політика (наприклад, морська, аграрна, промислова, енергетична), соціальна політика, економічна політика

– екологізація економіки: податкова політика, кредитна політика, інвестиційна політика, інноваційна політика, товарна політика, зовнішньоекономічна політика (експорт, імпорт, транзит), ресурсна політика

– екологізація управління: організація, планування, регулювання, контроль, аналіз

– екологізація техніко-технологічної бази: обладнання, технології, регламенти, інженерна інфраструктура.

Саме такий підхід дає можливість визначити пріоритети предметних сфер по тих чи інших напрямках екологізації суспільного розвитку.

На прикладі узагальнення апробованих теорій та практичних ідей, ми ілюструємо пріоритетні напрями екологізації в реальному секторі національної економіки (табл. 1).

Інтегруючи сформульовані положення щодо домінант природогосподарювання та парадигми екологізації суспільного розвитку (див. рис. 2а та 2б), можна окреслити концептуальні основи природозберігаючої політики як суттєвої ознаки нової моделі економіки України.

Таблиця 1

Пріоритетні напрями екологізації в реальному секторі національної економіки

Галузі	Екологічно спрямовані заходи
1	2
Машинобудування	істотне зменшення викидів забруднюючих речовин підприємств машинобудівного комплексу в довкілля впровадження екологічно чистих технологій в усіх напрямках діяльності машинобудівного виробництва, зокрема вирішення завдань утилізації знешкодження токсичних відходів гальванічного виробництва

1	2
Металургійна промисловість	комплексна структурна перебудова галузі розроблення екологоорієнтованих критеріїв структурної перебудови металургійного комплексу України, яка б ґрунтувалася на результатах аудиту металургійної промисловості підвищення ефективності використання сировинних та енергетичних ресурсів до світового рівня зниження частки продукції, отриманої в мартенівському виробництві, і розширення використання конвертерного виробництва перехід на екологічно чисті технології в головних ланках виробничого ланцюга металургійного циклу проведення поглибленого екологічного аудиту на всіх металургійних комплексах України удосконалення нормативно-методичних засобів регулювання викидів забруднюючих речовин металургійної промисловості розроблення та впровадження механізму узгодження рівня допустимих викидів з темпами модернізації технологій і структурної перебудови в металургійній промисловості
Хімічна та нафтохімічна промисловість	удосконалення структури галузі, розроблення пріоритетних напрямів її розвитку розвиток вітчизняної мінеральної сировинної бази створення виробництв базових продуктів впровадження наукомістких технологій, спрямоване на комплексне використання сировини, енергоресурсів та цільових продуктів розроблення та впровадження передових маловідходних і безвідходних ресурсозберігаючих технологій комплексне очищення газових викидів і стічних вод з одночасною утилізацією вилучених продуктів і подальшою їх переробкою проведення науково-технічних робіт, спрямованих на зменшення аварійних ситуацій та їх запобігання на підприємствах галузі розроблення та здійснення програм створення вискоєфективних систем очищення газових викидів та стічних вод здійснення програм комплексної переробки відходів здійснення програм щодо виведення з експлуатації виробництв з екологічно недосконалими технологіями в усьому технологічному циклі
Нафтогазова та нафтопереробна промисловість	здійснення комплексної сертифікації нафтогазових об'єктів розроблення заходів щодо підвищення екологічної безпеки технологічних процесів на цих об'єктах внесення змін і доповнень до діючих норм технологічного проектування та експлуатації об'єктів нафтогазової та нафтопереробної промисловості з питань, що стосуються вимог екологічної безпеки та охорони довкілля розроблення і впровадження у виробництво технологічних програм переробки відходів і відпрацьованих нафтопродуктів з метою поліпшення екологічного стану довкілля

Продовження таблиці 1

1	2
Нафтогазова та нафтопереробна промисловість	розроблення екологічно раціональних технологій видобутку вуглеводнів із місць їх підземного накопичення впровадження у виробництво технологій зменшення викидів в атмосферу летких органічних сполук розроблення комплексних технологій очищення води та ґрунту від забруднення вуглеводнями розроблення та впровадження системи оцінки і прогнозування поширення забруднення підземних вод нафтою та нафтопродуктами припинення випуску нафтопродуктів, що містять сполуки свинцю збільшення глибини переробки нафти шляхом будівництва на основних нафтопереробних підприємствах установок каталітичного риформінгу впровадження на нафтопереробних підприємствах технологічних процесів гідроочищення дизельного та авіаційного пального з одночасним виробництвом сірки розробка технології виробництва моторного пального з альтернативних видів сировинних ресурсів розробка і впровадження способів і технологій використання на транспорті газових та альтернативних видів пального
Будівництво	проведення екологічного аудиту кризових територій України, що передбачає визначення контрольних рівнів забруднення територій, які є нормами для територій на найближчі 1-3 роки, та можливість їх реального досягнення, першочергове проведення екоаудиту у високоурбанізованих районах і містах розробка містобудівних заходів, спрямованих на виведення територій з кризового стану обмеження використання природних корисних копалин, потреба в яких може бути задоволена шляхом використання вторинних і поновлюваних ресурсів розробка і впровадження програм створення та виробництва нових ресурсозберігаючих будівельних матеріалів і конструкцій розробка комплексних програм впровадження безвідходних та екологічно безпечних технологій
Видобувна промисловість	здійснення модернізації і технічного переозброєння підприємств галузі розробка і впровадження системи запобіжного технологічного моніторинг навколишнього природного середовища на об'єктах з підвищеним екологічним ризиком збільшення виробництва енергетичного вугілля в результаті скорочення видобутку коксівного вугілля вдосконалення технологічних процесів мокрого збагачення вугілля з метою ефективного вилучення з нього сірки розроблення і впровадження технологічних процесів та обладнання для використання енергетичного потенціалу шахтного метану розроблення і впровадження технологічних схем очищення та використання мінералізованих шахтних вод

Продовження таблиці 1

1	2
	розробка і впровадження технологій та обладнання для використання відвалів пустої породи з метою одержання з них сировини для будівельної індустрії забезпечення роздільного складування розкритих порід з метою подальшого їх ефективного використання для виробництва будівельних та інших видів матеріалів і продукції забезпечення в найближчі роки гасіння породних відвалів, а також розвиток закладки породою відпрацьованого простору шахт розробка і впровадження екологічно безпечних способів консервації шахт розробка і впровадження мобільної, легкої, екологічно безпечної та низькоенергоємної будівельної техніки і механізованого інструменту розробка і втілення архітектурно-планувальних заходів, заходів захисту окремих об'єктів, заходів переорієнтування інфраструктури території розробка заходів щодо запобігання наслідкам аварійних ситуацій та їх усунення в місцях з підвищеною густиною населення
Сільське господарство	розроблення інституціонального, техніко-технологічного, економічного забезпечення екологізації галузі підтримка агроєкосистем та якості природо-ресурсного потенціалу оптимізація навантажень з боку сільськогосподарських підприємств на елементи природного середовища організація екоорієнтованої господарської діяльності за рахунок раціоналізації сівообігу у відповідності із зональним станом ґрунтів впровадження ґрунтозахисних систем землеробства та нових поколінь нетоксичних засобів захисту рослин та тварин від хвороб запровадження наукоємних агроєкотехнологій створення системи виробництва та ринку чистої продукції розроблення механізмів та інструментів стимулювання процесів екологізації та мотивації товаровиробників запровадження компенсаційних механізмів відшкодування збитків та втрат товаровиробникам екологічно-чистої продукції
Теплова енергетика	впровадження нових технологій спалювання низькоякісного вугілля в котлоагрегатах з циркулюючим киплячим шаром і з внутрішньоцикловою газифікацією вугілля та використанням генераторного газу в парогазових установках застосування високоефективних парогазових установок, які спалюють природний газ, під час модернізації діючих газомасляних ТЕС (енергоблоків) та на новому будівництві впровадження ефективних установок сіркоочищення під час спорудження нових енергоблоків і реконструкції діючих ТЕС застосування сучасних високоефективних установок пиловловлювання на діючих енергоблоках та під час спорудження нових енергоблоків поліпшення якості твердого палива зі зниженням його зольності до 10%, а вмісту сірки до 1-1,5%

Закінчення таблиці 1

1	2
Теплова енергетика	розробка та впровадження систем очищення газів, що мають звести до мінімуму викиди в атмосферу пилу, сполук сірки, азоту, вуглецю тощо здійснення програм щодо утилізації твердих відходів (золи, шлаків та пилу) для потреб будівельної індустрії підвищення обсягів оборотного водопостачання до 75-80% загального його обсягу створення замкнутих систем водопідготовки і гідрозоловидалення, нефільтруючих золошламовідвалів впровадження ефективних засобів утилізації осадів та очищення води в різних технологічних схемах перегляд екологічних нормативів і вимог залежно від можливостей економіки і стану довкілля

У нових економічних умовах, коли роль природно-ресурсного потенціалу не лише зростає, а й визначає національні інтереси України, потрібен новий підхід до збалансованого розвитку економіки країни та її регіонів. Однією з базових складових нового підходу має бути реформування механізму управління природозбереженням.

Аналіз процесів природозбереження свідчить, що в нашій економіці організація природозбереження зазнала істотних змін, пов'язаних з переходом до ринкових відносин, зміною форм власності, руйнуванням традиційних сформованих господарських зв'язків, погіршенням економічного становища країни. Вплив цих та інших факторів істотно позначився на стані й тенденції процесу природозбереження і в цілому носить негативний характер.

Проблема підвищення ефективності природозбереження полягає в невідповідності прийнятої концепції та моделей управління природозбереженням необхідному рівню його організації.

Концептуальні основи формування природозберігаючої політики (ПЗП) в умовах ринкової економіки базуються на принципово іншій ідеї, порівняно з традиційними вимогами природозбереження. Якщо при традиційному підході до ефективної реалізації ПЗП за критерій брали зниження питомого рівня споживання природних ресурсів, то сучасна концепція ПЗП переносить центр ваги на вирішення завдання формування вищого рівня природозбереження – відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Традиційний методологічний підхід до вирішення проблеми був орієнтований на статику розвитку процесу природозбереження, стабільність природозабезпечення і базується на стабільності соціально-економічного розвитку суспільства. В кардинально змінених умовах методи вирішення проблеми природозбереження, основані на цих орієнтирах, в принципі вже не можуть бути достатнім інструментарієм. Більш того, як свідчить практика, розв'язання нових проблем формування ПЗП визначає необхідність розроблення принципово нової методології.

Природозберігаюча політика спрямована не на процес ресурсозбереження, як такий, а на управління ним, на вироблення ідеології такого управління, на перетворення сформованих виробничих відносин у сфері природозбереження і створення умов для розвитку процесу природозбереження. Цільовим системоутворюючим завданням є: досягнення світового рівня природозбереження; стабілізація забезпечення природними ресурсами; підвищення ефективності національної економіки, забезпечення діями природозберігаючої політики.

Природозберігаюча діяльність виступає як категорія, яка виходить далеко за межі власне економії природних ресурсів і поєднує систему понять і категорії інших наук. Природозберігаюча політика – це не система заходів, а система управлінських рішень. У цьому і є принципова відмінність такого підходу.

У господарській практиці можна виділити кілька моделей концепцій природозберігаючої політики: ті, що базуються на традиційній основі: зниження питомої ваги використання природних ресурсів; зниження утворення відходів; посилення використання вторинних ресурсів; ті, що базуються на новій основі: скорочення споживання і саморесурсозабезпечення на основі переходу до відтворення природного капіталу (рис. 2а та рис. 2б).

У найближчій перспективі має відбутися оптимізація всього процесу та всіх форм природозабезпечення, результатом якої стане створення єдиної системи природозбереження, націленої на перехід до відтворення природного капіталу.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

– всі моделі концепцій природозберігаючої політики мають одну основу – організацію раціонального ресурсоспоживання; їх відмінність полягає в тому, що приймають як генеральну ідею її реалізації?;

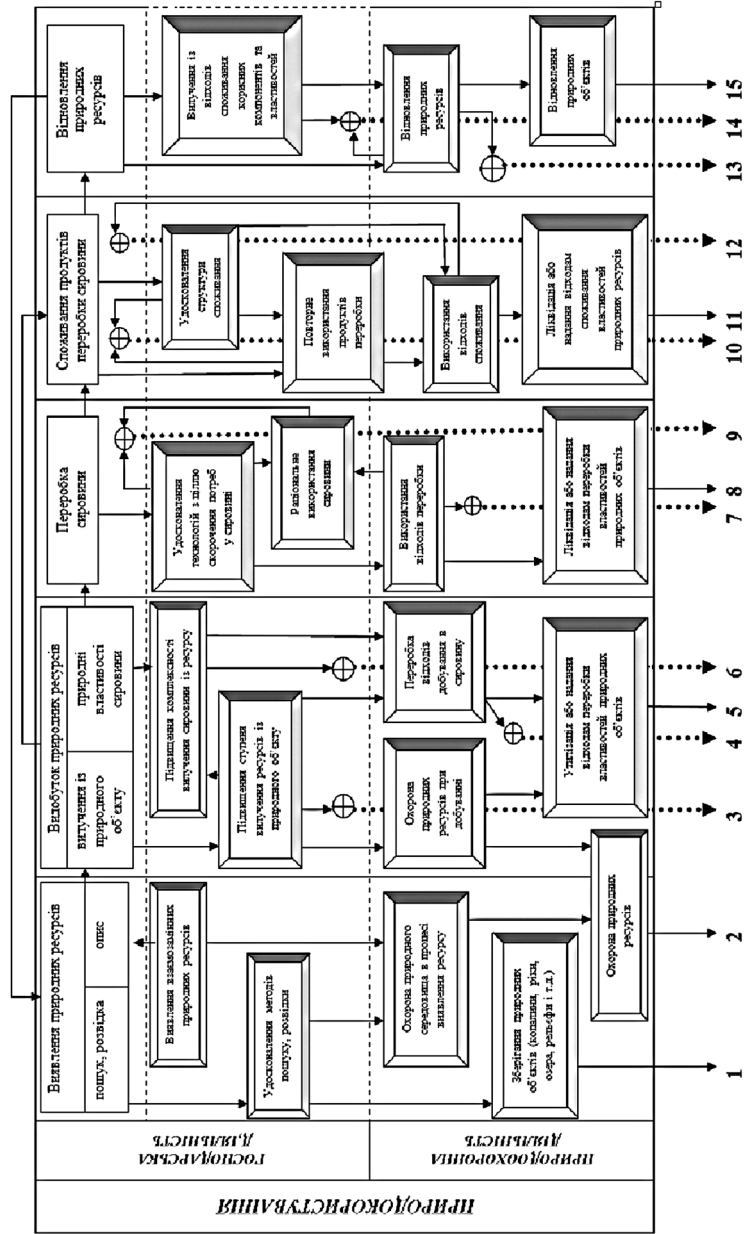

Рис. 2а. Схема послання природокористування та господарської діяльності (⊕ точки екологізації)

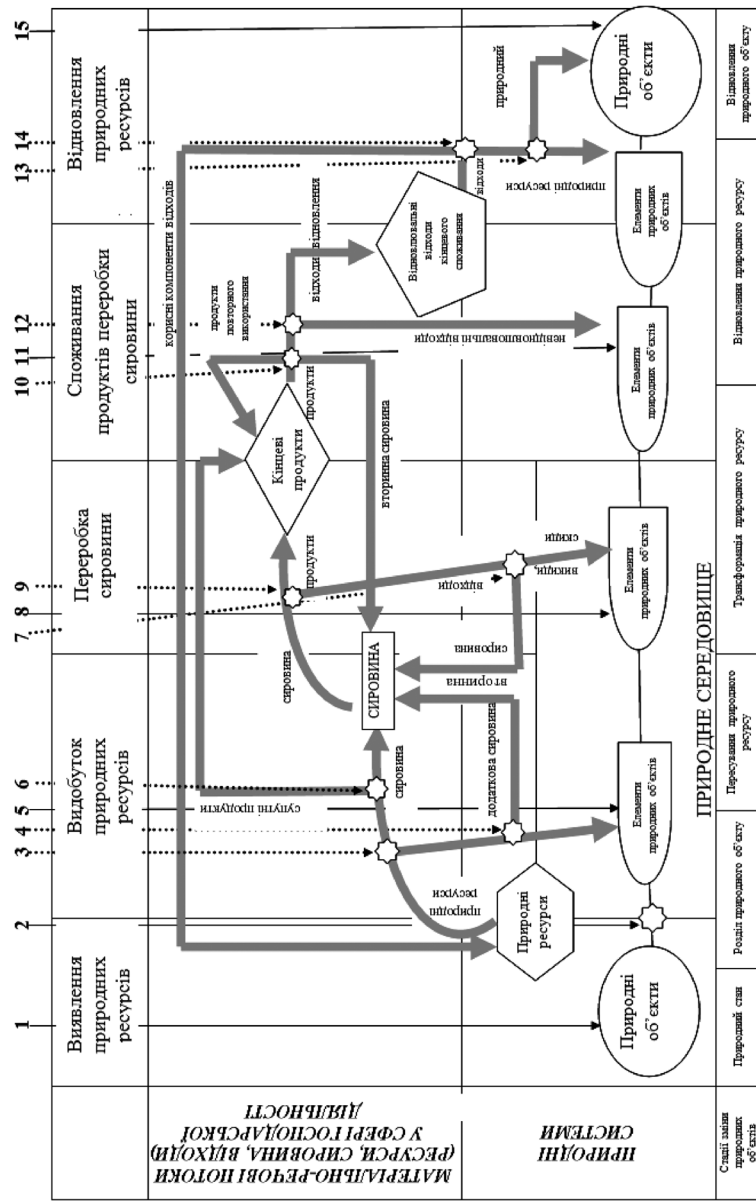

Рис. 2б. Схема матеріально-речових потоків природокористування та господарської діяльності (⊕ точки природозбереження)

– офіційно заявленої, загальновизнаної концепції природозберігаючої політики, орієнтованої на перспективу, яка задовольняє інтереси суспільства, у цей час немає;

– альтернативою створення перспективної моделі природозберігаючої політики може стати концепція, коли за генеральну тенденцію приймають ідею саморесурсозабезпечення на основі переходу до відтворення природного капіталу.

До основних методологічних положень та концептуальних основ формування природозберігаючої політики за результатами проведеного аналізу варто віднести такі:

- необхідно відмовитися від пріоритету ізольованих фактів і фіксування окремих відносин у сфері природозбереження. Напрямок природозберігаючої політики – зробити природозбереження системою.

- природозберігаюча політика – елемент соціально-економічної політики. Природозберігаюча політика не може бути поза середовищем: підвищення цін на ресурси природного капіталу і збільшення його дефіциту будуть зумовлювати зростання інфляції, безробіття, скорочення виробництва товарів і послуг;

- концептуальна модель природозберігаючої політики потребує здійснення досліджень суті самого процесу природозбереження для того, щоб глибше зрозуміти еволюцію його розвитку. В сучасних умовах слід обрати концептуальний підхід, в основу якого покладено єдність двох систем: ресурсозабезпечення + природозбереження, де процесу природозбереження належить самостійна, в перспективі провідна роль;

- прийняти еволюційну концепцію формування природозберігаючої політики, орієнтованої на стійкий розвиток ресурсозабезпечення на основі природозбереження, погоджену із законами природи і суспільства;

- відмовитися від моделі розвитку ресурсоспоживання, орієнтованої на побудову ринку природних ресурсів сировини через «дикий ринок». Прийняти оптимальну модель державної природозберігаючої політики, орієнтовану на зростання запасу стійкості ресурсозабезпечення в умовах ринку. Прийняти новий пріоритет ресурсовиробництва – природозбереження, а не зростання виробництва первинної сировини за рахунок природного капіталу, змінивши траєкторію руху інвестиційних потоків, структурної перебудови і т. д.;

- відмовитися від традиційного погляду на резерви природозбереження.

Основні інтереси формування і реалізації природозберігаючої політики України мають спиратися, на нашу думку, на базові принципи, які становлять доктрину природозберігаючої політики: випереджальне цільове положення; саморесурсозабезпечення; оптимальна структура управління природозбереженням; оптимальне узгодження інтересів держави з суб'єктами всіх форм власності; забезпечення конкурентоспроможної природозберігаючої політики; державна відповідальність за негативні соціально-еколого-економічні наслідки природозберігаючої політики; створення нової галузі відтворення природного капіталу; інвестиційне забезпечення.

Політика природозбереження має ґрунтуватися на системному поєднанні та реалізації основоположних базових принципів сталого розвитку та специфічних організаційних принципів, адаптована сутність яких до сфери природогосподарювання полягає у такому:

- принципи сталого розвитку, адаптовані до сфери природогосподарювання;

- поєднання розвитку суспільства зі збереженням довкілля, зокрема його природно-ресурсного капіталу;

- підтримання цілісності екосистем як банку природно-ресурсного капіталу;

- забезпечення соціальної справедливості у використанні природно-ресурсного капіталу;

- запобігання екологічним та природно-ресурсним небезпекам;

- збалансоване з потенційними можливостями природно-ресурсного капіталу виробництва та споживання кінцевого продукту;

- збереження біологічного та ландшафтного біорізноманіття як компоненти природно-ресурсного капіталу;

- забезпечення прозорості та підзвітності управління природно-ресурсним капіталом;

- корпоративна соціальна відповідальність за використання природно-ресурсного капіталу;

- специфічні організаційні принципи, адаптовані до сфери природогосподарювання;

- науковість – максимальне використання результатів наукових досліджень при впровадженні програм природогосподарювання;

- гуманність – спрямованість будь-яких програм природогосподарювання на забезпечення сприятливих умов життя людини. Її соці-

альної комфортності, ефективної економіки, високої якості навколишнього природного середовища;

- відповідність міжнародним нормам, вимогам та рекомендаціям у національних, регіональних, місцевих та галузевих програмах природогосподарювання;

- узгодженість всіх програм природогосподарювання між собою, їх інтегрованість на виконання національної програми природогосподарювання;

- регіональність – формування національної програми природогосподарювання з урахуванням історичних, етнічних, кліматичних, біотичних, соціально-економічних, культурологічних та інших особливостей регіональних та місцевих програм;

- комплексність – збалансоване поєднання та інституалізація в єдиній програмі екологічної, економічної та соціальної складових природогосподарювання;

- структурність – можливість виділення провідних структурних блоків, структурно-функціональних показників, необхідних для обґрунтування оптимізаційних заходів та управлінських рішень природогосподарювання;

- системність – розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей між усіма провідними структурними блоками природогосподарювання, прийнятими для аналізу;

- функціональність – аналіз структури і роботи соціо-еколого-економічної системи, який дозволяє передбачити результати функціонування окремих взаємопов'язаних блоків й спрогнозувати ефективність регуляторних впливів (управлінських заходів, рішень);

- керованість – забезпечення постійного прямого і, передусім, зворотного зв'язку між керованою системою та регулятором (керівним органом);

- реальність – врахування реального стану соціо-еколого-економічної системи. Її природних, виробничих та інтелектуальних ресурсів та показників соціально-економічного обміну між ними, взаємозв'язків з іншими соціо-еколого-економічними системами;

- етапність – реалізація програми природогосподарювання в декілька вузлових етапів, як довготривалого, праце – та капіталоемного процесу.

Природогосподарювання та політика природозбереження в Україні має розглядатися як процес постійного перетворення (трансформації)

якісних та кількісних характеристик суспільних відносин в державі як національній соціо-еколого-економічній системі з дотриманням її рівновážності, збалансованості, гармонійності, стабільності, конкурентоспроможності, інноваційності та безпеки, спрямований на досягнення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та навколишнім природним середовищем, що забезпечує при цьому добробут нинішніх та майбутніх поколінь нації.

Формування нової моделі економіки невиснажливого природогосподарювання повинно базуватися на оптимізації використання існуючого в країні природно-ресурсного, соціально-економічного, культурно-історичного потенціалів, оптимізації напрямків і масштабів природогосподарювання в межах країни та в її окремих регіонах. При виборі пріоритетних напрямків розвитку економіки на засадах природогосподарювання перевага повинна надаватися тим із них, що забезпечують найбільш збалансований результат використання ресурсів, котрий виявляється в оптимальному співвідношенні досягнутих економічних і соціальних результатів при мінімально можливому рівні збитків. завданих природі. При цьому першочергового розвитку заслуговують найменш екологічно шкідливі нересурсоемні галузі.

Формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого природогосподарювання потребує активізації національної політики імпортозаміщення споживчого некритичного імпорту шляхом стимулювання технологічного імпорту, попередження імпорту морально застарілих технологій та підвищення трансферу сучасних наукоємних ресурсозберігаючих та екологічно ефективних технологій.

Крім того вкрай необхідна мобілізація потенціалу енергозбереження. підвищення енергоефективності та забезпечення енергетичної безпеки на засадах впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, зменшення енергоємності ВВП, пріоритетного розвитку відновлюваної та альтернативної енергетики, розбудови вітчизняної сировинної бази енергоресурсів та диверсифікації джерел енергопостачання.

Економічні проблеми вимагають розробки заходів, спрямованих на нейтралізацію наслідків виробничої діяльності господарськими об'єктами. Актуальності набувають пропозиції щодо трансформації секторальної структури економіки та впровадження інноваційних технологій. В рамках соціального спрямування потрібно сконцентрувати

увагу на формуванні економічної культури і підвищенні рівня соціальної відповідальності населення, що сприятиме збереженню та відновленню природних систем.

Необхідно створити інституційне та наукове забезпечення процесу переходу до нової моделі економіки, що передбачатиме реалізацію комплексу організаційних заходів, включаючи використання економічної складової для здійснення природогосподарської діяльності. Крім того, має актуальність розбудова та запровадження складових моделі регуляторної політики (цінової, податкової, кредитної, інвестиційної, дозвільної та інше), спрямованої на перехід від антикризово-стабілізаційної ідеології розвитку до стратегічних засад нової моделі економіки з пріоритетами природо-, ресурсо- та енергозбереження, екологізації, відновлення динаміки екологічно ефективного економічного та соціального зростання.

Розбудова нової моделі економіки на засадах невиснажливого природогосподарювання має бути зорієнтована за напрямками, що адекватно відображають традиційну модель структурування національних економічних систем, де за ознакою виду економічної діяльності виділяються сектори:

- первинний, тобто пов'язаний з видобутком сировини та її переробленням на напівфабрикати;
- вторинний, тобто пов'язаний з переробленням одержаних у первинному секторі продуктів;
- третинний, тобто пов'язаний зі сферою послуг, нематеріальним виробництвом.

З урахуванням новітніх тенденцій гуманізації, інтелектуалізації та інформатизації суспільного розвитку, на наш погляд, інноваційна модель нової економіки також має враховувати розвиток четвертинного сектору – інтелектуального та п'ятеринного – інституціонально-управлінського.

Інтелектуальний сектор в цьому контексті є джерелом продукування нових знань, інновацій, освітнього потенціалу, культурної спадщини суспільства тощо.

Інституціонально-управлінський сектор відіграє в новій моделі економіки роль управлінської підсистеми, що забезпечує прийняття та реалізацію на всіх рівнях (макро-, мезо-, мікро – та локальному) управління рішень, адекватних концептуальним вимогам та принци-

пам невиснажливого природогосподарювання – природозбереження та екологізації.

У сучасному перехідному стані національної економіки особливо гостро відчувається невідповідність існуючого механізму господарювання потребам розвитку вітчизняного суспільного відтворення з урахуванням ресурсних та екологічних імперативів (тобто відтворення природозберігаючого типу). Інакше кажучи, необхідна побудова цілісної концепції соціо-еколого-економічної реформи, реалізація якої має на меті стале природогосподарювання в Україні.

Надмірна експлуатація окремих видів природних ресурсів, недосконалість форм та способів їх залучення у відтворювальний процес потребують перегляду пріоритетів їх використання, вироблення чітких цільових орієнтирів стратегії в сфері природогосподарювання, наукового обґрунтування дій і механізмів їх досягнення. На порядок денний постало завдання вирішення основних проблем природогосподарювання (рис. 3)

Узагальнюючи наведені аргументи та експертні пропозиції системного структурування орієнтирів стратегічних цілей та дій щодо формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого природогосподарювання (за умови реалізації природозберігаючої політики та екологізації економіки) акцентуємо необхідність ключових орієнтирів у формуванні інноваційної моделі економіки України на засадах сталого природогосподарювання:

– структурні зміни споживання товарів та послуг у напрямі оптимізації обсягів їх виробництва на засадах невиснажливого природокористування;

– раціоналізація використання наявного природно-ресурсного потенціалу завдяки оптимізації в організаційному (ефективні управлінські технології) і технологічному (ресурсоощадні технології та більш чисті виробництва) вимірах, обмеження монополізму в природно-ресурсному секторі національної економіки;

– структурна перебудова національної економіки у напрямі зниження частки сировинних секторів промисловості, розвитку високотехнологічних ресурсозберігаючих секторів;

– подолання диспропорцій у структурі експорту, забезпечення зменшення обсягів експорту природних ресурсів та сировинних товарів, диверсифікація українського експорту на нових перспективних ринках;

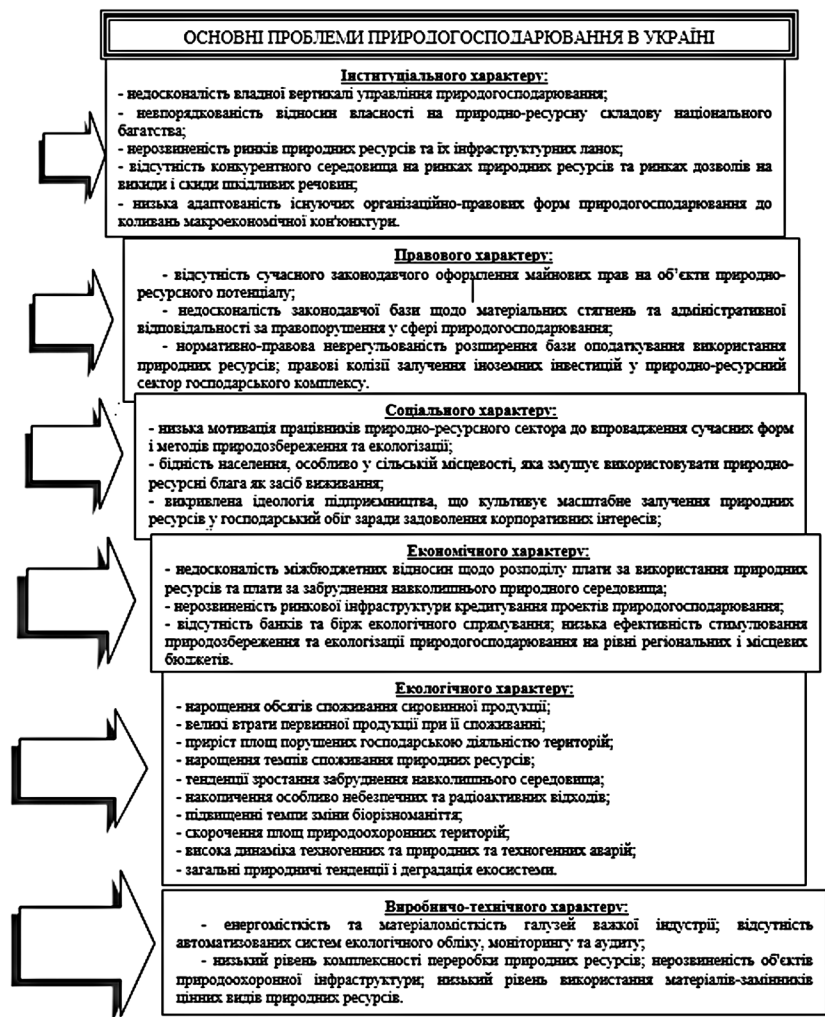

Рис.3. Основні проблеми природогосподарювання в Україні*

* Побудовано на основі²⁰⁷

²⁰⁷ Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування: підручник. – К.: КОНДОР, 2010. – 465 с.

– активізація національної політики імпортозаміщення споживчого некритичного імпорту шляхом стимулювання технологічного імпорту, попередження імпорту морально застарілих технологій та підвищення трансферу сучасних наукоємних ресурсозберігаючих та екологічно ефективних технологій;

– перехід до екологоорієнтованого інноваційного розвитку, активізація інноваційної політики в провідних секторах національної економіки;

– мобілізація потенціалу енергозбереження, підвищення енергоефективності та забезпечення енергетичної безпеки на засадах впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, зменшення енергоемності ВВП, пріоритетного розвитку відновлюваної та альтернативної енергетики, розбудови вітчизняної сировинної бази та диверсифікації джерел енергопостачання;

– модернізація та розбудова інноваційної системи інфраструктурного забезпечення реального сектору економіки, впровадження ресурсоощадних екологічно ефективних інфраструктурних проектів;

– розбудова та запровадження складових моделі регуляторної політики (цінової, податкової, інвестиційної, дозвільної та ін.), спрямованої на перехід від антикризово-стабілізаційної ідеології розвитку до стратегічних засад нової моделі економіки з пріоритетами природо-, ресурсо- та енергозбереження, відновлення динаміки екологічно ефективного економічного та соціального зростання.

2.8. Інституційні засади інвестування промисловості²⁰⁸

Актуальність дослідження інституційного забезпечення інвестиційних процесів у промисловості зумовлена світовою тенденцією реіндустріалізації²⁰⁹, необхідністю підвищення експортного потенціалу і мотивації довгострокових інвестицій в Україні тощо. Внаслідок зменшення частки індустрії в економіці, руйнування кооперації між підприємствами, експортні можливості України зменшуються, що підтверджується даними про платіжний баланс України. Дефіцит поточного рахунку в 2013 р. зріс до 16,4 млрд. дол. США, або до 9 % від ВВП (у 2012 р. він був на рівні 14,3 млрд. дол. США, або 8,1 % від ВВП)²¹⁰. Тільки стимулювання інвестицій у матеріальні і нематеріальні активи здатні забезпечити конкурентоспроможність промисловості.

Недосконалість інституційних засад інвестування в Україні засвідчують наступні міжнародні рейтинги, де представлена Україна: Глобальний індекс конкурентоспроможності; Індекс «Doing Business»; Fitch Ratings; Рейтинг «Moody's Investor Services»; Індекс інвестиційної привабливості; Індекс сприйняття корупції; Глобальний барометр корупції; Звіт про конкурентоспроможність регіонів України; Індекс економічної свободи. Зазначені рейтинги інвестиційної привабливості України на 01.01.2014 р. свідчать про погіршення захисту прав власності, злиття політичних і бізнесових інтересів, посилення тиску на бізнес, втрату незалежності судової системи.

²⁰⁸ Автор Сухоруков Аркадій Ісмаїлович

²⁰⁹ Бадалян Л., Криворотов В. Реіндустріалізація: зачем и почему [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odnako.org/magazine/material/reindustrializaciya-zachem-i-pochemu/>; Ваннах М. Промышленное производство возвращается в Соединённые Штаты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.computerra.ru/84285/promyshlennoe-proizvodstvo-vozvrashhaetsya-v-soedinyonnyie-shtaty/>.

²¹⁰ Платіжний баланс і зовнішній борг України 2013 рік. – Щоквартальне аналітично-статистичне видання НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7471977>

Досвід країн ЄС, Японії, нових індустріальних країн, КНР, Індії, Бразилії свідчить про те, що науковим підґрунтям їхньої інвестиційної політики у промисловості були теорії модернізації, циклів, інновацій, інституціоналізму, просторової економіки. Інвестиційна політика у промисловості України також має враховувати здобутки цих теорій та національні особливості інвестування.

Теорія модернізації виникла у 70-ті роки ХХ ст., внесок у її розвиток внесли також вітчизняні вчені²¹¹. В рамках цієї теорії з'явилася концепція постіндустріального суспільства, яка, однак, не враховувала відмінності розвитку країн. В Англії етап індустріалізації тривав понад 100 років, в Німеччині – 80 років, у США, Канаді, Японії постіндустріальна економіка формувалася форсованими темпами²¹². Обґрунтування промислової політики за умов глобалізації ускладнюється внаслідок того, що промисловість розміщується за новими закономірностями, капітал переміщується у країни зі сприятливим податковим режимом²¹³, країни-лідери стикаються із знеціненням капіталу в застарілих галузях, а країни, які мають заділ у галузях нового укладу, стають центрами тяжіння капіталу і формування нових галузей виробництва.

Теорія циклів засвідчує, що активність інвестування промисловості залежить від стадії економічного циклу. Сучасні кризи відбуваються в умовах деформації економічних циклів внаслідок взаємовпливу циклів різної тривалості²¹⁴ і трансферу криз зовні²¹⁵. У дискусіях щодо активізації інвестиційних процесів часто ігнорується наявність в Україні комбінації криз: кризи довгострокового циклу; кризи середньострокового циклу, пов'язаного із зносом основних засобів; короткострокових фінансових криз.

²¹¹ Кларк К. Условия экономического прогресса. – М.: Прогресс, 1972. – 385 с; Etzioni A. Genetic Fix: the Next Technological Revolution. New York: Macmillan Publishing Co., Inc., 1973. – 276 р.; Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАНУ, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 696 с.

²¹² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / В.Л. Иноземцев (пер.с англ.). – М.: Academia, 1999. – 787с.

²¹³ Sorensen Peter Birch. The Case for International Tax Coordination Reconsidered // Economic Policy, October 2000 / Vol. 31, Issue 31. – P. 429-472.

²¹⁴ Korotayev A., Tsirel S. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, the 2008-2009 Economic Crisis // Structure and Dynamics. – 2010. Vol.4. P.3-57.

²¹⁵ Сухоруков А.І. Трансфер економічних криз як причина недосконалих циклів // Стратегічна панорама. – 2004. – №2. – С. 68 – 84.

Особливу роль у активізації інвестування відіграють інноваційні фактори. Протягом ХХ ст. склалося нове розуміння інновацій як об'єкту інвестування²¹⁶, посилилася увага до вивчення технологічної структури промисловості²¹⁷.

Інституціональні аспекти інвестування досліджуються в рамках портфельної теорії і теорії ринку капіталів. Вагомий внесок зроблений у вивчення факторів, що впливають на вибір інвестиційної стратегії, розроблення методів управління інвестиціями²¹⁸. Водночас, існують суттєві перешкоди щодо розвитку інституціонального інвестування в Україні.

Проблеми використання інвестиційного потенціалу регіонів мають вирішуватися на основі реалізації конкурентних переваг регіонів²¹⁹; раціоналізації просторової організації виробництва²²⁰; формування кластерів, що сприяють створенню у регіонах потужних промислових комплексів і налагодженню міжрегіональної промислової кооперації²²¹.

Новизна авторського підходу полягає, по-перше, в уточненні понятійного апарату інвестиційної діяльності з урахуванням особливостей реального інвестування; по-друге, у визначенні пріоритетів і джерел інвестиційної діяльності, спрямованої на структурні зрушення і оновлення основних засобів (ОЗ) у промисловості України; по-третє, в обґрунтуванні напрямів вдосконалення інституційних засад реального інвестування та підвищення рівня інвестиційної безпеки у промисловому комплексі.

Основна частина. Світовий ринок інвестицій характеризується конкуренцією за реальні інвестиції, пріоритетним інвестуванням процесів реіндустріалізації та інноваційного розвитку. Водночас, інвестування промисловості України знаходиться у кризі внаслідок постій-

²¹⁶ Федосов Е.А. Инновационный путь развития как магистральная мировая тенденция // Вестник РАН. – 2006. – №9. – С.82-94.

²¹⁷ Одотюк І.В. Технологічна структура промисловості України: реалії та перспективи розвитку / І.В. Одотюк; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 304 с.

²¹⁸ Уильям Ф. Шарп, Гордон Дж. Александер, Джеффри В. Бейли. Инвестиции. – М.: Инфра-М, 2003. – 1028 с.

²¹⁹ Портер Майкл Э. Конкурентоспособность регионов // в кн. Конкуренция: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – С. 203-435.

²²⁰ Барнз В., Ледебур Л. Нові регіональні економіки. – Пер. з англ. Андрій Пехник. – Львів: Літопис, 2003. – 196 с.

²²¹ Собкевич О. В., Шевченко А. В. Развитие кластерів як чинник інвестиційно-інноваційного зростання економіки України / Собкевич О. В., Шевченко А. В. // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 3. – С. 26-32.

ного зменшення частки індустрії у структурі національної економіки, недоліків інституційного середовища інвестування, нестійкого інвестиційного клімату, зменшення інвестиційного потенціалу, незадовільного стану інвестиційної безпеки.

Для формування сприятливого інституційного середовища реального інвестування промисловості, необхідно, насамперед, уточнити трактування і роль таких понять, як інституційне середовище, інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал, інвестиційна безпека, реальні інвестиції.

*Орієнтуючись на класичне визначення інституцій*²²², *інституційне середовище інвестиційної діяльності* слід розуміти, як сукупність основоположних правил та впорядкований набір інститутів, що визначають правила координації інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів.

Інвестиційний клімат країни визначається інституційним середовищем, проте він являє собою інтегровану характеристику сукупності політичних, соціальних, правових, фінансово-економічних, організаційних, управлінських, історичних, географічних, екологічних і культурних передумов, за якими оцінюється привабливість інвестування національної економіки²²³.

Інвестиційний потенціал національної економіки включає сукупність інвестиційних ресурсів, які представлені на інвестиційному ринку, а також потенціал їх ефективного використання в інтересах держави, що залежить від інституційного середовища, насиченості території країни факторами виробництва, ступеня розвитку всіх видів інфраструктури²²⁴.

Інвестиційна безпека держави – це стан інвестування національної економіки, котрий забезпечує її розширене відтворення, раціональ-

²²² Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. Cambridge. 1971. – P. 6.

²²³ Інвестування української економіки: Монографія / За ред. А.І.Сухорукова – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2005. – С. 43-79; Глаголев П., Белогур С. Инвестиционные просторы России // Российский инвестиционный вестник. 1997. №3. С. 15; Фоломьев А., Ревазов В. Инвестиционный климат регионов России и пути его улучшения // Вопросы экономики. 1998. №9. С. 63.

²²⁴ Рясков С. Формирование инвестиционного потенциала и оптимизация его использования: региональный аспект: Дис...канд. экон. наук. М. 2000. – 166 с.; Семина, Л. Инвестиционная привлекательность: теоретический аспект / Л. Семина // Вестник Челябинского государственного университета, 2010, №14. С. 17-19.

ну структуру, техніко-технологічний та організаційно-економічний розвиток за умов задоволення екологічних вимог до інвестиційної діяльності²²⁵. Інвестиційна безпека у промисловості має підтримуватися у динамічному режимі, оскільки індустріальне виробництво вимагає перманентного оновлення основних засобів на основі сполучення інвестицій з інноваціями. Особливості забезпечення інвестиційної безпеки у промисловості України, зумовлені ще й необхідністю її реструктуризації. За умов членства у СОТ і поглиблення євроінтеграції успіх на ринках забезпечуватимуть лише конкурентоспроможні товари, прогресивні технологічні та логістичні системи їх виробництва і реалізації.

Реальні інвестиції являють собою вкладення грошових, майнових та інтелектуальних ресурсів у реальні матеріальні і нематеріальні активи. Особливого значення при цьому набувають інноваційні інвестиції²²⁶. Реальні інвестиції мають суттєві особливості, насамперед, це відносно тривалий лаг, пов'язаний з іммобілізацією значних коштів на час реалізації проекту, а також ризики старіння закладених у інвестиційний проект технологій.

За напрямом вкладення реальні інвестиції поділяються на нові інвестиції, реінвестиції (вкладення у виробництво частини доходів від попередніх інвестицій), екстенсивні інвестиції (інвестиції у розширення діючих підприємств, диверсифікацію продукції, вдосконалення оргструктур). Під прямими інвестиціями розуміються реальні інвестиції, що здійснюються безпосередньо інвестором. **Реальним інвестиціям у промисловість притаманні такі риси:** спрямованість на зростання національного багатства, формування експортного потенціалу, створення робочих місць; висока частка **проектних**, будівельно-монтажних робіт і вартості обладнання у складі інвестицій; висока інноваційна ємність.

Особливе місце серед прямих реальних інвестицій посідають вкладення типу «greenfield» у нову земельну ділянку промислового призначення для будівництва комплексу об'єктів разом з комунікаціями «під

²²⁵ Інвестування української економіки: Монографія / За ред. А.І.Сухорукова – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2005. – С. 140-174; Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України/ Національний інститут проблем міжнародної безпеки; За ред. А.І. Сухорукова. – К.: НІПМБ, 2003. – С. 14-16; Система економічної безпеки держави / Під загальною ред. Сухорукова А.І. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – С. 114-174.

²²⁶ Фостер. Р. Обновление производства: атакующие выигрывают: Пер. с англ./ Общ. ред. и вступ. ст. Данилова-Данильяна. – М.: Прогресс, 1987. – 272 с.

ключ». Такий комплекс (індустріальний парк) дає можливість отримання синергетичного ефекту і швидкого розвитку виробництва на новому місці, водночас, інвестиції типу «greenfield» – це масштабні інвестиції, акумульовані з багатьох джерел²²⁷. Проекти «greenfield», насамперед, виникають в разі створення міжнародними компаніями нових підприємств в іншій державі з метою освоєння великих родовищ корисних копалин та налагодження виробництва своєї продукції.

Інвестиційна політика у промисловості України має забезпечувати її реструктуризацію. На практиці ж загострюються такі загрози інвестиційній діяльності, як зменшення частки переробної галузі у реалізованій промисловій продукції; зношеність ОЗ; зменшення частки інвестицій у переробні галузі у загальній структурі інвестицій в основний капітал; нерівномірність інвестиційної активності по видах діяльності та регіонах.

Частка переробної галузі у реалізованій промисловій продукції зменшилася з 75,8 % у 2005 р. до 67,2 % за станом на 01.10.2013 р., зокрема частка машинобудування – з 12,7 до 9,9 %²²⁸. Лише 6,6 % продукції переробної промисловості виготовлено за технологіями високого рівня²²⁹. Незначною є частка виробництва електричного устаткування (1,9 %), фармацевтичних продуктів і препаратів (1,0 %), електронної і оптичної продукції (0,6 %)²³⁰. Не розвинута індустрія інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)²³¹.

Ступінь зношеності ОЗ у промисловості за 2005-2010 рр. зріс з 58,2 % до 63,8 %²³². Якщо у добувній галузі цей показник за 2005-2010 рр. зменшився з 49,6% до 47,8%, у переробній галузі він зріс з 59,6 % до 67,5 %, у т.ч. у машинобудуванні – з 62,0 % до 84,3 %, виробництві коксу та продуктів нафтопереробки – з 50,2 % до 68,1 %, деревообробці – з 31,9 % до 43,7 %, целюлозно-паперовому виробництві та видавничій сфері – з

²²⁷ Об индустриальных парках – современных промышленных зонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russiaindustrialpark.ru/greenfield>.

²²⁸ Объемы реализованной промышленной продукции (работ, услуг) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

²²⁹ Ромусік Я.В. Технологічна структура промисловості України в контексті збалансованості структурних пропорцій економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20eprom/2011_56/st_56_11.pdf

²³⁰ Ромусік Я.В. Технологічна структура промисловості України в контексті збалансованості структурних пропорцій економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20eprom/2011_56/st_56_11.pdf

²³¹ Інформація ВЕФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/>.

²³² Промисловість України у 2001-2007 роках, Промисловість України у 2007-2010 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

46,1 до 51,1 %, хімічний та нафтохімічний галузі – з 63,2 % до 66,8 %. В галузях, орієнтованих на споживчий попит, ступінь зношеності ОЗ дещо зменшився: в легкій промисловості – з 47,0 % до 45,3 %, у харчовій – з 49,8 % до 45,7 %. Знизився цей показник у металургії (з 69,8 % до 59,3 %) та виробництві неметалевої мінеральної продукції (з 53,2 % до 42,7 %).

У структурі інвестицій в основний капітал зросла частка добувної промисловості (з 23,2 % у 2005 р. до 30,6 % у 2012 р.) та частка інвестицій у виробництво і розподілення електроенергії, газу, води (з 12,9 до 27,4 %), зменшилася частка інвестицій у переробну промисловість (з 63,9 % до 42,0 %). Відбулося зменшення частки інвестування майже всіх переробних галузей. Частка машинобудування, дещо збільшилася, проте лишається на низькому рівні. За 9 місяців 2013 р. пріоритетними видами переробної промисловості з точки зору надходження інвестицій були харчова промисловість (13,8 %), металургія і виробництво готових металевих виробів (8,4 %) ²³³.

Суттєвими є коливання інвестиційної активності (відношення інвестицій в основний капітал до обсягу реалізованої продукції) по галузях промисловості (табл. 1). У сфері виробництва і розподілення електроенергії, газу та води інвестиційна активність за досліджуванний період підвищилася, по більшості галузей добувної і переробної промисловості – знизилася.

Таблиця 1

Рівень інвестиційної активності у промисловості України, відсотків*

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	9 міс. 2013
Промисловість	7,5	9,0	8,4	7,1	5,5	6,5	9,3	8,7
Добувна	20,9	21,5	19,6	20,7	14,6	16,8	23,5	15,4
Переробна	6,3	8,5	7,3	6,3	4,7	4,7	5,8	5,5
Вир-тво та розподілення е/енергії, газу та води	6,1	5,6	6,7	4,7	3,8	6,8	12,4	15,2

*Розраховано на основі щорічників за 2011, 2012 рр., інформації про обсяги реалізованої промислової продукції за 2001-2013 роки²³⁴

²³³ Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

²³⁴ Щорічники за 2011, 2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Суттєва нерівномірність інвестиційної активності спостерігається у промисловості регіонів (табл. 2) внаслідок відмінностей у якості менеджменту, конкурентних перевагах регіонів, фінансовому стані підприємств.

Таблиця 2

Рівень інвестиційної активності у промисловості за регіонами України* (відсотків)

	2010	2011	2012	6 міс. 2013
Україна	5,5	6,5	9,3	8,5
АРК	7,5	53,4	51,5	52,3
Вінницька	6,1	8,5	9,6	10,0
Волинська	7,6	7,4	6,4	6,2
Дніпропетровська	4,9	6,0	5,7	4,3
Донецька	3,3	4,6	7,6	6,1
Житомирська	19,6	15,3	7,7	6,3
Закарпатська	9,8	14,3	7,5	7,2
Запорізька	8,9	5,6	5,9	5,3
Івано-Франківська	13,4	5,1	8,8	7,6
Київська	6,7	5,1	17,4	15,4
Кіровоградська	10,8	19,7	8,6	3,8
Луганська	4,7	4,9	6,7	10,4
Львівська	8,2	7,5	8,5	9,2
Миколаївська	8,5	7,7	7,6	16,2
Одеська	4,3	5,4	22,4	24,4
Полтавська	8,3	9,3	7,1	6,6
Рівненська	10,6	7,0	4,8	2,7
Сумська	6,4	6,3	4,6	4,7
Тернопільська	4,3	4,5	7,2	4,5
Харківська	6,2	6,4	4,8	3,7
Херсонська	3,2	10,4	6,0	3,5
Хмельницька	11,5	13,7	4,3	4,0
Черкаська	4,4	4,3	4,6	3,0
Чернівецька	17,8	22,0	4,3	4,2
Чернігівська	5,1	5,6	3,8	4,7
м. Київ	2,1	2,1	29,6	18,7
м. Севастополь	2,8	3,3	8,0	6,2

* «Регіони України», 2013, частина II; «Капітальні інвестиції в Україні», «Обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами» [Електронні ресурси]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Аналіз використання різних джерел інвестування дозволяє виявити потенціал інвестиційного забезпечення структурних зрушень у промисловості.

Власні кошти є важливим джерелом інвестицій, роль якого збільшується під час криз. Після кризи 2008-2009 рр. підприємства поліпшили фінансовий стан, проте уповільнення розвитку світової економіки негативно позначилося на їх інвестиційних можливостях. У 2013 р. серед переробних галузей прогнозується отримання позитивних фінансових результатів лише у машинобудуванні, харчовій промисловості, целюлозно-паперовому виробництві і видавничій сфері. Позитивні фінансові результати прогнозуються також у сфері виробництва та розподілення електроенергії, газу та води.

Амортизаційна політика в Україні має вдосконалюватися. У окремих країнах норма амортизації перевищує 100 %, запроваджується амортизаційна премія (в Росії з 2009 р. ліміт амортизаційної премії – 30 %). В Україні прискорені норми амортизації введені тільки для ОЗ, що придбані після 01.01.2004 р.²³⁵, отже амортизаційні фонди недостатні навіть для компенсації фізичного зношення ОЗ (табл. 3). Через недоліки контролю, амортизаційні відрахування часто спрямовуються на поточні витрати.

Таблиця 3

Амортизація основних засобів промисловості* (млн грн)

	2005	2007	2008	2009	2010
Економіка	56866	84100	108380	120531	121927
Промисловість	17108	26694	31029	38167	41356
добувна	3813	4734	5853	7461	8779
переробна	9584	5029	18948	23656	25636
виробництво і розподіл. е/енергії, газу, води	3711	6931	6228	7050	6941

*Основні засоби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Можливості держбюджету щодо підтримки промисловості обмежені. Протягом 2005-2012 рр. інвестування переробних галузей з

²³⁵ Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР.

держбюджету скоротилося на 44,4 %, добувної – на 19,5 %, виробництва та розподілення електроенергії, газу, води – зросло на 38,4 %. Скоротилася частка інвестицій з держбюджету у загальному обсязі інвестицій: у добувних галузях – з 15,5 % у 2005 р. до 3,3 % у 2012 р., у виробництві та розподілення електроенергії, газу, води – з 12,7 % до 3,0 % (табл. 4). Зменшення державної підтримки промисловості зберігалось у 2013 р. Держбюджетне фінансування інновацій у промисловості переважно спрямоване у добувні галузі, металургію, хімічну і нафтохімічну галузі. У 2012 р. у ці галузі спрямовано 71,3 % держбюджетного фінансування інноваційної діяльності у промисловості²³⁶.

Таблиця 4

Інвестиції в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету* (млн грн / % до всіх інвестицій в основний капітал)

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	I півр. 2013
Промисловість	1939,9 /5,5	2810,5 /4,4	2851,7 /3,7	1983,7 /3,4	1259,5 /2,2	2585,7 /3,0	1867,7 /2,0	694,4 /1,5
Добувна	1260,1 /15,5	1861,2 /15,3	1831,3 /10,9	1204,4 /8,7	589,2 /3,8	1443,3 /5,9	1014,2 /3,3	534,2 /5,0
Переробна	105,4 /0,5	284,2 /0,6	171,4 /0,3	127,8 /0,4	131,2 /0,4	99,7 /0,2	58,6 /0,2	8,7 /0,0
Вир-цтво і розподіл. е/енергії, газу, води	574,4 /12,7	665,0 /9,0	690,2 /6,9	591,1 /7,5	539,2 /6,2	1042,8 /5,1	794,9 /3,0	151,5 /1,7

*Статистичні бюлетені «Капітальні інвестиції в Україні» за відповідні роки

Найбільші обсяги банківського кредитування підприємств промислового комплексу припадають на переробну промисловість (табл. 5). Протягом 2008-2013 рр. найбільший обсяг кредитів надходив у харчову промисловість (у середньому за період 28,3 % усіх кредитів у переробну промисловість), машинобудування (21,8 %), металургійну промисловість (17,6 %), хімічну та нафтохімічну галузі (14,4 %), виробництво неметалевої мінеральної продукції (6,5 %). Більшість кредитів є короткостроковими.

²³⁶ Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2007-2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 5

Кредити, надані промисловості України, млн грн*

	2008	2009	2010	2011	2012	8 міс. 2013
Промисловість	122343	123831	147111	154774	163089	173958
Переробна промисловість	106029	104951	121526	124314	125880	133470
Добувна промисловість	7684	9607	12883	11483	15726	15476
Виробництво і розподілення е/енергії, газу та води	8630	9273	12702	18977	21483	25012

* Бюлетені НБУ за 2009 – 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

Кредитні ставки лишаються високими (табл. 6). У 2010-2011 рр. вони зменшилися, але рецесія у світовій економіці призвела до зменшення пропозиції кредитних ресурсів, що призвело до нового їх подорожчання.

Таблиця 6

Ставки за банківськими кредитами у промисловому секторі, % *

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	8 міс. 2013
Добувна промисловість	12,4	13,3	15,7	14,5	14,1	12,8	13,5	13,4
Переробна промисловість	12,5	12,3	15,8	16,4	13,8	13,1	13,5	11,6
Виробництво та розподілення е/енергії, газу та води	16,2	13,8	16,1	21,4	15,3	12,5	15,1	15,8

*середньозважені ставки у річному обчисленні

Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у промисловість України є незначними – за рахунок іноземних інвестицій у 2012 р. освоєно 3,0 % всіх капітальних інвестицій у промисловість²³⁷. За період 2005 р. – 9 міс. 2013 р. ПІІ у промисловість зросли на 86,3 %, у т. ч. у добувну промисловість – у 5 разів, у переробну – на 61,5 %, у виробництво та розподілення електроенергії, газу, води – у 7,4 разу.

²³⁷ Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за окремими видами економічної діяльності за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Серед переробних галузей обсяги ПІІ найбільше зросли у хімічній та нафтохімічній галузях (у 3 рази); харчовій промисловості (у 2,8 разу); виробництві коксу, продуктів нафтопереробки (у 1,9 разу); в деревообробній і целюлозно-паперовій промисловості та видавничій сфері (у 1,6 разу). Повільніше зростали обсяги ПІІ у металургію та виробництво метало – виробів (на 14,4 %), легку промисловість (на 34,3 %), машинобудування (на 43,8 %) ²³⁸. У структурі ПІІ у промисловості (табл. 7) частка добувної галузі зросла з 3,5 до 9,4 %, частка виробництва та розподілення електроенергії, газу, води – з 2,2 до 8,9 %, частка переробної галузі зменшилася з 94,3 до 81,7 %. Станом на 01.10.2013 р. частка ПІІ в металургію та виробництво металевих виробів становила 35,0 %, частка харчової промисловості – 18,2 %, частка хімічної і нафтохімічної промисловості та виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції – 14,5 %, частка машинобудування – 6,1 %.

Таблиця 7

Структура ПІІ за видами промислової діяльності (на кінець року, відсотків)

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	9 міс. 2013
Промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна	3,5	8,5	8,6	7,9	8,5	8,7	9,5	9,4
	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	9 міс. 2013
Переробна	94,3	89,2	89,2	89,8	89,0	86,1	81,4	81,7
харчова промисловість	12,3	12,6	13,5	13,8	13,0	14,8	17,9	18,2
легка промисловість	1,1	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9	0,8	0,8
деревообробна промисловість, цел.-паперове виробництво, видавнича сфера	3,1	3,5	3,7	3,9	3,8	3,4	2,8	2,7
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	2,2	2,6	2,6	3,4	3,2	2,6	2,3	2,3

²³⁸ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Стат. зб. / Держстат України. – К., 2013; «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у січні-вересні 2013 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Продовження таблиці 7

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	9 міс. 2013
хімічна та нафтохімічна промисловість; виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	9,0	12,8	13,4	15,2	15,4	14,7	14,4	14,5
металургія та виробництво металевих виробів	56,9	46,5	44,4	41,9	42,4	40,6	35,7	35,0
машинобудування	8,0	8,6	8,6	8,6	8,4	7,4	5,8	6,1
інші галузі	1,7	1,6	1,8	2,0	1,9	1,6	1,7	2,1
Вир-цтво та розподіл. е/енергії, газу, води	2,2	2,3	2,2	2,3	2,5	5,1	9,1	8,9

Заслужують на увагу альтернативні джерела інвестування, насамперед фінансовий лізинг та інститути спільного інвестування.

Частка фінансового лізингу в інвестиціях в основний капітал у розвинених країнах складає до 30 %, в Україні у I півр. 2013 р. – 1,6 %. У країнах ЦСЄ відношення річного обсягу лізингу до ВВП складає 2-5 %, в Україні у I півр. 2013 р. – 0,79 %²³⁹. Лізинговими послугами в Україні на 01.07.2013 р. користуються: транспорт(54,2 %), сільське господарство (23,4 %), будівництво (4,7 %). На промисловість припадає 6,5 %. Протягом 2005-2013 рр. у структурі договорів лізингу, скорочується частка харчової та хімічної галузі (з 0,8 % до 0,2 %). У I півріччі 2013 р. на машинобудування припадає 0,5 % вартості фінансового лізингу, на хімічну галузь – 0,2 % (табл. 8).

Таблиця 8

**Розподіл вартості чинних договорів фінансового лізингу
за видами економічної діяльності, відсотки***

	2005	2006	2008	2009	2010	2011	2012	I півр. 2013
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство	39,7	19,3	8,0	11,6	13,0	13,8	19,0	23,4

²³⁹ Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.

Продовження таблиці 8

	2005	2006	2008	2009	2010	2011	2012	I півр. 2013
Промисловість								
добувна промисловість	3,8	2,0	1,0	2,0	1,1	1,2	2,5	4,0
переробна промисловість								
харчова промисловість	6,0	4,8	2,0	1,8	1,3	1,3	1,0	1,2
машинобудування	-	-	0,1	0,3	0,5	0,9	0,5	0,5
металургія	-	-	1,0	0,4	1,1	0,5	0,3	0,3
легка промисловість	-	-	0,5	0,5	0,3	0,3	0,2	0,3
хімічна промисловість	0,8	0,3	1,2	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2
Будівництво	5,7	10,1	15	10,9	8,3	8,1	5,0	4,7
Транспорт	27,3	49,7	51,0	59,2	59,3	59,5	58,1	54,2
Сфера послуг	1,8	2,4	8,0	6,0	5,0	5,3	4,8	3,2
Інші	14,9	11,4	10,0	6,8	9,8	8,9	8,3	7,9

*Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>

Інститути спільного інвестування (ІСІ) розширюють інвестування промисловості, зокрема, за рахунок венчурних інвестицій. Кількість ІСІ в країні зросла з 128 у 2005 р. до 1239 на 01.10. 2013 р. Вартість активів ІСІ збільшилася з 6904 млн грн. у 2005 р. до 171,9 млрд грн. на 01.10.2013 р. Частка активів ІСІ відносно ВВП збільшилася з 1,6 % у 2005 р. до 16,4% на 01.10.2013 р. В розвинених країнах активи ІСІ перевищують 50 % ВВП, у США 100% ВВП²⁴⁰. Переважна частка активів ІСІ України припадає на венчурні фонди (до 95 %). Привабливими для венчурного інвестування в Україні є роздрібна торгівля, будівництво, переробка сільгосппродукції. Частка активів промислових підприємств у структурі портфеля цінних паперів венчурних ІСІ скорочується.

В Україні фізичні особи отримали право приймати участь у венчурних фондах з 2009 р. за умов інвестиції, еквівалентної 1500 мінімальним зарплатам (1,7 млн грн)²⁴¹. В Україні зареєстровано 965 вен-

²⁴⁰ Аналітичний огляд ринку управління активами в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>.

²⁴¹ Закон України від 18.12.2008 р. «Про внесення змін до Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)». – ВВР України, 2009, № 16, ст.218.

чурних фондів з активами 137,16 млрд. грн. Цей сегмент фінансового ринку є другим після банківського. Термін інвестування з венчурних фондів становить від 1 до 7 років. Українські інвестори очікують від вкладень прибутковості 10-20 % річних, керуюча ж команда повинна передбачати прибутковість 30-40 % внаслідок збитковості окремих проєктів²⁴². Зарубіжні венчурні фонди переважно інвестують в стартапи, напрями інвестицій українських венчурних фондів не регламентуються, при цьому їхні інвестиції звільнені від податку на прибуток, їм дозволено половину активів інвестувати в нерухомість і цінні папери. Венчурні фонди часто виступають держателем корпоративних прав холдингів і кредитують компанії холдингу без сплати податків. Розвиток венчурних фондів стримується непрозорістю їх діяльності, проблемами з оформленням авторських прав. Об'єктами інвестування більшості венчурних фондів України є ІТ – проєкти в Україні, країнах СНД, Європи, США. Досвід США свідчить про активну державну підтримку венчурної індустрії в 50 -х роках ХХ сторіччя. Уряд США надавав доступ до державного фінансування молодим зростаючим компаніям за умови одночасного залучення коштів з боку приватних інвесторів у співвідношенні 2:1 або 3:1. Паралельно з'явилися незалежні венчурні фонди, зокрема перша напівпровідникова компанія Силіконової долини, компанії Intel, Apple Computer, Microsoft. У Європі венчурний капітал з'явився пізніше і спеціалізується на інвестуванні зрілого бізнесу.

Отже, проблемами інвестування промисловості України є:

- потреба у значних інвестиціях внаслідок надмірного зношення ОЗ, зокрема у галузях, де є потенціал виробництва високотехнологічної продукції;
- зменшення частки інвестування переробної промисловості, зокрема, утримання на низькому рівні інвестицій в основний капітал машинобудування;
- відсутність форм господарювання, здатних формувати великі проєкти, замкнені цикли виробництва, розгалужені логістичні системи;
- згортання науково-технологічного потенціалу промисловості, що стримує формування нових технологічних укладів і конкурентних переваг;
- обмеженість власних коштів через погіршення фінансового стану підприємств переробних галузей, застосування застарілих норм

амортизації для більшості ОЗ, спрямування амортизаційних фондів на поточне споживання;

– неефективна бюджетна підтримка реструктуризації промисловості, відсутність стратегії інноваційного розвитку та єдиної класифікації високотехнологічних товарів, що ускладнює визначення пріоритетів підтримки;

– структурні вади банківського кредитування;

– недостатнє залучення ПІІ у промисловість;

– нерозвиненість фінансового лізингу та ІСІ, низький рівень захисту прав інвесторів, невідповідність фінансової звітності інвестиційних компаній міжнародним стандартам, неврегульованість прав меншоритарних акціонерів щодо їх впливу на стратегію компанії.

Законодавчі акти, що формують інституційне середовище інвестування промисловості, можуть бути розділені на наступні групи:

- базовий закон про інвестиційну діяльність;
- закони щодо іноземного інвестування;
- законодавство щодо інвестиційно-орієнтованих підприємств;
- законодавство щодо фіскального регулювання інвестування;
- законодавство, щодо фінансування інвестиційних процесів;
- законодавство щодо стимулювання інвестиційної діяльності;
- законодавчі акти щодо інноваційного інвестування;
- законодавство щодо взаємозв'язку інвестування та приватизації;
- законодавство щодо управління і організації інвестування;
- законодавство щодо приватно-державного партнерства та форм міжнародної взаємодії в інвестиційній сфері.

Аналіз інституційного середовища інвестування промисловості України дозволяє зробити наступні висновки щодо його вдосконалення:

Світовий ринок інвестицій характеризується конкуренцією за реальні інвестиції, пріоритетним інвестуванням процесів реіндустріалізації і модернізації. Інвестування промисловості України знаходиться у кризі, причинами якої є недосконале інституційне середовище, деіндустріалізація економіки, переважання споживчого кредитування над інвестиційним. Рейтинги інвестиційної привабливості України засвідчують погіршення захисту прав власності, злиття політичних і бізнесових інтересів, посилення тиску на бізнес, втрату незалежності судової системи.

Інституційне середовище інвестиційної діяльності має забезпечити відродження промисловості України шляхом реалізації природ-

²⁴² Високоризиковані та венчурні інвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2013-11-29-000000pm/article/17144149.html>.

них та конкурентних переваг у важливих для країни галузях. Базовий закон «Про інвестиційну діяльність» слід вдосконалювати у напрямку врахування особливостей реальних інвестицій; запровадження механізму громадської апробації інвестиційних проектів у промисловості, посилення зв'язку цього закону із законодавством щодо зонування територій. Оскільки закон «Про інвестиційну діяльність» неодноразово доповнювався, а вимоги до регулювання інвестицій розосереджені у багатьох документах, доцільно розглянути питання про інтеграція інвестиційного законодавства в рамках Інвестиційного кодексу.

Режим іноземного інвестування має вдосконалюватися у напрямку захисту прав інвесторів; законодавчого забезпечення системи страхування **інвестицій від некомерційних ризиків**, у т.ч. заснування за участі держави страхової компанії і забезпечення її виходу на міжнародні страхові ринки. Слід забезпечити передбачуваність податкової та амортизаційної політики по відношенню до спільних підприємств. Для активізації іноземного інвестування у промисловості необхідне: проведення аудиту спеціальних режимів інвестиційної діяльності та уточнення концепції їх застосування; створення нормативно-правової бази господарських і рентних відносин щодо участі іноземних інвесторів у розробці родовищ корисних копалин.

В рамках законодавства щодо створення інвестиційно-орієнтованих форм промислової діяльності необхідно: узгодити правові норми щодо поняття змішаної форми власності та приватного підприємства; Закон України «Про акціонерні товариства» – доповнити нормою про відповідальність за вимивання активів, що призводить до збитків акціонерам і зниження капіталізації АТ; прийняти спеціальний Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю» із регламентацією питань їх інвестиційної діяльності; Закон України «Про холдингові компанії в Україні» – доповнити регламентацією укладання та змісту засновницького договору із зазначенням компетенції органів управління, положеннями щодо відповідальності холдингової компанії за збитки корпоративного підприємства, спричинені діями холдингової компанії.

Активізація інвестування у промисловості можлива за умов стабільності податкового режиму та фіскальної мотивації. Доцільно опрацювати питання: зниження ставок оподаткування на певний період для високотехнологічних галузей при моніторингу ефективності таких

пільг; диференціації ПДВ для мотивації підприємств, що випускають продукцію з високим ступенем доданої вартості; звільнення від оподаткування частини прибутку, яка реінвестується у модернізацію. Фіскальні заходи мають здійснюватися у напрямку протидії впливу капіталу за рахунок регулювання трансфертного ціноутворення, запобігання вимиванню інвестиційних ресурсів промислових підприємств. Доцільно законодавчо закріпити використання у податковій системі «онлайн»-сервісів, що дозволить оперативно подавати податкові декларації і отримувати консультації, звузити можливості корупції, полегшити контроль справляння податків. Нагальною проблемою є раціоналізація і поетапне підвищення ставок екологічного оподаткування з метою мотивації інвестицій у запровадження екологобезпечних технологій.

Законодавство щодо стимулювання інвестиційної діяльності у промисловості за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів має бути переглянуто із врахуванням необхідності децентралізації податкової системи та мотивації участі в інвестиційній діяльності місцевих органів управління. У місцевих бюджетах повинні залишатися податки за використання надр і податок на прибуток, що дозволить із врахуванням місцевих потреб будувати інфраструктуру, підвищувати ефективність промислових комплексів регіонів.

Потребують вдосконалення правові засади фінансування інвестицій. Бюджетна підтримка має здійснюватися шляхом зменшення вартості кредитів, часткового інвестування інфраструктури, часткового фінансування купівлі прав інтелектуальної власності, переважного надання державних гарантій для проектів, що відповідають державним пріоритетам. Слід переглянути амортизаційну політику у напрямку підвищення норм амортизації та введення амортизаційних премій, насамперед, для підприємств, наукових і конструкторських підрозділів переробної промисловості, що випускають високотехнологічну продукцію. З метою активізації залучення інвестицій у промисловість через інструменти фондового ринку необхідно законодавчо встановити вимоги щодо зростання статутного капіталу підприємств, це зумовить потребу в емісії нових акцій, призведе до збільшення кількості акцій промислових підприємств на фондовому ринку України та більш активного перетворення фінансових інвестицій у реальні. Для розширення обсягів інвестиційного кредитування промисловості слід наблизити ставки за кредитами до рівня рентабельності виробництва, розробити й

запровадити механізми пільгового кредитування інвестиційних проектів із урахуванням галузевих особливостей та пріоритетів модернізації.

Держава має сприяти розвитку ІСІ через законодавче закріплення можливості реорганізації корпоративних та пайових фондів шляхом злиття та об'єднання. Слід передбачити можливості стимулювання інвестицій ІСІ у високотехнологічні проекти на ранніх стадіях, закріпити гарантії для інвесторів ІСІ щодо авторських прав в рамках венчурних проектів. Держава має стимулювати впровадження в українських промислових компаніях угод типу «Reverse takeover» (зворотне поглинання), що передбачає купівлю українською компанією іноземної компанії, зареєстрованої в європейській юрисдикції. В такому разі українська компанія отримує статус міжнародної, отримує лістинг на європейських біржах і розширює можливості інвестиційного кредитування.

Законодавство щодо фінансового лізингу має удосконалюватися шляхом внесення змін у частині чіткого визначення механізму організації і страхування лізингових операцій, заходів щодо захисту прав лізингодавців та лізингоодержувачів, спрощення логістичних процедур і надання пільг щодо ввезення високотехнологічного обладнання, створення національного фонду сприяння розвитку лізингу, який виступав би гарантом при інвестуванні, кредитуванні та страхуванні лізингових угод.

Законодавство щодо індустріальних парків слід вдосконалювати у напрямку врегулювання земельних відносин; визначення статусу керуючих компаній індустріальних парків та їх відносин з підприємствами, які здійснюють діяльність в індустріальному парку; збалансування джерел та обов'язків щодо їх підтримки за умов децентралізації бюджетного процесу. Доцільно опрацювати досвід інших держав щодо надання податкових пільг у вигляді зниження податку на землю, тимчасового зменшення податку на прибуток, спрощення процедури реєстрації та ліцензування підприємств, що здійснюють інвестиційну діяльність на території індустріального парку.

Масштабна приватизація промислових підприємств в Україні та розгалужена правова база приватизації не забезпечили інвестиційної активності та створення повноцінного конкурентного середовища. Законодавче забезпечення приватизаційних процесів має бути переглянуто на основі забезпечення прозорості; визначення вичерпного переліку способів відчуження державної власності та правил їх застосування; встановлення критеріїв і вимог щодо гармонійного поєднан-

ня в процесі приватизації інтересів держави, інвесторів, працівників підприємства, що приватизується, територіальних громад і суспільства; підвищення рівня фінансової відповідальності за невиконання умов приватизації, насамперед інвестиційних зобов'язань.

Державне програмно-цільове регулювання інвестиційної діяльності має вдосконалюватися у напрямку забезпечення узгодженості та координації різних програм, підвищення відповідальності за концентрацію ресурсів, передбачених для реалізації програм. Доцільно розглянути питання щодо прийняття «Концепції створення кластерів в Україні» та «Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів», де закладений програмно-цільовий підхід до активізації інвестування промисловості.

Державна політика інвестування промисловості має формуватися в рамках державно-приватного партнерства та прозорої системи держзамовлень, щоб забезпечити розв'язання проблем підвищення конкурентоспроможності промислової продукції та формування структур, здатних до акумуляції і ефективного використання інвестицій. В рамках виконання Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки» необхідно розробити механізм взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором та інститутами громадянського суспільства з метою об'єднання та ефективного використання реальних інвестицій. Вітчизняні та іноземні експерти висловлюють думку про те, що поєднання національних інтересів і переваг з інвестиційно-інноваційним потенціалом приватних структур можливе тільки в разі зменшення імперативу публічного права у інституційному регулюванні господарської діяльності і надання підприємцям та інвесторам більшої свободи в рамках приватного права і громадянського суспільства.

2.9 Организационно-экономический инструментарий обеспечения устойчивой динамики развития национальной экономики: риск-факторы и ресурсные возможности²⁴³

Введение. Большинство национальных экономик, ослабленных экономической рецессией, продолжает нести ощутимые финансовые потери вследствие спада деловой активности и рисков, определяющих тенденции дальнейшего развития событий. Меры практического характера, предпринимаемые, прежде всего, развитыми экономиками и направленные на стабилизацию ситуации, пока не приносят ощутимого результата и достигают в большинстве случаев точечных эффектов.

Негативные тенденции и неблагоприятные прогнозы дальнейшего социально-экономического развития актуализируют вопросы макроэкономического и государственного регулирования экономических отношений, связанных с поиском его новых форм и инструментов. Опыт использования финансово-экономических и политических инструментов конца 90-х годов XX в. и сегодняшние макроэкономические показатели, характеризующие тенденции развития нескольких последних лет, засвидетельствовали экономическую несостоятельность тезиса о «невидимой руке рынка» как самоорганизующем инструменте развития свободных рынков ресурсов и товаров (как минимум, такой тезис оказался пагубным для многих мировых финансовых рынков). Возможно, ухудшающиеся перспективы мировой экономики (рис. 1)²⁴⁴ <http://finance.liga.net/economics/2013/4/12/news/33581.htm>, спад объемов промышленного производства и соответственно потребления, растущие

²⁴³ Автор Сабадаш Виктор Владимирович

²⁴⁴ МВФ незначительно ухудшил прогноз роста мировой экономики [Электронный ресурс] / Сайт «ЛІГАБізнесІнформ». – Электронные данные. – К., [2013]. – Режим доступа: <http://finance.liga.net/economics/2013/4/12/news/33581.htm>. – Загл. с экрана.

риски станут катализатором для формирования системы «посткризисного экономического порядка».

Мировая экономика: тенденции, перспективы, риски. Действующие в экономических системах ресурсные ограничения и социально-экономические риск-факторы уже сегодня определяют структуру и характер будущих мирохозяйственных связей.

За последнее пятилетие в конфигурации мировой экономики произошли серьезные изменения, которые явились следствием неэффективной системы управления и чрезмерной увлеченности «виртуальными» финансовыми ресурсами.

Анализ сложившейся ситуации позволяет нам выделить следующие основные, наиболее значимые макроэкономические тенденции, которые в ближайшей перспективе окажут определяющее влияние на развитие мировой экономической системы и характер геополитических трансформаций.

Рисунок 1. Сценарии развития мировой экономики²⁴⁵

Значительные геополитические риски, связанные со сменой политического курса стран, моделей национальной экономической политики, направлений регионального экономического сотрудничества, пр. Серьезную опасность представляют террористические угрозы и действия, направленные на изменение государственного устройства и территориальной целостности государств, имеющие место на Ближнем Востоке, в Восточной Европе, на африканском континенте.

²⁴⁵ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Электронный ресурс] / Сайт ООН. – Электронные данные. – [2013]. – Режим доступа: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2013wesp_es_ru.pdf. – Загл. с экрана.

Основу вооруженных конфликтов на Ближнем Востоке и в Северной Африке составляют, прежде всего, *экономические интересы*. Ключом к рынкам ограниченных сырьевых ресурсов и геополитически важным территориям есть власть, поэтому будущая экономическая и политическая конфигурация в этих регионах будет зависеть от интересов и возможностей (экономических, политических, ресурсных) ключевых игроков, в первую очередь США.

Политолог Збигнев Бжезинский в статье «8 *Geopolitically Endangered Species*», рассуждая о последствиях возможного упадка США, так характеризует ситуацию: «*Неопределенность на международной арене, обострение трений между глобальными соперниками и даже открытый хаос. Восторжествуют не мечты о демократии, а модели «усиленной национальной безопасности, основанные на различных гибридах авторитаризма, национализма и религии»*».²⁴⁶

Риск-факторами возможных геополитических трансформаций служат не только военные конфликты, вызванные борьбой за власть, минеральные ресурсы, гражданские свободы и пр. (напр., в Ливии, Сирии, Египте), но и внешнеполитические стратегии государств (ядерные программы Ирана и Северной Кореи, доступ и освоение минеральных ресурсов Арктики).

Существенный государственный долг, который в условиях рецессии продолжает расти. Долговые обязательства ведущих мировых экономик, включая США и стран ЕС (Франции, Бельгии, Греции, Португалии, Испании, Италии, Кипра), постепенно достигают кризисной отметки в 90% мирового валового продукта. Только ведущим мировым экономикам в ближайшее время предстоит погасить долговые обязательства на сумму более 10 трлн долл. США: крупнейшими мировыми должниками являются Япония, США, Канада, Бразилия, Великобритания, Китай, Италия, Индия, Россия, страны ЕС. Соответственно, для многих национальных экономик стоимость финансовых заимствований на внешних рынках будет возрастать.

Растущий рост безработицы, особенно в экономически развитых экономиках: в конце 2013 г. – начале 2014 г. начался уровень безработицы в некоторых европейских экономиках пересек отметку

²⁴⁶ Brzezinski, Zbigniew. 8 Geopolitically Endangered Species. Meet the weaker countries that will suffer from American decline [Электронный ресурс] / Zbigniew Brzezinski. – Электронные данные. – 2012. – Режим доступа: http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/01/03/8_geopolitically_endangered_species?page=full/. – Загл. с экрана.

в 25%. Особенно угрожающе ситуация развивается в странах Центральной и Восточной Европы, Греции, Кипре, Испании, Португалии. В странах «мировой экономической двадцатки» хотя и не наблюдается столь негативных тенденций в сфере занятости, все же рост безработицы является критическим: в американской экономике – превышает 8%, японской – около 5, ведущих европейских (Германии, Франции, Голландии) – около 6. В ближайшей перспективе такие тенденции сохранятся; оживление на рынке труда²⁴⁷ начнется не ранее 2016-17 гг.

Нестабильность цен на ресурсы (особенно энергетические) и продовольствие. Ограниченность запасов традиционных минеральных и энергоресурсов (нефти и газа) является причиной политико-экономических и экологических конфликтов (ЭК). В краткосрочной перспективе энергоресурсы остаются ключевым производственным фактором преодоления рецессии, прежде всего, для многих азиатских (Китай, Индия) и южноамериканских (Бразилия) экономик. Именно поэтому Китай является крупнейшим инвестором не только на американском и европейском рынках, но и стратегически важном с точки зрения сырьевых ресурсов африканском: китайские инвестиции в различные проекты в Африке к концу 2015 г. достигнут 50 млрд. долл. США; в этом регионе Китай активно продвигает железорудные и инфраструктурные инвестиционные проекты. Таким образом, благодаря конкурентным преимуществам, имеющимся ресурсам и мощному экономическому потенциалу государственных корпораций²⁴⁸, Китай становится ключевым субъектом мировой экономики, ее экономическим ядром.

Однако в долгосрочной перспективе следует ожидать дальнейшего *усиления роли и значимости* для темпов экономического развития *специфических ресурсных факторов*. Сырьевые факторы (нефть, газ, минеральное сырье), которые призваны обеспечить посткризисный рост мировых экономик, после выполнения своей функции постепенно утратят свою значимость, тем более что количество указанных сы-

²⁴⁷ Shifting Gear: Policy Challenges for the next 50 Years. OECD Economics Department Policy Notes, No. 24 July 2014.

²⁴⁸ Schuman, Michael. Are China's Big State Companies a Big Problem for the Global Economy? [Электронный ресурс] / Michael Schuman. – Электронные данные. – 2012. – Режим доступа: <http://business.time.com/2012/02/15/are-chinas-big-state-companies-a-big-problem-for-the-global-economy/>. – Загл. с экрана.

рьевых ресурсов неуклонно уменьшается^{249, 250}, а их качество – ухудшается. Поэтому сырьевые рынки России, Восточной Европы, Азии и Африки интересны и важны для мировых экономических гигантов в краткосрочном периоде. Как только будут созданы технико-технологические, материальные и организационные предпосылки для доминирования пятого и формирования базы шестого технологического укладов, определяющее значение будут иметь именно высокотехнологические факторы производства: информация, знания, квалификация, передовые технологии, альтернативная энергия, нанотехнологии, генная инженерия, достижения НТП, пр. Сырьевые энергоресурсы уже в ближайшее десятилетие будут в значительной степени вытеснены альтернативными источниками энергии (ветро-, био-, гео-, гидроэнергетикой, солнечной энергетикой, сланцевым газом, метаном, пр.), тем самым кардинально изменив структуру энергобаланса в сторону увеличения доли возобновляемой энергии.

Рост бюджетных дефицитов – комплексный риск-фактор, связанный с экономией бюджетных средств. Именно экономия бюджетов рассматривается многими экономистами, как эффективный инструмент преодоления рецессии национальных экономик. Однако следует отметить, что такой монетарный механизм имеет в то же время и существенные макроэкономические недостатки, среди которых следует отметить такие:

- сокращение внутреннего потребления и, соответственно, объема внутренних инвестиций в производство;
- сокращение инвестиций в образование, здравоохранение, сокращение бедности;
- свертывание многих необходимых социальных программ в сфере образования, воспитания, культуры, здравоохранения, санитарии;
- сокращение возможностей доступа к природным ресурсам (воде, земле, продовольствию).

Обозначенные риски не способствуют *сокращению дифференциации (разрыва) в доходах богатых и бедных* и отодвигает достижение целей устойчивого развития, задекларированных в Целях развития тысячелетия.

²⁴⁹ Sabadash, Viktor. Ukraine's energy security: threats of conflict and cooperation opportunities [Текст] / Viktor Sabadash // Scientific Journal of Riga Technical University, Series: Power and Electrical Engineering. – Riga Technical University, Riga. – Volume 28, 2011. – Pp. 31 – 35.

²⁵⁰ Сабадаш, В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки [Текст] / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 2. – С. 50 – 59.

Нестабильность мировой финансовой системы ставит под угрозу национальные резервные накопления и эффективность монетарной политики государств. Ключевой проблемой здесь является устойчивость сформированной валютной системы и обращения мировых валют (американского доллара, евро, японской иены). Учитывая продолжающийся кризис в зоне евро и кредитование проблемных экономик (Греции, Кипра)²⁵¹, а также все еще актуальную угрозу «фискального обрыва» в США, правительствам и финансово-кредитным институтам (МВФ, Всемирному банку, Европейскому ЦБ, МБ, ЕБРР, национальным банкам) следует прибегать к наиболее адекватным финансовым и регуляторным инструментам валютно-кредитной политики. Следовательно, многие государства-заемщики уже в ближайшее время столкнутся с увеличением стоимости заимствований. В сложившейся ситуации Всемирный банк и МВФ должны кардинально пересмотреть кредитную политику в сторону ужесточения требований как к самим странам-заемщикам, так и политике возврата ранее предоставленных кредитов.

Нельзя игнорировать и попытки некоторых экономик (например, России и Китая) предложить мировому финансовому рынку свои денежные единицы в качестве конвертируемых валют. Несмотря на то, что такие намерения существенно скорректировал финансовый кризис, претензии все еще остаются актуальными, хотя однозначной позиции экспертов в этом вопросе нет²⁵². Так, в краткосрочной перспективе Россия пытается извлечь выгоды из «частичной конвертируемости» рубля, в частности, Украина в силу определенной зависимости национальной экономики от поставок российского газа использует комбинированный вариант расчета за поставленный российский газ: российскими рублями и долларами США^{253, 254}, также российский «Газпром» не теряет над-

²⁵¹ Греция получит очередной миллиардный кредит [Электронный ресурс] / Сайт «Forbes». – Электронные данные. – К., [2013]. – Режим доступа: <http://forbes.ua/news/1351110-greciya-poluchit-ocherednoj-milliardnyj-kredit>. – Загл. с экрана.

²⁵² Соколовский, Богдан. За российский газ нужно рассчитываться гривнями, а не рублями [Электронный ресурс] / Богдан Соколовский. – Электронные данные. – К., 2011. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/politics/za-rossijskij-gaz-nuzhno-rasschityivatsya-grivnyami-a-ne-rublyami-sokolovskij.htm>. – Загл. с экрана.

²⁵³ Куликов, Сергей. Топливо для Украины запахло рублями [Электронный ресурс] / Сергей Куликов. – Электронные данные. – М., 2011. – Режим доступа: http://www.ng.ru/economics/2011-12-07/4_gas.html. – Загл. с экрана.

²⁵⁴ Нефтегаз начал рассчитываться с Газпромом рублями [Электронный ресурс] / Сайт «ЛІГАБізнесІнформ». – Электронные данные. – К., [2011]. – Режим доступа: <http://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/2094080-neftegaz-nachal-rasschityivatsya-s-gazpromom-rublyami.htm>. – Загл. с экрана.

ежды получать оплату за поставки газа в российских рублях от некоторых европейских потребителей.

Как на видится, позиции России в этом направлении выглядят довольно сомнительными по причине отсутствия экономических предпосылок для укрепления рубля на мировых рынках. В отличие от России Китай проводит в этом направлении гораздо более агрессивную экономическую и финансовую политику на мировых рынках. Китай, укрепляя позиции юаня на европейском рынке, готов выкупить долговые обязательства ряда европейских экономик (Португалии, Греции, Испании) и кредитовать европейские экономики (предоставить финансовые ресурсы в условиях отсутствия кредитования со стороны МВФ).

Появление новых центров экономического сотрудничества (региональных рынков) и *усиление роли азиатских и южноамериканских экономик*. На постсоветском пространстве роль регионального экономического лидера старается удержать Россия – она является ядром таких объединений, как ЕЭП, ЕврАзЭС и ТС. По многим экономико-политическим причинам эти объединения пока не составляют реальной конкуренции ЕС (в силу ярко выраженных именно политических амбиций России), однако в долгосрочной перспективе эти объединения могут стать частью более крупных экономических союзов, таких, например, как ШОС (Шанхайская организация сотрудничества, создана в 2001 г.: Китай, Россия, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан) или БРИКС (BRICS, создана в 2006 г.: Бразилия, Россия, Индия, Китай, ЮАР (с 2011 г.)). БРИКС имеет существенный потенциал развития: минерально-сырьевые ресурсы стран объединения представляют значительный потенциал роста не только в рамках национальных экономик, но и глобальной экономики – на долю стран БРИКС приходится около 18% мирового ВВП. Уже в ближайшее время возможна активизация сотрудничества в финансово-кредитной сфере (кредитование экономик, взаиморасчеты и взаимозачеты в торговле, пр.), создании общих кластеров и банков развития.

В последнее время Россия значительно активизировала переговоры (с использованием политического и экономического давления) и консультации с постсоветскими странами (Украиной, Молдовой, Киргизией, Таджикистаном, Арменией) с целью их вовлечения в

ТС^{255,256,257,258}. Не останавливаясь на подробном анализе политических, экономических и правовых предпосылок, отметим, что как в самой России, так и в Украине нет однозначной позиции в этом вопросе^{259,260}. Более того, Украина планирует ратификацию Соглашения об ассоциации с ЕС и получение в перспективе ассоциированного членства в ЕС, а также введение зоны свободной торговли с ЕС с осени 2015 г.

Экономико-экологические противоречия, вызванные конфликтностью природопользования. Экономическая рецессия существенно усиливается нарастающими экологическими проблемами. Их актуальность подтверждается многими ЭК, возникающими в природоресурсной сфере. Такие экологические проблемы, как «парниковый эффект» и загрязнение атмосферного воздуха и почв, изменение климата являются наиболее серьезными экологическими вызовами современности. Согласно оценке ТЕЕВ (The Economics of Ecosystems and Biodiversity), ущерб окружающей среде, наносимый бизнесом во всем мире, составляет 7,3 трлн. долл./год²⁶¹.

Противоречия, обусловленные негативным воздействием на окружающую среду, внутри стран чаще всего возникают из-за сла-

²⁵⁵ В Кремле назвали крайний срок вступления Киргизии в ТС [Электронный ресурс] / Сайт «Взгляд». – Электронные данные. – М., [2012]. – Режим доступа: <http://vz.ru/news/2012/12/18/612567.html>. – Загл. с экрана.

²⁵⁶ Стремящаяся в ЕС Молдавия заявила о нежелании вступать в другие союзы [Электронный ресурс] / Сайт «Взгляд». – Электронные данные. – М., [2012]. – Режим доступа: <http://vz.ru/news/2012/10/11/602148.html>. – Загл. с экрана.

²⁵⁷ Козубова, Вера. Только после Киргизии [Электронный ресурс] / Вера Козубова. – Электронные данные. – М., 2012. – Режим доступа: <http://vz.ru/economy/2012/5/18/579428.html>. – Загл. с экрана.

²⁵⁸ Таджикистан поставил условие вступления в Таможенный союз [Электронный ресурс] / Сайт «Взгляд». – Электронные данные. – М., [2012]. – Режим доступа: <http://vz.ru/news/2012/5/18/579382.html>. – Загл. с экрана.

²⁵⁹ Угода з Євросоюзом назавжди закриває для України двері в МС – радник Путіна [Электронный ресурс] / Сайт «Українська правда». – Электронные данные. – К., [2013]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/04/27/6989088/>. – Загл. с экрана.

²⁶⁰ Гайдучук, Павло. Україна і Митний союз: проблеми інтеграції Павло Гайдучук [Электронный ресурс] / Павло Гайдучук. – Электронные данные. – К., 2013. – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-i-mitniy-soyuz-problemi-integraciyi_.html. – Загл. с экрана.

²⁶¹ Ежегодный ущерб природе от бизнеса оценили в 7,3 триллиона долларов [Электронный ресурс] / Сайт «Lenta.Ru». – Электронные данные. – М., [2013]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2013/04/18/impact/>. – Загл. с экрана.

бости институциональной среды и рыночной неэффективности. Это способствует нарушению (не соблюдению) экономическими субъектами интересов общества в экологической сфере, что создает почву для социальных и экономико-экологических конфликтов.

Кроме обозначенных выше, к тенденциям, негативно влияющим на состояние мирохозяйственных связей и темпы развития национальных экономик, следует отнести:

- инфляционные ожидания;
- риски консервации технологической отсталости многих национальных экономик;
- проблемы пенсионного обеспечения;
- риски очередной волны рецессии, вызванной «охлаждением» экономики Китая, Индии, Бразилии;
- новые вызовы в информационной сфере;
- риски экологических (климатических) конфликтов, пр.

Сценарии согласования политики устойчивого экономического роста с вызовами мировой экономической системы. Сегодня национальные правительства и ключевые субъекты мировой экономики пришли к пониманию, что многие из экономических и финансовых инструментов регулирования, положительно зарекомендовавших себя в стабильно растущей экономике, далеко не столь эффективны в условиях экономической рецессии. Наиболее дискуссионными в этом плане являются дотационные механизмы и функции центральных финансовых институтов экономических объединений. Пока (в отсутствие более эффективных методов) используется механизм «дотаций слабым экономикам за счет сильных», что не может не вызывать справедливых нареканий со стороны последних. Поэтому уже в ближайшее время должны быть кардинально пересмотрены и существенно скорректированы функции и механизм использования различных банковских инструментов, страховых фондов, рейтинговых агентств, а также роль и функции центробанков и других регуляторных институтов.

Прежде всего, должна усилиться их роль в сфере банковского надзора за процессами и условиями привлечения кредитных средств, их использованием, ужесточения трансфертной политики и соблюдения требований ликвидности (как пример рассматривается создание наднационального (в ЕС) единого регуляторного органа для реализации этих задач).

Первоочередные мероприятия, как то меры бюджетной экономии, действия по сокращению государственного долга и удешевлению процедур его рефинансирования, предпринятые акторами мирового рынка, сыграли определенную сдерживающую и стабилизирующую роль. Последующие сокращение социальных программ, регулирование финансовых рынков и рынков труда, ужесточение кредитно-денежной политики должны создать экономико-организационные предпосылки для постепенного выхода из рецессии в ближайшие 5-7 лет.

На наш взгляд, к наиболее адекватным экономическим инструментам, которые позволят реализовать приемлемый сценарий развития и достичь концептуального согласования интересов экономических субъектов, можно отнести следующие.

Предпринимаемое сейчас сокращение государственных расходов дополнить *адекватным (дифференциацией и ужесточением фискальной дисциплины, а не просотым повышением ставок налогов!) усовершенствованием системы налогообложения*, что в перспективе будет способствовать не только сглаживанию финансового неравенства и социальных конфликтов (в краткосрочной), а и росту внутреннего потребления и повышению производительности труда (в долгосрочной).

Целенаправленная, решительная *политика по созданию рабочих мест*. Как нам видится, для этого необходима государственная поддержка именно «*прорывных*» инноваций. Реализация таких инновационных проектов способствует созданию большого количества рабочих мест не только в основных производствах, но и в обеспечивающих (вспомогательных, сервисных, пр.). Следует отметить, что сегодня в экономике преобладают «эффективные» инновации.

Реформирование банковского сектора и регулирование процедур предоставления финансовых услуг. В этой связи актуальными остаются вопросы «теневых» банковских операций, минимизации налогов, функционирования оффшорных зон, пр. Именно эти направления деятельности банковского сектора являются источником системных рисков и финансовой нестабильности. Поэтому уже в ближайшее время должны быть кардинально пересмотрены и существенно скорректированы функции и механизм использования различных банковских инструментов, страховых фондов, а также роль и функции центробанков и других регуляторных институтов. Должна усилиться их роль в сфере банковского надзора за процессами и условиями привлечения кредит-

ных средств, их использованием, ужесточения трансфертной политики и соблюдения требований ликвидности (как пример, рассматривается создание наднационального (в ЕС) единого регуляторного органа для реализации этих задач).

Повышение экономической обоснованности прогнозов через вовлечение в эти процедуры моделей и подходов, базирующихся на корректной и своевременной информации, других информационных ресурсов (в частности, оценок рейтинговых агентств), что позволит снизить степень неопределенности и риска.

Дальнейшее усовершенствование механизмов предоставления финансовой помощи развивающимся странам.

Более глубокий учет и оценка экологической составляющей в процедурах подготовки, принятия и реализации принимаемых бизнес-решений (примером международного сотрудничества в данной области может служить Киотский протокол, очередной этап реализации которого пока не получил компромиссного решения).

Заключение. Обозначенные в исследовании основные макроэкономические тенденции и социально-экономические предпосылки для дальнейшего экономического роста определяют конфигурацию и потенциал глобальной экономики уже в ближайшем будущем. Проблемы и угрозы, с которыми столкнулись сегодня мировые экономики, послужат катализатором формирования и использования качественно новых (адекватных социально-экономическим, политическим, экологическим и информационным вызовам) ресурсных возможностей и инструментов неконфликтного развития национальной экономики. Будут ли предложенные подходы и инструменты эффективными, мы сможем оценить уже в самое ближайшее время.

2.10. Структурно-логічна побудова механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону²⁶²

Актуальність теми. Проблема урахування вимог забезпечення регіональної еколого-економічної безпеки при управлінні використанням експортно-імпортного потенціалу є невід'ємною складовою збалансованого розвитку економіки України. Використання експортно-імпортного потенціалу регіону поступово стає все більш вагомим фактором антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, оскільки значною мірою обумовлює просторове переміщення результатів господарської діяльності підприємств різних галузей. Подальше ігнорування важливості забезпечення регіональної еколого-економічної безпеки при управлінні використанням експортно-імпортного потенціалу може призвести до створення нових осередків концентрації виробничих та побутових відходів, виснаження та забруднення унікальних джерел природних ресурсів, до екологічних катастроф в країнах, які виробляють експортні або споживають імпортні товари (продукцію, роботи та послуги). Зважаючи на те, що науково-методичні підходи до формування екологоорієнтованих міжнародних економічних відносин та зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання потребують подальшого розроблення та вдосконалення, проблема формування організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням еколого-економічних обмежень – важливе, з теоретичної та практичної точок зору, наукове завдання.

Проблемам урахування фактору екологічної та економічної безпеки при оцінці економічного потенціалу регіону присвячені числен-

²⁶² Автори Грищенко Вадим Федорович, Грищенко Ірина Володимирівна

ні праці вітчизняних та закордонних авторів, таких як Л. Абалкін²⁶³, А. Архіпов²⁶⁴, О. Балацький²⁶⁵, З. Варналій²⁶⁶, В. Геєць²⁶⁷, В. Ліпкан²⁶⁸, В. Мунтіян²⁶⁹, С. Хлобистов²⁷⁰, та ін. Разом з тим, недостатньо розробленими є науково-методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління експортно-імпортом потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки та оцінки економічного ефекту від його впровадження.

Наукова новизна. В роботі удосконалено науково-методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону, який на відміну від існуючих базується на узгодженості цілей і завдань забезпечення еколого-економічної безпеки з інтересами суб'єктів господарювання та дозволяє забезпечити збалансованість розвитку економіки регіону у системі еколого-економічних обмежень.

Результати дослідження. Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок про те, що, вдосконалення управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону є одним з вузлових питань забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку регіону. Зростання значення управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону для забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку регіону в умовах

²⁶³ Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 4 – 13.

²⁶⁴ Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 36 – 44.

²⁶⁵ Экономический потенциал административных и производственных систем: Монография [Балацкий О.Ф., Лапин Е.В., Акуленко В.Л. и др.]; под общей ред. О.Ф. Балацкого. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.

²⁶⁶ Варналій З.С. Загрози економічній безпеці та її індикатори [Текст] / З.С.Варналій, І.С.Чернодід // Економічна безпека; за ред. З.С. Варналія. – К.:Знання, 2009. – С. 63 – 79.

²⁶⁷ Геєць В. М. От экономической к эколого-экономической безопасности / В. М. Геєць, Б. Е. Кваснюк, В. И. Мунтиян // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / под научной ред. проф. Л. Г. Мельника и проф. Л. Хенса. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 504 – 507.

²⁶⁸ Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення: Монографія / В. А. Ліпкан. – К.: «Текст», 2003. – 180 с.

²⁶⁹ Мунтіян В. І. Економічна безпека України. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.

²⁷⁰ Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки [Текст] / Є.В. Хлобистов; РВПС України НАН України [відп. ред. Дорогунцов С.І.]. – К.: Агентство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.

ринкової економіки зумовлене низкою факторів. До них відносяться: значне збільшення масштабів виробництва експортних та споживання імпортованих товарів і послуг, науково-технічна революція, якісні та кількісні зрушення в структурі світової економіки, підвищення вимог до забезпечення еколого-економічної безпеки на регіональному рівні.

Організаційно-економічний механізм управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону може розглядатися як засіб свідомого регулювання еколого-економічних відносин у суспільстві і, одночасно, як сукупність об'єктивних суспільних еколого-економічних відносин, що виникають при використанні експортно-імпортного потенціалу регіону. Урахування вимог еколого-економічної безпеки в управлінні використанням експортно-імпортного потенціалу регіону – це безперервний процес пошуку і впровадження у господарську практику ефективних та економічно – і екологічно безпечних виробництв, методів і інструментів використання експортно-імпортного потенціалу регіону.

Результати проведеного нами дослідження свідчать, що механізм управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону може мати складну багаторівневу структуру. Це дозволяє виокремлювати у структурі такого механізму окремі підсистеми, ланки та елементи із беззаперечною основою дуалістичного підходу до розуміння сутності механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону як у широкому, так і у вузькому сенсі.

Ми вважаємо, що організаційно-економічний механізм управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону в системі забезпечення еколого-економічної безпеки є конкретною економічною категорією. Такий механізм відображає особливості розвитку еколого-економічної системи регіону, сформований під впливом різного роду еколого-економічних, соціальних, політичних, адміністративних, правових факторів і постійно відчуває на собі їх вплив.

Структура організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону в системі забезпечення еколого-економічної безпеки залежить від специфіки виробництва та споживання товарів і послуг на території регіону та являє собою спосіб ідентифікації еколого-економічних загроз і небезпек та протидії їх негативному впливу, забезпечує узгоджену та скоординовану дію державних і недержавних інституцій, суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо урахування вимог еколого-економічної безпеки при використанні експортно-

но-імпортного потенціалу регіону, і тим самим сприяє сталому розвитку регіональної еколого-економічної системи. Механізм управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону можна віднести до сфери екстернальних форм еколого-економічних відносин та конкретної організації суспільного виробництва експортних і споживання імпортних товарів та послуг.

Нами пропонується така схема основних елементів організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону (рис. 1). Структура організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки може бути представлена як сукупність взаємопов'язаних керуючих і керованих підсистем, різних ланок і управлінських органів, що забезпечують здійснення цілей і функцій забезпечення еколого-економічної безпеки при виробництві експортних і споживанні імпортних товарів і послуг.

Структура організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки відображає різні функції управління і диференціацію управлінської праці для забезпечення еколого-економічної безпеки при виробництві експортних та споживанні імпортних товарів і послуг. Для вирішення тих чи інших завдань управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки можуть створюватися спеціальні елементи керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму. Без керованої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки (об'єктів управління) не може бути і його керуючої підсистеми (суб'єктів управління).

Отже, основоположною ланкою організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки є його керована підсистема – підсистема виробництва експортних та споживання імпортних товарів і послуг.

Керуюча підсистема організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону визначає цілі та принципи використання експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки.

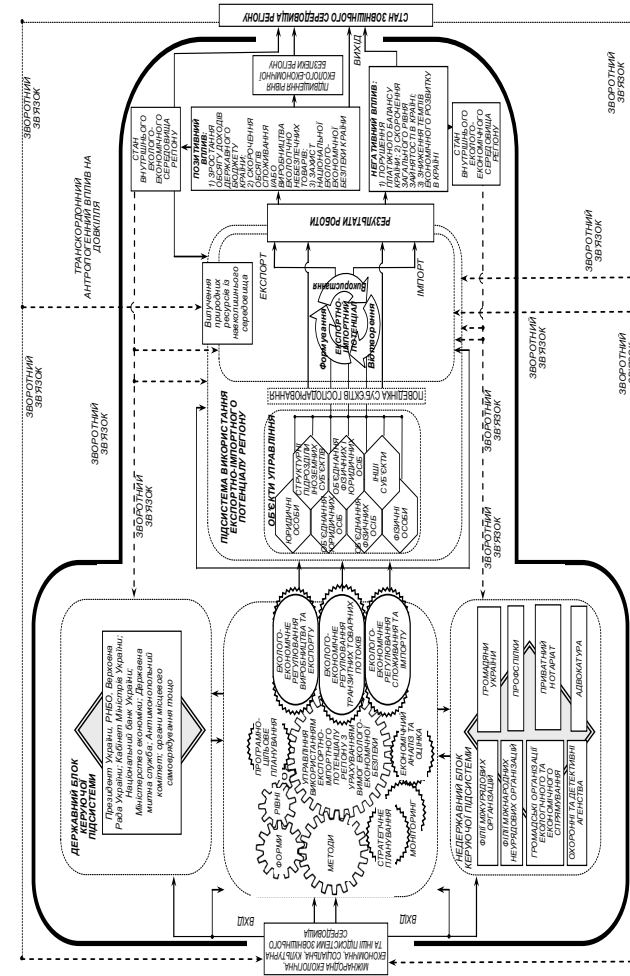

Рис. 1. Схема організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону^{271;272}

²⁷¹ Грищенко І. В. Організаційно-економічні основи управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону в системі забезпечення еколого-економічної безпеки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / І. В. Грищенко. – Суми: Сумський державний університет. – 2013. – 20 с.
²⁷² Грищенко І. В. Науково-методичний підхід до оптимізації обсягів зовнішньої торгівлі в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону / І. В. Грищенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – №6. – С.70 – 76.

До складу керованої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону входять резиденти та нерезиденти України, юридичні особи, фізичні особи, їх об'єднання, структурні одиниці та інші суб'єкти господарювання, передбачені чинним законодавством України. Структура керованої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки досить різноманітна. Елементи керованої підсистеми являють собою відокремлені суб'єкти господарювання, які, з одного боку можна розглядати як певні господарські системи в цілому або ділити на окремі осередки, в залежності від стадій і факторів виробництва експортних та споживання імпортних товарів і послуг.

Центральне місце пропонованого в роботі організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону займає підсистема регулювання використання експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки, основою якої є система економічних методів та інструментів.

Економічний інструментарій даного механізму – інструменти оподаткування, планування і розробки цільових програм, інструменти фінансово-кредитних відносин, ціноутворення та митного регулювання.

Таким чином, керуюча підсистема організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону являє собою сукупність державних і недержавних інститутів, економічних відносин, процесів, принципів використання експортно-імпортного потенціалу регіону, які підпорядковані діючим економічним, юридичним, політичним, ідеологічним, соціальним та культурним нормам і традиціям, установкам політичного режиму, що склалися на території регіону.

До складу державного блоку керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону можна віднести державні органи влади, апарати управління, політичні партії і рухи, сукупність соціальних прошарків і груп людей, окремих особистостей тощо, які наділені економічними та політичними функціями щодо забезпечення еколого-економічної безпеки регіону при використанні його експортно-імпортного потенціалу. Кожен елемент державного блоку керуючої підсистеми організаційно-

економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону виконує певний вид економічної діяльності щодо мінімізації деструктивного впливу від використання експортно-імпортного потенціалу на навколишнє природне середовище.

Державний блок керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону діє на рівні державних органів влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації тощо.

Не дивлячись на визнання Світовою спільнотою України, як країни з ринковою економікою, керуюча підсистема організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону має характерні риси, притаманні суспільствам з перехідною економікою, коли така підсистема практично не забезпечує хоча б будь-якого зниження ступеня деструктивного впливу використання експортно-імпортного потенціалу на навколишнє природне середовище. Таке становище може бути зумовлене недостатньою адаптивністю керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону до сучасних умов господарювання, а також внаслідок відстоювання окремими елементами цієї підсистеми інтересів транснаціональних компаній, фінансово-промислових груп, олігархічних утворень у сфері створення пільгових митного і податкового режимів, приватизації державної власності, вигідного розподілу бюджетного фінансування, кредитно-фінансових і природних ресурсів, намаганні отримання тіньових надприбутків.

Недержавний блок керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону поєднує у собі механізми взаємодії економічних, правових, соціальних та інших факторів на всіх етапах діяльності громадянського суспільства. У складі недержавного блоку керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону можна виділити такі елементи як філії міжурядових організацій, філії міжнародних

неурядових організацій, профспілки, громадські організації екологічного та економічного спрямування, охоронні та детективні агентства, адвокатура, приватний нотаріат, громадяни України, що поєднують між собою усі складові частини механізму за допомогою еколого-економічних правовідносин, юридичних форм, актів реалізації еколого-економічних прав та обов'язків.

Взаємодія недержавного блоку керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону з іншими підсистемами механізму може мати таку структуру: прямі та зворотні зв'язки з державним блоком керуючої підсистеми механізму; екологічні, економічні, політичні, соціальні та демографічні взаємозв'язки з підсистемою використання експортно-імпортного потенціалу регіону; нормативні, інформаційні, психологічні, ціннісні, передавальні підсистеми; соціально-економічні підсистеми регулювання використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону. Така структура може сприяти активній та правомірній екологічній і соціально-економічній поведінці усіх без виключення елементів механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону.

Недержавний блок керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону виступає інструментом інтеграції елементів та підсистем механізму, сприяє зміцненню взаємозв'язків між ними. Недержавний блок керуючої підсистеми є безпосередньою базою діяльності цивільних та суспільних об'єднань, функціонування трудових колективів, основою демократичного, громадянського суспільства. Недержавний блок керуючої підсистеми може успішно реалізовувати в суспільстві такі завдання: зміцнення і закріплення правопорядку у сфері охорони навколишнього природного середовища; ефективне забезпечення функції громадянського контролю за використанням експортно-імпортного потенціалу регіону та забезпечувати виконання інших важливих завдань. Еколого-економічна і соціальна значущість та ефективність функціонування недержавного блоку керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експорт-

но-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону, переваг того або іншого економічного інструменту регулювання комплексу міжнародних економічних відносин повинна оцінюватись саме з таких позицій. Реальне наповнення недержавного блоку керуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону перебуває у залежності від: особливостей формування і функціонування соціально-економічної системи регіону – від того, чиї інтереси захищаються за допомогою недержавного блоку керуючої підсистеми; як держава захищає інтереси охорони навколишнього середовища; яку мету при використанні експортно-імпортного потенціалу регіону переслідують держава та окремі суб'єкти господарювання.

Проблема вдосконалення механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону та уточнення функцій окремих його елементів може розглядатися в тісному взаємозв'язку з розвитком форм виробництва експортних та споживання імпортних товарів і послуг, їх спеціалізацією і концентрацією, а також з розвитком еколого-економічних відносин на регіональному рівні.

Аналіз взаємозв'язків між рівнями і складовими структури організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону дав можливість, на основі застосування системного підходу, побудувати структуру організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу в системі забезпечення еколого-економічної безпеки регіону, який складається з керуючої та керованої підсистем, а також підсистеми регулювання використання експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки, прямих та зворотних зв'язків у внутрішньому та зовнішньому середовищі, здійснити докладний опис елементів механізму та взаємозв'язків між ними.

Запропонований нами науково-методичний підхід до визначення структури організаційно-економічного механізму оптимізації використання експортно-імпортного потенціалу на основі системного підходу, на відміну від існуючих, базується на інтеграції цілей і задач забезпечення еколого-економічної безпеки з інтересами суб'єктів гос-

подарювання та дозволяє забезпечити збалансованість розвитку економіки регіону та підсилити її еколого-економічну стійкість.

Висновки. Під організаційно-економічним механізмом еколого-орієнтованого управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону розуміється система інституційних структур, принципів їх організації, економічних методів, способів і прийомів впливу на суб'єкти господарювання, що забезпечують дотримання вимог еколого-економічної безпеки та чинного законодавства при використанні експортно-імпортного потенціалу регіону. Удосконалений науково-методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму екологоорієнтованого управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону може базуватися на використанні показника еколого-економічної напруженості виробництва експортних і споживання імпортних товарів та послуг та еколого-орієнтованому коригуванні структури експортно-імпортних товарних потоків регіону, що сприятиме створенню принципово нової організаційно-економічної системи регіонального управління використанням експортно-імпортного потенціалу і забезпечить екологічно збалансований розвиток соціально-економічної підсистеми регіону з урахуванням вимог регіональної еколого-економічної безпеки у контексті загальноновизнаної концепції сталого економічного розвитку. Структура організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону в системі забезпечення еколого-економічної безпеки залежить від специфіки виробництва та споживання товарів і послуг на території регіону та являє собою спосіб ідентифікації еколого-економічних загроз і небезпек та протидії їх негативному впливу, забезпечує узгоджену та скоординовану дію державних і недержавних інституцій, суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо урахування вимог еколого-економічної безпеки при використанні експортно-імпортного потенціалу регіону, і тим самим сприяє сталому розвитку регіональної еколого-економічної системи.

2.11. ІТ-стратегія в системі управління природокористуванням²⁷³

Стратегія в області інформаційних технологій (ІТ) для будь-якого суб'єкта економічних відносин сприяє не лише отриманню конкурентних переваг за рахунок використання сучасних інформаційних систем і ресурсів, але і дозволяє вирішувати необхідні задачі на всіх рівнях управління з урахуванням цілей і перспектив розвитку. Але ІТ-стратегія без врахування екологічного фактора не зможе задовольнити сучасні вимоги в умовах зростаючих ресурсних обмежень та погіршення стану навколишнього природного середовища. Важливу роль відіграє ефективне використання ІТ, оскільки лише в даному випадку можна отримати позитивний еколого-економічний ефект²⁷⁴. Тому актуальною на сьогодні є розробка такої ІТ-стратегії, яка б відповідала поточному стану ресурсного забезпечення та сприяла б досягненню сталого розвитку держави.

Від часу своєї появи, термін Strategos відносився до військової сфери. З часом слово набуло нового значення – «мистецтво військового командування» – тобто означало психологічні та поведінкові навички, необхідні для командування. Далі стратегією позначали будь-які навички управління: адміністративний дар, ораторське мистецтво, силу. А в часи Олександра Македонського термін означав вміння організувати сили для перемоги над ворогом та створити єдину систему всеохоплюючого управління²⁷⁵.

Тож враховуючи сутність та походження терміну «стратегія», можна вважати, що ІТ-стратегія – це стратегічний план управління

²⁷³ Автор Гусева Ірина Ігорівна

²⁷⁴ О.І. Карінцева, О.М. Волк Еколого-економічна ефективність використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3368/1/58649F9Fd01.pdf>

²⁷⁵ Александр Михайлов Семь подходов к разработке ИТ-стратегии / «Директор информационной службы», N2, 2004, с. 48-52

розвитком ІТ, направлений на задоволення потреб бізнесу. Якщо ж розглядати ІТ-стратегію з позиції забезпечення сталого розвитку та раціонального природокористування, то під ІТ-стратегією слід розуміти деталізований план по інформаційному забезпеченню суб'єкта господарювання, направлений на мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище від діяльності як самого суб'єкта господарювання в цілому, так і його ІТ-підрозділу.

У загальному випадку в ІТ-стратегію можуть бути включені наступні складові²⁷⁶:

- інформаційні системи: власне, прикладне програмне забезпечення або ІТ-сервіси (в термінах ITIL (Information Technologies Infrastructure Library – бібліотека передового досвіду в галузі управління ІТ);

- ІТ-інфраструктура: комп'ютери, телекомунікації, системне програмне забезпечення;

- ІТ-служба і управління нею: цілі та завдання ІТ-служби (служб), організаційна структура, методи управління персоналом і ін.

Для включення екологічної складової до ІТ-стратегії необхідно перш за все враховувати складність і багатогранність управління природокористуванням, що зумовлено об'єктивними, стихійними процесами самоуправління в природі, а також необхідністю цілеспрямованого управління довкіллям в інтересах суспільства. Об'єктом управління стають суспільні відносини і відносини у сфері природного середовища, які не збігаються із законами розвитку людства. Суспільство повинно визначати основні напрями діяльності органів державного управління та суб'єктів господарювання у вирішенні завдань охорони довкілля і раціонального природокористування, розробляти і проводити відповідну систему заходів, спрямованих на реалізацію висунутих у галузі екологічного управління завдань, надати їм державно-правового забезпечення. Одним із методів вирішення перелічених завдань управління є регулювання співвідношення екологічних та економічних інтересів²⁷⁷.

Саме тому, якщо розглядати ІТ-стратегію в системі управління природокористуванням, то до її складу повинні бути включені наступні компоненти:

- облік природних ресурсів, які використовуються в процесі функціонування ІТ-підрозділу; екологічне планування; прогнозування використання природних ресурсів та охорони довкілля (організаційні заходи);

- спостереження (моніторинг) за використанням природних ресурсів; екологічна експертиза; екологічний контроль (попереджувально-охоронні заходи).

Крім того, необхідно також визначити вплив самих ІТ на навколишнє природне середовище та включити даний аналіз до ІТ-стратегії.

За дослідженнями автора роботи²⁷⁸ існують наступні підходи до розробки ІТ-стратегій:

- 1) відсутність стратегії або концепції (такий підхід зустрічається в більшості організацій);

- 2) планування технічних та / або програмних засобів (приклад такого підходу: «продуктивність технічних засобів повинна зростати на 25% щорічно»);

- 3) «авангардисти» (підхід полягає в періодичних спробах впровадження останніх досягнень комп'ютерної думки: e-business, mobile commerce та ін.);

- 4) ключові фактори успіху (передбачається, що ІТ повинні підтримувати ключові фактори успіху організації);

- 5) ІТ-стратегія визначається стратегією бізнесу (в рамках даного підходу ІТ-стратегія повинна плавно витікати з стратегії підприємства, його місії, бачення, цілей і завдань);

- 6) «вирівнювання» ІТ-стратегії та стратегії бізнесу (передбачається, що ІТ-стратегія не тільки підтримує стратегію підприємства, а й впливає на неї);

- 7) галузеві підходи (досить специфічні розуміння ІТ-стратегій для державних установ та інформаційних підприємств).

- 8) «екзотика» (ІТ-стратегія призначена для підтримки екзотичних підходів, типу «теорії екстремального програмування»).

Перераховані підходи до розробки ІТ-стратегій можуть бути застосовані до різних за розмірами організацій, але в першу чергу маються на увазі досить великі підприємства з одним основним видом діяльності.

На нашу думку, до основних задач розробки ІТ-стратегії з урахуванням екологічних факторів можна віднести:

²⁷⁶ Там само

²⁷⁷ А. П. Гетьман, М. В. Шульга Екологічне право України Підручник Харків Право 2005

²⁷⁸ Александр Михайлов Семь подходов к разработке ИТ-стратегии / «Директор информационной службы», N2, 2004, с. 48-52

- проведення стратегічного аналізу ІТ та визначення існуючих недоліків у використанні природних ресурсів;
- формулювання цілей і завдань розвитку ІТ відповідно до основних напрямів природоохоронної діяльності держави та окремих суб'єктів господарювання;
- розробка основних екологічних принципів розвитку ІТ;
- розробка екологоорієнтованих архітектури єдиної інформаційної системи, інфраструктури інформаційної системи і засобів безпеки, системи управління інформаційними технологіями;
- оцінювання вартості проектів та необхідних ресурсів.

Відповідно етапами розробки ІТ-стратегії із врахуванням екологічних факторів можуть бути наступні:

- розробка цілей та задач розвитку ІТ;
- розробка технічних принципів розвитку ІТ;
- розробка портфеля ІТ-проектів;
- оцінка бюджету стратегічного плану;
- розробка підходів до управління, моніторингу і контролю реалізації ІТ-стратегії.

В результаті впровадження екологічної ІТ-стратегії повинні модернізуватися: стратегічне управління розвитком ІТ (в частині розвитку організаційного та технологічного забезпечення ІТ, а також планування та бюджетування), операційне управління ІТ (в частині управління витратами на ІТ, планування та управління якістю ІТ-сервісів), процеси розробки та впровадження ІТ-рішень (в частині екологічної оптимізації вказаних процесів), а також процеси технічної експлуатації ІТ (в частині управління інцидентами, проблемами, конфігураціями, змінами).

Отже, ІТ-стратегія в системі управління природокористуванням розглядається як план по інформаційному забезпеченню суб'єкта господарювання, направлений на мінімізацію його негативного впливу на навколишнє середовище. ІТ-стратегія містить цілі та задачі розвитку ІТ із врахуванням екологічного фактора, екологічні принципи розвитку ІТ, підходи до управління, моніторингу і контролю реалізації екологічної ІТ-стратегії.

Висновки за розділом 2

В межах розділу колективної монографії авторами визначено, що концептуалізація процесу розвитку інститутів ЄС необхідна для визначення ефективних форм побудови наднаціональної системи управління, що здатна провадити дієву економічну політику, у тому числі політику щодо сталого розвитку. Незважаючи на різноманітність підходів до дослідження європейських інститутів, основою їх діяльності та розвитку стає відповідність до вимог транснаціональних груп інтересів – приватних або державних. Формування стійких зв'язків інститутів ЄС з владними інституціями національних держав, але також з іншими суспільними та бізнесовими агентами є безумовно успіхом. Однак, такий підхід послаблює можливості інституціональної структури ЄС в умовах розбіжності інтересів між ключовими гравцями, що підкреслюється обмеженістю власних інструментів впровадження політики.

Автори переконливо доводять, що реформування правової бази національної політики сталого розвитку має здійснюватися шляхом системних змін в законодавстві, що дозволить створити механізм правового регулювання у відповідних сферах відносин. Вказані зміни можуть бути досягнуті шляхом заходів загального та спеціального характеру. Заходи загального характеру спрямовані на зміну системи природоохоронного законодавства в цілому. Спеціальні заходи – на вдосконалення конкретних нормативних актів, що входять до цій системи. До заходів загального характеру можна віднести такі. Розробка плану вирішення нагальних проблем імплементації положень ратифікованих Україною природоохоронних Конвенцій у національне законодавство. Створення кодифікованого законодавчого акту шляхом прийняття Екологічного кодексу або редагування Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який поєднав би питання охорони різних природних об'єктів, зокрема, при здійсненні господарської діяльності, регулювання правил, стандартів, нормативів, дозволів та лімітів, основні засади ринкових механізмів раціонального природокористування. Розробка процедури, регуляції та методичних

підходів до запровадження Стратегічної екологічної оцінки реалізації галузевих, територіальних та об'єктових планів, проектів та програм в межах імплементації положень Ріо до національної політики України. В монографії проведено системне обґрунтування інструментарію, особливостей адаптації законодавчо-нормативної бази в Україні. Систематизовані переваги від розширення торговельних зв'язків внаслідок підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів. Доведено, що запропоновані методологічні підходи до адаптації законів і нормативів є першочерговими завданнями для України у сфері європейської інтеграції та ресурсо-, – енергоефективності. Крім того, суттєвими першочерговими кроками щодо поліпшення практичних результатів у сфері євроінтеграції з питань охорони і раціонального природокористування України мають стати довгострокова концепція екологізації економіки та перехід підприємств на найкращі доступні технології. Для розвитку таких технологій доцільно звернути увагу на проблему зовнішніх екологічних витрат. Слід зазначити, в цілому інтерналізація зовнішніх екологічних витрат може здійснюватися різними способами – податковим регулюванням (включаючи стягнення акцизів, мит та інших зборів), встановленням платежів за забруднення компонентів довкілля, прямим регулюванням цін і т.д. Разом з тим, найбільшу проблему представляє не розробка конкретних інструментів такої інтерналізації (іншими словами – економічного регулювання), а оцінка реальних розмірів зовнішніх екологічних витрат (затрат і ущербів). У цих цілях необхідно проведення відповідних детальних досліджень в галузевому та регіональному розрізі. На часі здійснення моніторингу стану економіки, довкілля та соціальних відносин на постійній основі. Наприклад, система управління збереженням біорізноманіття має складну багатогалузеву структуру. Державний контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства один з основних напрямів діяльності в сфері охорони довкілля здійснюється територіальними органами Міністерства екології та природних ресурсів України і Державною екологічною інспекцією. Отже, запровадження комплексу запропонованих у даній роботі організаційно-економічних заходів дозволить реалізувати концепцію сталого розвитку, значно підвищити ефективність управління збереженням біорізноманіття в Україні з метою забезпечення умов життєдіяльності і розвитку як окремої особистості, так і суспільства у цілому.

Саме для підвищення ефективності управління в сфері охорони на раціонального використання природних ресурсів та спрямування зусиль суспільства до сталого розвитку, науковці мають спрямовувати зусилля до дієвих та нових інструментів економічного механізму екологічного регулювання серед яких: питання міжнародного екологічного управління, екологічної політики, інструментарію екологічного регулювання, раціонального використання природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку; опорні механізми та ефективні інструменти економіко-організаційного та інституціонально-правового механізмів екологічного регулювання по суті тотожні масиву провідних механізмів та інструментів формування «зеленої» економіки, охоплюючи всі три складові (економічна, соціально-інституціональна та екологічна) сталого розвитку. Серед цих інструментів чинне місце посідають нові інструменти фінансово-податкової системи, формуючи потенційний резерв її удосконалення в напрямі підвищення її результативності. Науковий і прикладний інтерес становить малорозроблений механізм «зеленого» банкінгу як механізм надання грошових кредитних ресурсів для стимулювання екологічних проектів, виробництва «зелених» технологій, екологічних товарів та послуг або для розвитку діяльності по збереженню навколишнього середовища. Автори доводять, що нині необхідно активізувати формування з боку держави сприятливих умов, по-перше, для розширення кола інструментів пільгового кредитування та фінансової підтримки природоохоронної діяльності, а по-друге, для запровадження «зелених» продуктів і послуг кредитно-фінансовими установами.

В монографії досліджена інноваційна модель економіки України на засадах невиснажливого природогосподарювання та природо збереження. Узагальнюючи наведені аргументи та експертні пропозиції системного структурування орієнтирів стратегічних цілей та дій щодо формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого природогосподарювання (за умови реалізації природозберігаючої політики та екологізації економіки) акцентуємо необхідність ключових орієнтирів у формуванні інноваційної моделі економіки України на засадах сталого природогосподарювання: структурні зміни споживання товарів та послуг у напрямі оптимізації обсягів їх виробництва на засадах невиснажливого природокористування; раціоналізація використання наявного природно-ресурсного потенціалу завдяки оптимізації в організаційному (ефективні управлінські технології) і технологічному (ресурсоощадні технології та

більш чисті виробництва) вимірах, обмеження монополізму в природно-ресурсному секторі національної економіки; структурна перебудова національної економіки у напрямі зниження частки сировинних секторів промисловості, розвитку високотехнологічних ресурсозберігаючих секторів; подолання диспропорцій у структурі експорту, забезпечення зменшення обсягів експорту природних ресурсів та сировинних товарів, диверсифікація українського експорту на нових перспективних ринках; активізація національної політики імпортозаміщення споживчого некритичного імпорту шляхом стимулювання технологічного імпорту, попередження імпорту морально застарілих технологій та підвищення трансферу сучасних наукоємних ресурсозберігаючих та екологічно ефективних технологій; перехід до екологоорієнтованого інноваційного розвитку, активізація інноваційної політики в провідних секторах національної економіки. Для того автори досліджували структурно-логічну побудову механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки регіону. Доведено, що підхід до формування організаційно-економічного механізму екологоорієнтованого управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону може базуватися на використанні показника еколого-економічної напруженості виробництва експортних і споживання імпортних товарів та послуг та еколого-орієнтованому коригуванні структури експортно-імпортних товарних потоків регіону, що сприятиме створенню принципово нової організаційно-економічної системи регіонального управління використанням експортно-імпортного потенціалу і забезпечить екологічно збалансований розвиток соціально-економічної підсистеми регіону з урахуванням вимог регіональної еколого-економічної безпеки у контексті загальноновизнаної концепції сталого економічного розвитку. Структура організаційно-економічного механізму управління використанням експортно-імпортного потенціалу регіону в системі забезпечення еколого-економічної безпеки залежить від специфіки виробництва та споживання товарів і послуг на території регіону та являє собою спосіб ідентифікації еколого-економічних загроз і небезпек та протидії їх негативному впливу, забезпечує узгоджену та скоординовану дію державних і недержавних інституцій, суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо урахування вимог еколого-економічної безпеки при використанні експортно-імпортного потенціалу регіону, і тим самим сприяє сталому розвитку регіональної еколого-економічної системи.

Розділ 3

Регіональна політика сталого розвитку

3.1. Трансформація регіональних господарчих систем при переході до сталого розвитку: теоретичні основи формування²⁷⁹

Постановка проблеми. Сучасна економічна наука, що базується на постулатах класичної політичної економії, головну увагу приділяє дослідженням і формуванню рекомендацій щодо забезпечення стабільності економіки, уникненню стагнації, виходу економічної системи та економіки в цілому з кризи, в тому числі в рамках переходу до сталого розвитку. Технічними науками доведено, що стабільність будь-якої системи зберігається або в стані спокою, або рівномірного прямолінійного руху при збереженні незмінними внутрішнього середовища і навколишніх умов (зовнішніх факторів). У реальному житті такого стану немає, а стабільність є моментом, епізодом в нестабільному, хаотичному світі, який розвивається нерівномірно.

Вчені вважають, що в ХХІ столітті механічний спосіб розуміння світу як величезного механізму, який утворюється з постійністю маятника, неминуче замінюється новим сприйняттям – системно-хаотичним, при якому світ постає як велика складна система. У цій мегасистемі спостерігаються певні закономірності, але вельми правдоподібним є також її хаотичний стан.

Фахівці в області реалізації новацій та інновацій вважають, що найбільш дієвим способом пом'якшити опір і опортунізм змінам у процесі сталого розвитку є використання на суб'єктах регіонального господарського комплексу системи управління, заснованої на корпоративній культурі суб'єкта господарювання, на цінностях, що поділяються власниками, менеджментом та працівниками підприємств. Як відзначають І.П.Булеев, Г.С.Атаманчук, в цьому випадку зміни, що впливають з цінностей колективів підприємств регіональної гос-

подарської системи (РГС), сприймаються позитивно, з мінімальним опором.²⁸⁰

Рішення проблеми мінімізації опору і опортунізму змінами на підприємствах та інших суб'єктах РГС може полягати у використанні організаційних, економічних і неекономічних методів мотивації, на впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, як необхідної умови переходу РГС до сталого розвитку.

Одним з методичних підходів, до здійснення трансформації РГС, за допомогою диверсифікації виробництва на суб'єктах господарської системи є ресурсний підхід. У роботі А.В.Бухвалова, В.С.Катькало звернуто увагу на те, що саме при вивченні проблеми трансформації в різних формах (диверсифікація, реорганізація, санація, реструктуризація) вплив ресурсної концепції, особливо в аспекті ресурсозбереження, на сучасні уявлення про стратегічне управління був найбільшим. При цьому дані дослідники відзначають, що на відміну від альтернативних трактувань диверсифікації, як форми трансформації РГС, ресурсна концепція стверджує, що суб'єкти РГС ростуть через диверсифікацію шляхом використання наявних у них потенціалів зростання, що приймають форму організаційних компетенцій або успадкованих управлінських ресурсів.²⁸¹

Застосування ресурсної концепції в теорії трансформації господарських систем (у т.ч. її форм, диверсифікації, санації, реструктуризації) на рівні РГС істотно змінило уявлення, яке існувало до цього, пов'язане із застосуванням теорії портфеля. Сучасна портфельна теорія (по Г.Марковец) заснована на принципі співвідношення, в рамках трансформації, між ризиком і прибутковістю. При цьому теорія портфеля застосовується до різних напрямів діяльності суб'єктів РГС, як правило, не вигідна основним формам трансформації (диверсифікації, реструктуризації, реінжинірингу) через додаткові витрати, що пов'язані з управлінням різними видами бізнесу (наприклад сфер РГС – промисловості чи соціальному розвитку).

Існуючий інноваційно-маркетинговий підхід до здійснення трансформації РГС використовує як базисне положення необхідність розвитку

²⁷⁹ Автори Дубницький Володимир Іванович, Рябич Оксана Миколаївна

²⁸⁰ Булеев И.П. Методы преодоления сопротивления изменениям на промышленном предприятии / И.П.Булеев, Г.С.Атаманчук // В зб.наук пр. «Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2009. – С.10-25., С.16.

²⁸¹ Бухвалов А.В. Современные трактовки стратегий диверсификации / А.В.Бухвалов, В.С.Катькало // Российский журнал менеджмента. – 2008. – № 1. – Т.6. – С.57-64., С.58-59.

перманентного інноваційного процесу згідно з основними положеннями маркетингової парадигми для рівня регіону.

Обмеження інтеграційного – ресурсно – ринкового підходу полягає в тому, що критерії співвідношення між внутрішньою і зовнішньою орієнтацією суб'єкта РГС є вирішальними, а їх можна визначити лише в кожному конкретному випадку, залежно від ситуації зовні і всередині суб'єкта РГС. Тому, чітко видно необхідність в додатковому використанні ситуаційного підходу для аналізу процесу здійснення трансформації РГС в конкретній ситуації.

Ієрархічний підхід до диверсифікації, як форми трансформації, обумовлює, що економічні відносини і зв'язки, що виникають в процесі виправлення накопичених структурних деформацій на рівні РГС можна структурувати в ієрархію інститутів – організацій. Варіант такої ієрархії можна реалізувати на основі вертикалі управління економікою, принципів територіально-економічного реформування України. У рамках даного підходу можна диференціювати РГС залежно від потенціалів форм трансформації (диверсифікації, реструктуризації, реорганізації, санації, реінжинірингу).

Короткий аналіз методологічних підходів до здійснення трансформації РГС показав, що реалізація її форм повинна базуватися на оцінці ресурсного потенціалу суб'єкта РГС; постійному аналізі (моніторингу) поточної ситуації у внутрішньому і зовнішньому середовищі РГС; стратегічної оцінки господарського портфеля з планування найбільш рентабельних видів продукції суб'єктів РГС; використання результатів аналізу діяльності для розробки поточних стратегій на підприємствах та інших суб'єктах РГС та оцінки ризиків.

Таким чином, в даний час необхідність застосування, в умовах переходу до сталого розвитку регіональних господарських систем, до здійснення трансформації РГС, у тому числі не якогось окремого методологічного підходу, а сукупності підходів, тобто інтегрального підходу, який би включав переваги теорії трансформації на рівні РГС та за рахунок розробки і впровадження ресурсозберігаючих технологій суб'єктами РГС.

Становлення ефективної системи господарювання в Україні відбувається складно і суперечливо. Результати більш двадцяти років функціонування економічно незалежної України свідчать про те, що реформування власності та методів господарювання в рамках РГС і її суб'єктів

здійснювалося недостатньо продуктивно і системно. Різкий тривалий спад виробництва деформування в структурі власності надавали наслідок кризового наростання напруженості в соціальній сфері РГС, розширення суспільства, «мінімізації» істотної його частини, а також реалізації не тільки малого бізнесу, але середніх і великих підприємств регіонів України. Процеси перетворення, які відбуваються в зовнішньому оточенні РГС України, кардинально змінили систему і структуру цілеобразовання їх суб'єктів виробничо-господарської діяльності.

У зв'язку з цим, найважливішим завданням перебудови (трансформації) господарювання на рівні регіонів України є приведення у відповідність внутрішньої структури підприємств регіональної та галузевої організаційним характеристикам більш складних, ринково орієнтованих економічних систем.

Україна переживає новий етап трансформації економіки і господарських систем різного рівня. Ринкова трансформація економіки – складний і суперечливий процес, що розвивається в різних напрямках і залежний від взаємодії численних факторів. Тому в сучасних умовах господарювання основним є системна розробка концепції трансформації економіки та регіональних господарських систем для забезпечення сталого економічного розвитку та ефективності їх подальшого реформування.

Одним з найважливіших умов системної трансформації економіки стає активна діяльність на основі інноваційно-ресурсозберігаючих технологій, оскільки існуючі відтворювальні фонди не забезпечують конкурентоспроможне виробництво і їх розширення призведе тільки до збільшення кількості збиткових підприємств і організацій різних форм власності і господарювання. У сучасних умовах кардинально міняється положення регіонів в економічній системі. Розширюється їх самостійність і разом з тим зростає їх відповідальність за стан економіки і життєзабезпечення населення. Встають найскладніші завдання самостійного обґрунтування структури виробництва та його спеціалізації, вибору партнерів по розширенню господарських зв'язків. Особливо це стосується старопромислових регіонів з деформованою структурою економіки, з надзвичайно високою питомою вагою базових галузей промисловості, погрозами природного і техногенного характеру, а також значною напруженістю в соціальній сфері. Тому для таких регіонів особливу важливість набувають розробка та обґрунтування концепції трансформації регіональних господарських систем

на основі інноваційно-ресурсозберігаючих технологій, для виходу з кризи і переходу в збалансовано-рівноважний стан, і тим самим створення основи для сталого економічного розвитку.

Ступінь розробленості проблеми. Основоположні проблеми функціонування економіки і процесів відтворення досліджені у фундаментальних працях класиків економічної теорії Дж. Гелбрейта, К. Маркса, Дж. Кейнса, П. Самуельсона. Проблеми вивчення регіональних господарських систем при переході до сталого розвитку висвітлені в роботах З.В.Герасімчука, В.Н.Васіленко, Г.М. Заболотного, В.І.Захарченко, А.В.Ковалева, В.І.Павлова, В.Г.Прушковського, Е.В.Хлобистова, а також зарубіжних вчених Ж. Будвіля, М. Гарніс, Дж. Камберленда, Р. Корбачо, Ф.Перу.

Метою даного дослідження є розробка та обґрунтування теоретичних аспектів формування концепції трансформації регіональних господарських систем на основі розвитку інноваційно-ресурсозберігаючих технологій.

Результат. При дослідженні проблем трансформації регіональних господарських систем в першу чергу слід визначитися з основними поняттями. Підходи до визначення «регіон» розрізняються кардинальним чином. «Регіон» визначається залежно від конкретних цілей представників багатьох наук, які вивчають цей феномен, також неоднакові і критерії виділення регіонів. Принципово різняться регіони, що виділяються на основі ознак гомогенності (однорідності), з одного боку, і когерентності (внутрішньої єдності, системності) – з іншого.

На думку авторів, «регіон» в науковому та практичному сенсі доцільно розглядати як складне, економічно самодостатнє адміністративно-територіальне утворення, яке здійснює свою діяльність на основі підходу до розгляду і вирішення економічних, соціальних, політичних та інших проблем під кутом зору інтересів споживача того чи іншого регіону.

Регіональні господарські системи – це об'єднання суб'єктів господарювання, тісно взаємопов'язаних в процесі виробництва і транспортування до споживача продукції чи послуг. При цьому цілісність РГС повинна забезпечуватися дією законів регіональної спільності та інтеграції виробництва.

Трансформація (від лат. transformation – змінювати) перетворення структур, форм і способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості²⁸².

²⁸² Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 496 с., С. 345.

Трансформація характеризується постійною зміною зв'язків і взаємодій в системах, які перетворюють їх склад, структуру і функції. Вивчення особливостей і закономірностей просторової економічної трансформації особливо актуально для дослідження та прогнозування господарських процесів. Дослідження просторової трансформації господарства поглиблює наші уявлення не тільки в області господарської динаміки, але і в питанні про механізм громадського відтворювального процесу, що визначає еволюційний соровиток природної, господарської та соціальної складових глобальної системи.²⁸³

Для української економічної науки трансформація регіональних господарських систем є відносно новим об'єктом вивчення. В останні роки до даної проблематики все більш звертається увага вчених, які пропонують своє трактування ключових понять і підходів, характеризуючи процеси перетворення (трансформації), які відбуваються в мезо-мікроекономіці країни. Аналіз літературних джерел свідчить про безліч термінів, які підміняють або дублюють сутність процесів трансформації. Як зазначає А.І. Ковальов, серед них можна виділити такі: реорганізація, адаптація, антикризовий менеджмент, банкрутство, демонополізація, децентралізація, диверсифікація, економізація, конверсія, «менеджмент зміни», реформація, санація, фінансове оздоровлення, перепрофілювання та ін.²⁸⁴

Необхідно відзначити, що шаблонно-універсальних схем трансформації РГС, як відомо, не існує. Під трансформацією розуміють комплексні та взаємопов'язані зміни структур РГС, які забезпечують функціонування суб'єктів РГС, тобто до трансформації у вигляді реалізації її форм можна віднести будь-які зміни у виробництві, технології, структурі капіталу або власності, які не є частиною ділового повсякденного циклу суб'єктів РГС.

На рис. 1. Представлено поле основних термінів, які характеризують ринкові перетворення на макро-, мезо-, макроекономічному рівнях.

²⁸³ Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) / В.І. Павлов. – Луцк: Настир'я, 2000. – 580с.

²⁸⁴ Ковалев А.И. Теоретические основы реструктуризации предприятий / А.И.Ковалев // В мон. «Трансформация агропромышленного комплекса региона: проблемы управления развитием» / Под ред. В.И.Дубницкого, И.П.Булеева – Донецк: ДЭТИ, «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 548с. [с.176-267], С.180.

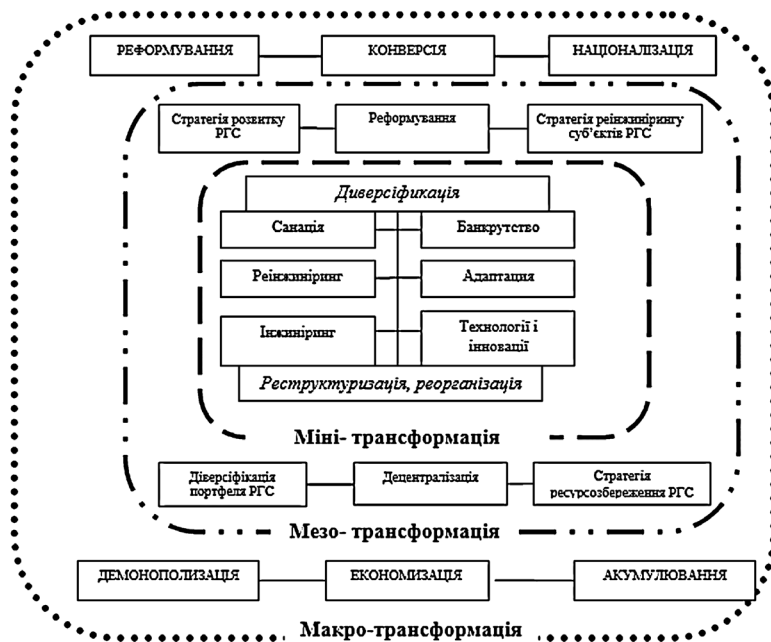

Рис. 1. 3-х рівневе поле основних термінів, які характеризують ринкові перетворення на макро-, мезо-, макроекономічному рівнях

На рис.2. показаний склад і структура компонентів трансформації на рівні регіональної господарської системи.

Таким чином, трансформація регіональних господарських систем – це перетворення структури, складу і способів економічної діяльності систем, тісно взаємодіють у процесі виробництва і транспортування до споживача продукції (послуг) в єдиному адміністративно-територіальному утворенні.

Основою трансформації РГС є теоретичне обґрунтування концепції, що базується на таких аспектах:

1. Найважливішим напрямком має стати розвиток інноваційно-ресурсозберігаючих технологій;
2. Програма трансформації РГС повинна формуватися і здійснюватися в рамках інноваційно-ресурсозберігаючої політики;
3. Основними принципами можуть бути такі:

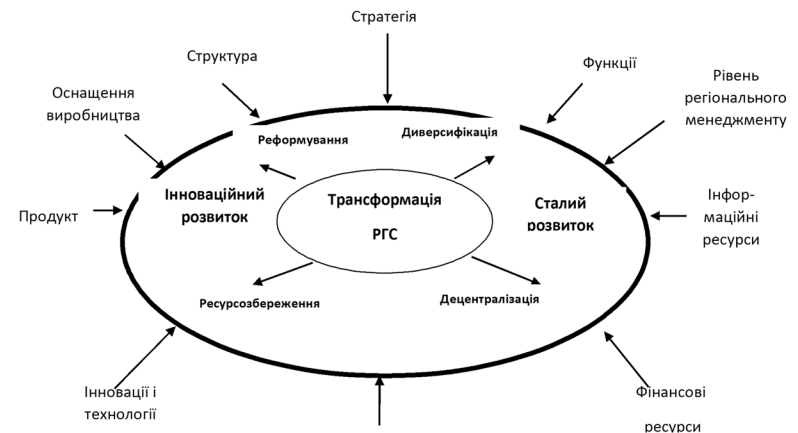

Рис. 2. Склад і структура компонентів трансформації на рівні регіональної господарської системи

– розробка програми трансформації РГС вимагає максимально широкої постановки розв'язуваних проблем. При сучасному рівні розвитку науки основним інструментом може стати методологія системного дослідження;

– для реалізації програми трансформації РГС необхідна взаємоув'язка намічених заходів;

– здійснення трансформації РГС вимагає зацікавлення регулювання і підтримки з боку держави

Метою формування концепції трансформації РГС є створення механізмів управління, які повинні гнучко реагувати на можливі зміни ситуації в державі та адаптувати РГС до зовнішніх змін. Крім того, концепція повинна бути орієнтована розвиток інноваційно-ресурсозберігаючих технологій.

Формування концепції трансформації РГС представлено на рис. 3.

Формування концепції трансформації РГС ґрунтується на таких етапах:

1. Аналіз проблем:

– виявлення системних диспропорцій і викликають їх факторів;

Рис. 3. Формування концепції трансформації РГС

- аналіз механізмів виникнення та відтворення диспропорцій;
- встановлення зв'язків і взаємозалежностей між проблемами регіону;
- виявлення ключових проблем, поділ проблем на зовнішні, характерні для всієї країни, і внутрішні, властиві тільки даному регіону;
- формулювання межі можливого втручання влади даного рівня управління для вирішення виниклих проблем;
- визначення факторів, впливаючи на які можна вирішити проблеми;
- встановлення часу, необхідного для вирішення тієї чи іншої проблеми.

Якщо в результаті аналізу виявлено проблеми, що виникли через диспропорцій у зовнішніх по відношенню до даного регіону механізмах, то вони фіксуються і з коротким аналізом передаються на вищестоящі рівні, разом зі своїм баченням оптимального дозволу.

2. Формулювання цілей і стратегій:

- на основі виробленого аналізу внутрішніх проблем виробляється формування безлічі цілей трансформації РГС;

- здійснюється перевірка сформульованих цілей на предмет несуперечності один одному, а також цілям трансформації вищестоящих рівнів;

- виробляється вироблення максимального числа напрямків, на яких можливе досягнення поставлених цілей;

Здійснюється аналіз альтернативних джерел ресурсів, господарських важелів, структурних зрушень, економічних та інших стимулів, їх можливого комбінування і послідовності використання для досягнення цілей;

3. Оцінка можливих наслідків. На даному етапі проводиться аналіз стратегій з позиції:

- досягнення раніше сформульованих цілей;
- зміни стану розв'язуваних проблем регіону;
- можливого виникнення нових проблем і загострення існуючих.

Оцінка наслідків передбачає виявлення можливої реакції всіх елементів системи даного рівня на стратегічний вплив. Даний процес може бути оптимізовано за допомогою всебічного моделювання наслідків реалізації різних стратегій. При моделюванні ситуації доцільно враховувати можливу реакцію не тільки внутрішніх елементів системи, але і можливу реакцію вищестоящих і сусідніх та органів управління. Якщо оцінка показує, що сформульовані цілі недосяжні, потрібно уточнити поставлені цілі, які вирішують проблеми, змінити стратегії або змінити терміни досягнення поставлених цілей. У результаті з безлічі допустимих стратегій відбираються тільки ті, які задовольняють цілям за якістю наслідків.

4. Вибір оптимальної стратегії.

Здійснюється порівняльний аналіз усіх відібраних допустимих стратегій. Вибір здійснюється за допомогою системи критеріїв, що відбивають:

- ефективність використання ресурсів;
- універсальність стратегії, тобто можливість адаптації до змін у зовнішньому середовищі;
- комплексність трансформації РГС;
- реалізованість основних функцій даного рівня.

На даному етапі необхідно передбачити кілька сценаріїв реалізації стратегії, які застосовуються залежно від прогнозованих змін зовнішніх умов у тих чи інших межах.

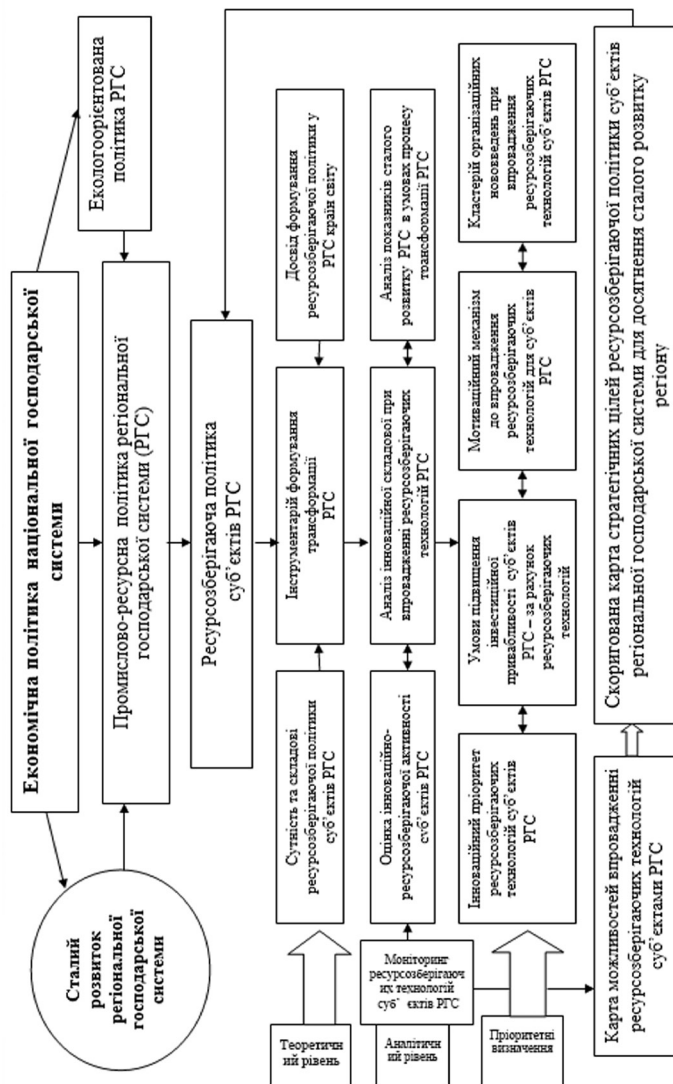

Рис. 4. Концептуальна модель формування політики трансформації РГС при переході до сталого розвитку

Слід провести оцінку ймовірності та розміру подібних змін у зовнішньому середовищі і відповідно передбачити можливі коригування стратегії в процесі її реалізації в залежності від того, який сценарій реалізується в дійсності. Відповідно, необхідно намітити і оцінити резерви, що забезпечують досягнення сформульованих цілей, незважаючи на можливі несприятливі зміни зовнішнього середовища. Крім того, слід сформулювати можливі події, настання яких буде означати необхідність повного перегляду концепції трансформації РГС. При цьому, дуже важливо сформулювати терміни етапів реалізації концепції трансформації РГС та основні параметри, які необхідно досягти на кожному етапі. На рис.4. представлена концептуальна модель формування політики трансформації РГС при переході до сталого розвитку.

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

Трансформація РГС повинна базуватися: на оцінці ресурсного потенціалу суб'єкта РГС; постійному аналізі (моніторингу) поточної ситуації у внутрішньому і зовнішньому середовищі РГС; стратегічній оцінці господарського портфеля з плануванням найбільш рентабельних видів продукції суб'єктів РГС; використання результатів аналізу діяльності для розробки поточних стратегій на підприємствах та інших суб'єктах РГС та оцінки ризиків.

В умовах переходу до сталого розвитку старопромислових регіонів особливу важливість набувають розробка та обґрунтування концепції трансформації регіональних господарських систем на основі інноваційно-ресурсозберігаючих технологій.

Під трансформацією регіональних господарських систем розуміється комплексні та взаємопов'язані зміни структур РГС, які забезпечують функціонування суб'єктів РГС, тобто до трансформації у вигляді реалізації її форм можна віднести будь-які зміни у виробництві, технології, структурі капіталу або власності, які не є частиною ділового повсякденного циклу суб'єктів РГС.

3.2. Сучасні проблеми інституційної та функціональної модернізації регіональної сфери рекреаційно-туристичного природокористування²⁸⁵

Одним з факторів сталого розвитку економіки України та її південих регіонів є туристичний бізнес. Це один з самих рентабельних видів економічної діяльності. У багатьох країнах він займає місце головного джерела прибутку. Динаміка національного ринку, дає зрозуміти, що кількість прибулих іноземних туристів не так вже і велике в порівнянні зі світовим туристопотоком. У 2012 році число міжнародних туристичних прибуттів досягло 1035 млрд. чоловік. У 2011 році в Україні, за даними статистики, зареєстровано 21 млн іноземних прибуттів, із держав СНД – 63% та із держав ЄС – 33%. Внесок туристичного сектору у ВВП України складає близько 2%. Фахівцями World Travel & Tourism Council прогнозується 4% темп щорічного приросту внеску туристичного сектору у ВВП держави до 2022 р. В рамках підготовки до чемпіонату Європи з футболу 2012р., вагомими інвестиціями було спрямовано в інфраструктуру розвитку туризму: в транспорт (7600 млн долл. США), готельну індустрію (3,2 млрд долл. США) та в розвиток спорту (1,1 млрд долл. США).

Світова та національна практика свідчить про те, що туристична галузь тісно пов'язана з природоохоронними територіями. Туристичні маршрути в Україні проходять територіями природно-заповідного фонду: це і найвища гора України Говерла, долина Нарцисів, озеро «Синевир» в Карпатському регіоні, відомі всім Великий каньйон, Нікітський ботанічний сад в Криму, Дністровський каньйон, Бакотська затока на Поділлі, Шацькі озера на Поліссі, Святі гори, Асканія-Нова, Бузький Гард у степовій частині України. На основі цих перлин природи створюються

туристичні продукти, які хочуть відвідати не тільки жителі України, а й іноземні туристи. На території біосферних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків створено сотні екологічних стежок протяжністю тисячі кілометрів, еколого-інформаційні центри, музеї природи, спеціально облаштовані місця для відпочинку. Поєднання природоохоронної та туристичної діяльності сприяє розвитку регіонів, забезпечує створення нових робочих місць, спрямовує економічну діяльність у нове позитивне, екологічно виважене русло, об'єднуючи місцеві громади завдяки турботі про природу та рідний край.

Інтеграція України в міжнародне співтовариство, впровадження ринкових методів управління як економікою в цілому, так і окремими підприємствами і установами рекреації та туризму, вимагає знання і дотримання сучасних єдиних норм і правил у галузі екологічної та природоохоронної діяльності²⁸⁶. Тому сьогодні велика увага приділяється адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Ця робота дійсно дуже важлива і актуальна. Ядром єдиної територіальної системи природоохоронних територій, або, за термінологією законодавства України, природних територій та об'єктів особливої державної охорони, в першу чергу визнаються території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) та деякі інші категорії природних територій та об'єктів. Виділення державою територій та об'єктів особливої охорони з їх повним або частковим вилученням із господарського обігу та наданням їм спеціального охоронного статусу – спроба протидіяти деградаційним процесам у природному середовищі. Нині спостерігається значне похвалення міжнародних зв'язків в питаннях заповідної справи та рекреаційного природокористування. Україна приєдналась до ряду важливих міжнародних конвенцій і прийняла певні зобов'язання, для виконання яких було прийнято ряд урядових документів – про концепцію збереження біологічного різноманіття, про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення тощо. Посилився обмін міжнародним досвідом, звичним стало проведення спільних досліджень, в тому числі і по створенню трансдонних природоохоронних об'єктів тощо. Одним з напрямів реалізації стратегії сталого розвитку виступає розбудова екологічної мережі в Україні, метою якої є збереження ландшафтного і біологічного різноманіття та створення нових об'єктів природно-заповідного

²⁸⁵ Автори Андреева Наталья Николаевна, Нездойминов Сергей Георгиевич

²⁸⁶ Нездойминов С. Г. Экологизация туризма как фактор устойчивого развития туристских регионов / С. Г. Нездойминов. – Региональные исследования. Научный журнал. Смоленский гуманитарный университет. – 2014. – № 1(43). – С.133 – 140.

фонду. Збільшення площі ПЗФ, яка згідно Програми формування екомережі у 2015 році буде складати 10,4% від площі нашої країни (зараз близько 6%), має відбуватися з урахуванням забезпечення шляхів міграції і поширення видів рослин і тварин (так звані екокоридори), що сприятиме формуванню природних зв'язків між існуючими природо-охоронними об'єктами і такими, що створюються, тобто формуванню територіально цілісної системи ландшафтів. Фінансування виконання комплексу заходів, передбачених Програмою формування національної екомережі України, має здійснюватись за рахунок Держбюджету України, а також може здійснюватись підприємствами всіх форм власності та іншими юридичними особами. Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні (території та об'єкти ПЗФ; курортні та лікувально – оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші), дають підстави для їх віднесення до територіальної системи з певними ознаками екомережі.

Регіональні дослідження вказують, що на виконання вимог законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» та «Про екологічну мережу України» у 2005 р. рішенням Одеської обласної ради від 18.11.2005 р. № 705-IV було затверджено «Програму формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки». Розроблений проект регіональної схеми включає структурні елементи екомережі у складі ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій з визначенням природних коридорів регіонального, національного та міжнародного значення. Схема регіональної екомережі Одеської області включає елементи екологічних мереж різних рівнів – міжнародного (Всеєвропейська екомережа), загальнодержавного (Національна екомережа України), і регіонального та визначає основні напрями для подальшої деталізації на місцевих рівнях (райони, сільські ради). З елементів Всеєвропейської екологічної мережі по території області проходить Нижньо – Дунайський природний регіон та Азово-Чорноморський. З елементів загальнодержавної екомережі України в межах Одещини проходять такі природні коридори: Азово – Чорноморський, Прибережно – Дністровський, Південно – Український, Галицько – Слобожанський, Прибережно – Бузький. Екологічними коридорами регіонального рівня визначено Кодимсько – Савранський, Кодимсько – Слобідсько – Байталівський, Слобідсько – Ягорлицький, Кучурганський, Велико – Куяльницький, Тилігульський, Нижньо – Дунайський, Ялпuzький, Катлабузький, Киргиз – Китайський, Сасик – Когильницький, Хаджидерський та

Чорноморський прибережно – морський коридори. Таким чином, регіональна схема в подальшому повинна стикуватись з аналогічними схемами суміжних областей та стати складовою частиною Національної екологічної мережі України, Національних мереж Молдови і Румунії, а також Всеєвропейської екологічної мережі.

Сподіваємось і на активну участь України у діяльності Дунайського центру з розвитку туризму (Danube Competence Centre/ DCC) – асоціації, яка об'єднує органи влади, приватні та неурядові організації і діє з метою просування сталого туризму та поліпшення стандартів туристичних послуг в регіоні Середнього і Нижнього Дунаю. Дунайський центр з розвитку туризму було створено 23 лютого 2010 р. в результаті спільного проекту Міністерства економіки та регіонального розвитку Сербії та Німецького товариства технічного співробітництва (GTZ) (з січня 2011 р. – Німецьке товариство міжнародного співробітництва – GIZ) «Регіональна програма задля створення Дунайського центру з розвитку туризму для зміцнення регіону Середнього і Нижнього Дунаю – Хорватія, Сербія, Румунія, Болгарія, Україна і Молдова». Наразі членство в Дунайському центрі з розвитку туризму мають 36 організацій і установ, з яких 10 – українські туристичні агенції, неурядові організації, а також Управління рекреаційного комплексу та туризму Одеської міської ради та Одеський державний економічний університет. Дунайський центр з розвитку туризму працює за такими напрямками: розвиток пішого і велосипедного туризму, зокрема створення піших і велосипедних шляхів уздовж Дунаю на території Болгарії, Сербії та Румунії; покращення якості транскордонного туризму в дельті Дунаю, Румунії, Молдови та України; розвиток молодіжного туризму. Згідно з висновками експертів UNWTO і UNEP, викладених у доповіді «Туризм і зелена економіка», сценарій розвитку територій за програмою «зелених інвестицій», дозволить до 2050 року скоротити енергоспоживання в туристській сфері на 44 %, а емісії CO₂ на 52%.

Досягти такого ефекту можливе, використовуючи комбінацію заходів, серед яких: технологічні інновації, перехід до екологічного транспорту і ефективний енергетичний та екологічний менеджмент в готельній та туристичній сфері²⁸⁷. Важливу роль при цьому відіграватиме і зміна в

²⁸⁷ Нездоймінов С. Г. Концептуальні підходи до «зеленого регіоналізму» як екологічного імперативу розвитку рекреації та туризму в Україні / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андрєєва // Регіональна економіка. Науково – практичний журнал. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. – №2(64). – С.80-88.

поведінці туристів – перехід до екологічно свідомого вибору мети подорожі, перевагу ближніх поїздок і адекватний вибір транспортних засобів. Відносно молодий формою розвитку екотуризму в світі є зелені маршрути – Greenways – багатофункціональні маршрути для пересування по них не моторизованими транспортними засобами, що пролягають уздовж природних коридорів, історичних торгових шляхів, річок і залізниць. Такі маршрути координуються місцевими громадами з метою спонукання до сталого розвитку та пропаганди здорового способу життя.

Про необхідність розробки та впровадження заходів модернізації та екологізації туристично-рекреаційної інфраструктури, свідчать дані регіональних досліджень щодо навантаження на рекреаційне природокористування²⁸⁸. У 2012 році в області функціонувало 1093 об'єкти туристично-рекреаційного призначення, зокрема: 319 готелів і аналогічних засобів тимчасового розміщення та 774 заклади оздоровчого профілю, де одночасно можна розмістити понад 114 тисяч туристів і відпочиваючих. Найбільша кількість об'єктів туристично-оздоровчого призначення зосереджена у м. Білгород-Дністровському, Татарбунарському, Кілійському та Овідіопольському районах. У санаторно-курортних і оздоровчих закладах було оздоровлено понад 298,7 тис. осіб, що на 9,13% (25,0 тис.) більше у порівнянні з 2011 роком. В регіоні сертифіковано 279 готельних, санаторно-курортних та оздоровчих закладів Одеської області. Видано 536 сертифікатів відповідності по показниках безпеки на готельні послуги. Податкові надходження від сплати суб'єктами туристичної діяльності області туристичного збору за 2012 рік становили 3447,00 тис. грн., що на 33,1% більше у порівнянні з 2011 роком. У 2012 році обсяг експорту послуг Одеської області по статті «Подорожі» становив 43,3 млн.дол.США і зріс у порівнянні з 2011 роком на 28,2 %, імпорту – відповідно 5,9 млн.дол., що на 19,3 % менше порівняно з 2011 роком. Позитивне сальдо склало 37,4 млн. дол. США. Загальний обсяг капітальних інвестицій, залучених у сферу туризму і рекреації за 2012 рік склав 95267,0 тис.грн. Впродовж 2012 року було введено в експлуатацію 24 нових об'єктів сфери туризму і рекреації, загальна потужність яких склала 1184 ліжко-місць. Загальна вартість

²⁸⁸ Андрєєва Н. М. Інноваційна модель рекреаційної системи як складова економічної безпеки України в контексті міжнародної парадигми сталого розвитку / Н. М. Андрєєва, С. Г. Нездоймінов // Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: колективна монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є. В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2013. – С.172-182.

введених в експлуатацію основних фондів склала 76 334,0 тис.грн. В той же час, в регіоні відсутні готельні та туристичні підприємства, які мають екологічні сертифікати на свої послуги.

Важливим елементом економічного механізму екологізації природокористування є введення плати за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, а також створення спеціальних фондів для формування та використання коштів від ресурсних платежів. Водночас контрольні заходи Рахункової Палати України у 2012 році засвідчили, що система оцінки ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення, охорони природних ресурсів та державного нагляду, була недосконалою. Державне управління та регулювання у цій галузі зводилося до надання уповноваженими органами відповідних дозвільних документів, лімітування та нормування забруднення навколишнього природного середовища. При цьому існуючі у відповідних державних органах важелі впливу на забезпечення повного відшкодування завданих державі збитків за порушення природоохоронного законодавства були неефективними. Так, у Харківській області впродовж 2010 року – 9 місяців 2011 року загальна сума відшкодованих екологічних збитків становила лише 0,5 відс. від загальної суми нарахованих збитків або 1,2 млн. грн., у Сумській області – 6,3 відс., або 0,9 млн. гривень. В Одеській, Миколаївській та Херсонській областях загальна сума розрахованих збитків за порушення вимог природоохоронного законодавства становила 668,64 млн. гривень. В той же час, за здійснення бездозвільної діяльності або з понаднормованими обсягами відшкодовано збитків у 2011 році та I півріччі 2012 року всього лише від 0,6 до 0,8 відс. від заподіяної шкоди. Як наслідок, стан навколишнього середовища не поліпшувався, а проблема надмірної експлуатації природних ресурсів не була розв'язана. За результатами проведених аудитів, Колегія Рахункової палати зазначила, що вирішення екологічних проблем має стати державними пріоритетами. Як свідчать дані що наведено у табл.1, в Одеському регіоні сума відшкодованих екологічних збитків у 2013 р. становила лише 39,6 відс. від загальної суми нарахованих збитків. На думку фахівців, впровадження заходів екологічного аудиту є механізмом розвитку інвестиційної привабливості будь-яких рекреаційних об'єктів

та ефективним засобом для отримання капітальних інвестицій. Як свідчать дослідження загальні витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2013 р. в регіоні склали 297908,2 тис. грн., що на 20,2% більше, ніж у 2012 р., у тому числі капітальні інвестиції – 35589,5 тис.грн. (на 11,8% більше 2012 р.), поточні витрати – 262318,7 тис.грн. (на 21,4% більше 2012 р.)²⁸⁹. Є сенс розглядати екологічний аудит як вагомому складову інвестиційного забезпечення виробничої або іншої діяльності. Однак, необхідно підкреслити, що аудит у системі інвестиційного забезпечення (інвестиційний аудит) окремо не розглядають.

Ми приєднуємося до думки фахівців, які вважають, що необхідно виокремити інвестиційний екологічний аудит у самостійний напрям, який на мікрорівні здійснюють з метою визначення інвестиційної привабливості об'єкта та виявлення потенційних екологічних ризиків, тоді як на макрорівні його метою є зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище (рис. 2).

Таблиця 1

Екологічні платежі у 2013 р. в Одеському регіоні (тис.грн.)

Екологічні платежі та штрафні санкції	Пред'явлено до сплати	Фактично сплачено
Екологічний податок – усього	21208,9	19905,5
у тому числі:		
викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	14314,0	13238,6
у тому числі:		
стаціонарними джерелами забруднення	6075,5	5159,9
пересувними джерелами забруднення	8238,5	8078,7
скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	1534,6	1532,6
розміщення відходів у спеціально відведених місцях, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини	5360,3	5134,3
Штрафні санкції за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища	129,4	51,3

²⁸⁹ Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічний податок у 2013 році. Експрес – випуск. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.od.ukrstat.gov.ua

На сьогодні ринок екологічного аудиту поки що формується стихійно без активного втручання держави. Причинами такого становища є те, що по-перше екологічний аудит не «вмонтовано» в існуючу регуляторну та сертифікаційну політику; по-друге – в законодавстві відсутні будь-які стимули для активізації розвитку ринку екологічних послуг; по-третє, в державі відсутня цілісна програма розвитку екологічного аудиту суб'єктів господарювання, моніторингу та інформування широких верств громадськості з цих питань²⁹⁰. Сутність екологічного аудиту полягає не у виявленні і, тим більше, не у статистичній констатації фактів зловживань, а насамперед у здійсненні превентивних заходів щодо попередження та припинення порушень норм законодавчих актів, а також підвищенні фінансової стабільності суб'єктів господарювання.

Рис. 2. Цілі аудиту в системі екологізації економіки регіону

²⁹⁰ Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2012 році. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ecology.odessa.gov.ua/zvti/>

Саме ця ключова місія – попереджувальна та консультативна – відводиться екологічному аудиту як інструменту екологічного менеджменту. В той же час, як підкреслюють фахівці, в цілому для всіх секторів природокористування характерними є занижений рівень нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів, штучно звужена база стягнення відповідних платежів, відсутність оперативного взаємозв'язку між даними природно-ресурсного моніторингу та системою адміністрування плати за спеціальне природокористування, недосконалість міжбюджетних відносин щодо розподілу цього виду платежів²⁹¹.

Таким чином, модернізація та екологізація сфери рекреації та туризму в Україні є новітнім вектором регіональних реформ та буде матиме перспективи, якщо органи влади застосують інституційний підхід щодо розробки концепції екологічного управління туристично-рекреаційним комплексом, зокрема адаптує інноваційну еколого-економічну політику ЄС, виходячи з регіональних умов та завдань. Змістом парадигми екологізації рекреаційно-туристичної сфери природокористування, як наукової проблеми в умовах глобальної екологічної кризи, є нова форма соціальної взаємодії влади та бізнесу, наукових установ й суспільства.

Висновки. Інституційна і функціональна модернізація регіональної сфери рекреаційного природокористування на засадах екологізації, потребують значної переорієнтації управлінської парадигми в економіці територіально-просторових утворень крізь призму удосконалень в інституціональній, техніко-технологічній і соціально-економічній структурі регіональних господарських систем, що проявляється у привнесення до неї нових елементів та характерних рис. Такий підхід забезпечить не лише прозорість та ефективність управлінських рішень, а й динаміку подальших інноваційних зрушень. В оцінці динаміки сучасних трансформаційних зрушень недостатньо уваги приділяється ресурсно-екологічному потенціалу регіонального розвитку, що безперечно, відображається на результативності управлінських рішень. В зв'язку з вищезазначеним, можна стверджувати, що за останні роки в Одеському регіоні склалися певні передумови еколо-

гізації природокористування у сфері рекреації та туризму як стосовно необхідності покращання стану довкілля, так і в контексті сталого розвитку економіки. Суть екологізації рекреаційно-туристичної сфери природокористування можна трактувати як безперервний процес поширення ідеології «зеленої» економіки в суспільно-територіальному системоутворенні на основі певних закономірностей та регіональних особливостей. Іншими словами, парадигма екологізації та модернізації рекреаційно-туристичної сфери природокористування в умовах сталого розвитку розглядається нами як суспільне явище, в напрямі забезпечення інноваційного зростання економіки регіонів з залученням новітніх інструментів державного управління.

²⁹¹ Хвесик М. А. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації // М. А. Хвесик, В. А. Голян, В. Бардась. – Економіст. – 2013. – № 9. – С. 4 – 13.

3.3. Організаційно-економічні аспекти екологічної безпеки рекреаційних територій приморських регіонів²⁹²

Актуальність. Сучасна екологічна криза ставить під загрозу можливість сталого розвитку суспільства. Подальша деградація природних ресурсів веде до втрати її здатності підтримувати необхідний рівень навколишнього природного середовища. Стає зрозумілим, що впровадження «механічних» важелів в сучасних обставинах немислиме, тому подолання існуючої ситуації можливе тільки на основі формування нового типу взаємовідносин людини і природи, спрямованих на стабілізацію екологічної ситуації, що стає можливим при застосуванні положень екологічної безпеки. В наш час спостерігається стійка тенденція зростання кількості й тяжкості наслідків ситуацій природно-техногенного характеру, масштаби яких охоплюють цілі області України, що призводить до незворотних змін довкілля і негативно відображається на економіці та безпеці регіонів і країни в цілому. Тому без прийняття необхідних заходів з активізації та удосконалення регіональної екологічної політики на ближчу перспективу економіка країни буде не в змозі покрити такі втрати.

Новизна. Тривалий час під «екологічною безпекою» розуміли збереження та відновлення довкілля. Однак особливості сьогодення внесли суттєві корективи до умов і напрямків розвитку даної дефініції, де пріоритет віддається економічному фактору. В наш час існують концептуальні підходи до обґрунтування трактувань поняття «екологічна безпека». Їх доцільно об'єднати в наступні:

1. Балансовий підхід. В його основі лежить цільова установка підтримки екологічного балансу, що забезпечує паритетний розвиток навколишнього природного середовища та людини. Прихильниками такого підходу виступають М.Ф. Реймерс та Т.А. Хоружая.

²⁹² Автор Балджи Марина Дмитрівна

2. Захисний підхід ґрунтується на усвідомленні суспільства катастрофічності сформованого типу розвитку економіки, що призводить до зростання навантаження на екологічні системи і сприяє необхідності впровадження екстрених заходів щодо захисту довкілля. Прибічниками даного підходу є П.Р. Кондратьєв, Л.О. Добрянська, П.В. Шелест, Д.Хатсон.

3. Прогнозно-модельний підхід спрямований розробити спеціальні критерії оптимальності, що забезпечують екологічну ефективність використання територій. Засновниками цього підходу є Л.Г. Мельник та Л.М. Черчик. З.В. Герасимчук пропонує розглядати організаційне забезпечення екологічної безпеки регіону як «взаємопов'язану сутність цілей, принципів, функцій, методів і інструментів, які дозволяють організувати, регулювати і координувати процес досягнення та підтримки оптимально необхідного рівня екологічної безпеки в збалансованості з його економічним і соціальним розвитком»²⁹³.

Дослідження і аналіз існуючих підходів до трактування розглянутої дефініції дозволив надати власне розуміння існуючого. Так, на нашу думку, екологічна безпека полягає у повноцінному функціонуванні та подальшому розвитку будь-якої соціально-економічної системи при збалансованому використанні її внутрішніх та зовнішніх чинників й становленню сприятливих умов для життєдіяльності її живих елементів.

Основна частина. Найважливішим питання екологічної безпеки є для рекреаційних територій, які найбільш чутливо реагують на ті види господарської діяльності, які здатні погіршити умови збереження й відновлення їх оздоровчих властивостей. За розрахунками російських вчених, інвестування розвитку рекреаційних територій характеризується ростом економічного ефекту на 3,71-4,26 одиниць²⁹⁴.

Рекреаційні території характеризуються широким освоєнням, що включає насиченість елементами природних об'єктів. Використовуючи даний критерій доцільно провести функціональне структурування рекреаційних територій з виділенням рангу за кожним з відповідних видів. У подальшому було визначено середнє значення рейтингу вагомості, що дозволило виділити окремі регіони в країні, які мають максимальне забезпечення розвитку рекреаційних територій (табл. 1).

²⁹³ Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: монографія / З.В. Герасимчук. – Луцьк: «Надстир'я», 2001. – 526 с.

²⁹⁴ Самсонов С.Т. Инвестиционный потенциал туристической индустрии России / С.Т. Самсонов // Туризм юга России: проблемы и перспективы развития: межд. науч.-практ. конф., 6-7 июля 2012 г. – Сочи, 2012. – С. 89-97.

Таблиця 1

Функціональна структура оздоровчо-рекреаційних земель України

Region	Оздоровчо-рекреаційні землі, га/рейтинг				
	Природо-охоронні	Оздо-ровчі	Рекреа-ційні	Історико-культурні	Середній рейтинг
Донецький	142,70/5	0,50/8	9,41/4	2,30/6	5,75
Придніпровський	93,3/7	1,57/5	6,62/5	1,01/8	6,25
Східний	430,86/5	1,60/4	6,09/7	3,47/5	5,25
Полісся	477,51/3	0,94/7	6,31/6	14,11/1	4,25
Центральний	57,63/8	1,53/6	5,56/8	8,06/2	6,0
Поділля	444,58/4	1,88/3	18,17/3	3,51/4	3,5
Причорноморський	570,82/1	10,99/1	29,08/1	6,04/3	1,5
Карпатський	526,90/2	4,89/2	25,66/2	1,80/7	3,25
Разом	2744,30	23,90	106,9	40,3	

Примітка: рейтингова оцінка має зворотне обчислення.

Наведені дані свідчать про доцільність виділення трьох регіонів, що мають максимальний рейтинг: Причорноморський, Карпатський та Поділля. Саме вони містять значні оздоровчо-рекреаційні ресурси.

Для подальшого дослідження обрана Одеська область, яка саме входить до Причорноморського регіону. Вона розділена за регіональним принципом на такі складові: Північний (Ананівський район, Балтський район, Кодимський район, Котовський район, Савранський район), Північно-східний (Миколаївський район, Любашівський район), Північно-західний (Красноокнянський район), Східний регіон (Березівський район), Західний регіон (Великомихайлівський район, Тарутинський район, Фрунзівський район, Болградський район), Центральний регіон (Біляївський район, Комінтернівський район, Іванівський район, Овідіопольський район, Роздільнянський район, Ширяївський район), Південний регіон (Ізмаїльський район, Татарбунарський район), Південно-західний (Білгород-Дністровський, Арцизький район, Ренійський район, Саратський район), Південно-східний (Кілійський район) (табл. 2).

Таблиця 2

Функціональна структура рекреаційних ресурсів Одеської області

Region	Оздоровчо-рекреаційні землі, тис.га/рейтинг		
	Курортно-оздоровчі	Туристичні	Середній рейтинг
Північний	0,95/6	0,07/6	6,0
Північно-Східний	0,03/8	0,01/8	8,0
Північно-Західний	0,05/7	0,01/7	7,0
Східний	0,32/7	0,78/4	5,5
Західний	1,93/3	0,06/7	5,0
Центральний	4,43/1	1,98/1	1,0
Південний	1,33/5	0,21/5	5,0
Південно-Західний	2,03/2	0,24/2	2,0
Південно-Східний	1,65/4	0,87/3	3,5
Разом	12,7	5,23	

Примітка: рейтингова оцінка має зворотне обчислення.

Для виділених регіонів було проведено рейтинг оздоровчо-рекреаційних земель, що підтверджує наявність цінних рекреаційних ресурсів та можливість їх використання й подальшого відновлення. Найбільший рейтинг отримали Центральний (1,0), Південно-західний (2,0) та Південно-східний (3,5) регіони. Для розрахунку обрано за кожним з регіонів вагомий показник, а саме – розмір оздоровчо-рекреаційних земель та й поділено на середній рейтинг, найменший та найбільший 8,0, 1,0 відповідно.

Розвиток рекреаційних територій дає змогу впливати на процес накопичення капіталу в курортно-рекреаційній сфері, що можливо при використанні такого економічного інструменту як бюджетування. Доречним є зменшення податкового навантаження та збільшення витрат державного бюджету на підтримку сфери послуг, а саме – курортно-рекреаційної галузі та туризму²⁹⁵.

Розвиток рекреаційних територій залежить від попиту на послуги, що пропонуються потенційним рекреантам. Стабільне зростання попиту сприяє постійному економічному росту. Однак при цьому може бути присутнє погіршення екологічної ситуації, пов'язане з підвищеним антропогенним тиском на територію. За методикою, запропонованою вітчизняним вченим П.В.Гудзем, було проведено оцінку тиску при застосуванні показника щільності розподілу рекреантів. Результати цієї оцінки наведені у таблиці 3.

²⁹⁵ Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні: монографія / Л.М. Черчик. – Луцьк: Луц. держ. техн. ун-т, 2006. – 352 с.

Таблиця 3

Щільність розподілу рекреантів в Одеській області, осіб/км²

Рік	Регіони								
	Північний	Північно-Східний	Північно-Західний	Східний	Західний	Центральний	Південний	Південно-Західний	Південно-Східний
2001	57,22	0,10	0,11	55,35	13,95	697,12	20,53	203,25	170,15
2005	61,22	0,13	0,15	57,60	15,05	712,35	24,02	208,65	176,85
2010	68,17	0,18	0,19	61,8	17,75	747,82	25,47	212,73	185,71
2012	68,91	0,18	0,20	63,57	18,23	756,11	26,31	213,92	186,85
2013	69,02	0,18	0,21	64,62	20,25	827,16	28,35	246,18	192,31

Наведені дані свідчать про те, що основне навантаження приходить на центральний та південні регіони та про надмірну концентрацію рекреантів на порівняно невеликій території, що негативно впливає на екологічну ситуацію. Крім цього, рекреаційні території знаходяться під впливом нестаціонарних джерел забруднення, кількість яких за статистичними даними збільшується в курортний сезон в 3 – 4 рази. Нами проведені розрахунки економічного збитку, нанесено рекреаційним територіям Одеської області, яка становить 30,73 млн. грн. і складається з: викидів автотранспорту (68,9%), відходів, залишених рекреантами (16,64%), викидів пилу (14,46%).

Отже, розвиток рекреаційних територій залежить від стабілізації економічної та екологічної складових. Існуючий організаційно-економічний механізм не забезпечує вирішення екологічних проблем, тому виникає потреба у розробці, обґрунтуванні та використанні ринково-орієнтованих економічних інструментів, які відповідають сучасній економічній ситуації.

В наш час існують різні підходи до формування методики оцінки екологічної безпеки. Для подальшого дослідження була обрана одна з методик, що була розроблена кримськими вченими і базується на співставленні екологічної ємності та антропогенного тиску на довкілля²⁹⁶.

²⁹⁶ Пашенцева Г.В. Особливості балансового підходу забезпечення екологічної безпеки рекреаційних територій / Г.В. Пашенцева // Економіка Криму. – 2011. – №2. – С. 193-197.

В якості антропогенного тиску було обрано вплив рекреантів на компоненти оточуючого середовища рекреаційних територій на протязі курортного сезону, що призводить до змін їх якісного становища. При чому екологічна ємність розглядається з позиції оцінки стану виділеної компоненти природного середовища та змінюваності екологічно вагомих параметрів.

За обраною методикою оцінка екологічної безпеки рекреаційних територій проводиться у два етапи. На першому етапі визначаються одиничні показники по виділених шести компонентах довкілля (атмосферне повітря, поверхневі води, морські води, навантаження рекреантів та рекреаційні території, рослинність та світ тварин. Співвідношення екологічної ємності та антропогенного навантаження дозволяють визначити коефіцієнт небезпеки по кожній компоненті й виділити ту з них, яка отримує максимальний негативний вплив і вимагає реалізації заходів з нормалізації ситуації. На другому етапі – визначається комплексний показник екологічної безпеки з залученням апарату кваліметрії, що обумовлює можливість розглядати різні показники, які характеризують стан компонент та звести в одне ціле відповідні різнобічні показники.

В результаті, для розрахунків вихідного показника була застосована формула:

$$EB = \sqrt[6]{EB_{ан.} \cdot EB_{пв} \cdot EB_{мв} \cdot EB_{ант} \cdot EB_p \cdot EB_m}, \quad (1)$$

де $EB_{ан.}$, $EB_{пв}$, $EB_{мв}$, $EB_{ант}$, EB_p , EB_m – екологічна безпека відповідно шести компоненти навколишнього природного середовища.

Завдяки загальним розрахункам стає можливим визначення рівня екологічної безпеки рекреаційних територій і отримати об'єктивну уяву про реальну екологічну ситуацію та розробити пропозиції щодо покращення існуючої ситуації.

Рекреаційні території сприймають антропогенне навантаження з боку рекреантів завдяки нерівномірному розподілу на протязі року надходження й розподілу природно-кліматичних умов²⁹⁷. Максимум негативного впливу відбувається в курортний сезон – з квітня по вересень (табл. 4).

²⁹⁷ Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

З наведених даних бачимо, що розподіл антропогенного навантаження здійснюється з подальшим нарощуванням і досягненням пікових значень практично по всіх рекреаційних територіях Одеської області.

Проведені розрахунки показали, що домінуючим для рекреаційних територій виступає компонента «морські води». Саме вона забезпечує відтворення максимальної кількості кисню, що сприяє відновленню природного середовища та поряд з цим стимулює прибуття рекреантів.

Таблиця 4

Антропогенне навантаження на рекреаційні території

Region	Антропогенне навантаження, осіб/км ²					
	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Північний	956	1835	2570	3672	2081	1224
Північно-Східний	27,7	15,2	21,1	121,1	68,4	40,7
Північно-Західний	25,3	14,2	19,8	120,5	66,8	39,9
Східний	1351	2897	4065	5080	2081	1224
Західний	1961	4202	5883	8404	4762	2801
Центральний	9535	8692	27759	39656	22471	13219
Південний	2096	4492	6289	8985	5092	2999
Південно-Західний	6296	13493	18891	26988	15292	8995
Південно-Східний	7185	15399	21559	30800	17452	10266

Висновки. Таким чином, в результаті апробації методичного забезпечення до оцінки екологічної безпеки рекреаційних територій визначено характер змін екологічної ситуації за обраними компонентами навколишнього середовища. Дослідження динаміки комплексного показника екологічної безпеки доводить його нерівномірне розповсюдження і підкреслює недостатність запасу позитивних факторів для зупинки процесу погіршення екологічної ситуації на рекреаційних територіях.

Обґрунтування підходу сталого розвитку рекреаційних територій в якості новації забезпечення охорони довкілля та подальшого соціально-економічного функціонування пов'язано тісним чином з досягненнями екологічно небезпечної і економічно спрямованої діяльності та націлено на збереження існуючої структури регіонів. Рекреаційні території відносяться до тих, що інтенсивно розвиваються, а це оказує позитивний вплив на рішення соціальних, економічних та екологічних проблем кримського регіону. Удосконалення і розвиток форм ринкової економіки висуває вимоги з економічного стимулювання природокористування рекреаційних територій, де особливу увагу доцільно приділяти розробці нових економічних інструментів. В якості якого можливо запропонувати маркетинг місць відпочинку, призначенням якого є створення, підтримка та вимірювання відношень й поведінки рекреантів на відповідній території. В його основі лежить цінова диференціація туристичних послуг для перерозподілу потоку рекреантів і зниження антропогенного тиску на рекреаційні території.

3.4. Сутність та особливості оцінки інвестиційної привабливості підприємств в контексті гарантування економічної безпеки²⁹⁸

Постановка проблеми. Проведення повного аналізу економічної безпеки підприємства неможливе без оцінки рівня його інвестиційної привабливості. Наявність такої інформації необхідна не лише власникам підприємства, вона дає можливість інвесторам і кредиторам оцінити підприємство з точки зору його перспективності, привабливості щодо впровадження проектів інвестування та кредитування; інвестиційна привабливість виступає як характеристика, що надає можливість сформувати інвестору уявлення про стан об'єкту інвестування, надійність майбутньої інвестиції, очікувані результати від вкладання та використання коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням економічної безпеки присвячена велика кількість наукових праць. Зокрема, досить велика кількість питань щодо сутності, структури, особливостей економічної безпеки знайшли своє відображення в працях російських та українських вчених, таких як А. Гальчинського, В. Геєця, С. Глаз'єва, О. Гончаренко, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, Т. Ковальчука, В. Мунтіяна, Є. Олєйнікова, В. Сенчагова, А. Сухорукова, В. Шлемка, А. Шовгенова та інших. Поряд із цим провідні науковці присвячували достатньо уваги питанню оцінки інвестиційної привабливості підприємства, зокрема це питання вже було висвітлено у роботах І. О. Бланка, М. В. Стирського, В. М. Хобти, М. В. Леснікової, А. В. Мешкова, М. В. Ідрісова та інших науковців.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сутності інвестиційної привабливості, визначення та узагальнення основних методик її оцінювання в контексті гарантування економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч підходів до тлумачення інвестиційної привабливості підприємства, зокрема Агентство з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій²⁹⁹ розглядає інвестиційну привабливість як рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних чи інших вимог чи інтересів інвестора щодо конкретного підприємства, яке може визначитися чи оцінюватися значенням відповідних показників. Однак з визначення слідує, що одне і те саме підприємство може мати різний ступінь інвестиційної привабливості залежно від вимог і інтересів потенційних інвесторів.

А.А. Агеєнко дає таке тлумачення: інвестиційна привабливість – це узагальнююча характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних тощо передумов, що визначають доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему³⁰⁰. Згідно даного визначення, умови інвестування є важливими, проте не виключними факторами для визначення інвестиційної привабливості підприємств. Відповідно до визначення, яке дає Л.М. Алексєєнко, інвестиційна привабливість характеризується як економічна та соціально-економічна доцільність інвестування, підвищення ефективності залучення інвестиційних ресурсів для розвитку підприємств, що базується на погодженні інвесторів та можливостей інвестора та реципієнта для забезпечення досягнення цілей для кожного з них при прийнятному рівні доходності і ризику інвестицій³⁰¹. Проте в даному випадку ефективність і доцільність інвестування не завжди прямо пов'язані з інтересами суб'єктів інвестування; інвестиційна привабливість описується показниками, що математично відповідають обмеженням доходності і ризику.

Узагальнюючи вищенаведену інформацію, та враховуючи, що різні інвестори можуть мати різні цілі інвестування, інвестиційно привабливим можна вважати таке підприємство, яке за своїми показниками буде найповніше відповідати вимогам інвестора. Таким чином, інвестиційна привабливість підприємства – це одностороння характеристика

²⁹⁹ Агентство з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій (наказ агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 22.02. 1998 № 22//Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. с. 211

³⁰⁰ Агеєнко А.А. Методологические подходы к оценке инвестиционной привлекательности отраслей экономики региона и отдельных хозяйствующих субъектов / А.А. Агеєнко // Вопросы статистики. – 2003. – № 6. – С. 48

³⁰¹ Алексєєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок : укр.-англ.-рос. тлумачн. сл. / Л. М. Алексєєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич – К. : ВД «Максимум», 2000. – С. 117.

²⁹⁸ Автор Кравченко Наталія Анатоліївна

об'єкта інвестування, яка визначається потенційним інвестором з метою ефективного розвитку свого бізнесу і підвищення ринкової конкурентоспроможності.

На інвестиційну привабливість підприємства впливає ряд факторів, які можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів відносять наступні: галузь, місцезнаходження, відносини з владою та власника. В свою чергу, внутрішніми факторами, що визначають інвестиційну привабливість підприємства є: виробничий потенціал, фінансовий стан, менеджмент та інвестиційна програма.

Аналіз наукової літератури виявив зростаючий інтерес до проблем привабливості підприємств, але переважно з точки зору оцінки фінансового стану, вартості підприємств та визначення інтегральних показників оцінки фінансово-інвестиційної привабливості, агрегованих на основі великої кількості показників дальності підприємств. Недостатньо приділено уваги дослідженню привабливості підприємств – об'єктів інвестування з урахуванням впливу на неї всієї сукупності зовнішніх і внутрішніх складових, їх класифікації, методології та методики аналізу стосовно всіх сфер діяльності, а не тільки в контексті окремих галузей господарювання.

Наявність повноцінних і коректних методик дозволила б підприємствам самостійно й регулярно проводити оцінку своєї інвестиційної привабливості та звертати увагу на проблемні ділянки, з метою коригування своєї діяльності в даних напрямках. Очевидно, що інвесторіві необхідна вичерпна інформація про сильні та слабкі сторони підприємства. Тому, одним з головних завдань, що стоять перед інвестором, є вибір в якості об'єктів інвестування таких підприємств і фінансових інструментів, які мають найкращі перспективи розвитку та можуть забезпечити найбільш високу ефективність інвестицій.

Нині існує велика кількість методик оцінки інвестиційної привабливості, які ґрунтуються на аналізі різноманітних сфер функціонування підприємств і відрізняються цільовим та функціональним призначенням, системами показників, алгоритмами розрахунку, інформаційним забезпеченням тощо. Однак оцінку інвестиційної привабливості підприємства необхідно проводити з позицій системного підходу, заснованого на єдності та взаємодії технічних, географічних, трудових, організаційних, екологічних, ресурсних, фінансово-економічних, правових, комерційних характеристик об'єкта інвестування.

До методів оцінки інвестиційної привабливості підприємства належать:

Методи, що ґрунтуються на оцінці ефективності господарської, інвестиційної і фінансової діяльності:

– методи розрахунку фінансової ефективності окремих інвестиційних проектів в умовах непевності, ризику, обмеженості фінансових ресурсів;

– методи, що ґрунтуються на аналізі нефінансових показників;

– методика на основі фінансових показників.

Методи, що передбачають розрахунок інтегрального показника, що характеризує діяльність підприємства:

• інтеграція фінансових і нефінансових показників;

• методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості;

• об'єктний аналіз.

Комплексна оцінка інвестиційної привабливості повинна відповідати таким критеріям:

– характеризувати інвестиційну привабливість, виходячи з інтересів не лише самого підприємства, а й окремих груп інвесторів;

– з метою отримання більш чіткого уявлення про реальний фінансовий стан об'єкта інвестування, в процесі їх оцінки необхідно використовувати методи фінансового аналізу;

– містити оптимальну кількість критеріїв і показників оцінки, що характеризують окремі складові інвестиційної привабливості підприємства;

– чітко визначати перспективи реалізації інвестиційних проектів для всіх учасників процесу інвестування³⁰².

Для підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення економічної безпеки, промислові підприємства можуть вживати таких заходів:

• розробка й реалізація довгострокової стратегії розвитку, що для потенційних інвесторів буде відображенням довгострокових перспектив розвитку суб'єкта господарювання та адекватність менеджменту підприємства умовам здійснення його діяльності;

• здійснення ефективного бізнес-планування, що враховує всі аспекти здійснення фінансово-інвестиційної діяльності господарюючо-

³⁰² Бубенко П.Т. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості підприємства [Електронний ресурс] / П. Т. Бубенко, Г. А. Шаханова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – № 66. – С. 100-106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vcpitp_2013_66_17.pdf

го суб'єкта та дає можливість потенційному інвестору провести оцінку його вартості, а, отже, оцінку вартості капіталу, вкладеного у нього, і обґрунтування потенціалу розвитку об'єкта інвестування;

- проведення юридичної експертизи і приведення установчих документів підприємства у відповідність до чинного законодавства, що для потенційних інвесторів являється підтвердженням права власності засновників (акціонерів) на майно (частину майна) господарюючого суб'єкта;

- створення хорошої кредитної історії підприємства, що для **потенційних інвесторів** є гарантією наявності досвіду у сфері залучення й освоєння зовнішніх інвестицій, а також своєчасного й повного виконання зобов'язань перед кредиторами й інвесторами-власниками;

- здійснення заходів щодо реформування (реструктуризації) підприємства, метою яких є приведення діяльності підприємства у відповідність до змін умов господарювання і розробленої стратегії його розвитку.

Висновок. Інвестиційна привабливість підприємства відіграє вагомую та надзвичайно важливу роль в активізації інвестиційних процесів. В умовах обмеженості ресурсів та гострої конкуренції між підприємствами за одержання ресурсів, у тому числі і фінансових, на перший план виходить питання про створення у інвесторів уявлення про підприємство, як привабливий, а головне економічно безпечний об'єкт інвестування – тобто, формування його інвестиційної привабливості. Також чимала роль визначення інвестиційної привабливості підприємств полягає в тому, що потенційних інвесторів необхідно переконати в доцільності вкладень за допомогою конкретних показників, які розраховуються в процесі здійснення її оцінки. Тому постає важливе питання якомога більш чіткої та однозначної оцінки підприємства з точки зору привабливості та безпечності для інвесторів.

Отже, проведення оцінки інвестиційної привабливості дозволяє підприємствам комплексно оцінити власну привабливість підприємства з точки зору залучення інвестицій, а інвесторам – зробити оптимальний вибір об'єктів інвестування з урахуванням мінливості факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

3. 5. Регіональна модель формування екологічної політики для досягнення сталого розвитку³⁰³

Попри те, що за роки незалежності в Україні в основному сформовано засади державної регіональної політики, через численні об'єктивні та суб'єктивні фактори можливість забезпечення збалансованого розвитку України та її регіонів шляхом удосконалення екологічної складової реалізуються недостатньо. Тому на сучасному етапі державотворення України особливої актуальності набуває проблема визначення цільових орієнтирів формування регіональної екологічної політики сталого розвитку, від вирішення якої залежить забезпечення сталого розвитку нашої держави та її регіонів, безпечне майбутнє нинішніх та прийдешніх поколінь.

За сучасних умов перед Україною постали нові виклики та загрози³⁰⁴, які суттєво впливають на її розвиток та формування регіональної політики сталого розвитку, реалізацію національних інтересів і стан національної безпеки, а саме:

- розроблення нового та впорядкування чинного законодавства у сфері регіональної політики згідно вимог Угоди про асоціацію з ЄС, що дасть змогу створити чітку і зрозумілу систему управління регіональним розвитком в Україні;

- необхідність визначення обмеженої кількості пріоритетів регіональної політики в умовах нестачі фінансових ресурсів та відсутності стратегічного бачення майбутнього країни, а саме довгострокового національного плану розвитку;

³⁰³ Автори Жарова Любов Валеріївна, Колмакова Валентина Миколаївна. Наукове дослідження виконане в межах НДР «Формування регіональної політики сталого розвитку» (№ державної реєстрації 0113U000924)

³⁰⁴ Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики. Аналітичний звіт. 2013. – 330 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surdp.eu/>

– незрозумілі цілі та потреби регіональної політики ключовими суб'єктами в державному і громадському секторах, органах місцевого самоврядування, бізнесі, що обумовлює створення коаліцій із зацікавленими у цій сфері партнерами та досягнення консенсусу щодо цілей та засобів реалізації цієї політики;

– необхідність створення (а не вдосконалення!) системи розробки політики та механізмів її реалізації на основі принципів пріоритетності, комплексності, компліментарності, прозорості, ефективності та компетентності державного апарату;

– визначення ключових партнерів процесу – інституцій та індивідумів, груп інтересів, які підтримують або протидіють формуванню регіональної політики на сучасних засадах та європейських принципах;

– залежність регіональних та місцевих органів влади від центрального уряду, неможливість формулювання і реалізації власної політики розвитку територій в умовах відсутності адекватних повноважень та фінансових ресурсів, важливість проведення фундаментальних реформ (адміністративної, територіальної, бюджетної, державної служби тощо) для створення фундаменту ефективного ендогенного розвитку територій;

– незадовільний рівень знань та навичок спеціалістів у центральних і регіональних органах влади, які відповідають за розробку, впровадження та моніторинг ефективності регіональної політики, відсутність можливостей для професійного розвитку та підвищення кваліфікації (внаслідок обмеження коштів і плинності кадрів);

– відсутність повної та достовірної статистичної інформації на регіональному рівні, яка б давала змогу здійснювати моніторинг розвитку територій відповідно до сучасних пріоритетів та завдань політики, була б порівнювальна з європейськими статистичними стандартами.

Своєчасне та адекватне реагування на виклики та подолання загроз є необхідною умовою створення нових можливостей для розвитку України та її регіонів. При цьому важливе місце має відводитися визначенню фундаментальних основ формування державної політики впровадження принципів сталого розвитку на засадах секторальної й регіональної реалізації.

Оптимальним варіантом при такому підході є трансформація державної політики в напрямі гармонізації економічної, екологічної та соціальної складової розвитку кожної адміністративно-територіальної одиниці й держави загалом шляхом розробки й впровадження Наукових основ національної стратегії сталого розвитку України, котрі забезпечать високу ефективність прийняття рішень для досягнення цілей такого розвитку як сьогодні, так і в довгостроковій перспективі, концентрацію та координацію зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, сторін соціального діалогу³⁰⁵. При цьому слід зазначити, що сучасна модель відносин держави та регіонів потребує кардинального реформування у напрямках розширення повноважень регіонів у сфері управління власним розвитком, відповідальності місцевого самоврядування, зміцнення ресурсного забезпечення розвитку регіонів, пошуку власного фінансового ресурсу місцевого самоврядування³⁰⁶.

При загальній спрямованості державної стратегії переходу на засади сталого розвитку особливої актуальності набуває також формування його регіональних аспектів за децентралізації влади, зокрема цільових орієнтирів регіональної моделі екологічної політики. Зазначимо, що наразі створюються економічні інструменти екологічної політики нової формації, які ґрунтуються на інтеграції та узгодженні інтересів і програм розвитку всіх суб'єктів господарювання у регіоні, переходу від секторального розуміння проблем до максимального використання синергетичних ефектів від здійснення оцінок, консультацій, еколого-економічного аналізу на етапах прогнозування та планування. У цих умовах виникає необхідність створювати розвиток нових інструментів активізації регіональної політики сталого розвитку через формування науково обґрунтованої концептуальної моделі її екологічної складової, що максимально враховуватиме інтереси всіх зацікавлених сторін у розв'язанні соціо-еколого-економічних проблем розвитку регіонів (рис.1).

³⁰⁵ Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 40.

³⁰⁶ Дацюк Л. Адміністративно-територіальна арифметика // Урядовий кур'єр, 2014, 13 травня, № 83.

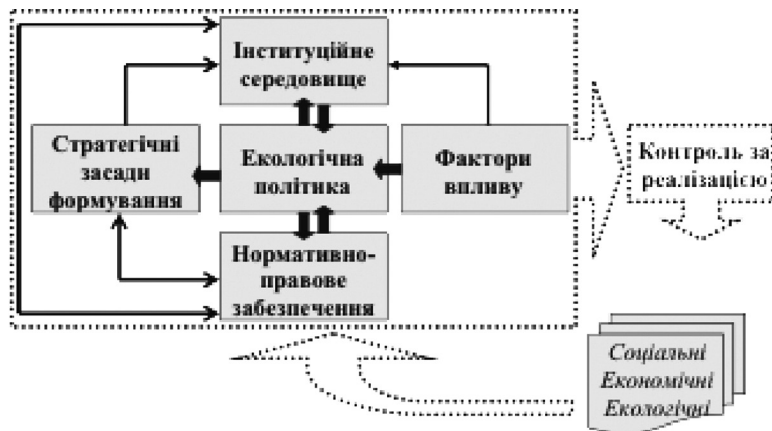

Рис. 1. Концептуальна схема формування екологічної політики³⁰⁷

Основні засади державної екологічної політики України та розроблені на її базі національні плани дій мають бути інтегровані в регіональні програми соціально-економічного розвитку та деталізовані на рівні планів дій з охорони навколишнього природного середовища регіону, на основі яких розробляються відповідні місцеві плани дій.

Необхідність побудови вдосконаленої регіональної моделі екологічної складової політики сталого розвитку підтверджується попереднім досвідом недостатньої ефективності її реалізації, а також низькою пріоритетністю (особливо щодо питань фінансування) порівняно з іншими складовими загальнонаціональної політики держави; ізольованістю екологічної політики від інших політик, зокрема секторальних, що призвело до відсутності їх екологічної складової або виникнення конфліктів у ході здійснення конкретних програм³⁰⁸.

³⁰⁷ Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності : монографія / Л.В. Жарова; за наук. ред. С.В. Хлобистова. – Суми: Університетська книга, 2012. – 296 с

³⁰⁸ Веклич О.О. «Зелений» ВВП України як показник дієвості національної екологічної політики // Формування та реалізація національної екологічної політики України / [Веклич О.О., Волошин С.М., Жарова Л.В. та ін.]; за наук. ред. С.О. Лизуна; ДУ «ІЕПСР НАНУ». – Суми: Університетська книга, 2012. – 336с.

Аналітичний огляд «Основних засадах (Стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року»³⁰⁹ також свідчить про відсутність сформованої ґрунтовної її моделі для здійснення екологічних заходів на засадах сталого розвитку як на національному, так і регіональному рівнях.

Державна регіональна екологічна політика базується на таких загальних підходах³¹⁰:

- конституційність та законність – реалізація політики здійснюється відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- забезпечення унітарності України та цілісності її території, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем;

- поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;

- максимальне наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;

- диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;

- стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

Попри зазначене, в основу формування регіональної моделі екологічної політики сталого розвитку мають також включатися принципи інтегрованого управління та екосистемного підходу. До спеціальних підходів, що визначають принципи формування регіональної моделі екологічної політики сталого розвитку також належать координація економічного розвитку й екологічних можливостей; використання досягнень науково-технічного

³⁰⁹ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс] // База «Законодавство України» на сайті Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2818-17>

³¹⁰ Заключний звіт з НДР «Проведення аналізу стану реалізації регіональної екологічної політики», 2013. – К. – // <http://www.menr.gov.ua/>

прогресу відповідно до вимог збереження екологічної рівноваги; створення оптимальної системи суспільних потреб, задоволення яких не призводитиме до руйнації природи; інтеграція секторальних політик і політики захисту навколишнього природного середовища (забруднювач і користувач платить повну ціну); застосування нешкідливих технологій; екосистемний підхід, оцінка повного життєвого циклу продукції, урахування взаємозалежності об'єктів довкілля тощо.

Головна мета формування регіональної моделі екологічної політики сталого розвитку – забезпечення охорони навколишнього природного середовища в регіоні через удосконалення системи його моніторингу; створення системи прогнозування, запобігання та оперативних дій у разі надзвичайних ситуацій природного і природно-техногенного походження; розробка механізмів реалізації схем природокористування; упровадження дійових економічних складових впливу на систему природокористування; створення системи екологічної освіти, виховання та інформування тощо.

Регіональна політика реалізується через окремі міждержавні, державні, галузеві, регіональні та місцеві програми, які спрямовуються на втілення визначених еколого-економічних пріоритетів.

Наводимо загальну класифікацію економічних механізмів, розроблених Л.В. Жаровою, що є підґрунтям регіональної екологічної політики сталого розвитку (рис. 2) і визначають її сутність. Таким чином, під регіональною моделлю екологічної політики сталого розвитку слід розуміти алгоритмічну схему процедури управління для реалізації проголошених економічних цілей та завдань розвитку регіонів в умовах природних обмежень та вимог. Розробка моделі відбувається за такими етапами: обґрунтування цільової функції і формування правил вибору рішень; побудова ієрархії елементів; визначення входу і виходу інформації (детальніше³¹¹).

У цьому контексті особливе місце займає модель екологічної політики сталого розвитку на регіональному рівні, яка розроблена на основі концептуальної еталонної моделі екологічної політики³¹², що формує

систему концентрованих, науково обґрунтованих уявлень про цілі, пріоритети, зміст, способи й засоби природоохоронної діяльності (рис. 3).

Наразі на формування екологічної складової регіональної політики сталого розвитку впливають :

– геополітичні угруповання, такі як Європейське Співтовариство, що запроваджує певні регламенти у сфері використання та охорони природних ресурсів, виконання яких є обов'язковим для всіх, хто з ним співпрацює;

Масштаб	⇒	- Регіональні - Місцеві
Сутнісне наповнення	⇒	- Обмежуючі екологічно несприятливу діяльність суб'єктів господарювання - Стимулюючі до діяльності, спрямованої на поліпшення навколишнього природного середовища
Методи управління	⇒	- Організаційні (організація і діяльність екологічних фондів; екологічне страхування) - Координаційні (надання податкових та кредитних пільг, інших фінансових механізмів) - Контролюючі (екологічний аудит, штрафні санкції) - Обмежуючі (установлення лімітів, квот; вимоги до ПДК, ГДК, рівня шумів та інших показників забруднення довкілля)
Сила впливу	⇒	- Використання природних ресурсів - Забруднення навколишнього природного середовища - Погіршення якості природних ресурсів
Об'єкти	⇒	- Атмосферне повітря - Водні ресурси - Земельні ресурси - Надра - Відходи
Суб'єкти	⇒	- Відомчі - Органи місцевого самоврядування - Підприємства, установи, організації
Методи впливу	⇒	- Прямі (податки, збори, плата за використання, платежі за відновлення) - Опосередковані (рента, ліміти)
Джерела фінансування	⇒	- Регіональний бюджет - Місцеві бюджети - Фонди - Кошти підприємств

Рис. 2. Класифікація економічних механізмів регіональної екологічної політики сталого розвитку³¹³

³¹¹ Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності : монографія / Л.В. Жарова; за наук. ред.. С.В. Хлобистова. – Суми: Університетська книга, 2012. – 296 с.

³¹² Веклич О.О. «Зелений» ВВП України як показникдієвості національної екологічної політики // Формування та реалізація національної екологічної політики України / [Веклич О.О., Волошин С.М., Жарова Л.В. та ін.] ; за наук. ред. С.О. Лизуна; ДУ «ІЕПСР НАНУ». – Суми: Університетська книга, 2012. – 336 с.

³¹³ Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності : монографія / Л.В. Жарова; за наук. ред.. С.В. Хлобистова. – Суми: Університетська книга, 2012. – 296 с

– фінансові установи, такі як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, які вимагають дотримання певних умов та проведення екологічних досліджень (наприклад, стратегічного екологічного аналізу) при використанні їх інвестиційних ресурсів;

– міжнародні угоди та конвенції, зокрема Кіотський протокол, що вимагають від країн певних дій, спрямованих на зниження антропогенного навантаження на довкілля;

– територіальні угоди про транскордонне співробітництво, спільне використання ресурсів тощо, у рамках яких країни змушені знаходити компромісні рішення щодо спільного використання територій та акваторій, зменшення негативних наслідків впливу на навколишнє природне середовище;

– уніфікація, популяризація та розвиток інформаційних систем з моніторингу стану довкілля, прогнозування надзвичайних ситуацій, обміну інформацією та обговорення програм, стратегій і політик з погляду їх впливу на навколишнє природне середовище.

У проекті Угоди про асоціацію України з ЄС передбачена співпраця у сфері навколишнього природного середовища (Розділ III, глава 13 «Торгівля та сталий розвиток», статті 292 – 298; Розділ IV, глава 6 «Навколишнє природне середовище», статті 360 – 366). Згідно з рекомендаціями до підписання угоди, викладеними в резолюціях Європейського Парламенту та висновках Ради ЄС щодо підготовки асоційованої країни до вступу в ЄС, Україна зобов'язується знизити рівень забруднення до тих меж, коли шкода здоров'ю людини є мінімальною, а також адаптувати національне законодавство та привести рівень техногенного навантаження відповідно до вимог директив та регламентів ЄС, як це передбачено в Розділі 6 «Навколишнє природне середовище» (ст. 360-366, с. 189-191 Угоди) та додатках XXX-XXIX зазначеної угоди³¹⁴.

На основі викладеного, забезпечення екологічної складової політики сталого розвитку регіону має узгоджуватися з європейськими принципами регіональної політики: *гармонізації, децентралізації, концентрації, орієнтованості на програми, співфінансування з кількох джерел*, ґрунтуватися на правових механізмах, але водночас бути гнучким і прозорим.

³¹⁴ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Документ 998_012. Стаття 63 «Навколишнє середовище» // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

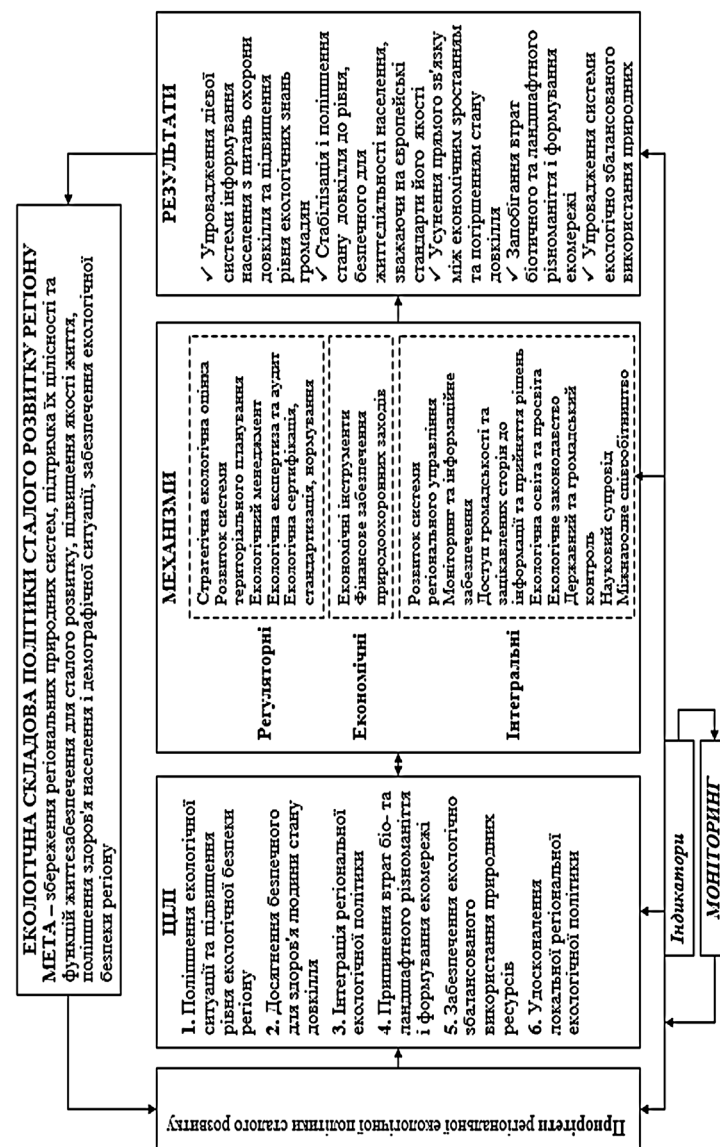

Рис. 3. Модель екологічної складової регіональної політики сталого розвитку

Таким чином, аналіз методологічних підходів до формування регіональної моделі екологічної політики в системі забезпечення реалізації основних цілей і завдань сталого розвитку, дав можливість визначити наступне. По-перше, модель регіональної екологічної політики має ґрунтуватись на принципах інтегрованого управління та екосистемного підходу, основу яких становить динамічний процес управління та використання ресурсів через максимальне врахування та гармонізацію державних і регіональних інтересів. По-друге, врахування цих ініціатив має відповідати вимогам Угоди про асоціацію з ЄС у межах 29 директив, які стосуються екологічної політики, з визначенням економічних важелів стимулювання впровадження змістовних положень директив та врахування процесів децентралізації влади на рівні територіальних громад і регіонів. По-третє, на часі визначення конкретних важелів щодо запровадження концептуальної моделі економічного блоку реалізації екологічної політики сталого розвитку регіону, стратегічні засади формування якої полягають у визначенні економічних та екологічних цілей, завдань, шляхів розвитку суспільства згідно з вимогами ЄС, а також механізми реалізації такої моделі через плани, програми та політики регіонального розвитку.

3.6. Сутність ризиків та їх вплив на розвиток України в умовах сучасної економіко-екологічної кризи³¹⁵

Сучасна Україна не стала на шлях трансформацій та радикальних реформ. Відсутність стратегічних напрямів, спрямованих на здійснення послідовних ринкових перетворень, призвели до зниження ефективності державної економічної політики. Через брак урядових рішень, покликаних усунути перешкоди розвитку країни і підвищити ділову її активність, економіка України зазнає відчутних потрясінь. У країні почали відновлюватися та загострюватися кризові економічні, а разом з ними і екологічні явища. Спираючись на аналіз очевидних процесів і статистичних даних, можна стверджувати, що в Україні, починаючи з 2012 року, наростали економічні, фінансово-грошові та екологічні ризики, дія яких поширилася на все суспільство й набула національного характеру. Однак попри це державний менеджмент виявився неспроможним виробити реальну, послідовну й прозору економічну та фінансову політику, спрямовану на усунення цих ризиків. Відтак вони переросли в загальнонаціональну фінансово-економічну кризу, яка, пройшовши латентний період, вийшла на поверхню. Ризики, сукупність яких утворила критичну масу і спричинила формування кризового поля в економіці та розвитку соціально-економічних факторів, які обумовлені причинами соціального, економічного, психологічного та екологічного характеру набуває особливого значення.

Теорія ризику почала широко розвиватися і застосовуватися наприкінці XIX в. завдяки розвитку математики, статистики, правових і економічних наук, як теорія ігор, теорія імовірностей, катастроф і прийняття рішень. Різноманітність думок про сутність ризику пояснюється, зокрема, багатоаспектністю та багатогранністю сприйняття цього явища.

³¹⁵ Автор Сосюра Світлана Григорівна

Системні дослідження з питань ризикованості знайшли відображення у працях зарубіжних та вітчизняних науковців. А. Сміт, А. Пігу, А. Маршалл, Дж. Міллз, Й. Шумпетер, У. Сеніор, Ф. Найт розв'язували питання взаємозв'язку підприємницької діяльності та ризику і вирішували базові проблеми даного зв'язку. Українські ризикологи Г.І. Великоіваненко, І.Ф. Шатарська, Н.В. Демчук, О.С. Компаніченко, П.І. Верченко на чолі з В.В. Вітлінським досліджують теоретичні аспекти ризикології. Їм належить об'єктивно-суб'єктивний підхід до категорії економічного ризику. Значний внесок у дослідження екологічного ризику зробили А. Рагозін, А. Качинський, В. Вітлінський, Дж. Фіксел, Е. Мушик, Є. Дзекцер, Л. Мельник, П. Мюлер, С. Ілляшенко, У. Роуї. Ці науковці трактують поняття ризик як «ризик через загрозу».

На думку В. В. Вітлінського^{316, 317} «аналіз еколого-економічного ризику, як і в цілому питань взаємодії людини з природою та гарантії безпеки її існування, вимагає детального вивчення на основі системного підходу», тобто враховуючи усі аспекти впливу виробничо-господарської діяльності та стан навколишнього природного середовища. Загальна категорія ризику Л. Г. Мельником розглядається як ймовірність настання небажаних подій та наслідків³¹⁸. Тобто поняття ризику у цьому контексті слід розглядати як настання негативних наслідків та непередбачуваних подій, що має суб'єктивне значення для необмеженого кола осіб. Головною проблемою визначення поняття «еколого-економічний ризик» є його комплексний характер, тому необхідно враховувати усі фактори, що супроводжують виникнення критичних ситуацій, і аналізу всіх наслідків, до яких вони можуть призвести, та управління ними.

Умовою прийняття раціональних рішень є володіння повною інформацією про предмет рішення і його наслідки. Однак інформація, як і інші економічні ресурси, практично завжди обмежена, тому більшість рішень приймається в умовах неповної, неточної чи суперечливої інформації, тобто в умовах невизначеності (неповної визначеності). Під невизначеністю на думку Ілляшенка С.М. слід розуміти «неможливість оцінки майбутнього розвитку подій, як з погляду

ймовірності їх реалізації, так і з погляду масштабів і виду їхнього прояву»^{319, 320}.

Також Ілляшенко С.М. і Божкова В.В. розглядають методологічні і теоретико-методичні основи багатофакторного аналізу, урахування і управління екологічними ризиками інноваційних проектів у транзитивній економіці на засадах концепції екологічно збалансованого стійкого соціально-економічного розвитку³²¹.

Оскільки поняття «ризик» розглядається у різних галузях, за різних умов та по відношенню до різних проявів суспільно-економічної діяльності, існує велика кількість окремих визначень, що описують вузькоспеціалізовані поняття. Це, в свою чергу, часто призводить до виникнення великого числа тлумачень, які, частіше всього, перетинаються між собою, і часто, при дотриманні критеріїв визначення у реальних умовах, призводять до погіршення стану в інших сумісних сферах. Хорошим прикладом тут може бути поняття економічного ризику та економічної доцільності у чистому вигляді, при дотриманні яких одночасно страждають екологічна та соціальна сфери суспільства.

Тому на основі опрацювання наукових джерел можливо їх охарактеризувати за такими основними особливостями виникнення еколого-економічних ризиків:

- супроводжується виникненням несприятливого для людини ефекту за певних умов³²²;

- оцінюється як ймовірність пошкодження, захворювання чи смерті за певних обставин; при цьому кількісно ризик виражається величинами від нуля, що відображає впевненість у тому, що пошкодження не буде нанесене, до одиниці, яка відображає впевненість у тому, що пошкодження буде нанесене;

- це ризик цивілізації, пов'язаний з необмеженими людськими потребами³²³.

³¹⁹ Ілляшенко С.Н. Совершенствование подходов к оценке риска проектов инновационного развития / С.Н. Ильяшенко // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. – 2001. – № 6–7. – С. 100–104.

³²⁰ Ілляшенко С. М. Економічний ризик: Навч. посібник. – 2-ге вид., доп., перероб. – К: Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.

³²¹ Ілляшенко С. М. Управління екологічними ризиками інновацій: монографія / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова. – Сими: ВТД „Університетська книга“, 2004. – 214 с.

³²² Гавадзин Н. О. Еколого-економічні ризики виникнення шкідливих впливів на навколишнє природне середовище при розробленні нафтогазових родовищ / Н. О. Гавадзин // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 4 (33). – С. 82–86.

³²³ Залевський Р. А. Еколого-економічні ризики у сучасних економічних умовах: соціальний аспект / Р. А. Залевський, О. П. Князєва // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3 (53). – С. 248–251

³¹⁶ Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К., 2000. – 287 с.

³¹⁷ Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [Монографія] / Вітлінський В.В., Великоіваненко П.І. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.

³¹⁸ Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / за ред. Л. Г. Мельника, М. К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2006. – 759 с.

– це ознака, передумова екологічної небезпеки (екологічно небезпечної діяльності), оскільки відображає її об’єктивну сутність — ймовірність настання цього небезпечного явища³²⁴;

– управління еколого-економічним ризиком вважається найбільш оптимальним, коли його можна кількісно оцінити³²⁵.

Національні ризики являють собою складну систему, що, на нашу думку, складається із низки тісно переплетених між собою та взаємопов’язаних ризиків^{326, 327}, які, в свою чергу, мають внутрішню структуру, що можна розділити на чотири основні блоки-складові: 1) економічні ризики (ризики товарних ринків, цінові ризики, структурні ризики, секторальні та галузеві ризики, ризики ринкової ліквідності, ризики енергозалежності, інвестиційні ризики, технологічні ризики, ризики бізнес-середовища, ризики ринку робочої сили); 2) фінансово-кредитні ризики (бюджетні, валютні, монетарні, банківські, боргові, акційні (фондові) ризики); 3) інституціональні ризики (ризики системи менеджменту, адміністрування та контролю, ринкових інституцій, кланово-корпоративних структур, монополізації, деформацій (ринків, соціальної структури суспільства тощо); 4) ризики надбудови (політичні, військові, правові, громадянського суспільства, надзвичайних ситуацій).

Кожний зазначений ризик за певних обставин стає актуальним для України.

Ключова роль у системі національних ризиків належить двом першим блокам – економічному і фінансовому, оскільки вони відрізняються від інших ризиків складністю передбачення, більшою ймовірністю, одночасністю та частотою виникнення, взаємопереплетінням і труднощами подолання. Слід відзначити, що донедавна світова наука аналізувала економічні та фінансові ризики окремо, відносячи їх до різних класів. Однак останнім часом їх почали об’єднувати в один клас і вживати термін «фінансово-економічні ризики». Це, на наш погляд, є абсолютно обґрунтованим, оскільки як виникнення, так і усунення будь-яких економічних ризиків пов’язано із фінансовими можливостями та інтереса-

³²⁴ Симоненко В. Економіка й екологія: взаємозв’язок і проблеми управління / В. Симоненко // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 2. – С. 38-44.

³²⁵ Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / за ред. Л. Г. Мельника, М. К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2006. – 759 с.

³²⁶ Соскін О. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / О. Соскін // Економічний часопис-XXI. — 2009. — № 9-10. — С. 17-19.

³²⁷ Соскін О. Фінансово-економічні ризики розвитку України в умовах сучасної кризи / Олег Соскін // Економіка і управління. – 2009. – № 4. – С. 20-31

ми, а також певним (залежно від масштабів ризиків) порушенням грошових пропорцій та бюджетного балансу на рівні держави і територій (це особливо актуально для України, де кореспондентські рахунки всіх місцевих бюджетів зосереджені в Державному казначействі).

Водночас, фінансово-економічні ризики в сучасних умовах практично неможливо розглядати у відриві від інституціональних ризиків та ризиків надбудови, які справляють визначальний вплив на фінансово-економічний блок національних ризиків. Саме на цій підставі, на наш погляд, у класифікаціях та методологіях фінансових ризиків, які застосовуються західними рейтинговими чи консалтинговими структурами, ці ризики є лише почасти фінансовими. Наприклад, у досить поширених та використовуваних стандартній класифікації фінансових ризиків, розробленій компанією Coopers & Lybrand, окрім переліку суто фінансових ризиків, містяться ринкові та операційні ризики, а також ризики подій, куди включаються політичні, юридичні й форс-мажорні ризики.

Під час оцінки ризиків соціальні та політичні змінні країни беруться до уваги й провідними міжнародними фінансово-економічно спрямованими рейтинговими системами. Наприклад, Economist Intelligence Unit, що здійснює оцінку ризику для 100 країн, базується на чотирьох складових: політичному ризику (22% у загальній оцінці; складається з 11 показників); ризику економічної політики (28%; 27 змінних); економіко-структурному ризику (27%; 28 змінних) і ризику ліквідності (23%; 10 змінних). Euromoney у своїй моделі оцінки рівня ризику для 116 країн використовує 9 категорій: економічні дані (25% в оцінці), політичний ризик (25%), боргові показники (10%), невиключені або реструктуровані у часі борги (10%), кредитний рейтинг (10%), доступ до банківських фінансів (5%), доступ до короткострокових фінансів (5%), доступ до ринків капіталу (5%), дискант по форфейтингу (5%). Institutional Investor вимірюють ризик кредитоспроможності для понад 135 країн шляхом опитування експертів, які виділяють і оцінюють найбільш істотні для ризику фактори; підсумковий рейтинг лежить у числовому проміжку від 0 (дуже висока ймовірність дефолту) до 100 (найменша ймовірність дефолту). Moody’s Investor Service при оцінці суверенного кредитного ризику аналізує як політичну (6 показників), так і економічну (7 показників) ситуацію в країні.

Методологія Standart & Poor’s Ratings Group (S&P) містить оцінку політичного ризику (3 фактори) як бажання країни платити вчасно по боргах і економічного (5 факторів) як здатність сплачувати борги.

Ризики, які охоплюють країну загалом, за своєю природою здебільшого є однорідними, що дає змогу досліджувати певні групи типових ризиків, комплексно аналізувати ризикові ситуації, виділяти основні характеристики ризиків, тенденції зміни розміру збитків, розробляти сценарії настання несприятливих подій з метою створення формалізованих наборів стандартних реакцій на їхнє виникнення. Це ключова умова сталого розвитку країни за обмежених можливостей маневру ресурсами, як це має місце в Україні.

Факт появи чи посилення національних фінансово-економічних ризиків фіксується на основі аналізу динаміки основних фінансово-економічних показників, до яких, передусім належать: темпи та обсяги падіння ВВП у вартісній та уречевленій формах, стан платіжного балансу, величина зовнішнього та внутрішнього боргу (державного і корпоративного), відношення загального боргу держави до ВВП, обсяг міжнародних резервів НБУ, дефіцит державного бюджету, курс національної валюти, процентні ставки за кредитами та депозитами, обсяги грошової маси поза банками, рівень інфляції, рівень „доларизації» економіки, рівень безробіття тощо.

Водночас, слід зауважити, що фінансово-економічні ризики національного рівня мають змінні, а не усталені характеристики. Термін їх дії зазвичай триває кілька кварталів або рік (якщо ж цей період перевищує один рік, тоді можна говорити про переростання ризиків у їх вищу форму – загрозу національній безпеці та державності). З огляду на це прогнозувати виникнення ризиків доволі складно, а вироблення заходів щодо їх подолання – національного ризик-менеджменту – потребує розробки не стратегічних програм розвитку, а плану термінових дій з ідентифікації та усунення загроз.

Усі основні показники економічного, фінансового, грошового, банківського секторів національного господарства України останніх чотирьох років мають негативну динаміку. Це є свідченням того, що в нашої країни лівова частка національних ризиків викристалізувалася, загострилася й перетворилася на загрозу розвитку України як держави. Насамперед це такі ризики:

1. Знецінення національної валюти і дестабілізація курсу гривні. Це виявилось у вигляді стрімкої, обвальної девальвації гривні.
2. Збільшення рівня інфляції.
3. Зменшення міжнародних резервів Національного банку України.

4. Збільшення зовнішнього боргу України.
5. Збільшення внутрішнього державного боргу України.
6. Криза банківського сектору України.
7. Незадовільний стан платіжного балансу держави.
8. Стрімке погіршення стану зовнішньоторговельного балансу України.
9. Поступова руйнація державних фінансів.
10. Фактичне банкрутство Пенсійного фонду України.
11. Падіння ВВП та інших економічних показників.
12. Збільшення рівня безробіття.

Очевидно, що національний ризик-менеджмент у фінансово-економічній сфері в Україні перебуває на стадії занепаду, що зумовлено рядом причин, а саме: особливостями українського політичного режиму та менталітету, низькими порівняно з іншими країнами Східної Європи темпами розвитку ринкових відносин, відсутністю розвинутої системи фінансових інструментів, інформаційної інфраструктури бізнесу та висококваліфікованих фахівців у галузі державного менеджменту, загальним низьким рівнем культури ризику-менеджменту, превалювання розрізнених суб'єктивних оцінок над науковим осмисленням витоків виникнення фінансово-економічних ризиків та шляхів їх усунення.

Унаслідок цього, управління фінансово-економічними ризиками в Україні або насаджується іноземними партнерами держави (приміром, Міжнародним валютним фондом, що періодично виділяє нашої країні кредити й висуває відповідні вимоги), або зовсім безсистемно, безладно й неадекватно здійснюється Урядом у ситуації, коли ризик набув загрозливих масштабів з точки зору національних інтересів, що може викликати внутрішній чи зовнішній дефолт.

Слід зазначити, що на практиці незалежно від причин виникнення фінансово-економічного ризику можливе прийняття відповідного управлінського рішення, реалізація якого дозволить управляти ризиком. Для успішного управління фінансово-економічними ризиками на національному рівні необхідно виробити план дій з їх усунення чи нівелювання. Упровадження цього плану має відбуватися за певними етапами:

- перший – діагностування та ідентифікація ризиків;
- другий – здійснення ранжирування ризиків за пріоритетами й можливими обсягами збитків;
- третій – відповідно до вибудованих пріоритетів визначення джерел і механізмів виділення ресурсів, які будуть спрямовані на усунення ризиків;

- четвертий – вибір методів та процедур управління ризиками;
- п'ятий – розподіл повноважень між рівнями й суб'єктами управління, що мають відповідної компетенції, та їх злагоджена та прозора діяльність;
- шостий – оцінка ефективності вжитих заходів та їх можливе коригування.

Сутність ризик-менеджменту та його місце в діяльності підприємств розкрито у працях Н. М. Внукової³²⁸, М. В. Голованенко³²⁹, Т. В. Головач, Л. І. Донця, О. С. Дубрової, І. Ю. Івченка, С. М. Клименка³³⁰, О. Є. Кузьміна, В. А. Кравченко, В. В. Лук'янової, Н. І. Машиної, Є. Н. Станіславчик, А. О. Старостіної, Н. В. Хохлова, А. В. Шегди, Д. А. Штефанича та інших науковців.

В основі ризик-менеджменту лежать цілеспрямований пошук і організація роботи по зниженню міри ризику, мистецтво отримання і збільшення доходу (виграшу, прибутку) в господарській діяльності. Актуальність і потребу якнайшвидшого освоєння та впровадження методів ризик-менеджменту в сучасних умовах нашої країни зумовлюють такі фактори:

1. Економічна та юридична самостійність вітчизняних підприємств, що означає не тільки можливість визначати свою фінансову і виробничу політику, але й брак зобов'язань держави надавати підтримку в разі аварії, страйку, фінансових чи інших труднощів.

2. Зростання кількості і тяжкості наслідків великих промислових аварій. Це пояснюється: неприпустимо високим рівнем зносу основних виробничих фондів; хибною практикою розміщення продуктивних сил, яка призвела до концентрації небезпечних виробництв на невеликих площах поблизу чи всередині місць компактного проживання населення; несформованістю економічних механізмів забезпечення безпеки, а також цілісної нормативно-правової бази у сфері захисту населення і територій від промислових аварій і катастроф.

³²⁸ Внукова Н. М. Страхування: теорія та практика: навч. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко. – Х. : Бурун книга, 2009. – 656 с.

³²⁹ Ділова гра «Управління виробництвом на підприємствах корпорації» [Текст] : навч. посіб. для студ. спец. з менеджменту та економіки, включає методики, приклади, програмне забезпечення / М. М. Клименюк [та ін.] ; Академія муніципального управління. – К. : Просвіт, 1999. – 71 с.

³³⁰ Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства С. М. Клименко, О. С. Дуброва, Д. О. Барабась, Т. В. Омеляненко., А. В. Вакуленко. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.

Україна постала перед фактом, що матеріально-технічна база, яка дісталася від соціалізму, зносилася, і її неможливо підтримувати в працездатному стані.

3. Залежність доходів місцевих бюджетів від ефективності підприємницької діяльності на їх території. Зрозуміло, що чим краще підприємці управляють своїми ризиками, тим більші їхні доходи, а отже, і надходження до місцевого бюджету як від самого бізнесу, так і від податків на доходи працівників.

4. Зростання ролі і значення фінансових ринків для економіки країни.

5. Досвід невдалого управління індустріальними і фінансовими організаціями в кризових ситуаціях

На наш погляд, найважливішим завданням національного ризик-менеджменту в сучасних кризових умовах розвитку, вирішення якого послабить фінансово-економічну кризу в Україні, є формування ефективного механізму забезпечення стабільності грошово-банківської системи. Його основою повинна стати стабільна національна грошова одиниця.

Існують і фактори, що зумовили зростання інтересу до ризик-менеджменту. До них належать:

1. Роль ризику як фактора збільшення вартості компанії, тобто вартості її акцій. Корпорації почали розробляти і впроваджувати систему ризик-менеджменту, тому що стали розглядати ризики як фактори збільшення вартості компанії.

2. Мінливість прибутковості компанії може негативно впливати на курс її акцій. Ураховуючи, що ринковий ризик – один з факторів, які впливають на мінливість прибутковості, фінансисти компаній хочуть якомога точніше визначати такі ризики.

3. Значні суми втрат, яких зазнали організації, насамперед фінансові, у ході операцій з похідними фінансовими інструментами.

4. Використання механізму фінансового важеля – левериджу. На ринку є широке коло фінансових інструментів, використання яких пов'язане з механізмом фінансового важеля і за допомогою яких компанії можуть ефективно керувати багатьма видами фінансових ризиків. Це похідні цінні папери тощо. Однак, неправильно використані, вони можуть завдати серйозного збитку компанії.

5. Вимоги органів, що регулюють фінансові ринки. На увагу до ризик-менеджменту вплинули також вимоги з боку державних органів до корпорацій і банків створити відповідну систему управління ризиками.

6. Глобалізація економіки, що збільшує існуючі ризики та зумовлює появу нових.

Для виправлення ситуації, що склалася в економіці України, Уряд має вжити таких заходів: 1) збалансувати державний бюджет; 2) утриматися від внутрішніх і зовнішніх запозичень; 3) спростити умови для ведення малого та середнього бізнесу в Україні; 4) визначити пріоритетами економічного розвитку на нинішньому етапі сферу переробки сільськогосподарської продукції, а також сектори, які виробляють продукцію харчової, легкої промисловості та інші товари широкого вжитку; 5) вивчити питання щодо запровадження державної монополії на виробництво та торгівлю алкогольними і тютюновими виробами, а також на гральний бізнес.

Отже, фінансово-економічні ризики на національному рівні можуть виникати в будь-якій країні на будь-якому етапі її розвитку, тому головне – вчасно, компетентно, прагматично, скоординовано управляти фінансово-економічними ризиками, не допускаючи накопичення їх критичної маси.

Разом з цим, поряд з фінансово-економічною стабільністю особливе значення має гарантування екологічної безпеки в системі національної безпеки, що є складною політичною, економічною, соціально-економічною, науковою проблемою, яка потребує методологічної бази наукових досліджень, пов'язаних із вивченням проблем безпеки.

Те, що економіка, тобто виробнича діяльність людей, породжує екологічні проблеми, потенційно здатні переростати в екологічні кризи, тобто ці дві сфери людської діяльності зливаються у потужний фактор, що безпосередньо і прямо впливає на людство у глобальному масштабі.

Причинно-наслідковий зв'язок настання екологічних ризиків доцільно розглядати як процес перевищення допустимого норм, вчасно не розв'язаної кризи та не попередженої катастрофи: «ризик – криза – катастрофа». Проте у суспільствознавчій літературі досі панує невідомість щодо трактування суті ознак, властивостей та елементів ризику, які б становили зміст цього поняття; пошуку співвідношення об'єктивних і суб'єктивних сторін аспектів власне цих явищ, а також щодо можливостей використання цього поняття в різних природничих і суспільних науках. Різноманітність поглядів на проблему ризику можна пояснити багатоаспектністю цього явища та його недостатнім вивченням. Таким чином, коли під час дії на систему зовнішніх за своєю природою сил параметри останньої досягають певного критичного

значення, у системі виникає криза (критична напруга), яка за певних умов може перерости в катастрофу (відбувається біфуркація). В результаті ймовірно виникає новий напрям розвитку системи, який неможливо спрогнозувати та легко змінити незначними зусиллями.

Узагальнення відомих підходів до визначення категорії «екологічні ризики» та їх класифікації, аналіз сутності інноваційного процесу дають підстави запропонувати такий їх розподіл:

1. Природно-екологічний ризик. Нині на господарську діяльність та життєдіяльність людини в цілому чинять вплив зміни клімату (наприклад, глобальне потепління), що спричинені, в тому числі, й викидами в системах транспортування, технологічних системах переробки і використання природного (вуглеводневого) палива.

Можливі втрати для підприємства, пов'язані з додатковими зусиллями, яких йому доведеться докладати для подолання негативних впливів на нього змін природного середовища, наприклад, на додаткове очищення сировини, пристосування технологій виробництва і продукції для роботи в нових природно-екологічних умовах тощо.

2. Техногенний ризик. Внаслідок впливу на природне середовище господарської діяльності людини переважно пов'язаний з постійним (навіть в обсягах припустимих ГДК) витіканням аміаку, хлору, сірки та їхніх сумішей, що загрожує подальшим забрудненням НПС. Загальновідомо, що ризики зростають пропорційно збільшенню потужності устаткування з виробництва й переробки цих сполук, а потреби в них постійно зростають. При цьому навіть малі дози поступово накопичуються і можуть викликати різкий лавиноподібний ефект і стрибкоподібно змінити стан природи. Збитки для можуть бути викликані зменшенням обсягів збуту їхньої продукції внаслідок підвищених (порівняно з конкурентами) екологічних платежів споживачів, що робить неефективною експлуатацію такої техніки.

3. Ризики техногенних екологічних катастроф. До них можна віднести аварійні відмови ущільнень, які можуть призвести до аварій на АЕС, газоперекачувальних станціях, на хімічних і переробних підприємствах і тому подібне, що спричиняють забруднення НПС у великих масштабах. Виробники в такому разі можуть зазнати значних збитків і позбутися ринку, звичайно, якщо їхню провину буде доведено.

4. Еколого-нормативні ризики. Великі масштаби виробництва, особливо в нафтохімічній та видобувній промисловості, в енергетиці призво-

дять до жорсткіших екологічних норм і стандартів, оскільки без цього рівновага в навколишньому середовищі може бути невинуватено порушеною. А це потребує екологічно досконалішого устаткування й технологій, що, поряд з позитивними моментами для розробників та виробників — стимулюванням попиту на нову техніку і технології, — ускладнює діяльність підприємств, які їх використовують, змушуючи придбавати нове, дорожче устаткування, аби позбутися екологічних штрафів та платежів.

5. Соціально-екологічні ризики. Екологічно орієнтовані акції громадськості, які спрямовані на захист навколишнього середовища, екологічні партії й рухи впливають на товаровиробників з метою знизити їхній екодеструктивний вплив (справжній чи уявний). На сьогодні це впливова сила і на неї треба зважати. Подібно до впливу еколого-нормативного ризику вони, з одного боку, можуть стимулювати розроблення і впровадження нового, екологічно чистішого устаткування й технологій, а з іншого — перешкоджати інноваціям, які, на думку громадськості (не завжди виправдану), не відповідають екологічним вимогам.

6. Еколого-політичні ризики. Прийняття з політичних міркувань (наприклад, з метою приведення вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародним) нових екологічних державних і регіональних програм може різко змінити ринкову кон'юнктуру та створити труднощі або зробити неможливим вихід на ринок інновацій, які розроблялися для інших умов.

7. Еколого-демографічний ризик. Навіть невелике постійне витікання отруйних або шкідливих для здоров'я рідин і газів через ущільнення насосів та компресорів, враховуючи масштаби їх використання, може призвести до зростання захворюваності серед населення, погіршення здоров'я, скорочення тривалості життя тощо. Можливі компенсаційні платежі населенню можуть лягти як на споживачів, так і на розробників та виробників техніки.

8. Еколого-економічний ризик. Погіршення екологічної ситуації в країні може загострити економічну ситуацію внаслідок необхідності фінансування заходів, що Протидіють цьому. Наприклад, забруднення водного середовища потребує додаткових витрат на його очищення навіть при використанні в технічних цілях. У цілому ж це може призвести до загострення ресурсного забезпечення цілих галузей і навіть переорієнтації економіки на інші галузі.

Отже, екологічні ризики спроможні впливати на ефективність процесів їх розробки й просування на ринку та потребують належної оцінки

і врахування при обґрунтуванні відповідних інноваційних проектів. Зважаючи на реалії сьогодення, оцінка екологічного ризику таких проектів набуває особливої ваги. Як виробник інновацій, так і споживач повинні бути впевнені, що очікуваний прибуток від реалізації проекту не буде втрачений через необхідність компенсувати збитки, завдані навколишньому середовищі і пов'язані з цим наслідки несприятливого розвитку подій.

В економіці для оцінки ризику переважно використовують імовірнісний підхід. Але високий ступінь невизначеності й ризику інноваційних проектів потребує розробки заходів для його штучного зниження, що передбачає наявність точної оцінки не лише величини можливих збитків і ймовірності їх виникнення, а й ступеня впливу окремих факторів на загальний ризик проекту. Це справедливо і щодо оцінки екологічних ризиків.

Зважаючи на вищезгадане, пропонуємо такі теоретико-методологічні підходи до багатофакторної оцінки екологічного ризику:

- екологічний ризик розглядається як рівнодіюча комплексу окремих видів проекту;

- комплекс ризиків інноваційного розвитку поділяємо на сумісні (ті, в яких ймовірні несприятливі ситуації можуть реалізуватися одночасно) і несумісні (ті, в яких ймовірні несприятливі ситуації взаємно виключають одна одну);

- ризики розглядаються як рівнодіючі чинників ризику, які їх зумовлюють;

- чинники ризику розглядаються як свідчення, які з певною ймовірністю підтверджують чи заперечують наявність ситуації ризику;

- оцінка ступеня впливу окремих чинників ризику на розвиток ситуації ризику здійснюється за допомогою ймовірностей або коефіцієнтів упевненості;

- вартісна оцінка ризику розраховується як добуток інтегральної оцінки на величину можливих втрат у разі реалізації ситуації ризику – максимальних, середніх чи мінімальних – залежно від типу поведінки особи, що приймає рішення;

- сумісні ризики (вартісний вираз можливих втрат) об'єднують складанням, несумісні – розрахунком середньозваженого за ймовірностями чи коефіцієнтами упевненості, залежно від прийнятої системи оцінки;

- загальний ризик інноваційного розвитку – очікувану величину можливих втрат (загальний обсяг коштів, якими ризикує підприємство) – визначають як суму сумісних і несумісних ризиків.

Аналіз ризику пропонується вести за схемою: сутність ризику – можливі наслідки – чинники ризику. Оцінку дії окремих чинників ризику рекомендовано виконувати на основі досвіду роботи в аналогічних умовах або методом експертних оцінок.

Отже, ризик – прогнозована векторна величина збитку, що може виникати внаслідок ухвалення рішень в умовах невизначеності та реалізації загрози³³¹. Він є кількісною мірою безпеки, що дорівнює добутку ймовірностей реалізації даної загрози та величини можливого збитку від неї.

У природничих науках термін «ризик» частіше прирівнюють до терміну «загроза» (hazard). Це явище має важливе значення в теорії ризику, оскільки воно віддзеркалює взаємовідносини та протиріччя між суспільством, довкіллям і новітніми технологіями. Суспільство, техніка разом або кожне окремо можуть бути джерелом загрози природного, соціального чи природно-соціального генезису.

Екологічні ризики, як зазначає У. Бек, значною мірою є ризиками для здоров'я, хоча було б зовсім неправильно зводити їх лише до цього³³². У загальному екологічні ризики можна звести до таких двох типів: 1) ті, що впливають на стан довкілля (наприклад, техногенні катастрофи з наслідками забруднення довкілля); 2) ті, що впливають на життя людей (природні лиха та катастрофи з їх соціальними наслідками для людей), або, іншими словами, ті, що проявляються у непоправній шкоді для життя рослин, тварин і людей.

Слід зазначити, що ризики першого типу безпосередньо або опосередковано впливають на життя рослин, тварин і людей, і, таким чином, входять до тих ризиків, що впливають на стан довкілля. Більш того, часто екологічні ризики, на відміну від виробничих чи професійних, неможливо локалізувати чи звести до певних груп населення. Для них, зазвичай, характерна тенденція до глобалізації.

У літературі зустрічаються різні визначення екологічного ризику. Найчастіше ці визначення зводяться до:

1) виникнення несприятливого для людини ефекту, який визначається як ймовірність виникнення цього ефекту за даних умов;

³³¹ Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А.Б. Качинський. – К., 2003. – 472 с.

³³² Дурдинець В.В. Соціальні ризики та соціальна безпека в умовах природних і техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф. Кол. моног. / В.В. Дурдинець, Ю.І. Насенко, Ю.О. Привалов. – К.:Стилос. – 2001. – 497 с.

2) оцінюваної ймовірності несприятливого результату для здоров'я чи життєдіяльності індивідуума, групи осіб, популяції під впливом того чи іншого чинника навколишнього середовища;

3) очікуваної частоти небажаних ефектів, що виникають від заданого впливу забруднювача;

4) ймовірності пошкодження, захворювання чи смерті за певних обставин; при цьому кількісно ризик виражається величинами від нуля, що відображає впевненість у тому, що пошкодження не буде нанесене, до одиниці, яка відображає впевненість у тому, що пошкодження буде нанесене;

5) ймовірності несприятливих для життєдіяльності суспільства, в тому числі і для здоров'я населення, наслідків будь-яких (спеціальних, постійних і катастрофічних) антропогенних або техногенних змін природних об'єктів і факторів.

Найкоротше з цих визначень – «можливість небезпеки, шкоди, втрати тощо»³³³. Головною проблемою наукового визначення поняття «ризик» є його комплексний характер, що вимагає залучення широкого кола вчених – представників багатьох напрямків науки. Саме тут вимагається застосування методів системного аналізу, врахування всіх факторів, що сприяють виникненню критичних ситуацій, і аналізу всіх наслідків, до яких вони можуть призвести.

Екологічний ризик часто розглядають у двох аспектах – потенційний ризик і реальний ризик. Потенційний екологічний ризик – це явище небезпеки порушення стосунків живих організмів з навколишнім середовищем внаслідок дії природних чи антропогенних чинників. Реальний екологічний ризик утворюється потенційним з урахуванням ймовірної частоти його реалізації. За характером прояву екологічний ризик може бути раптовим (техногенна аварія, землетрус тощо) і повільним (зсув, підтоплення, ерозія тощо).

Техногенний ризик відбувається внаслідок впливу на природне середовище господарської діяльності людини. Переважно пов'язаний з постійним (навіть в обсягах припустимих ГДК) витіканням аміаку, хлору, сірки та їхніх сумішей, що загрожує подальшим забрудненням навколишнього природного середовища. Загальновідомо, що ризики зростають пропорційно збільшенню потужності устаткування з виробництва й переробки цих сполук, а потреби в них постійно зростають. При цьому навіть малі дози поступово накопичуються і можуть

³³³ Андрейцев В.А. Екологія і закон: Екологічне законодавство країни. Книга 1 / В.А. Андрейцев. – К.: Юрінком Інтер. – 1997. – С. 41

викликати різкий лавиноподібний ефект і стрибкоподібно змінити стан природи. Збитки для інноватора можуть бути викликані зменшенням обсягів збуту їхньої продукції внаслідок підвищених (порівняно з конкурентами) екологічних платежів споживачів, що робить неефективною експлуатацію такої техніки.

Ризики техногенних екологічних катастроф, до яких відносяться аварійні відмови ущільнень, які можуть призвести до аварій на АЕС, газоперекачувальних станціях, на хімічних і переробних підприємствах і тому подібне, що спричиняють забруднення природного середовища у великих масштабах. Виробники в такому разі можуть зазнати значних збитків і позбутися ринку, звичайно, якщо їхню провину буде доведено.

З метою оцінки ризику, що використовується для розв'язання прикладних задач у науці й техніці, використовують два показники: імовірність (частота) виникнення події, що призводить до небажаних наслідків та масштаб наслідків для заданої події.

Для застосування експертних технологій оцінки ризику в соціальних системах «на підставі визначення соціальних критеріїв і показників експертизи екстремальних ситуацій здійснюються дослідження, які дають змогу оцінити й прогнозувати, як під впливом соціальних, правових, економічних і політичних змін у житті суспільства відбувається ймовірне зростання і соціальних проблем, а також оцінювати привабливість інвестиційного клімату, виявляти потенційні напрями розвитку соціальної й економічної політики, розробити відповідні позитивні рішення, оцінити ризик соціальних трансформацій». Свого часу Ю.І. Саєнко запропонував два підходи до розрахунку індексів та кількісної оцінки соціального ризику, використавши при цьому показники рівня важливості життєво важливого фактору, суб'єктивної ймовірності втрати життєво важливого чинника за соціологічною оцінкою респондентів чи експертів і місткості компенсації за оцінкою останніх, тобто підходи до ситуацій (подій), що вже сталися.

Визначити соціальний ризик (R_i), який характеризує масштаб катастрофічності небезпеки пропонуємо як залежність частоти виникнення надзвичайних ситуацій та подій від ураження людей^{334, 335} [18,19]:

³³⁴ Сосюра С.Г. Економічна безпека і проблеми господарсько-політичної трансформації соціально-економічних систем / С.Г. Сосюра // Екологічна безпека: запорука соціально-економічного розвитку регіонів України: матеріали Міжнар. наук. конф., 15-16 трав. 2009 р., Полтава, 2009. – С. 365 – 368

³³⁵ Сосюра С.Г. Соціально-економічні фактори ефективного попередження надзвичайних екологічних ситуацій / Світлана Сосюра // Екологія – 2009 : [зб. наук. ст.] – Вінниця: ФОП Данилюк, 2009. – С. 594 – 598

$$R_i = \frac{P_i + Z_i}{N_i}$$

де P_i – кількість постраждалих протягом відповідного року осіб;
 Z_i – кількість загиблих протягом відповідного року осіб;

N_i – кількість надзвичайних ситуацій та подій, що сталися протягом відповідного періоду;

$i = (i1, i2, i3 \dots in)$ – роки ($i1 = 1999$ рік, ... $i10 = 2014$ рік).

Зробивши відповідні підрахунки, з'ясовано, що соціальний ризик залежить не від чисельності виникнення надзвичайних ситуацій та подій, а від кількості загиблих і постраждалих від них. Так, із зростанням чисельності надзвичайних ситуацій та подій кількість загиблих і постраждалих порівняно з попереднім періодом зменшилася на 27,5 % і майже збігається з середньобагаторічним значенням. Джерелом інформації є переписи населення, вибіркові спостереження, моніторинги окремих соціальних груп (фермерів, підприємців, кооператорів, осіб, що мають статус постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи тощо). Важливим завданням є вивчення характеру його розміщення на території, а також інтенсивності розміщення з погляду концентрації населення в кожному регіоні.

При цьому необхідно враховувати, що вікова структура населення України, за даними Інституту економіки НАН України, свідчить про регресивний тип відтворення поколінь: у ній нараховується понад 14.3 млн. пенсіонерів, з них за віком – понад 10,3, за інвалідністю – більше як 2,0 мільйона. У розрахунку на 1000 жителів припадає понад 300 пенсіонерів. При цьому відбувається постійне скорочення економічно ефективної частини населення: частка людей у віці 15 – 24 років – 15%, а 25 – 59 років – 46,7 %. Зменшення кількості економічно активного населення призведе до ще більшого зростання рівня навантаження на людей працездатного віку. За шкалою ООН, старим населення вважається тоді, коли частка людей у віці понад 65 років – перевищує 7 %. В Україні вона загалом досягнула 15,9 %, а серед сільських жителів – 19,8 %.

В. Роїк під поняттям соціальний ризик розуміє вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати заробітку та втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним)³³⁶. Таке визначення

³³⁶ Роик В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: Автореф. дис.... докт. экон. наук. — М., 1994. — С. 21

соціального ризику заслуговує на увагу, однак не є зовсім вірним при характеристиці соціального ризику як інституту права соціального забезпечення. Обґрунтовуючи поняття соціального ризику саме так, автор обмежує коло потенційних суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин («тільки працівники»); а також звужує перелік підстав, що породжують право на матеріальне соціальне забезпечення («втрата зарплати внаслідок втрати працездатності»). Очевидним є той факт, що за сучасних умов поряд із соціально-економічними причинами зберігаються не менш важливі підстави здійснення державою функції соціального забезпечення: фізіологічні (наприклад, потреба соціального забезпечення дитини-інваліда) та демографічні (соціальне забезпечення сімей з дітьми). Доречно зауважити, що такий соціальний ризик як безробіття також не охоплюється запропонованою вченим дефініцією.

Існуючі еколого-економічні ризики вимагають впровадження природоохоронних заходів, пов'язаних з попередженням забруднення навколишнього природного середовища. Тому актуальними залишаються питання щодо способів зменшення та попередження еколого-екологічного ризику. Основними шляхами здійснення таких превентивних заходів для підприємств є:

- на макрорівні:
  - збалансований еколого-економічний розвиток підприємства;
  - екологізація виробництва;
  - зміна політики використання природних ресурсів хімічними підприємствами в напрямку їх раціоналізації та рециркулювання;
  - розвиток високотехнологічних виробництв;
  - відповідність техніко-економічних показників виробничо-господарської діяльності хімічних підприємств та їх продукції європейським нормам (міжнародним стандартам ISO 14000 (стандарти охорони навколишнього середовища); європейському регламенту REACH);
  - проведення регулярних еколого-економічних заходів на підприємстві щодо запобігання причинам виникнення катастроф аж до відмови від продукції небезпечних виробництв, закриття аварійних об'єктів і т. ін. та запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у випадку, коли неможливо відвернути причини катастроф;
  - реалізація проектів освоєння природних ресурсів за участю іноземних інвесторів із застосуванням природоохоронних та енергозберігаючих технологій;

- на макрорівні:
  - удосконалення екологічного законодавства України, зокрема в частині оподаткування за використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища та екологічних штрафів відповідно до міжнародних стандартів та нормативів;
  - запровадження екологічного страхування;
  - удосконалення економічного та фінансового механізмів реалізації національної еколого-економічної політики сталого розвитку;
  - розширення екологічної освіти тощо.

Однією з важливих наукових проблем є встановлення «прийнятного ризику», який змінюється в часі. Прийнятний ризик поєднує технічні, економічні, соціальні й політичні аспекти і є певним компромісом між рівнем безпеки й можливостями її досягнення. Розмір прийнятного ризику можна визначити, використовуючи витратний механізм, який дозволяє розподілити витрати суспільства на досягнення заданого рівня безпеки між природною, техногенною та соціальною сферами. Необхідно підтримувати відповідне співвідношення витрат у вказаних сферах, оскільки порушення балансу на користь однієї з них може спричинити різке збільшення ризику і його рівень вийде за межі прийнятних значень.

Для того, щоб визначити серйозність небезпеки, існують різні критерії. Категорії серйозності небезпеки, встановлюють кількісне значення відносної серйозності ймовірних наслідків небезпечних умов. Використання категорій серйозності небезпеки дуже корисно для визначення відносної важливості використання профілактичних заходів для забезпечення безпеки життєдіяльності, коли вона застосовується для певних умов чи пошкоджень системи.

Аналіз загальних засад організаційно-економічного управління екологізацією економіки виявив потребу у визначенні методів управління екологічними ризиками залежно від можливих збитків та ймовірності чи упевненості їх настання. Система управління екологічними ризиками є багаторівневою й багатофакторною та базується на результатах аналізу й оцінки рівня ризику.

Основним питанням теорії і практики безпеки життєдіяльності є питання підвищення рівня безпеки. Порядок пріоритетів при розробці будь-якого проекту потребує, щоб вже на перших стадіях розробки продукту або системи у відповідний проект, наскільки це можливо, були включені елементи, що виключають небезпеку. На жаль, це не за-

вжди можливо. Якщо виявлену небезпеку неможливо виключити повністю, необхідно знизити ймовірність ризику до припустимого рівня шляхом вибору відповідного рішення. Досягти цієї мети, як правило, в будь-якій системі чи ситуації можна кількома шляхами. Такими шляхами, наприклад, є:

- повна або часткова відмова від робіт, операцій та систем, які мають високий ступінь небезпеки;
- заміна небезпечних операцій іншими — менш небезпечними;
- удосконалення технічних систем та об'єктів;
- розробка та використання спеціальних засобів захисту;
- заходи організаційно-управлінського характеру, в тому числі контроль за рівнем безпеки, навчання людей з питань безпеки, стимулювання безпечної роботи та поведінки.

Кожен із зазначених напрямів має свої переваги і недоліки, і тому часто заздалегідь важко сказати, який з них кращий. Як правило, для підвищення рівня безпеки завжди використовується комплекс цих заходів та засобів. Для того, щоб надати перевагу конкретним заходам та засобам або певному їх комплексу, порівнюють витрати на ці заходи та засоби і рівень зменшення шкоди, який очікується в результаті їх запровадження.

Таким чином, виконано класифікацію різних видів ризиків за природою їх виникнення й ознаками вияву. Методологія аналізу ризиків дозволяє побудувати «шкалу», за допомогою якої, можна проводити оцінки та порівняння впливу на навколишнє середовище та здоров'я людини несприятливих факторів. Методологія оцінки та порівняння ризиків в даний час не просто інструмент наукових вишукувань, але й офіційно визнаний державою метод аналізу. В галузі практичного аналізу ризиків та їх застосування тільки починаються.

3.7. Методичні засади діагностики забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій³³⁷

Актуальність. На сучасному етапі, виникає необхідність у діагностиці ефективності забезпечення стійкого розвитку міста, адже результати такого процесу є підставою для формулювання висновків щодо вирішення проблем, які існують у сфері раціонального використання ресурсів, їхнього відтворення, досягнення прийняттого рівня соціо-еколого-економічної безпеки, що в свою чергу вимагає не лише прийняття відповідних рішень, але й вибору конкретних методів та інструментів механізму забезпечення стійкого розвитку міста.

Правильно сформована та добре налагоджена система аналізу показників забезпечення стійкого розвитку, яка дозволяє найбільш точно оцінити економічний, екологічний та соціальний ефект досліджуваних процесів, забезпечити стійкий розвиток міста та агломерацій, а отже, стане відправним моментом для зміни деструктивних тенденцій використання і відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів на конструктивні. У цьому ракурсі постають такі питання, як вибір мети, завдань та методів діагностики забезпечення стійкого розвитку міста, правильна інтерпретація отриманих результатів з метою вибору конкретних важелів для забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації.

Досліджуючи праці вчених, як-от : З. В. Герасимчук, Т. П. Галушкіної, Л. М. Грановської, Б. М. Данилишина, І. С. Кондіус, Л. Г. Мельника, І.В. Недіна, В. Г. Поліщука, Л. Г. Руденка, С. В. Хлобистова, на предмет оцінювання забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації нами виявлено, що існують методичні доробки в руслі оцінки стійкого розвитку регіону, стимулювання стійкого розвитку регіону, прогнозування стійкого розвитку регіону. Варто також зазначи-

³³⁷ Автори Герасимчук Зоряна Вікторівна, Аверкіна Марина Федорівна

ти, що З. В. Герасимчук, О. В. Середю розроблено методику оцінки стратегічного управління стійким розвитком міст, А. Ю. Бережною, Ю. М. Поповою розроблено методику оцінювання рівня стійкого розвитку міста. Разом з тим, на сучасному етапі розвитку наукової думки, відчувається недостатність методичного інструментарію здійснення діагностики забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації.

Оскільки сьогодні вченими не розроблена єдина методика оцінки забезпечення стійкого розвитку міста, на основі узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, враховуючи особливості процесів раціонального використання, відтворення соціо-еколого-економічної безпеки, забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки та логістизації міста, сформуємо власну методику оцінки ефективності забезпечення стійкого розвитку міста.

Наукова новизна. Наукова новизна запропонованої методики полягає у тому, що діагностика забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій ґрунтується на визначенні показників ентропії ресурсної ефективності та ентропії управлінської ефективності. Специфіка оцінювання стійкого розвитку агломерацій відповідно до означеної методики, визначається тим, що ми пропонуємо оцінювати забезпечення стійкого розвитку агломерацій із урахуванням ентропії динаміки зміни показників кожного міста, яке входить в агломерацію та складової агломеративності, яка передбачає оцінку коефіцієнта агломеративності, індикатора агломеративності та логістизацію агломерації.

Основна частина. Оскільки міста та агломерації являються відкритими, динамічними системами, то для них характерний хаотичний розвиток, як для будь-яких відкритих, динамічних систем. Щоб розвиток відкритої, динамічної системи був структурованим, або щоб відкрита, динамічна система розвивалась стійко, необхідно створити систему запобігання наростання хаосу в системі. Для побудови моделі стійкого розвитку міста та агломерації використаємо ентропію як функцію стану, що найкраще описує поведінку відкритих динамічних систем. Оскільки ентропія – функція, то для її дослідження необхідно визначитись з параметрами. В нашому випадку, ми пропонуємо визначати ентропію ресурсної ефективності, яка ґрунтується на показниках раціонального використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів та ентропію управлінської ефективності, яка ґрунтується на показниках стану соціо-еколого-економічної безпеки та логістизації розвитку міст і агломерацій. У зв'язку із цим, з нашої позиції, оцін-

ку забезпечення стійкого розвитку міста та агломерацій слід проводити за визначеним алгоритмом, який складається із взаємоузгоджених дій, що систематизовані за етапами, що представлено на рис. 1.

На першому, підготовчому етапі здійснюється формулювання мети, завдань, об'єкта, предмета та методів аналітичного дослідження ефективності забезпечення стійкого розвитку міста. Метою аналітичного дослідження є аналіз та оцінка стійкого розвитку міста та агломерацій. Об'єктом дослідження є стійкий розвиток міста та агломерацій. Предметом є оцінка ефективності забезпечення стійкого розвитку міста та агломерацій.

Основними завданнями, які постають перед нами у цій методиці є наступні:

- формування сукупності індикаторів (стимуляторів та дестимуляторів), які визначають використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів, стан соціо-еколого-економічної безпеки та логістизації розвитку міст;
- оцінка використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів міст та агломерацій;
- визначення стану соціо-еколого-економічної безпеки міст та агломерацій;
- оцінка стійкого розвитку міст та агломерацій на основі визначених ентропій ресурсної ефективності та управлінської ефективності;
- оцінка агломеративної складової;
- оцінка логістизації розвитку міст та агломерацій України;
- оцінка рівня забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій.

На нашу думку, для оцінки забезпечення стійкого розвитку міста будемо використовувати наступні методи:

1. Метод стандартизації – передбачає приведення показників, які характеризують рівень раціонального використання, відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів, стан соціо-еколого-економічної безпеки та логістизації розвитку міста;

2. Метод продукування максимуму ентропій для оцінки стійкого розвитку міста. Використання цього методу детерміновано тим, що раціональне використання, відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів, соціо-еколого-економічна безпека визначається показниками стану. Тому постає завдання визначення ентропії цих показників. У зв'язку із цим, ми будемо розглядати показник стану як реалізацію деякої випадкової величини, яка представлена у вигляді часового ряду даних.

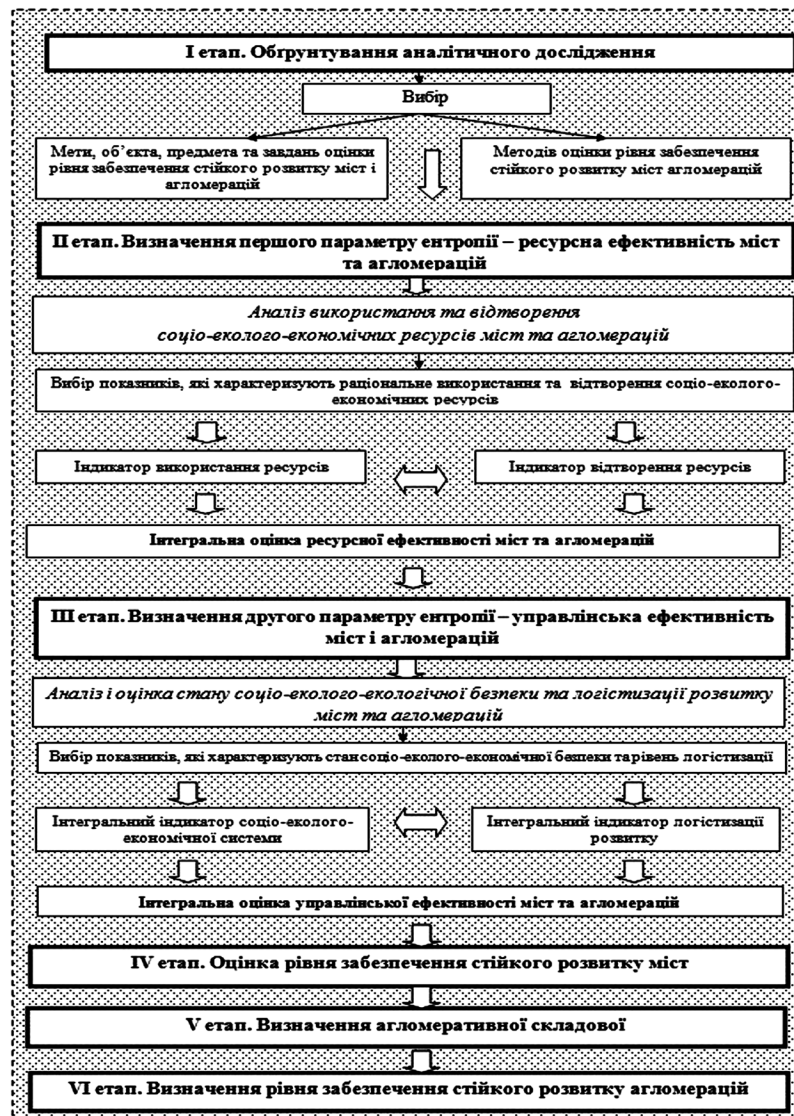

Рис. 1. Алгоритм діагностики рівня забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій (авторська розробка)

Знаючи закон розподілу випадкової величини (густину ймовірності $p(x)$) можна визначити її інформаційну ентропію за наступною залежністю³³⁸

$$S = - \int_{-\infty}^{\infty} p(x) \log_2 p(x) dx \quad (1)$$

Разом з тим на практиці не завжди є достатня кількість інформації стосовно якогось певного показника. Тому ентропію доводиться визначати на основі малих вибірок дискретних даних, які не завжди є достатніми для точного визначення закону розподілу випадкової величини. У цьому випадку пропонується відома процедура обчислення ентропії на основі дискретних даних.

Розподілимо весь діапазон спостережних значень величини x на інтервали і підрахуємо кількість значень m_i , які відповідають i -му інтервалу. Знайдемо частоту появи випадкової величини в кожному інтервалі

$$p_i = \frac{m_i}{n}, \quad (2)$$

де n – загальна кількість спостережень (кількість елементів вибірки).

Тоді ентропію дискретної випадкової величини можемо визначити за залежністю:

$$S = - \sum_{i=1}^n p_i \log_2 p_i, \quad (3)$$

де S – інформаційна ентропія, що є невід'ємною величиною;

p_i – частота значень m_i , які відповідає i -му інтервалу.

У результаті цього, ми отримаємо значення (в бітах) ентропії показника, представленого часовим рядом даних.

Максимально можлива ентропія, тобто максимально можливе значення, яке виникає у випадку рівномірних випадкових величин обчислюється за залежністю

$$S_{\max} = - \sum_{i=1}^n \frac{1}{n} \log_2 \frac{1}{n} = - \log_2 \frac{1}{n} = \log_2 n. \quad (4)$$

³³⁸ Thomas M. Cover, Joy A. Thomas. Elements of Information Theory New York: Wiley, 1991.

Для переходу до безрозмірного виду, означимо нормовану ентропію, як відношення ентропії деякого показника до її максимально можливого значення:

$$H = \frac{S}{S_{\max}}, \quad (5)$$

де H – нормована ентропія, яка змінюється від 0 до 1.

На основі інформаційної ентропії кожного окремого показника ми формуємо індикатори використання соціальних, екологічних, економічних ресурсів; відтворення соціальних, економічних, екологічних ресурсів; соціальної, економічної та екологічної безпеки, оптимальності, інтенсивності, навантаження та екологічності, які будуть визначатися за формулою:

$$I = \frac{\sum_{i=1}^n a_i H_i}{\sum |a_i|}, \quad (6)$$

де a_i – ваговий коефіцієнт, який може приймати значення -1, або +1 в залежності дестимулюючого, або стимулюючого впливу на формування індикатора (I).

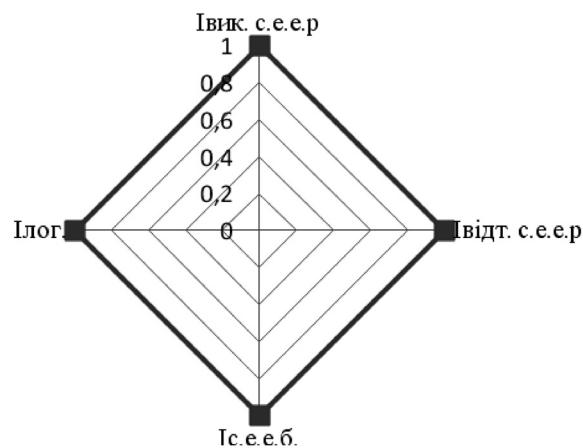

Рис. 2. «Зірка орієнтирів»

Графічною інтерпретацією ентропії є «зірка орієнтирів» Х. Боссея. Її ми використаємо для наочного зображення отриманих результатів і їх оцінки щодо забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій в нашому конкретному випадку.

Оскільки стійкість відкритої, динамічної системи залежить від коливань параметрів цієї системи, оцінюємо коливання параметрів за допомогою ентропії (функції стану).

Практично, на кожному промені «зірки орієнтирів» відкладається значення зміни показника за досліджуваний період. Для зручності порівняння використовуються безрозмірні одиниці виміру, тобто відмічається зміна значення показника в динаміці. Максимально можлива зміна показника за досліджуваний період відповідає одиничному значенню на «зірці орієнтирів», а діапазон зміни коливається від 0 до 1.

Площа фігури, яка отримується при з'єднанні точок Івик.с.е.е.р, Івідт.с.е.е.р., Іс.е.е.б, Ілог, означає якісний стан міста в межах агломерації. Збільшення або зменшення площі фігури за досліджуваний період свідчить про збільшення або зменшення рівня забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації.

Якщо за досліджуваний період зміна показників по всім базовим орієнтирам була максимальною, то і площа фігури на «зірці орієнтирів» максимальна. У цьому випадку фігура представляє собою правильний многокутник (квадрат). Якщо значення параметрів максимально наближаються до 1, то це означає, що місто та агломерація максимально наближається до стану стійкого розвитку.

Якщо за досліджуваний період зміна показників підсистеми за усіма базовими орієнтирами була мінімальною, то і площа фігури на «зірці орієнтирів» мінімальна – фігура стискається до центральної точки «0».

У всіх інших випадках при з'єднанні точок Івик.с.е.е.р, Івідт.с.е.е.р., Іс.е.е.б, Ілог, утворюється неправильний многокутник різної форми і площі, що свідчить про недосягнення містом або агломерацією саме стійкого розвитку. Таким чином, порівнюючи між собою «зірки», отримані в результаті оцінювання параметрів впливу на забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій, ми робимо висновки про зміни параметрів, які впливають на забезпечення стійкості міста (агломерації).

3. Метод інтегральних показників. Формування інтегральних показників базується на тому, що ми розглядаємо нормований

простір індикаторів. Кожен з окремих індикаторів формує деякий вектор, що визначає конкретну точку цього простору. Евклідову норму цього вектора (довжину) можна вважати інтегральним індикатором. У зв'язку із цим, на основі індикаторів використання соціальних, екологічних економічних ресурсів, відтворення соціальних, екологічних, економічних ресурсів, соціальної, економічної, екологічної безпеки, оптимальності, інтенсивності, навантаження та екологічності формуємо інтегральні показники використання соціо-еколого-економічних ресурсів, інтегральний показник відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів, інтегральний показник соціо-еколого-економічної безпеки та інтегральний показник логістизації.

4. Графічний метод сприятиме наочній візуалізації даних за допомогою графічних символів, рисунків, які умовно виражають числові показники стійкого розвитку та його забезпечення;

5. Метод порівняння сприятиме визначенню того загально, що притаманне декільком об'єктам аналітичного дослідження, а виявлення загального, яке повторюється в соціальних, екологічних та економічних явищах є кроком на шляху до пізнання закономірностей забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій.

Використання означених методів дозволить отримати необхідну інформацію, яка відповідатиме потребам раціонального використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів в місті, досягнення прийнятного рівня соціо-еколого-економічної безпеки та підвищення рівня логістизації. Також ці методи сприятимуть підтвердженню істинності щодо ефективності забезпечення стійкого розвитку міста.

На другому етапі, здійснюється визначення першого параметру ентропії міста та агломерації – ресурсна ефективність міст та агломерацій. Цей параметр залежить від рівнів використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів в місті та агломерації, що слугуватиме діагностиці забезпечення їх стійкого розвитку. Для оцінки рівня стійкого розвитку будуть використовуватись 3 групові показники використання ресурсів: індикатор використання соціальних ресурсів, індикатор використання екологічних ресурсів, індикатор використання економічних ресурсів та 3 групові показники відтворення ресурсів: індикатор відтворення соціальних ресурсів, індикатор відтворення екологічних ресурсів, індикатор відтворення економічних ресурсів.

Інтегральний показник використання соціо-еколого-економічних ресурсів пропонуємо обчислювати за наступною формулою (евклідова норма вектора у просторі показників використання ресурсів):

$$I_{\text{вик.с.е.р.}} = \sqrt{(I_{\text{вик.с.р.}})^2 + (I_{\text{вик.екол.р.}})^2 + (I_{\text{вик.екоп.р.}})^2}, \quad (7)$$

де $I_{\text{вик.с.р.}}$ – індикатор використання соціальних ресурсів;

$I_{\text{вик.екол.р.}}$ – індикатор використання екологічних ресурсів;

$I_{\text{вик.екоп.р.}}$ – індикатор використання економічних ресурсів.

Інтегральний показник відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів визначатиметься за формулою (норма вектора у просторі показників відтворення):

$$I_{\text{відт.с.е.р.}} = \sqrt{(I_{\text{відт.с.р.}})^2 + (I_{\text{відт.екол.р.}})^2 + (I_{\text{відт.екоп.р.}})^2}, \quad (8)$$

де $I_{\text{відт.с.р.}}$ – індикатор відтворення соціальних ресурсів;

$I_{\text{відт.екол.р.}}$ – індикатор відтворення екологічних ресурсів;

$I_{\text{відт.екоп.р.}}$ – індикатор відтворення економічних ресурсів.

На основі визначених інтегральних індикаторів використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів пропонується визначити ентропію ресурсної ефективності міста як відношення інтегральних показників відтворення та використання соціо-еколого-економічних ресурсів:

$$I_{\text{р.е.}} = \frac{I_{\text{відт.с.е.р.}}}{I_{\text{вик.с.е.р.}}}, \quad (9)$$

де $I_{\text{відт.с.е.р.}}$ – інтегральний індикатор відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів;

$I_{\text{вик.с.е.р.}}$ – інтегральний індикатор використання соціо-еколого-економічних ресурсів.

За умови коли значення інтегрального показника становитиме 1 та більше 1, можна констатувати, що в місті забезпечується рівновага між використанням та відтворенням соціо-еколого-економічних ресурсів.

На третьому етапі проводиться визначення другого параметру ентропії агломерації – управлінська ефективність в містах та агломераціях. Для цього необхідно здійснити аналіз та оцінку стану соціо-еколого-економічної безпеки та рівня логістизації міст та агломерацій.

Інтегральний індикатор соціо-еколого-економічної безпеки міста пропонуємо визначати за наступною формулою (норма вектора у просторі показників безпеки):

$$I_{с.е.е.б.} = \sqrt{(I_{соц.б.})^2 + (I_{екол.б.})^2 + (I_{екон.б.})^2}, \quad (10)$$

де, $I_{соц.б.}$ – індикатор соціальної безпеки;

$I_{екол.б.}$ – індикатор екологічної безпеки;

$I_{екон.б.}$ – індикатор економічної безпеки.

Для з'ясування проміжних станів соціо-еколого-економічної безпеки скористаємося формулою так званого «золотого поділу», сутність якого полягає у пропорційному відношенні, близькому до 0,618:0,382³³⁹.

Отже, стан соціо-еколого-економічної безпеки міста на проміжку від 0 до 1 буде відображено так:

– проміжок від 0 до 0,382 – стан соціо-еколого-економічної небезпеки;

– проміжок від 0,383 до 0,618 – стан соціо-еколого-економічної загрози;

– проміжок від 0,619 до 0,854 – стан соціо-еколого-економічного ризику;

– проміжок від 0,855 до 1 – стан соціо-еколого-економічної безпеки.

Інтегральний індикатор логістизації розвитку міста пропонуємо визначати за наступною формулою:

$$I_{лог..} = \sqrt{(I_{опт.})^2 + (I_{інт.})^2 + (I_{н.})^2 + (I_{ек.})^2}, \quad (11)$$

де $I_{опт.}$ – індикатор оптимальності;

$I_{інт.}$ – індикатор інтенсивності;

$I_{н.}$ – індикатор навантаження;

$I_{ек.}$ – індикатор екологічності.

На основі визначення інтегрального індикатора соціо-еколого-економічної безпеки міста та інтегрального індикатора логістизації пропонуємо оцінити ентропію управлінської ефективності за формулою:

$$I_{уп.еф.} = \sqrt{(I_{с.е.е.б.})^2 + (I_{лог.})^2}, \quad (12)$$

де $I_{с.е.е.б.}$ – інтегральний індикатор соціо-еколого-економічної безпеки;

$I_{лог.}$ – інтегральний індикатор логістизації розвитку міста.

За умови, коли значення ентропії становитиме 1, можна стверджувати про ефективне управління ресурсами міста.

³³⁹ Математическая энциклопедия / Виноградов И. М. – Т. 2 : Д – КОО / Гл. ред. И. М. Виноградов. – М. : «Советская энциклопедия», 1979. – С. 467., с. 466

На основі визначення ентропії ресурсної ефективності та ентропії управлінської ефективності пропонуємо визначити рівень забезпечення стійкого розвитку міста за формулою:

$$I_{с.р.} = 0,5 * I_{р.е.} + 0,5 * I_{уп.еф.}, \quad (13)$$

де $I_{р.е.}$ – інтегральний індикатор ресурсної ефективності;

$I_{уп.еф.}$ – інтегральний індикатор управлінської ефективності.

Значення індикатора забезпечення стійкого розвитку міста може коливатися від 0 до 1 і більше 1. За умови, коли значення індикатора буде в межах 1, або більше 1, ми можемо говорити про забезпечення стійкого розвитку в місті.

Інтегральний індикатор логістизації агломерації ($I_{л.а.}$) ми пропонуємо визначати за формулою

$$I_{л.а.} = 0,25 * I_б + 0,25 * I_д + 0,25 * I_о + 0,25 * I_п, \quad (14)$$

де $I_б$ – індикатор безпеки;

$I_д$ – індикатор доступності;

$I_о$ – індикатор оптимізації

$I_п$ – індикатор поточковості.

Наступним етапом є визначення агломеративної складової, за допомогою якої можна визначити доцільність віднесення міста до складу агломерації.

Найбільш поширеним методом виділення агломерацій є метод ізохрон доступності до центру агломерації. Зазвичай будують ізохрони 0,5, 1, 1,5, 2 год. доступності. Відповідно виділяють різні пояси доступності від ядра агломерації. Вважається, що до складу агломерації можуть відноситися поселення в межах півторагодинної доступності до ядра агломерації, або двогодинної з врахуванням витрат часу на кінцевих і проміжних зупинках. Причому вважається, що швидкість транспорту така: 35 км – на дорогах міждержавного значення, 30 – загальнодержавного, 25 – обласного, 20 – місцевого значення. Однак науковці однозначно погоджуються, що ізохрони доступності відображають швидше ймовірність зв'язків між поселеннями, а не реальні зв'язки³⁴⁰.

³⁴⁰ Костюк І., Лозинський Р. Методичні питання суспільно-географічного дослідження міських агломерацій/ Науковий вісник Чернівецького університету. В.587-588. – С.146-151. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://collectedpapers.com.ua/collected_papers/587_588/kostyuk-i-lozinskij-r-metodichni-pitan

Варто відмітити, що оцінку агломеративної складової запропонував оцінювати Г. М. Лаппо³⁴¹ за формулою:

$$Ka = \frac{N}{S * l}, \quad (15)$$

Ka – коефіцієнт агломеративності;

N – кількість міських поселень в агломерації;

S – площа території агломерації

l – найкоротша відстань між міськими поселеннями агломерації.

Означений показник передбачає оцінку рівня розвиненості агломерації. Тобто, в цій формулі врахована така логістична складова як найкоротша відстань, що є досить важливим для переміщення ресурсів між містами. Також на думку Г. М. Лаппо найголовнішим критерієм віднесення міста до складу агломерації є щільність населення в 1000 осіб на 1 км. кв.

Разом з тим варто зазначити, що означена формула не позбавлена дискусійних моментів. У цій формулі не враховується відстань кожного міста, до центра, а це і показує оптимальність створення такої агломерації, що власне впливає на забезпечення стійкого розвитку агломерації за рахунок зекономленого такого ресурсу як час. Також варто враховувати той факт, що агломерація може утворюватись за рахунок сировинних центрів, а також на ґрунті сфери обслуговування, тобто за рахунок формування горизонтальних та вертикальних зв'язків. Власне це також показує коефіцієнт агломеративності, який ми пропонуємо визначити за формулою:

$$Ka = \frac{Sa * l_{min}}{\sum_{s=1}^n Sm * l}, \quad (16)$$

де S_a – площа агломерації;

l_{min} – найкоротша відстань до центра агломерації;

S_m – площа міста в агломерації

l – відстань міста до центра агломерації.

³⁴¹ Лаппо Г. Агломерации России в XXI веке / Г. Лаппо, П. Полян, Т. Селиванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.frrio.ru/uploads_files/Lappo.pdf.

Чим вище значення цього показника, тим більший рівень агломеративності, а отже, це є ознакою доцільності виокремлення цієї агломерації.

Оскільки агломерація з'являється там де є певний центр у вигляді ринку праці, попит на якому не може бути задоволений за рахунок мешканців адміністративно територіальної одиниці (територіальної громади міста), ми пропонуємо авторську формулу розрахунку індикатора агломеративності:

$$Ia = \frac{Ч_{м.с.}}{Ч_{ц.а.}}, \quad (17)$$

де Ia – індикатор агломеративності;

$Ч_{м.с.}$ – кількість населення задіяного в маятниковій міграції з міст супутників;

$Ч_{ц.а.}$ – кількість працівників (працевдатне населення) в центрі агломерації.

Чим вищий рівень значення цього показника, тим вищий рівень агломеративності.

Заключний етап полягає у визначення рівня забезпечення стійкого розвитку агломерацій. Визначення рівня забезпечення стійкого розвитку агломерацій буде визначатися за залежністю

$$Icra = (1 + Ka) * (1 + Ia) * (1 + Iл.а.) * H_{агломерації}, \quad (18)$$

де Ka – коефіцієнт агломеративності;

Ia – індекс агломеративності;

$Iл.а.$ – інтегральний індикатор логістизації агломерації;

$H_{агломерації}$ – показник який характеризує сукупний вклад кожного міста в забезпечення стійкого розвитку агломерації. Означений показник визначається за залежністю:

$$H_{агломерації} = \frac{\sum_{i=1}^n a_i H_i}{\sum a_i}, \quad (19)$$

де a_i – ваговий коефіцієнт, який прийматиме значення від 0 до 1, що є відсотковим вкладом у формуванні стійкого розвитку досліджуваної агломерації кожного міста.

Для визначення діапазонів, які характеризують рівень забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій застосуємо пропорції «золотого поділу», а саме:

- проміжок від 0 до 0,382 – відповідає низькому рівню забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації;
- проміжок від 0,383 – 0,618 – середньому рівню забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації;
- проміжок від 0,619 – 1 – високому рівню забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації.

За умови, коли значення індикатора рівня забезпечення стійкого розвитку агломерації буде рівне 1 і більше, можна говорити про забезпечення стійкого розвитку агломерації.

Висновки. Використання означеної методики до оцінки забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації дозволяє визначити вплив позитивних та негативних тенденцій за рахунок оцінки ентропії динаміки зміни показника, що дає можливість окреслити пріоритетні напрями забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій. Отже, в цілому варто зазначити, що запропонована методика діагностики забезпечення стійкого розвитку міста є достатньо ефективною. Запропонована методика дозволяє комплексно вирішити проблему забезпечення стійкого міст та агломерацій.

Висновки за розділом 3

В межах розділу колективної монографії авторами визначено, що в умовах переходу до сталого розвитку старопромислових регіонів особливу важливість набувають розробка та обґрунтування концепції трансформації регіональних господарських систем (РГС) на основі інноваційно-ресурсозберігаючих технологій. Під трансформацією регіональних господарських систем розуміється комплексні та взаємопов'язані зміни структур РГС, які забезпечують функціонування суб'єктів РГС, тобто до трансформації у вигляді реалізації її форм можна віднести будь-які зміни у виробництві, технології, структурі капіталу або власності, які не є частиною ділового повсякденного циклу суб'єктів РГС. Конкретні особливості регіональної політики досліджувались на прикладі Одеського регіону. Так, в результаті проведених досліджень, можна стверджувати, що за останні роки в Одеському регіоні склалися певні передумови екологізації природокористування у сфері рекреації та туризму як стосовно необхідності покращання стану довкілля, так і в контексті сталого розвитку економіки. Іншими словами, парадигма екологізації та модернізації рекреаційно-туристичної сфери природокористування в умовах сталого розвитку розглядається нами як суспільне явище, в напрямі забезпечення інноваційного зростання економіки регіонів з залученням новітніх інструментів державного управління. Щодо рекреаційного природокористування, то в результаті апробації методичного забезпечення до оцінки екологічної безпеки рекреаційних територій визначено характер змін екологічної ситуації за обраними компонентами навколишнього середовища. Дослідження динаміки комплексного показника екологічної безпеки доводить його нерівномірне розповсюдження і підкреслює недостатність запасу позитивних факторів для зупинки процесу погіршення екологічної ситуації на рекреаційних територіях. Обґрунтування підходу сталого розвитку рекреаційних територій в

якості новації забезпечення охорони довкілля та подальшого соціально-економічного функціонування пов'язано тісним чином з досягненнями екологічно небезпечної і економічно спрямованої діяльності та націлено на збереження існуючої структури регіонів.

Важливою складовою регіональної політики є інвестиційна привабливість підприємств та її вимір за умов посилення уваги до економічної безпеки. Проведення оцінки інвестиційної привабливості дозволяє підприємствам комплексно оцінити власну привабливість підприємства з точки зору залучення інвестицій, а інвесторам – зробити оптимальний вибір об'єктів інвестування з урахуванням мінімальності факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Забезпечення сталого регіонального розвитку неможливе без формування наукових засад екологічної політики, орієнтованою на конкретні виклики і завдання. Аналіз методологічних підходів до формування регіональної моделі екологічної політики в системі забезпечення реалізації основних цілей і завдань сталого розвитку, дав можливість визначити наступне. По-перше, модель регіональної екологічної політики має ґрунтуватись на принципах інтегрованого управління та екосистемного підходу, основу яких становить динамічний процес управління та використання ресурсів через максимальне врахування та гармонізацію державних і регіональних інтересів. По-друге, врахування цих ініціатив має відповідати вимогам Угоди про асоціацію з ЄС у межах 29 директив, які стосуються екологічної політики, з визначенням економічних важелів стимулювання впровадження змістовних положень директив та врахування процесів децентралізації влади на рівні територіальних громад і регіонів. По-третє, на часі визначення конкретних важелів щодо запровадження концептуальної моделі економічного блоку реалізації екологічної політики сталого розвитку регіону, стратегічні засади формування якої полягають у визначенні економічних та екологічних цілей, завдань, шляхів розвитку суспільства згідно з вимогами ЄС, а також механізми реалізації такої моделі через плани, програми та політики регіонального розвитку.

Для уможливлення ефективної регіональної політики в монографії розглянуто сутність ризиків та їх вплив на розвиток України в умовах сучасної економіко-екологічної кризи. Виконано класифікацію різних видів ризиків за природою їх виникнення й ознаками вияву. Методологія аналізу ризиків дозволяє побудувати «шкалу», за допо-

могою якої, можна проводити оцінки та порівняння впливу на навколишнє середовище та здоров'я людини несприятливих факторів. Методологія оцінки та порівняння ризиків в даний час не просто інструмент наукових вишукувань, але й офіційно визнаний державою метод аналізу. В галузі практичного аналізу ризиків та їх застосування тільки починаються. Особливо треба звернути увагу на розвиток міст та агломерацій в межах формування екологічної політики регіонального розвитку. Авторам доведено, що оцінювання забезпечення стійкого розвитку міста та агломерації дозволяє визначити вплив позитивних та негативних тенденцій за рахунок оцінки ентропії динаміки зміни показника, що дає можливість окреслити пріоритети реалізації принципів сталого розвитку міст та агломерацій.

Розділ 4

РЕСУРСИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

4.1. Опыт стратегического планирования для потребностей устойчивого развития³⁴²

В связи с латентным глобальным экономическим кризисом, который особенно ярко проявляется в демократических государствах, эксперты ООН остро ставят вопрос об актуализации государственного регулирования социально-экономической политики в контексте развития «зеленой» экономики, как механизма формирования устойчивого развития. Соответственно, становится актуальным анализ научно-практического опыта стратегического планирования XX века на основе новых тенденций развития общества в контексте ресурсного кризиса и формирования социально ориентированной и безопасной для окружающей среды «зеленой» экономики.

Необходимо отметить, что вопросы применения научно-практического опыта государственного планирования разработанные и примененные в XX веке к потребностям хозяйства в условиях глобализации применительно к парадигме «зеленой» экономики в украинских научных публикация, практически не отражены. Обращаясь к опыту научно-практической деятельности нашего соотечественника В.И.Вернадского, необходимо отметить, что еще сто лет назад понял и начал внедрять в практику основы изучения и рационального использования природных условий и ресурсов на основе стратегического планирования.

Начало системе научного обоснования стратегического планирования было положено 21 января 1915 года в разгар Первой мировой войны, когда В. И. Вернадский внес вместе с академиками А. П. Карпинским, Б. Б. Голицыным, Н. С. Курнаковым предложение о создании при Академии наук постоянной Комиссии по изучению естественных производительных сил России. Уже 4 февраля 1915 г. отделение приняло решение образовать комиссию в составе 16 институтов. Ее основной задачей стала организация систематического изучения при-

³⁴² Автор Потапенко Вячеслав Георгійович

родных ресурсов страны и разработка методов их использования. Комиссия не раз меняла структуру и названия, став в 1930 г. Советом по изучению производительных сил (СОПС).

О необходимости стратегического планирования хозяйственного освоения природы в эти дни В.И.Вернадский³⁴³ писал: «сложные причины этого исторического явления, в конце концов, могут быть сведены к одному основному положению – в течение всего этого времени ни в обществе, ни в правительстве не было понято и осознано в достаточной мере государственное значение непрерывного, широкого и глубокого исследования русской природы, и благодаря отсутствию сознания государственной необходимости и неотложности этой работы она в течение всего этого времени велась случайно, без ясного плана, без достаточного напряжения».

Аналогичные проблемы, вызванные напряжением экономики Мировой войной возникали, и в других странах мира. В 1916 г. при Национальной академии наук США начала функционировать организация, близкая по своей структуре и задачам к Комиссии по изучению естественных производительных сил России³⁴⁴. В 1917 г. эту организацию преобразовали в Национальный исследовательский совет – орган при правительстве США. В целях координации научных работ были созданы специальные органы при правительствах Англии, Германии, Франции³⁴⁵.

В Украине по инициативе и под председательством всемирно известного ученого, первого президента и основателя Национальной академии наук Украины, академика Российской академии наук В.И.Вернадского 8 марта 1919 была учреждена Комиссия для изучения продуктивных сил. Уже на первом заседании были сформулированы принципиально новые задачи для науки, которая ранее ориентировалась преимущественно на узкие профессиональные проблемы. Комиссия сразу приступила к работе, и уже во время войны провела большие экспедиции по разведке, добыче и использованию различных видов минерального сырья.

³⁴³ Вернадский В.И. Вопрос о естественных производительных силах в России с XVIII по XX в. Рукопись работы хранится в Архиве АН СССР (ф, 518, оп. 1, ед. хр. © 2006, л. 367-375). конце 1921 – первой половине 1922 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/sily.txt>

³⁴⁴ Эволюция форм организации науки в развитых капиталистических странах. – М., 1972, – 234с.

³⁴⁵ Багракова М. С. Становление советской системы организации науки (1917-1922). М., 1973. – 287с.

Сто лет назад глобальный ресурсный кризис не стоял на повестке дня, и о «зеленой» экономике, как о рецепте выхода из системной рецессии речь не шла. В.И.Вернадский писал: – «Количество богатств природы, находящихся в распоряжении человечества, всегда ограничено. Если ход истории дал одному народу их много, а он их оставит лежать втуне, от этого страдает все человечество. И он может их удерживать от мирового обмена и использования до тех пор, пока он для этого достаточно силен... Основной задачей государственной политики является овладение силами природы для всего человечества, организацией всего человечества. Изыскание новых сил природы, использование новых форм энергии становится очередной задачей дня. Это может быть вопросом не долгих столетий, а немногих десятилетий, а может быть, и лет»³⁴⁶.

Появление украинской автономии по итогам мировой и гражданской войны не остановило процессы развития стратегического планирования, а наоборот сделало их более актуальными. 21 февраля 1920 года была основана Государственная комиссия по электрификации России (ГОЭЛРО), которая состояла из 19 человек, во главе стоял Г. М. Кржижановский. В декабре 1920 года план был разработан и утвержден на расширенном заседании Комиссии ГОЭЛРО. План ГОЭЛРО – это стратегический инструмент комплексного возрождения и развития страны после кризиса вызванного войнами, с акцентом, прежде всего на тяжелой индустрии, а главным средством полагал максимально возможный подъем производительности труда за счет, прежде всего механизации производства. Особого внимания в контексте становления «зеленой» экономики заслуживает то, что план ГОЭЛРО в качестве энергетических ресурсов предлагал использовать, главным образом, местное топливо, в том числе малоценные угли, торф, сланцы, газ и древесину³⁴⁷. План был введен в законодательном порядке и реализовывался через централизованное управление экономикой. В теоретическом и практическом аспекте план ГОЭЛРО был оригинален и аналогов в мировой практике не имел. Методологической основой этого плана послужила работа немецкого профессора политической экономии К.

³⁴⁶ Вернадский В.И. Вопрос о естественных производительных силах в России с XVIII по XX в. Рукопись работы хранится в Архиве АН СССР (ф, 518, оп. 1, ед. хр. © 2006, л. 367-375). конце 1921 – первой половине 1922 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/sily.txt>

³⁴⁷ Гвоздецкий В. «План ГОЭЛРО. Мифы и реальность» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.old.nkj.ru/cgi/nauka9191.html?11+0105+11105102+HTML>

Баллода 1898 году под названием «Государство будущего, производство и потребление в социалистическом государстве».

В период 1923-1931 годов появились программы электрификации США (разработчик Фран Баум), Германии (Оскар Миллер), Англии (так называемая комиссия Вейера), Франции (инженеры Велем, Дюваль, Лаванши, Мативэ и Моляр), а также Польши, Японии, но в полном объеме они реализованы не были.

К 1931 году по итогам десяти лет реализации плана были перевыполнены все плановые показатели по энергостроительству в СССР. Вместо запроектированных 1750 кВт новых мощностей ввели в эксплуатацию 2560 кВт. К концу же пятнадцатилетнего срока – к 1935 году энергетика СССР вышла на уровень мировых стандартов и заняла третье – после США и Германии – место в мире. Планирование постепенно становилось основным методом государственного управления экономикой и природными ресурсами. В Положении о Государственной общеплановой комиссии, утвержденной Декретом Совета Народных Комиссаров РСФСР от 28 февраля 1921 г. (с 1948 года – Госплан), определено: «При Совете Труда и Оборона создается общеплановая комиссия для разработки единого общегосударственного хозяйственного плана на основе плана электрификации и для общего наблюдения за осуществлением этого плана».

28 сентября 1921 ВУЦИК Украины и Совнарком УССР создали Украинский экономический совет, одной из главнейших задач его было создание единого хозяйственного плана. 10 апреля 1925 правительство УССР принял «Положение о государственной плановой комиссии УССР». С 1926 года по 1931 год в Украине работает Комиссия для изучения производительных сил Украины под председательством академика Всеукраинской академии наук Л.М.Яснопольского. В дальнейшем в СССР вся экономическая деятельность, в том числе связанная с природопользованием, определялась государственными планами. Статья 16 Конституции СССР 1977 года, предусматривала, что руководство «экономикой осуществляется на основе государственных планов экономического и социального развития, с учетом отраслевого и территориального принципов, при сочетании централизованного управления с хозяйственной самостоятельностью и инициативой предприятий, объединений и других организаций»³⁴⁸.

³⁴⁸ Конституция СССР, 1977г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://tarasei.narod.ru/konst1977.htm>

Система тотального, а не стратегического планирования, во многом доведенная до абсурда и подорвала функционирование хозяйства страны в начале 80-х годов XX века. Экономика не могла справиться с военными расходами, но при этом полностью отсутствовали рыночные механизмы саморегуляции, что прождало дефицит товаров и продовольствия для населения.

В результате всемирного экономического кризиса, начавшегося в 1929 году, к методологии стратегического планирования прибегли многие ведущие страны мира, например США. Начало первого этапа становления регионального стратегического планирования в США можно связать с созданием в 1933 году Национального планового совета, который предоставлял властям штатов субсидии для исследования социально-экономических условий и ресурсного потенциала территорий, определению направлений улучшения землепользования и разработки программ развития.

Одной из первых работ, стратегического регионального планирования была «Межотраслевая балансовая модель экономики США», где использовались такие виды данных, как межотраслевые потоки товаров и услуг, конечное потребление (личное потребление, инвестиции, saldo изменений запасов, экспорт) и межрегиональные потоки [7, с. 150].

На основе эконометрических моделей разрабатывались более эффективные прогнозы развития регионов США. С принятием закона 1968 года, который регламентировал разработку «всеобъемлющих планов развития» в 32 штатах, начался второй этап. Правительством США был провозглашен курс на стимулирование экономического роста и решения социальных проблем на территориальном уровне. В середине 1990-х гг. свое была принята «Национальная стратегии природоохранных технологий», где предусматривался комплекс мероприятий по увязке экологических и коммерческих целей, которые позволяли применение американских природоохранных технологий на уровне штатов и различных территориальных общественных систем³⁴⁹.

Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП) выступила как координатор деятельности по созданию и внедрению инструментов в целях реализации программ в области охраны окружающей среды [9, с. 91]. Основу политики перехода к устойчивому развитию составляли

³⁴⁹ Моргачев В.Н. Формы и методы территориального управления в США и Канаде. – М.: Наука, 1987. – 145с.

три компонента, которые согласовывали множество экономических, социальных и экологических интересов в обществе.

Канада одной из первых приступила к реализации плана действий, обеспечивающих устойчивое развитие на общенациональной основе. Еще в 1980 году был разработан «Зеленый план». В 1990-е годы в Канаде становится популярной идея обеспечения устойчивого развития на местном уровне, в конкретном поселении или общине (sustainable communities).

В Японии действует достаточно устойчивая система разработок и организации регионального прогнозирования. Она базируется на связи прогнозирования с практикой программирования, объективно отражает потребности рационального развития³⁵⁰.

Интересны функциональные подходы к разработке и реализации стратегии развития различных территориальных систем Польши, который целесообразно использовать при определении стратегических целей социально-экономического развития любой территориальной единицы. Примером может служить стратегия города Кракова, в которой все стратегические цели развития города отражаются функции города, который осуществляет социо-эколого-экономическое влияние на прилегающие территории.

Министерством охраны окружающей среды Республики Польша осуществляется проект GreenEvo с целью поиска, отбора и продвижения на мировой рынок инновационных («зеленых») технологий, разработанных и зарегистрированных на территории Польши и уже доказавших свою эффективность.

Южная Корея, как и многие дальневосточные страны, является традиционной сторонницей системы государственного планирования. Для южнокорейской модели характерна значительная роль государства в экономическом развитии страны. Эти традиции имеют свое продолжение в новых условиях ресурсного и экологического кризиса. В 2008 году президент Южной Кореи Ли Мен Бак провозгласил новый «зеленый» курс развития страны. В январе 2009 года правительство Южной Кореи приняло программу мер по обеспечению «зеленого» роста экономики и была образована **«Президентская Комиссия по зеленому росту»** (Presidential Commission on Green Growth), которая и разработала пятилетний план «зеленого» роста. **«Закон о низкоугле-**

³⁵⁰ Переход к устойчивому развитию: глобальный региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России. – М.: КМК, 2002. – 444с.

родном и зеленом росте» (Low Carbon and Green Growth Act) сформировал условия для такого роста, частью которого была политика преимущественного стимулирования инвестиций в «зеленые» проекты. Южная Корея объявила об обязательстве **снизить выбросы парниковых газов на 30% к 2020 г., причем** это было сделано вне рамок Киотского протокола, а как национальный стратегический приоритет. В соответствии с этой программой «зеленого» роста, предусмотрены инвестиции в развитие возобновляемых источников энергии – \$1,8 млрд., железных дорог – \$7,01 млрд., создание автомобилей с низким уровнем выбросов – \$1,8 млрд. и энергоэффективных зданий – \$6,19 млрд., рациональное использование водных ресурсов и переработку отходов – \$13,89 млрд)³⁵¹.

Общий объем финансирования плана «зеленого» роста в Южной Корее должен составить \$83,6 млрд. в 2009-2013 годах. Ожидается, что его реализация приведет к росту производства на \$140-160 млрд. и обеспечит создание более 1,5 млн. рабочих мест³⁵².

С 2011 года в Южной Корее стартовала система **«зеленых кредитных карт»** для стимулирования «зеленого» потребления товаров, произведенных с **экологическими инновациями**. К ним относится потребление «зеленых» товаров и услуг, использование общественного транспорта вместо личного, использование энергоэффективных товаров, например пользование велосипедом вместо автомобилей и термостаканами вместо одноразовых бумажных стаканчиков. Объем рынка экосертифицированных товаров к 2015 году планируется довести до \$27 миллиардов.

В рамках подготовки к созданию **собственной системы торговли квотами** (внутреннего углеродного рынка) на выбросы парниковых газов для 470 компаний в системе квотирования выбросов парниковых газов и энергоемкости будут установлены цели для системного управления выбросами.

К 2020 году количество электромобилей в Южной Корее должно составить 1 миллион штук, при этом покупка электромобиля будетощаться больше, чем приобретение малолитражной машины.

³⁵¹ «Зеленая» экономика Южной Кореи. Коммерсант.. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/Doc-rss/1523721>

³⁵² Стратегия «зеленого роста» Южной Кореи: гонка на опережение. Зеленые технологии и экоинновации. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://regreenhub.ru/2011/02/strategiya-zelenogo-rosta-yuzhnojj-korei-gonka-na-operezhenie/>

Планируется расширение пилотной программы **снижения объема пищевых отходов** в десяти секторах экономики. Дополнительные 3 миллиарда тонн воды, необходимые стране, планируется получить, в частности, из **резервуаров** для сбора и очистки **дождевой воды в крупных городах и сельской местности**, строительство которых предусматривает стратегия. Также предусмотрено проведение мероприятий для осуществления положений **Нагойского протокола о генетических ресурсах**, принятого в октябре 2010 года на сессии конференции сторон **Конвенции ООН о биологическом разнообразии**.

Азиатские страны становятся лидерами в движении по направлению к «зеленой» экономике за счет государственных мер поддержки инвестиций корпораций в **технологически-ориентированной инновационной** бизнес-среды. Это движение становится своеобразной «катапульти» для новых лидеров экономического развития. **Китай, Корея и Япония** имеют производственную, технологическую и исследовательскую базу, которая позволит эффективно **капитализировать выгоды «зеленых» отраслей**. Китай, захвативший в 2010 году глобальное лидерство в сфере инвестиций в альтернативную энергетику и других сегментах **cleantech (чистых технологий)**.

Не взирая на то, что экономика Украины до сих пор не вышла на уровень 1990 года и с трудом преодолевает достаточно серьезные последствия мирового экономического кризиса, когда падение ВВП в 2009 году составило 15%, государство занимается стратегическим планированием с учетом роста сектора «зеленой» экономики.

Предпосылки новой экологической политики были заложены в распоряжении Кабинета Министров Украины (от 17 октября 2007 года № 880-р), которым была принята Концепция национальной экологической политики Украины на период до 2020 года. Рамочное Соглашение между Правительством Украины и Комиссией Европейского Сообщества (ратифицирована Законом Украины от 03.09.2008 № 360-VI) и Соглашение между Украиной и Европейским Союзом (ЕС) о финансировании программы «Поддержка реализации Стратегии национальной экологической политики Украины на период до 2020 года» стала основой Плана первоочередных мероприятий по интеграции Украины в ЕС на 2010 год (утвержден распоряжением Кабинета Министров Украины от 19.05.2010 № 1073).

Документы, которые являются правовой основой стратегии государственной политики стратегического планирования в Украине:

- Постановление Верховной Рады Украины о принятии проекта Закона Украины «Об основных принципах (стратегии) государственной экологической политики Украины до 2020 года» от 21 декабря 2010 года.

- Распоряжение Кабинета Министров Украины от 25 мая 2011 года № 577-р «Об утверждении Национального плана действий по охране окружающей среды на 2011-2015 годы».

Согласно с принятыми политическими решениями до 2015 года должны быть созданы условия для повышения уровня экологической безопасности населения и общественной активности в сфере охраны окружающей среды. К этому сроку запланировано начало перехода к природоохранным стандартам Европейского Союза, принятие соответствующей законодательной базы³⁵³.

В соответствии с принятой стратегией экологической политики до 2020 года должно быть реализовано разграничение функций по охране окружающей природной среды и хозяйственной деятельности по использованию природных ресурсов. К этому времени должно стать реальным экосистемное планирование и внедрение экономических механизмов стимулирования экологически ориентированных структурных преобразований. Важной задачей экологической политики на будущее является сбалансированность социально-экономических потребностей и сохранения окружающей среды, распространения экологических знаний.

До 2020 года запланировано существенное сокращение объемов выбросов и сбросов в атмосферу и водную среду, так уменьшение объема выбросов загрязняющих веществ стационарными источниками на 25% по отношению к 2010 году, введение в действие нормативов содержания загрязняющих веществ в отработанных газах передвижных источников загрязнения воздуха на уровне стандартов Евро-5.

Запланировано увеличение объема использования энергетических источников с низким уровнем выбросов двуокиси углерода на 20%. В 2020 году по сравнению с уровнем 2010 года на 15% должен быть снижен уровень загрязнения вод загрязняющими веществами (прежде всего органическими веществами, соединениями азота и фосфора) и уменьшение на 20% сброса недостаточно очищенных сточных вод.

³⁵³ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

Также на период до 2020 года запланировано увеличение площади лесов на 17% и рекультивация земель на площади не менее 4,3 тысячи гектаров. Объемы заготовки, утилизации и использования отходов как вторичного сырья должны увеличиться в 1,5 раза, а объемы хранения бытовых отходов, подвергающихся биологической деградации, должны быть уменьшены на 15%.

Основным механизмом реализации экологической политики становится внедрение «зеленой» экономики. Согласно запланированной стратегии развития в Украине до 2020 года должна увеличиться энергоэффективность производства на 50% по отношению к показателям 2010 года путем внедрения ресурсосбережения в энергетике и отраслях, потребляющих энергию и энергоносители. Объемы использования возобновляемых и альтернативных источников энергии должны вырасти на 55% по сравнению с 2010 годом. Увеличение доли земель, используемых в органическом сельском хозяйстве – до 7% (по отношению к 2010г.).

По мнению экспертов ООН, переход к «зеленой» экономике имеет прочное экономическое и социальное обоснование. Появляются убедительные аргументы в пользу усилий и государства, и частного сектора, направленных на осуществление такого экономического преобразования. Перед государством в связи с этим стоит задача уравнивать условия игры для «зеленой» продукции путем отказа от предоставления устаревших субсидий, реформирования политики и создания новых стимулов, укрепления инфраструктуры рынка и рыночных механизмов, перенаправления государственных инвестиций и перехода к зеленому государственному закупкам. А перед частным сектором стоит задача осознать и использовать подлинные возможности, предоставляемые переходом к «зеленой» экономике в ряде ключевых секторов, а также отреагировать на реформирование политики и ценовые сигналы путем увеличения объемов финансирования и инвестирования³⁵⁴.

Большинство стратегий экономического развития и роста поощряло быстрое накопление физического, финансового и человеческого капитала, однако за счет чрезмерного истощения природного капитала, природные ресурсы и экосистемы были принесены в жертву. «Свободные рынки не предназначены для решения социальных

проблем»³⁵⁵ поэтому существует потребность в совершенствовании государственной политики, включая меры в области ценообразования и регулирования, в целях изменения неправильных рыночных стимулов, обуславливающих это нерациональное распределение капитала и игнорирующих социальные и экологические последствия. Роль продуманных постановлений регулирующих органов, политики и государственных инвестиций как факторов, способных изменить модель частного инвестирования, тоже все чаще признается и доказывается историями успеха из всех регионов мира, особенно из развивающихся стран.

К основным выводам можно отнести следующие:

- в условиях латентного экономического, ресурсного и демографического кризиса концепция устойчивого развития стала вновь актуальной для мирового сообщества;
- предложенный организационно-экономический механизм зеленой экономики применимый для стран с различными социальными укладами даст возможность реализовывать стратегию устойчивого развития не только странам «золотого» миллиарда;
- одним из инструментов зеленого роста является стратегическое планирование в сфере рационального использования природных ресурсов в условиях повышения роли государственного регулирования;
- опыт научно-практической деятельности В.Вернадского, который сто лет назад организовал систему стратегического планирования, и использования природных ресурсов приобретает новый смысл для потребностей обеспечения зеленого роста.

³⁵⁴ Навстречу «зеленой» экономике. Доклад ЮНЕП для властных структур. 2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.unep.org/greenconomy/Portals/88/documents/ger/GER_synthesis_ru.pdf.

³⁵⁵ Muhamad J., Weber K. Creating a World Without a Poverty: Social Business and Future of Capitalism, Public Affairs (2007). – P.51.

4.2. Організація використання відновлювальних джерел енергій в системі забезпечення сталого розвитку держави³⁵⁶

Актуальність теми. Сучасні економічні проблеми розвитку України у значній мірі спричинені неефективною енергетичною політикою з боку держави. Природа таких проблем вбачається у відсутності стратегій забезпечення впровадження і раціонального використання відновлювальних джерел енергії³⁵⁷.

Вагомий внесок у формування шляхів забезпечення раціональної організації використання відновлювальних джерел енергії внесли такі провідні економісти як: Г. Шеєр, О. Чижевський, О. Паламарчук, В. Костик, О. Шуляков та інші. Увага науковців акцентується, в основному, на підвищенні енергоефективності регіону за рахунок заміни традиційних джерел енергії нетрадиційними, але при цьому проблеми територіальної організації використання відновлювальних джерел енергії, та проблеми покращення організації використання відновлювальних джерел енергії в економіці регіону вивчені недостатньо. Так є відкритим ряд проблем, таких як наприклад, недостатнє законодавство, невелика частка інвестицій, корумпованість, недостатня науково-технічна база, а також недостатня територіальна організація. Для вирішення даних проблем корисним для України може стати іноземний досвід у сфері відновлювальної енергетики і на сьогоднішній день, Німеччина відноситься до ряду розвинених країн, які велику увагу приділяють впровадженню відновлювальної енергетики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

– визначено фактори що впливають на організацію використання відновлювальних джерел енергії в економіці регіону;

– сформовано пропозиції стосовно удосконалення організації використання відновлювальних джерел енергії з врахуванням німецького досвіду та запропоновані шляхи вирішення існуючих проблем, які перешкоджають розвитку відновлювальної енергетики в Україні;

– обґрунтовано шляхи удосконалення організації використання відновлювальних джерел енергії в економіці регіону.

Основна частина. Використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії світова спільнота розглядає як один із найбільш перспективних шляхів вирішення зростаючих проблем енергозабезпечення та сталого розвитку держав. Наявність невичерпної ресурсної бази та екологічна чистота нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії є визначальними їх перевагами в умовах вичерпання ресурсів органічного палива та зростаючих темпів забруднення довкілля.

Використання енергії відновлюваних джерел нині є одним із пріоритетних напрямів розвитку світової енергетики, що зумовлено необхідністю:

– усунення енергетичної нестабільності країн, пов'язаної з енергетичними кризами;

– зменшення обсягів шкідливих викидів, що утворюються в процесі використання традиційних енергоносіїв;

– збереження запасів енергоресурсів для майбутніх поколінь;

– збільшення витрат органічної сировини для неенергетичних потреб.

У нинішній офіційній Енергетичній стратегії Україна робить ставку на подальшу розбудову використання вугільної та атомної енергетики. Відновлювані джерела енергії відіграють в енергетичній політиці України лише другорядну роль. В даний час виробництво відновлюваної енергії в прямому порівнянні з іншими виробничими технологіями – пов'язане з вищими витратами, ніж виробництво електроенергії з вуглецевого палива або за допомогою ядерної енергії. Це впливає, головним чином, з більших обсягів інвестицій на вироблену одиницю енергії, зумовлених нижчими коефіцієнтами корисної дії та – як, зокрема, у випадку з вітром – меншою кількістю годин повного навантаження. Та частка відновлюваних джерел енергії, яка запланована в Енергетичній стратегії країни, а саме приблизно 6% станом на 2030 р., означає помітне відставання темпів їхньої розбудови від можливостей економічного потенціалу. Ці можливості уже сьогодні існують у таких

³⁵⁶ Автор Герасимчук Божена Павлівна

³⁵⁷ Матвійчук Л.Ю. Економічна доцільність використання альтернативних джерел енергії / Л.Матвійчук, Б.Герасимчук // Економічний форум. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – №4. – С. 12-16

сегментах як біомаса та гідроенергія, а в середньостроковій перспективі – у використанні вітрової енергії³⁵⁸.

Як зазначалося значною перешкодою на шляху до розвитку відновлювальної енергетики виступає недосконале законодавство. Україна має низку законів, що стосуються відновлювальних джерел енергії – Закони «Про електроенергетику», «Про альтернативні джерела енергії», «Про енергоефективність», «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», «Про альтернативні види палива» і т.д. Незважаючи на те, що деякі з цих законів вже існують досить довго, вони все ще залишаються значною мірою неефективними і не передбачають чіткого та безперешкодного механізму популяризації відновлювальних джерел енергії в Україні³⁵⁹.

Ще одною проблемою, що перешкоджає розвитку відновлювальної енергетики в Україні є невелика частка інвестицій в дану галузь. Україна знаходиться у міжнародній конкуренції щодо залучення інвестицій. Створення відповідних рамкових умов і різні види сприяння є вирішальними чинниками для вибору іноземними інвесторами місця інвестування і тим для припливу у країну коштів у вигляді прямих іноземних інвестицій. Для підвищення активності банків при фінансуванні інвестицій у проекти з відновлюваних джерел енергії необхідно зміцнювати вітчизняний банківський сектор і фінансовий ринок. Крім того, були б придатними державні гарантії, їх надання мало би поєднуватися із здійснюваним міжнародними інституціями (наприклад, ЄБРР) проектним сприянням та відсотковим субсидуванням³⁶⁰.

Вартість технологій відновлювальної енергетики зменшується пропорційно до зростання їх застосування. Міжнародний досвід показує, що цільові державні програми можуть значно зменшити вартість та підвищити економічну привабливість відновлюваних джерел шляхом створення оптимальних схем стимулювання розвитку даної галузі. Програми

³⁵⁸ Майсснер Ф. Розвиток відновлювальних джерел енергії в Україні: потенціал, перешкоди і рекомендації щодо економічної політики: Міжнародна ініціатива із захисту клімату / Ф.Майсснер, Ф.Укердт. – Берлін: Berlin economix GmbH, 2010. <http://euea-energyagency.org/userfiles/file>

³⁵⁹ Огляд відновлюваних джерел енергії в сільському та лісовому господарстві України [Електронний ресурс]: // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій: Німецько-український аграрний діалог. – К.: Вид-во інституту економічних досліджень та політичних консультацій, 2006. – Режим доступу <http://www.ier.com.ua/files/publications>

³⁶⁰ Матвійчук Л.Ю. Економічна доцільність використання альтернативних джерел енергії / Л. Матвійчук, Б. Герасимчук // Економічний форум. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – №4. – С. 12-16

підтримки підвищують рівень використання відновлюваних джерел, що призводить до зниження їх вартості. Нижчі ціни відкривають нові ринкові можливості, що призводить до подальшого зменшення вартості, завдяки економії, зумовленої зростанням масштабів виробництва³⁶¹.

Для заохочення підприємців до участі у впровадженні проектів сталого енергетичного розвитку, Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) розпочав здійснення Програми фінансування альтернативної енергетики в Україні (USELF). З метою підтримки проектів, що є складними не тільки з точки зору фінансування, але й реалізації, USELF не лише забезпечує кредитування на індивідуальних умовах, але й надає допомогу технічних консультантів для підприємців та місцевих органів влади.

Серйозним недоліком є корупція в країні при одночасній масштабній забюрократизованості суспільного життя. Звучать скарги, що затрати на забезпечення усіх правових передумов для планування, введення в експлуатацію та експлуатацію установок з виробництва відновлюваної енергії є занадто високими. Немає жодних конкретних реалізаційних планів, які могли б показати, як проекти можуть чи мусять втілюватися в життя³⁶².

Значною проблемою у галузі відновлювальної енергетики є недосконале технічне забезпечення та використання застарілого обладнання. Використання новітніх сучасних технологій дасть змогу виробляти енергію з значно більшою потужністю. Помірний технічний потенціал вітрової енергії може у середньостроковій перспективі – зокрема на півдні країни, у Криму та в Карпатах – бути використаний з відповідною економічною рентабельністю³⁶³.

Ще одним значним недоліком, що перешкоджає розвитку відновлювальних джерел енергії є централізована територіальна організація використання відновлювальних джерел енергії. Виробництво відновлюваної енергії доцільно реалізовувати шляхом децентралізації. Це

³⁶¹ Матвійчук Л.Ю. Концептуальні основи енергетичної безпеки. /Л. Матвійчук, Б. Герасимчук // Енергетична безпека навколишнього середовища: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – С. 89-92.

³⁶² Майсснер Ф. Розвиток відновлювальних джерел енергії в Україні: потенціал, перешкоди і рекомендації щодо економічної політики: Міжнародна ініціатива із захисту клімату / Ф.Майсснер, Ф.Укердт. – Берлін: Berlin economix GmbH, 2010. <http://euea-energyagency.org/userfiles/file>

³⁶³ Матвійчук Л.Ю. Концептуальні основи енергетичної безпеки. /Л. Матвійчук, Б. Герасимчук // Енергетична безпека навколишнього середовища: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – С. 89-92.

впливає з нерівномірної наявності ресурсів відповідних первинних енергоносіїв, таких як біомаса, вітер і гідроенергія. Оскільки йдеться про використання нерівномірно розподілених по регіонах ресурсів, інвестиції, які необхідно зробити, будуть за своїми обсягами менші, ніж інвестиції у вугільні та атомні електростанції³⁶⁴.

Таким чином, спираючись на вивчений досвід в Україні варто розробити комплексну систему заходів, що сприяла б вдосконаленню організації ефективного використання відновлювальної енергетики. Але перш, ніж приступити до її розробки, слід виявити фактори, які впливають на організацію використання відновлювальних джерел енергії.

Рівень розвитку відновлювальної енергетики в регіоні, ефективність функціонування даної галузі, а також територіальна організація відновлювальних джерел енергії детермінуються різними факторами, які водночас зумовлюють вибір політики розвитку галузі. У дослідженнях українських та зарубіжних вчених виділено ряд факторів, що впливають на розвиток ринку відновлювальної енергетики. Проте фактори, що визначають розвиток цього ринку на регіональному рівні залишаються недостатньо вивченими. Регіональними факторами розвитку відновлювальної енергетики слід вважати сукупність умов, причин, показників, які здійснюють вплив на її розвиток.

Серед загальних факторів сприяння розвитку відновлюваної енергетики в Україні можна назвати: зростання цін на традиційні енергоносії; збільшення світового товаровиробництва; розширення транспортної мережі; підвищення вимог екологічних норм і стандартів; можливості реалізації механізмів Кіотського протоколу для фінансування проєктів впровадження відновлюваних енергій; покращення можливості входження до європейської спільноти; необхідність заміни зношених основних фондів.

Регіональні фактори класифікуємо за наступними ознаками: за змістом (економічні, політико-правові, екологічні); за напрямом впливу (зовнішні, внутрішні); за характером впливу (стримуючі та активізаційні); за динамікою розвитку (статичні і динамічні).

Отже, за змістом регіональні фактори включають групи економічних, політико-правових, екологічних факторів. Зміст економічних факторів визначається рівнем економічного розвитку регіону. Серед

економічних факторів виділимо: рівень доходів населення; рівень загальноекономічного розвитку регіону.

Від рівня доходів населення залежать обсяги інвестиційних вкладень в регіон, тобто людина за наявності високих доходів має можливість задовольняти не лише матеріальні потреби, але й заощаджувати для інвестування. Залежно від рівня загальноекономічного розвитку регіону, визначається потенційна потреба в обсягах інвестування, існуючих можливостях реалізації інвестиційних вкладень за рахунок власних джерел.

Не менш важливими за економічні фактори, виділені в групу за змістом є політико-правові фактори. До політико-правових факторів розвитку відновлювальної енергетики регіону віднесемо відповідність існуючої правової бази, що регулює прямо чи опосередковано процеси в сфері відновлювальної енергетики, особливостями її функціонування. Законодавчі гарантії для інвесторів є причиною посилення інвестиційної активності, тому в регіоні на високому рівні повинен бути відпрацьований механізм реалізації правових гарантій. Екологічні фактори визначаються наявним кліматом, наявністю надмірного рівня забруднень від існуючих викопних джерел енергії.

Активізація інвестицій та зміна економічних показників свідчать про певну динаміку в регіональних процесах. За динамікою розвитку слід виділяти статичні і динамічні фактори. Статичні фактори визначаються ресурсними та демографічними ознаками. До ресурсних, належить безпосередньо наявність певних ресурсів в регіоні, специфіка їх розміщення в межах певного регіону. Демографічні ознаки характеризуються густиною та кількістю населення. Динамічні фактори – це ті, які мають часову тенденцію до змін і визначаються групою факторів, які не відносяться до статичних. До них ми можемо віднести, наприклад, рівень доходів населення, обсяги кредитних ресурсів тощо. Організація ефективної комбінації статичних та динамічних факторів характеризуватиме розвиток відновлювальної енергетики регіону.

За напрямом впливу на розвиток відновлювальної енергетики в регіоні розрізняють внутрішні та зовнішні фактори. Внутрішні фактори можна характеризувати як регіональні. Це ті особливості розвитку регіону, що визначають функціонування відновлювальної енергетики на окремо взятій території. Внутрішні фактори визначає специфіка географічного розташування регіону; економічна спеціалізація регіону,

³⁶⁴ Матвійчук Л.Ю. Економічна доцільність використання альтернативних джерел енергії / Л.Матвійчук, Б.Герасимчук // Економічний форум. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – №4. – С. 12-16

показники, які характеризують доходи та витрати регіону. Зовнішні – формуються на загальнодержавному рівні. Такі як: податкова політика держави, інвестиційна стратегія.

Всі розглянуті вище фактори, що здійснюють вплив на інфраструктуру регіону, можна звести в дві групи: стримуюча та активізація.

Група факторів, яка здійснює негативний вплив на розвиток відновлювальної енергетики, сповільнює процес її розвитку, призупиняє інвестиційну активність в регіоні характеризується, як стримуюча. До цієї групи факторів ми відносимо недосконалість та моральну застарілість матеріалотехнічної бази, недостатнє фінансування тощо. Група факторів, яка сприяє розвитку відновлювальної енергетики називається групою активізації.

Класифікація факторів дає можливість глибше їх дослідити та оцінити їх вплив на розвиток відновлювальної енергетики, виявити певні недоліки, що перешкоджають розвитку даної галузі.

Враховуючи вище зазначене, пропонуємо ряд загальних напрямків організації використання відновлювальних джерел енергії в економіці регіону, які можуть бути притаманні для розвитку відновлювальної енергетики в регіонах України:

- створення комплексної підготовки кваліфікованих фахівців у сфері відновлювальної енергетики, використання в навчальних програмах сучасного світового досвіду в даній сфері, проведення тренінгів та організація стажування за кордоном для працівників даної;

- пропагування щодо використання установок відновлювальної енергетики серед населення через рекламні ролики по телебаченню та статті у місцевих газетах та розробку брошур;

- розробка практичних заходів для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в сферу відновлювальної енергетики;

- проведення міжнародних симпозіумів серед представників, що задіяні у сфері відновлювальної енергетики з метою обміну існуючим;

- координація діяльності всіх органів і організацій в сфері відновлювальної енергетики;

- налагодження системи кредитування на установки відновлювальної енергетики в регіонах;

- розробка атласу відновлювальної енергетики, який міститиме набір деталізованих карт, де відображатиметься потенціал щодо використання відновлювальних ресурсів на територіях;

- у зв'язку з необізнаністю потенційних інвесторів щодо механізму отримання «зеленого» тарифу, створювати джерела комплексної інформації (посібники), які б ознайомили інвестора з положеннями законодавства в галузі відновлювальної енергетики та процедурою оформлення необхідної документації щодо одержання «зеленого тарифу»;

- зменшення забюрократизованості в процедурах реєстрації установок відновлювальної енергетики, тобто створення спрощеного порядку оформлення документів, отримання ліцензій і дозволів;

- стимулювання органами державної та регіональної влади підприємств, що розробляють та виробляють вітчизняне обладнання з відновлювальної енергетики;

- удосконалення механізму податкових стимулів в галузі відновлювальної енергетики на державному рівні;

- надання безкоштовних консультативних послуг населенню щодо використання установок відновлювальної енергетики;

- забезпечення контролю регіональними органами влади за реалізацією рішень в галузі відновлювальної енергетики;

- проведення науково-дослідних робіт в галузі відновлювальної енергетики;

- зміна законодавства щодо регулювання питань відведення землі на об'єкти відновлювальної енергетики, яке б враховувало регіональні розміщення цих об'єктів.

Враховуючи той факт, що потенціал відновлювальних джерел енергії на різних територіях є різним, а також зважаючи на різну економічну спеціалізацію регіонів від якої залежатиме коло споживачів відновлювальної енергії та доцільність і ефективність використання тих чи інших видів відновлювальних джерел енергій на територіях, для різних територій будуть розроблятися різні напрямки регіональної політики у сфері відновлюваної енергетики. Отже, оскільки вибір напрямків регіональної політики в даній галузі частково залежить від економічної спеціалізації регіонів, пропонуємо спочатку згрупувати регіони за ознакою спеціалізації економічного розвитку. Для кожної з цих груп запропонуємо напрямки розвитку відновлювальної енергетики, дослідивши коло споживачів кожної з груп та визначивши види відновлювальних джерел енергій, які ефективно використовувати на даних територіях. Поділимо регіони на наступні групи: регіони аграрного типу, промислового типу та рекреаційного типу. В значній частині областей спостерігається комбі-

нований розвиток декількох сфер економіки одночасно, проте ми згрупували регіони за критерієм щодо провідного напрямку розвитку області і кожну область віднесли до одного з даних типів.

У регіонах аграрного типу основними споживачами енергії виступають аграрні господарства, фермерські господарства та населення. Для регіонів аграрного типу найефективнішим є вироблення енергії з біомаси, оскільки вона утворюється безпосередньо на цих територіях в процесі виробництва сільськогосподарської продукції (кукурудза, ріпак озимий); переробки сільськогосподарської продукції (жом, осади та жири); життєдіяльності тварин (гноївка). Крім того з огляду на існуючі екологічні проблеми, зумовлені сільськогосподарською діяльністю, використання біомаси в енергетичних цілях, дозволить зменшити викиди вуглекислого газу, сірки, оксидів азоту в атмосферу та реабілітувати деградовані землі. В регіонах аграрного типу потенціал біомаси є вищим, ніж в інших групах регіонів. Нині сільське господарство вважається однією з потенційних галузей, що може продукувати сировину, необхідну для виробництва біологічних видів палива. Використання певної частини земельних ресурсів під енергетичні культури ми розглядаємо, як альтернативу традиційним сільськогосподарським практикам. Як один з варіантів сировини для біомаси пропонуємо вирощувати на територіях сільськогосподарського призначення вербу енергетичну, оскільки цей вид деревини відноситься до швидкоростучих деревних порід, відповідно процес відновлення даного різновиду деревини відбуватиметься в швидших темпах, ніж при вирощуванні багатьох інших – це рослина з високим приростом маси (в 14 раз більшим, ніж ліс, що росте природно). З 1 гектару плантації можна отримувати кожного року 30-40 тонн деревної маси. Крім того, верба здатна збагачувати ґрунт мінералами і мікроелементами, поживними речовинами природного походження. Плантаційне вирощування верби може вирішити проблеми енергозабезпечення невеликих міст з групи регіонів аграрного призначення за допомогою спалювання її в твердопаливних котлах, які виробляють теплову енергію для соціальних об'єктів, бюджетних організацій, а також на об'єктах централізованого опалення ³⁶⁵.

³⁶⁵ Матвійчук Л.Ю. Концептуальні основи енергетичної безпеки. //Л. Матвійчук, Б. Герасимчук // Енергетична безпека навколишнього середовища: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – С. 89-92.

Для заміни існуючому пальному пропонуємо використовувати біодизель, синтезований з рослинних олій. Зокрема пропонуємо збільшити посіви ріпаку, який являється найпоширенішою сировиною для виробництва біодизелю, крім того перевагою ріпаку є те, що він має широкий спектр застосування у різних галузях технічного спрямування. Ріпак не виснажує ґрунт, істотно покращує його структуру. Засіваючи ріпаком 5-5,5 млн. га, Україна могла б виробляти біодизель в обсягах, здатних повністю задовольнити її потреби в паливі. Ще однією перевагою використання даної сировини є стійкий попит з боку іноземних покупців, адже тема біодизеля нині потужно лунає в країнах Європи, тому вбачається відсутність проблеми зі збутом ріпаку ³⁶⁶.

Використання кам'яного вугілля в сільському господарстві пропонуємо при можливості замінити брикетами з гранулами з соломи і деревини. Вони мають не меншу теплотворну здатність, ніж кам'яне вугілля, але їх спалювання значно менше забруднює атмосферне повітря оксидами сірки та золою.

У регіонах промислового типу споживачами енергії з відновлювальних джерел виступатимуть підприємства та населення. Оскільки, як правило, промислові комплекси потребують значних обсягів енергії для споживання, найефективнішим, на нашу думку, є використання вітрогенераторів та сонячних колекторів для виробництва енергії. Зокрема пропонується побудова вітропарків з високими потужностями неподалік промислових комплексів, проте за межами населених пунктів. Промислові комплекси, як правило, потребують безперебійного постачання енергії, тому пропонуємо використовувати комбіновані енергосистеми, наприклад які генерують енергію з кількох видів відновлювальних джерел або в поєднанні з традиційними джерелами енергії.

Крім того, оскільки регіональна політика в галузі відновлювальної енергетики повинна бути спрямована на створення економічних ефектів від галузі, щоб споживачі енергії були зацікавлені в її використанні, то одним із напрямків розвитку відновлювальної енергетики в регіонах промислового типу може бути можливість населення продавати промисловим комплексам надлишкову енергію, яка вироблена установками відновлювальної енергетики і яка не споживається. Реалізація даного напрямку потребує прийняття з боку держави правових

³⁶⁶ Матвійчук Л.Ю. Економічна доцільність використання альтернативних джерел енергії / Л.Матвійчук, Б.Герасимчук // Економічний форум. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – №4. – С. 12-16

норм і законів, які б уможлилювали відповідні дії. З позиції населення збільшити обсяги енергії на продаж, тобто надлишкової енергії, яка не споживається, можливо шляхом здійснення «утеплення» (теплоізоляції) будинків за допомогою сучасних термоізоляційних матеріалів.

У регіонах рекреаційного типу основними споживачами енергії виступатимуть заклади розміщення і відпочинку для рекреантів (бази відпочинку, санаторії, туристичні бази, готелі тощо), а також населення. Оскільки питання досягнення високої екологічності територій це одна провідних цілей для розвитку рекреаційних регіонів, то найбільш ефективними видами енергій в даному випадку виступатимуть сонячні колектори, які не продукують викидів в атмосферу, а також вітрогенератори, в тому числі вітрогенератори офшорного типу, які встановлюються на приморських територіях, які характеризуються високими показниками швидкості вітру. Використання біомаси не є пріоритетним у даному випадку (виключенням є регіони з розвиненим сільським туризмом), оскільки сировинна переробка біомаси спричинює хоч і незначні, але все ж певні викиди вуглекислого газу в атмосферу. Крім того кліматичні особливості даних територій і ресурсний потенціал сонячної енергії та вітрової енергії цих територій дозволяє ефективно розвивати дану галузь в такому напрямку. Вітрогенератори офшорного типу повинні встановлюватися на визначених відстанях від берегової зони на кам'яних породах через негативний вплив вібрації, який здатний нищити фауну даних територій. У зв'язку з наявністю значного річкового потенціалу в регіонах рекреаційного типу, ми вбачаємо перспективним спорудження малих гідроелектростанцій поблизу річок.

Крім того, для ефективної реалізації регіональної політики в сфері розвитку відновлювальної енергетики необхідним є механізм стимулювання використання відновлювальних джерел в регіоні. Під механізмом стимулювання використання відновлювальних джерел енергій в регіоні будемо розуміти організаційно-економічну систему інструментів, функцій, методів, що реалізується на регіональному рівні і передбачає спонукання об'єктів стимулювання до використання, впровадження та інвестування відновлювальних джерел енергії. При цьому стимули впливають на систему, сприяючи досягненню результату з високою ефективністю. До об'єктів стимулювання віднесемо населення, бізнес та інвесторів в проекти відновлювальної енергетики. До суб'єктів стимулювання віднесемо державу та регіональні органи

влади. Завданнями суб'єктів стимулювання економіки регіонів в галузі відновлювальної енергетики є: заохоченні об'єктів стимулювання до використання відновлювальних джерел енергії; удосконаленні законодавства в галузі відновлювальної енергетики з метою сприяння споживанню енергії з відновлювальних джерел споживачами; контролі раціонального використання відновлювальних джерел енергії.

З'ясуємо детально основні терміни стимулювання як функції менеджменту в контексті розвитку галузі відновлювальної енергетики в регіоні. Вагомим поняттям у даному розумінні є «мотивація» та пов'язані з нею терміни. У контексті галузі відновлювальної енергетики, теорії мотивації є важливими у розумінні необхідності стимулювання сталого розвитку регіону через визначення ієрархії потреб регіону. Потреба – це необхідність досягнути бажаного стану ^{□7}. Ми сформулювали потреби споживачів в галузі відновлювальної енергетики за допомогою піраміди Маслоу (рис. 1) і запропонували заходи стимулювання на об'єктів стимулювання відповідно до їхніх потреб (рис. 2). Отже, в піраміді потреб, сформульованих нами, на першому рівні потреб знаходяться первинні потреби споживачів. До цієї групи споживачів віднесемо альтернативних джерел енергії буде населення та малий бізнес. На даному рівні споживачі обирають для себе дешевші види енергії, використання яких дасть їм змогу зекономити їхні кошти. У пошуках дешевих джерел енергії споживач повинен віддати перевагу джерелам енергії, вартість яких частково буде погашена державою з причини його неплатоспроможності, проте в кінцевому результаті економіка регіону одержить довгостроковий ефект від ощадного використання природних ресурсів, підвищення якості життя населення та економії коштів на енергетичні ресурси.

Отже, в піраміді потреб, сформульованих нами, на першому рівні потреб знаходяться первинні потреби споживачів. До цієї групи споживачів віднесемо альтернативних джерел енергії буде населення та малий бізнес. На даному рівні споживачі обирають для себе дешевші види енергії, використання яких дасть їм змогу зекономити їхні кошти. У пошуках дешевих джерел енергії споживач повинен віддати перевагу джерелам енергії, вартість яких частково буде погашена державою з причини його неплатоспроможності, проте в кінцевому результаті економіка регіону одержить довгостроковий ефект від ощадного ви-

користання природних ресурсів, підвищення якості життя населення та економії коштів на енергетичні ресурси.

Рис. 1. Піраміда потреб об'єктів стимулювання в галузі відновлювальної енергетики.

На даному рівні споживачі думають лише про те, яким чином вони можуть задовольнити їх потреби в даний момент. В піраміді заходів стимулювання ми запропонували надавати споживачам енергії гранти за «кращу ідею». Тут маєтись на увазі, що органи влади можуть проводити конкурси ідей серед потенційних та існуючих споживачів відновлювальної енергії, з метою застосування в подальшому вибраних ідей в проектах по розвитку відновлювальної енергетики і давати винагороди у вигляді грантів за найкращу запропоновану ідею. Крім того споживачам відновлювальної енергії можуть надаватися субсидії і субвенції на використання установок відновлювальної енергетики.

На другому рівні в піраміді сформульованих потреб в галузі відновлювальної енергетики знаходиться потреба в енергетичній безпеці. Традиційні джерела енергії, які використовують на сьогоднішній день більшість споживачів мають вичерпний характер і тому у будь якому випадку споживачам рано чи пізно доведеться шукати альтернативні варіанти традиційним джерелам. Тобто на даному рівні потреб спо-

живач думає не лише про сьогодні, але задумується про можливості споживання енергії в майбутньому і пошуку нових альтернативних варіантів з метою задоволення своїх потреб. Для даного рівня потреб ми запропонували такі заходи стимулювання, як надання безвідсоткових кредитів державою на придбання установок відновлювальної енергетики. Крім того, пропонуємо також надавати підприємствам безвідсоткові позики на реорганізацію, переобладнання підприємств відповідно до споживання відновлювальних видів енергій.

Рис. 2. Піраміда заходів стимулювання використання відновлювальних джерел енергії

На третьому рівні піраміди ми розмістили соціальні потреби, до яких ми віднесли потребу у покращенні якості життя через використання відновлювальних джерел енергії, потребу в споживанні відновлювальних джерел енергії, як в «модному тренді». До заходів стимулювання на даному рівні ми віднесли, здійснення просвітницької діяльності, проведення освітніх заходів серед об'єктів стимулювання, здійснення рекламних заходів в засобах масової інформації для заохочення використання відновлювальних джерел енергії. Тобто дані заходи спрямовані на переконування населення в тому, що використання відновлювальних джерел є інноваційним підходом до покращення умов їх життєдіяльності, що відповідають вимогам сучасності.

На четвертому рівні ми розмістили потребу у розвитку бізнесу. Тут мається на увазі, що відновлювана енергія може бути об'єктом бізнесу. Тобто сюди відносять потреби в одержанні прибутку від інвестування в проекти відновлювальної енергетики, організацію бізнесової діяльності за рахунок купівлі-продажу відновлювальних енергій, продажу надлишкової енергії від власних установок відновлювальної енергетики. Як засоби стимулювання ми віднесли сюди надання податкових пільг з боку держави щодо ведення бізнесу, а також проведення сертифікації в галузі відновлювальної енергетики. До податкових пільг можна віднести, наприклад, відсутність податку на оренду і придбання земельних ділянок для розташування установок для виробництва відновлювальної енергії; часткове відшкодування вартості придбаного обладнання.

На п'ятому, найвищому рівні піраміди потреб в галузі відновлювальної енергетики знаходиться потреба в збереженні навколишнього середовища. Екологічна свідомість людей спонукає їх до купівлі установок відновлювальної енергетики, щоб зменшити викиди в довкілля або взагалі не використовувати установки, які здійснюють ці викиди. На нашу думку, на даному рівні, об'єкти не потребують стимулювання, оскільки в них діє внутрішній мотив, їх бажання жити в чистому довкіллі спонукає їх використовувати відновлювальні джерела енергії.

Висновки. Результати проведеного дослідження дали змогу зробити теоретичні та науково-практичні висновки, основними з яких є:

Розглянуто умови раціонального використання відновлювальних джерел енергії, які враховують удосконалення законодавства територіальної організації та механізму стимулювання відновлювальної енергетики.

Розроблено загальні напрямки організації використання відновлювальних джерел енергії в економіці регіону та здійснено характеристику специфіки використання відновлювальних джерел енергії для трьох груп регіонів: аграрного типу, промислового типу та рекреаційного та висвітлено особливості, згідно яких сформовано відповідну регіональну політику.

Удосконалено термінологічний апарат, зокрема дано визначення поняттям: «територіальна організація використання відновлювальних джерел енергії» та «механізм стимулювання використання відновлювальних джерел енергії».

Визначено ознаки раціональної територіальної організації в сфері відновлювальної енергетики: територіальна доступність, наявність законодавства та розміщення установок.

Розроблена класифікація факторів, що впливають на територіальну організацію за ознаками: територіальні фактори, економічні фактори, соціально-демографічні фактори, земельний фактор, політико-правові фактори.

З метою досягнення раціональної територіальної організації в галузі відновлювальної енергетики запропоновано застосування наступних загальних методів: системний аналіз, балансовий метод, метод техніко-економічних розрахунків, економіко-статистичні і економіко-математичні методи та метод побудови оптимізаційної моделі.

Визначено елементи системи стимулювання галузі відновлювальної енергетики: об'єкти та суб'єкти стимулювання, визначення завдань для кожного з них, а також запропоновано функції стимулювання галузі: економічну, екологічну та соціальну.

Запропоновано підхід до використання, впровадження та інвестування відновлювальних джерел енергії на основі теорії Маслоу, в результаті чого визначено п'ять груп потреб об'єктів стимулювання: первинні потреби споживачів у використанні альтернативної енергетики, потреба в енергетичній безпеці, соціальні потреби, потреба в розвитку бізнесу, потреба у збереженні довкілля.

4.3. Трудові ресурси як активна складова в моделях сталого розвитку³⁶⁷

Той факт, що людина розглядається з одного боку як активна ланка впливу на природу, а з іншого – людина сама є продуктом природи, не викликає сумніву. Але за результатами аналізу досліджень, у сучасному, проблема «людина-природа», нажаль, тільки загострюється³⁶⁸.

В моделях економічного розвитку саме людина розглядається як носій трудового потенціалу, який є двигуном економіки. Тобто саме трудові ресурси створюють нові продукти і послуги, для забезпечення існування людини і задоволення її потреб. Ключове значення трудових ресурсів може бути підтверджено тим фактом, що без трудових ресурсів не існувало би економіки, а проблема сталого розвитку набула би принципово інших рис.

Трудові ресурси мають дві складові, що створюються відповідно двома видами діяльності: фізичною працею і інтелектуальною працею. Тому результати діяльності трудових ресурсів формують капітал, який також має форму матеріальних і не матеріальних активів, що використовуються для подальшої діяльності.

Відповідно до моделі економічної динаміки Р. Солоу³⁶⁹ (рис.1) дохід, який отримано у визначеному плановому періоді поділяється на інвестиції і споживання.

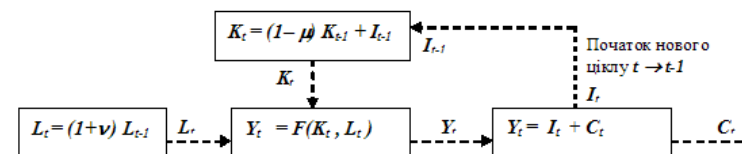

Рис.1. Модель економічної динаміки Р. Солоу

Якщо інвестиції безпосередньо створюють умови для розвитку виробництва, то споживання може розглядатися, як інвестиції у розвиток трудових ресурсів. Від рівня споживання залежить і здоров'я людини, і її освіта, і якість життя, і навидь оновлення трудових ресурсів. Тобто кількість і якість трудових ресурсів безпосередньо залежить з одного боку від рівня валового продукту, а з іншого – від прийнятої політики його розподілу. На цей процес також впливає стан природи. Якщо він сприяє розвитку трудових ресурсів і ми маємо комфортні умови розвитку, то інвестиції в трудові ресурси багатократно підсилюється, а отримання ефекту від інвестицій прискорюється. І, навпаки, якщо ми знаходимось під впливом природного лиха, або війни, то виникає потреба у збільшенні інвестицій в трудові ресурси, а отримання ефекту від інвестицій в цих умовах уповільнюється. Все це актуалізує дослідження взаємозалежності економічного розвитку територіального угруповання розвитку його трудових ресурсів, яке може бути використано при прогнозуванні сталого розвитку територіального угруповання будь якого масштабу.

Метою даного дослідження є виявлення взаємозалежності трудових ресурсів і валового продукту та створення прогностичної оцінки розвитку економічної динаміки з урахуванням структурних зрушень вікового складу трудових ресурсів.

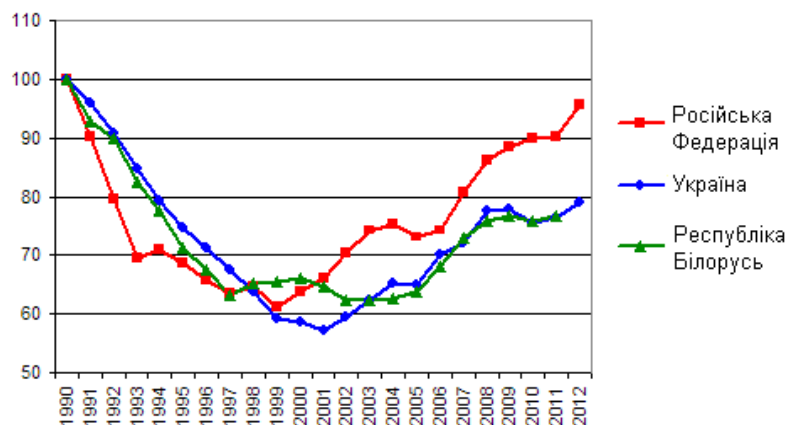
Дослідження макроекономічних показників розвитку України починаючи з перших кроків її існування як самостійної держави свідчить про суттєве падіння ВВП. Аналогічна ситуація спостерігалась на усьому пострадянському просторі. Тому з перших років створення незалежних держав України, Білорусі і Росії почало спостерігатися явище демографічного провалу народжуваності. Для порівняння характеристик демографічного провалу народжуваності відносно 1990 року по різних країнах на підставі статистичних даних, що наведені відповідно

³⁶⁷ Автор Корольков Владислав Васильевич

³⁶⁸ Статий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія практика / Андерсон В.М., Андрєєва / Н.М., Алімов О.М. та ін.; За науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В./ ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ВД «АРАЛ», 2011. – 464с.

³⁶⁹ Колемаев, В.А. Экономико-математическое моделирование. Моделирование макроэкономических процессов и систем: учебник [Текст]/ В.А. Колемаев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2005. – 295с.

у демографічному щорічнику республіки Білорусь³⁷⁰, Російському статистичному щорічнику³⁷¹ і Банку даних Державної служби статистики України³⁷² було розраховано відносні показники (рис.2).

Побудовано автором за даними служб статистики відповідних країн

Рис.2. Щорічна чисельність народжуваних у відсотках до 1990 року.

Динаміка змін народжуваності по всіх країнах що досліджуються має загальну тенденцію. З перших років самостійного розвитку спостерігається стрімке падіння народжуваності. Після досягнення мінімального значення, рівень народжуваності починає зростати. В Росії цей мінімум був у 1999 році, його значення – 63% відносно 1990 року. В Україні мінімальний рівень народжуваності у 58% припадає на 2001 рік. Білорусь має два локальних мінімуму. Це 63% у 1997 році і потім 62% у період 2002-2004 рік. Після цього починається зростання, яке має характерні коливання. Період коливань складає 5-6 років. Якщо в Україні і Білорусі за станом на 2011 рік рівень народжуваності був однаковий – 78%, то в Росії цей рівень значно більший – 98%. Це дозволяє визначити гіпотезу з одного боку про загальні фактори, а з ін-

³⁷⁰ Демографический ежегодник республики Беларусь: Статистический сборник, Минск, 2012 – 501с.

³⁷¹ Российский статистический ежегодник: статистический сборник, Москва, 2012 – 775с.

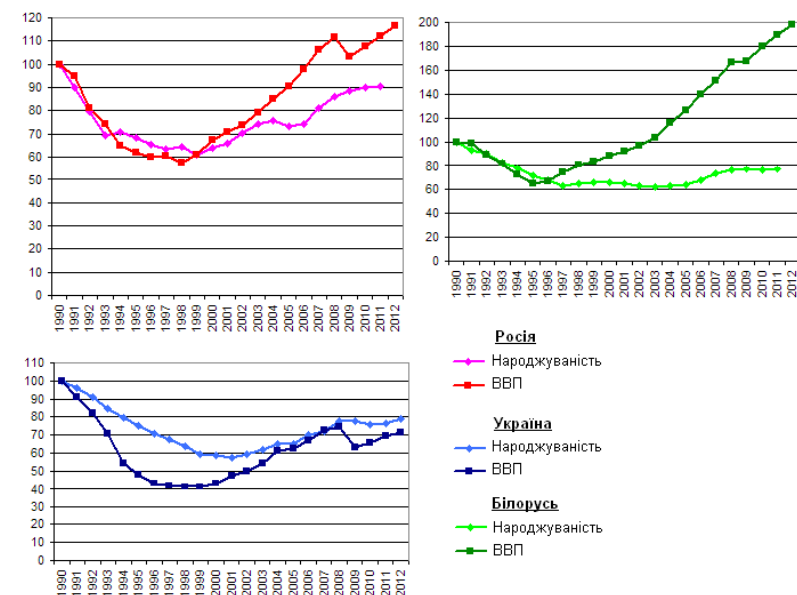
³⁷² Банк даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс] Режим доступу – <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile.asp?lang=1>

шого – про наявність у Росії додаткового фактору впливу на зростання народжуваності.

Вважається, що найбільш значним фактором зростання народжуваності є якість життя і структурний склад населення, тобто кількість жінок фертильного віку.

Серед макроекономічних показників якість життя може визначатися часткою ВВП, яка використовується на споживчі потреби. Якщо допустити що рівень споживчих потреб має лінійну залежність від ВВП, то рівень народжуваності може визначатися як функція від ВВП, тобто характер змін народжуваності і ВВП повинен бути подібним. Ця гіпотеза підтверджується аналізом співвідношення відносних показників змін рівня ВВП і народжуваності (рис.3).

Найбільші темпи зростання ВВП має Білорусь. За станом на кінець 2012 року рівень ВВП досяг 200% від рівня 1990 року. Тобто

Побудовано автором за даними служб статистики відповідних країн

Рис.3. Співвідношення народжуваності і рівня ВВП по країнах.

найменший рівень ВВП у 63% був в 1995 році. До 2003 року криза переходу до самостійного державного устрою була подолана і далі спостерігається економічне зростання. Рівень зростання ВВП в Білорусі значно вищий ніж рівень зростання народжуваності.

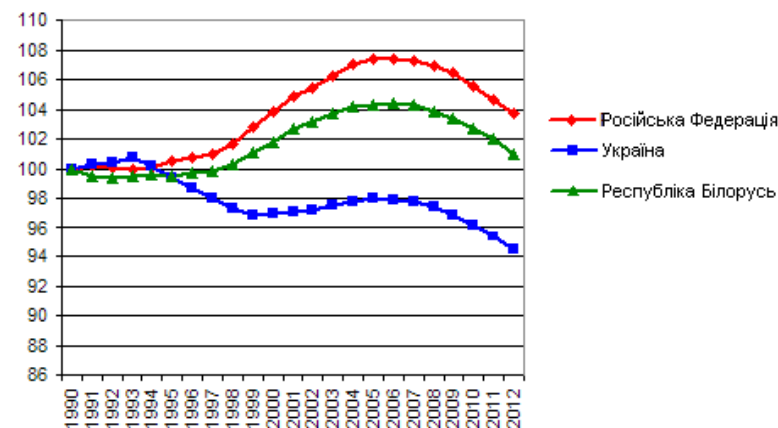
В Росії також рівень зростання ВВП вищий ніж рівень зростання народжуваності. Найменший рівень ВВП у 58% зафіксований у 1998 році. У 2006 році криза переходу до самостійного державного устрою в Росії була подолана і далі спостерігається зростання ВВП. Фінансова криза 2008 року привела до тимчасового падіння ВВП. За станом на кінець 2012 року рівень ВВП Росії становив 118%. У якості додаткового фактора збільшення рівня народжуваних може розглядатися приєднання до складу Росії нових територіальних угруповань (Абхазія, Південна Осетія, а також включення до обліку де яких кавказьких регіонів, що раніше не враховувались в умовах військових дій).

В Україні загальна тенденція змін народжуваності і ВВП також має місце, але рівень зростання народжуваності перевищує рівень зростання ВВП. Мінімальний рівень ВВП – 40% був у 1997-1999 році. Наступне зростання було зупинено кризою 2008 року. За станом на кінець 2012 року рівень ВВП досяг 72% від рівня 1990 року. Тобто Україна і досі не подолала кризи переходу до самостійного державного управління. Це дозволяє зробити припущення про найбільший рівень тіньових доходів населення, які з одного боку формують додаткове джерело задоволення споживчих потреб, а з іншого – стримують зростання ВВП. Причиною може бути зміна співвідношення між накопиченням і споживанням, або інвестиції в галузі, які не сприяють зростанню ВВП.

Основними факторами зростання ВВП є трудові ресурси, які у свою чергу за чисельністю формуються віковим складом населення країни і можуть бути розраховані з використанням моделі змін вікового складу на основі лагу від народжуваності³⁷³. Це дозволяє сформулювати цикл взаємної залежності для дослідження економічної динаміки розвитку країни. Фактичний стан структурних зрушень трудових ресурсів у період що досліджується наведений на рис. 4.

Структурні зрушення трудових ресурсів по країнам мають також загальні риси. Найменший рівень трудових ресурсів має Україна. У

³⁷³ Колективна монографія. Корольков В.В., Імітаційна модель структурних зрушень трудових ресурсів // Сучасні концепції прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем. Монографія / За ред. О.І. Черняка, П.В.Захарченка. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2013. – 556с. (С.297-308).

Побудовано автором за даними служб статистики відповідних країн

Рис. 4. Динаміка змін трудових ресурсів по країнам у відсотках відносно 1990 року

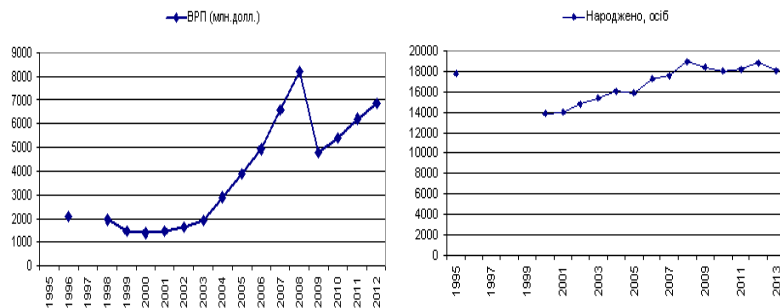
Росії і Білорусі до 2006 року спостерігалось зростання рівня трудових ресурсів, але після 2006 року падіння рівня трудових ресурсів спостерігається по всіх країнах. З одного боку це буде сприяти зниженню рівня безробіття, а з іншого потребує стимулювання народжуваності і підвищення якості людського капіталу, тобто переходу до використання якісно нових технологій.

Для перевірки висунутої гіпотези взаємозв'язку структурних зрушень трудових ресурсів і динаміки валового регіонального продукту розглянемо динаміку відповідних показників на прикладі Запорізької області. Побудова графіку динаміки ВРП регіону ускладнюється тим, що до 1996 року проходило становлення української гривні і тому немає статистичної інформації про рівень ВРП у цей період. Крім того, флуктуації курсу гривні до долара також потребують врахування. Тому на рис. 5 наведений графік динаміки ВРП Запорізької області у доларовому еквіваленті. І, відповідно, динаміка змін показника народжуваності.

Зіставлення характеру змін свідчить про можливу кореляційну залежність між рівнем ВРП і чисельністю народжених малюків.

Таким чином можна дійти до висновку про наявність важливої складової економічної динаміки через трудові ресурси. Так, с початку,

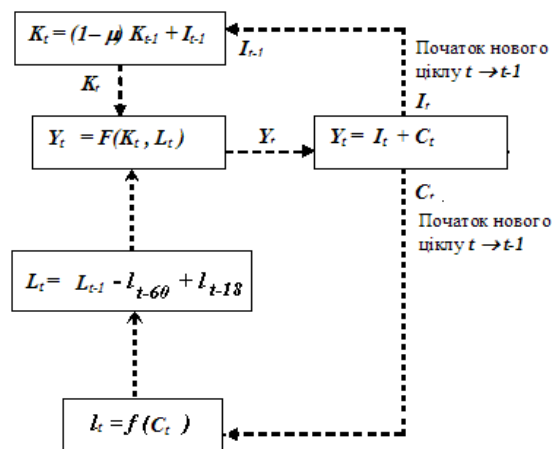

Побудовано автором за даними служб статистики відповідних країн

Рис.5. Динаміка зростання ВРП і показника народжуваності.

чисельність народжених є функцією від ВРП. Зміни чисельності народжених з врахуванням лагу відбиваються на змінах трудових ресурсів. А зміни чисельного і якісного складу трудових ресурсів впливають на рівень ВРП. З врахуванням наведеного схема моделі економічної динаміки Р.Солоу може бути представлена наступним чином (Рис.6).

Побудовано автором

Рис.6. Модифікована модель Р.Солоу

У наведеній структурній моделі не враховується коефіцієнт вибуття населення по різних вікових групах, та поділення чисельності вікових груп за статтю, що унеможлиблює врахування чисельності жінок фертильного віку для визначення кількості народжених у поточному році. Тому більш доцільним є використання моделі прогнозування зрушень трудових ресурсів що наведена у колективній монографії «Сучасні концепції прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем»³⁷⁴. Але в цю модель треба додати вплив ВРП на якість життя і відповідно на народжуваність.

Напрямом подальших досліджень може бути продовження деталізації моделі Р.Солоу шляхом врахування поділу інвестицій з одного боку у капітал по галузях, а з іншого – врахування часу матеріалізації капіталу у технології, інфраструктуру, нові засоби виробництва і створення мережі підтримки високих технологій.

³⁷⁴ Колективна монографія. Корольков В.В., Імітаційна модель структурних зрушень трудових ресурсів // Сучасні концепції прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем. Монографія / За ред. О.І. Черняка, П.В.Захарченка. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2013. – 556с. (С.297-308).

4.4. Аспекты укрепления энергетической безопасности Латвии³⁷⁵

Введение. Среди всех стран Европейского Союза (ЕС), Латвия вместе со Швецией, занимают первое место по использованию возобновляемых энергоресурсов (ВЭ): вода, ветер, солнце, лес и др. Примерно 36 % расходуемой энергии Латвия получает за счет собственных энергоресурсов. Слабой стороной этой статистики является то обстоятельство, что остальную энергию Латвия вынуждена импортировать, т.к. собственных запасов нефти, газа и угля у нее не имеется. Почти все импортируемые Латвией энергоресурсы приходят только от одного государства – России. Стратегическим интересом Латвии является уменьшение зависимости от энергоресурсов России. Достичь этой цели можно следующими способами.

Во – первых, наличием конкуренции в газовом секторе или, конкретно – строительством терминала сжиженного газа в регионе стран Балтии. Это обеспечило бы Латвии альтернативу импорту природного газа России и нарушило монополию российской компании «Газпром».

Во-вторых, необходимо увеличить удельный вес возобновляемых энергоресурсов, особенно за счет использования ветра и биомассы.

В – третьих, необходимо продолжать вкладывать средства в энергоэффективность, т.е. в утепление зданий, чтобы уменьшить общий расход энергии.

Реализация перечисленных мероприятий позволит увеличить энергетическую безопасность Латвии и уменьшить ее зависимость от импорта энергоресурсов из России. Появление конкуренции на рынке энергоресурсов обеспечит потребителям не только снижение цены на эти энергоресурсы, но и повышение их качества. В насто-

ящее же время страны Балтии находятся на так называемом энергетическом острове по причине своей изолированности от общих газовых сетей ЕС. Наличие в Балтии реальной инфраструктуры – терминала сжиженного газа, позволит прийти на рынок энергоресурсов других поставщиков товара, составляя конкуренцию компании «Газпром». В конечном итоге это должно привести к уменьшению цены на энергоресурсы.

Странами Балтии предусмотрены общие средства для строительства газового терминала. ЕС является союзником Балтии в решении проблемы создания конкуренции в вопросе поставки энергоресурсов и готов оказать финансовую помощь. Чтобы получить финансирование от ЕС, странам Балтии совместно с Финляндией, необходимо договориться по вопросу выбора места строительства терминала.

Зависимость Латвии от энергоресурсов России определяется не только материальной стороной вопроса, но также и угрозой при принятии ею независимых политических решений. Последние события на Украине являются серьезным побуждением для Латвии намного активнее работать с решением проблемы поставки энергоресурсов не от одного поставщика.

В данной статье приводится анализ особенностей работы электростанций использующих возобновляемые энергоресурсы, дается обоснование необходимости резервирования генерируемой ими мощности в энергосистеме Латвии. Изложение материала иллюстрируется конкретными данными, характеризующими источники генерируемой мощности энергосистемы Латвии.

Особенности работы электростанций, использующих возобновляемые энергоресурсы. Покрытие электрической нагрузки в течении суток обеспечивается электростанциями разного вида. При составлении баланса мощности в энергосистеме, принимаются во внимание особенности этих электростанций и их возможности в необходимый момент времени обеспечить необходимую мощность. Например, в покрытии максимальной нагрузки каскад гидроэлектростанций (суммарная мощность 1561 МВт) на реке Даугава может участвовать только частью своей мощности (400±200 МВт), т.к. их водохранилища небольшие. Основные характеристики станций каскада ГЭС на реке Даугава приведены в табл. 1.

³⁷⁵ Авторы Линкевич Олег, Махнитко Анатолий, Герхард Янис

Таблица 1

Некоторые сведения о каскаде ГЭС на реке Даугава

Показатели	Плявинь- ская ГЭС	Кегумская ГЭС		Рижская ГЭС
		ГЭС-1	ГЭС-2	
Начало эксплуатации, год	1965-1966	1939. (1947-1953)	1979	1974-1975
Установленная мощность, МВт	893,5	74	192	402
Число гидроагрегатов, шт.	10	4	3	6
Мощность одного гидроагрегата (при расчетном напоре), МВт	82,5 – 90	18,5	55,6	67

Для малых газовых когенерационных станций нельзя рассчитать периоды, когда нет тепловой нагрузки. Доступную мощность базовой электростанции (Рижская ТЭЦ -2 мощностью 811 МВт) ограничивают только плановые и неплановые (аварийные) ремонты.

К сожалению, работа электростанций, использующих возобновляемые энергоресурсы связана с целым рядом ограничений. Оператор системы передачи (СО) Латвии практически не может регулировать мощность малой электростанции (мощностью до 15 МВт) – не уменьшать или увеличивать их нагрузку, не может остановить электростанцию. Это запрещено законодательством Латвии. Следовательно, рост удельного веса этих электростанций (см. табл. 2) может неблагоприятно влиять на надежность электроснабжения.

Таблица 2

Динамика развития электростанций, использующих ВЭ

	Общая электрическая мощность, МВт		
	2011 г.	2012 г.	2013 г.
Газовые станции мощностью > 4 МВт	796	799	1039
Ветроэлектростанции	36	60	62
Газовые станции мощностью < 4 МВт	63	82	97
Станции на биомассе	5	23	32
Малые ГЭС	26	27	27
Станции на биогазе	31	43	55
Всего	957	1034	1313

Выработка малых ГЭС зависит от притока воды. Зимой, во время максимальной нагрузки, приток обычно сравнительно низкий, поэтому СО, составляя баланс электрической мощности вообще не учитывает мощность малых ГЭС, или учитывает только частично (< 20 % от установленной мощности, основываясь на статистическом анализе). Доступность мощности когенерационных электростанций, использующих биомассу и биогаз, тесно связана с тепловой нагрузкой, что в свою очередь зависит от температуры наружного (внешнего) воздуха. Возможности маневрирования с генерируемой этими станциями мощностями весьма ограничены, поэтому в балансе мощностей они учитываются только частично (< 50 % от установленной мощности, основываясь на статистическом анализе).

Выработка электроэнергии ветроэлектростанциями колеблющаяся (неустойчивая) и трудно прогнозируемая. Составляя балансы мощностей для максимальных режимов зимой, СО эти мощности не учитывает, или учитывает только частично (10 % от установленной мощности, основываясь на статистическом анализе). Диапазон работы ветрогенератора ограничен (рис. 1). Минимальная скорость ветра, при котором ветрогенератор начинает работать равняется 2-4 м/сек. При скорости ветра превышающей 25 м/сек ветрогенератор автоматически отключается.

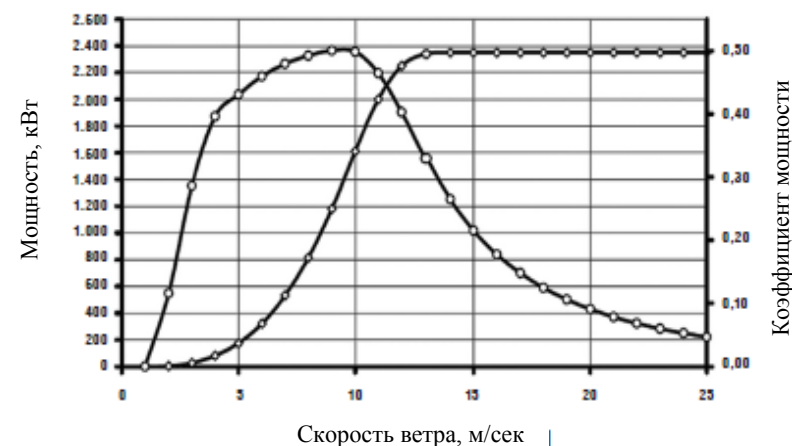

Рис. 1. Характеристика ветрогенератора.

Ветрогенераторы должны останавливаться если на лопастях образуется обледенение. Номинальная мощность ветрогенератора достигается при скорости ветра 12-15 м/сек. Зависимость мощности ветрогенератора пропорциональна скорости ветра в третьей степени. Анализ статистики измерений скорости ветра метеостанциями Латвии на ее западном побережье, показывает, что даже в течении одного часа времени скорость ветра может изменяться в довольно большом диапазоне. При этом мощность ветрогенератора изменяется в диапазоне от 0 % до 100 %. Так, например, 7 января 2009 года (см.рис.2), примерно в 6 часов утра, скорость ветра снизилась от 15 м/сек до 3.5 м/сек, а через час возросла до 10 м/сек.

Рис.2. Иллюстрация ситуации на 7 января 2009 года:
1 — скорость ветра, м/сек; 2 — выработка электроэнергии
(% от номинальной мощности).

Иными словами, в течении двух часов мощность ветрогенератора должна была уменьшиться от 100 % до 0 %, а потом обратно возрасти до 80 %. В настоящее время, когда общая установленная мощность ветрогенераторов в Латвии сравнительно небольшая (62 МВт), энергосистема справляется с этими колебаниями. Однако, если электрическая мощность ветрогенераторов достигла бы 500 МВт и более, то у СО могли бы появиться большие проблемы с регулированием их мощности. В энергосистеме должна быть мощность, которая может оперативно разгружаться — если мощность ветрогенераторов возрастает и загружаться при ее уменьшении.

Чтобы обеспечить регулирование и резервирование мощности электростанций, работающих на возобновляемых энергоресурсах, в энергосистеме должны быть доступные генерирующие мощности, которые должны быть в рабочем состоянии или для которых имеется возможность быстрой подготовки к работе и способность достаточно оперативно изменить свою нагрузку. Регулирование мощности должно быть доступно круглосуточно. Анализируя наличие такой генерирующей мощности, диапазон и скорость ее регулирования, были оценены имеющиеся и строящиеся в Латвии ТЭС и ГЭС, подчиняющихся оперативному управлению диспетчера энергосистемы.

Необходимость увеличения пропускной способности линий электропередач. Кроме резервирования мощности электростанций, работающих на использовании возобновляемых энергоресурсов, для устойчивой работы энергосистемы Латвии требуется решение проблемы дальнейшего развития электрических сетей. Это приобретает особую актуальность по причине необходимости подключения этих станций к электрическим сетям. Прежде всего это касается ветроэлектростанций.

В силу природных условий, наиболее выгодным местом для строительства ветроэлектростанций в Латвии является побережье в регионе Курземе. По проектам здесь должна находиться большая часть всех ветрогенераторов Латвии. При этом сложившаяся ситуация в этом регионе такова, что электрические сети там слабо развиты. Электрических сетей напряжением 330 кВ в этом регионе нет вообще. СО получил заявку на подключение к электрическим сетям этого региона парка ветрогенераторов мощностью 1675 МВт. В настоящее время возможность подключения такой мощности к передающим сетям Латвии отсутствует. Решение этой проблемы будет возможно после строительства ТЭЦ в Курземе и прокладки кабеля в Швецию. Чтобы можно было обеспечить покрытие прогнозируемого прироста нагрузки, генерируемые мощности ТЭЦ в Курземе и парка ветрогенераторов (до 700 МВт), необходимо Курземское кольцо линий электропередач Гробинья-Вентспилс-Туме — Иманта. Для подключения ветрогенераторов в северной части Курземе необходимо укрепление имеющихся электрических сетей напряжением 110 кВ. Для этого к 2018 года планируется строительство новых ЛЭП 110 кВ: Угале-Кандава (протяженностью 50 км) и Тукумс-Туме (протяженностью 12,3 км).

С учетом планируемого увеличения (роста) суммарной мощности ветрогенераторов в Латвии к 2025 году правительством принято решение строительства третьей ЛЭП 330 кВ (или кабеля) между Эстонией и Латвией. При строительстве на море мощностей ветрогенераторов больше 700 МВт было бы выгодно соединить ветроэлектростанции Латвии с большими ветроэлектростанциями соседних. Это позволит уменьшить неравномерность работы ветроэлектростанций в регионе Балтии. Дальнейшая интеграция стран Балтии в рынок Скандинавского региона является одним из важнейших приоритетов в развитии их энергетики. Достижение этой цели возможно созданием более развитой сети физических соединений энергосистем Латвии, Литвы и Эстонии со странами Скандинавии, а именно – с Финляндией и Швецией.

Выводы.

1. Планируемые правительством Латвии проекты диверсификации использования местных (возобновляемых) энергоресурсов являются своевременными и жизненно важными для укрепления энергетической безопасности государства.

2. Создание в Балтии терминала сжиженного газа создаст конкуренцию для поставщиков энергоресурсов и устранил зависимость Латвии от единственного в настоящее время поставщика природного газа – России.

3. Расширение парка ветроэлектростанций на территории Латвии требует обязательного резервирования их мощности по причине колебательного характера их работы.

4. Софинансирование ЕС планируемых Латвией проектов развития структуры генерирующих мощностей и передающих электрических сетей ускорит процесс их практической реализации, создаст основу для стабильной работы энергетики страны и устойчивого развития всей ее экономики в целом.

Литература

1. Линкевич О.А. Производство электроэнергии из возобновляемых энергоресурсов и необходимость резерва мощности. – Рига: Энергия и мир, № 1, 2011, с. 48 – 51 (на лат. яз.).
2. Стуклис И., Янсон Л. Интеграция Балтийского региона в энергосистемах Европейского Союза. – Рига: Энергия и мир, № 4, 2014, с. 32 – 35 (на лат. яз.).
3. www.latvenergo.lv

4.5. Формування інвестиційної стратегії регіональної енергетики³⁷⁶

Актуальність. Практика інвестиційної діяльності в енергетиці країн Центральної та Східної Європи показує, що ефективним і фактично основним механізмом фінансування енергоощадних заходів є використання власних фінансових ресурсів підприємств, кредитних позик комерційних банків населенням та/або коштів спеціальних державних фондів. Інвестиційні потоки у регіональну енергетику з формування і вкладання інвестиційних ресурсів орієнтовані на конкретні об'єкти, спрямовані на певні елементи соціально-економічної територіальної системи, відношення між елементами якої опосередковані територією. Отже, інвестиційні потоки енергетичної сфери економіки впливають на структуру суспільної територіальної системи, яка визначається як сукупність стійких зв'язків територіального утворення, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх змінах. В умовах загострення енергетичної кризи в Україні першочерговими стають заходи з енергозбереження, впровадження яких стає реальним за рахунок реалізації інвестиційних проектів.

Новизна. Встановити та охарактеризувати сутність інвестиційної стратегії та стратегії розвитку регіональної енергетики, запропонувати підхід до визначення основних напрямків формування інвестиційної стратегії регіональної енергетики та класифікацію інвестиційних ресурсів в регіональну енергетику, визначити загальні засади розроблення обласними владними структурами інвестиційної стратегії розвитку регіональної енергетики.

Основна частина. *Більшість науковців схиляється до того, що під територіальною структурою конкретного територіального утворення слід розуміти поділ цього утворення на окремі елементи зі*

³⁷⁶ Автори Крикавський Євген Васильович, Люльчак Зореслава Стефанівна

стійкими взаємозв'язками між ними. Отже, територіальну структуру інвестиційних потоків у регіональну енергетику ми пропонуємо трактувати як їх розподіл по функціонально відмінних, спеціалізованих територіальних частинах області – адміністративних районах, спеціалізованих зонах, вузлах. Отже, регіон розглядається нами, як і в нормативно-законодавчих актах, як адміністративна область. Одночасно ми розглядатимемо область як складну суспільну територіальну систему, як це висвітлюється у більшості сучасних регіонально-економічних досліджень. Область як складна система – це сукупність суспільних адміністративно-районних територіальних підсистем, рівень розвитку яких визначає рівень розвитку області в цілому³⁷⁷.

Таким чином, щоб розглянути регіональні особливості інвестиційної діяльності у енергетиці, необхідно їх простежити в розрізі адміністративних районів. Для аналізу пропонуємо використовувати такі показники:

- ріст обсягів інвестицій в основний капітал енергетичних об'єктів;
- ріст обсягів інвестицій в основний капітал енергетичних об'єктів у розрізі адміністративних районів області;
- обсяги інвестицій в основний капітал енергетичних об'єктів у розрахунку на 1 особу населення по адміністративних районах області;
- обсяги капітальних інвестицій у енергетичні об'єкти по районах і містах області;
- структура капітальних інвестицій енергетичних об'єктів у межах області за адміністративними районами та містами;
- обсяг і структури капітальних інвестицій по енергетичних підприємствах;
- обсяг і структура інвестицій в енергетичне господарство промислових підприємств по районах і містах області;
- обсяг державних субвенцій на модернізацію енергетики регіону.

Дослідження структури вкладання інвестицій у регіональну енергетику необхідне для прогнозування рівня розвитку територіальної суспільної системи та обґрунтування стратегічних перспектив. Для проведення такого дослідження потрібна класифікація інвестиційних ресурсів. За результатами досліджень, проведених вченими-економістами, розроблено різні класифікації інвестицій. З огляду на структуру

³⁷⁷ Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку/ А.С. Філіпенко. – К.: Знання України, 2012. – 190 с.

інвестицій за галузями, найбільший інтерес становить класифікація, запропонована В.Г. Федоренком та А.Ф. Гойком³⁷⁸. Автори виділяють такі чотири групи інвестицій:

За об'єктами вкладання коштів (майна): інвестиції реальні та фінансові. Під реальними інвестиціями розуміють вкладання коштів (майна) у реальні активи – матеріальні та нематеріальні (інвестиції в нематеріальні активи, пов'язані з науково-технічним прогресом, характеризують як інноваційні). Під фінансовими інвестиціями – вкладання коштів у фінансові інструменти (активи), серед яких превалюють цінні папери.

За характером участі в інвестуванні: інвестиції прямі й непрямі. Пряме інвестування здійснюють інвестори, які безпосередньо добирають об'єкти інвестування та вкладають у них кошти (майно, активи). Як правило, інвестори добре обізнані з об'єктом інвестування і знають механізми інвестування. Непрямі інвестиції здійснюють інвестиційні чи фінансові посередники.

За періодом інвестування: коротко – та довгострокові інвестиції. Короткострокові інвестиції здійснюють на період до одного року. Довгострокові інвестиції здійснюють на період понад рік. Великі інвестиційні компанії розподіляють їх на чотири види: до двох років, від двох до трьох років, від трьох до п'яти років, понад п'ять років.

За формами власності інвесторів: інвестиції приватні, державні, іноземні та спільні. Приватні інвестиції здійснюють фізичні особи, а також юридичні особи з приватним капіталом, державні – державні та місцеві органи влади, державні підприємства з бюджетних і позабюджетних фондів, власних і позичкових коштів, іноземні – фізичні та юридичні особи іноземних держав, спільні – суб'єкти певної держави та іноземних держав.

У науковій літературі наводяться класифікації інвестиційних ресурсів, побудовані відразу за кількома ознаками, наприклад такі, в яких класи визначені не тільки з точки зору особливостей вкладання інвестиційних ресурсів, але й з позиції їх формування³⁷⁹. Оскільки ми виходимо з того, що інвестиційна стратегія регіональної енергетики складається з двох частин – формування інвестиційних ресурсів регіональної енергетики та їх вкладання, тому слід мати класифікації інвестиційних ресурсів із погляду їх формування і вкладання. У таблиці 1 запропонована класифікація інвестиційних ресурсів регіональної енергетики за місцем

³⁷⁸ Федоренко В.Г. Инвестознaвствo/ В.Г. Федоренко, А.Ф. Гойко/ За ред. В.Г. Федоренка. – К.: МАУП, 2011. – 408с.

³⁷⁹ Ястремська О.М. Інвестиції в економіку регіонів/ О.М. Ястремська// Фінанси України. – 2009. – №4. – С. 80 – 85.

вкладання інвестицій, а також надано характеристики інвестиційних ресурсів у межах визначених класів інвестицій.

Залежно від мети інвестицій, у західній практиці розрізняють такі групи інвестицій: а) вимушені капіталовкладення (здійснюються в обов'язковому порядку, наприклад з метою підвищення надійності й техніки безпеки на виробництві відповідно до нових законодавчих актів або інших обов'язкових обставин); б) забезпечення позицій на ринку; в) оновлення основних виробничих фондів, особливо верстатів і апаратів; г) економія витрат; д) збільшення прибутків; ж) «ризикові» капіталовкладення³⁸⁰.

Таблиця 1

Класифікація інвестиційних ресурсів регіональної енергетики

Ознака класифікації	Види	Зміст інвестиційних ресурсів
Форма власності	державні	утворюються коштами держбюджету
	приватні	поділяються на інвестиції, які формуються за рахунок власних джерел, і на інвестиції, що створюються залученими коштами (довготерміновими кредитами, емісією цінних паперів)
Форма вкладання	фінансові	інвестиційні ресурси, що вкладаються в об'єкти регіональної енергетики ресурси в фінансовій формі
	матеріальні	інвестиційні ресурси, що вкладаються в об'єкти енергетики в матеріальній формі
	нематеріальні	інвестиційні ресурси, що вкладаються в об'єкти енергетики в інтелектуальній та інших формах
Специфіка вкладання	традиційні	інвестиційні ресурси, які вкладаються в традиційні системи енергопостачання
	інноваційні	інвестиційні ресурси, які вкладаються в інноваційні системи енергопостачання
Територіальні обмеження	внутрішні	інвестиційні ресурси регіональної енергетики, які вкладаються в об'єкти, розташовані в межах регіону
	зовнішні	інвестиційні ресурси регіональної енергетики, що вкладатимуться за межами регіону: в об'єкти, розташовані в інших регіонах держави; в об'єкти, розташовані в інших державах
Сфера вкладання	енерго ефективні	інвестиційні ресурси, які спрямовуються у енергогенерацію
	енергоощадні	інвестиційні ресурси, які спрямовуються у передавання, постачання та споживання енергоресурсів та – носіїв

³⁸⁰ Тканка Л.Я. Система інноваційно-інвестиційних фондів в Україні / Л.Я. Тканка // Фінанси України. – 2009. – №1. – С. 68 – 72.

Продовження таблиці 1

Ознака класифікації	Види	Зміст інвестиційних ресурсів
Призначення	пошуково-проектні	інвестиційні ресурси, які забезпечують пошукові, передпроектні та проектні роботи
	будівельно-монтажні	інвестиційні ресурси, які забезпечують будівельні та монтажні роботи
	трудо-ресурсні	інвестиційні ресурси, які забезпечують навчання і перепідготовку кадрів
	технологічні	інвестиційні ресурси, які забезпечують введення в дію інвестованих об'єктів
Тривалість вкладання	короткострокові	інвестиційні ресурси, які вкладаються на короткостроковій основі (на період до 1 року)
	середньострокові	інвестиційні ресурси, які вкладаються на середньостроковій основі (на період 3-5 років)
	довгострокові	інвестиційні ресурси, які вкладаються на довгостроковій основі (на період понад 5 років)
Форма відтворення основних фондів	нове будівництво	інвестиції, спрямовані на створення нових енергетичних об'єктів на нових місцях за новими проектами
	реконструкція	інвестиції, спрямовані на обладнання діючих енергетичних підприємств та енергоспоживачів новими технологіями за новими проектами
	модернізація	інвестиції, спрямовані на підвищення технічного озброєння енергогенерації та -споживання за рахунок заміни старого обладнання новим
	регенерація	інвестиції, спрямовані на відтворення функціонування старих енергосистем з наданням їм нових функцій

Джерело: Власне опрацювання

Використання такої класифікації доцільне у вирішенні інвестиційних завдань, спрямованих на подолання кризових соціально – економічних ситуацій у регіональній енергетиці. З цих позицій вкладання інвестицій у виробничу сферу можна розглядати у двох аспектах:

з точки зору подолання кризових явищ (тобто як критичні інвестиції, зволікання з якими поглиблює енергетичну кризу);

з позиції досягнення вітчизняною енергетикою технологічного рівня розвинутих європейських країн.

Перший напрямок передбачає інвестування енергогенерації та -споживання на такому рівні, аби не допускати кризової ситуації, а

другий напрямок інвестицій стосується структурної перебудови енергетичної сфери.

За результатами проведених нами досліджень змісту поняття «інвестиційна стратегія регіональної енергетики» ми дійшли висновку, що інвестиційна стратегія розвитку регіональної енергетики повинна формуватись за такими принципами: складатися з двох головних частин – формування інвестиційних ресурсів та вкладання інвестицій; бути органічним і самостійним елементом стратегії соціально-економічного розвитку регіону.

У більшості випадків фахівці, визначаючи перспективи розвитку регіональної енергетики, недостатньо уваги надають вивченню інвестиційної діяльності та інвестиційних процесів, планують їх розвиток, виходячи з наявних соціально-економічних прогнозів і документів розвитку регіону, в яких інвестиційні проблеми переважно розглядаються як другорядні стосовно до обраних моделей розвитку продуктивних сил. І лише в цьому випадку дані роботи і документи стосуються конкретних питань інвестиційного забезпечення розвитку енергетики регіону, а аналіз розвитку і формування інвестицій виступає на перший план. Ми не можемо погодитися з таким підходом. Інвестиційна стратегія розвитку регіональної енергетики повинна будуватися в іншому порядку, за визначеними нами принципами. *Спочатку розробляється в попередньому варіанті перша частина інвестиційної стратегії – формування інвестиційних ресурсів, розглядаються всі можливі варіанти нагромадження інвестиційних ресурсів, щоб з'ясувати, які потреби щодо розвитку енергетики регіону можна забезпечити. Потреби порівнюються із цілями стратегії розвитку регіональної енергетики і визначаються можливості їхньої реалізації, виходячи з наявної ресурсно-інвестиційної бази. За результатами проведеного аналізу приймаються рішення про вкладання інвестиційних ресурсів, тобто розробляється друга частина інвестиційної стратегії* (рис. 1).

Невизначеність стратегії розвитку регіональної енергетики ускладнює вибір напрямків інвестиційної діяльності в регіоні. Нами запропоновано підхід до визначення основних напрямків формування інвестиційної стратегії регіональної енергетики, який базується на кваліметричній оцінці потенційних можливостей виробничої діяльності, здійснюваної суб'єктами господарювання регіону. Підхід включає 5 економічних блоків оцінки.

– використання наявних резервів енергетичних потужностей та активізація енергозбереження. Оцінка виконується в двох ракурсах: виходячи з обсягу генерування енергоносіїв, наявних резервів енергопотужностей на незадіяних енергопідприємствах та енергозбереження під час постачання, споживання;

– залучення інвестицій. Вимагає розгляду всіх можливих джерел інвестиційних ресурсів і врахування можливостей використання нетрадиційних, новаторських прийомів формування інвестиційних ресурсів;

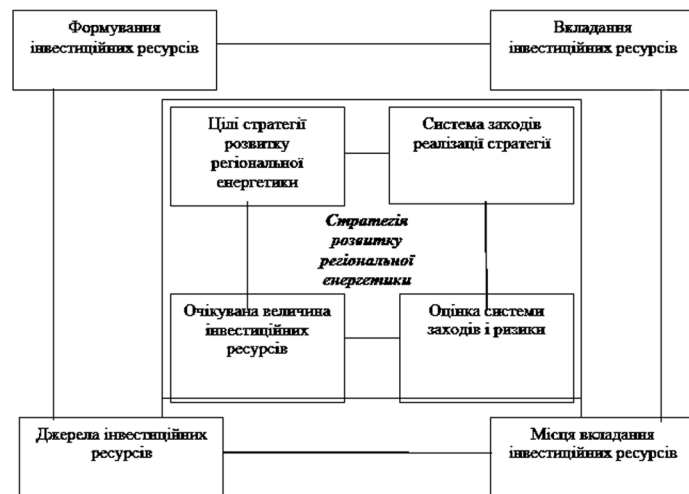
– наявність інвестиційних проектів – це потенційні місця вкладання інвестиційних ресурсів. Вони надають можливість орієнтовно визначити, скільки інвестиційних ресурсів необхідно на той чи інший період;

– здійснення інвестиційної, зокрема, інноваційної діяльності. При здійсненні такої оцінки слід враховувати інерційність інвестиційних процесів. У зв'язку з цим допускаємо, що територіальні системи з більшим обсягом інвестицій в найближчій перспективі більш сприятливі для залучення фінансових ресурсів;

– резерви потужностей технологічної бази. З метою отримання такої оцінки слід проаналізувати особливості діяльності енергетичних підприємств за видами і за місцем її здійснення.

Нами пропонується оцінювати окремі елементи в розрізі названих вище блоків за допомогою трьохбальної системи за такою схемою: високі потенційні можливості – 3 бали, середні потенційні можливості – 2 бали, низькі потенційні можливості – 1 бал. Найбільша сума балів засвідчуватиме найвищу привабливість певного напрямку формування інвестиційної стратегії розвитку регіональної енергетики. Дані, отримані в результаті застосування цього підходу, ми розцінюємо як попереднє обґрунтування, як блиц-оцінку наявного підґрунтя для розробки ефективної інвестиційної стратегії регіону.

Методичні рекомендації встановлюють загальні засади розроблення обласними владними структурами інвестиційної стратегії розвитку регіональної енергетики (ICPPE) як складової регіональної стратегії розвитку (PCP), яка враховує специфіку розвитку регіону і погоджується з центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики.

Джерело: Власне опрацювання

Рис.1. Інвестиційна стратегія і стратегія розвитку регіональної енергетики

ІССРЕ є основою для розроблення:

- середньострокових програм інвестицій регіону, що можуть визначити показники видатків державного і місцевих бюджетів на інвестиційні проекти на наступні бюджетні періоди для стратегічних цілей розвитку регіональної енергетики, здійснення яких триває більше одного бюджетного року;
- щорічних програм інвестицій регіону, що визначають послідовні заходи першочергової реалізації ІССРЕ та необхідні для цього витрати, що вносяться до проекту бюджету регіону на наступний рік;
- угод між органами центральної та місцевої виконавчої влади та самоврядування щодо інвестиційного забезпечення розвитку енергетики регіону.

ІССРЕ повинна враховувати соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні, регіональну та інвестиційну політику уряду, встановлений законодавством порядок й ієрархію відносин влади, позитивні та негативні фактори формування відносин із сусідніми регіонами та країнами.

Основними передумовами розробки ефективної ІССРЕ є наявність:

- державних стратегій розвитку енергетики країни і соціально-економічного розвитку регіонів, які враховують організаційні та правові засади взаємовідносин держави і регіонів;
- державних інвестиційних стратегій розвитку енергетики країни та соціально-економічного розвитку регіонів;
- розуміння владними структурами регіону необхідності розробки інвестиційної стратегії розвитку енергетики регіону та її ефективної реалізації.

Висновки. Як видно із вищенаведеного, всі заходи нагальні. Вони спрямовані на розв’язання найгостріших проблем, а тому не можуть розглядатися як такі, що відповідають перспективам розвитку регіонів України. Тільки інвестиційна стратегія регіональної енергетики в контексті стратегії розвитку регіону може визначити реальні перспективи.

ІССРЕ буде стратегічним планом інвестицій у енергетику регіону, який визначатиме цілі, завдання, пріоритети, напрями інвестування на середньостроковий (4-6 років) та довгостроковий (10-15 років) періоди.

Мета ІССРЕ – визначення першочергових пріоритетних завдань інвестиційної діяльності в енергетику регіону з урахуванням загальнодержавних інвестиційних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень, загроз і проблем інвестицій; координація дій центральних і місцевих органів влади органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію визначених інвестиційних завдань щодо енергозбереження та критеріїв їхнього розв’язання.

4.6. Перспективи формування ринку екотуризму як напрямку сталого розвитку Сумської області³⁸¹

Вирівнювання економічного розвитку регіонів, перехід їх до стійкого соціо-еколого-економічного розвитку є одним з головних пріоритетів економічної політики України. Досягти цього можна шляхом активного пошуку й аналізу порівняльних конкурентних переваг окремих регіонів і територій, визначення найбільш ефективних напрямів їх реалізації, проведення комплексу маркетингових заходів щодо формування й просування відповідного іміджу області, району, міста чи селища для залучення необхідних інвестицій, стимулювання обраних пріоритетних напрямів розвитку території.

Наявний світовий і вітчизняний досвід свідчить, що ефективним напрямом розвитку територій є формування і розвиток ринку туристичних послуг. Останнім часом у всьому світі набувають поширення відносно малобюджетні види туризму, зокрема: екологічний, маршрутно-пізнавальний, спортивно-оздоровчий, етнографічний, сільський та ін. Для їх розвитку непотрібні значні інвестиції, вони можуть досить швидко забезпечити прибутковість. Окрім відносної дешевизни ці види туризму є екологічно зорієнтованими («зеленими»), що робить їх привабливими для досить значної частини населення розвинених у соціально-економічному плані країн, а також інших країн з «Західною» ментальністю населення.

Зазначені види туризму віднесені авторами до «зелених» (екологічних) на тій підставі, що згідно існуючих визначень, наприклад [2], «зелений» (екологічний) туризм передбачає відпочинок у природних екологічно чистих зонах чи регіонах, з відвідуванням місць які становлять

культурний та пізнавальний інтерес, що сприяє (за рахунок отриманих доходів) збереженню (чи навіть поліпшенню) природного середовища, підтриманню добробуту місцевого населення тощо. Аналізовані види туризму цілком відповідають даному визначенню. Окрім того, вони входять до наведеної у [2] класифікації видів «зеленого» (екологічного) туризму.

За даними [8] 35% міського населення Європи надають перевагу відпочинку на природі, переважно у сільській місцевості. Розвиток сільського «зеленого» туризму не лише сприяє збереженню природних територій, забезпечує роботою населення регіонів, але й сприяє наповненню бюджетів країн і регіонів, що його розвивають. Наприклад, у Франції він забезпечує надходження доходів до загальнодержавного бюджету у розмірі більше ніж 1 млрд. євро та 2 млрд. євро до бюджетів її регіонів [8]. «Зелений» туризм забезпечив надходження до бюджету Сербії у розмірі більше ніж 100 млн. євро, що становить 15% надходжень від усіх видів туризму, що розвиваються у цій країні [24].

Викладене свідчить про великі перспективи залучення, при належній організації туристичного бізнесу, досить значних цільових груп споживачів, що, в свою чергу, створить передумови стійкого соціо-еколого-економічного розвитку регіонів України.

Проблематиці формування і розвитку ринку туристичних послуг присвячені праці зарубіжних і вітчизняних науковців. У них, зокрема, досліджувалися: питання узагальнення зарубіжного досвіду державного стимулювання розвитку туризму [3]; проблеми становлення і розвитку туризму в Україні [4]; сучасний стан туристичного ринку України [15, 19]; інструменти і методи маркетингу туризму, у тому числі у розрізі окремих територій [10, 11, 12, 14, 23]; просування на ринок і формування ринку інноваційних туристичних продуктів [13]; економічні аспекти розвитку туризму в окремих країнах і регіонах [9, 25]; управління розвитком туризму на різних рівнях узагальнення [21-23]; проблеми розвитку «зеленого» туризму [1]; методологічні основи використання потенціалу (у тому числі туристичного) стійкого розвитку країн і регіонів [16] та ін.

Проте практика свідчить, що в Україні формування ринку туристичних послуг відбувається безсистемно, в основному, лише у Криму, Карпатах, Приазов'ї, окремих районах Полісся тощо, а у більшій частині країни туристичним послугам, особливо, екологічно орієнтованим, приділяється дуже мало уваги. Наявні наукові напрацювання

³⁸¹ Автори Ілляшенко Сергій Миколайович, Ілляшенко Наталія Сергіївна, Щербаченко Вікторія Олексіївна

Таблиця 2.

Види зеленого туризму, що їх обрали споживачі

Частка споживачів, %	Види туризму				
	етнографічний	спортивний	екологічний	санаторно-оздоровчий	маршрутно-пізнавальний
Чоловіки	2,70	21,62	18,92	13,51	43,24
Жінки	8,33	4,17	12,5	37,50	41,67
Разом	4,84	14,52	16,13	22,58	41,94

У ході подальших опитувань близько 90% респондентів відповіли, що вони виїждять у туристичні поїздки з родиною чи в компанії друзів. Це дозволяє уточнити кількісний склад потенційних споживачів і обсяги споживання туристичних послуг.

Важливість для респондентів основних параметрів туристичних послуг охарактеризована у табл. 3. Ці параметри впливають на вибір місця, часу, виду відпочинку тощо. В першу чергу респонденти звертають увагу на співвідношення ціна/якість, потім на час (пору року, місяць, тривалість тощо), комфорт, можливість культурного розвитку та оздоровлення. Не дуже важливими для опитуваних є престижність відпочинку, участь у спортивних заходах та віддаленість від свого місця проживання.

Далі нами було визначено рівень обізнаності жителів сусідніх областей (див. табл. 1) про Сумську обл., її найбільш цікаві місця та їх привабливість для туристів.

За результатами опитування можна стверджувати, що жителі областей-сусідів досить часто бувають на Сумщині. Лише 10% респондентів ніколи не відвідували нашу область. З тих, що відвідують Сумську обл., 90% приїздить на відпочинок, причому мається на увазі відпочинок як у родичів, друзів, знайомих, так і в санаторіях, базах відпочинку, сільський туризм тощо.

розглядають, в основному, маркетинг окремих видів туризму і не дозволяють системно оцінити і визначити шляхи реалізації потенціалу ринку «зеленого» туризму територій України, який є досить значним.

Метою дослідження є аналіз перспектив формування ринку «зеленого» (екологічно зорієнтованого) туризму у Сумській області, як напрямку соціо-еколого-економічного розвитку однієї з областей України, для якої туризм не є традиційним.

Авторами проведено маркетинговий аналіз споживчої готовності цільової аудиторії щодо різних видів туристичних послуг. У якості цільової аудиторії ми розглядали переважно міських жителів Сумської і сусідніх областей України та Росії (див. табл. 1).

З метою визначення споживчих переваг фактичних і потенційних споживачів (жителів вказаних у табл. 1 областей) нами було проведено їх репрезентативне опитування. Його результати подано у табл. 2.

Як слідує з табл. 2, споживчі переваги чоловіків і жінок суттєво різняться (за винятком маршрутно-пізнавального туризму), що обов'язково слід враховувати у процесі розвитку видів «зеленого» туризму і формування відповідної інфраструктури.

Таблиця 1.

Генеральна сукупність потенційних споживачів
(складено на основі [5, 20])

Область	Загальна кількість міського населення працездатного віку, чол.	Чоловіки, осіб	Частка чоловіків у генеральній сукупності, %	Жінки, осіб	Частка жінок у генеральній сукупності, %
Белгородська	657838	302605	12	355233	12
Брянська	553536	254627	10	298909	10
Курська	472140	217184	9	254956	9
Полтавська	869294	399875	16	469419	16
Сумська	687319	316167	12	371152	12
Харківська	1684044	774660	30	909383	30
Чернігівська	618302	284419	11	333883	11
РАЗОМ	5542473	2549537	100	2992935	100

Таблиця 3.

**Ставлення респондентів до параметрів послуг
«зеленого» туризму**

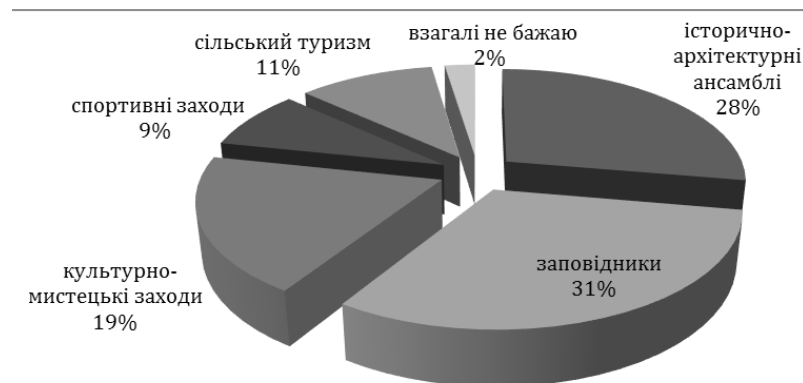
Параметри туристичних послуг	Ставлення респондентів			
	Важливо	Взагалі важливо	Не дуже важливо	Неважливо
співвідношення ціна/якість	+			
час відпочинку		+		
комфорт		+		
престижність			+	
можливість культурного розвитку		+		
оздоровлення		+		
участь у спортивних заходах			+	
віддаленість від свого місця проживання			+	

Побажання респондентів щодо відвідування під час туристичного відпочинку певних тематичних заходів, історичних місць тощо показано на рис. 1.

Як слідує з рис. 1, більшість респондентів (31,33%) зацікавлені у відвідуванні природних заповідників з метою зближення з природою та душевного відпочинку, 27,71% бажає побачити історично-архітектурні пам'ятки для збагачення своїх знань та культурного розвитку, 19,28% прагне відвідати культурно-мистецькі заходи, решта – обрали сільський туризм та спортивні заходи як додаток до інших видів «зеленого» туризму, однак 2,41% опитаних взагалі не мають бажання брати участь у перерахованих заходах.

Щодо сільського туризму, то майже 50% опитаних показали, що мають власні садиби у сільській місцевості, а тому мало ймовірно, що вони скористаються послугами інших домогосподарств за додаткову плату. Однак є досить велика частка респондентів (табл. 4), які скористалися б певними додатковими послугами сільського туризму.

Проте оцінки респондентів, які були на Сумщині, щодо шансів області розвивати «зелений» туризм неоднозначні: 61% оцінюють їх як низькі, 24% – як середні і лише 15% вважають їх високими. Хоча Сумська область має всі природно-екологічні, кліматичні та ін. умови для розвитку «зеленого» туризму [6, 17, 18].

**Рисунок 1. Ставлення респондентів до додаткових послуг (заходів),
що розширюють можливості туристичного відпочинку**

Таблиця 4.

**Загальні відповіді респондентів щодо послуг,
які б вони бажали отримувати від домогосподарств
під час відпочинку в селі**

Послуги, які бажують отримувати респонденти під час відпочинку в селі	Частка опитаних, %
Харчування	17,0
Проживання	16,5
Рибальство	14,5
Екскурсії до заповідних місць області	11,0
Кінні прогулянки	11,0
Збір ягід, грибів, лікувальних трав	10,0
Оренда велосипедів, човнів	9,0
Заняття народними ремеслами	5,5
Полювання	5,0
Заняття землеробством	2,0
Догляд за худобою	1,0

Низькі оцінки респондентів можуть бути обумовлені впливом різних факторів: низьким рівнем обізнаності щодо потенціалу «зеленого» туризму Сумщини; складним фінансово-економічним становищем у країні, що викликає у багатьох жителів зневіру; потужною конкуренцією, яку скла-

дають інші більш відомі і «розкручені» регіони України, а також традиційні туристичні країни (Туреччина, Єгипет, Західна Європа тощо). Проте, після відомих політичних заворушень, Єгипет і ряд інших країн Близького Сходу можуть бути привабливими лише для туристів-екстремалів.

Серед мотивів, які впливають на вибір місця і виду відпочинку, переважають моральні та естетичні мотиви, тобто культурний і духовний розвиток. Тому туристам, що приїждять на відпочинок до Сумської області, необхідно запропонувати культурно-розважальну програму. Наприклад, зустріч у національних костюмах, народні гуляння з національними народними піснями і тацями, запропонувати українські національні страви, розповісти історії і легенди про Сумщину тощо. Тим більше, що на Сумщині проводиться досить багато такого роду тематичних заходів [6]: козацькі свята, фестивалі та конкурси народних пісень і музики, літературно-мистецькі фестивалі, фольклорні фестивалі, ярмарки та ін.

Поглиблене дослідження особливостей розвитку «зеленого» туризму в Сумській області було виконане методом глибинного інтерв'ю власників садиб, приватних підприємців, студентів, пенсіонерів, директора турагенства, Голови Сумського обласного відділення Спілки сприяння розвитку зеленого туризму в Україні.

Опитування проводилося при приватній зустрічі з респондентами за попередньою домовленістю, при цьому виконувався аудіозапис розмови на диктофон, після чого було зроблено стенограми інтерв'ю. Строки проведення дослідження 22 квітня – 6 травня 2012 року.

На думку респондентів, головним для успішного функціонування і розвитку «зеленого» туризму є унікальність надаваних послуг, а також достатність інформаційного впливу на споживачів. Директор турагенства відзначила, що в останні роки істотно виріс попит на туристичні тури Україною. Вона високо оцінює перспективи розвитку «зеленого» туризму у Сумській області, який є цікавим як для вітчизняних, так і для зарубіжних споживачів.

Сумщину вже зараз відвідують туристи з різних куточків світу. Зокрема, у садибі «Вакулина байка» зупинялися туристи з Німеччини, Австрії, Швеції, Туреччини та ін. У садибу «Північний ліс» зазвичай приїждять кияни, однак бували туристи із Одеси, Сімферополя, Самари, Ростову-на-Дону, Москви і багатьох інших великих міст України і Росії. Їх, насамперед, приваблюють чудові живописні краєвиди, чисте повітря,

річка Сейм, хвойний ліс. Крім того, садиба приймає мисливців і рибалок під час змагань.

Найефективнішим засобом поширення інформації про послуги зелених садиб є «сарафанне радіо» (маркетинг пліток). Друкована реклама у пресі виявилася неефективною.

Респондентами зазначено, що в Сумській області існує велика проблема з кваліфікованими, сертифікованими екскурсоводами, що також стримує розвиток туризму як такого.

Усі респонденти говорять про унікальну природу Сумської області, яка б змогла привернути увагу туристів, як жителів самої області, так і гостей. Респонденти, що складають групу потенційних споживачів таких послуг, говорять, що відпочивають досить часто на природі на території Сумської області і враження здебільшого позитивні. Головний мотив – психологічне розвантаження, душевний відпочинок.

У ході подальшого аналізу авторами виконана оцінка доцільності розвитку різних видів «зеленого» туризму у районах Сумської області. Була проведена (за авторською методикою [6]) кількісна оцінка шансів успішного розвитку найбільш характерних для Сумської області видів «зеленого» туризму (етнографічного, маршрутно-пізнавального, санаторно-оздоровчого, сільського, спортивно-оздоровчого, у т.ч.: водного, полювання, рибалки, кінного, туристичних походів тощо) у окремих її регіонах.

Доцільність розвитку «зеленого» туризму у Сумській області підтверджують і результати виконаної авторами методом SWOT-аналізу оцінки відповідності зовнішніх умов (ринкових можливостей і загроз) і наявного потенціалу області, зокрема, його сильних і слабких сторін.

Результати аналізу свідчать, що найбільш реальною ринковою можливістю розвитку в Сумській області «зеленого» туризму є споживча готовність населення Сумщини і сусідніх областей, наступною – зростання популярності у світі, у тому числі в Україні і Росії, екологічного туризму.

Найсильнішою ринковою загрозою є постійні зміни «правил гри» для бізнесу.

Найбільш сильними сторонами діяльності щодо надання екологічно-орієнтованих туристичних послуг є екологічність Сумщини, ресурсна база для екологічного туризму, розуміння бізнесом, що екологічність є фактором його конкурентоспроможності тощо.

Найбільш слабкими сторонами діяльності – відсутність ефективної реклами туристичних послуг Сумщини.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно зазначити наступне: потенційні споживачі, переважно з числа жителів Сумської і сусідніх областей, проявляють зацікавленість у різних видах «зеленого» туризму на території Сумщини. Причому існує істотна різниця у пріоритетах чоловіків та жінок, за винятком маршрутно-пізнавального туризму.

Серед найважливіших характеристик туристичних послуг споживачі відзначили, насамперед, співвідношення ціна/якість, час відпочинку, комфорт, можливість культурного розвитку та оздоровлення тощо. Як додаткова мотивація споживачами сприймається можливість під час відпочинку відвідати пам'ятні місця Сумщини, прийняти участь у культурно-мистецьких заходах, зайнятися спортом тощо.

Аналіз перспектив розвитку сільського туризму, як різновиду «зеленого» туризму показав, що споживачі, навіть ті, що мають власні садиби чи дачні будинки у селі, цікавляться і готові платити за додаткові туристичні послуги (харчування, рибальство, кінні прогулянки і т.п.).

Як негативний момент слід зазначити, що респонденти, які були на Сумщині раніше, невисоко оцінюють шанси розвитку «зеленого» туризму на території області: 61% оцінюють, їх як низькі, 24% – як середні і лише 15% вважають їх високими. Хоча аналіз свідчить, що Сумська область має всі природно-екологічні, кліматичні та ін. умови для розвитку «зеленого» туризму. Головними причинами невисокої оцінки споживачами перспектив «зеленого» туризму на Сумщині є: низька обізнаність про туристичні можливості області; конкуренція з боку більш «розкручених» регіонів України та традиційних туристичних країн (в основному, для більш платоспроможних туристів); відсутність розвиненої інфраструктури тощо.

Проведено аналіз природно-ресурсного потенціалу Сумської області і виконана кількісна (за авторською методикою) оцінка доцільності розвитку певних видів «зеленого» туризму у виділених районах області. За допомогою авторської інтерпретації методу SWOT-аналізу виконана оцінка ринкових можливостей і загроз щодо розвитку «зеленого» туризму у Сумській області.

Результати виконаного дослідження можуть бути використані: для обґрунтування рішень про створення (модернізацію) відповідної інфраструктури для надання «зелених» туристичних послуг в Сум-

ській області; при розробці програм соціально-економічного розвитку окремих регіонів і області у цілому; при розробці маркетингових програм формування і розвитку іміджу Сумської області як регіону сприятливого для «зеленого» туризму; при формуванні системи нормативно-правових актів, які стимулюють розвиток туристичного бізнесу. Запропонована методика може бути використана і при аналізі достатності вже наявної бази (у тому чи іншому регіоні України в цілому чи її областей) для прийняття відповідної кількості вітчизняних чи іноземних туристів з урахуванням їх запитів і уподобань.

Розвиток «зеленого» туризму у Сумській області вже в найближчій перспективі дозволить повніше реалізувати ресурсний потенціал області, забезпечить роботою місцеве населення, збільшить надходження до бюджету, дозволить накопичити фінансові ресурси, які будуть спрямовані на захист навколишнього природного середовища, створить передумови стійкого соціо-еколого-економічного розвитку регіону в цілому і його окремих територій.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на оцінку місткості ринку Сумської області стосовно конкретних видів «зеленого» туризму, уточнення профілю цільових споживачів, оцінку економічної ефективності формування відповідної туристичної інфраструктури.

Література

1. Александрова М.Ю. Экономика и туризм за рубежом (По материалам книги Ж.Гибилато «Экономика туризма» – Проблемы и программы туристско-рекреационного использования природного и историко-культурного потенциала в регионах России. – М., 1995 – 168с. с. 53-59.
2. Бабкин А.В. Специальные виды туризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/babkin08.htm
3. Братюк В.П. Аналіз досвіду західних країн щодо формування державної політики сприяння розвитку туризму // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9 (135). – С. 63-71.
4. Вилоух Д.Д. Становление и развитие туризма и его роль в экономике Украины. – К., 2008. – 363 с.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

6. Ілляшенко С.М, Щербаченко В.О.. Аналіз потенціалу ринку туристичних послуг Сумської області // Вестник национального технического университета «ХПИ». – 2012. – № 14. – С. 65-77.
7. Ілляшенко С.М. Аналіз ринкових можливостей і потенціалу інноваційного розвитку організації на базі екологічних інновацій // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 229-241.
8. Как Евросоюз помогает Украине развивать «зеленый» туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.business-resurs.com.ua/index.php?option=com_articles&task=view&id=1622
9. Кидирбек-ули Д., Сиздикбаєва Б., Раїмбеков Ж., Купалова Г.І. Науково-методологічні основи формування регіональної системи індустрії туризму і гостинності // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9 (135). – С. 344-356.
10. Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы. – Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 376 с.
11. Кудла Н.Є. Маркетинг туристичних послуг. – К., Знання, 2006. – 271с.
12. Кудла Н.Є. Про застосування комплексу маркетингових заходів у сільському туризмі // Економіка України. – 2011. – №2. – С.79-85.
13. Мілютіна Ю.С. Методичні засади визначення параметрів ринків інноваційних турпродуктів // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 367-374.
14. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.koism.rags.ru/publ/articles/01.php>
15. Сіренко К.В. Аналіз туристичного ринку України в сучасних умовах розвитку території // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12 (114). – С. 70-74.
16. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
17. Сумской туристический сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sumytourism.ucoz.ru/load/selskij_zelenyj_turizm_v_sumskoj_oblasti/1-1-0-1
18. Сумщина туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tour.sumy.ua/history.php>
19. Телетов О.С., Н.Є. Косолап. Особливості та перспективи маркетингу туристичних послуг в Україні // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 1. – С. 21-34.
20. Федеральная служба государственной статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru/dbscripts/Cbsd/DBInet.cgi?pl=2409019>
21. Шведун В.О. Обґрунтування та створення інноваційної стратегії управління маркетинговою діяльністю підприємства // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 75-83.
22. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії. – Чернівці : Книги ХХІ, 2003. – 595 с.
23. Шульгіна Л.М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу : монографія. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 597 с.
24. Экологический туризм в Юго-восточной Европе становится популярнее [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourism-review.ru/-----news3289>
25. Nicholas M. Odhiambo, Cine Van Zyl. Tourism and poverty reduction in South Africa: an empirical examination // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9 (135). – С. 434-444.

4.7. Комерційна нерухомість як об'єкт інвестування в умовах сталого розвитку³⁸²

Актуальність. Вперше концепція необхідності переходу до принципово інших методів хазайнування була обґрунтована в працях великого українського вченого С.А. Подолинського³⁸³ у середині XIX ст., яка знайшла подальший розвиток вже в середині XX ст. та отримала назву «сталий розвиток суспільства». Сучасна світова тенденція переходу економіки на принципи сталого розвитку ставить перед світом та Україною нові завдання, стимулює пошук нових підходів до ефективного управління економікою в цілому та її структурних компонентів. Ринок нерухомості є невід'ємною частиною системи економічних відносин. Він тісно пов'язаний з іншими ринками, у першу чергу, з фінансовими, інвестиційними, цінних паперів, праці, споживчими та іншими. Саме тому пріоритет сталого розвитку економіки не міг не торкнутися ринку нерухомості: з'являються нові напрями дослідження, методи оцінки вартості та способи управління об'єктами нерухомого майна. Варто зазначити, що успішне функціонування ринку нерухомості, в свою чергу, є умовою сталого розвитку міст та регіонів.

На початку XXI ст. саме ринок нерухомості, і особливо, комерційної, став одним із найвигідніших для інвестицій. Такі популярні об'єкти для інвестування, як акції та облігації, поступово втрачали довіру інвесторів. Фінансові інститути почали збільшувати частку нерухомості у своїх інвестиційних портфелях, отримуючи надприбутки. Численні ріелтери, аналітики та фахівці в усьому світі стверджували, що купівля нерухомості це найбезпечніші інвестиції і ціни на неї не впадуть так сильно, як падали акції. Світова фінансова криза 2008-2009 рр. не виправдала цих прогнозів. Але незважаючи на це, у пері-

оди зростання та стабільності інвестиції в якісні об'єкти нерухомості дійсно є одним з найбільш надійних джерел пасивного доходу.

Розвиток ринку комерційної нерухомості прямо залежить від прийняття інвестиційних рішень, що базуються на його дослідженні та аналізі. Професійне дослідження ринку нерухомості поки не є самостійним і незалежним видом підприємницької діяльності, але подальший бурхливий розвиток ринку нерухомості приведе до формування його прикладного аналізу.

Новизна. Найбільш популярним аспектом вивчення ринку нерухомості є дослідження присвячені проектуванню об'єктів нерухомості з урахуванням принципів сталого розвитку, збереженню екологічно чистого навколишнього середовища при будівництві та використанні об'єктів. Проте, дуже мало уваги приділяється дослідженню інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості, взаємовідношенню ринку нерухомості та інших ринків (особливо, фінансових), не вивчаються перспективи розвитку цього ринку, не будуються прогностичні моделі. Більш того, мало літератури та публікацій присвячено конкретно комерційній нерухомості. Автори віддають більше переваги житловій нерухомості через її соціальну значимість. Але ринок комерційної нерухомості наділений більш привабливими якостями інвестиційного активу, який приносить більший дохід та може слугувати одним з локомотивів виходу економіки з кризового стану.

В даній роботі досліджені позитивні та негативні якості комерційної нерухомості як об'єкту інвестування, а також сприятливі та стримуючі умови ринку комерційної нерухомості в сучасній Україні.

Основна частина. Комерційна нерухомість на відміну від інших видів нерухомого майна за своїм визначенням має особливе цільове призначення, а саме – принесення прибутку. Вона використовується для підприємницької діяльності і, незважаючи на подібність деяких функціональних особливостей, відокремлюється від житлової та виробничої нерухомості. Оскільки комерційна нерухомість призначена для розміщення діяльності, безпосередньо пов'язаної з виробництвом і реалізацією товарів і послуг для людини, ринок цієї нерухомості, будучи частиною ринку факторів виробництва, випробовує на собі його вплив. Будучи похідним, попит на об'єкти комерційної нерухомості більшою мірою залежить від ринку кінцевих споживчих товарів і послуг. На ринок комерційної нерухомості попадають об'єкти житлової нерухомості, які можуть бути пристосовані для розміщення торговельних приміщень, кафе, офісів, підприємств

³⁸² Автор Литвиненко Катерина Олександрівна

³⁸³ Подолинський С. 1850 – 1891. Вибрані твори / С. А. Подолинський / Упор. Л. Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000.

побутового обслуговування населення та ін. Тим самим закономірності ринку комерційної нерухомості залежать від процесів інвестування й ціноутворення, що відбуваються на ринку споживчої нерухомості³⁸⁴.

Деякі автори окремо виділяють інвестиційну нерухомість, бо вважають, що нерухомість виступає інвестиційним благом кожний раз, коли стає об'єктом вкладення грошових коштів, що забезпечують отримання прибутку. У якості інвестиційного ресурсу нерухомість представляє собою грошовий капітал (фінансовий актив), відтворений у предметно-матеріальному (фізичному) тілі та такий, що бере участь в отриманні різних видів прибутку³⁸⁵.

Раніше дослідниками³⁸⁶ вже визначалися якості комерційної нерухомості, як позитивні, так і негативні, що вирізняють її з інших об'єктів інвестування. Приведемо найважливіші з них:

Оскільки вихідною властивістю комерційної нерухомості є міцний зв'язок та єдність (фізична, господарська, економічна, правова) із землею, то капітали, що вкладалися, не переміщуються окремо від нерухомості, а формують єдиний фінансовий актив «інвестиція і земля», істотну роль в якому грає такий дохід, як рента, що значно посилює інвестиційну привабливість комерційної нерухомості.

На відміну від більшості інших фінансових інструментів (акцій, облігацій), комерційна нерухомість є неадитивним благом, тобто рівноцінно не може бути розділеним на частини товаром. Це ускладнює процедуру розподілу та обміну фінансового активу.

Інвестиції у комерційну нерухомість менш ліквідні. Це зумовлено тривалим часом будівельних робіт, високою вартістю трансакційних витрат, або якщо володіння нерухомістю обмежене (застава, сервітут та ін.). Але разом з тим об'єкти комерційної нерухомості найбільш ліквідні з усіх інших сегментів нерухомості.

Основні фактори, які будуть впливати на ліквідність нерухомості: місце розташування, функціональне призначення і комерційне використання об'єкта, об'ємно-планувальні рішення всередині будівлі, технічна оснаще-

ність, забезпеченість сучасними інженерними системами відповідно високий попит з боку орендарів.

Ринок комерційної нерухомості відноситься до типу недосконалої конкуренції, а це означає, що дія суб'єктів відбувається в умовах структурної невизначеності, при якій вони не здатні передбачити всі можливі зміни, ступінь їх вірогідності та розрахувати оптимальну лінію поведінки.

Інвестиції в комерційну нерухомість більш вразливі до соціально-економічних та політичних процесів, а це збільшує ризики. Бо інвестиції в нерухомість – це благо, яке не можна перемістити, воно прив'язане до певних географічних територій, має чітко виражений регіональний та локальний характер і не може швидко змінювати свою інвестиційну «орієнтацію» та напрям руху (як, наприклад, банківський капітал, який в разі погіршення економічної та політичної ситуації може «плавати» за межами національної кредитної системи).

Інформаційна непрозорість ринку комерційної нерухомості, внаслідок відсутності кваліфікованого економічного аналізу інвестиційної привабливості на цьому ринку, призводить до високої дисперсії цін на інвестиційні об'єкти.

Особливості ринку дохідної нерухомості показують, що він суттєво відрізняється від ринку досконалої конкуренції.

На відміну від ринку фінансових активів на ринку інвестиційної нерухомості суб'єкти можуть мати свої інвестиційні цілі та інвестиційні стилі поведінки, що не зовсім співпадають з оцінкою ринкової вартості нерухомості, що призводить до внутрішнього протиріччя між ринковою вартістю і тою, яку інвестор змушений або воліє платити.

Стан ринку комерційної нерухомості прямо залежать від економічного стану держави, та політики її уряду. Адже умови, що приваблюють іноземних та вітчизняних інвесторів, створюються шляхом комплексу заходів, що безпосередньо не направлені на ринок комерційної нерухомості, але здійснюють істотний вплив на нього. Мова йде про такі основні макроекономічні показники, як рівень ВВП, інфляція, заробітна плата, динаміка роздрібного товарообігу, стан промислового виробництва, будівництво та ін. Загальний стан і тенденція зміни цих показників позначається на динаміці ринку комерційної нерухомості. Тобто, якщо проаналізувати статистичні дані цих макроекономічних показників та динаміку розвитку ринку комерційної

³⁸⁴ Гриценко Е. А. Рынок недвижимости: закономерности становления и функционирования: Вопросы методологии и теории: Монография. – Х.: БизнесИнформ, 2002. – 284 с.

³⁸⁵ Гриценко Е. А. Предприниматель на денежном рынке и рынке недвижимости. – Харьков: Бизнес-Информ, 1999. – 310 с.

³⁸⁶ Фридман Д. Ордуэй Н. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости / пер. с англ. В.Н. Лаврентьева и др.; науч. ред. В.Н. Лаврентьев. Академия народного хозяйства при правительстве РФ. – М.: Дело, 1997. – 461 с.

нерухомості, можна простежити наступні взаємозв'язки: зниження рівня ВВП та ділової активності призведе до спаду на ринку офісної нерухомості, і, як наслідок, збільшення рівня вакантності³⁸⁷ та зниження ставок прибутковості. Те саме відбудеться з торгівельною нерухомістю при погіршенні показників роздрібного товарообігу, інфляції та середнього рівня заробітних плат. А зниження рівня промислового виробництва призведе до негативної динаміки на ринку складської нерухомості. Цю ситуації можна було спостерігати під час світової фінансової кризи, що вдарила по економіці України у другому півріччі 2008 року. Ринок комерційної нерухомості прореагував на зміни у національній економіці після її спаду, через кілька місяців.

Але, треба зазначити, що вірогідна й протилежна ситуація, коли ринок комерційної нерухомості може виступити індикатором стану економіки та застережувачим фактором до настання кризового стану у всій економіці. Зокрема, Альфред Рінг вважав, що відмінність циклу на ринку нерухомості від загальноекономічного полягає в більш значних розбіжностях максимальних і мінімальних значень і більшій тривалості кожного циклу. Крім того, як правило, спад на ринку нерухомості передує спаду в економіці, але його підйом відстає від загального підйому³⁸⁸. Подібна ситуація має місце у більш розвинених економіках та є більш вигідною для уряду, адже попереджує негативні зміни, що насуваються та дає можливість уникнути різких обвалів.

Показники ринку нерухомості, що є в деякій мірі функціями від макроекономічних показників, у свою чергу, впливають на показники ринків капіталу, праці, а через них – на загальний стан економіки. А низька еластичність функцій попиту і пропозиції на ринку нерухомості не може не вплинути на положення відповідних кривих на ринку благ. Справедливість цього твердження була доведена за допомогою моделі IS-LM, що характеризує в макроекономіці рівноважні значення процентної ставки і національного доходу, при загальній рівновазі на фінансовому та товарному ринках. Було виявлено, що прагнення рівня споживання на ринку нерухомості до стабільності при зміні ціни, суттєва зміна доходу і незначна зміна інвестицій при зміні процентної ставки тягне за собою більш значну зміну значень мультиплікатора ав-

тономних витрат і граничної схильності до інвестування на ринку нерухомості ніж при зміні процентної ставки. Оскільки відомо, що динаміка зміни кута нахилу кривої IS перебуває у зворотній залежності від значення мультиплікатора автономних витрат і граничної схильності до інвестування, доведено, що облік показників ринку нерухомості при побудові кривої IS викликає більш значну зміну кута її нахилу. Подібна зміна облікової ставки спричинить зміну попиту на гроші для здійснення операцій на ринку нерухомості і привабливість іпотечних кредитів.

В річному звіті НБУ проаналізовано стан основних макроекономічних показників в Україні на кінець 2013 р., які впливають на ринок комерційної нерухомості³⁸⁹. Після світової фінансової кризи 2008 року основні макроекономічні показники в Україні вийшли на позитивний рівень лише у 2010 році. Починаючи з цього року постійного стабільного росту не відбувалося. Основні показники у 2010 році зросли, у 2011 – знову знизилися, у 2012 році – повернулися на рівень 2010 року, у 2013 – наступне зниження. В результаті на початку 2014 року стан основних макроекономічних показників залишився на рівні 2010 року, в деяких випадках – на ще нижчому, але всі відносні показники мають позитивне значення. А от приріст реального ВВП у 2013 році склав 0,00%. Така макроекономічна ситуація спричинена різними чинниками, зокрема, дуже сильним падінням та затяжним періодом стагнації після світової фінансової кризи 2008 року, яка дуже вдарила по промисловості, та і в цілому по економіці України. Також спричинена політикою уряду, високим рівнем зовнішнього боргу, неефективним використанням та збутом продукції, недосконалим законодавством та іншими чинниками. Звичайно, таке слабе покращення стану національної економіки, яке ще навіть не наблизилось до докризових показників, негативно впливає і на інвестиційні процеси на ринку комерційної нерухомості. Проте, варто зазначити, що три сегменти комерційної нерухомості почали демонструвати поживлення починаючи з 2010 року.

Традиційно, найбільш привабливим для інвестування залишається торгівельний сегмент комерційної нерухомості. Згідно даних консалтингової компанії CBRE³⁹⁰, в першому півріччі 2014 р. обсяг тор-

³⁸⁷ Рівень вакантності відображає відсоткове відношення загального об'єму вакантних площ та загальної спекулятивної пропозиції.

³⁸⁸ Ring, Alfred A. Real estate: Principles and practices – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1972. – 510 p.

³⁸⁹ Річний звіт за 2013 рік/ Національний Банк України: Відділ організації видавничого забезпечення Головного господарського управління Національного Банку України, 2013. – 186 с.

³⁹⁰ Research report «Kyiv Retail Market View H1 2014»/ CBRE Ukraine: Expandia LLC, 2014. – 5 p.

гових площ, введених в експлуатацію в регіонах, більш ніж у два рази перевищив результат аналогічного періоду минулого року. Нова пропозиція торговельних площ в першому півріччі 2014 р. склала понад 142 тис. кв. м порівняно з 62,8 тис. кв. м за аналогічний період 2013 р. Слід зазначити, що 67% від загального обсягу нових площ припадає на розширення існуючих торгових центрів.

Економічний спад і тривалий конфлікт в східному регіоні країни погіршили споживчі настрої, що негативно відзначилося на планах ритейлерів щодо розвитку. Однак, деякі ритейлери розвивали свої мережі в регіонах, роблячи ставку на якісні торгові центри з гарним місцем розташування та вигідними умовами оренди торгових приміщень. І хоча у минулих роках 80% інвестиційних угод мали місце у м. Києві, у 2014 році ситуація змінилась.

Наведені вище дані демонструють позитивну тенденцію для регіонів, які з 2008 року перебувають у затяжній депресії. Але, незважаючи на це, регіональні ринки комерційної нерухомості досі є структурно ненасиченими. Крім того, незважаючи на брак якісної пропозиції, майже відсутній попит у офісному та особливо складському сегментах. Звичайно, така ситуація у регіонах пояснюється більш низьким рівнем життя, ніж у столиці, меншою діловою активністю та іншими макроекономічними показниками.

Стримуючими факторами відновлення ринку комерційної нерухомості України виступають:

Досить повільний вихід економіки з кризового стану.

Низькі позиції України у міжнародних кредитних рейтингах.

Корумпована дозвоільна система.

Низькі показники у міжнародних рейтингах щодо сприятливих умов ведення бізнесу.

Відсутність стабільного зростання по основним макроекономічним показникам.

Наслідком вищеперахованих фактів є низький показник попиту на об'єкти комерційної нерухомості в Україні та незначний рівень інвестицій у дану сферу, чому сприяють, в основному, вітчизняні або російські інвестори та, зрідка іноземні.

Для зміни ситуації на ринку комерційної нерухомості в Україні існують такі заохочуючі фактори:

Високий рівень ставок дохідності на об'єкти комерційної нерухомості (найвищий показник у Європі)³⁹¹.

Структурно ненасичена пропозиція.

У 2010 – до перш. пол. 2013 рр. – більш стабільна політична ситуація у державі. Дії уряду більш прогнозовані.

Вже було відмічено, що не тільки економічний стан впливає на ринок комерційної нерухомості, але й навпаки, він може сприяти активізації промислового виробництва, розвитку реального сектору, макроекономічній стабілізації. Інвестиції у даний ринок мають мультиплікативний ефект.

Нижче наводяться аргументи, які підтверджують, що ефективне функціонування національної економіки неможливе без активного розвитку ринку комерційної нерухомості³⁹²:

Функціонування національної економіки ринкового типу зумовлено наявністю значної кількості господарюючих суб'єктів та об'єктів, що мають як основу діяльності нерухомість.

Нерухомість назавжди присутня в межах певної національної економіки і ніколи не може бути винесена за її межі.

Нерухомість у будь-якому вигляді пов'язана із землею, щодо якої завжди є багато бажаючих привласнити її унікальний дохід у формі ренти.

Нерухомість прямо або опосередковано пов'язана з багатьма іншими природними, економічними і суспільними явищами.

У нерухомості сконцентрована велика частка суспільного й індивідуального багатства, що суттєво впливає на відтворювальні процеси в економіці.

Нерухомість є об'єктом оподаткування, що дає змогу отримувати додаткові доходи у місцеві або державні бюджети.

Нерухоме майно це сфера діяльності будівельної індустрії.

Ринок нерухомості є інституційно організованою структурою, на якому працюють різноманітні інституції посередників та їхні установи, котрі платять податки та створюють значну систему нових робочих місць.

Тому усвідомлення ключової ролі ринку комерційної нерухомості у економіці будь-якої держави дозволить більш ретельно та зважено

³⁹¹ International Investment Atlas Summary 2013/ A Cushman & Wakefield Research Publication: Cushman&Wakefield Inc., 2013. – 30 p.

³⁹² Манн Р.В. Діагностування впливу ринку нерухомості на розвиток національної економіки: Дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / Донецький державний університет управління. – Донецьк, 2008. – 180 с.

підходити до прийняття рішень в даній сфері та уникнути можливих помилок.

Висновки. Принцип сталого розвитку знаходить своє втілення у економіках західних країн. Це відображено і на законодавчому рівні, і в політиці урядів, що також здійснює вплив на ринок комерційно нерухомості.

В роботі були досліджені позитивні та негативні якості комерційної нерухомості як інвестиційного активу. Проаналізовані характеристики ринку комерційної нерухомості, сприятливі умови для його розвитку та фактори, що стримують цей розвиток. Виявлено, що комерційна нерухомість може виступати індикатором економічного стану держави. Вона тісно пов'язана в іншими структурними компонентами економічної системи, тому відчуває на собі їх істотний вплив. Також зазначено, що динаміка ринку комерційної нерухомості залежить від стану деяких основних макроекономічних показників у державі, кожний з яких впливає на стан різних сегментів комерційної нерухомості. Проаналізовані звітні економічні матеріали уряду, що надають статистичну інформацію щодо стану економіки України, дозволили відмітити нестабільну, але позитивну динаміку по основним макроекономічним показникам. Це дає підстави стверджувати, що ринок комерційної нерухомості України також буде продовжувати своє відновлення. Відмічено, що у кращий бік змінилась ситуація на регіональних ринках комерційної нерухомості, на яких рівень інвестицій за 2013 рік збільшився удвічі.

Аналіз інвестицій у комерційну нерухомість за допомогою моделі IS-LM продемонстрував мультиплікативний ефект від вкладень в даний сектор. Тобто збільшення інвестицій у комерційну нерухомість призводить до більшої зміни показників граничної схильності до споживання та автономних витрат.

Тож, проведений аналіз дозволяє стверджувати про наявність значного потенціалу ринку комерційної нерухомості України, до якого також можна додати перспективність вкладень взагалі у об'єкти комерційної нерухомості, порівняно з іншими активами.

Наведені рекомендації можуть бути використані при консультуванні потенційних інвесторів та дозволять більш зважено підходити до прийняття рішень у даній сфері. А також, подібні дослідження ринку комерційної нерухомості мають сприяти збільшенню уваги до даного сектору при розробці ефективної економічної політики держави і створенню сприятливого інвестиційного клімату для забезпечення умов сталого розвитку міст, регіонів та країни у цілому.

4.8. Об основных положениях доктрины энергетической безопасности России³⁹³

Введение. Одно из важнейших направлений государственной политики России – обеспечение энергетической безопасности. Актуальность этого направления заметно возросла в течение последних 20 лет в силу действия как внутренних, так и внешних факторов. Завершен переход к рыночной экономической модели, в основном преодолены негативные последствия 1990-х гг. Однако по-прежнему имеют место кризисные явления в отдельных отраслях и регионах. Работа по исследованию возможностей обеспечения энергетической безопасности является одним из важнейших компонентов обеспечения национальной безопасности.

Наиболее важным результатом этой работы на начальном этапе явился первый проект Доктрины энергетической безопасности Российской Федерации (1997 г., одобрен Межведомственной комиссией при Совете Безопасности РФ), содержавший актуальные на тот момент представления об источнике и характере угроз энергетической безопасности. Результаты научных и практических изысканий были обобщены в монографии «Энергетическая безопасность России» (1998 г.) [1], в которой впервые систематизированы наработки по проблематике энергетической безопасности России. Было показано, что существующие и перспективные проблемы энергетической безопасности России в значительной мере определяются узкими местами в ее экономике и энергетике, также установлена важность региональных аспектов энергетической безопасности. Важную роль в обосновании мер государственного управления сыграл выпуск серии «Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты» (тт. «ТЭК и государство», «Нефтяной комплекс России», «Проблемы функционирования и развития электроэнергетики», «Газовая промышленность России», изданные в 2000-2002 гг.) [2].

³⁹³ Авторы: Бушуев Виталий Васильевич, Воропай Николай Иванович, Сендеров Сергей Михайлович, Саенко Владимир Васильевич

В последующем основное внимание уделялось созданию и совершенствованию нормативной правовой базы в сфере обеспечения энергетической безопасности страны и ее регионов. Проблема энергетической безопасности как один из важнейших векторов развития ТЭК была поставлена Энергетической стратегией России на период до 2020 г. (принята в 2003 г.), а затем конкретизирована в пришедшей ей на смену Энергетической стратегии России на период до 2030 г. (действует с 2009 г.) [3]. В 2009 г. указом Президента РФ была утверждена Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г., провозгласившая переход к новой государственной политике в области национальной безопасности. В 2011 г. был принят Федеральный закон «О безопасности объектов топливно-энергетического комплекса», установивший организационные и правовые основы обеспечения безопасности объектов ТЭК в целях предотвращения актов незаконного вмешательства в их деятельность.

Существующие на современном этапе и возможные в перспективе стратегические угрозы энергетической безопасности страны, а также основные направления обеспечения энергетической безопасности России и ее регионов достаточно подробно характеризуются в монографии ИСЭМ СО РАН «Энергетическая безопасность России: проблемы и пути решения», изданной в 2011 г. [4].

С учетом положений Стратегии национальной безопасности была продолжена работа по актуализации и разработке стратегических документов, определяющих идеологию и стратегию действий государства в вопросах, касающихся обеспечения отдельных аспектов безопасности. В энергетической сфере таким документом призвана стать Доктрина энергетической безопасности Российской Федерации (далее – Доктрина), разработка которой осуществляется по заказу Министерства энергетики РФ при участии учреждений Российской академии наук с учетом предложений заинтересованных министерств и ведомств, компаний и научных организаций. В данной работе деятельное участие приняли коллективы Института энергетической стратегии Министерства энергетики РФ и Института систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН.

Основные понятия. Разрабатываемая Доктрина энергетической безопасности Российской Федерации призвана определять стратегию действий органов государственного управления и общества в вопросах обеспечения энергетической безопасности России и ее регионов

на перспективу. Доктрина представляет собой официально признанную систему принципов, целей и мер в сфере обеспечения энергетической безопасности, на основании которых будет формироваться и осуществляться государственная политика в указанной области. При этом энергетическая безопасность страны рассматривается как состояние защищенности граждан, общества, государства, экономики от угроз дефицита в обеспечении их потребностей в энергии экономически доступными энергетическими ресурсами приемлемого качества, а также от угроз нарушений бесперебойности энергоснабжения. Энергетическая безопасность России подразумевает ресурсную достаточность, экономическую доступность, экологическую допустимость и технологическую достижимость сбалансированного обеспечения спроса и предложения соответствующих энергоносителей.

Региональная энергетическая безопасность – комплексная характеристика состояния энергообеспечения потребителей региона, определяемая топливно-энергетическим балансом (ТЭБ) региона (с учетом собственных и гарантированных внешних энергопоставок).

Угрозы энергетической безопасности страны (региона) – внутренние экономические, социально-политические, техногенные, природные, а также внешнеполитические и внешнеэкономические условия и факторы, создающие опасность ослабления энергетической безопасности, как в результате совокупного действия, так и по отдельности.

Мониторинг энергетической безопасности – систематические наблюдения, регистрация и анализ процессов в энергетике и экономике, влияющих на энергетическую безопасность, с целью идентификации угроз, оценки существующего и ожидаемого уровней энергетической безопасности, подготовки информации для решения задач функционирования и развития энергетики с учетом фактора энергетической безопасности и для выбора мер и механизмов ее обеспечения.

Энергетика – важнейший фактор экономической и национальной безопасности. При подготовке проекта Доктрины разработчики исходили из того, что топливно-энергетический комплекс является важнейшей составляющей экономики России, обеспечивающей жизнедеятельность населения страны, функционирование ее производительных сил, консолидацию регионов, формирование значительной части бюджетных доходов и валютных поступлений. В частности, по итогам 2011 г. доля добавленной стоимости, созданной в отраслях ТЭК, в ВВП страны составила более 31%, в объеме экспорта – 67%,

в налоговых поступлениях в бюджетную систему РФ – более 49%. Уникален и ресурсный потенциал комплекса, являющийся национальным достоянием России: по нашим оценкам, в недрах страны сосредоточено около 6% разведанных мировых запасов нефти, 18% – угля, 24% – природного газа. Кроме того, ТЭК является крупнейшим потребителем продукции других секторов экономики и должен сыграть ведущую роль в ее технологическом развитии и модернизации.

Для России как крупнейшего экспортера энергоресурсов (более 10% объемов их мирового экспорта) энергетическая безопасность включает также поддержание энергетического суверенитета и обеспечение условий для недискриминационного доступа на внешние рынки, которое позволило бы минимизировать воздействие неэкономических факторов на деятельность российских компаний.

Угрозы энергетической безопасности. Несмотря на определенные успехи, выразившиеся сначала в стабилизации, а затем и в наращивании валовых показателей энергетики, в настоящее время в развитии энергетики страны и ее регионов имеют место следующие негативные тенденции:

- качество запасов вовлеченных в оборот углеводородных ТЭР неуклонно ухудшается, эффективность геологоразведочных работ в целом недостаточна, растет доля трудноизвлекаемых запасов;

- имеет место недопустимо высокий износ основных производственных фондов энергетики при низких темпах их обновления и создания строительных заделов, заканчивается технический ресурс значительной части оборудования, на лицо – отставание отечественного ТЭК от мирового научно-технического уровня;

- возникают чрезвычайные ситуации в системах топливо- и энергоснабжения страны и ее регионов;

- отсутствуют серьезные сдвиги в сфере энергосбережения;

- имеет место дефицит инвестиций в газовой отрасли и в электроэнергетике (*на их развитие направляется не более 70% от объемов, предусмотренных Энергетической стратегией России на период до 2030 г.*);

- сохраняется недостаточная диверсификация структуры ТЭБ (*доля природного газа в балансе первичных топливно-энергетических ресурсов (ТЭР) превысила 50%, а в балансе котельно-печного топлива составила около 70%*). Характерна региональная асимметрия в обеспеченности территорий собственными первичными энергоресурсами;

- сохраняется негибкость ценовой и налоговой политики, приводящие к значительному росту цен на энергоносители для конечных потребителей. Высокие цены на ТЭР при низкой эффективности их использования снижают конкурентоспособность продукции российских предприятий и ложатся тяжелым бременем на бюджеты всех уровней.

Выявленные угрозы энергетической безопасности России и ее регионов по характеру возникновения и действия разделены на группы внутренних экономических, социально-политических, техногенных, природных, внешнеэкономических и внешнеполитических угроз. В частности, к *внутренним экономическим угрозам*, оказывающим определяющее влияние на современную ситуацию в ТЭК, в первую очередь относятся:

- дефицит инвестиций, способный привести к некомпенсируемому выбытию производственных мощностей объектов энергетического производства в условиях высокой изношенности оборудования и его низкого технического уровня;

- ухудшение состояния сырьевой базы ТЭК и атомной энергетики;
- низкая инновационная активность в энергетике и в смежных отраслях (в особенности в энергетическом машиностроении), приводящая к отставанию в освоении критически важных технологий;

- зависимость предприятий ТЭК от импорта оборудования, сервисных и инженеринговых услуг;

- высокая энергоемкость отечественной продукции, отсутствие либо незавершенность отраслевых и региональных программ по энергосбережению и повышению энергетической эффективности.

К *социально-политическим* угрозам отнесены:

- национально-этнические конфликты, проявления сепаратизма в отдельных регионах страны;

- забастовки и трудовые конфликты на предприятиях отраслей ТЭК;

- диверсии и террористические акты на объектах энергетики;

- общественные движения антиэнергетической направленности (например, против строительства атомных электростанций (АЭС);

- конфликты в сопредельных государствах.

Социальные и политические конфликты в топливдобывающих регионах и на территориях, через которые транспортируются энергоносители, могут привести к перекрытию поставок, жизненно важных для энергоснабжения как внутренних, так и внешних потребителей.

Основными угрозами техногенного характера являются:

– нарастающий удельный вес морально устаревшего и физически изношенного оборудования в отраслях ТЭК;

– снижение технического уровня объектов энергетики из-за недостаточного финансирования научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ (НИОКР) и слабой реализации их результатов (особенно в области разработки новой техники и технологий);

– снижение уровня подготовки высококвалифицированных кадров для ТЭК.

Техногенные угрозы реализуются в виде аварий на объектах энергоснабжения с негативными последствиями для персонала энергообъектов, населения, окружающей среды и для самого процесса топливо- и энергоснабжения.

К природным угрозам относятся:

- стихийные бедствия (землетрясения, наводнения, ураганы, гололед, сели и др.);

- аномальные проявления природных процессов (критически низкие или критически высокие температуры, длительная маловодность речного стока, внешние электромагнитные аномалии и др.).

К числу внешнеэкономических и внешнеполитических угроз относятся:

- недостаточная географическая диверсификация экспортных поставок ТЭР из России и ограниченность товарной номенклатуры;

- высокая политизированность отношений в энергетической сфере и обусловленные этим фактором дискриминационные действия отдельных зарубежных стран, их сообществ и компаний по отношению к российским экспортерам ТЭР;

- неустойчивая конъюнктура мировых финансовых и энергетических рынков в сочетании с нестабильностью военно-политической обстановки в основных регионах добычи энергоресурсов;

- ограничения по транспортировке экспортируемых из России энергоресурсов в связи с блокированием нефте- и газопроводов на территориях транзитных государств, несанкционированным отбором ими российских энергоресурсов, невыполнением конвенции по свободе судоходства в проливах и каналах и др.;

- противодействие участию российских компаний в освоении месторождений, приобретении либо строительстве энергетических объектов за рубежом;

- сохраняющаяся возможность военных конфликтов.

Реализация указанных выше угроз негативно влияет на стабильность топливо- и энергоснабжения в настоящее время и в перспективе, что может вызвать замедление развития национального хозяйства и усугубить проблемы социальной защищенности населения страны.

Для оценки степени действия угроз энергетической безопасности на уровне страны в целом может использоваться следующая система индикаторов, пороговые значения которых должны быть утверждены по результатам мониторинга энергетической безопасности страны, табл. 1.

Таблица 1.

Важнейшие индикаторы энергетической безопасности на уровне страны

Объект мониторинга	Индикатор
Износ фондов энергетики	Средний физический износ ОПФ по отраслям ТЭК, %
Диверсифицированность энергоснабжения	Доля природного газа в структуре потребляемого КПТ, %
Дефициты и ограничения топливо- и энергоснабжения	Отношение объема недопоставок ТЭР потребителям по России в целом к суммарной потребности в них, %
Обеспеченность добычи первичных ТЭР	Отношение годового прироста балансовых запасов первичных ТЭР к годовому объему их добычи, %
Резервы производства ТЭР	Отношение фактического превышения производственных возможностей отраслей ТЭК по поставкам соответствующих ресурсов к суммарному спросу на них (включая экспорт), %
Запасы топлива	Отношение суммарных запасов КПТ на складах всех категорий на начало отопительного периода к годовому потреблению, %
Энергоемкость	Относительное снижение удельной энергоемкости ВВП, %

Принципы и задачи обеспечения энергетической безопасности. При разработке Доктрины энергетической безопасности Российской Федерации были определены основные принципы обеспечения энергетической безопасности, на основании которых формируется система мер, адекватная выявленным угрозам энергетической безопасности. К числу таковых принципов были отнесены:

Надежность функционирования систем топливо- и энергоснабжения, позволяющая снабжать потребителей на территории страны в достаточном объеме экономически доступными ТЭР приемлемого качества.

Энергетическая эффективность работы национального хозяйства в части затрат на энергообеспечение и предотвращения нерационального расходования ТЭР.

Сбалансированность производства и потребления ТЭР с учетом необходимости воспроизводства минерально-сырьевой базы и внешнеэкономических обязательств.

Устойчивость энергетического сектора экономики к экономическим, социально-политическим, техногенным, природным и другим угрозам, его способность минимизировать ущерб, вызванный проявлениями угроз различного характера;

Разделение рисков в сфере ТЭК, полномочий и ответственности государства, муниципальных образований и хозяйствующих субъектов в сфере обеспечения энергетической безопасности.

С учетом выявленных угроз и приоритетов был сформирован перечень основных задач, решения которых требует обеспечение энергетической безопасности страны и ее регионов. Таковыми задачами являются:

- модернизация и инновационное развитие ТЭК, осуществляемые через техническое перевооружение отраслей ТЭК в рамках сооружения энергетических объектов и их реконструкции и омоложение производственного аппарата (инфраструктуры);
- повышение энергетической эффективности всех отраслей экономики страны (в особенности жилищно-коммунального хозяйства и транспорта), в том числе посредством разработки и реализации отраслевых и региональных программ энергосбережения и повышения энергетической эффективности, снижение энергетической составляющей затрат на производство товаров и услуг;
- своевременное проведение геологоразведки и работ по подготовке и освоению месторождений, обеспечивающее воспроизводство и рациональное использование минерально-сырьевой базы страны, повышение эффективности недропользования (в т.ч. повышение коэффициента извлечения нефти);
- диверсификация источников и транспортных направлений энергоснабжения;
- повышение степени самообеспечения регионов ТЭР посредством освоения местных топливных баз и развития малой энергетики (в т.ч. на базе возобновляемых источников энергии);
- достижение рационального уровня централизации энергоснабжения, рационального соотношения централизованного и децентрализованного энергоснабжения;

- обеспечение надежной работы и своевременного развития энергетической инфраструктуры, включая обеспечение достаточности резервов производственной мощности ТЭК и пропускной способности энергетических коммуникаций;

- укрепление, на основе межрегиональных и межгосударственных поставок ТЭР, оборудования, услуг и энергетических технологий, позиций России на мировых рынках, прежде всего в СНГ, Европе, АТР.

Последовательное решение указанных задач создаст необходимые условия для работы по обеспечению энергетической безопасности страны.

Меры обеспечения энергетической безопасности и механизмы их реализации. На основании анализа имеющихся и возможных в перспективе угроз, основных приоритетов и задач в сфере обеспечения энергетической безопасности была решена задача выстраивания комплекса мер и механизмов обеспечения энергетической безопасности страны и ее регионов. Конкретные меры связаны, с одной стороны, со снижением или устранением возможностей реализации угроз, а с другой стороны – с повышением безопасности и надежности систем топливо- и энергоснабжения, и со снижением их уязвимости и восприимчивости к угрозам различного характера.

Данные меры сгруппированы аналогично угрозам, на устранение действия которых они направлены. В частности, для предотвращения *внутренних экономических* угроз энергетической безопасности страны и ее регионов предусматривается использование следующих мер и механизмов их реализации:

- инициирование и поддержка реализации пилотных проектов и стратегических инициатив хозяйствующих субъектов (включая прямое финансирование и предоставление государственных гарантий) в инвестиционной, инновационной, энергосберегающей и других приоритетных сферах;
- повышение эффективности управления государственной собственностью в ТЭК при соблюдении условий гарантированной надежности энергоснабжения населения, социальной сферы и других особо важных потребителей;
- совершенствование корпоративного управления в энергетическом секторе на основе внедрения передовых принципов и стандартов управления в сочетании с обеспечением действенного контроля за деятельностью энергетических компаний;
- создание организационных и финансово-экономических условий для формирования механизма возврата частных инвестиций в энергосбережение;

– предотвращение недобросовестного банкротства и рейдерских действий в отношении предприятий ТЭК;

– изменение налогового законодательства с целью рационализации налоговой нагрузки на предприятия энергетики и внедрения в практику дифференцированного подхода к налогообложению, основанного на учете объективно существующих геологических и технико-экономических условий, определяющих качество и себестоимость добываемого сырья (производимой продукции и услуг);

– продолжение управляемой либерализации внутренних цен на энергоресурсы, отвечающих интересам производителей, поставщиков и потребителей, на условиях недопущения необоснованного роста цен на продукцию ТЭК;

– стимулирование энергетических компаний к участию в биржевой торговле энергоносителями и разработка правил, предусматривающих использование результатов биржевых торгов в качестве индикаторов ценообразования на ТЭР;

– стимулирование проведения геологоразведочных работ *(посредством прямого участия, обеспечивающего усиление роли государства в управлении недрами, и предоставления льгот и преференций)* с целью доведения их объемов до уровня соответствия между объемами ежегодных приростов балансовых запасов энергоресурсов и объемами их извлечения;

– финансовая поддержка проведения фундаментальных и прикладных НИР по основным направлениям развития перспективных энергетических технологий, в том числе в сфере атомной и возобновляемой энергетики;

– стимулирование развития отечественного производства оборудования и поставщиков услуг посредством предоставления разумных преференций компаниям, обеспечивающим использование отечественного оборудования;

– формирование механизмов реализации долгосрочной политики, обеспечивающей рационализацию ТЭБ страны и регионов на основе нормализации условий межтопливной конкуренции и комплексное развитие региональной энергетики, включая освоение возобновляемых источников энергии и местных видов топлива;

– совершенствование системы программных документов в сфере энергетики и повышение их обоснованности – от Энергетической стратегии России до инвестиционных программ компаний ТЭК и ре-

гиональных энергетических программ с обязательным учетом требований энергетической безопасности.

В части предотвращения *социально-политических* угроз, предусматриваются следующие меры и механизмы их реализации:

- законодательное и организационное обеспечение сохранения национального контроля за деятельностью компаний в стратегически важных сферах энергетики;

- разработка и проведение мероприятий по профилактике и предотвращению преступлений, в том числе диверсионно-террористического характера, в отношении наиболее важных и характеризующихся повышенной опасностью объектов энергетики (АЭС и предприятия ядерного топливного цикла, газо-, нефте- и нефтепродуктопроводы, емкости по хранению топлива, НПЗ, плотины ГЭС и др.);

- совершенствование методов сбора и анализа упреждающей информации о готовящихся преступлениях в отношении объектов энергетики;

- контроль за финансово-экономическим состоянием предприятий ТЭК *(компетентными органами в пределах полномочий, предусмотренных действующим законодательством)* с целью предотвращения забастовок и конфликтов;

- совершенствование системы контроля и надзора за промышленной безопасностью на предприятиях ТЭК, обеспечивающее снижение аварийности.

Меры, направленные на предотвращение *техногенных и природных* угроз, и механизмы их реализации включают в себя:

- разработку и внедрение новых технических регламентов и национальных стандартов, стимулирующих развитие и переход предприятий ТЭК и экономики в целом на современные энергетические технологии;

- совершенствование процедур декларирования, лицензирования и сертификации и паспортизации в технологической сфере;

- совершенствование структуры управления энергетическими системами государственного значения (Единой энергетической системой, Единой системой газоснабжения, магистральными нефте- и продуктопроводами) в целях обеспечения требуемой надежности и безопасности их функционирования;

- усиление государственного, ведомственного, производственного и общественного контроля и надзора за соблюдением установленных требований в сфере безопасности и энергоэффективности;

– разработку и установление обязательных требований к безопасности и энергоэффективности объектов энергетики на всех этапах их жизненного цикла;

– создание комплексной системы прогнозирования, выявления, анализа и оценки рисков аварий и опасных природных явлений на объектах ТЭК;

– разработку классификатора опасности объектов ТЭК, основанного на расчетах риска их эксплуатации и учитывающего масштабы последствий аварий;

– совершенствование методики расчета и практики компенсации ущерба в результате аварий на объектах ТЭК;

– введение персональной ответственности руководителей предприятий ТЭК за техническую укрепленность и оснащенность на возглавляемых ими объектах, а также за своевременное и полное техническое обслуживание, ремонт и реконструкцию основных фондов;

– актуализацию, а где нужно – разработку и утверждение нормативов экономического обоснованных резервных запасов топлив, в том числе у потребителей ТЭР, нормативных резервных производственных мощностей и ремонтно-восстановительных запасов, а также нормативов, предусматривающих обязательства по диверсификации топливо- и энергообеспечения важнейших объектов;

– поддержку технического перевооружения и модернизации АЭС, повышения безопасности существующих и строящихся объектов атомной энергетики;

– поддержку модернизации и развития существующей инфраструктуры ЕЭС, включая внедрение элементов активно-адаптивных сетей и систем хранения электроэнергии;

– совершенствование системы функционирования топливо- и энергоснабжения страны и ее регионов в период ЧС для гарантированного обеспечения жизненно важных потребителей, в т.ч. обеспечение реализации маневренных и мобилизационных возможностей отраслей ТЭК в чрезвычайных ситуациях *(включая создание механизма компенсации за выполнение обязательств по созданию и поддержанию мобилизационных резервов)*;

Меры противодействия *внешнеэкономическим и внешнеполитическим* угрозам и механизмы их реализации включают в себя:

• оказание дипломатической и иных видов поддержки в сохранении и расширении надежных рынков сбыта энергоресурсов, энергети-

ческого оборудования, услуг и объектов интеллектуальной собственности и оптимизации условий реализации соответствующих товаров и услуг российскими компаниями;

• оказание дипломатической и законодательной поддержки и создание экономических механизмов, стимулирующих диверсификацию и качественную реструктуризацию экспорта энергоносителей, направленную на увеличение доли конечных энергоносителей в общем объеме экспорта;

• дипломатическую поддержку и стимулирование участия российского капитала в зарубежном энергетическом секторе, а также в обеспечении транзитных потоков энергоресурсов через территорию России;

• совершенствование системы контроля и обеспечения бесперебойной работы транспортных коридоров, соединяющих Россию с внешними энергетическими рынками, с учетом интересов дальнейшего развития инфраструктуры экспорта российских ТЭР;

• создание благоприятных условий для международной научно-технологической кооперации, содействие трансферу из-за рубежа и локализации в России передовых энергетических технологий и стандартов подготовки и переподготовки кадров для ТЭК посредством предоставления участникам соответствующей деятельности льгот и преференций, предусмотренных действующим законодательством, с учетом правил и требований Всемирной торговой организации (ВТО);

• проведение комплекса мероприятий, обеспечивающих защищенность объектов и систем ТЭК в условиях возникновения и действия военных угроз.

В целях обеспечения энергетической безопасности Россия будет защищать дипломатическими и экономическими мерами свои стратегические и геополитические интересы на ряде территорий за ее пределами. Это, в первую очередь, страны СНГ, Европы, Азиатско-Тихоокеанского региона.

В стратегическом плане энергетическая дипломатия в рамках Евразийского экономического союза и в странах СНГ будет направлена на:

– сохранение ведущей роли России в снабжении стран, недостаточно обеспеченных собственными энергоресурсами;

– активизацию участия в освоении и обеспечении экспорта энергетических ресурсов Каспийского региона, включающего в себя развитие сотрудничества со странами региона в рамках Организации каспийского экономического сотрудничества (ОКЭС);

– обеспечение выполнения международных обязательств по транзитным перевозкам и установление согласованных тарифов на транспортные услуги.

В целях максимизации выгоды от экспортных поставок ТЭР Россия должна:

- наращивать поставки ТЭР в страны Азиатско-Тихоокеанского региона с целью диверсификации географии экспортных связей;
- активизировать взаимодействие с другими экспортерами нефти (как входящими в ОПЕК, так и независимыми) и с ее потребителями;
- координировать свои действия с другими экспортерами природного газа, в т.ч. в рамках Форума стран – экспортеров газа;
- максимально использовать потенциал интеграционных объединений (АТЭС, СНГ, ШОС, ЕвразЭС, Евразийского экономического союза и др.) в целях обеспечения энергетической безопасности путем совместного участия в создании и надежном функционировании энергетической инфраструктуры;
- сочетать механизмы жесткого отстаивания своих интересов (*предпочтительность долгосрочных контрактов, инвестиции в системы транспортировки*) с адаптацией к новым (*с учетом имплементации положений Третьего энергетического пакета*) реалиям газового и электроэнергетического рынков Европы.

Также в Доктрине энергетической безопасности Российской Федерации определены задачи и пределы ответственности органов государственной власти различного иерархического уровня. Общими для них являются следующие задачи:

- **совершенствование нормативной правовой базы функционирования ТЭК (в т.ч. с учетом положений разрабатываемой Доктрины);**
- **осуществление мониторинга и контроля состояния энергетической безопасности;**
- **оценка устойчивости энергетики страны и ее регионов к изменениям конъюнктуры внутреннего и внешних рынков ТЭР;**
- **формирование государственных информационных ресурсов в сфере обеспечения энергетической безопасности.**

Заключение. Реализация положений Доктрины энергетической безопасности России позволит обеспечить энергетическую безопасность как важнейшую часть национальной безопасности, предотвратить возникающие угрозы для экономики страны и ее регионов, повысить ее устойчи-

вость, создать условия для динамичного развития энергетики и улучшения благосостояния населения.

В перспективе целесообразно проведение научно-методических работ с целью формирования единой системы мониторинга и прогнозирования энергетической безопасности России и ее регионов. Данная система должна быть реализована в виде программно-аппаратного комплекса, обеспечивающего автоматизированный расчет индикаторов с требуемыми уровнями агрегирования (регион, федеральный округ, страна в целом) и точности и визуализацию полученных результатов. Вместе с создаваемой Государственной информационной системой топливно-энергетического комплекса (ГИС ТЭК) это позволит создать научную основу для исследования и последующего укрепления энергетической безопасности России.

Литература

1. Энергетическая безопасность России / Бушуев В.В., Воропай Н.И., Мазепанов А.М., Шафраник Ю.К. и др. Новосибирск: Наука, 1998. 302 с.
2. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты (серия, тт. «ТЭК и государство», «Нефтяной комплекс России», «Проблемы функционирования и развития электроэнергетики», «Газовая промышленность России»). – М.: МГФ «Знание», 2000-2002.
3. Энергетическая стратегия России на период до 2030 года / М.: ГУ Институт энергетической стратегии, 2010 г. 184 с.
4. Энергетическая безопасность России: проблемы и пути решения / Н.И. Пяткова, В.И. Рабчук, С.М. Сендеров и др. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2011. – 198 с.

Висновки за розділом 4

Ресурси сталого розвитку розглядаються в монографії з позицій ресурсовідтворення, зокрема, відновлювальних джерел енергії. Так, з метою досягнення раціональної територіальної організації в галузі відновлювальної енергетики запропоновано застосування наступних загальних методів: системний аналіз, балансовий метод, метод техніко-економічних розрахунків, економіко-статистичні і економіко-математичні методи та метод побудови оптимізаційної моделі. Авторами визначено елементи системи стимулювання галузі відновлювальної енергетики: об'єкти та суб'єкти стимулювання, визначення завдання для кожного з них, а також запропоновано функції стимулювання галузі: економічну, екологічну та соціальну. Запропоновано підхід до використання, впровадження та інвестування відновлювальних джерел енергії на основі теорії Маслоу, в результаті чого визначено п'ять груп потреб об'єктів стимулювання: первинні потреби споживачів у використанні альтернативної енергетики, потреба в енергетичній безпеці, соціальні потреби, потреба в розвитку бізнесу, потреба у збереженні довкілля. Цікавим є досвід Латвії, де розвиток відновлювальної енергетики є основою для забезпечення енергетичної безпеки держави.

Важливе значення для сталого регіонального розвитку мають трудові ресурси. В процесі проведених досліджень автори дійшли до висновку про наявність важливої складової економічної динаміки через трудові ресурси. Напрямом подальших досліджень може бути продовження деталізації моделі Р.Солоу шляхом врахування поділу інвестицій з одного боку у капітал по галузях, а з іншого – врахування часу матеріалізації капіталу у технології, інфраструктуру, нові засоби виробництва і створення мережі підтримки високих технологій. Цікавим у цьому є процес як деверсифікації поставок газу через створення терміналу для зріджених вуглеводнів, так і активізації розвитку відновлювальної енергетики, зокрема, вітроенергетики, з урахуванням резервування потужностей через коливальну динаміку генерування. Особливістю є наявність фінансової підтримки з боку Європейського союзу у розвитку відновлювальної енергетики Латвії.

В монографії досліджувались питання формування інвестиційної стратегії регіональної енергетики через визначення першочергових пріоритетних завдань інвестиційної діяльності в енергетику регіону з урахуванням загальнодержавних інвестиційних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень, загроз і проблем інвестицій; координація дій центральних і місцевих органів влади органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію визначених інвестиційних завдань щодо енергозбереження та критеріїв їхнього розв'язання.

Важливим є розвиток використання територіальних ресурсів на засадах «зелених послуг» чи «зеленого туризму». На прикладі Сумської області досліджено потенціал формування цих послуг. Проведено аналіз природно-ресурсного потенціалу Сумської області і виконано кількісна (за авторською методикою) оцінка доцільності розвитку певних видів «зеленого» туризму у виділених районах області. За допомогою авторської інтерпретації методу SWOT-аналізу виконана оцінка ринкових можливостей і загроз щодо розвитку «зеленого» туризму у Сумській області. Розвиток «зеленого» туризму у Сумській області вже в найближчій перспективі дозволить повніше реалізувати ресурсний потенціал області, забезпечить роботою місцеве населення, збільшить надходження до бюджету, дозволить накопичити фінансові ресурси, які будуть спрямовані на захист навколишнього природного середовища, створить передумови стійкого соціо-еколого-економічного розвитку регіону в цілому і його окремих територій. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на оцінку місткості ринку Сумської області стосовно конкретних видів «зеленого» туризму, уточнення профілю цільових споживачів, оцінку економічної ефективності формування відповідної туристичної інфраструктури.

У дослідженнях сталого розвитку рідко можна ознайомитись з проблематикою використання такого ресурсу, як нерухомість. Проведений аналіз дозволяє стверджувати про наявність значного потенціалу ринку комерційної нерухомості України, до якого також можна додати перспективність вкладень взагалі у об'єкти комерційної нерухомості, порівняно з іншими активами. Автори переконливо доводять, що дослідження ринку комерційної нерухомості мають сприяти збільшенню уваги до даного сектору при розробці ефективної економічної політики держави і створенню сприятливого інвестиційного клімату для забезпечення умов сталого розвитку міст, регіонів та країни у цілому.

Розділ 5

Практика реалізації принципів сталого розвитку

5.1. Формування механізмів політики сталого розвитку через створення сталих локальних просторових утворень³⁹⁴

Актуальність. Питання створення сталих локальних просторових утворень (ЛПУ) є надзвичайно актуальними з огляду на потребу низовинної стабілізації соціально-економічного життя нашої держави в умовах економічної та політичної кризи. Основним завданням таких утворень є генерування та відтворення економічної, соціальної та екологічної сталості на локальному територіальному рівні. Крім того, важливим завданням є відтворення економічного, соціокультурного та асиміляційного потенціалу локального утворення відповідно. Адже дедалі більш зрозумілим стає той факт, що лише рамкове впровадження принципів сталого розвитку на рівні держав та міждержавних спільнот не можуть забезпечити потрібну стабілізацію та гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних чинників розвитку локальних утворень. Тільки збалансування процесів управління на рівні адміністративно-територіальних одиниць різного рангу може прискорити наближення до сталого розвитку життєдіяльності суспільства.

Новизна. Запропоновано поняття сталих локальних просторових утворень (наприклад, територіальних громад), що представляють собою території, для яких характерні спільні просторові, функціональні та часові ознаки сталості. Такі території обмежені об'єктивними спільними географічними, господарськими, соціальними характеристиками та рисами сталості, що простежуються в часі. Формування цих характеристик відбувається за умови забезпечення збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер в будь-якому локальному просторовому утворенні та вирішення наступних завдань: поліпшення якості життя населення та середовища його проживання, підвищення продуктивності суспільної праці, формування екологічної

³⁹⁴ Автор Патока Ірина Вікторівна

культури та високого рівня свідомості населення щодо ощадливого використання місцевих ресурсів та збереження довкілля та ін.

Основна частина. Необхідно зауважити, що практична реалізація такого підходу певною мірою здійснена в США та Канаді, і цей досвід заслуговує на увагу. Канада – одна з перших країн, де приступили до реалізації плану дій, що забезпечують стійкий розвиток на загальнонаціональній основі (прийнятий урядом у 1990 році). І в той же час із середини 90-их років стає популярною ідея забезпечення стійкого розвитку на місцевому рівні, в конкретному поселенні чи общині (sustainable communities)³⁹⁵. Сотні селищ і місцевих общин розробляють плани і стратегії стійкого розвитку на основі балансу інтересів у регіоні та в країні в цілому. Успішними виявилися досвіди реалізації концепції стійкого розвитку в місцях проживання корінного населення, здійснювані в рамках Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики. В цілому, забезпечення стійкого розвитку локальної общини (міста, поселення, адміністративного округу, індустріального комплексу та ін.) включає:

- оцінку господарської місткості і допустимого антропогенного навантаження на природне середовище території, яку займає місцеве співтовариство;

- визначення пріоритетів місцевих потреб і доступності економічних, людських та природних ресурсів для їх забезпечення;

- розробку стратегії стійкого розвитку місцевого співтовариства;

- вдосконалення системи місцевого самоврядування й впровадження в неї принципів стійкого розвитку.

Що стосується США, то в середині 90-их років була прийнята «Національна стратегія в галузі природоохоронної технології», в якій передбачався комплекс заходів з ув'язки екологічних і економічних цілей, що дозволяли застосування природоохоронних технологій на рівні різних територіальних суспільних систем.

В кінці 90-их років велику увагу взаємоузгодженню завдань забезпечення стійкого розвитку глобального, регіонального та локального рівнів приділяли в Росії³⁹⁶. В ряді праць обґрунтовується можливість розробки індикаторів сталого розвитку не тільки на державному

³⁹⁵ «What is a Sustainable Community?» Institute for Sustainable Communities. Retrieved 10 March 2014. [Electronic recourse]. – Access mode: http://www.iscvt.org/what_we_do/sustainable_community/

³⁹⁶ 2 Переход к устойчивому развитию: глобальный, региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России. – М.: КМК, 2002. – 444с.

та регіональному рівнях, але й на місцевому або локальному (райони, муніципалітети, міста) рівні.³⁹⁷

Але поняття сталих локальних просторових утворень (ЛПР) дозволяє більш ґрунтовно дослідити механізм стабілізації та узгодження економічного, соціального та екологічного розвитку на місцевому рівні. Як уже зазначалось, для таких територій характерні спільні просторові, функціональні та часові ознаки сталості. Ці території обмежені об'єктивними спільними географічними, господарськими, соціальними та екологічними характеристиками та рисами сталості, що простежуються в часі. Географічні характеристики є складовими просторових ознак сталості і визначаються якістю території з точки зору приналежності для проживання та господарювання, яку займає локальне просторове утворення. Крім того, до просторових ознак сталості відносять наявність системоутворюючих локальних центрів та рівень зв'язків між ними. До функціональних ознак сталості відносять господарські, соціальні та екологічні характеристики. Господарські характеристики визначаються переважаючим способом використання територіальних ресурсів, соціальні характеристики – наявністю соціального компромісу щодо використання території, соціальної спільності інтересів. Екологічні характеристики визначаються загальним станом природно-ресурсного потенціалу території та рівнем деградації довкілля. Крім того, риси сталості не повинні мати одномоментний характер, а простежуватися в часі.

Представляється доцільним для аналізу сталих локальних просторових утворень розглядати їх як низовинні просторові системи. Визначення факторів сталого розвитку просторових систем здійснюється на основі аналізу проектної документації та натурних досліджень.

На *першому етапі* визначаються розташування і склад просторової системи, в даному випадку її складовими елементами виступають або самі локальні утворення, або їх частини. У складі кожного локального просторового утворення вирізняються наступні сфери: соціальну, економічну, екологічну. Зрозуміло, що для оптимізації розвитку важливе значення має збалансованість вищезазначених сфер.

На *другому етапі* аналізу здійснюється оцінка різноманітних факторів сталого просторового розвитку: ресурсних, демографічних, соціальних, економічних, транспортних, екологічних, геополітичних тощо. Ресурсні фактори розвитку включають якісну і кількісну характерис-

³⁹⁷ Бобылев С.Н. Индикаторы устойчивого развития : региональное измерение. Пособие по региональной экологической политике/ С.Н.Бобылев. – М. : Акрополь, 2007. – 60с.

тики родовищ корисних копалин, паливно-енергетичних, земельних, водних, лісових, рекреаційних, кліматичних ресурсів. У процесі аналізу важливе значення має оцінка природно-ресурсного потенціалу території. Демографічні фактори розвитку просторової системи охоплюють чисельність населення, стан його розселення, міграційні процеси, кількісну і якісну оцінку трудових ресурсів у розрізі цієї системи. Соціальні фактори сприяють забезпеченню подолання відмінностей між рівнями якості життя населення за показниками зайнятості та добробуту, поліпшення умов праці та життя, розвитку освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, сфери послуг та ін. Економічні фактори включають аналіз конкретних суб'єктів господарювання, визначення ефективності їх функціонування, рівень впровадження інноваційних процесів. Транспортні фактори визначаються за рівнем розвинутої транспортної мережі, відстанями наявних перевезень, раціональністю транспортних потоків. Екологічні фактори займають особливе місце в дослідженні розвитку локальних просторових утворень. Ці утворення є дуже вразливими і чутливими до розвитку промисловості та агропромислового виробництва, або змін у функціональному призначенні територіальних систем. Неухильне зростання обсягів виробництва призводить до їх вичерпання, забруднення довкілля. Наслідки цих збитків інколи перевищують отримані економічні результати від господарської діяльності. Слід враховувати те, що впливи екологічних факторів можуть бути безпосередніми і опосередкованими, тривалими і короткотерміновими, оберненими і не оберненими, первинними і вторинними, і всі вони важливі для аналізу ситуації в локальному просторовому утворенні. Нині помітний вплив на розвиток локальних просторових утворень справляє геополітичний фактор: відповідне географічне положення системи, близькість до кордонів, наявність транспортної мережі міжнародного значення. Це впливає на рівень розвитку місцевих зовнішньоекономічних зв'язків. Територія локального просторового утворення може використовуватись для здійснення транзитних перевезень, що забезпечує певні валютні надходження до місцевого бюджету.

Третій етап передбачає дослідження галузевої, функціональної та просторової структур, різноманітних форм господарювання, що забезпечують життєдіяльність населення в локальних просторових утвореннях. Галузева структура аналізується, виходячи з показників

вартості продукції, чисельності зайнятих, вартості основних виробничих фондів, за якими визначається питома вага сфер діяльності представлених наявними в регіоні підприємствами. Функціональна структура просторової системи проявляється через сукупність і взаємодію різних аспектів прояву сумарної функції промислового, сільськогосподарського та інших видів виробництв і напрямів діяльності на досліджуваній території. Просторова структура визначається мережею функціональних відносин між елементами системи, якими можуть виступати локальні центри. Як уже зазначалось, до просторових ознак сталості відносять наявність системоутворюючих локальних центрів та рівень зв'язків між ними, які і складають просторову структуру. Для аналізу просторової структури важливо виділити ту частину локального просторового утворення, де відбувається або може відбуватися генерування та відтворення економічної, соціальної та екологічної сталості на локальному територіальному рівні. Це певні «генеруючі майданчики», які дозволяють поширити процеси на всю територію локального просторового утворення. Критерієм же системоутворюючого локального центру є його самоокупність та самовідновність. Таким чином, визначення просторової структури є вирішальним у дослідженні локального утворення. Та все ж лише внаслідок поєднання аналізу функціональної, галузевої і просторової структур можна виявити особливості та рівень раціональності просторової організації локального просторового утворення.

Четвертий етап передбачає виявлення низки проблем та розробку рекомендацій щодо їх усунення, вдосконалення просторової організації локального просторового утворення, визначення пріоритетності і завдань та засобів реалізації сталого просторового розвитку. Ефективність досягнення такого розвитку кожним ієрархічним рівнем залежить від процесів взаємодії та сполучення комплексу елементів (підсистем), які в сукупності та динаміці і представляють таку просторову систему, як локальне просторове утворення. Характерними рисами просторової системи є складність, цілісність, стійкість, емергентність, динамічність, гомеостазис, керованість. Ефективність використання факторів сталого розвитку просторових систем залежить від їх внутрішнього і зовнішнього середовища. До умов, які сприяють цьому розвитку, відносяться природно-ресурсний, соціальний та економічний потенціали, належність до транскордонних територій, інже-

нерно-транспортна інфраструктура міжнародного та загальнодержавного значення. Стримуючими умовами розвитку виступають соціальні диспропорції, ліміт споживання ресурсів, стан і кон'юнктура ринкового середовища, інноваційно-інвестиційний клімат, екологічні обмеження. Їх врахування дозволяє визначити, з одного боку, проблемні ареали та можливі соціально-економічні та екологічні конфлікти локального просторового утворення, з іншого – потенційні точки та вектори забезпечення сталого розвитку, пріоритети найбільш ефективного використання території.

Важливим питанням є питання управління сталим локальним просторовим утворенням, яке може відбуватися інституціональними, економічними та адміністративними методами. Різні методи управління необхідні при різних видах поєднання функціональної, галузевої та просторової структур локального утворення, хоча найбільш перспективними є інституціональні та економічні методи управління. Управління сталим розвитком ЛПУ здійснюється за принципами: системності, комплексності, поєднання регіоналізації та локалізації, ієрархічності, субординації, послідовності, цілеспрямованості, самофінансування тощо.

Отже, характерними рисами сталих локальних просторових утворень (ЛПУ) є:

- спільні просторові, функціональні та часові ознаки сталості;
- делімітація об'єктивними спільними географічними, господарськими, соціальними та екологічними параметрами та рисами сталості, що простежуються в часі;
- наявність системоутворюючих локальних центрів та рівень зв'язків між ними;
- спільна галузева, функціональна та просторова структура, різноманітні форми господарювання, що забезпечують життєдіяльність населення в сталих локальних просторових утвореннях;
- генерування та відтворення економічної, соціальної та екологічної сталості на локальному територіальному рівні;
- відтворення економічного, соціокультурного та асиміляційного потенціалу локального утворення.

Прикладом локального просторового утворення може бути територіальна громада, яка є водночас і суб'єктом управління, і в той же час реалізує функцію системоутворення для простору більшого ієрархічного рівня (наприклад, на рівні системи поселень вищого рангу).

Перед тим, як розглядати різні аспекти сталого розвитку територіальної громади, варто зупинитися на визначенні останньої. Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»³⁹⁸ територіальна громада — це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Крім того, існує загальноприйнятий міжнародний підхід, згідно якого у територіальній структурі кожної країни можна виділити три рівні: національний, регіональний і локальний (або первинний). Первинний рівень називають муніципальним. На муніципальному рівні формуються найменші адміністративно-територіальні одиниці країни, які у світовій практиці отримали назву муніципальних утворень. Це первинна адміністративно-територіальна одиниця держави, в рамках якої здійснюється місцеве самоврядування, представлене територіальною громадою та виборними органами й забезпечене певним чином фінансово-матеріальною основою. В Україні термін «муніципальне утворення» не закріплений законодавчо. Важливо, що будь-яке муніципальне утворення є єдністю трьох компонентів:

- *населення*, що формує територіальну громаду і визначає зміст існування муніципального утворення. Це соціальний компонент муніципального утворення;
- *території* як нероздільної єдності просторової складової і природних ресурсів, що на ній розміщені. Це природний компонент муніципального утворення;
- *економіки* як сукупності господарюючих організаційних утворень і взаємозв'язків між ними, що забезпечують життєдіяльність муніципального утворення, задоволення його різноманітних життєвих потреб. Це економічний компонент муніципального утворення.³⁹⁹

Не можна отождествлювати поняття «населений пункт (поселення)» і «муніципальне утворення», оскільки до складу муніципального утворення як первинної адміністративно-територіальної одиниці можуть входити декілька населених пунктів або ж частина населеного пункту. Так, в Україні декілька сіл можуть формувати одну сільську

³⁹⁸ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр>

³⁹⁹ Сталый розвиток територіальної громади: управлінський аспект: [Моногр.] За ред. Ю.О. Куца, В.В. Мамонової. –Х.: Вид-во ХарПІНАДУ «Магістр», 2008. – 335с.

територіальну громаду, що традиційно перебрала на себе назву представницького органу місцевого самоврядування села — сільська рада. Крім того, в останній час активно утворюються нові територіально-організаційні об'єкти (екопоселення, осередки та ін.), які теж можуть розглядатися як муніципальні утворення.

Муніципальне утворення як суб'єкт, що володіє певними ресурсами, в процесі реалізації своєї місії, яка полягає у наданні комплексу послуг територіальній громаді та забезпеченні її сталого розвитку, має використовувати ці ресурси ефективно.

Заслугує на увагу питання розробки системи локальних індикаторів сталого розвитку на рівні муніципальних утворень для оцінювання сталості розвитку населених пунктів або агломерацій, формування стратегії та реалізації управління на різних територіальних рівнях.⁴⁰⁰

Необхідно зазначити, що зміст поняття “територіальна громада” та пов'язаних з ним термінів за останнє десятиріччя кардинально змінився у західній науковій думці, що, відповідно, привело до нового розуміння та нових стратегій розвитку територіальних громад⁴⁰¹. Це викликано, передусім, децентралізацією та покладанням відповідальності за розвиток територіальних одиниць саме на місцевих жителів, усвідомленням ними своєї причетності до підвищення рівня власного добробуту. Стаття 143 Конституції України зазначає,⁴⁰² що територіальні громади міст, селищ та сіл безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування затверджують програми соціально-економічного й культурного розвитку і контролюють їх виконання. Це конституційне формулювання означає, що програми розвитку територіальних громад можуть затверджуватись як відповідними радами, так і місцевими референдумами.

Але впровадження сучасних управлінських практик, спрямованих на забезпечення сталого розвитку територіальних громад України, ще потребує створення відповідного законодавчого та нормативно-правового забезпечення з боку держави. Наприклад, на законодавчому рівні від-

сутні обов'язкові вимоги щодо впровадження елементів стратегічного планування органами місцевого самоврядування на локальному рівні.

Слід зазначити, що базовими елементами сталого розвитку територіальних громад є раціональне використання наявних на її території всіх видів ресурсів, збереження довкілля та реалізація інноваційних проектів, котрі забезпечили б такий розвиток промисловості, сільськогосподарства, туризму, освіти і культури, який, задовольняючи потреби сучасності, не загрожував би можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

В цілому, стратегія сталого розвитку територіальної громади полягає в забезпеченні наступного:

- зупинення деградаційних процесів в економіці, суспільстві та навколишньому середовищі на рівні місцевої громади;
- заміни моделі економічного зростання моделлю сталого розвитку;
- створення умов щодо забезпечення матеріального добробуту мешканців громади;
- створення соціально-комфортного середовища проживання на території громади;
- реабілітації навколишнього техногенно зміненого середовища;
- максимального скорочення витрат корисних копалин у господарській діяльності за рахунок їх ефективного використання та заміну їх ресурсами, що відновлюються;
- розширення повноважень щодо контролю за раціональним використанням природних ресурсів місцевого значення;
- економічного стимулювання широкого використання локальних джерел відновлювальної енергії;
- вдосконалення менеджменту відходів на місцевому рівні;
- широкого залучення та економічного стимулювання населення щодо облаштування та підтримання в належному стані рекреаційних ділянок території громади;
- повноцінного використання громадської ініціативи та інтелектуальних ресурсів;
- ведення активної демографічної, міграційної та туристичної (передусім мається на увазі сільський та зелений туризм) політики на рівні громади;
- впровадження новітніх методів екологічної освіти та інформації серед місцевого населення;

⁴⁰⁰ Формування та реалізація національної екологічної політики України / [Веклич О.О., Волошин С.М., Жарова Л.В. та ін.] ; за наук. Ред. С.О.Лизуна; ДУ «ІЕПСР НАНУ». – Суми : Університетська книга, 2012. – 336 с.

⁴⁰¹ Куйбіда В.С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: Монографія. – К.: Вид-во МАУП, 2004. – 432 с.

⁴⁰² Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>

– формування екологічної культури та високого рівня свідомості населення щодо збереження і використання ресурсів в межах територіальної громади;

– створення спеціального фонду сталого розвитку територіальної громади за рахунок благодійних внесків та спонсорських пожертвувань з метою використання коштів на екологічні потреби та природоохоронні заходи (спонсорська підтримка суб'єктами підприємницької діяльності місцевої громади може бути стимульована частковим зменшенням існуючих податків).

Крім того, завдання забезпечення сталого розвитку місцевих громад потребує розмежування управлінських функцій та повноважень на різних рівнях територіального управління.

Висновки:

1. Таким чином, формування механізмів локальної територіальної політики сталого розвитку відбувається в т.ч. через створення сталих локальних просторових утворень (ЛПУ). Основним завданням таких утворень є генерування та відтворення економічної, соціальної та екологічної сталості на локальному територіальному рівні. Крім того, важливим завданням є відтворення економічного, соціокультурного та асиміляційного потенціалу локального утворення відповідно.

2. Сталі локальні просторові утворення представляють собою території, для яких характерні спільні просторові, функціональні та часові ознаки сталості. Такі території обмежені об'єктивними спільними географічними, господарськими, соціальними характеристиками та рисами сталості, що простежуються в часі.

3. Визначення просторової структури є базовим у дослідженні локального утворення (ЛПУ). Складають просторову структуру системоутворюючі локальні центри та зв'язки між ними. Для аналізу просторової структури важливо виділити ту частину локального просторового утворення, де відбувається або може відбуватися генерування та відтворення економічної, соціальної та екологічної сталості на локальному територіальному рівні. Це певні «генеруючі майданчики», які дозволять поширити процеси на всю територію локального просторового утворення.

4. Управління сталим локальним просторовим утворенням може відбуватися інституціональними, організаційно-економічними (стимулювання, пригнічення) та адміністративними методами. Різні мето-

ди управління необхідні при різних видах поєднання функціональної, галузевої та просторової структур локального утворення, хоча найбільш перспективними є інституціональні та організаційно-економічні методи. Управління сталим розвитком ЛПУ здійснюється за принципами: системності, комплексного утворення, поєднання регіоналізації та локалізації, ієрархічності, субординації, послідовності, цілеспрямованості, самофінансування тощо.

5. Прикладом локального просторового утворення може бути територіальна громада. Базовими елементами сталого розвитку територіальних громад є раціональне використання наявних на її території всіх видів ресурсів, збереження довкілля та реалізація інноваційних проектів, які забезпечили б такий розвиток підприємств, об'єктів сільськогосподарства, туризму, освіти і культури, який, задовольняючи потреби сучасності, не загрожував би можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

6. Впровадження сучасних управлінських практик, спрямованих на забезпечення сталого розвитку територіальних громад України, ще потребує створення відповідного законодавчого та нормативно-правового забезпечення з боку держави.

5.2. Підвищення безпеки діючих АЕС через впровадження системи ризик-менеджменту⁴⁰³

Одним із пріоритетних питань у забезпеченні сталого розвитку держави є підвищення безпеки діючих АЕС на її території. Варто відмітити, що атомна енергетика України є базовою галуззю економіки, адже у 2013 році частка ДП «НАЕК «Енергоатом» від загального відпуску енергії становила 44,4%⁴⁰⁴. Однак не лише за цієї причини дане питання є пріоритетним, але й також через руйнівний вплив аварій на АЕС на зовнішнє середовище (наприклад, аварія на ЧАЕС і Фукусіма-Даїчі), що в свою чергу, призводить до енергетичного дисбалансу та порушення умов для сталого розвитку держави. Після негативного досвіду світових аварій на АЕС, що за шкалою INES становили високий рівень, світові атомні організації (IAEA, WNA, WEC та ін.) звернули увагу на необхідність удосконалення системи ризик-менеджменту на АЕС, призначення якої є попередження ризикових ситуацій (аварій) і здійснення заходів з усунення наслідків від них.

Досліджуючи діяльність світових атомних електростанцій (Bohunice NPP, Mochovce NPP – Словаччина; Belleville NPP, Penly NPP, Civaux NPP – Франція, та ін.), варто відмітити, що система ризик-менеджменту впроваджена та активно удосконалюється, на противагу українським АЕС. Хоча Україна і входить в п'ятірку країн, де виробництво електроенергії на АЕС переважають над іншими видами енергії в енергетичному балансі (рис. 1)⁴⁰⁵, але система ризик-менеджменту не впроваджена.

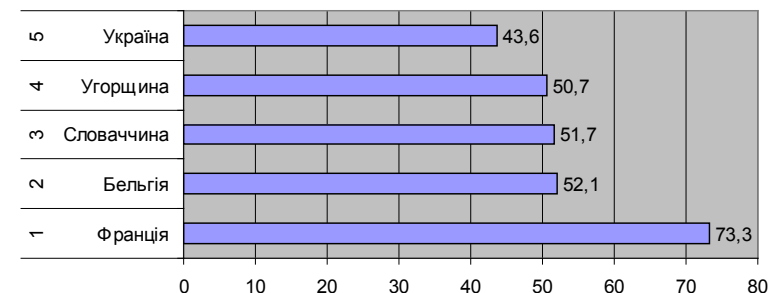

Рис. 1. Частка виробництва електроенергії АЕС у енергетичному балансі країн, %

В Україні зосереджено чотири АЕС – Запорізька, Хмельницька, Южно-Українська, Рівненська, із загальною кількістю 15 реакторів. Як зазначалося вище, українська електроенергетика залежить від атомного виду енергії і при цьому у Енергетичній стратегії до 2030 року скорочення виробництва такого виду енергії не передбачається. Тому питанню впровадження якісної системи ризик-менеджменту на АЕС необхідно приділити значної уваги, що в свою чергу підвищить рівень безпеки діючих АЕС та поліпшить умови для сталого розвитку держави в цілому.

Якісна система ризик-менеджменту надасть можливості своєчасно реагувати на будь-які зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, а також попереджувати настання ризикових ситуацій у штатних і позаштатних умовах. Міжнародним агентством з атомної енергетики (МАГАТЕ) були розроблені рекомендації з використання інструментів ризик-менеджменту для поліпшення діяльності АЕС⁴⁰⁶ (далі Рекомендації), на основі яких, ними було визначено, що ризик-менеджмент повинен базуватися на чотирьох ключових діях:

1. Ідентифікація, вимір та оцінка ризиків. Ідентифікацію ризиків менеджер повинен здійснювати через відповіді на питання про частоту проявлення ризику, вплив на виробництво чи споживання електроенергії, наслідки від ризику, тощо. Однак, на наш погляд, та-

⁴⁰⁶ Risk Management: A Tool For Improving Nuclear Power Plant, IAEA-TECDOC-1209, IAEA Vienna, 2001.

⁴⁰³ Автор Яресько Рената Сергіївна

⁴⁰⁴ Підсумки роботи ДП «НАЕК «Енергоатом» за 2013 рік та за I квартал 2014 року [Електронний ресурс]. – Київ, 2014. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/energoatom/2013-i-2014>. – Назва з екрану.

⁴⁰⁵ Nuclear share figures, 2003-2013 [E-resource], World Nuclear Association, 2014. Access: <http://www.world-nuclear.org/info/Facts-and-Figures/Nuclear-generation-by-country/>

кий підхід є дещо абстрактним, оскільки відповіді на такі питання не вказують на глибину проблеми, це по перше, а по друге доцільно не просто ставити прямі питання, але і похідні від них, а вже з отриманих відповідей будувати ланцюжок подій за свої впливом і наслідком. Таким чином можна визначити такі ключові категорії ризиків як передумови виникнення ризиків, ризикоутворюючі фактори, ризикові ситуації і наслідки ризиків. За такої схеми чітко просліджується перетікання однієї події в іншу, адже дослідивши умови і напрями діяльності АЕС, ми можемо визначити, які фактори за цих умов можуть призвести до ризикових ситуацій з відповідними негативними наслідками. Виходячи з цього ми розуміємо, що на що впливає і таким чином можемо розробити відповідні заходи, які будуть націлені перетворити ризикоутворюючі фактори на можливості для нашого підприємства. Також в Рекомендаціях було зазначено наступні види ризиків: операційний/виробничий ризик, комерційний/фінансовий ризик та ризик пов'язаний з безпекою. Враховуючи діяльність вітчизняних АЕС ми пропонуємо ризики розділяти по групах⁴⁰⁷, що враховують певні види ризиків (Рис. 2):

1) I група ризиків, які є потенційними джерелами аварійного стану на АЕС (проектний, техніко-технологічний, природний, кадровий, специфічний ризики);

2) II група ризиків, які є джерелами фінансових збитків АЕС (ринковий, операційний, валютний, інформаційний ризики);

3) III група ризиків, які є джерелами екологічного забруднення і радіаційне зараження внаслідок діяльності АЕС (ризик пов'язаний з безпекою, екологічний ризик).

Ідентифіковані ризики надають лише інформацію про можливості та загрози, для повного розуміння їх необхідно оцінити, тобто визначити в грошовому еквіваленті наслідки від настання тієї чи іншої ризикової ситуації. Джерелами для розрахунку є балансова вартість основних засобів; відновлювальна вартість основних засобів; амортизаційні відрахування; виручка від реалізації електроенергії; кредиторська / дебіторська заборгованість; відрахування на відновлення забрудненої території; виплати постраждалим внаслідок аварії та її ліквідації.

⁴⁰⁷ Яресько Р. С. Ризикологічні аспекти інвестиційного проекту у сфері атомної енергетики / Р. С. Яресько // Бізнес Інформ. – 2014. – №6. – С. 73 – 79.

Рис. 2. Модель співвідношення груп ризиків в рамках внутрішнього та зовнішнього середовища АЕС

2. Визначення стратегії управління ризиками. В Рекомендаціях вказано три стратегії, які на думку спеціалістів є актуальними для АЕС, це: зниження ризику, утримання ризику та передача ризику. Перша передбачає зниження ймовірності настання ризикової ситуації та зменшення наслідків від її настання. Друга стратегія розглядає ризик як винагороду, тобто суб'єкт свідомо йде на ризик з метою отримання високого прибутку. Третя стратегія полягає в тому, що суб'єкт перекладає (передає) відповідальність на інший суб'єкт, так в разі настання ризикової ситуації відшкодування покладаються на страхові компанії. Проте для українського атомної енергетики такі стратегії управління ризиками, на наш погляд, не є актуальними. Для українських АЕС доцільно використовувати такі стратегії як попередження ризику (розробка сценаріїв ризикових ситуацій та їх вчасне попередження), обмеження ризику (відхилення від ризиків з високим ступенем ризикованості) і відшкодування збитків (розробка заходів щодо усунення наслідків від ризикових ситуацій з мінімальним рівнем затрат).

3. Впровадження обраної стратегії. Даний крок полягає в тому, що підприємство повинно бути готовим до змін у структурі внутрішнього менеджменту, а також, що на підприємстві має бути кваліфікований персонал з питань ризик-менеджменту та інший, котрий повинен бути

здіяний в заходах щодо управління ризиками. На жаль, на українських АЕС поки даний процес не налагоджений та потребує подальших змін і реструктуризації.

4. Моніторинг та зворотній зв'язок. Моніторинг є повторювальною та паралельною дією, оскільки необхідно регулярно відслідковувати коливання в зовнішньому і внутрішньому середовищі АЕС. Також постійний моніторинг надає інформацію про можливе виникнення нових ризикових ситуацій. Зворотній зв'язок необхідний для того, щоб проаналізувати наскільки є ефективною обрана стратегія з управління ризиками. Таким чином остання дія визначає наскільки є результативною впроваджена система ризик-менеджменту.

Отже, впровадження системи ризик-менеджменту є необхідною умовою для підвищення безпеки АЕС та сталого розвитку держави в цілому. Адже її інструменти і заходи надають змогу попереджувати та уникати події, які можуть призвести до аварій, фінансових збитків, людських жертв тощо. Дослідження діяльності українських АЕС показало, що варто створювати всі необхідні умови для впровадження такої системи, а це зміна та реструктуризація внутрішнього менеджменту й підвищення корпоративної культури, яка буде мотивувати працівників до виконання заходів з управління ризиками.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні підходу до розробки методів ідентифікації ризиків та їх управління на вітчизняних АЕС, що на відміну від інших базується на формуванні ключових груп ризиків, котрі взаємодіють між собою в силу зміни умов у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, а пропозиції щодо управління ризиками враховують безпосередню специфіку діяльності українських АЕС.

5.3. Економічні особливості формування адаптаційного підходу до управління паливно-енергетичним комплексом в умовах екологічно сталого розвитку⁴⁰⁸

Сучасні процеси виробничо-господарської сфери характеризуються девізом «чим більше, тим краще», зумовлюючи потребу в пошуку ефективних шляхів збереження навколишнього природного середовища. Світова спільнота зацікавлена у впровадженні екологічно ефективної системи управління економікою, яка б вирішила безліч питань, серед яких:

- задоволення власних потреб та збереження ціннісних орієнтацій на майбутні покоління;
- збереження та відновлення екосистем;
- зміщення структури споживання від невідновлюваних до відновлюваних ресурсів;
- раціональне природокористування;
- розробка та впровадження ресурсоощадних технологій тощо.

Економіка України спрямована на використання великої кількості природних ресурсів, в тому числі і в сфері паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), тому в країні переважає ресурсний тип розвитку. Недостатня забезпеченість енергоресурсами слугує залежністю від їх імпорту, в середньому до 65 %⁴⁰⁹ (рис. 1).

За даними статистики⁴¹⁰ в 2012 році спостерігалось незначне скорочення видобутку нафти (на 0,2 тис. тонн менше у порівнянні з попе-

⁴⁰⁸ Автори Ішкарупа Олена Василівна, Часник Олена Миколаївна

⁴⁰⁹ Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁴¹⁰ Статистичний збірник «Паливно-енергетичні ресурси України». Державний комітет статистики України : під керівництвом Піщейка В.О. – К., 2013. – 333 с.

реднім роком) та зростання споживання вугілля на виробничі та комунальні потреби приблизно на 0,8 млн. тонн.

Енергетичний баланс (рис. 2)⁴¹¹ характеризувався прямо пропорційними процесами, зменшенням і збільшенням частки природного газу і вугілля на 2% відповідно, в той час як частка відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) залишилася незмінною в порівнянні з попереднім роком (на рівні 2 %).

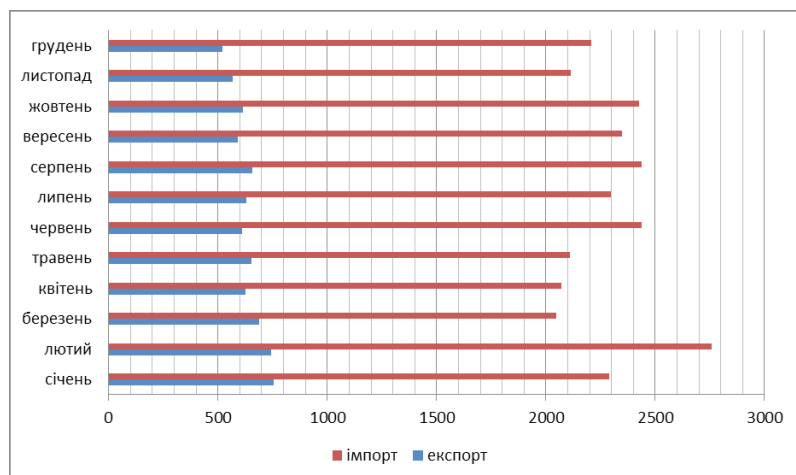

Рисунок 1 – Динаміка структури імпорту-експорту ПЕР в Україні у 2012 році, (млн. дол. США)

Енергоємність ВВП досягає максимального показника, який перевищує показники розвинених держав майже в 3-4 рази, причиною цього є понаднормове споживання в галузях економіки паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), що призводить до утворення мільйонів тон відходів та териконів. Це активізує необхідність урахування принципів екологічно сталого розвитку, формує передумови до пошуку нових шляхів вироблення й отримання енергії та екологізації ПЕК України.

⁴¹¹ Державна служба статистики. Енергетичний баланс України за 2012 рік. Експрес-випуск № 08/4-16/ 240 від 20.12.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uabio.org/img/files/docs/ukraine-energy-balance-2012.pdf>

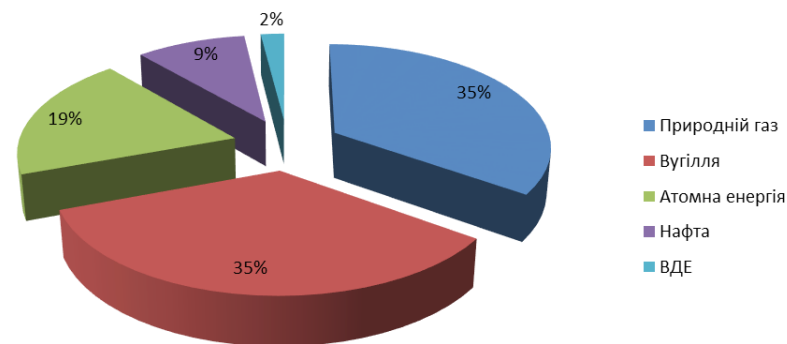

Рисунок 2. Структура енергетичного балансу України у 2012 році

Головним чинником розвитку України та подальшого її економічного зростання є екологічно збалансоване функціонування ПЕК. Однак, в останнім часом в Україні сформувався цілий комплекс проблем, пов'язаних із зростанням енергоспоживання, забезпеченням енергетичної та еколого-економічної безпеки, факторами обмеженості ресурсів. Тому надзвичайно актуальними залишаються питання вирішення проблем ПЕК, про що свідчать дослідження вчених-економістів.

Великий внесок у розвиток теоретичних та методологічних основ екологізації ПЕК зробили такі автори, як Дейнека О. Г., Гізатулліна О. М., Недін І. В., Павленко І. І., Скаженик Ю. Б., Чукаєва І. К. та ін. Зокрема, ними досліджувалися питання державного управління ПЕК, теоретичні та прикладні проблеми його функціонування, реформування, перспективи реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу, забезпечення енергетичної безпеки України.

Аналіз результатів вищезазначених досліджень свідчить, що сучасна ситуація суспільно-політичного характеру зумовлює потребу в удосконаленні підходів та принципів ефективного управління ПЕК, а також прогнозуванні адаптації ПЕК до умов сучасного розвитку України.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні основних функцій та принципів управління адаптацією ПЕК та дослідженні теоретичних засад використання адаптивної моделі Брауна при прогнозуванні дотримання умов екологічно сталого розвитку комплексу.

Сьогодні Україна потерпає від економічної кризи, тому особливу увагу слід приділяти головним аспектам – реформуванню та модернізації галузей, а також збалансуванню економічних та екологічних інтересів для забезпечення:

- енергетичної незалежності країни;
- зниження високого рівня питомих витрат енергоресурсів за рахунок їх раціонального використання та підвищення енергоефективності економіки;
- забезпечення стабільного ціноутворення на ПЕР;
- впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, тощо⁴¹².

В силу цього, одним із перспективних шляхів економічних трансформацій ПЕК, на наш погляд, є адаптація підприємств комплексу, обумовлена невідповідністю економічним реаліям та вимогам екологічно сталого розвитку.

В умовах сучасного розвитку економіки країни важливо враховувати необхідність використання таких управлінських рішень (наприклад, в разі нестабільності енергопостачання тощо), що будуть сприяти вирішенню цих питань в майбутньому. Тому, для ефективної діяльності ПЕК необхідно формування організаційних та економічних засад адаптаційного підходу управління та прогнозування пристосування ПЕК до сучасних умов.

На нашу думку, формування адаптаційного підходу до управління ПЕК – це розбудова багаторівневої системи управління, яка дозволяє комплексно підходити до вирішення питань екологізації ПЕК, передбачаючи наявність властивостей гнучкості, стійкості та маневреності його підприємств. Необхідно зазначити, що даний підхід дозволяє не тільки змінюватися від зовнішніх або внутрішніх умов функціонування ПЕК, а й будується на відповідних економічних та організаційно-управлінських аспектах, внаслідок чого і відбувається адаптація управління підприємствами ПЕК з урахуванням умов сталого розвитку.

Формування адаптаційного підходу до управління ПЕК потребує визначення функцій для досягнення умов екологічно сталого розвитку:

Інформаційна. В сучасному світі інформація відіграє ключову роль, суспільство прагне задовольнити власні потреби в інформації,

⁴¹² Гізатулліна О. М. Організаційно-економічний механізм державного управління ПЕК України : автореф. дис. канд. екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / О. М. Гізатулліна. – Харків: нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 23 с.

бо як відомо «хто володіє інформацією, той володіє світом». Тому, інформаційна функція адаптаційного підходу – це сукупність засобів для накопичення, пошуку, обробки та передачі інформації, тобто створення інформаційної основи процесу адаптації (документів, методик, інструкцій та ін.) та забезпечення якості управління у процесах, які відбуваються всередині та зовні підприємства.

Моніторингова, як головна складова процесу управління, полягає у спостереженні, оцінці та прогнозі стану навколишнього природного середовища під дією факторів (наприклад спостереження за якістю чи витратами енергетичних ресурсів підприємством). Як результат, безперервна пильність у процесі функціонування підприємства.

Регулююча функція передбачає своєрідне «наведення ладу», тобто, включає сукупність регуляторів, направлених на здійснення управління процесами екологізації в ПЕК, регулювання системи пріоритетних цілей та завдань виробництва та споживання (наприклад, практика підвищення використання в енергетичному балансі підприємства частки ВДЕ).

Стабілізуюча функція має забезпечувати поступове зниження, а у підсумку, і нейтралізацію негативних аспектів функціонування підприємства (наприклад забезпечити стабільний рівень цін на ПЕР).

Коригуюча функція стосується усунення недоліків в діяльності підприємства, пов'язаних з використанням застарілих методик, які вже не відповідають нормативам та стандартам, тобто внесення поправок, змін в плани чи проекти, стимулюючи таким чином подальше постійне поліпшення.

Для формування адаптаційного підходу до управління ПЕК необхідно визначити ряд **принципів**, якими повинно керуватися підприємство при ухваленні управлінських рішень. За аналізом літературних джерел^{413, 414, 415} запропоновано використання наступних принципів (табл. 1).

⁴¹³ Недин И. В. Инновационное развитие топливно-энергетического комплекса: проблемы и возможности / ред. Г. К. Вороновский, И. В. Недина. – К.: Знання України, 2004. – 386 с.

⁴¹⁴ Мельник Л. Г. Теория самоорганизации экономических систем : монография / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2012. – 439 с.

⁴¹⁵ Мельник Л. Г. Формування економіки знань, або принципи організації майбутнього / Л. Г. Мельник // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 6. – С. 19-28.

Таблиця 1.

**Принципи формування адаптаційного підходу
до управління ПЕК в умовах екологічно сталого розвитку***

Назва принципу	Зміст
Принцип «трансформера»	здатність підприємств працювати в режимі маневру (наприклад, у разі перебоїв з енергопостачанням)
Принцип гнучкості	оперативне реагування на вплив внутрішніх чи зовнішніх чинників
Принцип альтернативності	планування діяльності підприємства з урахуванням можливості його роботи в різних напрямках
Назва принципу	Зміст
Принцип резервування ресурсів	створення страхових запасів ПЕР на випадок непередбачуваних ситуацій
Принцип запобіжника	попередження негативних наслідків діяльності підприємства без втрат його економічних характеристик
Принцип інноваційно-інвестиційного розвитку	передбачає залучення інновацій (нововведень) та підвищення інвестиційної привабливості підприємства, для стимулювання його екологічно сталого розвитку
Принцип узгодженості	стабільний взаємозв'язок економічних, екологічних та соціальних інтересів в системі держава-підприємство-суспільство
Принцип рупора	оприлюднення інформації про показники діяльності підприємства (показники енергозбереження, енергоємності, ресурсовитратності тощо)
Принцип компенсації	забезпечення компенсацій витрат, збитків у процесі функціонування підприємства
Принцип передбачення	прогнозування наслідків від прийняття тих чи інших рішень
Принцип своєчасності	досягнення поставлених цілей та задач у встановлені строки
Принцип вторинного використання ресурсів	розробка технологій і розширення виробництв з переробки відходів (наприклад, золи і шлаку теплоелектростанцій)

*Розроблено авторами

Розуміючи нагальну потребу в забезпеченні екологічно сталого розвитку, адаптація ПЕК до сучасних умов господарювання, на нашу думку, вимагає від його підприємств окреслення чітких стратегічних

цілей, як на державному так і на регіональному рівнях, визначення першочергових тактичних завдань для конкретних заходів та механізмів прогнозування їх реалізації.

Запропонований адаптаційний підхід являє собою набір взаємодіючих функцій та принципів, що утворюють єдине ціле, і які в сукупності здатні реагувати на зміни, завдяки прогнозуванню економічних характеристик діяльності підприємств. Так, прогноуються результати в реальних ситуаціях, коли фактори (зовнішні чи внутрішні) визначають зміни виробництва і споживання, або ж впливають на конкурентоспроможність продукції та послуг. Таким чином, прогнозування адаптації ПЕК в сучасних умовах повинно базуватися на основних засадах: якими буде рівень адаптації, її тенденції, які фактори будуть визначальними.

Прогнозування адаптації ПЕК з урахуванням умов екологічно сталого розвитку бачиться на основі адаптивної моделі. Адаптивні моделі прогнозування – це моделі, що здатні швидко пристосовувати свою структуру до змін економічних характеристик, тим самим не даючи їм вивести систему з рівноваги⁴¹⁶. Інформація, яка використовується в ній, може включати дані про постачання енергоресурсів, необхідних для виробництва та пов'язані з ним витрати. Очікуваний попит від реалізації продукції, інформація, що відноситься до розподілу та інших факторів, які, як відомо, з часом змінюються. Терміни, які аналізуються також важливо враховувати, оскільки занадто широка інформація може бути менш точною для прогнозування.

Адаптивні моделі прогнозування створюються і використовуються аналітиками в бізнес-середовищі для перевірки даних. Саме адаптивні моделі відображають здатність зберігати свою цілісність (функціональність) при безперервній дії факторів, що змінюються та без втрат її основних елементів (рис. 3).

Розглянемо адаптивну модель прогнозування Р. Г. Брауна⁴¹⁷, яка була розроблена для отримання економічного прогнозу нового ряду випадків, тобто прогнозу тенденції часового ряду, та описує лінійні і параболічні процеси розвитку:

⁴¹⁶ Мельник Л. Г. Экономика развития : Монография / Л. Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 662 с.

⁴¹⁷ Экономико-математические методы и прикладные модели: учебник для бакалавров / В.В. Федосеев, А.Н. Гармаш, И.В. Орлова. – М.:Юрайт, 2012. – 328 с.

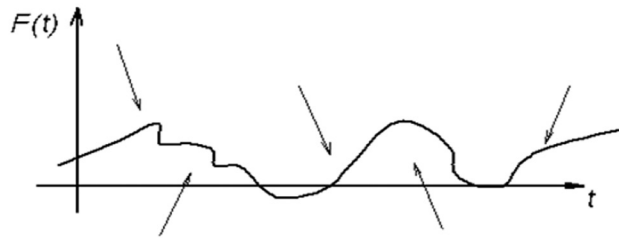

Рисунок 3. Схема реалізації адаптивної моделі під дією факторів впливу

модель нульового порядку (немає тенденцій розвитку) – це процеси з одним поточним параметром і прогнозом розвитку на k кроків уперед, розраховуються за формулою:

$$Y(t+k)=A_0 \quad (1)$$

модель першого порядку (лінійне рівняння), за формулою:

$$Y(t+k)=A_0+A_1k, \quad (2)$$

де: A_0 – це значення коефіцієнта, що характеризує початкове значення ряду (це закономірна складова);

коефіцієнт A_1 – визначає приріст, що сформувався до кінця періоду спостережень (відображає швидкість росту).

модель другого порядку (парабольна тенденція), має три параметри (де: A_2 – оцінка поточного приросту). Прогноз розраховуємо за формулою:

$$Y(t+k)=A_0+A_1k+A_2k^2 \quad (3)$$

Розглянемо основні етапи побудови прогнозу лінійної адаптивної моделі Брауна⁴¹⁸.

1. За першими п'ятьма точкам ряду оцінюються початкові значення параметрів моделі A_0 та A_1 , за допомогою методу найменших квадратів для лінійної апроксимації:

$$Y_p(t)=A_0+A_1t \quad (4)$$

2. Знаходимо прогноз на один крок, $k = 1$:

$$Y_p(t,k)=A_0(t)+A_1(t)k \quad (5)$$

3. Порівнюємо розрахункове значення $Y_p(t,k)$ із фактичним $Y_p(t)$ та визначаємо величину похибки ($k=1$):

$$e(t+1) = Y_p(t+1) - Y_p(t,1) \quad (6)$$

4. Здійснюємо коригування параметрів моделі за наступною формулою:

$$A_0(t) = A_0(t-1) + A_1(t-1) + (1-\beta)^2 e(t) \quad (7)$$

$$A_1(t) = A_1(t-1) + (1-\beta)^2 e(t) \quad (8)$$

де β – це коефіцієнт дисконтування даних (змінюється в межах від 0 до 1), характеризує знецінення даних за одиницю часу.

Оптимальне значення коефіцієнту β знаходиться ітеративним шляхом, при розрахунку різних значень β вибирають найкраще, або за формулою:

$$\beta = N-3 / N-1$$

де N – це довжина ряду дослідження.

$e(t)$ – похибка прогнозування, обчислена в момент часу $(t-1)$ на один крок вперед.

За скорегованими параметрами моделі A_0 і A_1 знаходять прогноз на наступний проміжок часу.

При $N \geq t$ повертаємося в пункт 3, при $t = N$ побудовану модель можна використовувати для прогнозування.

Якщо середнє значення відносної похибки не перевищує 5% тоді точність моделі хороша, якщо середнє значення не перевищує 15% – задовільна, і незадовільна, якщо більше 15%.

Описана адаптивна модель демонструє можливість узагальнення проблемних аспектів економічного зростання та прогнозування результатів діяльності ПЕК в умовах досягнення екологічно сталого розвитку. На нашу думку, адаптація залежатиме від певної моделі управління ПЕК для передбачення адекватної мотивації досягнення ефективного еколого-економічного результату, тобто такого, який збалансує дві складові: економічну (вартість продукції, обсяги виробництва, які зазвичай збільшуються) і екологічну (показники впливу на навколишнє середовище, які необхідно зменшувати).

Для цього необхідно реалізувати наступні заходи:

⁴¹⁸ Цеслів О.В. Дослідження короткострокового прогнозування – модель Брауна / О.В. Цеслів, Т.В. Матвієнко // Актуальні проблеми економіки та управління. – 2007. – Випуск 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2009_49.pdf

– розробити модель прогнозування роботи технологічного обладнання на підприємствах ПЕК, що, таким чином, підвищить рівень розвитку інноваційної системи;

– забезпечити адаптацію еколого-економічних показників діяльності ПЕК (показників енергозбереження, енергоємності, ресурсовитратності тощо) до умов екологічно сталого розвитку, за рахунок функцій моніторингу та коригування;

– прогнозувати зміни у виробництві, споживанні та постачанні паливно-енергетичних ресурсів, передбачати пов'язані з ними витрати та завдані збитки від діяльності підприємств ПЕК;

– здійснити ряд стимуляційних заходів у сфері активізації інвестиційного процесу (наприклад, створення державного екологічного фонду для розвитку ПЕК, залучення ефективних схем його фінансування, тощо).

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

Адаптаційний підхід до управління ПЕК в умовах екологічно сталого розвитку – це комплексна система, що будується на економічних та організаційно-управлінських аспектах, має свої цілі, функції та принципи управління. Головною особливістю є властивості пристосування та гнучкості підприємств ПЕК залежно від їх економічних характеристик функціонування.

На формування адаптаційного підходу управління ПЕК з урахуванням умов екологічно сталого розвитку впливають такі принципи: принцип «трансформера» (маневрування), принцип гнучкості, принцип альтернативності, принцип резервування ресурсів, принцип запобіжника, принцип інноваційно-інвестиційного розвитку, принцип узгодженості, принцип рупора (інформатизації), принцип компенсації, принцип передбачення, принцип своєчасності, принцип вторинного використання ресурсів.

Необхідно зазначити, що прогнозування адаптації ПЕК до сучасних умов, є дуже актуальним, оскільки впровадження адаптивних моделей сприяє «перелому» структури споживання енергоресурсів (від невідновлюваних до відновлюваних), а також є передумовою переходу до раціонального природокористування.

5.4. Маркетингова політика в умовах сталого розвитку: розширення маркетингової орієнтації та розвиток цифрового маркетингу⁴¹⁹

Вступ. Концепція сталого розвитку перетворилась на імператив економічної політики на різних рівнях економічної системи. Наріжним каменем всієї концепції є ефективне та зважене використання наявних ресурсів, які «зміцнюють теперішній та майбутній потенціал для задоволення людських устремлінь і прагнень ... для забезпечення неспадної у часі – від покоління до покоління – якості життя людей і природного капіталу»⁴²⁰.

В умовах ринкової економіки маркетинг є тим інструментом, який повинен забезпечити задоволення потреб споживачів, і, як видно зараз – зростання якості життя. Протягом тривалого часу маркетинг розглядався переважно в контексті мікроекономіки як інструмент налагодження та підтримання обмінів між економічними агентами на рівні окремої організації і створенням нематеріальних активів^{421,422,423}. Проте, реалізація вимог сталого розвитку призводить до потреби розглядати його не лише на мікро-, але і на макро – та мезорівні економічної системи. У цьому зв'язку набула поширення концепція макромаркетингу як інструменту розвитку цілих економічних систем

⁴¹⁹ Автор Робул Юрій Володимирович

⁴²⁰ Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник. 2-е изд., стер. / Под ред. Мельник Л. Г., Хенс Л. – Сумы: Университетская книга, 2007. – 1120 с.

⁴²¹ Ambler T. Assessing Market Performance: The Current State of Metrics. / Ambler T., Kokkinaki F., Puntoni S., Riley D. – London: London Business School, 2001. – 68 с. (Centre for Marketing Working Paper, 01-903)

⁴²² Sheth J. N. Marketing productivity: issues and analysis / Sheth J. N., Sisodia R. S. // Journal of Business Research. – 2002. – Т. 55, №5. – с. 349-362.

⁴²³ Rust R. T. Measuring marketing productivity: Current knowledge and future directions / Rust R. T., Ambler T., Carpenter G. S., та ін. // Journal of Marketing. – 2004. – Т. 68, №4. – с. 76-89.

через організацію обмінів та матеріальне постачання суспільства (макромаркетинг)^{424,425,426}.

Перші спроби розширення маркетингу в бік сталого розвитку призвели до виникнення концепцій екологічного та соціального маркетингу. Визнаючи їх велике значення для успішного розвитку економіки та практики управління організаціями, тим не менш варто поставити наступне запитання: чи обмежується адаптація маркетингу для потреб і умов сталого розвитку лише розвитком і впровадженням екологічного та соціального маркетингу, чи існують інші, більш широкі сфери для його застосування.

Подальші дослідження цього питання з позиції економістів та дослідників сталого розвитку можна розділити на декілька основних напрямів. По-перше, усвідомлення необхідності сталого розвитку на рівні окремої організації призвело до виникнення поняття сталого маркетингу⁴²⁷: «Сталий маркетинг є закликом прийняти екологічні та соціальні обмеження традиційної корпоративної маркетингової філософії»⁸.

По-друге, сталість економічного розвитку розглядається через забезпечення сталого споживання^{428,429} відповідно до чого маркетинг мусить пропагувати відповідальне споживання і сприяти появі товарів та послуг, які втілюють цю відповідальність.

По-третє, перед організаціями ставиться завдання створення і підтримання за допомогою маркетингу конкурентних переваг, сумісних з задачами сталого розвитку.^{430,431}

⁴²⁴ Mittelstaedt J. D. Macromarketing as agorology: Macromarketing theory and the study of the agora / Mittelstaedt J. D., Kilbourne W., Mittelstaedt R. A. // *Journal of Macromarketing*. – 2006. – Т. 26, №2. – с. 131-142.

⁴²⁵ Layton R. A. On Economic Growth, Marketing Systems, and the Quality of Life / Layton R. A. // *Journal of Macromarketing*. – 2009. – Т. 29, №4. – с. 349 – 362.

⁴²⁶ Shaw E. H. Revisiting Alderson's Formula for Measuring the Productivity of a Marketing System: An Historical Analysis in Marketing Thought / Shaw E. H. // *Marketing Theory*. – 2010. – Т. 10, №4. – с. 347 – 367.

⁴²⁷ Van Dam Y. K. Sustainable marketing / Van Dam Y. K., Apeldoorn P. A. C. // *Journal of Macromarketing*. – 1996. – Т. 16, №2. – с. 45-56.

⁴²⁸ Kilbourne W. Sustainable consumption and the quality of life: A macromarketing challenge to the dominant social paradigm / Kilbourne W., McDonagh P., Prothero A. // *Journal of Macromarketing*. – 1997. – Т. 17, – с. 4-24.

⁴²⁹ Mittelstaedt J. D., Kilbourne W. E. Macromarketing Perspectives on Sustainable Consumption. // *Sustainable Consumption and Production: Framework for Action*. Bruxelles: 2008. p. 17-26.

⁴³⁰ Vorhies D. W. Benchmarking marketing capabilities for sustainable competitive advantage / Vorhies D. W., Morgan N. A. // *Journal of Marketing*. – 2005. – Т. 69, №1. – с. 80-94.

⁴³¹ Hunt S. D. The strategic imperative and sustainable competitive advantage: public policy implications of resource-advantage theory / Hunt S. D. // *Journal of the Academy of Marketing Science*. – 1999. – Т. 27, №2. – с. 144-159.

По-четверте, вивчаються напрями адаптації маркетингової орієнтації організацій до потреб сталого розвитку: способи створення та розвитку так званої сталої, або стратегічної маркетингової орієнтації.⁴³² У зв'язку з цим до наукового обігу увійшли такі поняття, як сталий маркетинг, стала конкурентна перевага, стало споживання, стала (стратегічна) маркетингова орієнтація).

З позиції теорії маркетингу забезпечення потреби у сталому розвитку знайшло своє відображення у розвиткові холістичної концепції маркетингу, побудованої довкола взаємодії внутрішнього маркетингу, партнерських стосунків та обслуговування окремих потреб (Service Dominant Logic of Marketing)^{433,434}, а також через розвиток концепції макромаркетингу.^{435,436} За допомогою холістичної концепції робиться спроба включити маркетинг організації на різні рівні економічної системи: на мікрорівні через управління відносинами, а на макрорівні – через управління попитом і підтримання системи обмінів, реалізацію соціальної відповідальності бізнесу. Широко визнається, що створення сталої конкурентної переваги можливе лише зсередини організації: довготривалий успіх виростає з компетенцій організації та її працівників. Можна сказати, що сталі конкурентні переваги – це органічне продовження здібностей, виявлених всередині, навіть коли рушійний імпульс для їх розвитку надходить ззовні.

В минулому і зараз на адресу маркетингу нерідко лунають закиди в тому, що він не лише не здатен підтримувати сталий розвиток, але і призводить до цілковито протилежних наслідків: надмірного виробництва споживчих товарів та послуг, і, як наслідок, нераціонального використання ресурсів, посилення соціальної нерівності в межах окремих країн та планети в цілому.

⁴³² Mitchell R. Sustainable Market Orientation: A New Approach to Managing Marketing Strategy / Mitchell R., Wooliscroft B., Higham J. // *Journal of Macromarketing*. – 2010. – Т. 30, №2. – с. 160-170.

⁴³³ Gummesson E. Exit services marketing-enter service marketing / Gummesson E. // *Journal of Customer Behaviour*. – 2007. – Т. 6, №2. – с. 113-141.

⁴³⁴ Vargo S. L. Service-dominant logic: continuing the evolution / Vargo S. L., Lusch R. F. // *Journal of the Academy of Marketing Science*. – 2008. – Т. 36, – с. 1-10. Режим доступу: <http://www.springerlink.com/index/n1r06pg5166w7441.pdf>

⁴³⁵ Layton R. Macromarketing: Past, Present, and Possible Future / Layton R., Grossbart S. // *Journal of Macromarketing*. – 2006. – Т. 26, №2. – с. 193.

⁴³⁶ Hunt S. D. Toward the Institutionalization of Macromarketing: Sustainable Enterprise, Sustainable Marketing, Sustainable Development, and the Sustainable Society / Hunt S. D. // *Journal of Macromarketing* [Електронний ресурс]. – 2012. Режим доступу: <http://jmk.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0276146712453331>

При цьому сам маркетинг довго вважався діяльністю а рїогї непродуктивною, виміряти економічну ефективність якого неможливо, або не потрібно.² Зростання витрат на маркетинг, проте, з часом зробило питання його ефективності одним з найбільш актуальних і гострих. Ускладнення структури ринків та попиту спричинилося до зменшення результативності використання традиційних маркетингових інструментів і фактично, – до кризи традиційного маркетингу на мікрорівні. У відповідь на зростаючу критику неефективності маркетингу для розв'язку задач, які постають перед підприємством останніми роками з'явилося багато публікацій, присвячених питанням визначення економічної ефективності маркетингу²⁻⁴.

У дослідженнях ефективності маркетингу можна виділити два основних напрями: способи вимірювання і методика обчислення показників ефективності⁴³⁷ та визначення цільової функції і задач управління підприємством, для вирішення яких маркетинг уявляється найбільш підходящим інструментом⁴³⁸. Саме цей напрямок видається нам визначальним, оскільки дає виправдання і накреслює перспективи використання маркетингу як такого у економіці у тому числі і для забезпечення вимог сталого розвитку.

Парадигма макромаркетинга пропонує переконливі підстави для коригування управління маркетингом з метою забезпечення сталого розвитку. Хант⁴³⁹ означив макромаркетинг як багатовимірну конструкцію, яка стосується вивчення (1) маркетингових систем, (2) впливу і наслідку маркетингових систем на суспільство, і (3) впливу суспільства на системи маркетингу. На макрорівні маркетинг може бути визначений як підсистема адаптації суспільства до його матеріального середовища⁴⁴⁰.

Маркетинг таким чином пов'язується як з процесами створення та донесення споживчої цінності до споживача, так і з функціонуванням цілої економічної системи. Важливість концепції макромар-

⁴³⁷ Ленсколд Д. Рентабельность инвестиций в маркетинг. Методы повышения прибыльности маркетинговых кампаний. Пер. с англ. / Ленсколд Д. – СПб: Питер, 2005. – 272 с. (Маркетинг для профессионалов).

⁴³⁸ Vorhies D. W. A Configuration Theory Assessment of Marketing Organization Fit with Business Strategy and its Relationship with Marketing Performance / Vorhies D. W., Morgan N. A. // Journal of Marketing. – 2003. – Т. 67, №1. – с. 100 – 115.

⁴³⁹ Hunt S. D. Macromarketing as a multidimensional concept / Hunt S. D. // Journal of Macromarketing. – 1981. – Т. 1, №1. – с. 7-8.

⁴⁴⁰ Dixon D. F. Macromarketing: A social systems perspective / Dixon D. F. // Journal of Macromarketing. – 1984. – Т. 4, №2. – с. 4-17.

кетингу виявляється у тому, що якщо кореляція витрат на маркетинг та безпосереднього фінансового результату організації є слабкою⁴⁴¹, то ступінь економічного розвитку однозначно пов'язується з розвитком маркетингу та всіх його головних інструментів як на мікро – так і на макрорівнях.⁴⁴²

Таким чином, маркетинг, орієнтований на забезпечення сталого розвитку повинен задовольняти наступним вимогам:

Сприяти задоволенню людських потреб та одночасному розвитку добробуту місцевих спільнот і суспільства в цілому⁴⁴³;

Сприяти розвитку економічних обмінів на рівні макроекономічної системи⁴⁴⁴;

Бути заощадливим у використанні ресурсів, маючи дієві механізми обліку та контролю витрат і результатів у коротко – та довгостроковій перспективі.

Яким чином та за допомогою яких засобів можна досягти такого результату? Ми пропонуємо зосередитись на двох важливих чинниках, які повинні сприяти розвитку маркетингу, узгодженого з потребами сталого розвитку: (а) маркетинговою орієнтацією та (б) доступом до інформації та розвитком цифрових каналів маркетингу.

Маркетингова орієнтація. Для ефективного узгодження маркетингу та концепції сталого розвитку уявляється потрібним якісно розширити концепцію маркетингової орієнтації.

Домінуючі економічні драйвери вимагають максимізації прибутку корпорації і акціонерів за рахунок ефективного управління ресурсами і розвитку конкурентоспроможності, що відповідає потребам клієнта¹⁹.

Такий підхід означає, що потреби клієнтів та акціонерів були відрегульовані, іншими словами, ресурси були розподілені відповідно до реакції на потреби клієнтів, які формуються не тільки раціонально, але й чинниками суб'єктивного добробуту. З метою сталого розвитку

⁴⁴¹ Ellis P. D. Market Orientation and Performance: A Meta-Analysis and Cross-National Comparisons / Ellis P. D. // Journal of Management Studies. – 2006. – Т. 43, №5. – с. 1089 – 1107.

⁴⁴² Layton R. A. On Economic Growth, Marketing Systems, and the Quality of Life / Layton R. A. // Journal of Macromarketing. – 2009. – Т. 29, №4. – с. 349 – 362.

⁴⁴³ Clark F. E. Criteria of marketing efficiency / Clark F. E. // The American Economic Review. – 1921. – Т. 11, №2. – с. 214-220.

⁴⁴⁴ Layton R. A. Towards a theory of marketing systems / Layton R. A. // European Journal of Marketing. – 2011. – Т. 45, №1/2. – с. 259-276.

організація повинна брати до уваги три набори чинників: (а) економічні, (б) екологічні, і (в) соціальні. Тому з урахуванням імперативу сталого розвитку традиційна маркетингова орієнтація повинна бути доповненою макромаркетингом, корпоративною соціальною відповідальністю, та екологічною спрямованістю. Оскільки сталість розвитку значною мірою залежить від належного управління знаннями⁴⁴⁵, перебудова маркетингової орієнтації повинна включати в себе створення та розвиток організації, що навчається. Таким чином, в умовах ринкової економіки, підвищення організаційної ефективності повинен стати синтезом сталого розвитку та організації, що навчається. Синтез класичної маркетингової орієнтації, сталого розвитку та організації, що навчається отримав назву стратегічної маркетингової орієнтації (СМО)¹³.

Відповідно до запропонованої моделі СМО, управління маркетингом виходить за рамки ринкових меж до корпоративного маркетингу, посиленого довгостроковими стратегіями, споямованими на виправдання очікувань ринку від більш відповідального розподілу ресурсів. На концептуальному рівні СМО має значні переваги у порівнянні з маркетинговою орієнтацією, такі як більш широкий набір параметрів, з якими маркетингові плани і показники мають бути узгоджені. Крім того, зростає число можливих комбінацій, що дозволяє організації знайти і реалізувати нові можливості ведення бізнесу. Концепція чітко визначає, що є інші, ніж економічні інтереси зацікавлених сторін і, отже, можливість їх врахування в плануванні маркетингової політики та її виконанні. В результаті більш широкого аналізу корпоративних відносин з зацікавленими сторонами, що представляють соціальні та екологічні інтереси корпоративні стратеги очікують отримати більш докладні дані про латентний споживчий попит щодо існуючих продуктів і глибше розуміння розвитку споживчих тенденцій, що стосуються продукції і послуг¹³. СМО відкриває простір для випереджувального планування, більш ефективного виділення і розподілу ресурсів, і, загалом, проактивної маркетингової політики, яка в найкращий спосіб узгоджує інтереси зацікавлених сторін, клієнтів і потреби сталого розвитку.

Маркетинг і розвиток цифрових технологій до доступ до інформації. Вихідною платформою для визначення механізму узгодження

⁴⁴⁵ Grant R. M. Prospering in dynamically-competitive environments: Organizational capability as knowledge integration / Grant R. M. // Organization science. – 1996. – Т. 7, №4. — с. 375-387.

маркетингу та потреби сталого розвитку економічної системи ми вважаємо платформу макромаркетингу. Справді, через обмеженість горизонту кожного окремого підприємства навряд чи можливо забезпечити узгодження інтересів споживачів, самого підприємства та суспільства в цілому. В той же час, в рамках макромаркетингу маркетингова політика окремих організацій розглядається не лише крізь призму прибутковості цих організацій, але і як складник економічної системи в цілому.

Мірилом результативності макромаркетингу звичайно вважається кількість та обсяг транзакцій на ринку⁴⁴⁶. Відповідно, маркетингова система вважається тим більш розвинутою, чим більшим є середній розмір транзакцій, якими обмінюються інституційні одиниці та чим більшою є кількість таких транзакцій в одиницю часу.

Кількість та розмір транзакцій будуть, у свою чергу, високими якщо інституційні одиниці, поміж іншого, володітимуть і обмінюватимуться інформацією про ступінь розвитку ринків і, відповідно, ринкова інформація буде доступною для них. Відсутність такої інформації великою мірою обумовлює надмірні та нерезультативні витрати на маркетингову політику на рівні окремої організації, та неефективність використання ресурсів на рівні економіки в цілому. По-перше, не маючи достовірної інформації про результативність маркетингової політики організації обмежені в можливості скористатись з позитивного досвіду в майбутньому. По-друге, це нерідко призводить до нерационального витрачання ресурсів¹⁸. Ні перше, ні друге не відповідає самій філософії забезпечення сталого розвитку та бережливого ставлення до ресурсів. Відповідно, в умовах обмеженого доступу до інформації про ринок чи її недоступності маркетинг перестає виконувати роль ефективного механізму розвитку організацій, а самий цей розвиток перестає бути сталим в принципі.

Таким чином, маркетингова політика в умовах сталого розвитку повинна спиратись на ринкову інформацію, що є доступною для учасників ринку. Такий доступ не тільки сприятиме зменшенню нецільового використання ресурсів, але також дозволить більш обґрунтовану постановку цілей розвитку та маркетингової політики підприємства зокрема.

В умовах карколомного збільшення обсягу інформації, що спостерігається останніми десятиріччями та принципового ускладнення споживчих ринків здатність організацій та цілих галузей добувати потрібну та актуальну інформацію стають обмеженими. Ми знаємо

⁴⁴⁶ Layton R. A. Marketing Systems – A Core Macromarketing Concept / Layton R. A. // Journal of Macromarketing. – 2007. – Т. 27, №3. — с. 227-242.

багато способів коректного агрегування даних, але в умовах дедалі зростаючої партикуляризації споживання, розмір носіїв потрібної інформації весь час зменшується, в непоодиноких випадках доходючи до рівня окремої людини. Споживання людей – на що в кінцевому підсумку спрямовані всі економічні обміни між інституційними одиницями – стає настільки індивідуальним, що дедалі частіше традиційні способи одержання інформації, засновані на вибірковому обстеженні певних груп стають все менш надійними.

Традиційний маркетинг заснований на вивченні, прогнозуванні та задоволенні попиту невідомих, анонімних для виробника та посередника споживачів. Здебільшого, контекст виникнення потреби, яку той чи інший товар може задовольнити залишається невідомим, а отже, всім агентам маркетингової політики доводиться робити великі допуски у плануванні та реалізації своїх заходів. За великим рахунком, наприклад, реклама в масових ЗМІ використовується просто тому, що не існує економічно виправданого механізму поширення рекламного звернення в середовищі справді зацікавлених споживачів, а визначити таких наперед нерідко не уявляється можливим.

Розвиток маркетингу в цифрових каналах, в тому числі електронна торгівля, використання соціальних мереж та соціальних медіа для просування інформації про товар чи послугу докорінно змінює ситуацію, що дотепер склалася. Використання сучасних інформаційних технологій відкриває можливості для збирання величезного обсягу інформації про поведінку споживача, яка донині була недоступна. Здійснюючи пошук інформації про бажані товари та послуги споживачі залишають багато слідів, за якими може бути отримана інформація як про соціо-економічний профіль самого споживача, так і про контекст проживання. В результаті, поширення маркетингу у цифрові канали дає принципову можливість перейти від взаємодії з невідомими потенційними споживачами до відомих, конкретних споживачів, чий контекст споживання, умови та час виникнення бажання можуть бути з'ясовані та передбачені, зводячи до мінімуму марнування зусиль та ресурсів на охоплення цілої групи споживачів. Більше того, маркетинг у цифрових каналах вирізняється прозорістю результатів та можливістю чіткої прив'язки заходів, а отже витрат, та результатів⁴⁴⁷.

Таким чином, збільшення кількості та розміру транзакцій, що корелює з доступністю ринкової інформації потребує розвитку та інтенсивного впровадження сучасних інформаційних технологій. З позиції

маркетингу це потребує масштабного, на рівні економічної системи, впровадження цифрового маркетингу. Ми очікуємо, що масове і грамотне використання цифрового маркетингу критичною масою організацій призведе не просто до зростання результативності та збільшення ефективності маркетингової діяльності, а на рівні економічної системи – до поєднання набагато швидшого та глибшого задоволення потреб споживачів та зростання «від покоління до покоління» якості життя та набагато більш ощадливого використання ресурсів економіки в цілому.

Ефективність організаційного розвитку відкриває широкі можливості для поліпшення розподілу ресурсів і задоволення людських потреб і устремлінь, тому, очевидно, існує зв'язок між маркетинговою політикою та забезпеченням сталого розвитку. Оскільки економічний розвиток спрямований на забезпечення сталості, маркетинг повинен відігравати важливу роль в ньому.

Висновки. Розвиток маркетингу в межах концепції сталого розвитку виходить за межі врахування тільки чинників певного соціального занепокоєння (наприклад, екологічних) оскільки вимагається деякий механізм, який сполучає різні рівні економічної системи і економічний поступ в цілому з маркетинговою політикою на рівні організації. Створення та реалізація такого механізму вимагає того, щоб маркетинг, адаптований під потреби сталого розвитку сприяв збільшенню кількості та розміру транзакцій за проміжок часу. На організаційному та концептуальному рівнях це потребує розширення бачення маркетингової орієнтації, коли до складу її чинників буде включено також створення організації, що навчається, разом із чинниками соціального занепокоєння.

Збільшення ефективності функціонування економічної системи потребує більшого доступу учасників ринку до ринкової інформації, що, може бути забезпечене за допомогою використання цифрових каналів якісною зміною механізму збирання маркетингової роботи. Ця зміна полягає у переході від взаємодії з групами анонімних споживачів до адресної взаємодії з відомими окремими споживачами. Сучасні цифрові технології роблять такий перехід цілком можливим. Використання цифрових технологій повністю відповідає імперативу цифрового маркетингу до більш заощадливого та ефективного використання ресурсів. Розвиток організації, що навчається, у свою чергу, як показує практика є результативним способом налагодити співпрацю з індивідуальними споживачами і якісно підвищити ефективність управління організацією в цілому.

⁴⁴⁷ Molenaar C. E-Marketing, 1st Ed. : Routledge, 2011. – 256 p.

5.5. Використання екологічного контролінгу для впровадження концепції бережливого виробництва⁴⁴⁸

Комплексний підхід до стійкого розвитку заснований на тісному взаємозв'язку екологічного, економічного і соціального компонентів розвитку. Сформована в останні роки концепція «зеленої економіки», що базується на такому підході, отримує все більший суспільний резонанс в якості нового вектора сталого розвитку. Згідно з Програмою Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку (ЮНЕП), «зелена економіка» покликана підвищити добробут людей і забезпечувати соціальну справедливість, але при цьому істотно знизити ризики для навколишнього середовища і запобігати його збідненню. Іншими словами, «зелена економіка» – це економіка з мінімальними відходами, що ефективно використовує природні ресурси і відповідає інтересам всього суспільства.

До «зеленої» економіки відносять ті види і результати господарської діяльності, які поряд з модернізацією та підвищенням ефективності виробництва сприяють поліпшенню якості життя і середовища проживання людей. При цьому офіційні документи різних держав містять різні акценти: у розвинених країн на першому місці – конкуренція, робочі місця, у тих що розвиваються – сталий розвиток, вирішення проблем бідності, питання справедливості та участі громадян.

Перехід до «зеленої економіки» для виживання і розвитку людства передбачає таку систему економічної діяльності, яка призводить до підвищення якості життя людини, не піддаючи майбутні покоління впливу значних екологічних ризиків та еколого-ресурсного дефіциту. Отже, концепція сталого розвитку сприяє становленню «зеленої економіки», яка стає основою економічного розвитку суспільства.

Цілком очевидно, що для екологізації економіки необхідні розвиток ресурсозберігаючих технологій і зниження частки екологічно «брудних» виробництв, підвищення ефективності державного екологічного контролю, експертизи та розгортання екологічного моніторингу. Тому важливими напрямками стратегії «зеленої економіки» та сталого розвитку у відповідь на загрози глобальних викликів (зміна клімату, зниження біорізноманіття, порушення водного балансу, виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища) є:

- Регіональні та муніципальні ініціативи по просуванню «зеленої економіки»;
- Енергозберігаюча політика і перехід на альтернативні види енергії;
- Рациональне управління використанням природних ресурсів;
- Охорона біорізноманіття;
- Соціально-екологічна відповідальність бізнесу та малого підприємництва;
- Зміцнення міжнародного співробітництва в галузі розвитку соціально-відповідальних технологій сталого розвитку.

У міру того, як «зелена економіка» та сталий розвиток отримували все більш широке поширення в якості основи суспільної політики та організаційної стратегії, багато організацій звернули увагу на проблему практичної реалізації цієї концепції.

Мінливі умови зовнішнього середовища бізнесу, що стосуються підвищення екологічних вимог споживачів до продукції, вимог акціонерів, нормативних вимог, зростання цін на ресурси, ставлять перед компаніями такі завдання:

- Створювати нові екологічно чисті продукти і ринки;
- Використовувати екофактори для створення конкурентних переваг;
- Збільшити привабливість для інвесторів;
- Виявляти екологічні та економічні потенціали ефективності;
- Дотримуватися екологічного законодавства.

Слід також зазначити що в останні роки у світовому бізнесі висуваються на перший план питання соціальної відповідальності та професійної етики. Якщо раніше позиції підприємства на ринку визначалися тільки ефективністю його комерційної діяльності, то сьогодні на ці позиції впливає відношення підприємства до проблем забруднення навколишнього середовища, ефективність вирішення соціаль-

⁴⁴⁸ Автор Нічітайлова Неллі Сергіївна

них проблем як всередині, так і поза підприємством. Прихильність екологічним і соціальним цінностям стає частиною іміджу компанії та ефективним маркетинговим ходом. Підприємства починають усвідомлювати всі конкурентні переваги «зеленого виробництва» і прагнуть орієнтувати свою діяльність, продукцію і послуги на екологічні акценти. Такий підхід нині є важливим чинником конкурентоспроможності бізнесу⁴⁴⁹.

Якщо раніше зазначалося, що впровадження системи екологічного менеджменту є, перш за все, наслідком зміни зовнішнього середовища підприємства, яке, в першу чергу, проявляється у встановленні нових законодавчих актів у галузі охорони навколишнього середовища, то зараз необхідно сказати і про переваги, які пов'язані з впровадженням еко-менеджменту на підприємстві.

Екологічний менеджмент є концепцією екологічно безпечного управління сучасним виробництвом, при якому досягається оптимальне співвідношення між екологічними й економічними показниками.

Його основні принципи та завдання:

- своєчасність рішення проблем;
- відповідальність за екологічні наслідки, які виникають в результаті прийняття управлінських рішень будь-якого рівня;
- налагодження екологічно безпечних виробничих процесів забезпечення екологічної сумісності всіх виробництв підприємства;
- попередження негативного антропогенного впливу на природу в процесі виробництва, споживання або утилізації продукції, що випускається;
- перетворення екологічних обмежень в нові можливості зростання виробничої діяльності (утилізація відходів, впровадження маловідходних технологій і т.ін.);
- оновлення продукції, виходячи із соціальної відповідальності перед споживачами;
- створення «зеленого» іміджу в очах громадськості (вибір постачальників з урахуванням їх ставлення до навколишнього середовища, заохочення свідомості та екологічної обізнаності співробітників);

⁴⁴⁹ Ничитайлова Н.С. Роль концепции кайдзен в совершенствовании экологического менеджмента в регионе / Н.С. Ничитайлова // Проблемы регионального и муниципального управления. Сборник докладов международной научной конференции, апрель 2010 г. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2010. – С.132-136.

• оновлення продукції, виходячи із соціальної відповідальності перед споживачами та створення привабливого іміджу в очах громадськості;

• стимулювання природоохоронних ініціатив, що вивільняють додаткові фінансові кошти внаслідок зниження витрат (за рахунок зменшення обсягів споживання енергії, природних ресурсів, ліквідації відходів, рециркуляції і знижених ставок штрафних санкцій за заподіяний екологічний збиток) і зростання доходів (за рахунок продажу поліпшених або більш дорогих «зелених» товарів і створення принципово нової продукції)⁴⁵⁰.

До основних переваг, що відкривається з введенням екологічного менеджменту можна передусім віднести переваги, що досягаються шляхом цілеспрямованої мінімізації емісії, екологічних ризиків та споживання ресурсів на всіх економічно доцільних стадіях виробництва. Наприклад, протягом багатьох років підприємства, уважно відносяться до екологічних проблем, реалізують різноманітні проекти в галузі переробки виробничих відходів. Ці підприємства прагнуть піти від проблеми з астрономічною швидкістю зростаючих витрат на знищення відходів, використовуючи інтегровані природозберігаючі технології, заміщаючи екологічно шкідливі матеріали екологічно чистими, повертаючи відходи в виробничий цикл на власному підприємстві або надаючи відходи для подальшого використання іншим підприємствам і проводячи інші заходи для усунення створення сміття та скорочення відходів.

Таким чином, досягаються відразу дві мети: по-перше, вирішується питання виробничих відходів; по-друге, має місце економія на витратах, яка може відбуватися за такими напрямками:

- Скорочення витрат внаслідок зниження споживання енергії та води;
- Зменшення витрат шляхом економного використання матеріалів та їх заміщення на екологічно чисті;
- Зниження витрат внаслідок впровадження методів, що дозволяють уникнути утворення відходів або добитися їх скорочення та утилізації;
- Скорочення витрат в галузі логістики;
- За рахунок інших можливостей скорочення витрат, таких як використання державних програм підтримки охорони навколишнього середовища або шляхом кооперації підприємств в області екології.

⁴⁵⁰ Садченко О.В., Нічитайлова Н.С. Контролінг – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. – 172 с.

Дуже часто підприємства стикаються з проблемами при розробці та впровадженні систем менеджменту, серед яких можна виділити типи:

– Неправильне планування робіт з розробки та впровадження системи екологічного менеджменту – строки що встановлюються та ресурси на роботи по впровадженню системи екологічного менеджменту завищують або занижують. Це, як правило, пов'язано з недостатнім досвідом співробітників підприємства, відповідальних за планування подібних робіт. Між тим, термін розробки системи екологічного менеджменту залежить від чисельності співробітників організації, складності виробництва, наявності філій і т.п., а також від залучення консалтингових компаній, що спеціалізуються на розробці та впровадженні систем менеджменту, підготовки та супроводі їх сертифікації, і що мають багатий досвід роботи в сфері діяльності підприємства. Термін розробки системи екологічного менеджменту може варіюватися від декількох місяців до декількох років.

– Низька залученість персоналу підприємства в роботу по розробці і впровадженню системи екологічного менеджменту – дана проблема зустрічається дуже часто на підприємствах, які вперше впроваджують систему менеджменту і роблять це самостійно. В результаті розроблена система менеджменту не відповідає реальній ситуації на підприємстві, його діяльності та існуючій системі управління.

– Низька залученість керівництва підприємства в роботи з розробки та впровадження системи екологічного менеджменту – дана проблема зустрічається найчастіше. Полягає вона в тому, що керівництво, задавши термін розробки та обсяг ресурсів, далі не бере участі в процесі впровадження системи екологічного менеджменту до моменту затвердження всіх розроблених документів. Таким чином, порушується основний принцип систем менеджменту – лідерство керівництва. Це призводить до того, що в більшості випадків при затвердженні документації, в яку крім іншого входять екологічна політика і цілі, екологічні аспекти діяльності організації – основа системи екологічного менеджменту, керівництво підприємства не погоджується з розробленими документами. Що в свою чергу призводить до необхідності переробки системи менеджменту, і, отже, затрачаються зайві кошти і час⁴⁵¹.

⁴⁵¹ Белмане И., Далхаммар К. Системы экологического менеджмента: от теории к практике. Лундский университет, Швеция. 2000, 196 с.

Крім того, необхідно враховувати різні підходи до формування екологічної стратегії. Слабкий і сильний сталий розвиток знаходяться на протилежних полюсах такої стратегії. У першому варіанті на головне місце ставиться економічний розвиток, у другому – екологічний аспект. На практиці застосовується змішання обох стратегій. Так, економіка говорить про необхідність зниження негативного впливу на навколишнє середовище, але при цьому робить ставку на такі технології як, наприклад, використання фільтрів на електростанціях. Зміцнити позиції сильного стійкого розвитку досить складно, тому що витрати на екологічний збиток в ціноутворенні ролі не грають. У ціні відбиваються тільки виробничі витрати. За рахунок цього вартість багатьох продуктів не відображає їхню справжню ціну і витрати на виробництво.

Незалежно від положення в спектрі сильного/слабкого сталого розвитку, кожна стратегія повинна відповідати наступним принципам:

1 Інтрагенераційна справедливість – в межах одного покоління всі мають рівні шанси;

2 Інтергенераційна справедливість – між різними поколіннями не повинно існувати дискримінації;

3 Єдність та інтеграція: жодному компоненту сталого розвитку (соціальне, екологічне, економічне) не віддається перевага. Замість цього відбувається пошук інтеграційного рішення проблеми, який втягує все проєкції;

4 Поєднання глобального і локального підходу;

5 Участь і відповідальність: залучення всіх задіяних що приймають участь;

6 Превентивне довгострокове орієнтування: скорочення шкідливого впливу при економічній діяльності.

Розробка екостратегії припускає наявність специфічних знань про взаємозв'язки між її складовими елементами. Вплив на одну зі складових викликає численні зміни, щонайменше, в одній з двох, що залишилися. Тому повинна розвиватися в балансуванні між її елементами.

Центральною думкою екологічної стратегії є постійне оптиміальне використання і збільшення точок дотику між економікою та екологією. Для всіх складових екостратегії існує правило мінімального стандарту, дотримання якого є необхідною умовою подальшого існування підприємства. Мінімальні вимоги конкурентної стратегії утворюються з відповідних ринкових потреб споживача і меж їх упо-

добань. Мінімальні стандарти щодо рівня максимальних витрат і мінімальної диференціації утворюються там, де зміни однієї складової не можуть бути відшкодовані без більш сильної зміни інших складових.

Таким чином, поле дії екологічної стратегії лежить між кордонами мінімальних вимог для кожної з її складових і максимально можливим віддаленням від них. Екологічна стратегія утворює, таким чином, потенціал для довготривалої інтеграції екологічних аспектів та аспектів конкурентної стратегії. Екостратегія повинна розроблятися з урахуванням вимог усіх зацікавлених груп та за участю персоналу всіх рівнів управління⁴⁵².

Основні цілі та критерії оцінки їх досягнення в екологічному менеджменті пов'язані з процесами постійного поліпшення. Послідовне поліпшення має досягатися у всіх екологічно значущих аспектах діяльності підприємств, де це практично досяжно.

Бережливе виробництво це концепція постійних поліпшень і хоча це стосується підвищення якості товарів і послуг, зазвичай поліпшення виходять далеко за ці рамки. На жаль, комплекс проблем, пов'язаних з використанням принципів бережливого виробництва для побудови системи екологічного менеджменту на підприємстві а також з розробкою і реалізацією екологічного контролінгу як інструменту сприяючого ефективності даного процесу є недостатньо дослідженим напрямом в економічній науці в Україні.

Дана концепція спрямована на поліпшення у всіх аспектах діяльності організації – від процесів і виробничих відносин, пов'язаних з отриманням матеріалів і комплектуючих від постачальників до процесів їх переробки та способів взаємодії з системами розподілу і кінцевими покупцями.

Філософія бережливого виробництва містить багатий інструментарій контрольних і управлінських прийомів, які дозволяють сформулювати нову організаційну культуру і підтримують її за допомогою високоефективних операційних інструментів. Використання цих інструментів у спробі домогтися постійних удосконалень дозволяє організації набутти цінних навичок, які, дають організації можливість не тільки випустити якісну продукцію, але й досягти стратегічної диференціації.

⁴⁵² Садченко Е.В. Особенности кайдзен подхода к управлению природопользованием / Е.В. Садченко // Економічні інновації. Випуск 42: Інноваційний інструментарій розвитку господарської діяльності. Збірник наукових праць. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2011. – С. 220 – 232.

Відповідно до концепції бережливого виробництва всю діяльність підприємства можна класифікувати на операції і процеси, що додають і не додають цінність продукції. Отже, все, що не додає цінності для споживача, з точки зору бережливого виробництва класифікується як втрати і має бути усунуто.

Дієвість концепції бережливого виробництва при впровадженні системи екологічного менеджменту визначається її забезпеченістю засобами ефективного контролю за відповідністю діяльності організації екологічним вимогам і можливістю своєчасного здійснення коригувальних дій при виявленні невідповідностей, тобто гнучкістю реагування на відхилення в параметрах системи. В іншому випадку система управління охороною навколишнього середовища навіть при наявності обґрунтованої природоохоронної політики, планування та впровадження виявляється нездатною гарантувати зниження рівня впливу організації на навколишнє середовище⁴⁵³.

Практично будь-який виробничий процес повинен базуватися на стандартах якості. Зв'язок між ними і бережливим виробництвом визначається як доповнюючий один одного і такий що несе у собі синергію. В даному випадку екологічний контролінг розглядає всі відхилення від стандартів. Але насамперед необхідно стандартизувати процес, накласти на нього дослідження відхилень і причин, що їх викликали. Рішенням щодо усунення відхилень і будуть методи бережливого виробництва.

По суті бережливе виробництво являє собою систему взаємопов'язаних і взаємозалежних підсистем управління діяльністю підприємства, спрямовану на задоволення потреб як внутрішніх, так і зовнішніх споживачів на основі контролінгу та управління знаннями. При цьому передбачається залучення в роботи з осмислення і усунення вузьких місць усіх працівників підприємства.

Все вищевказане робить дану концепцію цілком логічним інструментом вбудовування еколого-орієнтованих цілей в стратегію і процес виробництва на підприємстві. Йдеться про формування за допомогою філософії бережливого виробництва системи поглядів в організації, яка буде постійно спрямована на пошук найкращих, більш екологічних процедур і методів а також на формування внутрішніх систем, які

⁴⁵³ Садченко О.В., Нічитайлова Н.С. Бережливе підприємство. Навчально-методичний посібник – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2014. – 105 с.

підтримують і винагороджують постійний пошук навіть невеликих удосконалень на шляху екологізації діяльності підприємства.

Реалізація ефективних управлінських технологій з урахуванням екологічних цілей на підприємстві передбачає створення інформаційно-технічну підтримку корпоративної інформаційної системи. З цих позицій організація на підприємствах внутрішньої служби екологічного контролінгу є індикатором інноваційно налаштованого менеджменту, того, наскільки керівництво підготовлено до технологічної модернізації та екологізації, а також до ефективного використання її результатів.

З'єднання можливостей інноваційного екологічного управління та інструментів концепції бережливого виробництва обумовлює застосування сучасної системи екологічного контролінгу, що представляє собою механізм інформаційного та аналітичного забезпечення менеджменту необхідними системними відомостями у вирішенні он-лайн завдань будь-яких просторових масштабів.

Поняття контролінгу використовується переважно в економічній літературі і включає в себе два аспекти:

1 Контролінг як процес інтеграції методів обліку, аналізу, планування, нормування та контролю в єдину систему отримання, обробки та узагальнення інформації та прийняття на її основі управлінських рішень;

2 Контролінг як система управління економікою підприємства, спрямована на досягнення як поточних (оперативний контролінг), так і глобальних (стратегічний контролінг) цілей підприємства.

Головною метою контролінгу є системно-інтегрована інформаційна, аналітична, інструментальна і методична підтримка керівництва для забезпечення довгострокового існування і розвитку підприємства. За визначенням проф. Данілочкіної Н.Г., контролінг – це система управління процесом досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності компанії.

Реалізація цілей управління забезпечується шляхом:

- побудови системи стратегічних та оперативних (тактичних) цільових показників діяльності підприємства;
- використання механізмів контролю в цілях забезпечення узгодженої роботи колективу підприємства в напрямку поставлених цілей;
- досліджень альтернативних варіантів досягнення поставлених цілей, обґрунтування вибору оптимального варіанта;

- угруповання і узагальнення витрат і результатів в різних розрізах аналітики;
- координації діяльності структурних підрозділів;
- аналізу діяльності підприємства та обґрунтування необхідності здійснення коригувальних впливів;
- оцінки ефективності та доцільності інвестиційних проектів і тактичних управлінських рішень.

Методологія та інструментарій контролінгу дають можливість модернізувати організаційну та інформаційну структури підприємства таким чином, щоб вирішувалися базові проблеми її розвитку, які спричиняють стабільні успіхи не тільки в сьогоденні, але, і в майбутньому. Особливо це важливо в сфері розробки та реалізації інтегрованої системи екологічного менеджменту, в силу того, що саме активна інноваційна діяльність з урахуванням нових еколого-орієнтованих цілей є фундаментом ефективного розвитку підприємства в даний час.

Таким чином, основна функція екологічного контролінгу полягатиме в забезпеченні методичної та інформаційної підтримки підготовки прийняття рішень у галузі діяльності з впровадження принципів екологічного менеджменту для різного рівня управління підприємством на основі аналізу і прогнозу техніко-економічних показників. Це передбачає використання на постійній основі прогнозування, моніторингу, аналізу та коригування діяльності підрозділів підприємства, що реалізують процес впровадження принципів екологічного менеджменту.

Однією з умов ефективного використання принципів концепції безперервних поліпшень а також інструментарію екологічного контролінгу є допущення, що, задаючи для себе більш високі, ніж прийняті сьогодні державою і суспільством вимоги до екологічних нормативам, підприємство ініціює процеси:

- Забезпечення прозорості щодо обсягів і структури ресурсів що використовуються на підприємстві;
- Оцінки шансів і ризиків щодо введення більш високих екологічних нормативів;
- Оцінки прямих і опосередкованих наслідків впливу діяльності підприємства на екологію;
- Формулювання вимог до екологічності процесів і матеріалів, що використовуються у підприємств-партнерів в ланцюжку створення вартості;

– Розробки екологічно чистої продукції та оцінка готовності клієнтів платити за неї;

– Розробки бізнес-планів, з включенням в них таких цілей, наприклад, як зниження витрат води у виробничих цілях або зниження викидів;

Реалізація цих процесів передбачають:

- створення та постійне оновлення інформаційної бази, яка містить інформацію про розробки, про можливості підприємства реалізувати нову екологічно чисту стратегію;

- розробку методичної бази для аналізу та оцінки досягнення екологічних стратегічних цілей підприємства за рахунок екологічних інновацій, їхнього впливу на діяльність підприємства та для створення ефективної системи управління процесом впровадження екологічного менеджменту на підприємстві;

- розробку систем екологічних показників для визначення еколого-інноваційного потенціалу, для узгодження цілей екологічної та економічної стратегій підприємства, для оцінки ефективності;

- розробку форм звітності керівництву про хід процесу вбудовування екологічних цілей в стратегію і процес виробництва для прийняття рішень;

- координацію всіх підрозділів підприємства, зайнятих у процесі впровадження системи екологічного менеджменту.

Вхідними параметрами екологічного контролінгу будуть: опис завдань проекту інтеграції цілей екологічного менеджменту на всіх рівнях управління підприємством, плани за термінами, бюджет проекту, планові проміжні результати.

Екологічний контролінг здатний оптимізувати модель управління підприємствами з урахуванням специфіки екологічних цілей, оскільки дозволяє чітко дотримуватися принципу цілепокладання, принципу відповідності повноважень видам управлінських впливів, а також принципу відповідності форм і методів діяльності задачам і мотивації, як через пряме адміністрування, так і через господарське і індикативне управління.

Висновки. Основним інструментом сталого розвитку визначена «зелена економіка», тобто система видів економічної діяльності, пов'язаних з виробництвом, розподілом і споживанням товарів і послуг, які призводять до підвищення добробуту людини в довгостроковій перспективі,

при цьому не піддаючи майбутні покоління впливу значних екологічних ризиків або екологічного дефіциту.

Концепція «зеленої економіки» забезпечує комплексну ув'язку і гармонійне узгодження між собою трьох компонентів сталого розвитку – економічного, соціального та екологічного. При цьому модель зеленої економіки доповнює, але не скасовує модель сталого розвитку. Остання зберігає своє значення, однак набуває більш довгострокового цілепокладання.

Важливість переходу до зеленої економіки визначається розв'язуваними завданнями, серед яких:

- технологічна модернізація, яка веде до зменшення негативного забруднення навколишнього середовища і вичерпання природних ресурсів;

- підвищення конкурентоспроможності економіки за рахунок скорочення залежності від вуглецевої сировини та її частки у вартості кінцевого продукту;

- зелені (екологічні) інновації, що сприяють технологічному оновленню ряду галузей;

- створення зелених робочих місць;

- розвиток ринкових механізмів, посилення ролі екологічних (зелених) стимулів і податків;

- підтримка розвитку знань та екологічної освіти;

- забезпечення екологічної стійкості в цілому і т.ін.

Одним з методів підвищення ефективності управління охороною навколишнього природного середовища є впровадження на підприємствах систем екологічного менеджменту. Їх впровадження дозволить підприємству зменшити забруднення навколишнього середовища, знизити ймовірність виникнення аварійних ситуацій, скоротити непродуктивні витрати, зміцнити позиції підприємства на ринку і більш ефективно вести маркетинг виробленої продукції.

Відповідно до концепції бережливого виробництва всю діяльність підприємства можна класифікувати на операції і процеси, що додають і не додають цінність продукції.

При використанні концепції бережливого виробництва для ефективного впровадження принципів «зеленої економіки» та сталого розвитку система екологічного менеджменту на підприємстві являє собою систему взаємопов'язаних і взаємозалежних підсистем управління ді-

яльністю підприємства, спрямовану на задоволення потреб як внутрішніх, так і зовнішніх споживачів на основі екологічного контролінгу та управління знаннями. При цьому передбачається залучення в роботи з осмислення і усунення екологічних вузьких місць усіх працівників підприємства⁴⁵⁴.

Основна функція екологічного контролінгу полягатиме в забезпеченні методичної та інформаційної підтримки підготовки прийняття рішень у галузі діяльності з впровадження принципів екологічного менеджменту для різного рівня управління підприємством на основі аналізу і прогнозу техніко-економічних показників.

Вхідними параметрами екологічного контролінгу будуть: опис завдань проекту інтеграції цілей екологічного менеджменту на всіх рівнях управління підприємством, плани за термінами, бюджет проекту, планові проміжні результати.

Екологічний контролінг дозволяє чітко дотримуватися принципів цілепокладання, принципів відповідності повноважень видам управлінських впливів, а також принципів відповідності форм і методів діяльності задачам і мотивації, як через пряме адміністрування, так і через господарське і індикативне управління і може служити ефективним інструментом застосування концепції бережливого виробництва в системі екологічного менеджменту підприємства.

⁴⁵⁴ Садченко О.В., Нічитайлова Н.С. Контролінг – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. – 172 с.

5.6. Методи кайдзен в управлінні якістю природокористування у системі бережливого виробництва⁴⁵⁵

Перехід до інтенсивного, ефективного, сталого розвитку, врахування його регіональних особливостей змушують переглянути традиційний погляд на природокористування, особливо на його економічні основи. Для того, щоб підвищити ефективність виробництва і зменшити забруднення навколишнього природного середовища необхідно як мінімум на половину замінити застарілі виробничі потужності і технології, створити нову систему підготовки фахівців. Для сучасних промислових виробництв виготовлення якісної продукції, що відповідає постійно зростаючим вимогам, стає все більш важливим завданням. Актуальність цього завдання також підтверджується практикою кращих японських компаній, що показують на своєму прикладі, як набагато ефективніше та дешевше забезпечити якість на робочому місці з першого разу та не допустити передачу проблемної продукції далі по ходу виробничого потоку, ніж займатися перевіркою якості готових виробів і виправленням дефектів.

Вирішення цих проблем потребує суттєвої зміни інноваційно-інвестиційної політики. В умовах кризи інвестувати такі заходи не завжди можливо, але проблеми екології все більш гостро стоять перед людством і екологічні зміни в бік покращення якості навколишнього природного середовища мають бути постійні, тому одним з альтернативних шляхів поліпшення якості життя є кайдзен система. І в цьому випадку концепції кайдзен допоможуть поєднувати можливості підприємства, екологічні потреби клієнтів і вимоги відповідності екологічним стандартам. Підвищення ефективності виробництва проводиться за рахунок вивільнення прихованого потенціалу підвищення ефективності, закладеного в процесах і працівниках підприємства.

⁴⁵⁵ Автор Садченко Олена Василівна

Сучасна ринкова економіка висуває принципово інші вимоги до якості продукції, що випускається. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі виживаність будь-якої фірми, її стійке положення на ринку товарів і послуг визначаються рівнем екологічної конкурентоспроможності, яка пов'язана з трьома показниками – рівнем ціни, рівнем якості продукції і рівнем стану навколишнього природного середовища.

Підвищення ефективності виробництва проводиться за рахунок вивільнення прихованого потенціалу підвищення ефективності, закладеного в процесах і працівниках підприємства.

Метод кайдзен дозволить забезпечити конкурентну перевагу підприємства або окремого структурного підрозділу в напрямку поліпшення операційних показників бізнесу. Кайдзен робить упор на швидку трансформацію в секторі виробництва, навчанні та впровадженні покращень за допомогою вивчених раніше інструментів бережливого виробництва на обраному ділянці, що дозволяє відразу переконатися в ефективності змін і забезпечує швидку реалізацію впроваджених заходів.

Екологічні методи кайдзен в управлінні природокористуванням формулюють цілі і основні шляхи досягнення економіко-екологічної ефективних результатів на підприємстві. Так, екологічна стратегія кайдзен є довгостроковим плановим документом, результатом стратегічного планування, тобто це процес здійснення сукупності систематизованих та взаємоузгоджених робіт по визначенню довготермінових соціо-еколого-економічних цілей і напрямів діяльності підприємства. Ці питання на сьогоднішній день взагалі не розглянуті⁴⁵⁶.

В даний час «бережливе виробництво» використовується компаніями в багатьох країнах і в різних галузях.

Найбільш значним досягненням бережливого виробництва є усвідомлення бізнесу як процесу досягнення справедливо збалансованих цілей і інтересів всіх зацікавлених сторін (власників, акціонерів, інвесторів, менеджерів, співробітників, споживачів, постачальників і суспільства).

«Бережливе виробництво» (lean production) – проривний підхід до менеджменту та управління якістю, що забезпечує довготривалу конкурентоспроможність без істотних капіталовкладень.

Поступово бережливе виробництво проникає в усі сфери людської діяльності у багатьох регіонах світу. Більш того, останнім часом

⁴⁵⁶ Садченко Е.В. Особенности кайдзен подхода к управлению природопользованием / Е.В. Садченко // Економічні інновації. Випуск 42: Інноваційний інструментарій розвитку господарської діяльності. Збірник наукових праць. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2011. – С. 220 – 232.

ця концепція стала постійним предметом різного роду порівнянь між різними стилями сучасного менеджменту, оскільки всі намагаються знайти для своєї організації такий стиль і метод управління, який гарантував би її конкурентоспроможність і процвітання.

Особливо часто концепція бережливого виробництва обговорюється в роботах, так чи інакше пов'язаних з проблемами якості, але робіт пов'язаних з проблемами якості навколишнього природного середовища практично немає.

В економіці навколишнє середовище розглядається як елемент виробництва, який забезпечує різні послуги. Причому, це – особливий елемент виробництва, оскільки він забезпечує життєву підтримку системам, які визначають саме існування. Необхідно запобігти надмірному виснаженню цього елемента виробництва (так само як і інших), тобто навколишнє середовище повинно розвиватися таким чином, щоб забезпечити естетичні і життєво важливі послуги людині.

Навколишнє середовище забезпечує економіку сировиною, яка трансформується в споживчі товари через виробничі процеси, і енергією, яка сприяє трансформації сировини. В кінцевому підсумку сировина і енергія повертаються в навколишнє середовище як відходи або як вторинна сировина. Навколишнє середовище також надає послуги безпосередньо споживачам. Повітрям ми дихаємо, життєві калорії отримуємо з їжею і водою, забезпечуємо собі захист, використовуючи будинки і одяг – всі ці блага ми отримуємо або прямо, або опосередковано з навколишнього середовища. Навколишнє середовище надає нам послуги, яким не має заміни. В основі концепції бережливого виробництва лежить прагнення швидко і ефективно задовольнити вимоги споживачів, а основна вимога споживачів це – чисте повітря, вода, екологічно чисті товари, продукти і послуги тощо.

Навколишнє природне середовище може бути товаром і мати споживчу і мінову вартості. Якість навколишнього природного середовища (НПС) – це сукупність певних її властивостей і характеристик, тобто це внутрішньо властива предметам і явищам визначеність, органічна єдність властивостей, ознак, особливостей, що відрізняють даний предмет чи явище від інших. Якість навколишнього природного середовища складається з певної якості атмосфери, землі, води, фауни, флори тощо. Оскільки всі ресурси і явища мають складну будову, то якість можна розглядати також як єдність її складових елементів.

Якісна особливість кожного виду ресурсів передбачає не тільки відмінності, але й спільні, подібні, здатність утворювати певні біогеоценози та екосистеми. Якість НПС визначається не тільки біологічними, кліматичними, геологічними, географічними властивостями, але і наявністю рівня забруднення в результаті виробничо-господарської діяльності людей. Стабільність якості відносна і безперервно змінюється. Якість НПС – це цілісна характеристика середовища, а якість певного ресурсу (атмосфери, води, землі тощо) – одна зі сторін даного предмета чи явища, їх часткова характеристика. Якість – це істотна визначеність явища, в силу якого воно виступає даним, а не іншим явищем і відрізняється від інших явищ. Якість проявляється в сукупності істотних властивостей, ознак явища, вона тісно пов'язана з законом його розвитку. При втраті істотних властивостей явище втрачає колишню якість, зміна якості означає корінну зміну сутності явища⁴⁵⁷.

Кількість – зовнішня визначеність явища, що виступає у вигляді величини, числа. На відміну від якості, зміна якої веде до зміни сутності явища, кількість може змінюватися (іноді в досить широких масштабах) в рамках однієї якості, однієї сутності. Рівень забруднення (РЗ) виражає як якісну визначеність, так і кількісну. Якщо рівень забруднення досягає такої межі, коли зникають основні, суттєві властивості НПС, то остання перестає бути даною якісною визначеністю і переходить в інший стан. Системні якості – це якості сукупні, інтегральні. Вони не властиві безпосередньо конкретному явищу і виявляються лише в приналежності його до системного цілого. Згідно закону переходу кількісних змін у якісні і назад, розвиток економіко-екологічних явищ і систем відбувається шляхом поступового переходу їх у нову якість, а нова якість розширює можливості кількісного росту. Оцінкою якості середовища є інтегральна оцінка природних ресурсів, включаючи їх зміни в результаті забруднення або нераціонального використання. Базою порівняння при контролі і оцінці якості НПС в концепції бережливого виробництва служать нормативні вимоги (державні стандарти та інші нормативні документи), від яких залежить сама оцінка якості. Щоб не погіршувалася якість середовища, встановлені жорсткі екологічні обмеження на викиди, скидання та поховання відходів по територіях і екосистемах. Виробник повинен платити за те, що забруднює середовище з врахуванням екстернальних ефектів. Показником якості НПС може служити

коефіцієнт відповідності між рівнями її властивостей і характеристик, відповідних до даної зони (району), і передбаченими нормативними вимогами та документами з врахуванням досягнутих, реально існуючих економіко-екологічних показників підприємств. Індикатором стабільності якості може бути показник екологічної напруженості середовища. Критерієм економічної оцінки зміни якості НПС є народногосподарська ефективність: відношення зниження величини показника, що характеризує негативний вплив (або поліпшення стану навколишнього природного середовища в регіоні) господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище, до витрат, які його спричинили.

Споживча вартість НПС – ставлення людей до певного якості середовища, що виражається в тому, наскільки воно корисне для людей, задовольняє ті чи інші потреби відповідно до його призначення. Корисність НПС, його здатність задовольняти потреби, визначаються властивостями середовища і його компонентами. Ставлення споживачів до властивостей НПС в його сукупності й цілісності може бути як позитивним, так і негативним.

Оцінка НПС споживачем залежить: по-перше, від типу забруднення, від рівня забруднення та рівня самоочищення (РС), по-друге, від часу, коли проводилася оцінка, кліматичних та географічних умов; по-третє, від конкретних обставин і ситуацій у всьому їх різноманітті, які складаються в момент оцінки; по-четверте, від методики визначення оцінки і показників дисконтування витрат і витрат у природо-користуванні тощо. Різні оцінки можуть бути дані для одного і того ж регіону з його незмінними властивостями. Так, ГДК або рівень забруднення в різних районах однаковий, але споживча вартість курортної зони завжди буде вища в порівнянні з промисловим центром. При визначенні оцінки споживчої вартості можна в якості бази порівняння брати вимоги (екологічна потреба, потреби, запити) споживача. Вимоги споживачів формуються під впливом великого числа факторів, а саме: інформації про світові досягнення в області НТП і, зокрема, екологічно чистих технологій, нових методів і способів очищення стічних вод і викидів в атмосферу, використанні відходів в якості додаткових джерел сировини, нових методів і способів захоронення відходів; специфічних умов використання НПС, традицій, смаків, дефіциту того чи іншого виду ресурсу (сировини); врахування актуальності випуску виробу чи продукції у зв'язку з підвищеною агресивністю забрудню-

⁴⁵⁷ Садченко Е.В. Принципы и концепции экологического маркетинга. Монография. – Одесса: Астропринт, 2002. – 400 с.

ючих речовин, що пов'язано з недосконалістю технологій на даному рівні НТП. Оцінку споживчої вартості НПС дає споживач продукції (послуги) не тільки в своїх відчуттях, а також на основі своїх побажань. Коефіцієнт споживчої вартості середовища – може вимірюватися бальними оцінками, наданих споживачем окремим властивостям і характеристикам середовища з урахуванням їх відносної значущості. Якщо при оцінці якості НПС необхідно або, у всякому разі, допустимо за базу порівняння приймати нормативні вимоги, то при оцінці споживчої вартості НПС обов'язково потрібно приймати за основу екологічні вимоги споживача. Відмінності баз порівняння – принципова відмінність в підходах до оцінки якості і споживчої вартості НПС.

Поняття бережливе виробництво можна застосовувати і до навколишнього природного середовища в цілому і розглядати екологічні проблеми на окремому підприємстві. Підприємство, приділяючи увагу концепції «бережливого виробництва», буде прагнути до зниження питомих витрат природних ресурсів в розрахунку на одиницю кінцевого результату (цей показник буде залежати від ефективності використання природних ресурсів у всьому ланцюгу, що з'єднує первинні природні ресурси, продукцію, одержувану на їх основі і безпосередньо кінцеві стадії технологічних процесів, пов'язаних з перетворенням природної речовини) і питомих величин забруднень у розрахунку на одиницю кінцевого результату (показник буде залежати від рівня маловідходних технологій, ефективності очисних споруд і т.ін.).

Зокрема, бережливе виробництво передбачає більш ефективний контроль часу на всіх функціональних рівнях за рахунок усунення перешкод для нормального потоку ресурсів та інформації. З цих перешкод найбільш поширені, так звані, «сім згубних втрат», які в концепції кайдзен, наріжному камені систем бережливого виробництва називають Муда⁴⁵⁸:

- перевиробництво;
- непотрібне транспортування;
- простої;
- надлишок запасів;
- брак;
- зайві етапи обробки,
- надмірні переміщення людей в ході роботи.

⁴⁵⁸ Масаки Имаи Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success. – 1986. – 247с.

Головними цілями переходу підприємств до бережливого виробництва є:

- скорочення трудовитрат,
- скорочення термінів розробки нової продукції,
- скорочення термінів створення продукції,
- скорочення виробничих і складських площ,
- гарантія постачання продукції замовнику,
- максимальна якість при мінімальній вартості.

Системи бережливого виробництва дозволяють краще задовольняти потреби клієнтів, при цьому використовуючи менше ресурсів, на менших площах, з меншою кількістю обладнання, витрачаючи менше людських зусиль, за менший час. Як відзначають експерти, фірми, котрі стали на шлях бережливого виробництва, здатні приблизно вдвічі збільшити продуктивність і прискорити час випуску, в два рази скоротити виробничі площі, в два рази зменшити запаси – практично без фінансових витрат. Часто навіть немає необхідності в покупці нового дорогого устаткування, не треба переходити на нові матеріали і технології і комп'ютеризувати виробництво. Треба всього лише змінити культуру управління підприємством, систему взаємовідносин між різними рівнями і підрозділами підприємства, систему ціннісної орієнтації співробітників та їх взаємини.

Можна виділити п'ять базових принципів, на яких побудована концепція бережливого виробництва^{459,460}:

1) Мінімізувати запаси. В ідеалі запаси повинні прагнути до нуля. Скорочення запасів не тільки знижує витрати на обслуговування цих запасів, але і скорочує виробничий цикл, прискорює оборотність оборотних коштів, зменшує брак та ін. Власне, свою назву ця система отримала саме завдяки цьому принципу, від слова «lean», яке перекладається, як «убогий», «худий», «пісний», тобто «без жирку».

2) Максимально швидко виробляти те, що потрібно споживачеві в даний момент. Для цього виробництво повинно бути орієнтоване на дрібні партії, мати можливість швидко перенастроювати устаткування

⁴⁵⁹ Садченко О.В., Нічитайлова Н.С. Контролінг – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. – 172 с.

⁴⁶⁰ Нічитайлова Н.С. Роль концепції кайдзен в совершенствовании экологического менеджмента в регионе / Н.С. Ничитайлова // Проблемы регионального и муниципального управления. Сборник докладов международной научной конференции, апрель 2010 г. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2010. – С.132-136.

і виробляти на кожному етапі тільки те, що потрібно «замовнику» зараз, те на що є замовлення – принцип витягування.

3) Максимально скоротити непродуктивну працю, тобто працю, яка не додає цінності.

4) Прагнути до безперервного поліпшення якості продукції. Це частково перетинається з іншими пунктами: дрібні партії і скорочення запасів дозволяють швидше відстежувати брак і, коригуючи попередні процеси, зменшувати його кількість, а ритмічність виробництва і відпрацьовані технологічні операції гарантують стабільність властивостей продукції, що випускається.

5) Постійно удосконалювати всі процеси («кайдзен» – японський термін, складається з двох слів: «кай» – зміна і «дзен» – мудрість, філософія безперервного вдосконалення всіх процесів може бути застосовна як у виробництві, так і в особистому житті).

Це далеко не всі ознаки, якими характеризують бережливе виробництво, слід також згадати про оцінку впливу забруднюючих речовин на навколишнє природне середовище в результаті виробництва на даному об'єкті, про безперервність виробничого потоку і його синхронізацію, осередки якості, високу культуру виробництва, чистоту і порядок, про ритмічність і постійну зайнятість працівників тощо, але все це, так чи інакше, впливає з основних принципів бережливого виробництва.

У практиці процвітаючих західних корпорацій складно визначити той з компонентів внутрішньо фірмових структурних реорганізацій, який робить вирішальний вплив на формування організаційної культури кайдзен управління природокористуванням. Будь-яка виробнича діяльність обов'язково пов'язана з впливом на навколишнє природне середовище. На сьогоднішній день в умовах конкуренції змінюється як технічна, так і організаційна стратегія екологізації підприємства. Інноваційна активність товаровиробників при використанні екологічно чистого виробництва прямо впливає на підвищення конкурентоспроможності екологобезпечних товарів та послуг на вітчизняних і світових ринках. Ефективне освоєння промисловістю передових технологій і їх екологізація (проведення заходів щодо запобігання негативного впливу виробничих процесів на природне середовище, розробка маловідходних технологій або технологічних ланцюгів, що дають на виході мінімум шкідливих викидів, побудова

для кожного природного ресурсу чи групи ресурсів свого природно-продуктового сировинного ланцюга, який дозволяє оцінити резерви в кожній його ланці і виявити величезні резерви природних ресурсів, які використовуються нераціонально тощо), здатні вирішити проблему виходу підприємців і виробників на світові екологічні ринки. Для забезпечення реального вирішення екологічних проблем, формування стійкого типу економічного розвитку необхідно оцінити ефективність функціонування економічних структур з екологічних позицій і внести необхідні корективи.

На сьогоднішній день в умовах конкуренції змінюється як технічна, так і організаційна стратегія екологізації підприємства. Кайдзен відіграє провідну роль у реалізації якості шляхом побудови системи забезпечення якості товару, якості навколишнього природного середовища, оптимальної ціни та оптимальних умов. Якість навколишнього природного середовища – це не тільки цілісна, але і відносно стійка сукупність ознак, що визначає специфіку даного предмета. Нові економічні умови вимагають нової методології екологізації підприємства: екологізації стратегії кайдзен.

У контексті кайдзен, менеджмент володіє двома функціями: підтримка і поліпшення. Підтримка відноситься до діяльності, спрямованої на дотримання поточних стандартів в області технологій, менеджменту і підтримка цих стандартів шляхом навчання і дисципліни, підтримуйте і вдосконалюйте стандарти. Кайдзен означає невеликі поліпшення в результаті здійснення зусиль. При розгляді цілей стратегії кайдзен пріоритетними є екологічні напрямки.

Кайдзен підхід в управлінні якістю навколишнього природного середовища та екологізації підприємств передбачає вироблення інтенсивного і одночасно зберігаючого підходу до природокористування і необхідність орієнтації підприємства на кінцеві результати. Кайдзен підхід допомагає швидко помітити явища і процеси, що відхиляються від норми і зосередитися на постійних зусиллях до вдосконалення підприємницької діяльності, що сприятиме сталому розвитку соціо-еколого-економічної системи. Кайдзен – ключ до справжньої конкурентоспроможності, тому можна сказати, що кайдзен з урахуванням екологічних цілей – ключ до конкурентного успіху – екологізації підприємства. Інноваційна діяльність, пов'язана з розробкою принципово нових екологічних товарів, продуктів, процесів, техніки, тех-

нологій і їх екологізації, здатна вплинути на спосіб життя населення, забезпечити вихід країни на світовий ринок товарів і послуг, що відповідають світовим екологічним стандартам. Поєднання кайдзен та інноваційних підходів є ефективним інструментом залучення вітчизняних і зарубіжних інвестицій у сферу науки і виробництва, і здатне принести реальний економіко-екологічний та соціальний ефект. Інноваційна діяльність в природокористуванні в умовах сучасної економіки відіграє важливу роль у своєчасності і грамотності прийняття економіко-екологічних рішень розвитку підприємства – регіону – держави. Виділяються екологічні інновації в рамках науково-технічних, управлінських, економічних напрямів: перші засновані на нових наукових і технічних рішеннях, другі – на нових організаційних рішеннях, а треті – на нових ефективних економіко-екологічних рішеннях. Інновації можуть мати відношення як до техніки і технології, так і до форм організації виробництва і управління. Всі вони тісно взаємопов'язані і є якісними ступенями у розвитку продуктивних сил, підвищення ефективності виробництва. Екологічні нововведення – зміни в техніці, організаційній структурі і управлінні підприємством, які покращують або запобігають його негативний вплив на навколишнє середовище. Кайдзен підхід завершує інноваційний процес і продовжує удосконалення діяльності по раціоналізації використання ресурсів і оптимізації однієї ланки або всього ланцюжка на будь-якому рівні в цілому⁴⁶¹.

Визначення «кайдзен» стало широко відомо завдяки книзі Масаакі Імаї. Починаючи з 1986 року, коли була видана книга «Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success», визначення «кайдзен» було прийнято в якості позначення однієї з ключових концепцій менеджменту. У 1993 році воно увійшло в нове видання New Shorter Oxford English Dictionary, який визначає кайдзен як безупинне удосконалювання методів роботи, особистої ефективності, тобто як філософію бізнесу⁴⁶².

В японській мові слово «кайдзен» означає «безперервне вдосконалення». Виходячи з цієї стратегії, в процес вдосконалення залучаються всі – від менеджерів до робітників, причому її реалізація

⁴⁶¹ Садченко Е.В. Сущность технологии кайдзен управления экологическими конфликтами / Е.В. Садченко, Н.С. Ничитайлова / Экологические конфликты в современной системе природопользования / под ред. д.е.н., проф. С.Н.Бобылева и к.е.н., доц. В.В. Сабадаша. – Сумы: Университетская книга. – 2010. – С. 242-251.

⁴⁶² Коленсо Майкл Стратегия кайдзен для успешных организационных перемен. – Москва: ИНФРА-М, 2002. – 174 с.

вимагає відносно невеликих матеріальних витрат. Філософія кайдзен припускає, що наше життя в цілому (трудове, громадське та приватне) повинне бути орієнтоване на постійне поліпшення. На думку Масаакі Імаї, для розвитку компанії потрібна як система кайдзен, так і інновації. Саме поєднання двох цих підходів дозволяє досягти найкращих результатів.

За допомогою кайдзен поступово піднімається вгору. Потім робите великий «стрибок» – впроваджуєте інновацію. Потім з цієї нової висоти знову продовжуєте поступовий рух вгору – і знову робите ривок. В результаті опиняєтеся вище тих, хто застосовує тільки інноваційний підхід і рухається одними скачками. Крім того, система, створена в результаті впровадження інновації, неминуче деградує, якщо не докладає зусиль спочатку для її підтримки, а потім вдосконалення. Ефект від інновації поступово знижується через гостру конкуренцію і старіння стандартів. Кайдзен же допомагає забезпечити неухильне піднесення.

За допомогою концепції кайдзен можливе поступове поліпшення якості продукції з одночасним поліпшенням якості навколишнього природного середовища. Якість продукції – найважливіший показник діяльності підприємства, це – авторитет фірми, збільшення прибутку. За цих умов прибуток підприємства залежить вже не стільки від зниження витрат власного виробництва, а значною мірою від того, яка увага приділяється дослідженню ринку і конкурентів, якості товару і навколишнього природного середовища, а також організації успішного просування на ринок. В основі цих знань про ринкову діяльність повинні лежати головні положення сучасного екологічного маркетингу. Як цілісна система діяльності підприємства на ринку екологічний маркетинг буде надавати все більший вплив на розвиток підприємницької кайдзен методології.

Безперечно цінність для сучасної виробничо-господарської діяльності має вивчення кайдзен-підходів в управлінні природокористуванням, апробованих провідними міжнаціональними і транснаціональними корпораціями.

Кайдзен означає не тільки «робити краще», але стратегія кайдзен в природокористуванні являє собою новий концептуальний підхід до стратегії кайдзен, вона реально дозволяє продумати і розробити заходи, які мають екологічну цінність і уникнути даремних видів діяльності, а це поліпшить якість товару (роботи, послуги), цінову пропозицію і якість навколишнього природного середовища, а отже, і добробут лю-

дей. Досягненню екологічних цілей стратегії кайдзен сприятиме усунення втрат часу, природних ресурсів, зусиль, підвищення якості товарів, зниження витрат на виробництво екологічно чистих товарів і в кінцевому підсумку підвищення ступеня задоволеності споживачів.

Для реалізації перспективних екологічно орієнтованих маркетингових технологій суттєве значення буде мати розвиток і впровадження кайдзен стратегії на підприємстві. У процесі встановлення кайдзен стратегії слід постійно працювати зі споживачем, здійснювати, а при необхідності модифікувати місію підприємства, підвищувати авторитет і поліпшувати імідж підприємства, його товарів і послуг, прогнозувати зростання професійного рівня персоналу, передбачати можливості співпраці, глибоко аналізувати рівень ризику, економіко – екологічно оцінювати можливі результати.

Для досягнення успіху в реалізації процесу кайдзен важливо демонструвати залученість негайно і постійно вживати заходи з охорони і раціонального використання навколишнього природного середовища. Підходи концепції кайдзен завжди плануються і реалізуються з мінімальними ризиками.

Запропонуємо принципи кайдзен в управлінні природокористуванням, які сформульовані на основі класичних принципів кайдзен⁴⁶³ з урахуванням специфіки і орієнтації на екологію:

1. Підвищення моралі. Це безпосередня турбота вищого керівництва фірми. Саме воно створює у персоналу почуття задоволеності й упевненості в майбутньому компанії, а отже, і в добробуті її персоналу. Для японської системи цінностей характерні суб'єктивні, засновані на приватних характеристиках оцінки старанності персоналу, які більш якісні, тому що служать мотивацією і є моделлю бажаної поведінки співробітників. У заробітну плату японського робітника включені надбавки на життя (сейкацу теате), що включають транспортні, житлові, сімейні витрати. Видача цих надбавок не обумовлена якими-сь вимогами керівництва до персоналу щодо їх трудової віддачі і переслідує виключно мету розвитку почуття спільності працівника з компанією, гармонії внутрікорпоративних середовища.

⁴⁶³ Садченко Е.В. Маркетинг стратегии «кайзен» для целей экологизации бизнеса // «Маркетинг инноваций и инноваций у маркетингу»: Сборник тез доповідей Третьей международной научно-практической конференции (1-3 жовтня 2009 року). – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, – 2009. – С.188-193.

2. Гармонійна інтеграція членів групи. Японська організація будується на основі системи вертикальних зв'язків субординації. В зв'язку з цим різко зростає роль лідера в групі, його можливостей з підтримання стабільних груп, згуртуванню їхніх членів і усунення внутрішніх конфліктів. У керівництві цінуються такі якості, як уміння зрозуміти і налаштувати до себе підлеглих з метою об'єднання їх спільних зусиль. Взаємовідносини членів групи, засновані на персональних прямих зв'язках і передбачають соціальну та емоційну взаємообумовленість її членів, відрізняються від організації груп на західноєвропейських і американських підприємствах, де перевага віддається професійним якостям персоналу. У Японії важливо вміти бути координатором, а не прикажчиком у процесі прийняття рішень.

3. Концентрація на клієнтах. Створення нової моделі економіки і вихід на траєкторію динамічного розвитку неможливі без урахування екологічних характеристик: ефективності використання природно-ресурсного потенціалу країни, охорони і відтворення природних ресурсів. Чисті природні ресурси та екологічно безпечні умови життя в кінцевому підсумку становлять головну потребу, уподобання, запити і потреби людей. Запропоновані підприємством товари повинні відповідати екологічним потребам клієнтів. Всі зусилля підприємство має сконцентрувати на якості товару, а саме, на виробництві екологічно чистих товарів, на екологічно чистому виробництві з використанням вторинних ресурсів, і маловідходних технологіях. Так, в основі екологічної кайдзен стратегії лежить концентрація на екологічних потребах споживачів⁴⁶⁴.

4. Безперервні зміни. На підприємстві, що використовує стратегію кайдзен, пошук шляхів вдосконалення триває постійно. Підприємство для дотримання нормативів викидів, скидів забруднюючих речовин та захоронення відходів постійно переглядає перелік природоохоронних заходів: з охорони поверхневих і підземних вод, охорони атмосферного повітря, охорони земельних ресурсів, охорони від шумового забруднення, охорони ґрунтів від відходів виробництва, охорони рослинного і тваринного світу, запобігання наслідків ймовірних екологічно небезпечних ситуацій, з підвищення радіаційної безпеки населення та навколишнього природного середовища. Виконання запропонованих заходів вимагає приведення в дію системи правових,

⁴⁶⁴ Садченко О.В., Нічитайлова Н.С. Бережливе підприємство. Навчально-методичний посібник – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2014. – 105 с.

економічних та інших важелів, що забезпечують ефективне управління природокористуванням.

5. Відкрите визнання проблем і пропаганда відкритості. Відкритість екологічних проблем це дуже важливий фактор в питаннях екологічної безпеки, яка дозволить підприємству не допустити нанесення шкоди довкіллю. Природоохоронна діяльність та раціональне використання природних ресурсів в Україні мають бути скоординовані з питань екологічної безпеки з іншими державами (або регіонами) з огляду на подібність ситуацій та їх транскордонний характер.

6. Екологічна освіта та виховання. Однією з ключових проблем охорони екосистем є нерозуміння людьми того факту, що не тільки ресурси, а й усі ланки екосистем вимагають дбайливого відношення, що здоров'я людей і дикої природи прямо пов'язане зі станом екосистем. Велике значення має введення законодавства про екологічну звітність підприємств, корпорацій і компаній. Значно полегшують економіко-екологічні розрахунки завдяки розробленим у ряді країн національним стандартам системи екоуправління (BS 7750, серія ISO 14000, ISO 26000). Екологічний менеджмент як стандартизована система управління питаннями охорони навколишнього середовища сприяє створенню інформаційного самозабезпечування підприємства, що, за умови успішного виконання, підвищує його здатність до управління ризиками.

7. Інформаційна інфраструктура екологічної діяльності підприємства. Інформаційна система – постійно діюча система взаємодії людей між собою та з навколишнім природним середовищем, це система методичних прийомів, методик, інформаційних і телекомунікаційних технологій. Вона призначена для відбору джерел інформації, збору, аналізу, класифікації, оцінки та поширення інформації з метою використання її розпорядниками в сфері екологічної діяльності, у тому числі вдосконалювання планування, проектування, програмування, управління та контролю, перетворення в життя екологічних заходів. Стратегічне планування являє собою найбільш складне завдання в маркетинговій і, відповідно, екомаркетинговій діяльності через те, що помилки тут можуть негативно позначитися на виробничо-господарській діяльності підприємства та конкурентоспроможності його екологічних товарів, послуг. Тому інформаційне забезпечення екомаркетингу, що представляє собою сукупність різних видів вихідних даних, які враховуються у ході аналізу ринкових процесів і можливостей підприємства, фірми, компанії для

розробки та обґрунтування стратегії та тактики його екомаркетингової діяльності, є важливим і необхідним⁴⁶⁵.

Для одержання якісної інформації, а без цього неможлива інноваційна діяльність у природокористуванні, необхідно: сформулювати цілі, визначити потреби, побудувати інформаційні бази. Справжня інформація для підприємця існує лише в тому випадку, якщо попередньо є ідея, мета, проект.

В економіко-екологічній моделі слід розглядати не взаємодію природи та суспільства, а навколишнє природне середовище з елементами можливих наслідків (змін, як окремих її компонентів, так і змін самого середовища), у результаті впливів на неї. Саме в рамках цієї концепції розглядаються підходи кайдзен в управлінні якістю навколишнього природного середовища.

Сутнісним наповненням кайдзен при рішенні технічних, технологічних, економіко-екологічних, соціальних завдань і завдань особистісного характеру є п'ять золотих правил⁴⁶⁶:

1. При виникненні проблеми слід звертатися в гемба (робоче місце, місце втрат).

2. Вивчіть проблему на місці.

3. Прийміть тимчасові контрзаходи на місці.

4. Знайдіть першопричину.

5. Стандартизуйте, щоб запобігти повторному виникненню проблеми.

Кайдзен управління якості навколишнього природного середовища пропонує при виникненні проблеми⁴⁶⁷:

- розбирати ситуацію, аналізуючи причини та попереджаючи наслідки;

- оперативно вживати заходів для вирішення виниклої проблеми та усунення негативних наслідків;

- шукати вузькі місця та причини, що породили дану проблему;

- попереджати, щоб дана ситуація не повторилася;

- визначити, що може допомогти попередити її виникнення, які кроки потрібно почати для її недопущення.

⁴⁶⁵ Садченко Е.В. Экомаркетинговые стратегии «кайзден» // Механізм регулювання економіки. – № 4 (44). – Т.2. – 2009. – С. 107-114.

⁴⁶⁶ Коленсо Майкл Стратегия кайдзен для успешных организационных перемен. – Москва: ИНФРА-М, 2002. – 174 с.

⁴⁶⁷ Садченко Е.В. Экологическая цель стратегии кайдзен // Вісник Одеського національного університету. – Т.14. – Випуск 15. Економіка. – 2009. – С.119-130.

При кайдзен підході до управління якістю навколишнього середовища слід домагатися вищої якості у всьому – від власних думок і слів до проявів і дій. Це допоможе забезпечити високу якість життя.

У результаті аналізу стратегії кайдзен можна зробити висновок, що нарівні з інноваційними стратегіями в галузі економіки природокористування слід розбудовувати екологоорієнтовані стратегії кайдзен. Але кайдзен – ключ до успіху конкурентоспроможності, тому можна сказати, що кайдзен з урахуванням екологічної мети – ключ до конкурентного успіху екологізації підприємництва. Кайдзен відіграє провідну роль у реалізації якості шляхом побудови системи забезпечення якості товару, якості навколишнього природного середовища, оптимальної ціни та оптимальних умов. Нові економічні умови вимагають нової методології екологізації підприємництва: екологізації стратегії кайдзен. Інноваційна діяльність, пов'язана з розробкою принципово нових екологічних товарів, продуктів, процесів, техніки, технологій і їх екологізацією, здатна вплинути на спосіб життя населення, забезпечити вихід країни на світовий ринок товарів і послуг, що відповідають світовим екологічним стандартам. Вона є ефективним інструментом залучення вітчизняних і закордонних інвестицій у сферу науки та виробництва, і здатна принести реальний економіко-екологічний і соціальний ефект.

Ефективність економіко-екологічних інструментів якості навколишнього природного середовища визначається можливістю забезпечити економіко-екологічне, оптимальне та оперативне реагування на зміну попиту споживачів, кон'юнктуру ринку, збереження природних ресурсів і умов з урахуванням майбутніх поколінь. По кожному конкретному аспекту за допомогою кайдзен стратегії визначають рівень і якість їхнього використання, економіко-екологічну ефективність застосування, доцільність реалізації в перспективі.

У умовах ринкових відносин потрібна поглиблена теоретична проробка сукупності можливих важелів управління на основі вивчення об'єктивних економіко-екологічних процесів і реальних товарно-грошових відносин. У конкурентній боротьбі лідирує то підприємство, у якого екологічна конкурентоспроможність товару вища. А це залежить не тільки від техніко-економічних параметрів, але й екологічних, а досягти їх якості можна використовуючи не тільки інноваційні механізми, але і стратегії кайдзен.

5.7. Портфельне інвестування (IPO) як ефективний інструмент залучення іноземних інвестицій в розвиток газовидобувних підприємств України ⁴⁶⁸

В сьогоденнішніх умовах взаємовідносин України з Росією все більшої актуальності набуває питання досягнення енергетичної незалежності України. Для забезпечення України власною вуглеводневою сировиною слід зосередити увагу на пошуку інвестиційних ресурсів для розвитку власного видобутку. Так як, наявні обсяги фінансових ресурсів держави є недостатніми, а ставки банківських кредитів досить високі постає актуальним питання пошуку нових засобів залучення іноземних інвестицій в розвиток газовидобувних підприємств.

Одним з таких засобів є первинне публічне розміщення акцій (IPO) газовидобувних підприємств України як на міжнародних фондових біржах, так і на власній. Ефективність даного засобу залучення іноземних інвестицій обумовлена, перш за все, високим рівнем інвестиційної привабливості акцій підприємств даної галузі на міжнародних фондових біржах. Адже, за даними аудиторської компанії PwC, на світовому ринку нафтогазовидобувна галузь входить у четвірку найбільш привабливих галузей для IPO.⁴⁶⁹

Активізація процесів виходу на міжнародний ринок IPO українських компаній дозволить їм залучити масштабні та довгострокові кошти для технологічної модернізації, розширення виробництва і збуту, зміцнення конкурентоспроможності на вітчизняному та зарубіжних ринках. Українські компанії за останні п'ять років провели 59 розмі-

⁴⁶⁸ Автори Дергачова Вікторія Вікторівна, Чорній Вікторія Валеріївна.

⁴⁶⁹ PriceWaterHouse&Coopers. Executive a successful listing for oil and gas company: <http://www.pwc.com/gx/en/oil-gas-energy/>

щень і залучили \$ 6,2 млрд. Це склало 0,9% світових обсягів за кількістю розміщень і 0,6% обсягів залучених коштів (табл.1)⁴⁷⁰.

Таблиця 1

**Показники світового та українського ринку IPO
за період 2008-2012 рр**

Показники	Світ	Україна	% від світового показника
Зростання капіталізації, млрд. дол.	1056	6,2	0,6
Кількість угод, шт.	6549	59	0,9
Середній розмір угоди, млрд. дол.	161	105	65,2

Теоретичні та практичні аспекти проблеми розвитку міжнародних фінансових ринків і залучення коштів через IPO досліджували такі українські вчені як Базилевич В.Д., Бланк І.А., Гаврилюк О.В., Губський Б.В., Крилова Н.В., Козаков В., Козюк В.В., Мельник В.В., Пересада А., Старостіна А.О., Софіщенко І.Я., Шевченко В.Ю. та ін., а також зарубіжні вчені: Росс Геддес, Дж. Ріттер⁴⁷¹, Л.Дж. Гитман, М.Д. Джонки, Д. Червітц, Ф. Корнеллі, П. Спіндт, М. Бреннан, С. Гвардін і ін. У науковій літературі недостатньо досліджені особливості ефективності здійснення IPO.

Рішення управлінської проблеми активізації виходу на міжнародні ринки IPO вимагає постійного моніторингу цього ринку, відстеження основних показників і тенденцій, механізмів та інструментів, оцінки перспектив з метою розробки успішного стратегічного плану первинного публічного розміщення акцій.

Одним з найважливіших аспектів є здійснення аналізу ефективності проведення IPO. На мою думку, в якості одного з критеріїв ефективності IPO слід використовувати показник середньозваженої вартості капіталу (середньозважена вартість капіталу, WACC). Це означає, що публічне розміщення акцій для компанії буде економічно виправдано, тільки якщо в середньостроковій перспективі вартість залучених інвестицій буде нижче або дорівнює середньозваженій вартості капіталу компанії до проведення IPO.

⁴⁷⁰ PriceWaterHouse&Coopers. IPO watch Europe 2012: <http://www.pwc.co.uk/audit-assurance/publications/ipo-watch-europe-2012.jhtml>

⁴⁷¹ Ritter, Jay R., Ivo Welch. «A Review Of IPO Activity, Pricing, And Allocations», Journal of Finance, 2002, v57(4,Aug), 1795-1828.

Розглянемо запропонований підхід поетапно. Для того щоб кількісно обґрунтувати необхідність проведення публічного розміщення акцій, необхідно:

- визначити середньозважену вартість капіталу компанії до IPO;
- розрахувати вартість залучення публічного капіталу;
- порівняти середню вартість залучення публічного капіталу і середньозважену вартість капіталу компанії (WACC).

Розглянемо перераховані етапи економічного обґрунтування ефективності публічного розміщення акцій докладніше.

Розрахунок середньозваженої вартості капіталу (WACC) компанії може бути виконаний за формулою:

$$WACC = \frac{r_{зк} \times (1 - \%_{НП}) \times V_{зк} + r_{ск} \times V_{ск}}{V_{зк} + V_{ск}},$$

де $r_{зк}$ – вартість позикового джерела капіталу (%). На практиці показник вартості позикового капіталу, як правило, приймається рівним середньому значенню ставки банківського відсотка за отриманими кредитами;

$\%_{НП}$ – розмір податку на прибуток;

$V_{зк}$ – розмір залученого (позикового) капіталу компанії (дол. США). Сума отриманих кредитів, позик і т. д.;

$r_{ск}$ – вартість власного капіталу (%);

$V_{ск}$ – власний капітал компанії (дол. США.). Вклади в статутний капітал компанії, накопичений нерозподілений прибуток.

На практиці труднощі можуть виникнути з визначенням вартості власного капіталу підприємства, так як при цьому передбачається використання моделі оцінки вартості капітальних активів (capital assets pricing model, CAPM)⁴⁷². Це пов'язано з необхідністю оцінки пов'язаних з діяльністю компанії ризиків, а саме:

- погіршення фінансового стану компанії;
- інвестування в швидкозростаючу компанію;
- порушення прав акціонерів компанії;
- диверсифікація виробництва і збуту;
- зниження якості управління підприємством;
- відсутність стабільності і передбачуваності доходів компанії.

⁴⁷² Матеріали журналу «Фінансовий директор» Режим доступу: <http://fd.ru/articles/1716-stavka-diskontirovaniya-raschet>

Розрахунок показника вартості власного капіталу на підставі моделі CAPM виконується за формулою:

$$r_{СК} = r_F + \text{beta } x_{rp} + r_C,$$

де r_F – безризикова ставка дохідності (%). В якості безризикової ставки дохідності, можна прийняти прибутковість інвестицій в державні цінні папери (8%);

$\text{beta } x_{rp}$ – коефіцієнт кореляції між ринковим і власним ризиками компанії.

Для багатьох підприємств подібний показник не може бути розрахований, тому можна рекомендувати використовувати середнє значення бетта, визначене для аналогічної галузі європейських чи американських підприємств;

r_p – розмір «премії» за ризик (%). Стандартне значення премії за ризик, що застосовується більшістю іноземних інвестиційних банків, становить 8%;

r_C – власний ризик компанії (%). У зарубіжній практиці значення власного ризику компанії інвестиційні банки визначають не перевищує 11%.

Для оцінки ефективності планованого публічного розміщення акцій компанії розрахунок показника вартості власного капіталу можна проводити на підставі даних, що публікуються різними великими інвестиційними компаніями.

Економічна ефективність публічного розміщення акцій визначається на підставі порівняння розрахованої вартості залученого капіталу та середньозваженої вартості капіталу компанії. При цьому слід враховувати:

- можливості отримання зовнішнього фінансування в необхідному обсязі іншими способами (емісія облігацій, банківське кредитування, випуск власних векселів, товарні кредити від постачальників);
- хороші тенденції зростання ринку, на якому працює компанія, в середньо-і довгостроковій перспективі (вище рівня інфляції);
- тип компанії, що виходить на IPO: операційна (один бізнес) або холдингова.

Якщо вартість інвестицій, які будуть отримані в ході IPO, виявиться нижче середньозваженої вартості капіталу компанії, публічне

розміщення акцій буде вигідним для компанії. В іншому випадку від проведення IPO слід відмовитися.

Отже, розрахуємо ефективність IPO на прикладі компанії «IG SEISMIC SERVICES».

Компанія «IG SEISMIC SERVICES» планує залучити в ході проведення IPO 45 млн дол. США. При цьому виручка компанії за рік без ПДВ становить 100 млн дол. США.

Сукупний капітал компанії – 135 млн дол. США, в тому числі 70 млн дол. США власний капітал і 65 млн дол. США позиковий капітал, отриманий під 12% річних. Вартість власного капіталу компанії складає 28,6% річних ($R_{СК} = R_F + \text{бетта } x_{rp} + R_C$, $= 8\% + 1,2 \times 8\% + 11\%$).

Середньозважена вартість капіталу (WACC) складе 19,22% [$12\% \times (1 - 0,24) \times 65 \text{ млн дол. США} + 28,6\% \times 70 \text{ млн дол. США}$] / 135 млн дол. США]. Кошторис витрат на проведення IPO представлена в таблиці 2.

Вартість залучення капіталу складе 21% (9548,795 тис. Долл. США / 45 000 тис. Долл. США). Враховуючи той факт, що для розглянутої компанії середньозважена вартість капіталу (WACC) склали 19,22%, приймається рішення про відмову проведення процедури IPO (так як середньозважена вартість капіталу компанії нижче вартості залучення капіталу через IPO).

Таблиця 2

Кошторис витрат на проведення IPO⁴⁷³

	Статті витрат	Сума витрат, тис. дол. США
I	Постійні витрати	9751
1.	Прямі	3530
1.1.	Послуги інвестиційного банку (7% від частки емісії)	3150
1.2.	Послуги юридичної компанії	125
1.3.	Аудит	250
1.4.	Створення відділу для підготовки обов'язкової звітності для публічної компанії (придбання оргтехніки)	5
2.	Непрямі	6221
2.1.	Впровадження корпоративної інформаційно-аналітичної системи	3250

⁴⁷³ PriceWaterHouse&Coopers. Executive a successful listing for oil and gas company: <http://www.pwc.com/gx/en/oil-gas-energy/>

Продовження таблиці 2

	Статті витрат	Сума витрат, тис. дол. США
2.2.	Податкові втрати при реорганізації юридичної структури холдингу	2750
2.3.	Реорганізація і вдосконалення процедур корпоративного управління	85
2.4.	Створення комітету з компенсацій і винагород	36
2.5.	Створення комітету з внутрішнього контролю	50
2.6.	Створення служби стратегічного планування	50
Загалом	Постійні витрати з урахуванням їх рівномірного розподілу на 5 років	1950,2
II	Змінні витрати	7598.595
1.	Прямі	42,25
1.1.	Створення відділу для підготовки обов'язкової звітності для публічної компанії (заробітна плата співробітників)	12,25
1.2.	Розкриття інформації перед публічними інвесторами	30
2.	Непрямі	7556.345
2.1.	Збільшення податкового навантаження внаслідок реалізації «прозорою» фінансової моделі (в середньому від 1,7 до 3,5 разів)	7316,345
2.2.	Створення служби по зв'язках з інвесторами	240
Загалом	Витрати з урахуванням рівномірного розподілу постійних витрат на 5-річний період	9548,795

Таким чином, дана методика оцінки ефективності IPO дозволить для компаній, які планують розміщення своїх акцій на міжнародних фондових біржах, спрогнозувати ефективність. IPO як інструмент залучення капіталу недостатньо використовується українськими компаніями, хоча є хороші перспективи для його розвитку. Обмежувальними факторами для процесів виходу українських компаній на IPO є: тривала підготовка, небажання вітчизняного бізнесу публікувати свою звітність, низький рівень корпоративного управління, невисока ліквідність українського фондового ринку, нерациональна система оподаткування, недостатній рівень інвестиційної привабливості компаній та низький рейтинг інвестиційного клімату країни, відсутність державних гарантій прозорості інвестиційних процесів та захисту прав інвесторів.

Висновки за розділом 5

Практика реалізації принципів сталого розвитку пов'язана з потужним впливом регіональних, місцевих, локальних та етнічних особливостей реалізації відповідної політики зрівноваженого зростання. Автори визначили для себе декілька напрямів такої політики в дійшли наступних висновків:

По-перше, на рівні локальних просторових утворень формування механізмів локальної територіальної політики сталого розвитку відбувається в т.ч. через створення сталих локальних просторових утворень (ЛПУ). Управління сталим локальним просторовим утворенням може відбуватися інституціональними, організаційно-економічними (стимулювання, пригнічення) та адміністративними методами. Впровадження сучасних управлінських практик, спрямованих на забезпечення сталого розвитку територіальних громад України, ще потребує створення відповідного законодавчого та нормативно-правового забезпечення з боку держави.

По-друге, на рівні забезпечення сталого розвитку галузі, то для енергетики це може бути наступні положення: доцільність та конкретна пропозиція стосовно удосконалення підходу до розробки методів ідентифікації ризиків та їх управління на вітчизняних атомних електростанціях (АЕС), що на відміну від інших базується на формуванні ключових груп ризиків, котрі взаємодіють між собою в силу зміни умов у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, а пропозиції щодо правління ризиками враховують безпосередню специфіку діяльності українських АЕС. Необхідно зазначити, що прогнозування адаптації паливно-енергетичного комплексу до сучасних умов, є дуже актуальним, оскільки впровадження адаптивних моделей сприяє «перелому» структури споживання енергоресурсів (від невідновлюваних до відновлюваних), а також є передумовою переходу до раціонального природокористування.

По-третє, на рівні реалізації маркетингових стратегій за для забезпечення сталого розвитку – збільшення ефективності функціонування економічної системи потребує більшого доступу учасників ринку до ринкової

інформації, що, може бути забезпечене за допомогою використання цифрових каналів якісною зміною механізму збирання маркетингової роботи. Ця зміна полягає у переході від взаємодії з групами анонімних споживачів до адресної взаємодії з відомими окремими споживачами. Сучасні цифрові технології роблять такий перехід цілком можливим. Використання цифрових технологій повністю відповідає імперативу цифрового маркетингу до більш заощадливого та ефективного використання ресурсів.

По-четверте, на рівні котролінгу. Екологічний контролінг дозволяє чітко дотримуватися принципів цілепокладання, принципів відповідності повноважень видам управлінських впливів, а також принципів відповідності форм і методів діяльності задачам і мотивації, як через пряме адміністрування, так і через господарське і індивідуальне управління і може служити ефективним інструментом застосування концепції бережливого виробництва в системі екологічного менеджменту підприємства.

По-п'яте, на рівні менеджменту. В умовах ринкових відносин потрібна поглиблена теоретична проробка сукупності можливих важелів управління на основі вивчення об'єктивних економіко-екологічних процесів і реальних товарно-грошових відносин. У конкурентній боротьбі лідирує то підприємство, у якого екологічна конкурентоспроможність товару вища. А це залежить не тільки від техніко-економічних параметрів, але й екологічних, а досягти їх якості можна використовуючи не тільки інноваційні механізми, але і стратегії кайдзен.

І, по-шосте, на рівні портфельних інвестицій для цілей сталого розвитку зав допомогою дослідження портфельного інвестування. Оцінка ефективності ІРО (первинне публічне розміщення акцій) дозволить для компаній, які планують розміщення своїх акцій на міжнародних фондових біржах, спрогнозувати ефективність. ІРО як інструмент залучення капіталу недостатньо використовується українськими компаніями, хоча є хороші перспективи для його розвитку. Обмежувальними факторами для процесів виходу українських компаній на ІРО є: тривала підготовка, небажання вітчизняного бізнесу публікувати свою звітність, низький рівень корпоративного управління, невисока ліквідність українського фондового ринку, нераціональна система оподаткування, недостатній рівень інвестиційної привабливості компаній та низький рейтинг інвестиційного клімату країни, відсутність державних гарантій прозорості інвестиційних процесів та захисту прав інвесторів.

Наукове видання

СТАЛИЙ РОЗВИТОК – XXI СТОЛІТТЯ: УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ

Колективна монографія

За редакцією Хлобистова Є.В.

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ – XXI WIEK: ZARZĄDZANIE, TECHNOLOGIE, MODELE

Monografia kolektywna

Redakcja naukowa
Kierownik Zakładu ZP «IGZNRZ NANU»/
prof. WSEH Ievgen Khlobystov

Підписано до друку

Формат 60х84 1/8. Папір офсетний,
Умов. друк. арк. 33,75. Гарнітура Times.
Зам. № 1246. Наклад 300 прим.

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11. 08. 2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
Тел: 0472/45-99-84; 56-46-66
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
Тел: 0472/45-99-84
E-mail: office@2upost.com